

Lyceum

N. Bălcescu

**ROMÂNII SUPT
MIHAI-VOIEVOD
VITEAZUL**

Studiu introductiv
de PAUL CORNEA

Ediție îngrijită, glosar și
bibliografie de ANDREI RUSU

Ediția a II-a

Editura Albatros

ROMÂNII SUPT MIHAI-VOIEVOD VITEAZUL

INTRODUCERE

I

Sunt 18 secolii și jumătate de când Hristos întreprinse a răsturna lumea veche, civilizația păgînă, ce reprezenta principiul dinafară, obiectiv, al naturii și al silei, substituind în loc o altă lume, o altă civilizație, întemeiată pe principiul subiectiv, dinlăuntru, pe dezvoltarea absolută a cugetării și a lucrării omenești în timp și în spațiu, și, prin identitatea între esența naturii spirituale a omului și esența naturii divine, el descoperi fiecărui individ legea libertății, a demnității, a moralității și a perfectibilității absolute.

După ce, în Evanghelie, Mîntuitorul ne arată legea morală, absolută, nemărginită, *legea dreptății*, și aruncă omenirea pe calea nemărginită a unei dezvoltări regulate, progresivă, supuind natura, sila, lumea dinafară supt preponderența absolută a minții și a cugetării, prin sîngele său vărsat, prin moartea sa, el ne arată legea practică, legea lucrării, legea jertfirei, a iubirii și a *frăției*, chipul cu care ne putem mîntui, putem învinge răul și îndeplini menirea morală a omenirii, adică mai întîi prin cuvînt, prin idee, pe urmă prin lucrare, jertfindu-ne individa familiei, aceasta patriei, patria omenirii, viitorului.

Legea evanghelică, descoperind spiritului cauza absolută, proclamînd menirea omenirii și a lumii, împinse mintea omenească la demonstrarea și realizarea ei. De atunci știința nouă, întemeindu-se pe conceptul legilor spiritului, pe observație, experiență, calcul, a continuat zdrobirea lumii vechi, revoluționarea sau perfecționarea religiei, moralei, politicii, societății întregi, nimicind orice domnie individuală, supuind acția omenească legii absolute și universale a libertății și a științei, căutînd realizarea în omenire a *dreptății* și a *frăției*, aceste două temelii a or-

dinei absolute, perfecte, a ordinii divine. De atunci omenirea a intrat în calea care o duce gradat către perfecția sa, către absolut, către nemărginit, către Dumnezeu. Care oare va fi rezultatul final al acestei căi? Această mișcare de perfecție va avea oare un termen? Răul peri-va de tot din lume? Omenirea va ajunge vrodată a-și identifica în tot esenția sa cu esenția divină? Acest secret mintea omenească nu-l poate încă pătrunde. Aceea ce știm este că, din transformării în transformării, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mișcare e cu atât mai repede cu cât mai mult înaintază; că fiecare pas a vieții omenirii este un pas în această cale care o apropie de Dumnezeu; că fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului.

Misia istoriei este a ne arăta, a ne demonstra această transformare continuă, mișcare progresivă a omenirii, această dezvoltare a sentimentului și a minții omenești, supt toate formele dinlăuntru și dinafară, în timp și în spațiu.

Supt ochiul providenței și după legile și către ținta hotărâtă de dînsa mai înainte, omenirea înaintază în evoluțiile sale istorice.

Prin împărțirea funcțiilor, națiile în omenire, ca și indivizurile în societate, produc, chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea.

Orice nație dar, precum orice individ, are o misie a împlini în omenire, adică a concurge, după natura și geniul său propriu, la triumful științei asupra naturii, la perfecționarea înțelegerii și a sentimentului omenească potrivit legii divine și eterne care guvernează urșitele omenirii și ale lumii.

Dar pentru că este o providență care păstrează ordinea creației și care dirigează faptele omului, prin aceea nu urmează că omul este un instrument orb al fatalității, prin aceea nu se stinge libera lui voință. Dumnezeu n-a înzestrat pe om numai cu minte spre a deosibi binele din rău, arătîndu-i și legile prin care să poată povățui în calea binelui și învinge răul, dar încă el l-a înzestrat cu *voință*,

lăsându-l liber în alegerea sa. Vai, dar, de acea nație care calcă voia lui Dumnezeu, care preferă răul la bine! Dumnezeu o părăsește; viața ei se stinge în viața omenirii și ea espiază printr-un lung martir călcarea legii lui Dumnezeu. Acest timp de espiație (ispășanie), ce o nație sau chiar omenirea întreagă suferă supt legile lui Dumnezeu și ale gândirii, se pare adesea un repaos, o stare, în calea progresului, un pas înapoi, o oscilație istorică; dar mai adesea suferința este un bold mai mult către perfecționare și din excesul răului iese binele.

„Marșul general al omenirii, zice învățatul istoric Cantu, în căile ce providența pregătește, aduce acele minunate reînnoiri ce se fac pe pământ și scot binele din rău. Dar Dumnezeu este răbdător, căci este etern, în vreme ce omul, care simte traiul său scurt, ar dori ca tot lucru să se îndeplinească în acest moment iute, în care el vine ca să sufere, să espieze, să se amelioreze și să moară. Așa, astronomul ar dori ca cursul Uranului să să pripească, ca astfel fenomenele sale reproducându-se, să confirmeze adevărul calculelor sale. Ignorantul numai crede că o cometă este accidentală, fiindcă nu vine în fiecare an. Viața adevărată să întemeiază în lucrarea lui Dumnezeu asupra zidirilor sale și a omenirii colective asupra fiecărui om în parte, în unirea materiei cu spiritul, al lui *eu* cu lumea dinafară; pentru aceea Pascal zicea că «toate părțile lumii sunt lănțuite într-astfel de chip, că este peste putință d-a cunoaște una fără celelalte și fără totul». Minte, înălțându-să prin umilință, știe observa cu conștiință și respect cărările divine; ea poate mult, căci cunoaște cât poate, și în loc d-a-și risipi puterile împotriva unor stăvili nebiruite, ea le concentrează în drepte hotare și astfel se face ajutorul providenței.”

II

Dacă fiecare nație are o misie evanghelică a împlini pe pământ, să cercetăm și să întrebăm și pe această nație română, atît doritoare astăzi de viață, ce a făcut? Ce

lupte a purtat pentru realizarea legii lui Dumnezeu, atît în sinul său, cît și în omenire? Istoria, lumea are drept a-i cere această seamă: căci nu trebuie a uita că, cu toată sfințenia dreptului său, astăzi nu e destul ca o nație să-și aibă un loc pe carta lunei, sau să-și reclameze acest loc și libertatea sa în numele suvenirilor istorice; ca dreptul său să ajungă a fi respectat și recunoscut de celelalte nații, trebuie încă ca ea să poată dovedi folosul ce a adus și poate aduce lunei, trebuie să arate formula înțelegătoare și soțială ce ea reprezentează în marea carte a înțelegerii și a istoriei omenirii.

Să aruncăm dar o ochire asupra trecutului acestii nații române și să vedem ce a făcut în aceste 18 secoli de cînd se află statornicită în pămîntul său. Această ochire ne va da înțelegerea revoluțiilor ei de față și a revoluțiilor ei viitoare.

III

Adusă de marele Traian în Dacia, dupe nimicirea locuitorilor ei, favorizată de împărații următori, de care atîrna d-a dreptul această țară, colonia romană, în vreme de 160 ani, ajunse într-o stare foarte înfloritoare și una din cele mai frumoase provincie ale întinsei împărății romane. Mai mult de 70 cetăți, împreunate cu drumuri minunate așternute cu piatră, basilecele, templurile, amfiteatrele, băile, apeductele, ale că[r] ruine încă să gălesc, ne-o dovedesc îndestul. Dar alături cu această mare civilizație materială, două rele mari care mistuia împărăția și care îi pregăti căderea: robia și proprietatea cea mare trebuiră a produce și în noua colonie relele lor, înghițind cu încetul proprietățile mici, ce fiecare colon dobîndise la început, și substituind robii la oamenii liberi.

Os[te]nită de atîtea rele ce o rodea, întinsa împărăție romană trebui să cază. Unitatea falsă la care ea supuse prin silă lumea trebui să sfarme ca să dea locu la organizarea progresivă a unei unități mai adevărate, produsă prin

armonia naționalităților libere. Dumnezeu atunci, ca să schimbe fața lumii vechi și s-o întinerească, împinse poatoape de nații barbare asupra-i.

IV

Așezată la porțile împărăției și în trecătoarea barbarilor, Dacia noastră mai mult de 8 secolii îi văzu trecînd și retrecînd pe pămîntul său. Colonii romani din această țară nu pregetară a apăra cu bărbăție țara lor și chiar împărăția ce îi părăsise. Și cînd se văzură copleșiți de numărul dușmanilor, ei se traseră în Munții Carpați, unde își păstrară naționalitatea și independența lor. Chiar în acele vremi furtunoase și nenorocite, romanii Daciei nu uitară că au o misie în omenire. Prin relațiile lor cu barbarii, ei întroduseră între dînșii cele dintâi cunoștințe de agricultură, artele folositoare și cuviințele vieții civilizate. Și prin legăturile de interes și comerț, ei schimbă ră sălbătăcia și dușmănia lor asupra imperiului roman într-o prietenie folositoare, și sili pe barbari a căuta a se statornici și a se civiliza.¹ Pe la 865, bulgarii, popul finez, prin romanii din Dacia nouă primesc religia creștină și împreună înfrățiți întemeiară un stat puternic, alegîndu-și regi dintre români. Pe la începutul secolului XI, acest regat, căzînd în turburări civile, se subjugă de Vasilie II, împăratul Orientului, și rămase supt puterea grecilor pînă la al XII[-lea] secol, cînd el reînvie mai puternic supt frații români Petru, Asan și Ioan și, după o existență glorioasă de doi secolii, căzu la 1392 supt turci.

Romanii din Dacia veche, cînd putură răsufila de barbari, ieșind din azilurile lor, întemeiară deosibite staturi mici, pe la secolul X și XI, care în secolul al XIII[-lea] și XIV se contopiră printr-o mișcare de unitate în două staturi neatințate, a Țării Românești și a Moldaviei.

Cu întemeierea acestor state, evoluțiile istoriei românilor se fac mai lămurite, viața lor ne este mai bine cunoscută.

În cea dintii epocă a întemeierii principatelor Țării Românești (1290) și a Moldovei (1356), care coprinde tot secolul XIV (de la 1290—1418), vedem aceste state mai întâi amenințate în naționalitate și existența lor politică când de unguri, când de poloni. După mai multe lupte îndelungate, aceste pretenții cad zdrobite de vitejia românilor. În aceste războaie ei se pregătesc ca într-o [școală] pentru alte lupte mai mari ce îi așteaptă, cu o nație și mai barbară, și mai puternică: turcii osmani, care pe la [1360] năvălesc în Europa și amerință a o cucerii. Încă din anul [1370], Ladislav-Vv. al Țării Românești se opune acestor barbari și să încearcă a pune stavilă furiei lor de coprinderi. O luptă care trebuia să ție mai patru secolii începu atunci, luptă în care românii vărsară șiroaie de sânge și se jertfiră ca niște martiri pentru apărarea civilizației în contra barbariei. Împărăția româno-bulgară cade supt izbirile turcilor (1392). Mircea cel Bătrîn, unul din cei mai mari și mai vestiți voievozi ai noștri, reclamă de la turci această moștenire; el voiește a întrupa toată românimea într-un singur stat și caută [a dobîndi] Bulgaria și Moldova. Acum întâiași dată vedem ideea de unitate a se arăta, idee care va fi idealul seculilor viitoare și a tuturilor voievozilor noștri cei mari. Strivit însă între unguri și turci, Mircea este silit a părăsi o parte din conquistele sale și a primi încă și suzeranitatea Porții.

Tractatul ce el încheie cu Baiazet la 1393 asigurează românilor drepturile următoare:

1. Dreptul d-a profesa nesupărați religia lor, d-a-și alege voievozii și d-a se cîrmui independent, după legile lor.
2. Dreptul d-a face război sau pace.

Îndatorirea românilor către turci sta într-un ușure tribut anual de 3.000 bani roșii.

În Moldova, Alexandru cel Mare, ce domnea în această vreme nesupărat încă de turci, apără vitejește independința țării sale de către poloni și le răpește Pocuția, care mai un secol rămîne întrupată cu Moldova.

Cu acești mari domni, Mircea și Alexandru, se încheie această epocă. Ei completează instituțiile țării lor.

Să aruncăm o privire asupra acestora, căci organizația dinlăuntru a societății singură ne poate explica evoluțiile istorice prin care nația română trecu.

VI

Domnul, ales în Țara Românească, moștenitor în Moldova, cîrmuia țara împreună cu un sfat de 12 boieri, întocmit în Țara Românească de Negru-Vv. Orice act însemnat al cîrmuirii, precum și orice danie, trebuia să fie făcut cu învoirea sfatului și suscris de dînsul. Puterea d-a face legi, d-a scoate dăjdiu sta în *Adunarea* sau *Soborul a toată țara*. Originea acestor adunări izvorăște din municipalitățile romane și din soboarele goților, care, în lunga petrecere a lor în Dacia, lăsară multe urme și obiceiuri între romani. Aceste adunări se convocau de domn pentru facerea legilor, pentru orînduirea dăjdiilor, pentru a hotărî război sau pace. Cînd tronul era vacant, atunci mitropolitul le convoca pentru alegerea domnului. Ele judeca asemenea în pricinile de vini mari politice, ca Camerile Lorzilor și a Pairilor în Englitera și Franția. Aceste adunări se compunea:

1. Clirosul, adică mitropolitul ca prezident, episcopii și egumenii monastirilor;
2. De boieri, atît cei din slujbă cît și cei dinafară;
3. De deputații breslelor.

Clirosul, ca și monastirile, n-avea privilegii deosebite la început și era cu totul supt jurisdicția statului.

Boierii era slujbașii țării, adică capii puterii armatei, fiind țara organizată ostășește, nu era o clasă nobiliară, ca în Europa. Ei n-avea nobilimea feudală, [de] concuistă, de origină, nici dreptul d-a fi singuri proprietari de pămînt, d-a moșteni titluri și slujbe, d-a fi deosebiți de legea comună pentru toți. Aceste principe, care singure constituiază casta nobiliară, n-au fost niciodată recunoscute în

țările noastre. Totdauna, tot românul a avut dreptul a se face proprietar de pământ și a ocupa slujbele statului; titlurile n-au fost decât pe viață, fără a lăsa drept la urmași. Titluri nu era la început, căci nu se da deosibit, ci reprezentă numai numirea funcțiilor. Boierii, ca toți orășanii, se numea *jupani*, adică cetățeni. Legea politică, civilă, ca și criminală a fost aceeași pentru toți. O singură deosibire se ivi mai târziu în legislația criminală. Se hotărî ca boierul căzut în vină să se spînzure mai sus cu un cot decât săracul. În urmă se suprimă această osîndă de tot pentru boieri.

Breslele se alcătuiă de oarecare slujbași mai mici ai țării și de deosibitele categorii a burgeoisiei, locuitorilor din orașe și a moșnenilor și oamenilor liberi.

Orașele ce își dobîndiră și își păstrară libertatea lor, constituindu-să pe principul comunal, se ocîrmuia de o magistratură aleasă pe fiecare an și compusă de un județ și 12 pîrgari.

Țara ia o organizație ostășească și o centralizație puternică. Județele se dau supt comanda unui căpitan, care unește în mîna lui puterea administrativă, judecătorească și ostășească. Organizarea armatei permanente, a miliției și a Landsturmului face din tot românul un soldat la nevoie, și singură păstrează independința amenințată de streini.

Dacă vom trece la organizația economică a țării, găsim pe cei mai mulți locuitori moșneni sau rezemași, adică liberi și cu proprietățile lor. Dar lingă dinșii proprietari mari, pe care se află locuitori serfi, robi ai pămîntului, căci în urma năvălirii barbarilor, robii romani se transformară pretutindinea în robi ai pămîntului. Întocmai dupe [cum] în Europa se obișnuise a se da acestor serfi numirea de romani, așa și la noi servagiul fu numit *rumânie* și *vecinătate*, căci proprietarii din Țara de Jos, unde mai cu seamă era proprietățile mari, își aduseseră colonii din Țara de Sus și din românii din țările vecine. Robia completă a acestora veni foarte târziu, căci la început stăpînul pămîntului făcuse 3 părți din pămîntul său, din care două le împărți în părți mici pe la coloniști și cealaltă fu cultivată de aceștia în folosul stăpînului, prin mijlocul *clăcii*, adică a unui număr

de zile de lucru. Robia completă a lor veni însă foarte târziu, căci pînă în secolul al XVII[-lea] ei putea a se muta de la o moșie la alta, plătind *găleata de ieșire*.

Dădjiile era așezate pe toți deopotrivă.

Acestea sunt liniile principale ale constituției țării pe la începutul secolului al XIV[-lea]. Idealul ce românii goniră în organizația lor era *egalitatea* în drepturi și în stare. Dar în această organizare era vițiuni, vițiuni izvorîte din ideile feudale ale timpului și care fu pricina zdrobirii acestii constituții. În această republică războinică se afla, deși slabe la început, elemente soțiale, monarhic, aristocratic și democratic. Puterea publică nu era delegată vremelnicește de popor unor aleși ai săi, dar se afla din drept în mîna capilor războinici ai țării. Era firește ca acești capi, care concentra în mîna lor puterea politică și militară a țării, să ia o preponderință deosibită asupra claselor de rînd. Lipsa de comerț nedînd o dezvoltare stării de mijloc, ea, ca și poporul, se afla slabă în privința boierilor și, după organizația militară a țării, în dependența de un soldat către șeful său. Atît boierii în slujbe, cît și cei dinafară de slujbe, mazîlii, fiind din drept membri ai adunărilor, acestea ajungînd prea numeroase...*

Boierii dar, împreună cu cleru, căutară mereu a se constitui într-o castă, dobîndindu-și privilegii, și a concentra toate drepturile în mîna lor. Asemenea și prin proprietățile lor mari, a absorbi proprietățile mici.

Domnii, ce reprezenta principul monarhic, favorizați prin centralizarea statului, căutară mereu a-și întemeia puterea lor despotică asupra boierilor rezemați pe elementul popular și a se face independenți de dînșii, constituindu-se ereditari.

Lupta dar trebuia să înceapă între aceste trei elemente opozite și vrăjmașe. Începută încă din al XIV[-lea] secol, ea continuă în al XV[-lea] și al XVI [-lea]. Doborînd întii

*Sfîrșitul frazei tăiat în original: „oamenii din stările de jos nu fură priumiți în mare număr” (n.ed.).

elementul monarhic, aristocrația doborî în urmă și elementul popular și, după aceste două ruine, ostentă, căzu și ea zdrobită supt o bourgeoisie streină, supt fanarioți.

VII

Istoria noastră n-a fost, sau a fost rău scrisă pînă acum. În luptele și revoluțiile dinlăuntru, care au umplut secolul al XV[-lea] și [al] XVI[-lea], istoricii noștri n-au văzut decît niște lupte de pretendenți la tron, iar n-au văzut principul și interesele ce fiecare pretendent reprezenta. Într-un stat organizat ca al nostru, unde nici o familie n-avea dreptul de stăpînire, chestia dinastică nu putea avea loc dupe cum s-a presupus de istorici.

Îndată după moartea lui Mircea I, partidele în care țara era împărțită începură lupta între dîsele, fiecare puindu-să supt unul din fiii săi. Turcii și ungurii găsiră prilej a se amesteca între deosibitele partide, susținînd cînd pe una, cînd pe alta, și a călca libertatea nației. Puterea domnilor însă, ajutată de elementul democratic, ieși biruitoare din aceste lupte între dușmanii dinlăuntru și cei dinafară. Vlad Dracula-Vv. ținu sus și puternic frînele guvernului, dobîndind o glorie nemuritoare în luptele cu turcii și zdrobind aristocrația. Tepeș urmează înainte și mai puternic pe calea sa; c-o asprime tiranică, dar dreaptă, el nimicnicește facțiile dinlăuntru și respinge nenumăratele oarde turcești ce Mahomet II conducea asupra românilor. Silit mai tîrziu de nevoi, el încheie un tractat cu turcii la 1460, care păstrează stipulațiile celui de la 1393, urcînd tributul la 10 mii galbeni și recunoscînd suzeranitatea sau supremația nominală. Acest tractat încă și astăzi formează dreptul public al țării sau, cum se numește acum, capitulațiile ei cu Poarta. Aristocrația se aruncă în brațele turcilor și izbuti a goni din țară pe energicul domn, și partida domnilor în brațele ungurilor. Poporul mai adesea rămînea indiferent într-aceste lupte, pînă cînd vedea libertatea amenințată de vrăjmașii dinafară; atunci alerga la apăra-

rea țării supt steagul domnului. Adesea ocrotit de domni, el însă era slab către celelalte partide, căci toți capii ce ieșea din popor intra, firește, și să identifica cu una din partidele dominante.

Lupta, cu deosibite alternative între ambele principie, continuă pînă la Radul cel Mare [1495—1508], care se încercă de o politică de conciliație, fără a izbuti. El cercă atunci a balansa puterea boierilor, dînd putere clerului, dar, revoluționînd organizația democratică a clerului și făcîndu-l un corp privilegiate, îi creă interese conforme cu ale boierilor și îi dăte un auxiliar. Radu cel Mare [fu] dar un sprijin puternic al aristocrației.

Cu acest domn să încheie această epocă.

În Moldova, asemenea, după moartea lui Alexandru cel Mare, boierii caută a doborî puterea domnilor, constituită acolo și mai tare pe principul ereditar. Polonii se amestecă în ambele partide, cu scop d-a domina și d-a supune țara. Din mijlocul acestor sfîșieri care amerința peire, iese un om puternic, care întoarce spiritul nestatornic al partidelor către dușmanii dinafară. Acesta fu Ștefan cel Mare. 40 ani de-a pururea calare pe cîmpul bătăliei, el apără voinicește țara și creștinătatea. Moldavia e atunci în culmea sa și trage mirarea lumii. Papa numește pe Ștefan soldatul lui Hristos... etc*.

Ștefan ia proiectul lui Mircea și caută a uni țările, dar spiritul individual al românilor zdrobește întreprinderea lui. Într-adevăr, boierii țării... etc... pierderea mării...

În aceste timpuri frații noștri din Transilvania, deși Huniad și fiul său cîrmuiră soarta Ungariei, pierd drepturile lor etc...

Dacă acest secol fu pentru români un secol în care începură luptele dinlăuntru, dacă rezulta lui fu stingerea democrației, dar fu însă secolul cel mai glorios, secolul prin

*Ceea ce urmează de aici pînă la sfîrșitul introducerii nu este o redactare definitivă a lui Bălcescu, pe alocuri avem de-a face numai cu enunțarea ideilor ce trebuiau dezvoltate. Asemenea situații mai întîlnim și pe parcursul lucrării (n. ed.).

care se nemuriră și să luptară puternic pentru libertate. Cei [mai] mari bărbați care produse acest secol în omenire fu români. Dracula Vv., Vlad Țepeș, Ioan Huniad și fiul său Matiaș și, în sfârșit, Ștefan cel Mare plană asupra acestui secol glorios... etc...

Boierii țării, recrutându-să tot mereu din elementul popular, desfășură, pe lângă dorința d-a constitui libertatea lor asupra tronului, o vitejie rară împotriva vrăjmașilor dinafară... etc...

Dar, izolându-se de popor încet cu încet, fac pe acesta apatic. Țara slăbește și turcii îndrăznesc mai mult și, în secolul [următor], cade cu totul supt domnirea lor.

VIII

După moartea lui Ștefan Vv., în Moldova, Bogdan, fiul său, și Pătru Rareș calcă pe pasurile lui, țin cu strășnicie liniștea înlăuntru și apără și întind hotarale țării de dușmanii dinafară. Dar, presurați de dînșii, ei caută de se învoiesc de bunăvoie cu cel mai puternic, cu turcii, cu condiții încă mai favorabile decât muntenii. Dar boierii caută a zdrobi puterea domnilor; ca să izbutească, nu se apără nici de asasinat, nici de trădare, să aliază cu turcii și izbutesc a lua preponderanța toată în țară și a face tronul electiv și cu totul în dispoziția lor. Țara cade în grozave sfișieri și abuzuri. Lăpușneanu răzbună crud țara asupra boierilor.

În aceste sfișieri, niște vînturatici streini, favorizați de popor în ură asupra boierilor, iau puterea. Despot voiește a civiliza... etc.

Unul din aceștia, Ion-Vodă, caută a se rezema în contra boierilor și a turcilor, declarînd război acestora. Trădat, el cade glorios în luptă. Țara cade atunci cu totul supt puterea turcilor și în prada lor, care răpește pînă și dreptul d-a-și alege domni și aceștia ajung mai puțin de un pașă.

În Țara Românească, după Radul cel Mare, [Mihnea] ia cu putere, înțelepciune și patriotism cîrma țării; dar bo-

ierii nu-l pot suferi și, avînd în capul lor pe Basarabești sau Pîrvulești, numiți astfel după banul Pîrvu, izbutesc, prin ajutorul turcilor, a-l depărta, ba încă a-l și ucide în Ardeal, unde să trăsesese. Pîrvuleștii numesc pe Vlăducu domn, dar văzînd pe acesta că voiește a se libera de epitropia lor, îl ucid și dau puterea unuia dintr-înșii, Neagoe Basarab. Bun, blînd, acest domn face pe popor a ierta triumful boierilor, dar el dezvoltă și mai mult privilegiile boierilor și clerului. El robește o mare parte a țării monăstirilor și o mare parte a monăstirilor la metoașele streine grecești. După moartea lui, partidele se răscoală; fiecare își numește un domn și turcii intervin cu multă îndemînare, pun mîna pe țară și o declară pașalic. Această izbire deșteptă pe români, primejdia îi uni și, supt Radu de la Afumați, se luptă pentru drepturile naționale și triumfară.

De la moartea acestui domn, 1552—1592, lupta aceasta continuă cu deosibite alternative. Poarta începu a numi singură domni. Tributul se mări nemăsurat; dăjdiile asemenea; țara ajunsese într-o ticăloșie și mergea cu pași [repezi] spre o ruinare totală, cînd brațul de fer al lui Mihai o opri la marginea prăpastiei. Spiritul și individualitatea nației se întrupă într-însul... etc... Lupta pentru independență reîncepu cu glorie. După ce asta se asigură, Mihai întreprinde unirea românilor. Mai norocit decît Ștefan, el izbutește, dar cade în aceasta, întîmpinînd vrăjmășia Austriei, care scoală pe unguri împotriva românilor. Aceste nații generoase, cărora atîte interese le opune îndatorința d-a trăi frățeste împreună, se zdrobește una pe alta în folosul Austriei.

Mihai cade ucis hoțeste de austriaci și cu dînsul cade și puterea românilor și speranțele ce creștinătatea și toate națiile Orientului pusese în români, care îl numea steaua lor de la răsărit.

În toate aceste două seculi, românii se arată vrednici de dînsii și de misia lor. Clasa boierilor mai cu seamă, întinerită tot mereu prin elementul energic ce ieșea din popor și se absorbea într-însa, făcu țării și omenirii slujbe mari.

Vitează, roditoare în fapte eroice, în exemple sublime de jertfire, ea reprezintă simțimentul războinic al nației și udă cu sângele său laurile patriei. Nația în care simțimentu prevalează, dacă nu slujește omenirii prin dezvoltarea minții, ca francezii, englezii și nemții, dar prin lucrare, prin jărtfire îi egalează și îi întrec și le dă repaosul d-a lucra. Astfel Dumnezeu împarte funcțiile între nații și, prin lucrare comună, omenirea se desăvârșește.

De la începutul secolului al XV[-lea], lupta începuse între principul libertății, care voia a mărgini puterea prinților, și principul autorității, care voia a o întări.

Ajutați adesea de principul popular ce ei reprezenta, libertatea birui pe la capătul acestui secol, dar boierii biruitori făcură din această libertate un privilegiu al lor. Ei căutară a se forma în castă priveleghiată, a-și întemeia puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor. Izvorită din popor, iar nu din principiul concuistei, ea nu putea a se constitui pe bazăle aristocrației feudale europene; ea nu putu în drept viola egalitatea; ea își mărgini dar acția sa în rînduiala economică. A înghiți proprietățile cele mici, concentrîndu-le în proprietăți mari, a răpi deodată cu proprietatea și libertatea individuală a țăranilor, prefăcîndu-i în serfi, a dobîndi dreptul de a se scuti de cele mai multe dăjdii, asta fu ținta ei. Astfel, prin reformarea legilor economice ale țării, o țară întreagă ajunsese roabă unor particulari.

În Europa această luptă fu cîștigată și despotismul regilor fu un mare principiu de unitate și de conservăție, în vreme ce la noi izbînda aristocrației aduse slăbiciunea statului cu slăbiciunea puterii. Două chipuri sunt d-a avea un guvern puternic. Trebuie sau ca principul, autoritatea ce el reprezintă să-și aibă izvorul de sus, sau de gios, din popor; într-un cuvînt, nu este decît două guverne puternice: despotismul și democrația. Orice principiu intermediar este un principiu de slăbiciune. Despotismul totdeauna a fost și este peste putință între români, nu numai căci respectul către cel mare [precumpănește], ci căci sunt o nație foarte nobilă, care nu putu suferi alt guvern decît

cel întemeiat pe caracterul național, cel care organizează egalitatea, adică democrația.

La sfârșitul acestui secol robia ajunsese completă. Mihai Vv., silit de aristocrați, făcu acel așezământ ca fiecare țăran, p-a cui moșie să va fi aflînd, să rămîie rob veșnic. De atunci robia fu completă... etc. (ca în art. din *Mag[azin istoric pentru Dacia]*). Clasa războinicilor se întemeiază dasupra muncitorilor. Această fărădelege a boierilor fu espiată cu pierderea țării. Osînda o urmă de aproape. Soțietatea întreagă să alcătuiește pe un șir de privilegiuri și clase, fiecare clasă are privilegiuri deosibite; fiecare individ are privilegiu: întîns eșafodagiu de tiranii superposate una asupra alteia și toate apăsînd popoul, pe țăranul muncitor...

Cine va veni să zdrobească această clasă apostată care, ieșînd din sînul poporului, robi pe frații și părinții lor și care ocăra omenirea? Iată-i că sosesc; sunt și ei niște robi și, pentru ca pedeapsa și rușinea să fie și mai mare, sunt niște robi streini.

IX

Ce sunt acești streini care vin să revoluționeze și [să] schimbe soarta unei nații întregi? Cum niște streini pot ei doborî o soțietate puternic întemeiată? Ce principiu, ce interes vital al soțietății reprezentează? Prin ce lupte, prin ce mijloace ajung la putere și la a doîni asupra românilor?

După căderea imperiului Orientului întreg supt puterea turcilor, mulți greci din Constantinopol și Rumelia își căutară o scăpare în principate, care se bucura de libertate. Săraci, ei se apucară de negoțiul mărunț și de industrie.² Ei ajung a lua astfel în mîină toată industria și comerțiul țării și a alcătui o burgeoizie bogată. Îmbogățindu-se, se însor cu pămîntence, dobîndesc astfel drepturi și încap în boierii. Ei se înalță la putere, dupe cum s-a înalțat burgherii în Europa. Se fac apărătorii popoului³ împotriva

apăsării aristocraților și caută a le doborî privilegiurile. Astfel își fac partidă puternică în țară și încep lupta în contra boierilor pămînteni. Răi, intriganți etc. (tablou de dinșii); ei n-au decît o țintă fiscală. Vor să doboare toate privilegiurile, să puie mîna pe stat, să emancipeze pe țărani de boieri, ca să-i poată despuia ei în numele statului. Dar poporul nu-i cunoaște; vede că ei sunt vrăjmașii boierilor ce îi tiraniza și îi reazămă.

Încă din vremea lui Mihai-Vv., grecii se făcuseră nesuferiți pămîntenilor. Aceea ce ni se dovedește... etc... (după *Magazin*)... În Moldova...

Domnia lui Brîncoveanu mai pre larg... el reprezintă spiritul boierilor... Aristocrația nu mai reprezenta nimic, pierduse virtuțile militare, să corupsese. Despuierile poporului cu birurile; stricarea armatei spre a face clăcași etc.

Cază dar această aristocrație infamă! Vie fanarioții, care să răzbune suferințele poporului. Și oricît de rău ar aduce ei țării, cînd poporul va vedea că misiunea lor de zdrobire s-a sfîrșit, va ști a-i mătura din țară și naționalitatea va ieși biruitoare, mai frumoasă și mai puternică!

Dupe moartea lui Mihai, Radu Șerban răzbună vitejaște pe români asupra ungurilor și moldovenii, supt Tomșa, pedepsesc pe poloni, care, protecționînd pe Movilești, se încearcă a-și redobîndi influința asupra Moldaviei. Aceste lupte slăbesc puterea și a românilor și a ungurilor și a polonilor, și le pregătește comuna nenorocire.

Radu Mihnea al X[-lea] se urcă pe tron la 1611. El fu cel dintîi domn care veni în scaun însoțit de o mulțime de greci. Boierii pămînteni se tulbură l-această vedere și la neorînduiele grecilor și formează comploturi împotriva lor și a domnului. Stolnicul Bercan de la Mărăcineni se pune în capul acestor comploturi; dar capul [lui] și cu al soților săi cad supt securea gîdei și o luptă înverșunată, care ținu două secole, începu atunci între greci și boieri. Cinci ani dup-aceea, vestitul paharnicu Lupul și căpitanul Buzdugan pradă și măcelărește pe toți grecii din țară. Dar supt domniile următoare, de la 1618—1631, grecii,

favorizați iarăși, să înmulțiră și căutară a-și răzbuna. Boierimea atunci, în desperanță, se revoltă. În zadar Leon-Vv., la 1631, izgonește pe toți grecii din țară, căci era prea târziu. Boierii izbutesc a alege domn pe Matei Basarab, capul partidei boierilor. Tot atunci în Moldova, boierii, ajutorați de popor, gonesc pe greci și [pe] Alexandru Vv. Iliăș și Vasile Lupul se numește domn. Dorința de unire a țărilor aprinde din nenorocire un rezbel crud între ambele țări surori și pregătește slăbiciunea lor. Supt impresia uneltirilor grecilor d-a. deznăționaliza pe români, Matei și Vasile caută a întemeia puternic naționalitatea; limba românească se introduce în școli, biserici și administrații; școli se ridică, tipografii se întemeiază și țărilor se dotează de o condică de legi. Din nenorocire, interesul egoist al boierilor îi făcu să uite interesul național. În loc d-a ușura pe popor, ei îl împovărară cu dăjdii și condica nouă întărește și mai mult robia. Poporul suferă și strigă; armata se revoltă și țara cade în cea mai groaznică anarhie militară. Costandin Basarab izbutește prin agiutorul strein a stinge anarhia, desfăcînd armata și slăbind țara.

Un grec, Mihnea-Vv., se urcă atunci pe tron, la 1658, și răzbună cumplit purtarea cea neomenoasă a boierilor către popol. În domnia acestuia, a lui George și Grigore Ghica și a lui Radu Leon, grecii se înmulțesc iarăși în țară și cu dînșii și suferințele ei. La 1669, boierii, ajutorați de popol, se ridică din nou asupra grecilor și izbutesc a-i goni din țară și a dobîndi un domn ales de dînșii, dar pentru scurt timp, căci la 1672, cu Grigore Ghica și în urmă cu Duca-Vv., grecii iarăși se reîntoarseră.

În Moldova, în acest an, boierii, supt comanda Hînceștilor, caută a goni pe greci din țară împreună cu Duca-Vv., dar sunt biruiți de dînșii, cu agiutorul turcilor. Acest patronagiu ce le dă turcii aruncă privirea lor către nemți și poloni.

Însă puterea lor nu ținu mult. Ajutați de turci, boierii izbutesc a numi domn pe Șerban Cantacuzino. Supt domnia acestuia și a lui Brîncoveanu în Țara Românească și a Cantimireștilor în Moldova, intrigile grecilor se precumară și boierii stăpîniră țara în pace de dînșii, în vreme

mai mult de treizeci ani. Din nenorocire, boierii nu știură a se folosi de acest timp. În loc d-a se uni între dînșii spre a se apropia de popor, d-a căuta a-l ridica pînă la dînșii, ei se izolară de dînsul. Corupți și degradați, ei perdură pînă și virtuțile militare cu care se fălea odinioară și nu mai reprezenta nici unul din simțimentele poporului. Puterea armată a țării, în domnia Brîncoveanului, se dezorganizează ca să-i facă clăcași pe la moșii. În loc d-a căuta putere în popor, împotriva turcilor, ce din ce în ce se făcea mai asupritori, călcînd legămintele țării, mărirînd tributul și globînd-o în toate chipurile, ei alergară după falsa protecție cînd a nemților, cînd a rușilor. Afară de aceasta, caracterul lor mobil și nestatornic băgă discordia pînă și între dînșii. Odioși țării, bănuți turcilor, ei sunt lesne săpați de fanarioți, din care unii, precum Mavrocordații, acum luaseră o mare influență pe lîngă Poartă, și astfel capetele celor mai însemnate familii a țării cad sub secură turcilor sau sunt silite a scăpa la ruși (unde împreună cu Cantemir merg să concure puternic la civilizarea acestii colosale împărății, care era ursită a atîrna atît de puternic în viitorul nostru) și la nemți, și fanarioții dobîndiră pe seamă-le domnirea statornică a ambelor țări.

Ei muriră încai cu demnitate și curagiu, și istoria, la acest spectacol trist, aruncă un vâl asupra greșalelor, crimelor lor, spre a putea da o lacrămă compătimitoare cumplitelor lor nenorociri.

Acei ce rămîn în țară încearcă a se mai lupta și pier. Îndată grecii îi doboară, sărăcindu-i, prin contribuții și confiscări și prin omoruri. Cei mai mulți se trag la țară și, ruinați, intră în popor, de unde ieșiseră, și ajung în stare de clăcași.

X*

*Urmarea nescrisă (n. ed.).

CARTEA I

LIBERTATEA NAȚIONALĂ

(1593—1595 aprilie)

I

Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagine din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte urieșe pentru libertatea și unitatea naționale, cu care românii, supt povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI[-lea]. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani (1593—1601), dar anii istoriei românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în pilde minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere-aminte glorioasă! timpuri de credință și de jertfire! cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenucheau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeu armatelor laurile biruinței sau cununa martirilor, și astfel îmbărbătați, ei năvăleau, unul împotriva a zece, prin mijlocul vrăjmașilor; și Dumnezeu le da biruință, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare, și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moștenitori a drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri au luptat atîta în veacurile trecute, fie ca aducere-aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțimentul datorinței ce avem d-a păstra și d-a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire.

II

Aron-Vodă domnea în Țara Moldovei și Alexandru Bogdan în Țara Românească. Robi tremurînd în mijlocul desfătărilor, pe un tron cumpărat cu bani, stau ocrotiți, împotriva dreptei răzbunări a poporului, de paznici streini, turci și unguri, prăda și chinuia și îngrozea

o țară ce nu știau iubi. Mulțime de ianiceri și arendași turci, de la care ei luaseră bani în camătă pentru cumpărarea domniei, îi însoți în țară. Spre a se despăgubi de banii lor, unii din turci luară în arendă dajdiile publice, alții umbla cu dăbilarii domnești pentru strângerea dăjdiilor, alții ținea drumurile și prăda pe neguțatori, și toți, răzlețindu-se prin toate unghiurile țării, jăcuia și chinuia pe bieții țărani, despuindu-i de tot ce avea, rușinându-le muierile și fetele de față cu dinșii și răpindu-le [al] zecelea din feciori, spre a-i pregăti a recruta ienicerimea.¹ Însuși boierii și giupînesele lor nu era scutiți de omor și siluire.

Veni o zi cînd aceste lăcuste sălbatice nu mai găsiră ce prăda; atunci căzură toți în sarcina domnilor. Aron-Voievod, spre a se putea plăti de datornici, izvodi ca de tot omul din țară să se dea cîte un bou, și orîndui turci spre a strînge această nouă dajdie, care, luînd toate vitele de la cei [ce] avea, spre a împlini pentru acei ce nu avea, sleiră țara și de vite, aceste soațe a muncii țăranului, de rămaseră oamenii fără a avea cu ce se hrăni.² Mult mai mare, de se poate, era asuprirea în Țara Românească, unde domnul, silit fiind a plăti o dobîndă grea la creditorii turci, ce nu mai avea ce jăcui, urcă datoriile unei țări sleită cu totul la suma peste măsură de mare de 10 povere de aur.³ Toți boierii Țării Românești care scăpaseră de moarte și pribegie și a căror inimă ofta după libertate, sîngera pentru suferințele țării, începură a se aduna, a se sfătui. După revolta nenorocită din Moldova a orheienilor și a sorocenilor împotriva lui Aron, neîndrăznind a se bizui singur numai în sine în stare[a] de slăbiciune în care se afla țara, cugetară la ajutoare și protecțiuni streine. Spre aceasta se adresară la republica Veneției, cerînd protecția și suzeranitatea ei, ca să să mîntuie de turci. Dar egoista republică, calculînd foloasele cum și pagubile ce i-ar putea veni priimind această propunere, găsi cu cale că interesul n-o sloboade a primi a mîntui o nație chinuită, de la care puțin cîștig poate avea.⁴

După înjosirea acestui act fără izbîndă, românii văzură că ce le mai rămîne a face este a căuta însuși a se mîntui

și că țara lor a ajuns într-unul din acele minute mari, când o nație trebuie să piară, sau, luînd inimă din suferința și desperarea sa chiar, printr-o silință mare și puternică, însuși să se mîntuiască. Împregiurări favoritoare dinafară nu lipsiră la dorința oamenilor, nici oamenii nu lipsiră împregiurărilor.

III

În acel timp de chin și de jale, strălucea peste Olt, în Craiova, un bărbat ales și vestit și lăudat prin frumusețea trupului său, prin virtuțile lui alese și feliurite, prin credința către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduiala către cei asemenea, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toți deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia și dărnicia ce împodobeau mult lăudatul său caracter.⁵ Acesta era Mihai, banul Craiovii, fiu al lui Pătrașcu-Vv., care, pentru blîndețea cu care cîrmui țara de la 15 [54 pînă la 1557], se numește *cel Bun*.

Strălucirea nașterii lui Mihai, sfatul lui cel drept și priceput, cuvîntul lui blînd și îmbielșugat, iar mai cu seamă faptele cunoscute ale lui îi cîștigă inima poporului și trîmbiță nume[le] lui în toate părțile țării. El administra de cîtăva vreme banatul Craiovei și aduse cu încetul această bănie în starea ei cea veche de neatîrnare administrativă și judecătorească și ostășească, fără altă legătură cu domnia țării decît plata de un tribut. Astfel, în minutul cînd armata țării era dezorganizată de domnul ce se temea de dînsa, el își organizează un trup de oștire, prin care ținea în frînă împilările turcilor și ocrotea pe supușii săi.

Soarta cea blîndă supt care se afla locuitorii banatului era pizmuită de locuitorii de dincoace de Olt și slujea a glorioasă numele lui Mihai înaintea poporului. El ajunsese a fi nădejdea tuturilor, răzbnătorul atît de mult dorit și așteptat.

IV

Crudul Alexandru-Vodă nu întârzie a se înspăimînta de acel mare nume al banului Mihai. Vru să-l piarză cu orice chip și, neîndrăznind a-l prizoni de față, trimise ucigași spre a-l prinde și a-l aduce la București, sau a-l uide prin taină. Dar banul descoperi din vreme cursa ce i se gătește și, cu toată dragostea ce avea pentru dînsul poporul, necrezîndu-se sigur în Craiova, fugi spre Constantinopol, unde îl chemase socrul său, vistierul Ion, ce era capichihaia al țării.⁶ Însă prins fiind în cale de oamenii lui Alexandru, ce îl pîndea, el fu adus în București, unde domnul, cătrănit de mînie, îl învinovăți de trădător și rebel și îl închise în pușcărie, spre a fi pus la caznă și apoi ucis.

Temîndu-să ca poporul să nu se ridice înfuriat și să scape pe prinsul său, Alexandru-Vodă hotărî a-i grăbi moartea. Într-o zi îl scoaseră din pușcărie legat și îl porniră la locul osîndei. Mulțimea poporului urmărea pe osîndit, tristă, jalnică și tăcută, văzînd că cea din urmă nădejde de mîntuire i se va curma cu capul acelui june bărbat eroic. În cale, trecînd pre lîngă Biserica Albă, pe vremea liturghiei, spun că îl lăsară a intra în biserică și, rugîndu-se, se făgădui lui sfîntu Nicolae, fiind hramul, că de-l va mîntui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum a și făcut, de se numește acea biserică acum Mihai-Vodă.⁷

Sosînd în locul unde trebuia a priimi moartea, gîdea, cu satîrul în mîină, cu inima crudă, cu ochii sîngeroși, se aproprie de osîndit. Dar cînd ațîntește ochii asupra jertfei sale, cînd vede acel trup măreț, acea căutătură sălbatică și îngrozitoare, un tremur groaznic îl apucă, ridică satîrul, voiește a izbi, dar mîna îi cade, puterile îi slăbesc, groaza îl stăpînește și, trîntind la pămînt satîrul, fuge printre mulțimea adunată împrejur, strigînd în gura mare că el nu îndrăznește a uide pe acest om. Astfel, în acele mari timpuri bătrîne, un cimbru barbar se înfioră de vederea măreață a lui Marius și nu îndrăzni a uide pe acel ce zdrobise tot neamul lui.

În zadar oamenii ce prezida osînda vrură a împlini porunca domnească; nimeni nu se mai găsi care să vrea a lua locul gîdei.

Această întîmplare minunată înfioră mulțimea ca o mișcare electrică. Văzu într-însa un semn ceresc, prin care Dumnezeu voia păstrarea acestui om, și un glas detunător de milă și iertare scăpă din peptul acelei gloate. Boieri și popor luară pe osîndit în mijlocul lor și, ducîndu-se la palat, înaintea voievodului, cerură iertare. Vrînd, nevrînd, domnul fu silit a se îmblînzi și a-i dăruia viața. Peste puțin, prin mijlocirea vistierului Ion, Mihai, împăcîndu-se de tot cu domnul, priimi iarăși cinstea și dregătoria sa.

V

Nu trecu mult după-aceea și bănuitorul tiran Alexandru începu iar a-l vîna cu moarte și curse și îl sili a fugi în Ardeal, unde zăbovi două săptămîni la curtea lui Sigismund Bathori, domnul Țării Ardealului. Acolo, prin mijlocirea lui Baltazar Bathori, vărul domnului stăpînitor, dobîndi de la acesta, ce avea mare trecere la Poarta turcească, o scrisoare de recomandatie către vestitul vizir Sinan-Pașa, prin care se recomanda de a fi ales de domn în Țara Românească, cum și alta către Eduard Barton, solul Elisabetei, regina Engliterei, la Constantinopol, ce avea mare credit pe lîngă Poartă.

Împuternicit cu aceste recomandatii, Mihai se porni de a doua oară la Constantinopol, unde la sosirea sa fu bine priimit de vistierul Ioan. Acolo sosi atunci și doi deputați boieri, jăluindu-să de asupririle lui Alexandru-Vodă; [ei] se uniră cu Mihai și îl cerură la sultanul pe dînsul de domn, arătînd că țara toată îl vrea. Spre a izbuti mai sigur în cererile lui, trebuiă a astîmpăra nesațiul și lăcomia de bani a turcilor. De aceea nevoia sili pe Mihai a lua, pe credetul vistierului Ion, 400 mii florinți de la turci, greci

și ovrei, cu camătă grea. Din această sumă dote numai lui Sinan vizirul 20 mii galbeni; ceilalți miniștri și astfel deschise calea cererilor sale.⁸ Sultanul, în sfârșit, priimi această cerere a țării și dote semnele domniei (steagul și sabia) lui Mihai, iar oștirea ce boierii cerea a-i da spre a-l însoți o refuză supt pretext că, de vreme ce țara îl cere, nu poate avea nevoie de oaste spre a goni pre Alexandru,⁹ și ca partida sa să-l puie pe tron.

Mihai pleacă îndată, la 1592, către țară, de unde Alexandru Bogdan, aflînd de mazilia lui, ieși ca să se întoarcă la Constantinopol. El abia domnise un an și trei luni, dar această vreme îi fu de agiuns ca să tragă ura și blestemul poporului. Fărădelegile domniei lui se răsplătiră cu moartea lui. La 1597, în duminica Floriilor, prin intrigile domnului Moldovei, Ieremia, al cărui tron căuta a coprinde, fu, din porunca sultanului, luat din casa sa și, investit în haine de paradă domnești, azvîrlit în mare.¹⁰

VI

Într-acest chip Mihai-Vv. se urcă pe tronul Țării Românești la 1593, fiind atunci în vîrstă de 35 ani. Înălțarea lui fu priimită cu cea mai vie bucurie de toți locuitorii țării, mulțumiți că au scăpat de tiraniile lui Alexandru; [ei] arătară acea bucurie zgomotoasă, acele nădejdi fără margini, făcîndu-și iluziile nedespărțite în inima poporului român de orice domnie nouă, pentru care întotdeauna istoria ni-l arată că gata a stătut. Mihai avea încă în ochii mulțimei meritul d-a fi fost un candidat popular, în care mai de mult ea nădăjduia. Dar cu toată statornicia, energia și bunavoința sa, noul domn se văzu cu totul în neputință d-a pune un capăt și orînduială la nevoile și anarhia în care se afla țara. Țara se afla împovărată de datorii grele și împilată de mari nevoi și trebuințe. Turcii,

în contra tractatelor vechi, acum uitate, începuseră a se așeza în țară, zidindu-și case și geamii (meceturi).¹¹

Pe lângă datornicii turci ce era în țară supt Alexandru, se mai adăogaseră și alții, și numărul lor se urca la 4 mii ianiceri și alți ofițeri de cavalerie.¹² Turcii dupe margine făcea, ca și cei din țară, mereu și fără temere, năvăliri și jafuri prin ținuturi; în toată luna cete de turci și tătari venea în țară și, ca să poată hălădui lumea în pace, era silit domnul a le ține taberile iarna și vara, a le da cele de hrană și îmbrăcăminte de la țară. Astfel încît, nu numai că nu se putea plăti datoriile cele vechi, dar nici a birui și a ușura daunele de față. Slujbașii Porții, în loc d-a da ascultare plîngerilor domnului, căuta prilejiul d-a stoarce bani de la dînsul sau de la dușmanii lui ce îl prigonea. O seamă de boieri, după vechiul obicei, săpă pe domnul lângă sultanul.¹³ Alții se însoțiseră cu turcii din țară și îi ajuta în prădarea și chinuirea poporului.¹⁴ Armata țării era dezorganizată și mijloc nu era de a o înființa; energia poporului se tocise de atîta chinuire și asuprire și despera de o mîntuire. Mihai nu putea a se înțelege cu creditorii, lipsindu-i mijloace de a-i plăti. Vru a pune stavilă la răpirile lor, dar nu izbuti decît a-i întărîta mai mult și a-i revolta asupra-i. Încît, spre a scăpa de a fi ucis, fu silit a se închide în palatul său și a sta mereu în stare de apărare, unde însă de mai multe ori turcii, năvălind, îl ocăra, arunca cu pietre în ferestrele palatului, răpea tot ce putea din mobilele sale, bătea și rănea de moarte pe toți boierii săi ce le pica în mînă.¹⁵

În aceste minute dureroase, care ar fi desperat pe oricine, Mihai singur nu desperează și văzînd că nu e nici un mijloc pacinic de mîntuire, hotărăște a deștepta țara, a o scula și a ridica sabia răzbunătoare în contra barbarilor tirani. Evenimintele ce începuseră în megieșie încuragă și înlesni vrednica sa hotărîre.

Să dăm o ochire acestor evenimente.

VII

Împărăția turcească începuse a apune din culmea măririi la care ajunsese supt Soliman.

Murad II, care domnea de la 1575, era un duh slab și superstițios; dulce la trai, dar iute la mînie și adesea atunci și cu cruzime, era dat cu totul la misticism, la poezie și la voluptate; amator de danț și muzică, de vorbe cu duh, ba încă și de mucalitlicuri, el iubea mecanica, ceasornicăria și actele de reprezentare; el trăia încungiurat de talmăcitori de vise, astrologi, șeici, poeți și femei, dănuitori, de pitici și nebuni, lăsînd domnia în mîna femeilor sarauiului. Supt o mîină așa slabă, corupția intră în toate ramurile administrației împărăției,¹⁶ acel duh de revoltă a oștirilor, care era menit a zdrobi împărăția, începu atunci nu numai între ianiceri, dar și între spahii. Spre a da o altă cale (detourner) acest[ui] duh de insubordinație, era nevoie a trimite oștile împotriva vrăjmașului peste hotare. După isprăvirea cu noroc a războiului Persiei, Divanul se chipzui mult dacă trebuie a porni războiul în contra Fezului, Maltei, Persiei, Spaniei, Veniției, Neapolului sau Ungariei.¹⁷

Împărăția turcească, afară de ținuturile cele întinse ce stăpînea în Asia și Africa, care era împărțite în 32 gubernii, coprîdea încă 8 gubernii în Europa și se întindea pînă la Raab, coprinzînd astfel partea cea mai mare din Ungaria, afară de cele 4 țări tributare: Transilvania, Valahia, Moldova și Republica Raguza. Nu numai atît, dar chiar și împărăția Austriei și rigatul Poloniei erau de mai multă vreme supuse la un tribut anual.

Un vezir vestit în războaie, crud și dușman fieros al creștinătății, Sinan-Pașa, concherantul Tunisului și al Iemenului, a cărui singură gîndire era războiul în Ungaria, împinse prin toate mijloacele pe sultanul spre război către împăratul Germaniei, sau regele Vienei, cum îl numea turcii.

Fără declarație de război, pacea se călcă la 1592 de guvernorul Bosniei, izbind niște casteluri din Ungaria (Chras-

tovitz, Gora, Bihaci); dar fu oprit înaintea Sissekului, pe care nu-l putu lua și pentru care își răzbună crud în contra creștinilor ce îi picară în mâini¹⁸ (oct. 1592). Trei sute din acei nenorociți prizonieri fură duși în triumf înaintea lăcuinței ambasadorului împ[ărătesc]; înaintea lor, niște muzicanți care făcea să se audă sunetele cele mai barbare, apoi o trupă cu armele cîștigate; pe urmă venea carăle încărcate cu pradă și, în sfîrșit, nenorocitele jertfe ale robiei; oameni, femei, copii, bătrîni era împinși înainte cu izbiri tare de bice sau de toiege, ca niște turme de vite proaste, în mijlocul chiotelor de bucurie sălbatică a turcilor, spre a fi vînduți în tîrg (oct. 1592).¹⁹

VIII

Crînceniile, fărădelegile (les outrages) și amerințările turcilor mișcă toată creștinătatea.²⁰ Scriitori însemnați din toată Europa începură, prin tipar, a mișca opinia publică și a deștepta zelul cruciatelor religioase împotriva barbariei păgînilor.

Pe scaunul cezarilor Germaniei șădea în acea vreme Rodolf II. Cu un caracter și cu virtuți ce ar fi fost de lăudat într-o poziție mai puțin înaltă, acest prinț era un domnitor nevrednic. El lăsa doparte trebele statului spre a se ocupa de științele naturale și de antichități, pentru care își sleise finanțele, iar mai cu seamă de scrieri astrologice, care umplură duhul său, din natură posomorît și sfiicios, de o mulțime de superstiții de rîs și funeste. Preocupat de aceste lucrări nedemne de poziția lui și nencetat spăimîntat de proorocii absurde, el se făcu cu totul neapropiat supușilor săi.²¹ Încungiurat de minerale, de fosile, de medalii, de ochiene, de vase și de instrumente de chimie, el sta închis în laboratoriuul său, în vreme ce zavistia și revolta înlăuntru și războiul dinafară amerința zdrobirea împărăției lui. Crescut în Spania, în acea țară clasică a papismului, el fu toată viața lui jucăria viclenelor uneltiri a iezuiților și a sfaturilor pasionate a curții Spaniei.

Țipetele jertfelor turcilor pătrunse pînă în cabinetul lui Rodolf II și deșteptă indolența lui. El porunci să sune tocsinul în toată Sfînta Împărăție Romană și în Ungaria, ca să invite pe credincioși, dimineța, la amiază și seara, a invoca ajutorul ceriului în contra turcilor.²² Într-aceleași vreme, solii săi alerga la Roma, la papa, și convocă pe toți principii Germaniei la o adunare generală în Ratisbona, spre a lua măsuri pentru interesul comun al creștinătății.

Clement al VIII[-lea], ce șădea atunci pe scaunul sfîntului Petru, priimi în audiență, într-un consistoriu public, pe solii împărătești și, ascultînd cu multă bunăvoință elocuentul cuvînt a lui Rodolf Lorentio, cel mai însemnat din soli, hotări, cu obștească învoire a senatului, să ia toată partea l-această faptă de bine public și de cinste pentru Dumnezeu.

O congregație de cardinali fu convocată din porunca pontifului, spre a se chipzui pentru treburile acestui război și, nemulțumindu-se a aduce numai ajutorul său, hotări a invita în numele lui Hristos și pe alți prinți, pentru care și porni îndată nuncii săi în Spania și Italia. Posomorîtul și crudul Filip II, ce domnea în Spania, priimi bucuros și făgădui agiutorul său; iar în Italia, zelul religios fu mai puțin fierbinte, și numai duca de Toscana, Ferdinand, și duca de Mantova, Vincenzo, priimiră a da agiutor. Duca de Ferrara se folosi de ocazie și, pentru oarecare agiutor de bani dat, dobîndi trei orașe de la împărat.²³

Tot atunci papa însărcină pe canonicul de Adrianopol (Udriu), Comelius Denona, să meargă la marele principe de Moscovia, spre a-l îndemna a lua parte la rezbelul creștinătății, însărcinîndu-l ca, la întoarcere, să treacă pe la Sigismund Bathori, prințul Transilvaniei, și pe la Aron, domnul Moldovei, ca să-i tragă și pe dîșii în legătura domnilor republicei creștine împotriva dușmanului comun, sculînd cu dîșii toate popoarele de la Nistru și Dunăre și din vecina Polonie. Iar la Mihai i se porunci ca să nu se ducă, din pricina poziției critice în care acest domn să afla, fiind [ne]siguri de scopurile lui, numai prin

prințul Transilvaniei să-l îndemne a se înțelege cît mai în grabă cu boierii și poporul său și a se lega serios ca să se poată mîntui.²⁴

Era acum a paisprezecea oară de la originea împărăției otomane că puterile creștine se unea împreună împotriva dușmanului moștenitor a legii lui Hristos, într-o cruciadă care, ca aceea mai din urmă de la 1571, care se nemuri prin bătaia navală de la Lepante, se numi Liga sfîntă.

IX

În vremea aceasta, prinții Germaniei adunați la Ratisbona în aprilie anul 1594,²⁵ adunare convocată și deschisă de împăratul în persoană, văzînd tristețile înîmplări ale războiului, porunci a se ridica din Germania o oștire de 20 mii pedestrași și 5 mii călăreți.²⁶ Se hotărî încă că mărirea sa împărătească să scrie și să trimiță soli la prinții streini, spre a le cere agiutor; ca ea să soliciteze asemenea nobilimea, care nu atîrna d-a dreptul și absolut de împărăție, și orașele maritime ca să-l ajute. Se vorbi încă de chipul d-a impune și a strînge dăjdiile și să porunci ca în toate provinciile, în toate orașele, în toate tîrgurile și în toate satele Germaniei să se puie un trunchi (tronc) la ușa bisericilor și ca preoții și predicatorii să ațite zelul poporului, spre a-l îndemna a contribui la cheltuielile războiului în contra păgînilor; se recomandă încă la preoți și predicatori d-a propovedui pocăința popoarelor și ca în toate zilele să se adune la sunetul clopotului, spre o rugăciune publică, pentru a cere o fericită izbîndă.²⁷

Și trimiseră apoi soli, atît din partea împăratului cît și de la electorii Brandenburgului și Saxoniei, la adunarea staturilor polone din Cracovia, spre a îi îndemna ca să se ridice în agiutorul creștinătății.

În Polonia, după moartea lui Ștefan Bathori, trebuind a se face o nouă alegere de rege, mulți stăpînitori, prin solii lor, concurseră spre a fi aleși; între aceștia, voturile po-

Ionilor se împărțiră între Sigismund, fiul lui Ion, regele Sveciei, și Maximilian, arhiduca de Austria. Și unul și altul fură aleși; dar partida cea mai mare, avînd de cap pe vestitul Zamoisky, cavalerul cel mare, ținea cu suedezul. Maximilian, văzînd că nu poate dobîndi tronul decît cu puterea, luă oaste de la frate-său, împăratul Rodolf II, și intra deodată armat în Polonia. Zamoisky, priimind în agiutor călărime din Transilvania, de la Sigismund Bathori, p-a cărui soră avea de soție, dete nemților bătaie cu mare norocire, că le înfrînsă cu totul armata și însuși Maximilian fu prins. Astfel Sigismund dobîndi coroana Poloniei. Maximilian, lepădîndu-se apoi de pretențiile sale, fu slobozit, și o nepoată a împăratului, arhiducesa Ana, fata arhiduce[lui] Carol, unchiul împăratului, fu luată de soție de Sigismund. Maximilian arhiduca, văzîndu-să slobod, preținse că un act făcut în prinsoare nu poate avea temei și începu a se întitula din nou rege al Poloniei. Tocmai în acest an cînd se porni deputații germani la Cracovia, Maximilian, după îndemnul papei, declară că renunță l-acest titlu.

Cezarul izbuti mai mult în Moscovia, unde trimisese pe un june silezian, anume Varkusky, lîngă marele duca Theodor sau Fedor I. Acest trimis fu bine priimit și i se făgădui o mare sumă de bani, ce se va plăti pe tot anul, cu condiție d-a nu face nici pace, nici treve cu turcul. Aci Varkusky întilni un ambasador al Persiei, care venise să propuie o ligă în contra turcilor, cu care negoție o alianță, jurîndu-i în numele craiului că, dacă împăratul se va ține de război, craiul Persiei nu va face pace cu turcii.²⁸

X

Silințele împăratului fură mai norocite în Transilvania. Sigismund Bathori de Șomlyo ținea domnia acestii țări. El era fecior lui Christofor Bathori și nepot de frate vestitului Ștefan Bathori, ce a fost mai întîi prinț și apoi a strălucit pe tronul Poloniei. El fusese ales la 1581

a urma pe tron dupe moartea tatălui său, fiind în vîrstă numai de 9 ani. Numele strălucit și iubit țării, ce purta, singur numai îi dobîndi alegerea la tron, de la care niște prevestiri sinistre se părea a-l depărta. Se zicea, într-adevăr, că la nașterea lui, la 1572, turnul de la Oradea Mare se povîrnise și că el s-a născuse cu mîna plină de sînge.²⁹ Imaginația poporului augurase d-aci că acest prunc va fi peirea țării lui, augur (présage, prophétie) care pînă în urmă s-a și împlinit. În timpul istoriei de față, pe la începutul anului 1594, Sigismund, în vîrstă de 22 ani, slobod de orice epitropie, începu a-și dezvăli caracterul său.

Semeț, viteaz și războinic, calități innăscute nației lui, dar fără talente ostășești și fără a ști a concepe și a stăruii, îl vom vedea în cursul acestei istorii, unde va juca o rolă mare și însemnată, om crud, fără măsură, necumpătat, nestatornic și neastîmpărat la minte.³⁰ Era tributar turcilor și avu cîtăva vreme mare credit la Poartă, încît un minut nădăjdise că, prin protecția ei, va dobîndi tronul Poloniei la moartea unchi-său, pentru care și făgăduise 50 000 galbeni la vezir; dar nădejtile sale se înșălară, căci Poarta nu numai recunoscă pe noul crai ales de poloni, dar încă nu voi a-l îngădui a lua de soție pe fata marelui ducă de Toscana (octobre 1592).³¹ Trimișii lui la Poartă era George Ravazdi și Ioan Bóldog, care trata cu Sinan prin mijlocul renegatului Grigore Veresmarti, acum ceaușul Mohamed, și sangiacul Lipei, vestitul Pavel Markhazy.³² De față cu Sennyei, ce îi trimisese în urmă Bathory, Sinan se întinse asupra coprinderilor sale de la Tunis, de la Guletta, din Arabia, Persia, Africa și Georgia, adăogînd că, în iarna viitoare, va merge să dărîme Viena și Praga.

În sfîrșit, ceaușul Mustafa aduse scrisori de la sultanul, de la marele vizir și de la pașa de la Timișoara la staturile Transilvaniei și la Bathori; acesta din urmă răspunse după obicei cu protestații de credință către sultanul.³³ Dar Sinan nu întîrzie a schimba tonul și, prin înjurături și amerințări, a îngrozi pe Sigismund. Cînd se înfățișă înaintea acestui vizir George Ravazdi și îl rugă, în numele

prințului, a nu mai îngreuna provincia, urcînd tributul peste ceea ce se da pe timpul lui Ioan Sigismund, el, cu o nesuferită trufie și cu o obraznică îngîmfare, ocărîndu-l cu numirea de cîine, îi zise să tacă, adăogînd că Ion Sigismund era socotit ca un fiu al lui Soliman, în vreme ce acel ce cîrmuiește acum Transilvania este sluga și supusul împăratului; că aceasta stă în mîină-i a o dovedi. Temerea lui Sigismund se mai adăogă încă prin porunca ce primi ca să se gătească cu o oaste de 50 mii lănceri și cu toate materialurile de război, spre a merge la Belgrad să se unească cu oștirea turcească în contra împăratului. Aceste amerintări periculoase umplu de spaimă inima junelui prinț.³⁴ Aceste temeri știu bine a le exploata partizanii împăratului și a îndupleca pe Sigismund a se ridica asupra turcilor. Sigismund avea lîngă dînsul, ca duhovnic, un iezuit, părintele Alfons Carilie, espaniol, născut în provincia Alcala.³⁵ Acesta îndemna mereu pe Sigismund a intra în alianță cu împăratul, și cînd Teuffenbach, prefectul Casoviei, trimisul împăratului, sosi în Transilvania, găsi pe acesta cu totul dispus în favor[ul] creștinătății.³⁶ Sigismund începu a nu vorbi decît de libertate, de greutatea jugului turcesc și a plînge soarta creștinilor supuși lor; într-un cuvînt, toate vorbele (discours) și toate faptele lui învedera hotărîrea lui d-a rupe legătura cu turcii.³⁷ Dar planurile lui Sigismund întîmpina o mare opoziție în nobilii cei mai însemnați, care, învechiți în aplecarea lor către turci, nu voia nicîdecum să se lepede de unirea lor cu turcii, temîndu-se de a se arunca în șansele unui viitor nesigur și să nu ajungă supt un jug mai rău.³⁸ Sigismund zicea: „La ce a slujit pîn-aci pacea cu turcul? A obicinui pe nesimțite popoarele noastre nenorocite a se îngreua cu un jug nesuferit.“ Mai bine dar să-l scuture și a se uni cu împăratul și ceilalți prinți creștini, și a se lepăda de alianța cu turcii, pe atît rușinoasă, pe cît e primejdioasă pentru mîntuire, și că Dumnezeu le va fi priincios la un proiect așa drept. Aceasta zicea Sigismund în public și particular, și iezuviții o insinua la urechile tuturilor celor ce spoveduiau. Nobilimea cea jună și săracă

întrară lesne în aceste planuri, se flattant que la guerre pourrait rendre leur fortune meilleure. Dar cei bătrîni și bogați se împotriva, zicînd: că nu trebuie a părăsi maximele străbune, care era d-a nu lăsa niciodată alianța cu turcul; că de o sută de ori ei au auzit aceasta din gura înțeleptului Ștefan Bathori, și cînd era prinț al Transilvaniei, și chiar după ce se urcă pe tronul Poloniei; că mai bine este a urma acestor sfaturi decît a pleca urechea la zadarnicele făgăduieli a unor venetici (nouveaux venus). „Transilvanii, adăoga ei, sunt oare destul de puternici spre a se împotrivi singuri la toată puterea turcilor? De nu sunt, cine cheazășuiește de acele ajutoare ce se făgăduiește? Începuturile războiului adesea sunt plăcute, dar sfîrșitul totdeauna este *funeste*. Cînd un dușman atît de îngrozitor își va împlînta odată corturile sale în mijlocul țării noastre, cît este de temut că aceste ajutoare depărtate, ce ni se laudă, să nu sosească prea tîrziu spre a ne mîntui.”³⁹ L-aceasta se adăoga și ura și neîncrederea în nemți.

Aceștia, văzînd că rugămintele lor sunt neputincioase, în contra sfaturilor iezuviților și cererilor (les avis) papei, hotărîră a-l detrona și a pune în locu-i pe altul plăcut lui Amurat. Se zicea că ei se înțeleseseră într-aceasta cu miniștrii Porții și că, în vreme ce tătarii era să treacă din Podolia în Transilvania, li se dedese o poruncă secretă d-a pune mîna pe Sigismund. Dar acesta se dete în lături din vreme și tătarii pustiiră Valahia și Transilvania, fără a fi împiedicați de generalul oștilor, Bornemissa, supt pretext ca să nu strice alianța între Transilvania cu turcii, în care sta mîntuirea țării.⁴⁰

Sigismund convocă o adunare de popor armată la Turda. Aci, opoziția, în capul căreia sta vărul său Baltazar Bathori, se arătă așa de tare și înversunoasă, încît Sigismund, sperîindu-se, abdică, lăsînd puterea în mîna lui Baltazar Bathori, și fugi spre Chiioara, declarînd pricina abdicării sale și acuzînd pe opozanți că vor să trade țara turcilor. Adunarea se mută atunci la Clujiu, unde Baltazar Bathori fu aclamat de prinț. Scrisorile lui Sigismund citindu-se în adunare, opiniile unora se schimbă. Săcuii însă și

saxonii și vro câțiva din unguri declară opoziția lor că ei nu voiesc a cunoaște alt prinț, care neputînd a le sta împotrivă, fu silită adunarea [a] se uni cu toții a chema prin o deputație pe Sigismund înapoi; și în 28 august 1594, adunarea primi [a se trimite] oștirea în contra turcilor. A doua zi se arestură toți capii opoziției, în număr de 19 ⁴¹: Baltazar Bathori și fiastrul lui, Ion Ilfiu, Lupul Covaci, canceler, Alexandru Kendi, prezident al senatului, Gabriel și Francisc Kendi, unchiul lui, Grigorie Literatul, prefect de la Agria, Ion Forro, Grigorie Diacu, Ion Gerundie, Albert Lunai, George Salanciu, Baltazar Silvașiu și, după trei zile de închisoare, Sigismund porunci a se omori, după sfatul lui Gestio, Proșcaio și Ioșica. Lui Alexandru și Gabriel Kendi, cu Ion Ilfiu, Grigorie Diacu și Ion Forro li s-a tăiat capul la Cluj. Pe cînd îi ducea la locul osîndei, Alexandru văzu pe Sigismund, care, stînd în picioare la o fereastră, îi privea, și îi strigă: „Nici o lege dumnezeiască sau omenească nu suferă osîndirea unui om fără a-l asculta“. Aceasta însă nu mișcă întru nimic pe voievod, obicinuit fiind din copilărie a vedea vîrsîndu-se sînge, fiind martor la toate osînde de criminali. [El] stătu de față și privi cu răceală această tragedie.⁴²

Un țigan, gîdele obicinuit al locului, veni cu o sabie și tăie capul lui Alexandru Kendi. Ilfiu se urcă dupe dînsul pe eșafod, apoi Gabriil Kendi, apoi Ion Forro, care în zadar mai ceru o altă sabie, căci a gîdei nu mai tăia, și, în sfîrșit, Grigorie Literatu. Poporul, nepăsător de certele celor mari, privi în mărmurire această scenă. Dar cînd văzu deodată o ploaie repede căzînd și spălînd sîngele morților, strigă că nevinovați au fost! Lupul Covaci și cu Baltazar Bathori fură duși la Uioara, unde, dupe cîteva zile, pe ascuns, după obiceiul turcesc, fură sugrumați.⁴³ Cînd gîdea veni în închisoarea lui Baltazar Bathori cu lațul în mînă, acesta îl întrebă cine este? — „Cel din urmă om cu care ai să vorbești în lume“, răspunse gîdea. Baltazar, blestemînd amar pe Sigismund, după o lungă luptă cu gîdea, fu sugrumat.⁴⁴ Astfel peri, împreună cu Kendi, și Ion Bornemissa, vestit căpitan, care, cînd i se vesti că i-a sosit

ceasul, începu a cînta un cîntec de jale și apoi întinse grumazul gîdei.⁴⁵ Ceilalți 4 prizonieri fură iertați prin mijlocirea prietenilor lor; numai bunurile li se confiscară.⁴⁶ Asemenea, lui Andrei și Ștefan Bathori, frații lui Baltazar, care apucaseră de a fugire în Polonia, li se confiscară bunurile, declarîndu-se de trădători și izgoniți pentru totdeauna din patria lor.

Dup-aceea, Sigismund, adunînd o armată de 40 mii oameni de tot felul, trimise oștirea spre Timișoara, de unde dezlipi o parte din armata lui, ca să pustiască în preajma Oradiei și să împiedece ca să nu meargă de acolo convoiuri la armia otomană. El scrisese apoi lui Teuffenbach, ca să-l roage să se apropie de hotarele Transilvaniei, spre a-și uni puterile și a izbi împreună pe vrăjmaș.⁴⁷

XI

În vreme ce prin aceste tratatii papa și împăratul se cerca a trage toate stăpînire[le] Europei într-o legătură împotriva turcilor și dintr-altă parte scriitorii și oratorii cei mai însemnați lucra asupra opiniei publice și întărita popoarele pentru o nouă cruciadă în contra barbarilor, războiul își urma furiile sale. În 15 iunie 1593 se dete o bătălie sîngeroasă între oștirea împărătească și [armata Turciei], strînsă în unghiul unde Kulpa se unește cu Ordra, lîngă Sissek, unde peri cu totul armata turcească cu cei mai însemnați capi ai ei, Asan-Pașa și junele Mahomet, nepotul sultanului. Anul în care se văzu o așa mare învingere se chemă în istoria otomană anul ruinei (peirei, prăpădeniei).⁴⁸ Doi frați ai împăratului, arhiduca Maximilian comanda armia din Croația, de 16 mii ped[estri] și 4 mii călăreți, și arhiduca Matei pe cea din Ungaria, de 20 mii ped[estri], 2 mii călăreți și 2 mii dragoni.⁴⁹

Matei lovi Novigradul și asedie în zadar Granul, de unde se trase; iar Maximilian fu mai norocit în Croația și coprinsc Petrina, castelul Chrastovitz și în sfîrșit Sissekul, cînd

sosi Sinan cu armata lui în Ungaria și arhiducii își uniră oștile, din porunca împăratului.⁵⁰

Cînd se află aceasta la Constantinopol, poporul exasperat ceru răzbunare; ambasadorul austriac fu închis cu toată suita lui; marele vizir, fierosul Sinan, luă comanda unei oștiri numeroase de 100 [mii] turci și 40 mii tătari,⁵¹ astfel cum nu se mai văzuse alta din vremea lui Soliman, și porni în Ungaria,⁵² în vreme ce Cicala, amiralul turcesc, cu o flotă numeroasă, pustia coastele Siciliei și răspîndea groaza în toată Italia.⁵³

Această armie îngrozitoare, pe lîngă care se uni hanul tătarilor, Gazi-Gherei, cu 40 mii tătari (17 iulie 1594), înainta în Ungaria lăsînd în cale-i urme de furia sa și, dupe mai multe izbînzi parțiale (Vesprin, cetățuia Palota), coprînse, în sfîrșit (august 1594), vestita cetate Raab, prin trădarea comandantului ei, contele Hardek. Cetatea Papa fu coprinsă și ea, și vezirul se oști împotriva Comornului, cu nădejde sigură d-a înainta în curînd spre Viena. Dar aceste izbînzi strălucite, care mări trufia lui Sinan și îngrozii creștinătatea, apuseră îndată prin ridicarea unui nou campion al creștinătății, care își aruncă sabia puternică în cumpăna războiului și, izbind în flancuri și înapoi acea armată îngrozitoare, schimbă fața războiului și chemă biruința supt steagurile creștinătății. Acest campion glorios fu nația română, care găsi acum un căpitan mare ca Mircea, Dracu, Huniad și Ștefan, spre a-i comanda. E vreme acum să ne întoarcem în Țara Românească.

XII

Închis în palatul său de nevoia turcilor, țipetele de jale ale poporului gonea somnul de la Mihai. Posomorît și tăcut, el se depărta de toți cei ce era pe lîngă dînsul, spre a se gîndi zi și noapte la mijloacele de a mîntui nația sa. El asculta cu băgare de seamă veștile războiului din Ungaria. Se bucura cu inima la izbînzile creștinilor, se întrista la pierderile lor.⁵⁴

Pe lângă relele ce făcea turcii în țară, ea avea a suferi și trecerea gloatelor armiei tătărești, care, pe la capătul anului 1593, călcînd-o, trecu în Ungaria. Tot pe atunci, primind porunca d-a trimite cară pentru artileria armatei turcești în Ungaria, el trimise ca la 300 pentru campania și asedierea Pesperinei. Nu trecu însă mult și iată sosesc alți noi trimiși ai vizirului, ce se afla atunci la Belgrad, cerînd alte cară și tributul. Cu toată silința ce puse domnul, carăle nu putură sosi la vreme, pîn-a nu pleca vezirul de la Belgrad, și îl ajunseră tocmai la Ianik. Oamenii lui Mihai, ce adusesese 400 cară, tributul și oarecare daruri, se înfățișară înaintea lui Sinan. Dar crudul turc, furios de întîrzierea lor, porunci să-i ducă spre a le tăia capul în priveala tuturilor. Dar Mehemet-Pașa, feciorul vizirului, ce se afla de față, rugă mult pe tată-său și le scăpă viața. Sinan însă refuză darurile și trimise răspuns lui Mihai, din partea sultanului, că îndată ce va sfîrși campania, va purta războiul în Țara Românească, că era un lucru nevrednic d-a da această provincie în cîrmuire necredincioșilor ce nu o merită. El ținu pe oamenii domnului prizonieri și nu le dete drumul decît cînd se întoarse la Belgrad.⁵⁵

Această veste sili pe Mihai a nu pierde vremea, cu atît mai mult că poporul din ambele țări era atît de întăritat, că s-ar fi revoltat asupra domnilor dacă aceștia nu se revolta asupra turcilor.⁵⁶ Cruzimile turcilor trecuseră peste măsură, în vreme ce covîrșirea strîmbătăților suferite sleiseră răbdarea împilaților și cereau o răzbunare strălucitoare. Poporul român se cutremura de turbare ca un leu rănit greu și această cutremurare parcă era larma înceată prevestitoare de o vijelie mare.

Avaniile turcilor sleise răbdarea poporului și a lui Mihai, [care] se hotărî a lucra și, unindu-se cu creștinătatea, să ridice cu bărbăție sabia asupra turcului, ca să ridice acel jug greu al robiei dasupra țării.⁵⁷ El strînse atunci o adunare de toți boierii mari și mici din toată țara și se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara din miinile turcilor. Mihai espuse adunării tirania turcilor,

cruzimile ce făcea în țară, ticăloșia* poporului, și încheie arătînd că alt mijloc de mîntuire nu este decît d-a alerga la arme.⁵⁸

Propunerea lui fu priimită într-un glas de toți și hotărîră ca să intre în confederație cu principii creștini și să scuture nesuferitul jug al tiraniei.⁵⁹ Și boierii începură a se găti de război. Mihai, potrivit cu hotărîrea țării, atunci se gîndi de a dobîndi agiutor și din alte părți și trimise pre clucerul Radul Buzescu sol la Sigismund Bathori, ca să se înțeleagă cu dînsul și să-i dea oaste de agiutor. Asemenea trimise și la Aron-Vv. în Moldova pe stolnicul Stroe Buzescu. Trimișii lui Mihai găsiră pe acești domni bine dispuși și bucuroși a se oști împreună.⁶⁰ Sigismund trimise la Mihai pe Ștefan Ioșica și pe Pangratie Sennyei,⁶¹ și Aron-Vodă pe un boier al său.⁶² În 5 noiembrie 1594, un tractat formal de alianță ofensivă și defensivă se iscăli în București între Mihai și plenipotențierii domnilor Transilvaniei și Moldaviei.⁶³ Dup-acest tractat, două mii ostași transilvani, supt comanda lui Mihai Horvat și Ștefan Bekeș, trebuia a sta pe ascuns la hotarul Țării Românești, gata a intra la chemarea lui Mihai.⁶⁴ Spre a pune dreptatea și moderația în partea lor, prinții aliați trimiseră sultanului o lungă listă de plîngerile lor (griefs), cerînd îndreptare și chezășuire temeinică de schimbarea sistemii pentru viitor. Nu numai aceste reprezentații rămaseră fără răspuns, dar încă o ceată de 3 mii ianiceri intră în țară și începu a pune contribuții pe țărani și a face tot feliul de rele (outrages).⁶⁵

Dup-aceste fapte nu mai era de întîrziat.

XIII

Un complot, întins atît în Țara Românească cît și în Moldova, hotărîse ziua de 13 noiembrie în care să se dea semnalul insurecției, ucigînd pe turci în toate părțile

*Aici în sensul vechi: năpăstuire, oprimare (n. ed.).

țării unde s-or afla. Mihai trimise porunci la oștile transilvane de la hotare ca să intre în țară, pe cînd și o ceată de moldoveni, supt comanda hătmanului lui Aron, îi venea într-agiutor.⁶⁶ Turcii din București, în nepăsarea și nețemerea lor, nu bănuia nimic de aceea ce li se pregătea, și urma cu turburările lor. Nici o trădare din partea românilor nu veni a-i deștepta. Într-o zi, cînd năvăliră din nou asupra palatului prințului, acesta le ieși înainte și, vorbindu-le cu multă dulceață și blîndețe, le zise: „De mă-ți omorî, aveți a perde toată datoria ce aveți a lua; dar ascultați și faceți ce vă zic. Mergeți în cutare loc și luați de acolo toată avuția ce veți găsi și plătiți-vă din ea.“ Fu mare vrajbă și neunire atunci între datornicii turci. În sfîrșit, după multă ceartă, vro 500 se despărțiră de ceilalți și merseră unde voievodul le arătase. Ei se întoarseră peste cîteva zile, dar avuția ce găsiseră nu era de ajuns spre a plăti pe deplin datoria. Fiind nevoie d-a face împărțeala în proporție cu ce avea să ia fiecare, avură trebuință de cineva care să facă reducția. Se adresară spre aceasta la cadiul de la Giurgiu, care era însărcinat a hotărî pricinile de judecată între turci și creștinii din Țara Românească.⁶⁷ Dar acesta fiind bolnav, Ali-Gian veni la București în locul lui. Se făcură atunci mari sfăzi între creditorii și datornici, pentru prețuirea mărfurilor date și primite. Astfel merseră pînă în ziua de 13 noiembrie. În acea zi de dimineață, Ali-Gian, sfîrșind împărțeala și ducîndu-se la conacul său, fu oprit în cale de un român, prieten al său, care îi zise: — Ali-Gian-Hogea, cîți ani sunt de cînd mănînc sarea și pîinea ta? — Sunt douăzeci de ani, răspunse turcul. — Daca e așa, zise românul, spre recunoștință de pîinea și sarea ta ce am mîncat, voi să-ți spui un cuvînt, de-i voi să mă ascuți. — Spune, îi zise Ali. — Nu sta aci, adaogă el, pînă la 3 sau 4 ceasuri după amiază; nu te opri nici la Giurgiu; silește-te să treci la Rusciuc cît vei putea mai curînd. — Dar pentru ce? îi răspunsese turcul. El însă, fără a-i spune mai mult, se depărtă. Întorcîndu-și însă capul și văzînd pe Ali stînd în cumpănă de ce trebuia să facă, îi zise: — Ia seamă

la ce-arnă zis! Turcul, preumblîndu-se prin oraș, băgă de seamă că e mai multă lume decît altă dată și, îndoindu-se de ceva rău, fără a spune la nimeni nimic, se urcă în căruța sa și luă în grabă calea Giurgiului.⁶⁸

Aceasta fu singura indiscreție, cinstită și măsurată, ce se făcu despre tragica scenă ce se pregătea.

XIV

Poruncă domnească ieșise ca toți turcii ce se aflau în București să se adune la casa vistierului Dan, spre a li se căuta și răfui datoriile. Îndată ce turcii se grămădiră în acea curte, Mihai cu boierii, cu ostașii și cu tot poporul setos de răzbunare ridică steagul libertății și, încungiuirînd curtea, puse de patru părți de dote foc casei unde era turcii adunați și îi pușcară cu tunurile cu care îngrijise mai dinainte a împresura curtea și casa. Izbirea aceasta neașteptată, vilvoarea focului ce îi încingea, bubuitul și pustiirele tunurilor și strigătile de răzbunare ale poporului amehiră și înspăimîntară pe turci, care, deși armați, pre obiceiul lor, neputînd a-și face cale de ieșire, fură siliți a priimi moartea fără a o putea da. La două mii turci se omorîră; din români puțini căzură. Stolnicul Stroe Buzescu se răni la mîna stîngă. Pe lîngă turci, vro cîțiva ovrei fură măcelăriți.⁶⁹ Aceasta nu izvorî dintr-o netoleranță, dar căci ovreii, atunci în mare favor pe lîngă turci și sultan,⁷⁰ împreună cu turcii prăda țara și făcea stricăciuni.

Acesta fu cel dintîi act al războiului: ucidere făcută cu înșelăciune, în adevăr, dar dreaptă [și] meritată pentru toate suferințele ce turcii adusese țării.⁷¹ Această măcelărire din București fu semnalul care puse toată țara în picioare, și în toate părțile poporul, năvălind asupra turcilor răspîndiți, îi măcelări și îi goni pînă îi scoase afară din țară.⁷²

A treia zi după această ucidere, la 15 noiembrie, Mihai porni în grabă, cu oștile sale și cu transilvănenii ce sosi-

seră, la Giurgiu și, năvălind cu iuțeală asupra orașului, fără a întâmpina vreo împotrivire, îi dădea foc și trecuă tot ce le ieși înainte supt sabie. Trei mii suflete aproape, bărbați și femei, fură uciși sau prinși. Din toți turcii din oraș, numai doi putură scăpa, trecînd înot Dunărea. Unul din ei era Ali-Gian-Hogea, ce îl văzurăm scăpînd iarăși cu noroc din București. El d-abia sosise la Giurgiu și se afla povestind cadiului ceea ce i se întîmplase în București, cînd fără veste năpădiră românii. Neavînd alt chip de mîntuire, știind să înoate, se dezbracă și se aruncă în apă și trecu de cealaltă parte. Celălalt turc urmă pilda lui.⁷³

După arderea și prădarea orașului, Mihai ocoli cetatea și începu a o bate cu tunurile, dar, văzînd că n-o poate dobîndi, căci îi venea ajutoriu arme și bucate de la Ruscuc, și silit de greutatea iernii, o năpusti deocamdată și se întoarse în scaun în București.⁷⁴ Printr-aceasta, zic cronicarii noștri, se făcu numai începătură de vrajbă.

XV

Abia se întorsese Mihai de la Giurgiu, abia își așăzase trupele în tabără aproape de București, în bună poziție, cînd fără veste intră în țară și veni la București un cadiascher sau emir cu 2 000 turci oștire aleasă și 50 paznici ai trupului, ceași și spahii. Emirii se privea de turci ca următori ai lui Mahomet, din fiica sa Fatima, și era numai trei în toată împărăția, avînd putere vizirească și, pe lîngă autoritatea mirenească, împreună și pe cea bisericască. Sarcina lor întîi era a fi sfetnici ai împ[ăratului], pe urmă tilcuiitorii cei mai întîi a tot dreptului. Cadiascherii sunt judecătorii armiei. Sunt numai doi: unul pentru Europa, care e șeful, și altul pentru Asia.⁷⁵ Emirul, al cărui gînd era să caute a prinde pe Mihai, se fă-țărnică ca cum n-ar ști nimic din cele urmate puțin înainte. El intrase în țară cu mare liniște, neaducînd nici o supărare locuitorilor, și zicea că voiește a ierna în țară.

Intrînd în București, el ocupă casele cele mai bune din oraș și luă cvartir într-o nouă monastire supt oraș, zidită pe riul Dîmbovița, aproape de palatul domnesc. Trimise un om din parte-i la domn, ca să-i arate că, viind să ierneze în țară, cere să i se dea 10 mii florinți și bucate pentru oștirea lui. Apoi plecă însoțit de o mie pedestri la palatul domnului, ca să-i facă vizită de cinste, iar în adevăr ca să-l poată prinde. Mihai, care simțise cugetele viclene ale emirului, se sili a-l birui în fățărnicie și a-l arunca în cursele ce i le întindea el. El lăsase pe emir a intra nesupărat în oraș, dar vizita lui nu o așteptă și fugi în tabără. Emirul, negăsind pe Mihai, trimise în tabără de-l întrebă pentru ce în timp de pace ține în arme atîția unguri? Domnul răspunse pentru ca să prinză pe Petru, fiul fostului domn Alexandru, care umbla a-l răsturna din scaun, și că, pînă îl va prinde și îl va trimite la Constantinopol, el va căuta din banii publici să plătească și să dea drumul oștilor.

Emirul se prefăcu că crede și înștiință pe domn că în dimineața viitoare îi va trimite un butoi (tonneau) de aur, spre a plăti oștile și a le slobozi îndată, fiind împovărate țării. Mihai se arată că primește cu multă bucurie această propunere, dar hotărî a nu mai aștepta ziua de a doua-zi și a pune capăt acestui joc de înșălăciune cu turcul. În puterea nopții aceleia, își găti oștile și, însoțit de ostașii curții ce îi așezase pe ascuns în vale, se apropie de oraș și, pe cînd turcii dormea, din cinci părți, cu foc și sabie îi încinge. Turcii, la lumina flăcărilor care ardea conacele lor și la strigările răzbunătoare ale românilor, se deșteaptă îngroziți și, pe jumătate îmbrăcați, alerg și să adună la palatul emirului, cu hotărîre de a se apăra pînă la moarte. Dar aci întîmpinară pe Mihai, [care] cu o parte din oștire împresurase palatul și îl împroșca cu două tunuri. În zadar se ispitiră turcii a-și deschide drum printre ostașii români, spre a intra în palat. Românii îi împing înapoi și îiucid pe toți. Două ziduri din palat să prăvălesc de izbirile artileriei. Emirul, în desperarea sa, părăsit de orice ajutor, începu a arunca pe ferestri aur[ul]

și giuvaerile sale, socotind că, în vreme ce ostașii români s-cr apuca de pradă, el va găsi mijloc de a fugi. Dar Mihai oprește pe soldați de la pradă și îi întărită spre năvală asupra palatului. Emirul strigă și se roagă cu făgăduieli mari să-l lase a se trage cu rămășița gvardiei sale. Dar toate în zadar. Românii năvălesc în palat și fără milă ucid pe toți turcii ce scăpaseră din foc. Prada acestii biruinți fu mare pentru soldați; doi cazaci găsiră două trăisti pline de aur, pe care domnul îl împărți între soldați. După această biruință, curățindu-să tot orașul de turci, Mihai dete mulțemită lui Dumnezeu și apoi lăasă oștile a se odihni.⁷⁶

XVI

Mihai-Vodă, avînd oarecare împrăciune cu capii trupelor ajutoare din Transilvania, Mihai Horvat și Bekeș Ștefan, care era foarte neuniți între sine, îi trimise înapoi prințului Transilvaniei, oprind oștile, peste care trimise Sigismund căpetenie pe Albert Kiraly,⁷⁷ bărbat viteaz, născut în provincia Gemer din Ungaria de sus, și prea vestit pentru multe fapte de război săvîrșite în războiul făcut de către Ștefan Bathori, regele Poloniei, în contra muscalilor.⁷⁸ Mihai cu Kiraly se gătiră îndată de oaste. Și mai întii Kiraly, din porunca domnului, asedia Orașul de Floci, [ce era] neîntărit,⁷⁹ și îl rase din temelie (10 de chem. 1594), după ce ucise pe toți cei ce se închina în numele turcilor și care nu apucaseră a fugi.⁸⁰ După-aceia, Mihai porni pe Dunărea înghețată și se apropiară de Hîrșova, oraș bogat și întărit, cale de o zi de Brăila,⁸¹ pe care Carol și Ludovic, regii Panoniei, îl impresurase cu ziduri.⁸² Aci le ieși înainte o oaste de 7 000 turci, alcătuită de garnizoana cetății și de alți turci din Bulgaria. Pe gheața Dunării se dete o bătaie sîngeroasă de ambe părțile, în care turcii, în sfîrșit, fură spărți și împrăștiți.⁸³ Românii biruitori, puind scări, la 1 ghenarie 1595 săriră în cetatea Hîrșova, o arseră și o prădară.⁸⁴ Prada făcută în acest oraș fu așa de mare, încît românii trebuiră

să treacă Dunărea spre a-și duce avuțiile ce îi împovăra, în țară.⁸⁵ După ce își mai întăriră puterile slăbite de frig, Mihai, cu ostașii săi, la 6 ianuarie, trece iarăși Dunărea și se îndreaptă spre Silistra, oraș mare și frumos și cu neguțatori bogați, care era fără grijă, bizuindu-se în puterea cetățuiei.⁸⁶ După un asalt groaznic, în care asediații nu stătură mai puțin vitejește ca asediatorii, românii o coprinseră și o dete în foc și pradă. Cetățuia însă n-o putu lua, lipsindu-le artilerie.⁸⁷ Românii găsesc atîta pradă în acest oraș, încît își dobîndesc vesminte pentru vecie, zice un contimpuran.⁸⁸

XVII

Aceste izbînzi ale românilor, pustiirea orașelor de pe lîngă Dunăre înspăimîntase într-atît pe turcii din partea locului, încît fugiseră mai toți în Munții Balcani. Cîrmuitorul de la Rusciuc înștiință îndată Porții răscoala lui Mihai și izbînzile lui, cerînd ajutor, care întîrzie cîțva din nevoia iernii.⁸⁹ Îndrăzneala lui Mihai miră și supără pe sultanul, fără a-i da mari prepusuri, crezînd că lesne va putea potoli răscoala unui dușman așa de slab. Trebuia însă a se grăbi, spre a nu zăticni operațiile războiului din Ungaria. Într-adevăr, Turcia, spre a putea purta acest război, avea nevoie de Țara Românească și Moldova, cari era nu numai grînarul proviziilor armatei lor și chiar a capitalei (de vreme ce în toți anii se încărca din acele două țări 150 corăbii cu făină, unt și carne pentru Constantinopol⁹⁰), dar încă slujea de linii de comunicații pentru trecerea oștilor și a proviziilor în Ungaria.⁹¹ Valahia, numai, plătea atunci la Poartă o tonă de aur,⁹² sau, după alții, 100 mii scuzi,⁹³ sau 70 mii galbeni,⁹⁴ afară de daruri pe la pași și miniștri, pentru orînduirea domnilor, aceea ce se urca de multe ori pînă la 300 mii galbeni pe an,⁹⁵ afară de 20 mii miei, 10 mii chile de grîu, alte atîtea de orz, 2 mii cai, unt și miere cu îmbielșugare.⁹⁶ Moldavia plătea Porții 62 mii scuzi, și hanului tătarilor pe tot anul

20 cară cu 4 boi, 50 iepe și miere îndestulă.⁹⁷ Prințul Transilvaniei plătea 15 mii sechini.⁹⁸ Pierderea acestor foloase [costă mult pe Poartă], mai cu seamă într-o vreme cînd împărăția se afla în nevoie de bani și bucate, și prețul aurul[ui] crescuse foarte mult de la războiul Persiei, încît se îndoise prețul unui scud în Constantinopol, aceea ce pricinui turburări din partea ianicerilor.⁹⁹ Afară de aceasta, Valahia și Moldova era cămară plină de toate cele trebuincioase Constantinopolului. Dintr-însele acest oraș se îndestula de cărnuri proaspete și sărate, de unt, miere, grîne, d-alte lucruri ce [cuvînt îndescifrabil] se ducea acolo; chiar saraiul sultanului din aceste țări se îndestula nu numai de cele trebuincioase vieții, dar încă de cele spre lux și desfătare.¹⁰⁰

Sultanul hotărî dar a potoli cît mai în grabă această răscoală, pîn-a nu se întinde și a lua mai multă putere. Poarta numi atunci domn în Țara Românească pe un Bogdan-Beizdade,¹⁰¹ fiu al Iancului-Vodă Sasul, care zăcu nerușinat trei ani și 7 luni pe tronul Moldovei (1570—1574), batjocorind-o, și, după mazilia sa, i se tăie capul în orașul Liov din Polonia, din porunca regelui Ștefan Bathori.¹⁰² Acest june Bogdan se dusesese în Constantinopol cu familia sa, unde intră în casa lui Ferhad-Pașa și, crescînd în casa lui, ajunsese a purta slujbă de hasnadar. El avusese de gînd a se turci, cînd crezu că favorul patronului său și revolta domnilor îi deschid cale de a dobîndi un tron.¹⁰³

Mustafa-Pașa,¹⁰⁴ căruia i se luase pašalicul Maraș,¹⁰⁵ cu o seamă de oști, între care două mii ianiceri cu vreo cîțiva din agalele cele mai însemnate,¹⁰⁶ și pe lingă care oștire să mai adăogă 14 mii turci ridicați din Bulgaria, fu poruncit să treacă Dunărea pe la Rusciuc și să ducă pe noul domn în țară.¹⁰⁷ Într-aceeași vreme, Gherei, hanul tătarilor perecopi, care cu 30 mii tătari se întorcea din Ungaria, priimi poruncă ca să treacă Dunărea pe la Vidin, și astfel, din două părți, să încungiure și să izbească pe Mihai.¹⁰⁸

XVIII

Vestindu-să lui Mihai primejdia ce îl amenința, își strînse în grabă oastea pe lângă dînsul¹⁰⁹ și împrăștie călăreți în grabă în toate unghiurile țării, strigînd că intră sabie de turci și tătari în țară și să saie toți cu totul împotriva dușmanului, încredințîndu-se în ajutorul dumnezeiesc.¹¹⁰ Apoi purcese asupra Dunărei sîmbătă în 8 ghenarie (s.n.) și a doua zi se opri la sat la Pietri, gătindu-se să treacă Dunărea, să se lovească cu Mustafa-Pașa pînă nu apuca acesta să calce țara.¹¹¹ Acolo îi veni veste că hanul cu tătarii, trecînd Dunărea pe gheață, au și intrat în țară, robind și prădînd.¹¹² Această veste îngrijă tare pe Mihai și numaidecît se învîrteji îndărăt cu toate oștile și puse tabără la sat la Hulubești, de unde trimise streji asupra tătarilor pre Radul Buzescul cu frații lui, Preda Postelnicul și Stroe Stolnicul, și Radul Calofirescul cu o seamă de oști alese.¹¹³ Hanul, înaintînd spre Giurgiu ca să se împreune cu Mustafa, jăfuind și pustiind tot înaintea sa, își așază tabăra la o milă departe de Giurgiu, la satul Scărpătești,¹¹⁴ puse streji în toate părțile și trimise cîteva mii la prădat, ca să aducă hrană.¹¹⁵ Avangarda română, supt comanda Buzeștilor, înaintă pînă la sat la Putinei, unde întîmpinînd pre avangarda tătărească, o izbi cu vitejie și o înfrînse (14 ghenarie), perind tătari mulți, și vii prinzînd încă mulți.¹¹⁶ Îndată ce află hanul această tristă veste, trimise pre un nepot al lui cu mulțime de tătari și veniră pînă la sat la Stănești,¹¹⁷ o milă d-alături de Giurgiu.¹¹⁸ Buzeștii, mai căpătînd ajutor [de] oaste de la Mihai, le ieșiră întru întîmpinare și se loviră de față la ghenarie în 16 (duminecă, s.n.), și, dînd vitejaște într-înșii, îi biruiră, pe mulți așternînd la pămînt, pe alții îi prind sau se predau înșii; o parte numai scăpă cu fuga spre hanul.¹¹⁹ Însuși nepotul hanului peri în acea bătaie.¹²⁰ Dup-aceea, Buzeștii izbesc mai multe cete ce umbla răspîndite dupe hrană și cu cruzime le fugărește și ucide. 7 mii prinși creștini fură mîntuiți atunci din mîinile tătarilor.¹²¹ Hanul se afla tot la Scărpătești, unde sosise și Mustafa-

Paşa cu Bogdan-Vodă şi se împreunase ambele oştiri, tătarească şi turcească.¹²² Mihai, care sta rînduit de bătaie la Hulubeşti,¹²³ prevăzînd toate şi luînd toate măsurile cerute de împregiurări ca un ducă viezător, cum prinse acea veste,¹²⁴ socoti a nu mai întîrzia şi purcese în contra ambilor vrăjmaşi cu toată armata şi gloatele lui. În calea sa, ucide şi fugăreşte mai multe cete de tătari, care, rupte din tabără de vro patru zile, se trăgea acum spre ordia cea mare. Dup-aceea, duminică (23 ghenarie) în murgu serii, năpădeşte peste avangarda vrăjmaşului, ce se afla patru mile de tabără, compusă de 6 mii turci, între care 300 ianiceri şi o mulţime de tătari, invocînd cu încredere puternică, dupe obicei, cu glas mare, numele lui Hristos. Tătarii, sumeţindu-se în numărul lor, nu băgară de seamă l-această strigare, iar turcii o înţeleseseră şi, încălecînd, caută a scăpa cu fuga, favorizaţi de întunecimea nopţii. Ai noştri izbesc cu semetie pe turci şi tătari şi îi ia în goană.¹²⁵ Avangarda noastră, supt comanda banului Manta, îi duce, gonindu-i, pînă în ordia cea mare de la Scărpăteşti.¹²⁶ Spaima intră în tabăra vrăjmaşă, crezînd că Mihai însuşi a venit a-i izbi. Hanul, turburat de frică şi neîncrezîndu-să în puterile sale, chiar în noaptea aceea¹²⁷ se despărţi de Mustafa-Paşa şi de Bogdan¹²⁸ şi luă calea pustiilor sale. Aceştia, cu turcii lor, fugiră încă spre Rusciuc, goniţi şi tăiaţi fiind de Manta pînă îi trecu Dunărea.¹²⁹

XIX

Mihai sosi a doua zi, luni de cu noapte (24 ghenarie) şi îşi înfipse tabăra în locul părăsit de duşman la Scărpăteşti, şi în ziua următoare, marţi des-de-dimineată, în 25 ghenarie, porneşte spre Rusciuc, unde, dupe cum aflase, Mustafa-Paşa, nedescurageat încă de atîtea învingeri, mai strîngea oşti şi voia a-şi mai cerca norocul.¹³⁰ Fără a lăsa lui Mustafa vreme de gătire, domnul se grăbeşte şi trece Dunărea pe gheaţă pe la Marotin¹³¹ şi îşi înşiră oştile mai supt porţile Rusciucului. El avea cu dînsul numai 10 mii

ostași, atît munteni, cît și moldoveni,¹³² în vreme ce Mustafa-Pașa avea 4 mii oaste aleasă și 10 mii turci adunătură din Bulgaria.¹³³ El își îndeamnă oștile a se lupta vitejaște pentru gloria lui Hristos și mîntuirea patriei,¹³⁴ și cu frunte de leu și bărbătește, mai repede decît ai gîndi, năvălește asupra turcilor, care d-abia apucaseră a ieși din cetate cînd lupta se încăieră.¹³⁵ Bătăia ținu cîtva și fu singeroasă de ambe părți pînă în noapte, cînd turcii, cu toate că mai numeroși, trebură a se pleca furiei românilor.¹³⁶ De la vro 7 pînă la 8 mii căzură morți,¹³⁷ ceilalți își căutară mîntuirea în fugă, dar ai noștri, urmărindu-i în întunerecimea nopții fără seamă, îi ucid sau îi prind mai pe toți.¹³⁸ Mustafa-Pașa, pierzînd calul, o luă pe gios la fugă; o slugă îi dăte apoi un cal prost, pe care în zadar se sili a scăpa;¹³⁹ el fu ucis de ai noștri nu departe de locul bătăliei.¹⁴⁰ Domnișorul Bogdan fu mai norocit; reschirîndu-se de toți ai săi și însoțit de 20 oameni,¹⁴¹ iar, dupe cum zic unii, numai de 6,¹⁴² el fugi la Constantinopol, cu maică-sa și două surori. Acolo, acest june pretendent fu, la 1597, prin intrigile lui Ieremia, domnul de atunci al Moldovei, din porunca turcilor, azvîrlit în mare. El măritase pe o soră a lui dupe un nobil venețian, anume Ioan Zane. Analistul italian N. Doglioni spune că ar fi văzut la acest Bogdan, în anul 1597, o sabie îngropată de mai mulți ani, care se găsisese în Moldova și se prepunea că ar fi sabia ce Atila, vestitul rege al hunilor, biciul lui Dumnezeu, purta în războaiele sale. Tăiușul sabiei, foarte bine lucrat, era de șapte palme în lungime și patru în lățime.

XX

După această strălucită biruință, Mihai puse de arse și dăte în pradă orașul Rusciucul. Un martor de față descrie astfel răzbunarea românilor asupra bieților locuitori ai Rusciucului: „Multă jale se făcu în ziua aceea și plîngerile se înălțau pînă la ceruri. Toți s-au încărcat cu

avere din destul, robi și roabe și-au luat cu prisos; nimica n-a scăpat din mîna lor. Gîngașele turcoaice mult răsfațate, ce stau în veci închise, să le fi văzut atunci goale, desculțe, tăvălindu-se în zăpadă, unile tîrîte de păr, altile de mînă; nu era ostaș care să nu ducă vro turcoaică.¹⁴³

Cetatea însă nu putu fi luată, căci domnul era silit a se întoarce în București,¹⁴⁴ chemat fiind de trebile țării.¹⁴⁵ El lăsă pe unguri, cazaci și o seamă din românii lui Albert Kiraly, poruncindu-i a urma pustiirea orașelor turcești din Bulgaria,¹⁴⁶ și, însoțit de ostașii săi, se întoarce, intră în București, unde fu priimit în strigări de bucurie și binecuvîntare a poporului pentru izbînzele sale. Dobînda care ostașii aduseră cu dinșii fu foarte mare; din zece mii ostași ce îl însoțise, nu era nici unul care să nu se fi întors cu haine de mătase și alte lucruri prețioase.¹⁴⁷ Îndată după ce răsufără puțin oștile, Mihai porni pe banul Mihalcea spre Silistra, pe care o arse și o pustii din nou,¹⁴⁸ și pe spătarul Preda și comisul Radu asupra Hîrșovii. Turcii din acest oraș, aflînd de sosirea românilor, se grăbiră a trece Dunărea și a le ieși în întîmpinare, dar românii îi bat și îi trec Dunărea în goană, tăindu-i foarte rău pînă la Hîrșova, pe care o dau pradă focului. Mihalcea apoi se întoarce de asedie Brăila, dupe ce pradă și arse foburgul. Asediații găsiră mijloc d-a scri lui Musa, ceauș din Dobrogea, cerîndu-i agiutor. Musa strînse vro 4 mii oameni și, trecînd Dunărea pe gheață, izbi tabăra românească și, omorîndu-le, după mărturia îndoitoare a turcilor, o mie oameni, îi sili a ridica împresurarea. Mihalcea se întoarce lîngă Mihai.¹⁴⁹

În vremea aceasta, viteazul și strălucitul Albert Kiraly, cu o iuțime neauzită, cu foc și cu fer, prădînd și pustiind, își rotește armele, fulgerînd prin toată Bulgaria. Șistovul, Cernavoda, Rasgradul, Babadagul și Oblucița să mistuiesc de sabie și foc și, după ce își împinse oștirea, pustiind tot pînă la gura Dunării în Marea Neagră¹⁵⁰ și pînă la Varna, apoi, trecînd munții, ajung dincolo de Adrianopol, apro-

piindu-se pînă la 13 leghe de Constantinopol, pustiind toată cîmpia și împrăștiind mai multe cete de turci și tătari.¹⁵¹ Albert apoi își întoarse învingătoarea oaste, neatinsă și cu multă pradă, la Mihai.¹⁵²

XXI

Tot în acea lună (ianuarie), o ceată de români aflară prin spioni că Sinan se întoarce de la Belgrad la Constantinopol cu multe bogății, [cuvînt indescifrabil] din Ungaria. Românii trec în Bulgaria, îi pîndesc calea în munții Emului și năvălesc fără veste asupra-i. Sinan își lasă bogățiile în pradă, și românii, lacomi după dinsele, lasară pe Sinan de scăpă. Gesty Ferentz sosi cu o ceată de transilveni și, uniți împreună, coprind mai multe castele din părțile locului, trec munții în Rumelia (Tracia), împrăștiind groaza în toate părțile și își împing pustiirile lor pînă la porțile Constantinopolului.¹⁵³

Daca toată armia ar fi sprijinit cetele heuruse pointe, sultanul ar fi avut mult a se teme de scaunul său împărătesc.¹⁵⁴ La întoarcerea sa în Țara Românească, Ferentz întîlni un trup de 12 mii tătari, pe care îi împrăștie și îl sfarmă.¹⁵⁵ Toate aceste lupte din luna lui ianuarie numai umplură 15 cară de capete de turci, numai din cei mai însemnați, ce se aduseră în tabăra românească.¹⁵⁶ Aceste strălucite izbînzi ale românilor aprinse nădejile popoarelor mult chinuite din Turcia și începură a le deștepta din amorțeala în care de veacuri zăceau. Bulgarii fură cei mai întîi a se forma în cete și a lua armele. Un trup de 2 mii țărani bulgari coprinde Sofia, capitala Bulgariei, în lipsa pașei d-acolo, și îi dau foc și pradă; dar neavînd destulă puterespre a o ține, o las și se trag.¹⁵⁷ Prada făcută se împărți între dinșii și fiecărui îi veni în parte aproape 300 scuizi.¹⁵⁸ Apoi, mai unindu-se alții cu dinșii, se pun de pustiesc țara în toate părțile și ajung trei zile departe de Constanti-

nopol. Ei întâmpină apoi un convoi de un mare număr de cară, cămile și mai mult de 40 mii dobitoace, ce se ducea la oștirea turcească; ei izbesc oastea ce îl ducea, o biruie și omoară două mii turci, luînd toată acea pradă.¹⁵⁹

XXII

Izbîndeale nu fu deocamdată, în Moldavia, așa de repezi și strălucite ca în Țara Românească. Aron-Vodă, îndată ce se declară în contra Porții, începu a-și găti oștile și vru să atace cetățile moldovenesti ocupate de turci din Basarabia. Dar pe cînd făcea acea gătire, în dechemvrie 1594, fără veste 14 mii de cazaci, întru care două mii pușcași aleși, supt trei steaguri, unul cu vulturul negru și cu mînuchiul de argint, altul cu vulturul alb cu mînuchiul iar de argint și al treilea, dupe obiceiul lor, supt o căpetenie, anume Lobodă, năvălesc în Moldova, prădînd și pustiind prin foc și sabie.

Aron d-abia scăpă din Iași cu doi boieri ai săi, și cazacii coperind Iașul, pun mîna pe vistieria domnului și pun orașul în flacări și în sînge. Mai tot orașul fu mistuit de foc. Cazacii luară din Moldova 26 000 cai, 600 fete tinere. Ei găsiră 70 tunuri în capitală, din care parte le luară, parte le încuiară. Nemaiavînd ce mai jefui în Moldova, trecură să facă asemenea în Polonia.¹⁶⁰

Văzîndu-se scăpat din nevoia aceea a cazacilor, Aron începu iarăși a se pregăti de oaste împotriva turcilor. El priimi și de la Bathori o seamă de oști ajutoriu, supt comanda lui Bercea Andreiași,¹⁶¹ și se duse să izbească Benderul, dar fu respins de beiful orașului, Mir-Ahmet.¹⁶² El însă se reîntoarce iarăși și începu a bate cetatea și era gata a o lua, dacă cazacii n-ar fi sosit etc.¹⁶³ Aron se întoarce apoi spre cetățile Chilia și Cetatea Albă și asedie pe aceasta din urmă, începînd a o bate puternic cu tunurile. Garnizoana, nemaiputînd sta mult împotrivă, ceru ajutor de la Gazi-Ghirai, hanul tătarilor. Acesta sculă un număr mare de tătari și puindu-le cap pe Adil-Ghirai,

zburară în ajutorul cetății.¹⁶⁴ Tătarii sosiră pe cînd garnizoana cetății era gata să se dea (aux abois).¹⁶⁵ Aron, văzînd sosirea tătarilor, pricepu că e peste putință a urma asedierea în fața unei asemenea oștiri și se ridică d-acolo, trăgîndu-să spre țară.

Tătarii, în cele dintâi zile ale lunii februarie, intrară în Moldova, urmărind pe Aron și făcînd jafuri și pustiiri, dupe obicei,¹⁶⁶ pînă cînd căzură în cursa ce îi aștepta. Aron, care aflase de sosirea tătarilor mai nainte, nu perduse vremea; el își strînsese toate trupele, ridicase poporul în arme, făgăduindu-i prada dușmanului, și tot poporul era în picioare; chemase în leafă o seamă de cazaci, carii, înarmați de pilda românilor, apucară armele în contra turcilor și deputară la prințul Transilvaniei, cerîndu-i leafă numai pe două luni, făgăduind că apoi se vor ține cu prăzile lor și că vor sluji cauza creștinătății cu credință și stăruință (diligence),¹⁶⁷ aceea ce Sigismund priimi cu plăcere. Dintr-altă parte, Mihai, înștiințat de Aron, se grăbi a alerga într-ajutor. El plecă din București, luînd cu sine soția și copilul său, și se duse spre hotarul Moldovei cu oștirea sa. Ambii voievozi meditară o stratagemă și întinseră o cursă în care lesne căzură tătarii. Mihai, care se afla în fața tătarilor, se făcu ca cum s-ar fi înspăimîntat de furia vrăjmașului și începu a se trage înapoi; tătarii se iau fără socotință dupe dînsul pînă cînd cad între oștile muntene ale lui Mihai și oștirea moldovană a lui Aron, care sta ascunsă în păduri și în spatele dealurilor. Atunci, deodată, românii iau ofensiva, muntenii izbind pe tătari în față și moldovenii de dinapoi și din coaste. De trei ori tătarii, văzînd primejdia în care se află, se raliază (sanghers) și, în desperarea lor, ca niște mistreți izbiți și împresurați din toate părțile, își caută a-și deschide [drum]. Dar românii se îmbărbătează mai presus de natura omească și să silește a nu le scăpa din mînă această pradă căzută în cursă. În sfîrșit, dupe o luptă înverșunată, armata tătarască se zdrobește și se reschiră. 12 mii tătari zac morți în locul bătăliei, afară de copii și neveste;¹⁶⁸ mulți încă sunt răniți; mai toată călărimea lor prăpădită,

fiul hanului însuși rănit de moarte; 1 500 cai ungurești, multe cară încărcate cu puști, multe steaguri și 1 000 creștini mîntuiți din robie fură trofeele acestii biruințe. Rămășița tătarilor luă în fuga mare calea pustiei lor.¹⁶⁹ Aceste învingeri ce suferiră tătarii în Valahia și Moldova în aceste două luni, rigoarea iernii făcu ca din armata lor de 80 000, ce năvăliseră în principate, d-abia se întor-se 8 mii. Îndată, pe lîngă aceste pierderi, o foamete grozavă îi mai pustii în iarna aceea, încît ajunseră de lipsă că își frigea în frigare muierile copiii de-i mînca.¹⁷⁰

După învingerea strălucită asupra tătarilor, ambii voievozi înștiințară de toate cele cu noroc săvîrșite pe prințul Transilvaniei, arătîndu-i că, de le va sosi în ajutor, dupe cum li se făgăduise, armata transilvană pînă la 29 ale aceluia luni februarie,¹⁷¹ ei vor stăpîni toată Dunărea [și] se vor pune în cale spre Constantinopol,¹⁷² fiindcă toate popoarele creștine din Turcia s-au sculat sau sunt gata a se scula împotriva turcilor.¹⁷³

XXIII

Bathori, care sta în acea iarnă în nelucrare, ocrotit de izbînzile românilor, nu se prileji a răspunde cerei și dorinței domnilor români, căci ocupația viitoare* sale nunți ocupa atunci cu totul duhul său atît de ușuratic. Părintele Alfons Carillo, pe care îl trimisese la Viena, dupe cum am văzut, îi adusese făgăduieli mărețe de la împăratul și îngăduința căsătoriei lui atît de mult dorită cu Maria-Christina de Austria, fiica arhiducii Carol, unchiul împăratului, soră cu Ana, atunci crăiasă în Polonia, cu toate că fusese destinată înainte pentru regele Spaniei.¹⁷⁴ Aceasta făcu pe dușmanii lui Bathori să zică că casa Austriei i-a dat o femeie spre a-l răsplăti căci a călcat credința și alianța turcilor, și drept zestre nevoia d-a purta război cu dînșii.¹⁷⁵

*În manuscris: „viitoarelor“ (n. ed.).

Dup-aceea, Sigismund trimise o ambasadă la împăratul, în capul căreia puse pe unchiul său Bocskai,¹⁷⁶ care ajunsese în 14 dechemvrie (1594) la Viena și la 12 ianuarie (1595) la Praga, unde fu foarte bine primită.¹⁷⁷ Aci se încheie între împuterniciții lui Sigismund și ai împăratului un tractat de alianță pe aceste temeiuri: că nu vor depune armele și face pace cu turcii decât printr-o învoire reciprocă; că în tractatul cu turcii se va coprinde Transilvania, Valahia și Moldova, că toată Transilvania și partea regatului Ungariei, ocupate de Bathori de Șomlyo, vor rămînea vecinic acestui prinț și copiilor săi, parte bărbătească, cu dreptul celui mai întîi născut între dînșii și tot în chipul cu care se bucurase de aceasta prinții Ioan, Ștefan și Christofor, dar cu condiție că vor recunoaște pe Rodolf și următorii regi ai Ungariei ca suzerani ai Transilvaniei; că dacă Bathori va muri fără copii de parte bărbătească (mâles), Transilvania și țările ce se țin de dînsa (ses dépendances) vor rămînea pe seama împăratului și a următorilor săi și că Bathori și staturile (les ordres) provinciei vor făgădui printr-un giurămînt solenel îndeplinirea acestui articol; că în cazul cînd Transilvania se va reîntoarce regilor Ungariei, împăratul și urmașii săi vor jura d-a păstra obiceiurile, privilegiurile, drepturile și libertățile și d-a nu da cîrmuirea țării decât la un domn (seigneur) din această provincă; că împăratul va recunoaște pe Bathori ca prinț suveran, că îi va da titlu de strălucit; că va mijloci a i se da în căsătorie una din fetele arhiducii Carol, mort de curînd, și că va angajea (pofti) pe regele Spaniei a-i da colanul mielului de aur (toison d'or); că îi va da toate ajutoarele trebuincioase în oameni, bani și muniții de război; că va angajea pe papa a lua supt protecția sa pe prințul și pe staturile sale; că Bathori și copiii săi se vor crea prinți ai sfintei împărății, dar fără a avea drept de șădere (assistance) și vot (souffrage) în diete; că orașele, cetățile și castelurile ce se vor lua de armata împărătească în război vor fi ale împăratului și că cetățile ce prea strălucitul prinț al Transilvaniei va coprinde (stăpîni) cu oștile și cheltuiala

sa vor rămînea lui, de care se va bucura supt titru de feud al împărăției (sans préjudice des droits de fief dûs à Sa Majesté Impériale); dar că dacă aceste cetăți vor fi din ale vechiului regat al Ungariei, acest prinț va fi îndatorit a le da înapoi, cu o dreaptă despăgubire plătită de împărat; că împăratul va plăti sumele trebuincioase pentru întărirea cetăților Transilvaniei și că Bathori, din partea sa, nu va cruța nici cheltuieli, nici îngrijiri, spre a le apăra în contra dușmanului comun.

Se mai adăogă la acest tractat un articol ce se păru de un semn rău (de mauvais augure); el zicea că la întîmplarea cînd acest război nu va izbuti, dupe cum se nădăjduia, și că Bathori va fi gonit din Transilvania, împăratul se îndatorează d-a-l priimi în staturile sale și a-i da venituri de ajuns spre a ține dignitatea sa și mărimea casei lui; că, în sfîrșit, domnii (nobilii) ce acest război are să-i puie în aceleași primejdii ca pe prințul lor vor putea a se retrage cu dînsul în Germania.¹⁷⁸

Acest tractat, prin care împăratul semna a se fi arătat foarte generos și a nu fi oprit pentru dînsul decît dreptul onorific de suzeranitate și eventualitatea, puțin probabilă la un prinț așa tînăr, de a dobîndi Transilvania în lipsă de moștenitori, era într-adevăr cîștigarea Transilvaniei pe sigur de împăratul, căci [era] un secret ce puțin în urmă se dete pe față, iar care era cunoscut atunci de toți cei ce apropria pe Sigismund și prin urmare și de iezuviții ce îl vindea curții austriace. Aceasta era neputința, constatată de doctori, a lui Sigismund d-a împlini datoriile căsătoriei.¹⁷⁹ Se zicea că el fusese legat prin farmecile unei babe fermecătoare, numită Ioana, care era a lui Ioan Koacoc.¹⁸⁰ Alții prepuseră mai în urmă că muma lui Ștefan Bocskai, dorind ca Sigismund să ia în căsătorie pe o fată a ei și neizbutind, căci Sigismund, în vanitatea lui, preferă pe nemțoaică, prin farmeci îl legă.¹⁸¹ Sigismund, care își cunoștea starea, sau că credea că prin știință doctoricească va putea vindeca neputința, sau numai de vanitatea d-a se vedea aliat cu familia împărătească, dori această căsătorie, care fu fatală țării sale.

După încheierea tractatului, ambasadorii Transilvaniei primiră daruri mărețe și, dându-le audiență de ziua bună (congé), împăratul le făgădui că va trimite peste puțin pe princessa Maria-Christina, logodnica lui Bathori; dar curtea împărătească tot amână aceasta supt deosibite pricinuri. Bathori se plînsese de mai multe ori, și staturile țării, care se temea că această alianță cu casa Austriei să nu le fie fatală, zicea în gura mare că și-au bătut nemții joc de prințul lor. Spre a astupa aceste zgomote, Ștefan Bocskai, care rămăsese la Praga, se duse în începutul lui martie la Gratz, capitala Stiriei, unde se căsători (însură) ca procurator* al stăpînului său, Bathori, cu Maria-Christina, față fiind arhiduca Maximilian, fratele împăratului, și Ferdinand, fratele princesii. Bocskai, printr-o ceremonie obicinuită în căsătoriile prinților, se puse în patul de nuntă. Nemții însă tot nu trimise deocamdată pe mireasă la soțul ei, pînă în vară.¹⁸²

XXIV

Domnii români nu pierd vremea așteptînd armata lui Sigismund, ce nu veni, și caută a se folosi de izbînzile lor și de spaima ce ele au adus vrăjmașului, în vreme ce oștile lui Aron coprinde Măcinul și alte cetăți și răscoală toată Dobrogea — unde două escadroane de moldoveni bate în două rînduri două cete însemnate de turci și le ia două stindarde¹⁸³ — ai cărui locuitori, urînd tirania turcilor, se ridicară cu toții și curățiră țara lor de dînșii. Apoi se învîrtejaște și ia cu sila Chilia, Benderul, unde taie în bucăți pe beiul cu 600 turci, luînd multe turme de dobitoace,¹⁸⁴ și în urmă merge de asediază de a doua oară Cetatea Albă, arzîndu-i foburgurile, după ce au resipit oștirea beiului acelei cetăți, atît încît d-abia a scăpaț țeafăr,

*În manuscris: „procuror“ (n. ed.).

el al optălea, lăsînd în puterea moldovenilor steagurile, tobele, trompetele și cele mai multe avuții ale sale.¹⁸⁵

Mihai, omorînd mai mult de o mie turci,¹⁸⁶ coprînde Ismailul, unde găsi 70 tunuri de baterie, două din care era însemnate cu armele împăratului Ferdinand și două cu ale lui Huniad Ioan. Aceste 4 tunuri Mihai le trimise în dar la prințul Transilvaniei.¹⁸⁷ Și după ce lăsă în Ismail o garnizoană de 2 mii români,¹⁸⁸ trecu apoi iarăși Dunărea, pustiind orașele turcești ce mai rămăsese în Bulgaria. La întoarcerea sa în Țara Românească, cu toate că curgea de trei palme apa pe gheața Dunării, viteazul domn („l'intrépide Valaque" — De Thou) mepriză o primejdie așa de învederată și trecu cu toată prada sa de cealaltă parte a riului.¹⁸⁹ În vreme ce tătarii năvălea în Moldova, Poarta numînd de domn în Țara Românească pe unul numit Ștefan, însărcinînd pe capigi-pașa și pe pașa Silistrei, cu multă putere de turci, tătari și ianiceri să-l ducă în scaun. Mihai, aflînd aceasta, trimise pe Albert Kiraly, care, întîmpinînd pe dușman la 16 martie,¹⁹⁰ îl sparge și îl fugărește, și cetățuia Silistra, cruțată pîn-atunci, o asemănă cu pămîntul; apoi, nemaiîntîrziînd, se învîrtejaște la orașul neîntărit Turtucaia, cale de o zi de Ruscium, îl aprinde, ucigînd mulți din locuitori, și se întoarce în grabă, pîn-a nu dezgheța de tot Dunărea, la București, unde se afla Mihai. Acesta îl porni îndată la Brăila, în ajutorul lui Mihalcea.

Mihai trimise de vro cîteva zile pe Mihalcea din nou ca să ia Brăila și să-și răzbune rușinea ce a primit, fiind silit, la cea dintîi asediere, a se depărta. Cetățuia Brăilei era întinsă și cu un zid gros, întărit cu palisade de pari.¹⁹¹ Armata toată ce o împresura, români și unguri, dupe mărțuria de îndoit a cronicarilor turci, se urca la 20 mii, cu multă artilerie.¹⁹² Garnizoana cetății era de trei mii turci,¹⁹³ și nu le mai putea veni alt agiutor, căci Dunărea dezghețase.¹⁹⁴ La apropierea creștinilor, garnizoana ieși din cetate și începu a-i hărțui, dar fu îndată silită a se închide în cetate și d-a se apăra cu tunurile și puștile. Asediatorii deschiseră și duseră șanțurile (tranchée) prin

trei locuri și grăbiră mult asedierea, în 16 zile. În capătul acestui timp, la 30 martie, asediații, nemaiputînd a se împotrivi, se sfătuiră a se preda *à composition*, la care fură siliți a se supune. Dar Mihalcea, ce era născut din Brăila, nu vrea a le da altă capitulație decît voia d-a ieși numai cu femeile și copiii lor, fără a lua nimic din averea lor. După rugămintele însă ale lui Kara-Ceauș, Mehemet-Beg și Mustafa-Ceauș, deputații garnizoanei, căpitani unguri jurară pe credința lor că nu li se va face nici un rău (tort) și că pot lua cu dinșii orice or vrea. Așa, pîn-a nu trece dincolo Dunărea, ei îmbarcară pe corăbii aproape o mie cîntare de scule ale lor și începură a ieși din cetate, spre malul Dunării, plîngînd și țipînd tare.¹⁹⁵ Dar ai noștri, zărind că cu straietele lor duc și bani și încă și în pîini ascuseseră aur topit,¹⁹⁶ orbiți de dragostea jafului, la care foarte mult se deprinseseră, cu paguba disciplinei, călcără credința dată și capitulația și se aruncară asupra sârmanilor turci, începînd a despuia pe unii, pe alții mai însemnați a lua robi și pe vro cîtiva a ucide. Kara-Ceauș, văzînd această călcare a capitulației, le striga: „Minci-noșilor! este oare vro religie care să ierte ce faceți?” Atunci Albert Kiraly cu celelalte capete ale armatei puseră săbiile în mîină spre a opri pe creștini d-a maltrata pe turci, uciseră vro cîtiva din cei mai îndărătnici și ocrotiră trecerea acestor nenorociți pe celălalt mal al Dunărei.¹⁹⁷

XXV

În vreme ce Mihai se străduia cu atîta vîr-tute împotriva dușmanului dinafară, zavistia boierilor semăna sămînța împericherilor dinlăuntru. O seamă de boieri, văzînd energia și calitățile deosibite ce desfășura Mihai, se temură ca acest om eroic să nu curme puterea și supremația lor în stat, ce cu atîta nevoie izbutiseră a întemeia asupra puterei domnești. Începură a vedea într-însul un urmaș din acei domni ca Mircea, Dracula, Țepeș, care într-o vreme zdrobea pe dușmanul dinafară și apăsa puter-

nic, dimpreună cu facțiile, anarhia și partidele dinlăuntru și libertatea publică. Alții, din descuragiare, socoteau că războiul început nu va putea fi așa norocos pînă la sfîrșit; alții încă [erau] mînați ca totdeauna din patimi, ambiții și uri individuale. Toate aceste facții, în capul cărora era banul Manta, se uniră și complotară ca să doboare pe Mihai și să cheme pe turci. Complotiștii băgară fără de veste în Craiova un trup de 5 000 sîrbi, strînși în leafă de dînșii, și se sculară de față în contra domnului. Acesta trimite îndată un trup de oștire la Craiova; care năpădește în oraș zdrobindu-l tare și gonește pe dușmani pînă îi trece înot Dunărea. Mihai se purtă cu multă mărinimie către boieri, dușmanii lui. Îi iertă pe toți împreună cu capul lor, banul Manta, care, dupe cum spune Walther, trăia încă la 1598.¹⁹⁸ Apoi acea oștire merse supt Albert Kiraly (Farkaș) de triumfă prin flacări de orașul Nicopoli. După atîtea isprăvi mărețe și strălucite, românii încercară și o pierzare. Farkaș, avînd cu sine un trup de 3 mii români, sîrbi și unguri, fu înșălat de doi custozi români, cumpărați de turci cu 2 mii aspri, care îi asigurară că vro sută de turci pradă pe locuitori în preajma Vidinului și că-l rog acei locuitori să alerge în ajutorul lor. Farkaș, încrezător, se duce și cade în mijlocul unei armii de 30 mii turci, supt un agă. Cei mai mulți din ostașii săi, împresurați de vrăjmași, periră.¹⁹⁹ El numai cu puțini putu scăpa.

XXVI

Coprinderea Brăilei încheie glorioasa campanie de iarnă de la 1595, fără asemănare în istoria lumii. Niciodată simțimentul libertății în inima unui popor mai puternic nu îmbărbătă. În patru luni, nesocotind rigoarea iernei, numărul cel mare al dușmanului, pururea în cîmpul

bătăliei, mereu ca niște uriași s-au războit. Într-o vreme așa de scurtă, românii din ambele țări se luptară în 10 bătălii însemnate cu dușmanii, le împrăștiară mai multe armate, coprinseră și prădaseră la 25 orașe mari și cetăți puternice²⁰⁰ și mai multe mii de sate pustiiră, și Constantinopolul însuși îi văzu pustiind prin fer și flăcări pînă la porțile sale.

CĂLUGĂRENI

(aprilie 1595 — dechemvrie 1595)

I

Încă de la cele dintâi triumfuri ale românilor din această iarnă, spaima și groaza ce coprinsese tabăra și ținuturile de margine ale împărăției turcești intrară și în Constantinopol și pătrunseră pînă și în seraiul unde trăia trai desfătat și fără grijă desfrînatul sultan Murad III. Vaietele și cîntirile poporului, demoralizarea ostașilor, a ianicerilor chiar, carii nu mai vroiau a merge la război supt pricinuire că nu li să plătesc lefile, îl înfioră de frică și îl sili a se gîndi și la trebile împărăției sale. Vistieria fiind sleită cu totul, el fu silit a lua din casa sa bani spre a mulțami oștile ce cîrteau cu obraznicie, făcînd adesea și răscoale. Spre a îmbărbăta duhurile spăimîntate ale ostașilor dupe margine, le trimise steagul cel sfînt ce se zicea a fi fost al proorocului Mahomet și care, luat de mai nainte de la Eghipet, fusese pînă în acea iarnă cu sfințenie păstrat la Damasc. Dar ființa de față a steagului proorocului chiar nu putu încuraja pe ostași, carii acum, cu totul demoralizați, nu mai îndrăzneau a da față cu dușmanul. Sultanul porunci atunci a se face rugăciuni publice în piața cailor (at-meidan, hippodrome), în dosul arsenalului; vezirii, șeicii, legiștii și prezenții cancelerii stătură acolo de față din porunca lui.¹ Veștile ce mai veniră de la Dunăre adăogară amarul inimei sale și îi pricinuiră moartea² pe care el o presimți mai dinainte și o grăbi printr-o temere superstițioasă. Saatgi-Hașan (Hașan ceasornicarul), comișul său favorit, visă un vis în care giuca o rolă cu sultanul Suleiman, șeicul Emir-Eștilei și sultanul Murad. Visul acesta era așa de ciudat, încît el nu să putu opri a-l descri stăpînului său. Duhul superstițios al lui Murad III se impresionează foarte de acest vis, și trei zile dup-aceea, apucîndu-l cîrcei la stomah, crezu că i s-a apropiat ceasul

morții. El porunci atunci comisului său să jertfească cincizeci și două oi, din care patru negre, opt pestrițe și patruzeci albe, după cum spusese moșul său Soliman în visul lui Hasan; și spre a-și împrăstia posomorîta-i melancolie, se duse în grădinele seraiului și se odihni în chioschiul zidit de curînd de Sinan-Pașa pe malul Bosforului, de unde din două părți se vedea sosind corăbiile în port. Acolo, peste obiceiul său, porunci muzicanților odăii sale să zică un cîntec de jale ce începea prin aceste cuvinte: „Sunt împovărat de sarcina relelor mele. O, moarte! fii într-această noapte mereu alături cu mine!“ Îndată două galere eghiptene înaintară spre port; tunurile lor, salutînd, curmară aceste cîntări jalnice, făcînd să plesnească geamurile chioschiului și să cază în bucăți. Această împregiurare foarte naturală fu privită de Murad ca un semn rău. „Odinioară — zise el — tunurile flotei întregi n-au făcut nici o sminteală acestor ferestre, și acum tot să zdrobește la zgomotul artileriei acestor galere; văz că s-a sfîrșit cu viața mea, ca și cu chioschiu!“ Și lacrimi înundară obraji și barba sa.

Sculîndu-se apoi d-acolo, el intră în odaia sa, unde se azvîrli pe o sofa, cu inima apăsată de temere și mîhnire. Chiar în noaptea aceea își dete sufletul (16 ianuarie 1595).³ Moartea lui fu ținută secretă pînă sosi fiul său Mahomet de la Magnesia (28 ian. 1595), care fusese la vreme înștiințat de mumă-sa, venețianca Baffa. Îndată ce dezbărcă la chioschiul lui Baiazid, tunurile seraiului și pristavii în piețe vestiră moartea lui Murad III și înălțarea lui Mohamed III. Toți slujbașii alergară spre a-i aduce închinățiune.⁴ Noul sultan era un prinț crud, afemeiat și înmuiat de tot prin plăceri, care îl făcură de perdu înfocarea ce avea mai întîi spre război. După ce săvîrși îngropăciunea tatălui său cu multă pompă, Mahomed III porunci să-i aducă înaintea pe toți frații săi, în număr de nouăsprezece. Acești feciori și douăzeci și șapte fete rămăseseră numai din o sută doi copii ce avusese Murad III cu deosibite neveste. Mahomed, cu o fățarnică milă, mîngîie temerile fraților săi și făcă cu dinșii dete porunci pentru ceremonia tăierii lor

împregiur ; dar ducîndu-i apoi în camere despărțite, pentru ca vaietele lor să rămîie tînuite, trimise muți cu fatalul laț de-i sugrumă pe toți.⁵ Din aceste nenorocite jertfe ale unui obicei barbar, patru luaseră oarecare grad de dezvoltare, fiind crescuți cu multă îngrijire. Acela ce da mai multe nădejdi era sultan Mustafa, împodobit cu cunoștinți literale, care, aflînd moartea tatălui său, exprimă presimțirea soartei sale într-un distic elegiac.⁶ Dup-aceea, sultanul porunci să arunce în mare șaptesprezece roabe însărcinate ale tatălui său. A doua zi el puse de aduse înainte-i trupurile fraților săi omorîți, le închise în sicrie de chiparos,⁷ le împodobi cu turbanuri și pene de erodiu și cu alai mare le duse de le îngropă lîngă tatăl său.⁸

II

Această nouă stăpînire, care începea printr-un așa de sîngeros ospăț de frați, fu priimită de osmanlii cu o tristă presimțire. Niciodată pîn-atunci împărăția otomană nu se aflate în așa cumpănă de peire. Oștirile din Constantinopol, nemulțămite că sultanul fără știrea lor s-a urcat pe tron, îl priimiră cu o răscoală înfricoșată, prădară orașul, vrură a izbi și saraiul și, d-abia cu vărsări mari de bani ce li se făcu, se liniștiră.⁹ Dinafară, împărăția era pustiită de români, bulgari, sîrbi, unguri răsculați, a căror pildă toate celelalte popoare creștine din Turcia sta gata a urma. Armatele musulmane, demoralizate cu totul, fugeau de bătaie, în vreme ce stau semețe și adesea se răsculau asupra căpiteniilor lor. Pe lîngă acestea, o foamete cumplită coprinsese atît taberile de margine, cît și Constantinopolul,¹⁰ și, ca cum paharul relelor nu era destul de plin, îngrozitoarea ciumă își împreunase pustiirile sale.¹¹ Atunci, în acele grele și amari minute, turcii, acești crunți și trufași concheranți a șaptezeci de popoară, stau înmărmuriți și cu durere întorceau ochii către pustiile Asiei, de unde au venit și unde cred că sunt meniți a se întoarce. Proorocii ce de mult circula pîntre mahometani făceau pe acest popor,

fatalist, mistic și crezător în minuni, a crede că acel ceas atît de temut acum a sosit. Se zicea într-adevăr că proorocul Mahomet, murind, fu întrebat cîtă vreme va ținea statul și religia sa și că el, nerăspunzînd nimic, ridică numai mîinile sale în sus arătînd cele zece degete, aceea ce sectorii Coranului tîlmăciră că va să zică zece, o sută sau o mie de ani. Apoi celelalte două soroace trecînd, rămăsese sorocul fatal de o mie de ani, care tocmai atunci să împlinise.¹² Se credea și se zicea încă că precum orașul Constantinopolului și-a tras mărimea de la un Constantin și apoi a fost luat și zdrobit supt un alt Constantin, și precum împărăția romană a început a înflori mai cu seamă supt un August și se perdu supt un alt August, asemenea și orașul Constantinopolului și împărăția grecească, coprinse de un Mahomet, are să se zdrobească și să se prăpădească supt un alt Mahomet. Și toți bănuia că acest nou sultan cu numele Mahomet va fi cel preursit pentru căderea împărăției. Se mai zicea încă că la anul 1453, cînd s-a luat Constantinopolul de sultan Mahomed II, se ivise o proorocie care spunea că acest oraș va intra iarăși în stăpînirea creștinilor după 12 ani-luni — socoteală arabică după care într-un an-lună vine 12 ani d-ai noștri — adecă după 12 ori 12 ani sau după 144 ani. Acești ani adăogîndu-se la 1453 dau anul 1597, ce era preursit pentru căderea împărăției turcești.¹³ Mult mai multe și mai curioaze era proorociile ce circulau printre creștini și înflăcărau de nădejde imaginațiile lor. Era niște proorocii vechi ale lui Metodie, episcopul de la Patras, ale lui Leon împăratul, filosoful cu tablourile profetice ce i se atribuia și care vesteau surparea împărăției turcești de către un om de viță veche: „Iată păstorul, zicea această din urmă proorocie, care va ucide pe lupul ce dorea să mănînce oaia; păstorul îl va ucide și îl va găsi om. Astfel va pierde cel ce a stăpînit prin silă.”¹⁴ Apoi venea proorociile lui Merlin, care zicea că unul încoronat cu trei coroane va zdrobi împărăția turcească și că înainte de această dărîmăre va cădea asupra-i o boală urîță și groaznică (precum era ciurma de atunci).¹⁵ În sfîrșit, cea mai răspîndită proorocie era a as-

trologului Antonie Torquat de la Ferrara, care trăise pe la 1480, pe timpul lui Matei Corvin, craiul Ungariei. El pretindea că împărăția otomană va cădea când va ajunge la al 13[-lea] sau al 14[-lea] sultan și nu va trece mai mult de anul 1596; căci atunci i se va întâmpla un ce groaznic și de moarte, din pricină că murind sultanul domnitor, se vor ivi atâtea certuri și lupte între cei mai mari ai statului, încît se vor sfîșia unii pe alții și asemenea vor păți și de către streini. Atunci creștinii vor lua înapoi Ungaria și vor face multe năvăliri în împărăția turcească, care va fi încă necăjită și de o mare ciumă și de o foamete crudă. Apoi creștinii, îmbărbătați și îndrăzneți, cu atîta înfocare, grabă și puteri vor trece marea, încît toată creștinătatea se va vedea deodată în arme la răsărit, unde parcă mai mult ar fi zburat decît trecut. Atunci turcii se vor creștina, și ambele biserici și ambele împărății se vor face una supt un singur împărat creștin.¹⁶ Apoi pe lîngă aceea că Mahomed III se întîmplase a fi al 13-lea sultan după Osman cel dintîi, ciuma, foametea, războiul, moartea sultanului Murad, răscoala oștirilor, sfîșierile celor mari, între partidele dușmane ale vizirilor Sinan și Ferhad, toate să împreunase spre a da temei acestii proorocii. Dar cea mai bună proorocie, observează foarte bine un analist contimpuran, ar fi fost sabia și unirea creștinilor;¹⁷ nenorocire numai că această din urmă, ca întotdeauna cînd se făcu asemenea legături în contra turcilor, lipsi, și astfel toate proorociile rămaseră zadarnice și ieșiră de minciună.

III

Cîteva zile după întronarea noului sultan, Sinan-Pașa fu scos din vizirat și surghiunit la Malgara, iar în locu-i se numi rivalul său Ferhat-Pașa (16 februarie 1595), care totdeodată priimi și comanda mai presus a armatei, cu poruncă d-a porni asupra Țării Românești.¹⁸ Se zicea că Ferhat ar fi izbutit a surpa pe Sinan-Pașa încredințînd pe sultanul cum că Mihai-Vodă și Sigismund Bathori s-au re-

voltat numai din ura ce aveau către Sinan, iar nu din ura lor către turci.¹⁹ Ferhat-Paşa, poreclit *Characlan* (şerpele negru),²⁰ era de origină arnăut.²¹ El fusese crescut în sarai şi, deosibindu-se în toată vremea prin vitejia şi înţelepciunea sa, ajunsese iute în cele mai mari slujbe ale împărăţiei, şi acum pentru a doua oară fu investit cu puterea vizirească.²² Noul mare vizir adună îndată la divan pe toţi vizirii, pe muftiul, pe cadiascheri, [pe] nisangiul, pe cei patru deftedari, precum şi pe agii ienicerilor şi ai bulucilor, spre a se sfătui dacă trebuie să se îndrepteze spre Buda, sau spre Țara Românească. Divanul se învoi l-această din urmă părere.²³ Vizirul porunci la toţi paşii vecini a-şi concentra oştirile la Rusciuc, unde să se adune şi materialurile cu lucrătorii trebuincioşi spre a face pod pe Dunăre; paza acestui post pînă la sosirea sa fu încredinţată lui Lala-Muhammed-Paşa, beiler-bei de Anatolia, care şi porni îndată spre Dunăre. Beiler-beiul Rumeliei, Hassan-Paşa, care se numise în locul lui Muhammed-Paşa, feciorul lui Sinan-Paşa, şi care tot într-o vreme comanda cetatea Vidinul, a priimit poruncă să pregătească această trecere.²⁴ Pe cînd marele vizir se ocupa cu multă activitate în Constantinopol cu pregătirile îngrozitoare sale expediţii în contra Țării Româneşti, o răscoală a spahiilor, aprinsă prin zizaniile vrăjmaşilor săi Sinan-Paşa şi Ciçală-Paşa, turbură liniştea capitalei şi era p-aci a-l răsturna din vizirat şi a-i răpune şi viaţa; dar prin vărsări de bani şi sprijinul ce avu de la ieniceri, putu lesne a o risipi (21 aprilie 1595). După domolirea acestii răscoale, marele vizir ieşi cu alai din Constantinopol joi în 26 aprilie şi tabără la Daud-Paşa, ducînd cu sine zece mii ianiceri, supt Zagargi-Paşa, şi toată călărimea cu leafă ce rămăsese la Poartă şi călărimea streină atît din aripa dreaptă, cît şi din aripa stîngă. Corturile armatei se scosese ră cu cîteva zile mai nainte; şi să armase zece galere pe care, încărcîndu-le cu tunuri şi alte muniţii, le porniră la Varna, de unde pe Dunăre să se urce pînă la Rusciuc.²⁵ Al doilea vizir, Ibrahim-Paşa, fu numit caimacam în lipsa lui Ferhat şi rămase în Constanti-

nopol împreună cu aga ianicerilor pentru paza oraşului şi cîrmuirea treburilor împărăţiei. Caimacamul era duşman tainic al vizirului şi, deşi în public se arăta că se ocupă cu pregătirea şi adunarea oştilor şi a armelor spre a le trimite lui Ferhad, în faptă însă să silea cît putea de risipea toate pregătirile făcute.²⁶ Văzînd Ibraim-Paşa că vizirul trimitea din cale curier dupe curier, scriind sultanului că să apropie de hotarele Ţării Româneşti cu o mîină de soldaţi rău armaţi şi că îl roagă a-i trimite îndată oştile ajutoare,²⁷ se puse de arătă sultanului că pricina pentru care oştile se adună încet şi merg cu greu către hotar nu este, dupe cum se zice, căci lor l-e teamă a merge împotriva românilor, dar căci ele urăsc pe Ferhat-Paşa şi nu vor a se bate supt dînsul cu duşmanul. Spre adevेरirea ziselor lui, el scoase de martori, înaintea sultanului, pe muftiul Bostan-Zadeh, pe cadiascherul Baki, pe vezirii Gerrah-Paşa, Hassan-Paşa şi pe feciorul lui Cicală-Paşa, toţi partizani ai lui Sinan, cumpăraţi de dînsul cu vro cîteva pungi de sechini, şi care toţi adevेरiră arătarea lui Ibraim. Acesta începu a face impresie asupra duhului sultanului.²⁸

În vreme ce aceste intrigi în Constantinopol urzeau peirea lui Ferhat-Paşa, el înainta în calea sa. Plecînd de la Daut-Paşa în 30 aprilie, ajunse la Ciurli, unde porunci de a forma un trup de o mie de oameni puşcaşi şi dete lui Hussein-Bei comanda spahiilor. Acei o mie puşcaşi se lua din tot locul unde tăbăra armia, şi cei ce se înrolau salutau în toate zilele pe marele vizir înaintea cortului său, pe la trei sau patru ceasuri după-amiază. În cele dintîi zile ale lunii lui mai, ajunse vizirul la Adrianopol şi dete poruncă că va zăbovi acolo zece zile. În 13 mai, pîn-a nu pleca din Adrianopol, vezirul, potrivit vechei şi statornicii dorinţi a Porţii, şterse drepturile ce principatele Moldova şi Ţara Românească îşi păstrasera prin capitulaţiile lor şi le declară provincii ale împărăţiei turceşti (ijaleti). El numi de paşă în Moldova pe Giafer-Paşa, fostul beiler-bei al Servanului, şi în Ţara Românească pe Satîrgi-Mehemet-Paşa;²⁹ şi luînd în privire nădejdea viitoarelor lor veni-

turi, li se puse condiție ca să aibă a ținea fiecare câte o mie soldați cu cheltuiala lor.³⁰ Fiindcă acum ambele principate era reduse în starea celorlalte provincii ale împărăției, vezirul dete slujba de defterdar în ambele țări lui Mehmet-Bei de la Ieni-Şeher și într-aceeași vreme hotărî douăsprezece mii oameni în leafă drept garnizoană acolo.³¹

IV

Pe când acest nor amerințător de groaznică vijelie se apropia de țara lor, românii aflară că un convoi foarte bogat în bani și bucate trecea din Constantinopol în Ungaria. „Mirosul acestii prăzi scoate pe acești lei din vizuinile lor și îi împinge a face tot spre a o dobîndi.”³² Oștile române întâmpinară pe apele Dunării pe turcii ce povățuiau acel convoi. Lupta ținu multă vreme cu noroc schimbat, pînă cînd curagiul izbuti și ai noștri luară trei corăbii încărcate. Vestea că să apropie armata lui Ferhat-Pașa nu-i putu face a se lăsa de acea dobîndă.³³ Cîtva dup-aceasta, în Ardeal, Sigismund Bathori trimise pe cel mai vestit general al său, George Borbeli, în Banat, la Caransebeș și Lugoj. Cu toate că avea cu sine puțini ostași, Borbeli co-prinse prin silă două casteluri turcești, anume Bokcsa și Varsocs; dar garnizoanele turcești de la Lipova, Giula, Csanadul și Ieneu, aflînd prin spioni că orașul Iofö să afla fără garnizoană, vrură a se folosi de lipsa oștirilor lui Borbeli din Ardeal și cu puteri unite năvălesc în această țară, coprind Iofö cu șapte sate dimprejur, unde trec tot prin foc și sabie și duc pe locuitori în robie.

Aflînd Bathori aceasta, spre a-și răzbuna, pornește din Alba-Iulia o ceată de oștire aleasă de coprinde Totvaragia, măcelărind garnizoana. Această ceată se uni apoi cu Borbeli, care bătea Făgetul, și, după ce îl luară, plecară asupra pașii de la Timișoara, care, unindu-se cu beii de la Lipova, Giula, Csanad și Ieneu, cu mari puteri alergau

asupra-i. În bătălia însemnată ce urmă, creștinii rămaseră biruitori. Pașa Timișoarei abia scăpă cu fuga, iar beii Giulei și Csanadului fură prinși. Viața lor numai fu cruțată; toți ceilalți prinși fură uciși în fața armiei creștine. În urma acestora, Borbeli merse să bată cetatea Lipova.³⁴

V

În această iarnă, puterea războiului fiind în Țara Românească și Moldova, Ungaria răsuflă puțin de mișcările armelor. Sinan-Pașa, de la Bălgrad, de unde ierna, află prin fugarii creștini silințele și umbletele prinților creștini pentru o mare legătură împotriva turcilor. Spre a domoli focul cu care creștinii se pregătea la război, meșteșugitul vizir crezu că ar fi bine a face a străluci înaintea ochilor lor o mincinoasă licoare de pace. Spre acest sfârșit, făcu împăratului o propunere de pace, dar puind condiții grele, care era încredințat că nu vor fi priimate. Unile din aceste condiții era: d-a plăti tributul anilor trecuți și a îngriji pentru trimiterea lui regulată în toți anii de aci înainte și a nu da nici un ajutor ardelenilor, muntenilor și moldovenilor, revoltați asupra Porții, nici a le lua partea în viitor. De unde nu, amerința Sinan că în primăvara viitoare va merge să bată Viena. El trată încă, în propunerea sa, pe toată nația nemțească cu mare dispreț, zicînd că nemții sunt niște lași ce nu pot suferi nici căldura, nici foamea, și că sunt buni numai d-a bea și a mânca. L-aceste condiții aspre și cuvinte ocăritoare, împăratul răspunse cu vrednicie, arătînd că o cercare rea va dovedi îndată lui Sinan că nemții știu a se bate cu ferul; că zadarnicile sale amerințări nu-i sunt de nici un folos, de vreme ce are a face cu bărbați, iar nu cu copii care se sparie de cel mai mic zgomot. Apoi, lepădînd condițiile turcești, propuse altele cu totul împotrivoitoare, între care el cerea ca Sinan să dea înapoi toate castelurile coprinse și toți prinșii, și ca Poarta să se lepede de

nedreptele sale pretenții asupra Moldovei și Țării Românești, țări vechi feudatare ale coroanei Ungariei. Într-acest chip se zădărnicește aceste vorbiri de pace.³⁵

Sinan-Pașa fu apoi chemat la Constantinopol și depărtat din vizirat, dupe cum am văzut înapoi, și în locu-i veni Hașan-Pașa cu beiler-beiul Greciei, feciorul lui Sinan-Pașa, și cu niște domni și boieri pribegi din Țara Românească și Moldova, carii, din ambiție, călcînd legea și datoria lor, supt steagurile turcești se lupta împotriva creștinilor.³⁶

Împăratul începu atunci a se găti cu toată silința spre a urma războiul în primăvara viitoare. El chemă pentru 8 februarie (1595) adunarea staturilor Ungariei la Presburg și ale Boemiei la Praga, pe ziua de 9 februarie. Arhiduca Matei deschise adunarea staturilor Ungariei, cerîndu-le mijloace spre a urma războiul de primăvară cu izbîndă.³⁷ Cererea i se împlini, hotărîndu-se de adunare o dajdie de obște pentru toți, fie de orice rang și orice privileghiu ar avea.³⁸

Dieta de la Praga o deschise însuși împăratul; și, mulțumind staturilor pentru zelul lor și puternicile ajutoare în bani și oameni ce dedeseră spre susținerea gloriei numelui de creștin, el le descrie starea lucrurilor războiului.³⁹ El le spuse că rugase pe papa, pe craiul Spaniei și p-al Poloniei și Sveției, pe marele duca al muscalilor și pe mulți alți prinți streini, cum și pe prinții Germaniei la dieta de la Ratisbona, și că nădăjduia că toți își vor uni puterile cu ale lui împotriva dușmanului; el le vorbi apoi de legătura ofensivă și defensivă a prinților Ardealului, Moldovei și a Țării Românești, de trofee și biruințele lor și încheie cerînd staturilor ajutoare de oameni și bani.⁴⁰ Staturile îi deteră pentru Boemia, Moravia, Silezia și Luzacia șase mii călăreți și zece mii pedestrași, care de la începutul lui mai pînă la sfîrșitul lui noiembrie trebuia să slujească cu cheltuiala lor în armata împărătească.⁴¹ Împăratul numi mai mare peste oștile sale în Ungaria pe comitele Mansfeld, căpitan vestit în războaie pre acele vremi, și îl cinsti cu titlu de principe.

În vreme ce ambele împărății se gătea cu atîta silință spre a purta cu putere războiul, unirea voievozilor Moldovei, Ardealului și a Țării Românești, care, după cum văzurăm, fusese de mare folos cauzei creștinătății, fu în primejdie de a fi zdrobită, și aceste țări, acum așa amerințate de turci, în nevoie de a deschide război între dinsele. Înțelepciunea lui Mihai-Vodă se grăbi a opri o asemenea nenorocire, dar sămînța de vrajbă ce se aruncă atunci rodi mult mai apoi și zădărnici tot sîngele ce se vîrșă pentru cauza creștinătății, azvîrli aceste trei țări în valuri și în nenorociri cumplite și mîntui împărăția turcească de peirea ce o amerințase. Sigismund Bathori, nestatornic și zădarnic, se trufi și se înalță cu mintea de cînd trată și se rudi prin căsătorie cu împăratul nemțesc și începu deodată, prin uzurpare, a se întitula prinț al Țării Românești și al Moldovei⁴², arătînd prin aceasta dorința sa d-a schimba tratatul de alianță ce făcuse cu domnii români într-un tratat de suzeranitate a lui asupra-le. Evenimintele timpurilor păstrasera aceste trei principate, Ardealul, Țara Românească și Moldova, singure izolate, între împărăția turcească, împărăția nemțească și crăia Poloniei. Era oarecum firesc lucru ca orice stăpînitor din aceste trei țări, [ce] se simțea în putere, să caute a le uni într-un singur stat și a reîntrupa astfel vechea crăie a Daciei. Mai mulți prinți români și unguri o ispitiră. Dar aceea ce împingea pe români către aceasta era dorința d-a-și constitui unitatea lor națională, d-a se uni între sine frații de aceeași limbă și sînge, în vreme ce ungurii nu era împinși decît de vechea și statornica lor dorință d-a-și întemeia supremația lor asupra întregii nații românești și, călcînd-o în picioare, a da împărăției lor țarmurile Mării Negre. Lupta între aceste tendințe împotrivoitoare ale românilor și ale ungurilor zădărnici toate întreprinderile de a reîntemeia crăia Daciei și această rivalitate națională aduse robirea comună.

Tocmai în minutul cînd mai cu seamă se cerea încrederea reciprocă și unirea, nesocotitul Bathori, mai mult din zădărnicie, aprinse torța acum stinsă a vechilor uri naționale. Proiectele lui ambițioase găsiră partizani nu numai în Ardeal, dar încă și în Moldova și în Țara Românească. Cu tot meritul ce Aron-Vodă își dobîndise prin răscularea lui asupra turcilor, moldovenii tot nu puteau uita tirăniile lui de mai nainte. În înțelegere cu Sigismund Bathori, se urzi asupra lui Aron-Vodă un complot între boierii moldoveni, în capul cărora sta aga Răzvan, ce comanda gvardia de unguri a acestui domn. Supt pricinuire că s-ar fi prins niște scrisori scrise de mîna lui Aron care dovedeau că el se afla în înțelegere cu turcii și cu cardinalul Andrei Bathori din Polonia, vărul prințului Sigismund⁴³, un trup de oștire din Ardeal, supț comanda lui Gaspar Corniș și Francisc Daczo, intră fără veste în Iași și împreună cu Răzvan rădicară pe Aron cu soția și feciorul lui,⁴⁴ la 23 aprilie (1595), și îi duseră supț pază în Ardeal, supț pretest ca să se apere și să se dezvinovățească către Sigismund. Dar acesta îl închise în castelul Vințului,⁴⁵ orașel pe Murăș, puțin departe de Alba-Iulia, vestit printr-o fărădelege a curții Austriei: uciderea cardinalului Martinuție (1551) de generalul împărătesc, spaniolul Castaldo. Nu să știe dacă Aron-Vodă a fost vinovat într-adevăr de trădarea ce a motivat arestarea lui, sau de a căzut jertfă a ambiției lui Răzvan și Bathori. Nimeni n-a văzut acele scrisori de trădare ale lui. Noi ne plecăm a crede cu mai mulți analiști contimpurani că fără dreptate a fost el azvîrlit dupe tron în temniță. Dar cumplita lui domnire îi meritase o asemenea cădere. El își sfîrși viața în 19 mai 1597 în aceeași temniță. Toată avuția lui cea mare, strînsă prin stoarceri nelegiuite, fu confiscată de Bathori, spre a sluji pentru cheltuiala războiului.⁴⁶ Mai mulți din boieri, partizani ai lui Aron-Vodă, se turburară foarte l-această silnică și fără dreptate faptă; de aceea mulți din ei fură închiși, unii pedepsiți cu moarte.⁴⁷ Aceste fapte nedrepte răciră cu totul duhurile moldovenilor de către Bathori și Răzvan

și le întoarse către Polonia, unde mulți boieri se afla în pribegie. Aceea ce dăde polonilor îndrăzneală de a căuta să intre în Moldova. Astfel dreptatea dumnezeiască scoate răsplata unei fapte rele dintr-însa chiar, și Răzvan, precum și Bathori, traseră dintr-aceasta mult rău și stingere asupra capetelor lor. Aga Răzvan fu numit de Sigismund Bathori domn în Moldova supt suzeranitatea lui și își luă nume de domnie Ștefan-Vodă.⁴⁸ Acest Răzvan era născut în Moldova, dintr-un tată țigan și o mamă moldovancă.⁴⁹ El intrase de tânăr în slujbă în armia polonă și, deosibindu-se printr-o viteză neobicinuită în războiul polonilor cu muscalii, fu din simplu soldat ridicat la cele mai înalte trepte ostășești de craiul Poloniei, Ștefan Bathori.⁵⁰ În urmă, întorcându-se în Moldova, intră în slujba lui Aron-Vodă, care îi dăde rangul de aga și îl trimise, la mai 1593, sol la Sigismund Bathori.⁵¹ Apoi, Răzvan primi de la Aron comanda gvardiei sale de unguri. El trase la sine dragostea acestor ostași⁵² și izbuti, dupe cum văzurăm, cu ajutorul lui Bathori, a răsturna pe domnul său și a se urca astfel în locu-i, pe un tron de care se făcuse vrednic prin vitejia lui.

Sigismund Bathori, temîndu-să ca nu cumva boierii moldoveni, ce erau pribegi în Polonia, împreună cu polonii să facă vreo năvălire în Moldova, spre a turbura starca lucrurilor întocmite după plăcerea lui, trimise pe Gaspar Corniș la Zamoisky, marele hatman al coroanei Poloniei, care îi era cumnat, fiind în căsătorie pe soră-sa Griselda, spre a-i vesti că el s-a făcut acum stăpîn al Moldovei și îl pofteste ca să nu umble a intra în acea țară și a-i aduce vreo pagubă. Zamoisky îi dăde răspuns în scris că această treabă privește pe crai și pe staturi și că ar fi fost mai bine dacă Bathori nu întreprindea o asemenea faptă pîn-a nu cerceta mai întâi părerea craiului Poloniei.⁵³ Într-acest chip, ambiția lui Bathori deșteptă în inima polonilor vechea lor dorință d-a stăpîni Moldova și aduse mari nenorociri.

Tocmai să gătea Mihai-Vodă de a se apăra împotriva năvălirii cu care îl amenința vezirul Ferhat-Pașa, când prinse veste de întâmplările din Moldova și de cugetele ambițioase ale lui Bathori asupra țării și domniei sale. Dintru-uităi el nesocoti acele proiecte ale unui aliat trădător și călcător de giurământ și declară că își va apăra cu puterea drepturile, de se va atinge cineva de dînsele. Dar stolul oștirilor turcești acum să pornise spre țară și, în acea primăjdie, Mihai simți nu numai că nu putea intra în luptă cu Sigismund Bathori, dar încă că avea trebuință de ajutorul lui. El avea apoi și a se teme ca mișelul său aliat să nu-l jărtfească turcilor. Într-adevăr, tocmai atunci, pe la începutul lui mai, sosise în Ardeal ceașul Ibraim, aducînd lui Bathori caftane și scrisori atît de la sultanul, cît și de la aga curții din Constantinopol și Amat-Pașa de la Timișoara,⁵⁴ prin care i se făgăduia că sultanul îl va recunoaște stăpînitor peste cîtetrele principatele cu titlu de crai și cu plata unui tribut anual de 5 mii, în loc de 15 mii sechini ce plătea Ardealul mai nainte, numai să se tragă din legătura creștină. Era învederat că aceste făgăduieli erau prea mari ca să poată fi ținute.⁵⁵ Mihai însă putea să se teamă ori de ce de la un om așa de nestatornic la minte și la giurămintele sale. Împăratul însuși avea teamă de slăbiciunea lui Sigismund, și încă din 7 martie îi scrisese să se ferească de ispita turcilor, care să silesc „din mîini și din picioare, prin amerințări și făgăduieli“, ca să-l tragă pe el și pe voievozii români din alianța creștină.⁵⁶ În această cumpănă grea în care se află, Mihai găsi în inima sa curagiul rar și foarte de lăudat d-a jertfi mărimea și neatîrnarea sa, dragostea sa de sine, drepturile sale și chiar ale patriei, pentru un mare interes al omenirii și al civilizației creștine. Adunînd țara spre a se chipzui, își aleseră cu toții sfat de folos acestii nevoi, ca domnul să se închine lui Sigismund, păstrîndu-și însă fără scădere drepturile suveranității și veniturile țării.⁵⁷ Cu asemenea instrucții, porni în Ardeal o deputație compusă de Eftimie, mitropolitul Tîrgoviștei, Teofil,

episcopul Rîmnicului, Luca, episcopul Buzăului, Mitrea, vornic mare, vornicul Hristea, logofeții Dimitrie, Preda și Borca, vistierii Dan și Teodosie, postelnicii Radu Buzescul și Stamate, clucerii Radu și Vintilă.⁵⁸ În 2/12 mai sosi această deputație la Alba-Iulia și îndată fu priimită în audiență de Bathori.⁵⁹ El orîndui din parte-i spre a trata cu deputația pe Ștefan Iojica, sfetnicul și cancelerul său cel mare, și pe George Ravazdi, sfetnicul său și căpitan al cetății Szamos-Ujvar.⁶⁰ Dar „dintr-acești boieri ce-i trimisesă Mihai-Vodă pentru tocmeală — zice cronica — în-vrăjbitorul diavolul umblă în mijlocul lor, de se apucară unii cu alții mai mult să facă vrajbă decît pace, cum să scază pe Mihai-Vodă din țară, iar ceilalți boieri ce se nevoia să slujească domnului lor în dreptate, de neprieteni fură biruiți”.⁶¹ Într-acest chip, prin vrăjmășia unor boieri, se făcu că tractatul ce se încheie între plenipotenții români și unguri la Alba-Iulia, în 20 mai (1595), nu fu, dupe cum vroise Mihai, numai un simplu tractat de închinare, ci, dimpotrivă, legiui o supunere desăvîrșită și o întrupare a Țării Românești cu Ardealul.

Coprinderea acestui tractat era: că episcopii, boierii, împreună cu Mihai-Vodă și cu toată țara își aleg de domn stăpînitor pe Sigismund Bathori și pe următorii săi, căruia depun jurămîntul de credință.

Acest prinț, neputînd sta necurmat în Țara Românească, o va cîrmui printr-un vice-voievod ales de țară, care să știe limba și obiceiurile ei și căruia prințul să-i trimiță steag, buzdugan și sabie, semnele dregătoriei.

Vice-voievodul își va alege un sfat de 12 boieri mai bătrîni, între care să nu intre nici un grec și cu care va cîrmui țara. Veniturile lui vor fi hotărîte de prințul, și el nu se va mai întitula cu cuvintele: „din mila lui Dumnezeu”, nici va numi orașele țării ale sale. Într-un cuvînt, el va fi numai un slujbaş al prințului.

Acesta singur va avea drept de viață și de moarte asupra boierilor, drept de a face dăonii la pămînteni, dreptul de a trata cu puterile streine pentru țară.

La dietile Ardealului să se trimită deputați și din Țara Românească, care să aibă drept de a vorbi și a vota ca și toți ceilalți deputați.

Libertatea și veniturile clerului și a călugărilor se asigură, și jurisdicția mitropolitului Tîrgoviștei se întinde peste toate bisericile românești din țările ce se află sub stăpînirea prințului.

Pentru toate acestea, Bathori se lega că el și următorii săi vor apăra cu toate mijloacele lor țara de vrăjmași.⁶²

Acest tractat fu un act de răzbunare a aristocrației împotriva lui Mihai, pe care în zadar se ispitise a răsturna. Boierii și călugării, spre a-și asigura și a-și întinde privileghiurile lor, spre a umili pe Mihai, scăzîndu-l din treapta de domn suveran la aceea de un slujbaş unguresc, trădară drepturile nației și o aruncară sub supremația și stăpînirea nației ungurești, dușmana ei cea de demult. Acest tractat îngiositor pentru el și nația sa, ieșit al trădării dinlăuntru și dinafară, fatalitatea împregiurărilor puse pe Mihai în nevoie de a-l priimi; dar de atunci trufașa lui inimă își făgădui o răzbunare puternică; și ura ce el hrăni familiei Bathoreștilor și pe care știu a o împărtăși poporului român fu atît de înfocată, încît arse cu totul această familie și stinse cu sunet pomenirea ei.

Cu întoarcerea deputaților din Ardeal, Sigismund trimise pe George Palaticiu ca să aducă lui Mihai-Vodă buzduganul și steagul ostășesc, semnele voievodatului, și să primească jurămîntul lui și al boierilor. Mihai făcu acest jurămînt, dar în inima sa hotărî a scăpa de dînsul la cea mai dîntii ocazie. Într-aceeași vreme, la 1 iunie, sosiră în Alba-Iulia deputații Moldovei, care încheiară un tractat cu aceleași condiții ca cel cu Țara Românească.⁶³ De atunci Sigismund Bathori începu a purta titlul de *Princip al crăiilor Ardealului, Moldovei și Țării Românești și a Sfintei împărății romane* (Regnorum Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps etc.) și în Europa începu a fi privit și numit *crai al Daciei*; și locuitorilor acestor trei principate, români, unguri și sași, a li se da numirea comună de *daci*.⁶⁴ Dar această

nesocotită ambiție a lui Bathori nu sluji la altceva decît de a deschide ochii românilor și a le aduce aminte de vechea crăie a Daciei, moștenirea lor părintească. Astfel, ungurii însuși lucrară și făcură pe lume a crede într-o viitoare crăie a Daciei: fantomă îngrozitoare ce astăzi îngheață inimile lor de spaimă.⁶⁵

VIII

În vremea acestor tratații, vizirul Ferhat se apropia cu încetul de hotarăle noastre și tătarii, ce priimiseră poruncă d-a ajuta operațiile armatei turcești, năvăliră către începutul lui iunie c-o puternică oștire asupra Moldovei și a Țării Românești. Mihai-Vodă, cu un trup de oaste alcătuit de români, ardeleni și cazaci, pripi de le ieși înainte la hotarul Țării Românești, le dă o sabie, îi împrăștie și îi silește a se întoarce înapoi, cum inima lor n-a vrut.⁶⁶ Îndată dup-aceea, Mihai-Vodă ia cu sine o ceată de călăreți și pedestrași români, împreună cu 60 călăreți ardeleni din trupul lui Albert Kiraly, supt comanda lui Gaspar Földössi, și, pornind din București, strînse pe lîngă dînsul pe toți ostașii români și bulgari ce întîmpină în cale și pe o seamă de paznici din voluntiri, și în ziua mare, lîngă Nicopol, trecu Dunărea pe vase, în vederea și în fața oștirilor turcești,⁶⁷ adunate acolo spre ocrotirea construcției vaselor pentru podul ce se pregătea a se face pe Dunăre. Cum trecură ai noștri rîul, dau îndată năvală asupra turcilor, îi bat, îi sparg, îi pun în goană și îi silesc a căuta scăpare după șanțuri, închizîndu-se în tabără.⁶⁸ Această tabără era așăzată lîngă rîul Osma, ce curge din Balcani și se varsă în Dunăre aproape de Nicopol; și lîngă dînsa era grămădite la un loc ca la o mie lunturi, cu toate cele trebuincioase pentru facerea podului.⁶⁹ Numărul românilor spun că să urca la 5 mii oameni, în vreme ce turcii trecea peste 12 mii.⁷⁰ Bătălia aceasta urmă în 10 iunie;⁷¹ românii coprinseră tabăra cu asalt, prinseră și trecură pe mulți turci supt ascuțitul săbiei. Ca la 500,⁷² iar, dupe alții,

la 1 600 turci⁷³ căzură morți. Despre pașă nu să știa de a scăpat sau de a rămas mort. Toate luntrile fură mistuite prin foc,⁷⁴ afară de vro zece ce era așezate mai departe și de care nu se putură apropia.⁷⁵ Ele slujiră în urmă la ai noștri spre a trece dincolo de râu bucatele găsite acolo.⁷⁶ Un turc ales ce purta grija acestor lucrări a podului, văzînd arderea luntrilor, zise către Földössi: „Dacă oastea voastră ar fi luat astăzi la prea puternicul padișah patru cetăți, n-ar fi fost nenorocire mai mare la el decît paguba ce-i face arderea acestor luntri“. Românii luară în această izbîndă șase steaguri și două falconete ce turcii cîștigaseră în anul trecut supt cetatea Raab de la oștile împărătești; Mihai-Vodă le trimise lui Bathori, împreună cu 16 tunuri și multe limitire, angeruri și alte arme bogat împodobite ce dobîndiră acolo ostașii săi.⁷⁷ Ei găsiră încă mult praf, muniții și multe instrumente de fer; dar pe aceste, neputîndu-le duce cu dînșii, le aruncară în apă.⁷⁸ Învîingătorii români petrecură noaptea în acel loc, și în ziua următoare,⁷⁹ 11 iunie,⁸⁰ apropiindu-se de orașul Nicopolului, scot pe dușman dintr-însul, îl coprind, îl strică și îl dau pradă flacărilor.⁸¹ Nemulțămindu-se cu atîta izbîndă și înflăcărați de norocul ce îi favoriza, ei se aruncă chiar asupra cetății și izbutesc a face o spărtură lîngă poarta cea mică, cît să poată trece doi oameni. Dar cei dinlăuntru cetății începură a vărsa din tunurile și puștile lor descărcături omorîtoare, și ai noștri, văzînd că perduseră vro 50 sau 60 oameni, lăsară cetatea și, trecînd Dunărea, se întoarseră în țară, veseli de norocita lor expediție.⁸²

IX

Această expediție a românilor la Nicopol se mări foarte mult de unii din analiștii contimpurani, carii o transformară într-o bătălie generală cu toată oastea lui Ferhat-Pașa, în care acesta rămase învins c-o pierdere foarte mare.⁸³ Chiar turcii, dușmanii lui Ferhat-Pașa, răspîndiră această veste neadevărată, ca să-l poată perde mai cu în-

lesnire. Noi însă deterăm mai mult crezămînt raportului lui Albert Kiraly către stăpînul său, ce se potrivește cu arătarea unor analiști ai timpului. Pierderile turcilor încă nu fură așa de nenorocite precum credea creștinii și turcii chiar, căci în puține zile luntrile se făcură și se adunară la loc. Se vede că Mihai vru încă a face cu aceste ceea ce făcuse cu celelalte; el trecu vro mie de oameni lîngă Nicopol ca să puie mîna pe acele vase ce se pogorau pe Dunăre spre schela Raveh, unde Hassan-Pașa, beiler-beiul Rumeliei, însărcinat cu construcția podului, le aduna. Românii se daseră ascuns și le pîndea trecerea; dar a doua zi dimineața, oștile Rumeliei și Segban-Bași, generalul ianicerilor, care păzeau acele luntri, plecară spre dînșii și aflînd în cale de la un prins starea și așezarea lor, se ascunseră toată ziua aceea într-un loc priincios; și a doua zi, cînd se crăpa de ziuă, izbiră fără veste turcii pe ai noștri cu atîta noroc, încît îi învinseră și îi puseră în fugă.⁸⁴

În sfîrșit, după șapte săptămîni de la plecarea sa din Constantinopol, Ferhat-Pașa sosise acum în Rusciuc, pe la jumătatea lui iunie,⁸⁵ unde găsi lemnele pentru facerea podului gata.⁸⁶ Pricina zăbovirei lui în cale fu, dupe cum știm, întîrzierea adunării soldaților și greutatea ce întîmpina întru strîngerea munițiilor și a bucatelor din partea dușmanilor săi rămași în Constantinopol.⁸⁷ Îndată ce sosiră vasele de la Nicopol, în 6 iulie, se apucară de lucru podului. Un român ce pică atunci în mîinile turcilor și care se vede a fi fost trimis într-adins de Mihai-Vodă le spuse că acesta prîmise ajutoare din Ardeal și Ungaria și că se afla în București în capul a șaptezeci mii ostași. Segban-Bași fu însărcinat a trage linia podului cu vro cîțiva bei de Rumelia, care trebuia să meargă înainte. Marele vizir sta la capul podului supt un chioșc susținut de opt stîlpi, de unde putea să vază și silința ce se punea la lucrarea podului, și tot ce să petrecea în tabără. În locul unde să făcea podul, era în mijlocul riului un ostrov lat, sădit tot de sălcii, unde podul ajunse în cinci sau șase zile. Ostrovul fu ocupat mai întîi și se așezară acolo corturi. Celălalt canal al riului, ce se întindea pînă la cetățuia Sîn-Georgiu, era

foarte larg, încît trebuia cel puțin cinci sute vase spre a face podul. Era lingă cetățuie locul cam rădăcat, și niște sangiaci-bei fură orînduiți spre a-l tăia, ca să poată prinde capul podului.

În 8 iulie, beiler-beiul Rumeliei, Hassan-Pașa, intră cu pompă în tabără, ducînd ca la 500 robi și aproape patru mii capete de creștini din Transilvania și Ungaria.⁸⁸ Sa-tîrgi-Mehemet-Pașa, ce fusese numit beiler-bei al Țării Românești, fiind chemat, sosi și el peste puține zile în tabără.⁸⁹

X

Într-aceea, pe cînd Ferhat-Pașa se ocupa cu construcția podului, măgulindu-se cu nădejdea că va supune îndată Țara Românească și apoi prin Ardeal își va deschide cale spre Belgrad, ca să înceapă operațiile războiului în Ungaria, vrăjmașii săi din Constantinopol nu sta în nelucrare. Sinan-Pașa cîștigase pe tainicii haremului, care începură a băga multe hule asupra lui Ferhat în capul despotului.⁹⁰ Îl învinovățiră că în fundul inimei sale e ghiaur și că are relații secrete cu Mihai-Vodă, silind împreună spre a prăpădi cu totul armia mahometană;⁹¹ că perduse o mare bătălie la Nicopol; că ostașii nu vor a se mai bate supt dînsul; că oprește pe seamă-i banii cu care trebuie a plăti oștile; și că, de i se va lăsa încă comanda armiei, e de temut ca ambiția și scumpetea lui să nu pricinuiască nenorociri și mai mari.⁹² Prin aceste pîri neadevărate, Ibrahim-Pașa și ceilalți prieteni ai lui Sinan izbutiră a răsturna pe Ferhat și, în 6 iulie, Sinan-Pașa fu numit în locu-i mare vizir pentru a patra oară. A doua zi (7 iulie), noul vizir porni pe chihaiaoa capigiilor, Ahmet-Aga, cu un ferman, ca să ia pecetea împărătească din mîna lui Ferhat și să-l și omoare de va avea ocazie priincioasă.⁹³ Dar cu două zile înainte de a sosi chihaiaoa în tabăra de la Rusciuc, Ferhat-Pașa, înștiințat fiind de niște credincioși ai săi din Constantinopol despre ceea ce i se pregătea, chemă la

sine pe Satîrgi-Mehemet-Paşa, îi dăte pecetea împărătească în mâini, spuindu-i că el e mazîl, şi cu tot bagajul său, însoţit de trei mii voinici călăreţi, luă drumul Constantinopolului. În cale, întîlni trupele Siriei, pe care Sinan le pornise după dînsul, zicîndu-le: „Mie capul, vouă avuţiile!“ Ferhat scăpă din mîna acestora, lăsîndu-le în jaf averea sa, ce era încărcată toată pe cămile legate cîte şase unile de altele. Dintr-un deal vecin, el privi această pradă a vistieriilor sale şi apoi se depărtă în munţi şi d-acolo se duse la Constantinopol, unde în zadar căută a-şi mîntui viaţa. Moartea lui e povestită cu întristare de toţi istoricii turci, care laudă slujbele ce el a făcut împărăţiei şi hulesc pe ambiţiosul şi barbarul său duşman.⁹⁴

Sinan-Paşa, care se numise totdeodată serascher şi mare vizir, fără a perde vreme începu a se găti spre a porni la oaste.⁹⁵ Pîn-a nu ieşi însă din Constantinopol, vrînd să dea turcilor şi sultanului o privelişte plăcută, trimise de scoase din închisori 112 creştini robiţi în Ungaria, afară de femei şi copii, pe care, după ce îi sili a face o sută leghe zi şi noapte pe drum, legaţi şi chinuiţi de foame şi de sete, încît mulţi, nu numai copii, dar şi bărbaţi, muriră în cale, îi aduse în oraş, unde el însuşi îi priimi la porţile cetăţii şi îi plimbă prin tîrg în vederea sultanului şi a locuitorilor. Într-aceşti robi era mulţi oameni însemnaţi şi de cinste, din care unii fură osîndiţi la galere, alţii traşi în ţeapă. Între dînşii se descoperi o femeie în haine bărbăteşti. Era o jună fată numită Maria Putoiana. Istoricii nu spun nimic despre naţionalitatea ei; numele însă o dovedeşte a fi fost română. Împinsă, după spusa unora, de dorinţa d-a-şi răzbuna familia măcelărită de turci, iar după a altora, de mărimea curagiului său şi de sfînta dorinţă d-a se lupta cu duşmanul legii, ea să bătuse multă vreme ca soldat. Turcii o întrebă dăca n-a luat haina bărbătească ca să ascunză vro dragoste cu vrîrul din ostaşi. L-aceasta ea răspunse cu o minunată neînsăpămîntare că ea îşi schimbăse portul ca să poată a-i vătăma în război, iar că pîn-atunci nici un om nu-i bănuise sexul. Aceasta o mărturisiră şi

toți soții ei, adăogînd că în toate întîlnirile cu turcii ea dedese foarte frumoase probe de curagiu.

Aflînd sultanul de această eroină, trimise de o aduse înainte-i și o întrebă de a ucis vreun turc, la care întrebare ea răspunse cu semeție că s-a purtat cît a putut mai cu curagiu, necruțînd nici un dușman și ucigînd vro 10 cu mîna ei. Sultanul mirîndu-se mult de virtutea acestii fete generoase, puse de o plimbă în triumf pe ulițele Constantinopolului, arătînd-o poporului ca o minune, apoi o dete sultanei spre slujba ei în harem.⁹⁶

XI

Sinan-Pașa era atunci în vîrstă de 83 ani. El era de neamul lui arnăuț,⁹⁷ născut în satul Tapoiano, în sangiacatul Prevezei.⁹⁸ Fiind numai în vîrstă de 16 ani, el ieșise din sarai în zilele sultanului Soleiman și intrase în rîndurile ianicerilor, luînd parte la multe bătălii însemnate dupe atunci, iar mai cu seamă de asedierea Vienei de la 1528, și deosibindu-se totdeauna printr-o ură feroasă asupra creștinilor.⁹⁹ În puțină vreme el ajunse beiler-bei de Alep și de Eghipet; pe urmă fu trimes de liniști turburările Arabiei și luă parte, supt Mustafa-Pașa, la războiul Chiprului,¹⁰⁰ unde își arată cruzimea sa asupra creștinilor, povățuind călcarea capitulației și jupuirea de viu a viteazului și nenorocitului Bragadini, comandantul cetății Guleti.¹⁰¹ Dup-aceea ajunse de trei ori mare vizir, vestindu-să mai presus de toți căpitanii turci în toate războaiele ce purtă cu noroc în cîtetrele părți ale lumii și care îi dobîndise numele de nebiruit și de Marius al osmanliilor. Turcii îl numeau Cogia-Sinan-Pașa sau Sinan-Pașa cel Bătrîn, spre a-l deosibi de Cecale-Zade-Sinan-Pașa,¹⁰² cunoscut de creștini supt numirea de Cicală-Pașa, care era născut la Messina, dintr-un tată genovez și dintr-o mamă turcoaică.¹⁰³ Îndată ce își văzu împlinită înfocata sa dorință de a se mai oști împotriva creștinilor, bătrînul vizir, îngîmfat de reputația sa ostășească și de atîtea războaie cu

noroc săvârșite la Tunis, Arabia, Persia, Georgia și Ungaria, se duse înaintea sultanului de giură și chezășui pe capul său că va supune pe revoltații români, va robi și va pustii țara lor,¹⁰⁴ iar pe Mihai-Vodă îl va prinde și i-l va aduce viu.¹⁰⁵ Dup-aceea își adună în grabă oștile și toată gă-tirea trebuincioasă la război, luă cu sine steagul cel sfânt cu care musulmanii se credea nebiruiți când îl avea în tabăra lor, și, ieșind cu ceremonie mare din Constantinopol, merse de tăbărî la Daut Pașa.¹⁰⁶ D-aci, în 17 iulie, porni spre Rusciuc. Într-aceeași vreme, poruncise tutulor pașilor vecini să-i iasă în cale cu oștile lor,¹⁰⁷ și hanului să dea năvală cu tătarii săi prin Moldova în Țara Românească. Amiralul Cicală asemenea fu poruncit ca să strângă din oștirile Asiei o armie mai pe atât de numeroasă cît a lui Sinan și să stea gata ca la orice cerere să se unească în grabă cu dînsul.¹⁰⁸ La Adrianopol, ajunse pe vizir oștile Siriei și de acolo porni la Carinabad, unde fu întâmpinat, la 28 iulie, de chihaiaoa capigiilor, care îi dete în mîini pecetea împărătească, spuindu-i și de fuga lui Ferhat-Pașa spre Constantinopol. Sinan scrisese d-acolo sultanului, cerîndu-i ca să omoare îndată pe Ferhat-Pașa, și apoi își urmă calea, trecu Balcanii prin strîmtorarea de la Cialicavac și ajunse la Șumla și d-acolo la Hozargrad sau Rasgrad,¹⁰⁹ făcînd 15 tabere din Constantinopol pînă în cîmpiile Dobrogei.¹¹⁰ Îndată purcezînd înainte, sosi în 5 august (s.n.) în tabăra de la Rusciuc. Aci oștile îl priimiră stînd înarmate și îl însoțiră pînă la cortul lui, unde îi prezentară cîteva robi și cîteva capete de români, care veniseră de izbiseră pe Hassan-Pașa și fusese prinși și omoriți de dînsul.¹¹¹ De la 1462, de cînd concherantul Constantinopolului, Mahomet II, în capul unei armii de 250 mii oameni, năvăli în țara noastră, nici o altă oștire mai mare, nici cumpănă de peire mai grea ca cea de acum nu o amerințase. Într-adevăr, armia ce Sinan-Pașa adunase la Rusciuc spre a o trece în Țara Românească era de 180 mii ostași și o mie lucrători.¹¹² Cei mai vestiți pași ai împărăției, veterani a mai multor războaie, comanda după Sinan această armie. Era Hassan-Pașa, beiler-beiul Rumeliei, născut în Hertze-

govina, fiul vestitului Mahomet-Socoliul, ce stătuse vizir supt trei sultani. El dobîndise o mare glorie în războaiele din Persia și din Ungaria și să privea de toți ca cel mai bun căpitan al Turciei și era foarte iubit ostașilor pentru natura lui cea veselă.¹¹³ [Era] Mahomet-Satîrgi, arnăut, ce fusese pașă de Caramania și ceadîr-meeter-pașă (șătrar mare). El era foarte viteaz și se povestea despre dînsul că, fiind de pază lingă sultanul, îl apără într-o bătaie, tăind mai mulți dușmani numai cu un satîr, de unde căpătă numele de Satîrgi. Alții zicea că acest nume îi vine pentru că a fost măcelar.¹¹⁴ [Era] Giafer-Pașă, eunuc, ungur de neam, ce fusese pașă de Tauris și se deosibise în războaiele Persiei.¹¹⁵ [Era] Haidar-Pașă, beiler-beiul Capadochiei, vestit prin isprăvile sale din Moldova la 1589, cînd îndatoră pe poloni a plăti tribut turcilor.¹¹⁶ Apoi venea Mustafa-Pașă, feciorul lui Aias-Pașă, Husein-Pașă, beiul Nicolului, Caraiman-Pașă și alți mai mulți pași și bei, toți ostași învechiți și meșteri în războaie. Între ei toți să deosibeă un român, un trădător de țară și lepădat de lege. Fecior al lui Alexandru-Vodă II, Mihnea II sau Mihai urmă tatălui său în domnie și cîrmui Țara Românească de la 1577 pînă la 1583. Domnirea lui nu fu decît un șir de tiranii și stoarceri de bani, pînă cînd strigările poporului făcu pe sultanul a-l mazîli și a-l surghiuni la Tripolis. Peste un an însă, Mihnea II pentru a doua oară se întoarse domn în Țara Românească, chinuind-o și mai cumplit aproape de cinci ani (1586—1591), cînd fu iarăși depărtat cu urgie și adus în Constantinopol. Aci, în minutul d-a porni în esil, temîndu-se ca turcii să nu-l omoare spre a-i lua avuția, ceru să se turcească, zicînd că de mai multe ori i s-a arătat în somn proorocul Mahomet îndemnîndu-l. Turcii se îngîmfără de aceasta, privind-o ca o minune a religiei lor. Sultanul aduse pe noul musulman înainte-i, se dezbracă de haina sa spre a-l acoperi, îl încinse cu încingătoarea sa împodobită cu pietre scumpe¹¹⁷ și îl numi pașă al Nicolului și curînd dup-aceea al Vadului.¹¹⁸ Acum lepădatul Mihnea povățuia armia otomană care venise să înjunghie patria sa.

În vremea în care Sinan sosise la Rusciuc și se pregătea a trece Dunărea, Sigismund Bathori sârbătorea nunta sa cu arhiducesa Maria-Christina, care, în sfârșit, după atîta așteptare și amînări, venise în Ardeal pe la capătul lui iulie. Bathori pofti și pe Mihai-Vodă să vie la nunta sa, ce hotărîse a se săvîrși la 7 avgust. Dar Mihai-Vodă, care de o lună de zile să străduia a stînjîni clădirea podului dupe Dunăre de turci, amerințat acum și mai mult de Sinan-Pașa, nu-i putu împlini cererea. El trimise în locu-i pe boierii săi Stroe Buzescul și Radul Calofirescul¹¹⁹ cu daruri scumpe de nuntă, însărcinîndu-i să roage pe Bathori ca să grăbească a-i veni într-agiutor, căci dușmanul comun s-a apropiat și a pus gînd, după ce va robi și va pustii Țara Românească, să treacă prin Ardeal în Ungaria.¹²⁰ Vestea aceasta turbură veselia nunții. Bathori trimise pe mireasa sa la Samos-Ujvar¹²¹ și grăbi a porni o seamă de oști, ce avea gata, în Țara Românească. Dintr-altă parte, pe cînd el chema în tabără pe toți ostașii, și solii săi alerga cu grabă la împăratul ca să-i vestească primejdia în care se află și să-l roage a trimite cît mai iute agiutor,¹²² după vechiul obicei al Ardealului, o lance și o sabie încruntate în sînge era purtate din loc în loc de un călăreț ce le ținea în sus, în vreme ce alt om mergea alături pe jos strigînd: „Iată, vine dușmanul țării; fiecă casă să-și dea omul spre a ne scăpa din această primejdie obștească”.¹²³

Mihai-Vodă asemenea se grijise pe cît putuse de oaste și de apărare. Pornindu-și familia cu tot ce avea mai scump la Sibiiu în Ardeal, el ieși din București cu opt mii ostași și merse de înfipse tabără în drumul Giurgiului, la satul Măgureni, două mile departe de București. Acolo el adună lîngă sine pe capetele armatei și împreună cercară stat cum să apere mai bine țara.¹²⁴ Lucru era cu greu, fiind peste putință a opri întrarea turcilor în țară, din anevoința d-a strejui toate hotarile ei cele deschise atît despre Dunăre, cît și despre Moldova. Într-adevăr, pe cînd Sinan umbla

să treacă Dunărea pe la Rusciuc, alte cete turcești se ispitea a o trece printr-alte vaduri, iar mai cu seamă pe la Nicopol, unde se afla un trup însemnat de turci, care din porunca vizirului rezidiseră cetatea cam sfărîmată de români, cheltuind pentru aceasta mai mult de 70 mii ioachimi.¹²⁵ Dintr-altă parte, se zicea de sigur că hanul tătarilor are să năvălească prin Moldova în Țara Românească. În această nevoie, sfatul ostășesc chipzui că, spre a închide dușmanului calea d-a intra în țară, sau spre a-l putea stăvili îndată ce va apuca să intre, să se împartă armata în cîteva trupuri, care să se așeze în locurile cele mai importante d-a lungul hotarelor, dar fiind aproape și stînd gata a se uni cu domnul, care, cu cei opt mii ostași ce avea pe lîngă el, să se așeze în centru operațiilor, într-un loc comod, de unde să poată da ajutor ori și în ce parte va cere trebuința și să nu poată fi cu înlesnire izbit și respins de dușman.¹²⁶

Îndată după ce sosi la Rusciuc, Sinan-Pașa se puse cu multă silință și înfocare de a sfîrși podul, a cărui clădire ținu 60 mii talere.¹²⁷ Cu toate că într-acest loc Dunărea este lată de o jumătate de leugă,¹²⁸ dar insula cea mică din partea stîngă a rîului, unde turcii ajunseră lesne prin mijlocul flotilei lor și unde reîntăriseră cetățuia cam zdrobită de români, îi ajută foarte mult.¹²⁹ Sinan însuși merse de vizită și cercetă acea cetățuie.¹³⁰ Cu o activitate rară la vîrsta sa, bătrînul vizir prezida la facerea podului, al cărui cap era ocrotit, ca de o palancă, de cetățuia din insulă, și laturile prin galere.¹³¹ Mihai, dupe malul stîng al rîului, se silea cît putea de împedeca clădirea podului; dar la sfîrșit se văzu amerințat pe la spate de o ceată de turci ce izbutiseră a trece rîul două zile mai departe, în vreme ce alții îl trecură pe corăbii chiar în fața Giurgiului, deși cu multă greutate. Ocolit astfel de vrăjmași și în neputință d-a mai stînjini trecerea lor, el lăsă malul Dunării cu gînd ca, tîrîndu-i dupe sine, să se folosească de cea mai bună ocazie spre a se lupta cu dinșii. Atunci Sinan, nemaifiind supărat de nimeni, se grăbi a sfîrși podul,¹³² și în 9/19 avgust, trecînd Dunărea cu toată armata sa, călcă și co-prinse țărmul românesc.¹³³

Drumul care merge de la Giurgiu spre București trece printr-o cîmpie șeasă și deschisă, afară numai dintr-un loc, două poștii de departe de această capitală, unde el se află strîns și închis între niște dealuri păduroase. Între aceste dealuri este o vale largă numai de un pătrar de milă, acoperită de crîng, pe care gîrla Neajlovul ce o înecă și pîraiele ce se scurg din dealuri o prefac într-o baltă plină de nămol și mocirlă. Drumul acolo trece în lungul acelei văi, parte pre o șosea de pămînt, parte pre un pod de lemn, care amîndouă sunt așa de strîmte, încît d-abia poate cuprinde un car în lărgimea lor.¹³⁴ Această strîmtoare, ce locuitorii numesc *Vadul Călugărenilor*,¹³⁵ fu aleasă de Mihai-Vodă spre a sluji de Termopile românilor. Astăzi această vale se află întocmai dupe cum ne-o descrie analiștii acelor timpuri. Nici un monument nu ne arată că acolo fu lupta cea crîncenă pentru libertate!¹³⁶ Atît suntem de nesimțitori la gloria națională! Românul acum trece cu nepăsare printr-aceste locuri sfinte, fără ca nimic să-i aducă aminte că pămîntul ce calcă e frămîntat cu sîngele părinților săi și acopere oasele vitejilor!

Vai! Scriam aceste rînduri în anul 1847. Cine îmi vrea fi zis atunci că abia un an va trece, și inima-mi va fi și mai crud de durere ispitită. Era în vremea unei frumoase deșteptări naționale; atunci cînd un popor întreg jurase că va muri pentru patrie și libertate. Turcul, vecinicul dușman, se pornise tot de la Giurgiu spre a ne răpi aceste bunuri scumpe. Mă afluam într-o adunare populară, cînd sosi vestea că păgînul a tăbărit la Călugăreni, călcînd cu picior batgiocoritor sfînta țărîină a părinților noștri, glorioșii martiri ai libertății naționale. O, amar mare! Atîta fu uitairea religiei suvenirilor; atîta fu încrederea tuturilor în vorbele necredincioșilor sau atîta fu mișelia lor, încît această veste îi lăsă reci și în nepăsare! În zadar glasul-mi unit cu al unui mic număr strigă „război și răzbunare!“ Nici un echo puternic nu-i răspunse în mulțime. Îmi ascunsei atunci ochii cu mîinile mele ca să nu mai văd această

umilitoare priveleşte şi din inima-mi zdrobită scăpă aceste cuvinte: „Dumnezeul părinţilor noştri ne-a părăsit! Părinţii noştri ne-au blestemat!“¹³⁷

Mihai-Vodă vru a se folosi de poziţia şi strîmtorarea Vadului Călugărenilor, în care nu se putea destinde în front mai mult de 12 mii oameni, ca să facă mulţimea turcilor nefolositoare şi ca să se poată astfel lupta cu dînşii cu puteri deopotrivă. Pentru aceea el tăbări acolo cu oştile sale, puind cete de streajă în deosibite părţi, ca să vază de nu vor umbla turcii a trece printr-alt loc.¹³⁸

Dar Sinan, vrînd a înainta spre Bucureşti, era nevoit a trece pe la Călugăreni,¹³⁹ fiind acesta drumul cel mai scurt şi temîndu-să ca, dînd printr-altă parte, să nu lase în urma sa un vrăjmaş aşa de întreprinzător şi îndrăzneţ ca Mihai. Îngîmfarea sa şi mulţimea oştilor sale îl făcea a crede că va birui lesne. Într-adevăr, armata lui era, cum ştim, de 180 mii ostaşi, mai mult decît de zece ori mai mare ca a lui Mihai-Vodă, care, cu toate ajutoarele ce priimi din Moldova şi Ardeal, d-abia se urca la 16 mii oameni şi 12 tunuri.¹⁴⁰ Sinan nu bănuia poate că numărul creştinilor ar fi aşa de mic, dar tot ştia că armata lui e mult mai mare decît a lor.

Deşi puţini, ostaşii creştini erau însă plini de foc şi de dorinţă de a se măsura cu duşmanul. Exaltaţia şi înfurie-re soldaţilor crescuseră atît, încît — înţelegînd că unii din căpitanii lor, cătînd la mulţimea, puterea şi rînduiala păgînilor, erau de părere a se trage înapoi spre a nu primejdui în norocul unei zile slava şi reputaţia cu greu dobîndită — începură a face multă larmă în tabără, strigînd că în orice chip ei vor să încerce o bătaie, ca să scape, cum zicea ei, odată, prin prăpădirea oştirei duşmane cî se afla acum adunată toată la un loc, de acest război şi să zdrobească de tot jugul nesuferitei tiranii turceşti.¹⁴¹ Vrînd-ne-vrînd, trebuiră şi capii oştilor cu toţii a se învoi de a aştepta acolo sosirea duşmanului.

După ce trecu Dunărea, marele vizir dăte comanda avangardei armiei lui Satirgi-Mehemet-Paşa şi la ariergardă orîndui pe Hassan-Paşa, beiler-beiul Rumeliei,¹⁴² iar pe beii Salonicului şi Nicopo[lu]lui îi însărcină cu paza şi apărarea podului.¹⁴³ Cele zece galere ce se urcaseră pe Dunăre pînă la Rusciuc fură descărcate de tot feliul de arme şi muniţii¹⁴⁴ şi priimiră poruncă d-a rămînea pe loc spre a păzi podul.¹⁴⁵ Apoi, în 11/21 avgust, Sinan porni cu armata sa spre Bucureşti. În cea dintâi noapte, turcii conăciră într-un sat ruinat în dreptul Camuri şi a doua zi (12/22 avgust) sosiră în capul Vadului Călugărenilor,¹⁴⁶ trecînd rîul Salcia pe trei poduri.¹⁴⁷ Călărimea uşoară, care manevra la avanposturi, înaintă pînă la intrarea strîmtorei şi sta acolo odihnindu-şi şi pascăndu-şi caii, cînd un nor mare de pulbere îi vădi apropierea românilor.¹⁴⁸ Ea fu îndată izbită cu putere şi fugi înspăimîntată pînă în tabără.¹⁴⁹ Spahiii înaintară spre a sprijini năvălirea călărimei române, pînă cînd să apuce vizirul a-şi pune armata în rînduială.¹⁵⁰ Sinan se uita plin de mirare la puţinul număr al creştinilor, care cuteza a aştepta şi încă a izbi o armată aşa de numeroasă.¹⁵¹ Cu toate aceste, nedespreţuind pe vrăjmaşii săi şi temîndu-să de vreo cursă, el îngriji de tot ce i-ar putea fi spre folos. Pentru aceea, porunci beiler-beiului Rumeliei a înainta spre stînga cu oştile sale şi cu şapte tunuri, şi a merge drept către ai noştri, în vreme ce el însuşi, în capul spahiilor, urmînd după artilerie, puse, în lipsă de pod, de aruncă scînduri pe mocirla de lîngă pădure ce avea înaintea sa, spre a o putea trece.¹⁵² Dintr-altă parte, Segban-Başi, cu douăsprezece mii ianiceri, se aşează în pădure coprinzînd posturile cele mai importante şi, urcînd 12 tunuri mari într-un deal înalt, le îndreptă spre armia noastră şi începu a tuna asupra-i.¹⁵³

Într-această întocmire puternică și îngrozitoare înaintînd turcii, ai noștri începură a se trage înapoi mai la strîmtoare, dar cu multă rînduială, luptîndu-se nencetat. Pedestrimea însă, strînsă în urmă și prea de aproape de turci, fu respinsă în pădure și dete înapoi în lungul strîmtorei mai iute și cu oarecare nerînduială, dar fără a încerca vro pierdere simțitoare. Era atunci de la 3 la 4 ceasuri după-amiază și turcii, mulțămîți că au împins înapoi năvălirea creștinilor, nu îndrăzniră a înainta mai mult în acea strîmtoare necunoscută, unde îi putea aștepta vro cursă. Vizirul își așază corturile într-o poziție foarte bună, pe o înălțime la intrarea strîmtorei, ținînd oștile înarmate și avînd toată noaptea masalale aprinse la cîte patru colțuri ale taberii.¹⁵⁴ Mihai-Vodă luase poziție dincolo de rîu,¹⁵⁵ pe o înălțime, două mile de tabăra turcească,¹⁵⁶ ocupînd strîmtoarea despre București.¹⁵⁷ Astfel armatele protivnice se aflau așezate pe două înălțimi față în față, fiind despărțite numai de pădurea din vale, ce nu le oprea a se vedea.¹⁵⁸ Românii aveau înaintea lor o turmă de bivoli cu steaguri,¹⁵⁹ și toată tabăra lor era plină de focuri mari, în mijlocul cărora petrecură toată noaptea aceea, viermuind și mișcîndu-să necurmat, cîntînd, chiuind și hăulind, dupe natura lor veselă în mijlocul nevoilor, și supărînd și hărțuind pe turci cu numeroase avanposturi.¹⁶⁰ Ambele armate așteptară astfel ziua cu nerăbdare și cu aceea neodihnă ce simt oștile în ajunul unei mari bătălii. Turcii, îngîmfați de mica izbîndă ce dobîndiseră, cătau în rîs la români și aveau de sigur că a doua zi se va vedea triumful islamismului, prin zdrobirea lui Mihai și a armatei lui. Lor le părea rău numai că românii nu sunt îndestul de mulți ca să facă biruința lor mai glorioasă. Ai noștri se pregătea a apăra cu bărbăție acea strîmtoare care era cheia țării lor și a Europei creștine. Ei știau cît sunt de puțini pe lîngă dușman, dar credincioși înfocați, inima lor ardea de dorința d-a-și da viața pentru patrie și lege și d-a merita cununa martirilor.¹⁶¹

În sfârșit, soarele veni să lumineze această mare zi de miercuri 13/23 avgust, menită a fi briliantul cel mai strălucit al cununei gloriei române. Înaintea zorilor încă, Mihai-Vodă trimise o seamă de pedestrime cu puști de se așază la intrarea pădurei și își puse tunurile într-o bună poziție, pe o înălțime.¹⁶² În vremea aceea, turcii își lua poziție în preajma podului, de ceea parte.¹⁶³ Sfârșindu-și pregătirile, Mihai înălță împreună cu ostașii săi rugăciuni către Dumnezeu. Apoi, îndreptându-să către dînșii, le zise: să-și aducă aminte de vechea lor vitejie, căci ocazia de acum este frumoasă și de o vor perde, anevoie o vor mai căpăta. Turcii, le zicea el, sunt uimiți de atâtea perderi, cetățile lor din toate părțile sunt coprinse; din câte capete au avut armatele lor, numai unul a rămas care mai îndrăznește a ține frunte creștinilor, că cu dînșul au a se lupta și gloria d-a-l birui va fi foarte mare. Mulțimea vrăjmașilor nu trebuie să-i sperie, de vreme ce Sinan a lăsat cele mai bune oști ale sale în garnizoane prin cetăți și a adus cu dînșul numai oameni carii vor face mai mult zgomot decît vătămare. Pe lângă aceasta, locul de bătaie nu putea fi mai bine ales, de vreme ce mulțimea lor aci le va fi nefolositoare. El le zise încă să-și aducă aminte de cruzimea vrăjmașului, care nu iartă niciodată pre cei biruiți, cu atît mai mult pre cei ce s-au revoltat; că nu este destul că au scuturat jugul robiei, că au înnoit vechile legături cu împăratul și că s-au pus supt ocrotirea Ardealului, dacă, printr-o faptă strălucită, ei nu vor căuta a întemeia această vrednică hotărîre; că a venit vremea de a se lupta puternic pentru libertate, iar mai cu seamă pentru cinstea legii, ca să dovedească turcilor că, de le-au călcat ei înainte patria, a fost numai din pricina neunirei lor; dar că acum, cînd toate popoarele vecine stau în bună înțelegere împreună, trebuie a dobîndi prin unire aceea ce au pierdut prin zavistie și împerecheri și a goni pe acești cruzi tirani dincolo de strîmtoarea lor (Dardanele); că toți vecinii și-au făcut datoria lor, cînd bătîndu-i, cînd gonin-

du-i din cele mai bune cetăți ale lor, astfel încît ei prăpădiră cea mai bună parte din acea mare armie ce Sinan dusesese în Ungaria. În sfîrșit, încheie zicînd că acum pot și românii dobîndi o asemenea glorie, căci toate dovedesc că vor avea aceeași norocire.¹⁶⁴

Apoi domnul se îndreptă către oastea ungurească și o îndemnă a se lupta cu inimă, aducîndu-i aminte că ea e depozitara vechei vitejii ungurești.¹⁶⁵

XVI

Astfel vorbi Mihai, nenspăimîntatul voievod; și ostașii, înimați foarte împotriva turcilor, învăpăiați și de aceste cuvinte, dar jaluzi încă mai mult d-a eclipsa printr-o biruință strălucită toate glorioasele biruinți ale vecinilor, răspund învîrtind în mîini paloșele și lăncile și, prin strigări mari de o războinică veselie, cer de la domnul lor ca să-i ducă îndată către dușman.¹⁶⁶ Atunci Mihai, plin de încredere în energia armatei sale, trece podul în capul a opt mii ostași și se lasă cu furie asupra osmanliilor,¹⁶⁷ în vreme ce focul iute și bine ținut al pușcașilor din pădure și al tunurilor pustiește* armata turcească, oborîndu-i la pămînt lume multă.¹⁶⁸ Cîteva cete de turci se încearcă a sprijini năvălirea românilor, dar în zadar,¹⁶⁹ căci aceștia, inimîndu-să între sine unii pe alții,¹⁷⁰ îi izbesc cu atîta furie, încît, cu toată minunata poziție a turcilor, prăvălindu-i, ei ajunseră pînă la cele dintăi corturi ale taberii lor.¹⁷¹ Vrăjmașii, ajutați de poziție, de numărul lor și de mașinele de război, își vin curînd în sine și încep a se lupta cu tărie.¹⁷² Patru pași, Satîrgi-Muhamed, Haider, Husein și Mustafa, cu o armată însemnată compusă de oștile Siriei și de ianiceri, aleargă în agiutorul cetelor ce se luptau, sprijin cu putere năvălirea românilor, trec podul¹⁷³ și lupta cea mai înverșunată începe atunci în toate punctele.¹⁷⁴

*În manuscris: „pustiesc” (n. ed.).

Astfel, întinsă peste toată fruntea armatelor, ținu bătaia mai multe ceasuri, pînă cînd Sinan, desperat de puținul spor ce a dobîndit pîn-atunci, își îngloti oștile, strînse pe lîngă sine pe toți pașii și căpeteniile, îi inimează și, în capul unei coloane îngrozitoare, făcu o năvală mare și izbuti a împinge pe ai noștri cu un pătrar de mil înapoi,¹⁷⁵ și chiar pînă în tabăra lor,¹⁷⁶ luîndu-le și toată artileria.¹⁷⁷ Mihai, fără a pierde inima din această neizbîndă, își culege puterile și din nou dă năvală asupra turcilor, tăind și oborînd într-însii. Îndărătnicul voinic Albert Kiraly izbutește a lua înapoi două tunuri.¹⁷⁸ Dar vrăjmașul se bate cu inimă, își împroaspătă adesea oștile, aceea ce nu pot face ai noștri, și îi reîmping îndărăt. De trei ori românii împinseră și prăvăliră pe turci și de trei ori fură respinși înapoi.¹⁷⁹

Astfel urmă lupta cu noroc schimbător, de la răsăritul soarelui pînă către două ceasuri înaintea apusului,¹⁸⁰ biratorii rămîind adesea biruiți și biruiții biruitori.¹⁸¹ „Turcii — spun analiștii contimpurani — se luptau ajutorați de mulțime și de număr, românii de tărie și îndrăzneală.”¹⁸² În sfîrșit, furia îmbărbătînd deopotrivă pe unii ca și pe alții, biruința sta să rămîie numărului, și mica oștire românească, împovărată de mulțimea vrăjmașilor, trăsniță de numeroasa lor artilerie, este nevoită a da îndărăt. Retragerea ei însă este frumoasă și metodică. Spre a nu se lăsa a fi ocolită de turci, spartă și răsipită, ea se întocmește în figura unui colț (cuneum) și, slobozind astfel de toate laturile focuri asupra vrăjmașului, se trage înapoi cu încetul, luptîndu-se nencetat. Această retragere este o minune de vitejie, de sînge rece și de eroism. Stolurile nenumărate ale călăreților turci în zadar se aruncă cu furie asupra laturilor acestui triumghi, căutînd a-l sparge; silințele lor, fără a-l vătămă întru nimic, se zdrobesc de dînsul ca de o stană de piatră. Strîmtorarea locului de bătaie, pădurile și dealurile favoriza înapoierea românilor și zăticnea mișcările turcilor și silințele lor d-a-i încungiura din toate părțile. Dar era de temut ca vrăjmașii să nu izbutească a scoate pe ai noștri din strîmtoare și să-i îm-

pingă în cîmpie, unde i-ar fi zdrobit cu numărul lor.¹⁸³

Soarele acum căta spre sfințit; românii se luptaseră cu eroism, dar, osteniți de o luptă lungă și nepotrivită, ei se plecară numărului celui prea covârșitor al dușmanului; bătălia să putea acum privi ca pierdută de dîșii, dacă vro împregiurare nu-i va ajuta și vro soartă mai blîndă nu le va străluci. Mihai însă, ca totdeauna, liniștit și trufaș în primejdie, mai are încă o nădejde. El trimiseasă de dimineată să cheme lîngă dînsul o ceată de pedestrime ce se afla departe de tabără... Sosi-va ea oare la vreme?... De la dînsa spînzură soarta bătăliei.

XVII

Sta să apuie soarele dupe orizon, cînd vestea că ajutorul așteptat a sosit vîrsă nădejdea izbîndirei și un curagiu nou în inima aceluia mîna de voinici români, care ca niște zmei se luptau, trăgîndu-să în fața nenumăratelor gloate a unui dușman învingător. Acest agiutor însă, ce ai noștri și-l închipuia tare, nu era decît o ceată de trei sute pedestrași cu puști din Ardeal.¹⁸⁴ Mihai, fără a perde vreme, căută a se folosi de acest nensemnat agiutor și de reîmbărbătarea oștilor sale, ca să smulgă biruința de la vrăjmaș. El își preumblă privirea pe cîmpul bătăliei, vede mișcările turcilor și după dînsule își pregătește pe ale sale. Sinan-Pașa, văzînd retragerea românilor, luase inimă și vrea a-i desface și a-i reschira de tot. Spre acest sfîrșit, în capul rezervei sale, el umbla a trece podul spre a izbi pe ai noștri în frunte, în vreme ce Hassan-Pașa cu Mihnea-Vodă, din porunca lui, alerga prin pădure să-i lovească pe la spate. Mihai atunci se așază cu ceata de curînd sosită la capul podului, spre a întîmpina pre Sinan, trimite pre căpitanul Cocea cu două sute unguri și alți atîția cazaci pedestri ca să ia pe vrăjmaș pe la spate, și Albert Kiraly așază cele două tunuri, ce redobîndise de la turci, într-o bună poziție și stă gata a trăsni pe dușman de ar îndrăzni a trece podul.

Sfîrşind aceste pregătiri, Mihai cugetă întru inima sa că împregiurarea cere neapărat vreo faptă eroică, spre a descu-
ragia pe turci şi a îmbărbăta pe ai săi. El hotărăşte atunci
a se jertfi ca altă dată şi a cumpăra biruinţa cu primejdia
vieţii sale. Rădicînd ochii către cer, mărinimosul domn
cheamă în ajutoru-i protecţia mîntuitoare a dumnezeului
armatelor, smulge o secure ostăşească de la un soldat, se
aruncă în coloana vrăjmaşă ce-l amerinţă mai de aproape,
doboară pe toţi cei ce se încearcă a-i sta împotriva, ajunge
pe Caraiman-Paşa, îi zboară capul, izbeşte şi pe alte capete
din vrăjmaşi şi, făcînd minuni de vitejie, se întoarce la ai
săi plin de trofee şi fără a fi rănit.¹⁸⁵ Această faptă eroică
înfioară pe turci de spaimă, iar pe creştini îi însufleţeşte şi
îi aprinde de acel eroic entuziasm, izvor bogat de fapte mi-
nunate. Şi cum n-ar fi crezut ei că pot face minuni cu un
astfel de general şi cu asemenea pilde ce le da! Sinan, vă-
zînd aceasta, spre a da curagiu la ai săi, ia ofensiva şi trece
podul. Dar deodată se vede oprit în faţă de Mihai ca de
un zid de piatră tare, în dos izbit cu o furie înfocată de
căpitanul Cocea, şi în coastă trăsnet de tunurile aşezate pe
deal de Albert Kiraly, care, bătînd în mulţimea îndesită a
turcilor, le găureşte rîndurile şi le pustieşte toată aripa
dreaptă.¹⁸⁶ Îndărătnicul vizir, fără a-şi pierde cumpătul,
izbuteşte a-şi întocmi oştile în rînduială, cînd o izbire
nouă a lui Mihai în fruntea armiei, pustiirile furioase ale
înerbîntatului Cocea de dinapoi, iutele şi ucigătorul foc
al tunurilor lui Kiraly zdrobesc iarăşi această rînduială,¹⁸⁷
şi turcii, minunaţi de îndrăzneala cu care românii, ce îi
privea ei ca biruiţi, îi izbesc acum, încep a fugi rezlăţiţi.¹⁸⁸
Satîrgi-Mahomed-Paşa, trăgîndu-se înapoi, fu rănit,¹⁸⁹ şi
îndată, schimbînd retragerea în fugă, dete cel dintâi sem-
nalul nerînduiei, şi toată armia musulmană se întoarce în
resipă spre baltă, lăsîndu-şi coastele şi spatele espuse lovi-
turilor noastre.¹⁹⁰ În zadar ienicerii se ţin semeţi împotriva
alor noştri şi caută a le răspunde cu focurile lor, căci ce-
lelalte cete, spăimîntate de aceste izbiri împreunate la care
nu se aştepta, reschirîndu-se, îi tîrăsc şi pe dinşii înapoi.¹⁹¹
În zadar Sinan mustra pe ostaşii ce fugea, acum cu cuvinte

ocăritoare, acum bătîndu-i cu măciuca sa înfierată (massa fierată), silind în tot chipul a-i pune în rînduială și a-i întoarce la bătaie.¹⁹² Glasul și autoritatea lui sunt nesocotite și nici o putere omenească nu mai poate opri în loc valurile zgomotoase ale fugarilor, care se prăvăleau cu furie și repede spre pod, căutîndu-și mîntuire în trecerea lui.

La capul acestui pod sta îmbulzite în neorînduială artileria, cavaleria, pedestrima, împingîndu-se spre a trece care de care mai nainte; dar, văzînd că toți nu pot încăpea pe dînsul, mulți din turci sunt siliți a se arunca în baltă, unde își aflară moartea. Între aceștia era și pașii Heider, begler-beiul de Sivas (Capadochia), Hussein, beiul Nicopolului, și Mustafa, feciorul lui Aias-Pașa. Ei se cufundară în mocirlă, unde fură uciși,¹⁹³ și primiră, zice un analist turc, cununa martirilor de la ghiauri.¹⁹⁴ Bătrînul Sinan însuși, tîrît de ai săi și în graba fugei sale, fu călcat în picioarele cailor și apoi, împins de sulita unui ostaș român, căzu călare dupe pod în baltă cu atîta repeziciune, încît, izbindu-se de pod, își perdu chiulaful și feregeaua și doi dinți ce singuri se mai afla în gura lui.¹⁹⁵ El era p-aci să piară sau să cază în mîinile românilor, dacă, din norocirea lui, un voinic soldat din oștile Rumeliei, anume Hassan, nu s-ar fi aruncat dupe dînsul ca să-l scape și, lăsîndu-i calul înnomolit în lut, pe umeri îl scoase de acolo și îl duse în tabără.¹⁹⁶ De atunci, acest soldat se numi *Deli-Hassan-Batakgi* și ajunsse căpitan al deliilor lui Cogia-Murad-Pașa.¹⁹⁷

Vestea morții vizirului se împrăstie între turci, și cei ce se mai împotriveau deteră și ei dosul.¹⁹⁸ Românii, cu furia lor obicinuită și electrizați încă prin izbînde, îi gonesc dinaintea lor ca pe niște turme de vite, pînă îi viră în tabăra lor.¹⁹⁹ Hassan-Pașa și Mihnea-Vodă, ce venea să încungiure pe ai noștri, aflînd că Sinan a perit și că oastea lui e biruită, se trag îndărăt spre tabără. Într-acel minut, Mihai, precum odinioară semizeii cîntați de nemuritorul Omir, alerga într-o parte și într-alta prin tabăra turcească, căutînd pe Sinan, cînd, văzînd de departe pe Hassan-Pașa,

se luă dupe dînsul strigîndu-i să stea de e viteaz, să se lupte cu dînsul piept la piept, și cînd de cînd era să-l și ajungă cu paloșul. Dar Hassan-Pașa fugea înspăimîntat și nu se putea ține pe picioare de groază.²⁰⁰ El merse de-și ascunse rușinea într-un crîng spinos, de unde d-abia a doua zi îndrăzni să iasă la ai săi.²⁰¹

Noaptea opri măcelărirea armatei musulmane și o păzi d-a fi cu totul zdrobită și resipită. Românii se întoarseră triumfători în tabăra lor, încărcăți cu prăzi bogate.²⁰² Pe lîngă tunurile lor ce și le redobîndiră, alte patru tunuri mari d-ale dușmanului, cai mulți și mai multe steaguri, între care steagul cel verde și sfînt al proorocului, fură trofee ale acestii strălucite zile.²⁰³ Trei mii turci²⁰⁴ zăceau în cîmpul bătăii.²⁰⁵ Pierderea românilor era încă simțitoare, căci turcii se apăraseră cu curagiu.²⁰⁶ Apele Neajlovului se roșiseră de sîngele vărsat în acea zi.²⁰⁷

Spre a odihni sufletul cetitorului de aceste scene sîngeroase, istoriograful contimpuran Walther ne povestește aci o anecdotă interesantă. El zice că în toată această expediție a românilor împotriva turcilor, doi cerbi domestici însoțiră pe Mihai-Vodă, și chiar în vremea bătăliei de la Călugăreni, supt focul și vuietul tunurilor și a bombelor, ei șădea neclintit lîngă cortul lui, însă omorîndu-se unul dintr-înșii, celălalt de durere merse de se ascunse în pădure.

Astfel fu acea vrednică de o neștearsă aducere-aminte zi de bătaie de la Călugăreni, în care românii scriseră cu sabie și cu sînge pagina cea mai strălucită din analele lor. De zece ori mai puțin numeroși decît dușmanii, ei cîștigară asupra-le o biruință strălucită și avură gloria d-a învinge un general pîn-atunci încă neînvins.²⁰⁸ Munteni, moldoveni și ardeleni, soldați și căpetenii se luptară toți ca niște eroi. Dar cîntea cea mai mare a biruinței se cuvine cu tot dreptul viteazului domn. Prin întocmirile sale cele ingenioase, prin sîngele rece și nespăimîntarea sa și prin primejdia în care își puse viața, el asigură biruința. În această bătălie, ca în multe altele, nu știm de ce a ne minuna mai mult în acest mare bărbat, de geniul său de general, ori de vitejia lui de soldat. Într-adevăr, toate opera-

țiile acestii bătălii dovedesc din partea lui Mihai și a românilor o artă militară înaintată, care cu tot dreptul poate minuna pe toți cîți cunosc starea de pruncie în care se afla, în acel timp, această artă în toată Europa.

Daca cu această biruință nu se sfîrși atunci campania, ea contribui însă mult, în urmă, la săvîrșirea ei, căci demoraliză într-atît pe turci, încît, cînd creștinii luară mai tîrziu iarăși ofensiva, turcii nu mai îndrăzniră a se mai măsura cu dînșii și nu se crezură în siguranță decît puind cît mai în grab Dunărea între dînșii și îngrozitorii lor vrăjmași.

XVIII

Noaptea ajută turcilor a se dezmetici din groaza ce îi coprinsese și a se întocmi în rînduială. Ei își luaseră din nou poziția cea dintâi²⁰⁹ și Sinan porunci în grabă ca să se adune lîngă dînsul o seamă de oști ce rămăsese în urmă peste Dunăre, nădăjduind ca după sosirea lor să-și răzbune învingerea.²¹⁰ El mai nădăjduia încă în isprava intrigilor ce Mihnea-Vodă, din tabăra turcească, prin înțelegere cu unii din boierii lui Mihai, urzea între ostașii creștini.²¹¹ O împregiurare însă turbură în acea noapte răpaosul turcilor. Un ianicer avînd fitilul aprins la pușca sa, focul prinse în tigaie și, cum se afla lîngă ierbăriile ianicierilor, o scînteie căzu deasupra și deodată acele ierbării săltară în aer.²¹² La huietul cel mare al acestii izbucniri neașteptate și la groaznicul nor de fum ce ascunse ceriul, toți turcii răspunseră împreună printr-un țipăt îngrozitor de spaimă²¹³ și, crezînd că ai noștri îi izbesc, o luară din nou la fugă, rezlățindu-se în toate părțile.²¹⁴ Tîrziu și cu greu putură ei a-și veni în sine și a se întocmi în tabără.

O scenă cu totul alta se petrecea atunci în tabăra românească. Mihai-Vodă se trăsese îndărăt o a patra parte de mil și tăbărise în direcția locului bătăliei. El puse de salută sosirea nopții cu mai multe salve de artilerie și, după ce orîndui streji în toate părțile cu multă îngrijire, chemă capetele armatei la un sfat de război. Pecînd el se afla în sfat,

strejile îi aduseră înainte un turc ce prinseseră atunci și care nu-i era necunoscut. Domnul îl întrebă despre numărul vrăjmașului și planurile lui. Prinsul, după ce răspunse la aceste întrebări, aflînd și el adevăratul număr al creștinilor, zise către sfat: „A! de ar fi știut turcii astăzi aceasta, v-ar fi zdrobit numai cu caii lor“. Mihai, după ce porni pe turc sub bună pază spre Ardeal, începu a se chipzui cu căpitani săi despre ceea ce trebuia a face în împregiurările de față.²¹⁵ El era de părere că să înceapă a doua zi din nou lupta, dar o seamă de boieri și capetele oastei ungurești îi stătură împotriva. Aceasta dete prepus unora a bănuî și a zice cum că Albert Kiraly, ca și unii din boieri, ar fi fost cîștigați de trădătorul Dan Vistierul, care priimise 50 mii galbeni de la Sinan, prin Mihnea-Vodă, ca să-i împartă între dînșii.²¹⁶ Purtarea lui Kiraly dup-aceea dă de neadevărată această bănuială. Afară de aceasta, oștirea moldovană era nevoită a se întoarce în țara ei, unde se aștepta năvălirea polonilor și a tătarilor.²¹⁷ Văzîndu-se astfel trădat de unii din boierii săi, părăsit de oștile ajutătoare, neputînd a se rezema decît în ostașii săi români, Mihai, cătînd la numărul și obosirea oștilor sale, se temu d-a nu perde folosul moral dobîndit prin bătălia cîștigată, d-a nu cădea în vreo cursă a vrăjmașului sau a fi zdrobit de puterile lui cele numeroase de va rămîne la cîmpie, și gîndi că înțelepciunea îi poruncește a se trage spre munți, ca supt ocrotirea lor să aștepte sosirea prințului Ardealului.²¹⁸ Drept aceea, el porni îndată un olăcariu la Bathori, înștiințîndu-l de cele întîmplate, arătîndu-i primejdia în care se află Ardealul ca și Țara Românească și rugîndu-l să grăbească a-i veni într-ajutor, ca să nu lase țara a fi înecată de numeroasele oarde vrăjmașesti.²¹⁹ Într-acea noapte, armata noastră, cu toată osteneala bătăliei, nu se odihni de loc. La miezul nopții, ea invocă de trei ori cu glas tare sfîntul nume al lui Isus, și într-același minut, două sute mii glasuri din tabăra turcească răspunseră cu o trufașă cutezare prin strigarea: „*Alah! Alah! hu!*“²²⁰ Aerul vibră d-aceste strigări, pădurile clocotiră pînă în fundul lor și văile răsunară și repetară numele

lui *Isus!* și *Alah!* dumnezei neîmblânziți în dușmănia lor, pe care mii de mii de ecatombe omenești, ce în zilele atîtor veacuri li se jertfiră, nu i-au putut încă împăca!

XIX

Cînd începu a se face ziuă, Mihai-Vodă rădică tabăra și se trase spre rîul Argeșul, în depărtare de două mile, unde, puind streji în tote părțile, căută a da puțină odihnă, atît lui, cît și la ostașii săi.²²¹ A doua zi, vineri în 15/25 avgust, ziua de Sînta Maria, Mihai, plecînd de la Argeș, se opri la Văcărești, nevrînd să intre în București, și se zăbovi aci cîteva ceasuri. În această vreme, fără știrea lui, ungurii împreună cu alți ostași streini năvăliră în București și îl jăfuiră, supt pretext că mai bine să ia ei aceea pradă, decît să cază în mîinile turcilor. În 16/26 avgust, Mihai, aflînd că vrăjmașul s-a luat dupe dînsul, pornește de la Văcărești după-amiazi, merge pînă la miezul nopții cale de cinci mile, se odihnește puțin pînă la revărsatul ziorilor într-un loc priincios, înaintează d-acolo încă vro cinci mile și duminică în 17/27 ajunge la orașul Tîrgoviște, pe rîul Ialomița. Acolo, supt ocrotirea munților își întocmi tabăra, așezînd streji ca să privighieze în toate părțile, și șezu pe loc cîteva zile. În urmă plecă și d-acolea și, întinzînd tot mai la munte, urmînd țărmurile Dimboviței, se adăpostește într-un loc anevoie de apropiat, la cetatea lui Negru-Vodă,²²² ale cărei întăriri, zdrobite de puțină vreme de turci, se vedeau încă.²²³ Astăzi chiar tot se mai văd dărîmături de cetățuie într-acest loc minunat de frumos și plin de legende și suvenire despre Negru-Vodă, domnul cel mai popular între țăranii noștri. Acest loc e încă vestit printr-o bătălie strălucită ce cîștigă la 1342 Dragomir, comandantul puterilor lui Ladislau-Vodă, domnul Țării Românești, asupra armiei lui Ludovic I, craiul Ungariei, care supt comanda lui Nicolae Garan, și Simcon Megheșel năvălise în țara noastră. Ungurii fură trași de români în

aceste locuri grele și înfrinți cu totul, căzînd în bătaie și cei doi generali ai lor.²²⁴

Locuitorii Bucureștilor și ai Tîrgoviștei, părăsindu-și casele, se ridicaseră cu tot bunul lor și însoțiseră armata în retragerea ei spre munți. În sfîrșit, Mihai-Vodă lăsă și cetatea Negru-Vodă și se trase tot mai în munți, pre apa Dîmboviței în sus, la sat la Stoențești.²²⁵ În această retragere, mai mulți ostași români dezertară și oștile moldovene se întoarseră în țara lor, unde erau chemate, ²²⁶ rămîind astfel cu Mihai numai ca la 8 mii ostași, dar toți aleși și viteji. El își așază la Stoențești tabăra, o șanțui bine și îi făcu tăbii,²²⁷ avînd statornică hotărîre de a aștepta într-acest loc sosirea lui Bathori, d-a închide pîn-atunci calea Ardealului lui Sinan-Pașa și d-a urma apărînd prin lupte mărunte patria sa nenorocită, pe care acum n-o mai putea apăra prin băătăii mari.

XX

A doua zi după bătălia de la Călugăreni, turcii, văzînd că creștinii nu fac nici o mișcare, îndrăzniră vreo cîțiva din ei a înainta pînă la locul unde fusese tabăra românească și unde găsiră puțin bagaj greu și cîteva tunuri părăsite. L-această veste se porni gonaci în toate părțile, de prinseră cîțiva țărani, de la care aflară drumul ce a luat oștirea românească. Hassan-Pașa trecu atunci strîmtoarea cu o despărțire din armie și tăbări dincolo în cîmpie. Într-aceeași vreme, el porni o patrulă spre București, de aduse din preajma acestui oraș robi, bucate și vite.²²⁸ Sinan-Pașa, însă, cu armata sa, nu îndrăzni a se lua îndată după Mihai, ei șazu două zile pe loc, pînă să-și întrămeze oștirea din spaima și amețeala în care căzuse după înfrîngerea sa ²²⁹ și pînă să-i sosească, după spusa unora, puținele oști rămase în urmă.²³⁰

Spre a fi sigur d-a nu fi izbit în spate de români, el trimise un trup de oaste de coprîns cetatea Brăilei,²³¹ și el însuși, în 15/25 avgust, cu toată armata cea mare, trecu strîmtoa-

rea Călugărenilor și merse de tăbări în câmpie la satul Copăcenii, dincoace de riul Argeș,²³³ și în 17/27 înaintă pînă la București, unde tăbări supt oraș. Îndată ce sosi, Sinan porunci de luare după turnurile bisericilor crucele și bulele aurite, pe care le sfărîmară în bucăți, precum și pe icoane, și puseră pe turnuri, în locul crucei, semiluna.²³⁴ În mitropolie puseră, în locul altarului, un mirab (altar mahometan) și un mimber (estradă spre a pune un tron), și astfel, prefăcînd-o în geamie, în 20/30 ale aceluiași luni, făcură acolo slujbă și rugăciunea turcească. Această rugăciune se săvîrși de Hassan-Efendi, șeicul din schitul Mustafa-Pașa, care însoțise pe Sinan într-această campanie. Acela care luă crucea dupe turnuri era un topciu (tunar) numit Ibrahim-Pașa, pe care marele vizir, spre răsplătire, îl făcu căpitan în gvardia sa.²³⁵

După săvîrșirea rugăciunii, vizirul adună supt cortul său pe cei mai însemnați ofițeri ai săi și le zise că lăsarea Moldovei și a Țării Românești în stăpînirea ghiaurilor e o pricină necurmată de turburări și împerecheri pentru războaiele ce ei fac; că spre a curma toate aceste în viitor, el propune ca aceste două țări să se prefacă în provincii ale statului (ijaleti) și, spre a ține într-însele rînduiala și pe popor în supunere, să se zidească două cetăți, una la București și alta la Tîrgoviște.²³⁶ Toți ofițerii găsiră de bună această părere. Vezirul înștiință îndată Porții hotărîrea sfatului și numi pe Satîrgi-Mahomet-Pașa l-acest nou pașalic din Țara Românească.²³⁷ Așa, pentru a doua oară, turcii izbutiră în statornica lor dorință d-a preface țara în pașalic. Dar acum, ca și întîiași dată, la 1522, ei întîmpinară în Mihai un alt Radul-Vodă de la Afumați și nu putură așăra cu armele fapta lor nelegiuită. Astfel totdeauna, în timpuri grele și nenorocite, roditorul pămînt al patriei noastre și-a născut izbînditori!

Ieșind din adunare, vezirul cu toți ofițerii săi se preumblă prin mahalalele orașului și aleseră monastirea lui Alexandru-Vodă spre a face dintr-însa cetate.²³⁸ Această monastire mare, hramul Sfintei Troițe, fu zidită din jos de București de Alexandru-Vodă I, feciorul Mircii-Vodă III, la 1573; stri-

cîndu-se apoi de turci, cum vom vedea mai la vale, ea se rezidi din nou, întocmai cum se află astăzi, de Radul Vodă, feciorul Mihnei-Vodă Turcitul și nepotul lui Alexandru-Vodă II, și de atunci ea se cheamă monastirea lui Radul-Vodă.²³⁹ Vrînd Sinan să facă această cetățuie mai mare, puse de lărgi locul împrejurii de două ori pe cît era, ²⁴⁰ coprinzînd înlăuntru cetățuiei biserica și zidurile împregiur²⁴¹ și ocolindu-le cu bastioane și fortificații.²⁴² În vreme ce meșterii măsura și trăgea liniile, begler-bei, spahii și ianiceri fură trimiși după lemnele trebuincioase pentru construcția bulevardurilor,²⁴³ și ceaușii alerga în toate părțile spre a aduna lucrători; și, fiindcă lumea în țară era fugită la munți și nu se putea aduna mulți, fură siliți a trimite de mai aduseră și din Bulgaria.²⁴⁴ Clădirea cetății începu în 21/31 avgust, și cu atîta silință lucrară la dînsa, încît în 12 zile fu sfîrșită.²⁴⁵ Cum se săvîrși întărirea palisadelor cetățuiei, Sinan Pașa puse într-însa două tunuri mari de ghiulele de paisprezece oca și iarbă, muniții și bucate îndestul.²⁴⁶ Apoi lăsă în București pe Satîrgi-Mehemet-Pașa cu o mie ianiceri și o mie culogli drept garnizoană, poroncindu-i să săvîrșească zidul de lemn ce pusese să facă împregiurul orașului și care se și sfîrși într-o lună de zile; ²⁴⁷ și el, rădicîndu-și tabăra în 3/13 septemvrie, porni spre Tîrgoviște.²⁴⁸

XXI

De două sute de ani, din zilele lui Mircea-Vodă cel Bătrîn, Tîrgoviștea era mereu scaunul țării. De puțină vreme numai creșterea Bucureștilor și importanța lui comercială făcuse pe domni a lua obicei a petrece o parte din iarnă în acest oraș. Era atunci Tîrgoviștea oraș foarte mare, împodobit și populat; și se întindea frumos pe malul drept al Ialomiții, ocolit de mulțime de grădini, vii și livezi de pomi roditori. ²⁴⁹ Scriitorii contimpurani de feliurite nații să minunează de frumusețea acestui oraș, declarîndu-l că e vrednic d-a fi capitala

unei țări și locuința unui domn mare.²⁵⁰ Acel oraș populat astăzi d-abia e un orașel. Ale lui măreți zidiri vremea le-a ruinat și le-a asemănat cu pământul. Un singur turn, rămășiță din vestita Curte domnească, se înalță trist și singuratec pe dasupra acelor grămezi de ruine, întocmai ca acele mari cruci de piatră înfipte în vârful pleșurilor movili, mormîntul vitejilor căzuți în bătăie. Acest turn, ce mușchiul numai, cu verdeața sa, împodobește, e scump românilor ca un monument care le vorbește de timpii lor de glorie și de mărire. El a fost martor l-a-tîtea triumfuri! El a văzut, unul după altul, pe Mircea cel Bătrîn, Dracula-Vodă, Vlad Țepeș, Radul cel Mare, Radul de la Afumați, Mihai Viteazul și Matei Basarab, toți voievozii noștri cei mari și vestiți în pace și în război. Umbrele acestor eroici războinici parcă le vezi învîltîndu-se singuratec și tăcute împregiur acestii ruine; adierea vîntului ce suflă din Carpați, suierînd în pustiul turn, ne pomenește numele lor, și undele mărețe ale Ialomiței pare a cînta neconținut un cîntec de mărire la gloria lor. Astfel i să nălucește oricărui român cu inimă simțitoare cînd cată l-această mult elocventă ruină; și el nu să poate opri d-a simți durere amară și d-a ofta după vremea trecută. Dar nimeni n-a simțit aceasta mai puternic și n-a exprimat în cuvinte mai frumoase simțirea sa, ca tine, Cîrlovo, floare a poeziei, june cu inimă de foc. Ca o cometă trecătoare tu străluciși un minut peste România uimită și încîntată de lucirea ta. O moarte crudă terăpi fără vreme, dar apucași a ne lăsa o lacrămă fierbînt pentru gloria trecută²⁵¹ și oscîntie dătătoare de viață pentru viitor.²⁵² Cîntarea ta sublimă asupra ruinelor Tîrgoviștei puse pecetea veciniciei asupra-le și ni le va păstra chira cînd pustiirile anilor le va șterge cu totul duple pământ.

XXII

Turcii găsiră Tîrgoviștea părăsită de locuitori și pustie.²⁵³ Sinan porunci îndată să se apuce de întărirea orașului ca la București. El prefăcu o monasti-

re, ce era aproape de Curtea domnească, în cetățuie.²⁵⁴ Curtea domnească era atunci zidită în formă de un mare castel, de putea încăpea într-însa de la 4 la 5 mii ostași și era încinsă cu un zid și cu turnuri.²⁵⁵ Sinan mai întări zidul cel gros dimpregiurul acestui palat din amîndouă părțile cu pămînt și cu un val de palisade de copaci amestecați cu pămînt.²⁵⁶ Apoi încungiură orașul cu un zid de pietre și grinzi lipite cu hună și pămînt cleios, pe care rezeamă cu un val de pămînt de 12 picioare de lat ²⁵⁷ și îl ocoli cu un șanț foarte adînc,²⁵⁸ de 12 picioare de larg,²⁵⁹ lăsînd cetății numai o poartă în față și alta mai mică în dos, ambe legate cu fer, și făcînd înlăuntru, din apa rîului, trei fîntîni.²⁶⁰ Aceste lucrări urmară zi și noapte supt priveghierea de aproape a lui Sinan ²⁶¹ și se sfîrșiră în treizeci de zile.²⁶²

Dar Sinan, cînd văzu lucru aproape de sfîrșit, hotărî să nu-și mai piarză vremea în nelucrare. El lăsă în Tîrgoviște două tunuri mari, patru culevrine și alte tunuri de cîmpie cu munițiile și proviziile trebuincioase pentru hrană, dînd comanda cetății lui Ali-Bei, fiul lui Haidar-Pașa, bei de Ciourin, pe care îl declară beiler-bei de Trapezunt (Trepizonda), alăturîndu-i pe Kotzi-Bei d'Amasia²⁶³ și lăsîndu-le și 1 500 oameni cu însărcinare d-a săvîrși lucrul întăririlor cetății; iar el porni cu toată oastea către munți, în urma lui Mihai-Vodă.²⁶⁴ Planul lui era ca, ajungînd oștirea românească, s-o înfrîngă și, călcînd-o în picioare, să pătrundă în Ardeal, ca să combineze operațiile sale cu ale armiei ce fiul său, Muhamed-Pașa, comanda în Ungaria.²⁶⁵ Dar Mihai-Vodă, aflîndu-să în tabăra de la Stocenești, întărită atît prin natură, cît și prin artă, nu era lesne de înfrînt. Cu totul dimpotrivă încă se întîmplă. Sinan venise de tăbări nu departe de strîmtoarea în care sta Mihai și în fața teberii lui, pe un loc înalt, de unde putea vedea ambele taberi. El sta și se mira de îndrăzneala alor noștri, care, în așa mic număr, se încumăta încă a-l aștepta fără frică.²⁶⁶ Mihai însă se feri d-a se apuca în bătălie generală cu dușmanul, dar fu neobosit a-i hărțui armată și a-i coprinde liniile de comunicație și proviziile. Uneori întărita o ceață

de turci, o trăgea dupe sine în locuri grele și ei necunoscute, unde o sfărâma cu înlesnire; alteori cuteza a izbi pe turci chiar în tabăra lor.²⁶⁷ Mai adesea, prin gonacii lui cu cai ușori, punea mîna pe mulți dușmani și dobîndea de la dinșii pradă multă, cai nenunărați și peste o sută de cămile.²⁶⁸ „Astfel acest eroic războinic — zice Walther — nici de dosirea nestatornicilor ostași ce îl părăsise, nici de mulțimea vrăjmașilor nepierzîndu-și inima“,²⁶⁹ printr-un război parțial ostenește pe dușman și îi închide calea Ardealului, dînd timp lui Bathori d-a-și aduna oastea și d-a-î veni într-agiutor.

Dar chiar de nu i-ar veni acesta într-agiutor, Mihai acum putea fi sigur că țara lui e mîntuită de turci, căci aceștia, neputînd scoate din poziția de la Stoenesti, fiind și demoralizați prin învingerile ce încercaseră, nu vor mai putea nici trece în Ardeal, nici sta mult în țară, mai cu seamă că și iarna se apropia, cetățile făcute la Tîrgoviște și București nefiind o ocrotire temeinică, după cum vom vedea. Așijderea în acele trei îngrozitoare expediții ce făcuseră mai dinainte turcii în Țara Românească, povățuiți chiar de sultanii lor, Baiazid I (1397), Mahomed I (1416) și Mahomed II (1462), învingători sau învinși, ei nu putură sta mult în țară, căci românii se trăgea în pozițiile lor din munți, unde dușmanul nu-i putea ajunge și de unde ei îi da harță neîncetat, îi răpea proviziile și îl ostenea prin lupte mărunte, încît [il] silea a lăsa cîmpia pustiită și a deșărta țara.

XXIII

În mijlocul vremilor acestor, Sigismund Bathori, după atîta întîrziere, era acum viitor spre hotărările Țării Românești, cu oști grele. Amerințarea unei primejdii obștești sculase în picioare și unise împreună pe toate popoarele războinice ce locuiesc Ardealul. Duminecă în 17/27 august,²⁷⁰ el ieșise din Alba-Iulia însoțit numai de gvardia sa ce se alcătua de două mii oameni pedestrime,

alți atîția călărime și cu multe bagaje de război,²⁷¹ și a doua zi ajunse la Sas-Sebeș (Miercurea). Chiar în aceeași zi (18/28 august) priimi olăcariul trimes, cum știm, de Mihai-Vodă din tabăra de la Călugăreni în 13/23 seara, spre a-i vesti strălucita izbîndă și a-l ruga a grăbi a-i veni într-agiutor. Această glorioasă veste o scrisese Sigismund îndată împăratului.²⁷² A doua zi el priimi încă altă veste de bucurie: luarea cetății Lipova.²⁷³ După o robire de 44 ani supt turci, această cetate căzuse, în 23 august, tot într-o zi cu bătaia de la Călugăreni, în mîinile lui Borbely, care, dupe cum știm, de cîtăva vreme o ocolise și o bătea. Dar aceea ce îl mulțami și mai mult pe Bathori fu știrea ce-i veni că tătarii, care era să vie să năvălească prin Moldavia în Ardeal, sosind pînă la Nipru, fuseră siliți a se întoarce înapoi, căci aflare cum că cazacii și cu muscalii au dat năvală în țara lor, și că avangarda tătarească ce pătrunse în Moldova fusese astfel înfrîntă de moldoveni și de munteni, încît făcu pe ceilalți a pierde pofta de a le mai veni într-agiutor.

Așa, Bathori putea acum fi sigur că nu va fi supărat printr-alte năvăliri în operațiile sale împotriva lui Sinan.²⁷⁴ El fu silit a zăbovi la Sas-Sebeș o lună de zile, ca să dea timp oștilor, chemate din toate părțile, a se aduna.²⁷⁵ El trimise înainte pe comiții Baltazar Bogați, Benedict Mincenti și Lupul Corniș la cele opt scaune săcuiești, ca să cheme pe vitejii săcui la arme. Dar acest popor răspunse că nu se va duce la război pînă nu i se va da mai întăi înapoi libertatea ce i se răpise pentru o revoltă ce făcuse cîtva timp înainte.²⁷⁶ Acești săcui fiind cei mai mulți țărani, libertatea ce vroiau era d-a nu mai fi iobagi la nobilii locului. Cererea lor puse în mare cumpănă și amețeală pe Bathori, căci el era firește mai plecat către nobili, care îl slujiseră cu credință și să ridicaseră cu toții în oaste, și nu vroia a recunoaște atîtea jertfe ale lor făcîndu-i să piarză veniturile ce trăgea de la iobagi și ruinîndu-i. Se temea încă de pilda urită ce va da în țară dînd săcuilor libertatea, aceea ce văzînd ceilalți iobagi, se vor îndemna și ei a o cere pentru dînșii, revoltîndu-să împotriva nobililor. Dar

interesul patriei și amenințarea vrăjmașului vorbi mai puternic decât interesele aristocratice, le birui, și săcuii dobândiră libertatea cerută.²⁷⁷

De la Sas-Sebeș, Bathori porni către locul hotărât pentru concentrarea oștilor în câmpiile Bîrsei, la Dealul Negru (Feketehalom), în preajma Brașovului, unde ajunse în 4 octombrie (s.n.), în șase tabere.²⁷⁸ Aci sosind 14 755 săcui armați,²⁷⁹ li să proclamară în tabără libertatea lor, întărind-o cu mare credință și giurămînt.²⁸⁰ Pentru această libertate ce li se dăde, săcuii se îndatorară ca să dea la trebuință de război pînă la 40 mii oameni cu cheltuiala lor, ca să plătească în toți anii prințului, de fiecă casă, un iochim, o măsură de grîu și alta de ovăz; și, de se va naște lui Sigismund un fecior, fiecare să-i aducă un bou îngrășat în curte.²⁸¹ Îndulcindu-să atunci săcuii de libertatea dobîndită, trimiseră de mai adunară și alți ostași, și astfel numărul lor în tabără se urcă la 24 mii oameni, din care 9 200 pușcași, iar ceilalți lănceri și săgetari.²⁸² 16 mii săcui, ce rămînea din numărul de 40 mii ce se învoiseră a da, trebui să rămîie în Ardeal spre a apăra țara de vronăvălire ce ar putea amenința din partea polonilor ce se afla în Moldova.²⁸³ Apoi veniră în tabără nobilii Ardealului, care puseseră în picioare 13 mii oameni: prusianul Ioan Veiher, fiul lui Ernest, cu 1 600 cavaleri teotoni,²⁸⁴ armați c-o pușcă și un pistol, pe lîngă care avea și arc și săgeți,²⁸⁵ și 80 cazaci din Polonia;²⁸⁶ 300 cazaci încă ai lui Bathori, armați asemenea cu o pușcă și un pistol;²⁸⁷ Ștefan Bocskay cu 800 lănceri de la Oradea Mare și 1 200 arcobuzieri pedestri; 4 000 pedestrași cu puști, rădicați cu cheltuiala sașilor, din care 1 000 investiți în negru, și pentru aceea numiți *negrîi*, cu cheltuiala sibienilor, 1 000 investiți în albastru, cu cheltuiala brașovenilor, 1 000 în verde, cu cheltuiala mediașenilor, și 1 000 în roșu, cu cheltuiala bistrițenilor.²⁸⁸ Adunîndu-se toate aceste oștiri, Bathori porni cu dînsule de veni lîngă vama Branului, la Türnbürger-Pass, castel zidit de Ludovic, craiul Ungariei, și apoi mai adăogat cu întărituri de Hunyad, și care în acea vreme se afla supt paza brașovenilor.²⁸⁹ Aci sosi Ște-

fan Răzvan, domnul Moldovei, cu 2 300 pedestrași, 800 călăreți și 22 tunuri mari pe care. El nu putuse veni d-a dreptul pe la săcui, de temerea tătarilor, și fu silit a face încungiur. În drumu-i, el se întâlnise cu o ceată de poloni ce năvălise în țară și țintea a-l zăbovi în drum, pe care foarte rău tăindu-i și spărgându-i, luându-le și multă pradă, își urmă calea, trecu munții și pătrunse în Ardeal.²⁹⁰ Îndată sosi veste în tabără că hatmanul Poloniei, Zamoisky, aflând că Răzvan-Vodă a plecat în Ardeal, a intrat în Moldova fără știrea craiului său și a pus domn pe un Ieremia Movilă. Această veste turbură foarte pe Bathori și pe Ștefan-Vodă, dar se văzură siliți a o suferi deocamdată²⁹¹ și a-și urma calea luată, căci Sinan-Pașa amerința și săcuii era neodihniți și cîrtitori pentru că nu li să dedese încă diploma întăritoare a drepturilor de curînd dobîndite.²⁹² Această diplomă, scrisă pe pergament, li să dete în sfîrșit în mîină și îndată o seamă dintr-înșii porniră înainte în Țara Românească.²⁹³ Cum sosi acest agiutor la Stoenști, Mihai, deși mult mai slab decît dușmanul, dar plin de nădejde în Dumnezeu și de încredere în voinicii săi, puse gînd să-și cerce norocul și să dea o bătălie generală cu turcii. Însă Bathori poruncise săcuilor săi ca să nu se încumete fără înțelepciune în noroc și să nu întreprinză nimic pînă va sosi el însuși. Drept aceea, silit fu Mihai a aștepta sosirea lui Bathori.²⁹⁴

XXIV

În 7 octomvrie (s.n.), Sigismund Bathori, împărțindu-și oștile în 9 trupuri,²⁹⁵ își clădi tabăra cu multă greutate din pricina drumurilor noroioase și, trecînd înălțimile Carpaților, ajunse în povîrnișul acelor munți, la satul Rucăr, în coprinsul hotarelor Țării Românești, unde, în strîmtoare de munte, își puse tabăra.²⁹⁶ Pe cînd ostașii își întocmea acolo tabăra și își întindea corturile și paviloanele, un vultur negru și foarte mare, luîndu-și zborul dupe muntele vecin numit *Piatra Craiului*, pluti cîtva în

aer pe deasupra taberii și apoi se aruncă cu multă iuteală și repegiune asupra cortului prințului Ardealului. Greutatea trupului său neiertându-l a să scula lesne ca să zboare, ostașii ce se afla aproape, văzându-l, alergară iute, îl prinseră și îl duseră la pretoriul prințului. Înlesnirea cu care prinseră această pasere, dumesnicia și nespăimântarea ei de sunetul armelor și de strigările taberii, făcu ca ostașii să privească această întâmplare ca o minune și ca un auguriu. Unii ziceau că vulturul arată pe Sinan-Pașa, care are să cază în mîinile creștinilor. Alții mai fricoși bănuiau că acest auguriu vestește că creștinii vor fi învinși, de vreme ce vulturul este pajora împărăției nemțești.²⁹⁷ Iezuviții ce însoțea pe Bathori se încercară a esploata această întâmplare în folosul propagandei lor. Iezuvitul Alfons Carilie scria atunci de la Rucăr în Ardeal că mulți, văzînd această minune dumnezeiască, au venit la credința papistăsească.²⁹⁸

Bathori fu silit a zăbovi la Rucăr o săptămînă, pînă trecură căile cele grele și înguste ale acelor munți numeroasele cară cu praful, munițiile și bagajele armatei;²⁹⁹ căci această trecere de la Tîrzburg este una din cele mai grele ale Țării Românești: muntele este rîpos și repede și căile înguste, de fură nevoiți a slobozi carăle cu funiile la vale.³⁰⁰ Aci sosi și ajutoarele împărătești ce se așteptau de atîta vreme: silezianul Albert Rajbici, unul din cei mai vestiți căpitani de călărime, trimis de arhiduca Maximilian de la Casovia cu 1 600 cuirasieri nemți, ce se chema *Reiteri* în acel timp, și cu 150 cazaci din ținuturile Poloniei, frumos echipați,³⁰¹ și Silvio Piccolomini cu 75 cavaleri florentini, trimiși de marele duca de Toscana cu poruncă ca să ierneze în Ardeal.³⁰² Bathori trimisese întru întîmpinarea lor pe Francisc Theke, ca să le îngrijească de conace și să-i călăuzească pînă în tabără.³⁰³

Pîn-a nu pleca din Rucăr, prințul Ardealului făcu căutare armatei sale, care se urca la 32 mii pedestrași, 22 mii călăreți și 54 tunuri;³⁰⁴ apoi, clătindu-și tabăra, merse șase mile mai nainte și, trecînd Dîmbovița, ajunse la sat la Stoenеști, unde cu mare dorință fu întîmpinat de Mihai-

Vodă, ce îl aștepta, cum știm, acolo, avînd cu sine oaste a sa 8 mii oameni și tunuri 22.³⁰⁵ Numărul oștirilor împreunate se urcă atunci la 62 mii ostași și 76 tunuri. Bathori tăbări la Stoenеști, spre a lăsa oștile sale a se odihni și întrăma puțin.³⁰⁶

XXV

Armiele protivnice se afla acum aproape una de alta. Ostașii lui Bathori, care erau mai mult adunătură, neobicinuiți cu războiul și speriați de numărul și de vitejia turcilor, avuseseră vreme a se deprinde cu încetul a-i vedea mai fără frică și a lua curagiu. De la sosirea săcuilor în tabăra de la Stoenеști, după care urmară curînd și alte cete, unele după altele, ei începură a întîlni pe turci cînd mergea după furagiu. Lupte mărunte se înhățea între unii și alții, și în aceste lupte mai adesea creștinii biruia. Emulația întră atunci între aceștia; cetele ce mergeau după furagiu se mai măriră și din zi în zi luptele se făcură mai dese. Aceste bătăi mărunte îi îmbărbătă pînă în urmă într-atît, încît ei aștepta acum cu nerăbdare ocazia unei bătălii generale cu turcii. Dimpotrivă, aceștia, demoralizați de învingerea de la Călugăreni, de puțină izbîndă ce dobîndiseră pîn-atunci în toată acea campanie, acum, cînd văzură pe creștini cu puteri așa de însemnate, pierdură de tot inima și dorința de a se mai bate.³⁰⁷ Aceasta fu pricina care făcu pe Sinan, cum văzu înglotirea oștilor la Stoenеști, de plecă de acolo și-și mută tabăra lîngă Tîrgoviște. Scopul lui era să caute a prelungi cît va putea mai mult războiul, fiind sigur că, în vreme ce armia lui e întru toate îndestulată din țară, armia creștină, avînd lipsă de bucate și de bani, nu va putea mult sta adunată și va fi nevoită a se resipi.³⁰⁸ Generalii creștini, înțelegînd acest plan al lui Sinan, hotărîră a grăbi cît mai mult operațiunile războiului și spre aceasta a porni îndată după turci spre a-i sili să priimească o bătălie.

În 15 octomvrie de dimineață, un semn ceresc veni a mai îmbărbăta pe creștini și a mări nădejile lor de biruință. Pe un cer senin și cu toate că soarele răsărise, ei văzură în vreme de un ceas, dasupra taberii lor, o cometă strălucitoare. Această stea fu privită de dînșii ca un înger vestitor de biruință.³⁰⁹ Armia creștină, ce fusese cale de șase ceasuri numai de Tîrgoviște, se clădi de acolo și în aceeași zi de 15 octomvrie merse de tăbări într-o cîmpie mare, cu un mil departe de Tîrgoviște³¹⁰ și cu un sfert de leugă de tabăra lui Sinan,³¹¹ cu hotărîre d-a-i da bătălie în ziua următoare, de va voi s-o priimească.³¹²

Abia armia creștină sosi într-acel loc, abia călăreții începuseră a descăleca și pedestrașii a pune armele jos, cînd o mare turburare ameți toată tabăra. Niște streajări ce se aflaseră puși la pază într-o pădure în noaptea trecută, auzind de departe un zgomot făcut de alți ostași creștini care tăiau lemne, își închipuiră că acolo trebuie să fie toată armia turcească, care vine drept către dînșii; și frica făcîndu-i să vază aceea ce nu era, ei o luară la fugă spre tabără. Ostașii ce-i văzură sosind speriați, întrebîndu-i pricina, aflară de la dînșii cum că au văzut armia vrăjmașă viind să-i lovească. Vestea aceasta se răspîndi iute în toată tabăra; semnalul de bătaie să dete îndată și toți ostașii, alergînd la arme, umblau învălmășiți, făcînd larmă mare, fără a se putea întocmi la rîndul lor și a-și găsi steagul și căpitănia lor. În acea neorînduială, spaima făcîndu-i să auză bubuituri de tun vrăjmașesc, fiecare începu a se gîndi numai la mijloace de scăpare. În sfîrșit, avangarda, alcătuită de români și ostașii nemți, izbutiră a se așeza mai întîi în rînduială și sta gata a primi pe turci, cînd se desluși lui Bathori pricina acelei turburări. El trimise atunci de spuse în toate părțile că să se însenineze și să se liniștească duhurile turburate și spăimîntate; dar neputîndu-să stîmpăra larma, fu silit a pune să strige prin trîmbițe ca fiecare să tacă supt pedeapsă de moarte. Numai printr-această strașnică poruncă ostașii se liniștiră.³¹³

Era între ambele taberi vrăjmașe și într-o depărtare numai de o alergătură de cal și de una și de alta un deal

mare tăiat prin mijloc, în poalele căruia curgea Dîmbovița. P-acest deal spun să se fi urcat Sinan ca să privească bine armia creștină. Văzînd-o mult mai numeroasă decît socotea și bine rînduită, auzind și vestea răspîndită că să așteaptă și arhiduca Maximilian cu o mulțime de soldați italieni, cătînd și la demoralizarea armiei sale, temerea îi coprinse inima și nu se mai gîndi la altceva decît la fugă. Adunînd un sfat de război, el umblă a-și ascunde gîndul d-a fugi supt ideea unui plan ce-ar fi făcut. El zise că socotește să nu priimească bătălia și s-o amîne pe altă dată; că acum se va trage puțin îndărăt, lăsînd pe Ali-Pașa spre a apăra Tîrgoviștea; că apoi, cînd va vedea pe creștini ocupați cu asediarea cetății, el va năvăli într-o noapte asupra-le și lesne îi va birui.³¹⁴ În urma acestora, înzestră cetatea Tîrgoviștei cu 40 tunuri și cu muniție îndestulă, puse o garnizoană de 3 500 la 4 000 ostași, parte pedestrime, parte călărime, supt comanda lui Ali-Pașa de Trapezunt, pe lîngă care lăsă pe Mihnea-Vodă și vro cîțiva bei, iar dînsul, în zori de ziuă (6/16 octomvrie), cu toată ceailaltă oaste, părăsindu-și tabăra, fără a-și mai da timp a-i ștrica întăririle, o întinse cu grabă spre București.³¹⁵

XXVI

În aceeași zi (6/16 octomvrie), la răsăritul soarelui, Bathori, neștiînd că Sinan se trage acum spre București și așteptîndu-să la o bătălie generală, puse să zică din trîmbițe ca fiecare ostaș să se rînduiască supt steagul său. Apoi, împărțindu-și armata în șapte trupuri, care toate se urca la numărul de 26 mii călăreți și 35 mii la 40 mii pedestrași, numi după dînsul general mai mare peste toată oastea pe Ștefan Bocskai, nu atît pentru virtuțile lui militare, cît pentru că-i era unchi după mămă și unul din cei mai însemnați și mai avuți nobili ai Ardealului.³¹⁶ Cercînd apoi sfaturile domnilor români și ale lui Bocskai, el întocmi rîndul bătăliei astfel: la avangardă se puse Mihai-Vodă, avînd cu sine 4 mii călăreți ai săi

cu lănci, bine învățați, la care se adăogă cohortele lui Albert Kiraly și scadroanele lui Ștefan Ciaki. La aripa dreaptă se așază două turme de cei mai buni călăreți de 5 mii lănceri. La stînga tot același număr de lănceri și în același rînd. La centru era pedestrima, atît cea pretoriană, cît și a secuilor, cu coase și sulii, avînd lîngă sine toată artileria. În urma acestora, venea călărima germană în a doua linie. În a treia linie venea un corp de 12 mii călăreți lănceri, care duceau steagurile aurite, și apoi altă ceată, care apăra persoana lui Bathori, în urma căroră venea rămășița armatei cu carăle și bagajele, fiind astfel întru tot șapte pînze de oști.³¹⁷ Dup-aceea, Bathori puse de sluji înaintea tuturilor o liturghie solenelă, se cuminică cu sfînta grijanie și o trecu din mîină în mîină cu multă evlavie la mulți din capii oștirii și soldați, de făcură asemenea.³¹⁸ Toate aceste pregătiri luară cîtăva vreme, pînă după-amiază, cînd doi creștini, carii să ziceau scăpați din mîinile turcilor din cetatea Tîrgoviștei, sosiră în tabără. Ei vestiră cum că Sinan-Pașa s-a tras cu grabă, lăsînd pe Ali-Pașa cu Mihnea-Vodă în Tîrgoviște; că de două zile garnizoana cetății e foarte spăimîntată și că ianicerii însuși chibzuia a se trage, dacă un pașa nu i-ar fi ținut cu sila,³¹⁹ dar că, cu toate aceste, două sute din ei tot scăpaseră și se împrăstiaseră. Capii armiei nu se încrezură în această arătare și, temîndu-să de vreun vicleșug din partea lui Sinan, spre a-i trage în vro cursă, porunciră ostașilor să se ție toată noaptea aceea în întocmire de bătaie, fără a-și strica rîndurile și a pune armele jos, și trimiseră gonaci și iscoade în toate părțile ca să afle adevărul și ce s-a făcut Sinan. Armia creștină petrecu veghind înarmată toată noaptea aceea și a doua zi (17 octom.) pînă spre amiază. Atunci sosiră cîtiva alergători, aducînd veste că turcii erau puțin departe, arătîndu-să că vor a se bate. Ai noștri se pregăteau cu inimă a le sta în frunte, cînd sosiră alții cu veste mai sigură că Sinan se trage spre București, iar că acele oști turcești ce se văd era ariergarda de patru mii călăreți supt Hassan-Pașa, care mergea trăgîndu-se încet și cu bună rînduială, îngrijind d-a

nu primi în coadă vro sminteală din partea noastră.³²⁰ Această spăimîntare și fugă a lui Sinan miră foarte pe ai noștri, socotind cu cît armia lui era mai numeroasă decît a lor și cum această grabnică retragere va demoraliza de tot pe turci.³²¹ Alte iscoade veniră atunci de arătară lui Bathori că vro patru mii români, bărbați și femei, de deosibită vîrstă, robiți, îi duc oceață de turci spre Dunăre. Prințul porunci îndată la 500 ardeleni pedestri să alerge să taie calea acelor turci și să mînuie pe acei sărmani robi.³²² Îndată armia creștină merse, chiar în acea zi (7/17 octombrie), de ocupă, fără nici o împotrivire, tabăra părăsită a lui Sinan,³²³ unde găsiră numai vreo 5 sau 6 turci, care, ieșiți fiind de mai nainte din tabără, d-abia se întorseseră acum, cînd picară în mîinile creștinilor și fură îndată înjunghiați.³²⁴ Creștinii găsiră tabăra turcească ticsită de multe mobile, corturi, praf, ghiulele, tunuri, bucate, dobitoace, cămile, catiri și alte lucruri,³²⁵ și fură foarte mîhniți că această pradă bogată nu fu prețul vitejei lor.³²⁶ Aceasta dovedea graba cu care turcii fugiseră și greșal. ce făcuseră creștinii d-a nu înainta mai iute spre a-i lovi pîn-a nu se depărta.

XXVII

Bathori chemă atunci la sfat pre cei mai de frunte căpitani ai armatei și pe nunciul monsinior Alfons Visconti,³²⁷ pe care îl trimisese papa cu o sumă însemnată de bani pentru trebuințele războiului.³²⁸ Aci să propuse că, de vreme ce armia turcească, plină de frică, s-a tras spre București, ce sfat ar fi mai bun: a urma fără întîrziere pe dușman, silind în acea spaimă a lui a-l ajunge și a-l birui undeva, sau a lua mai întîi cetatea Tîrgoviștea, unde lăsase el garnizoană și gătire, din care să înțelegea că voiește a se apăra acolo multă vreme. Unii din generali ardeleni, plini de încredere în curagiul lor și în noroc, crezînd că singura nefericire ce li să poate întîmpla e d-a lăsa timp lui Sinan să scape, erau de părere d-a nu se mai

opri nici o zi la această cetate, a cărei dobândire nu o prețuia întru nimic, și a să lua îndată după Sinan, siguri fiind că, îndată ce-l vor birui, cetatea va cădea negreșit fără nici o osteneală a lor, unde dimpotrivă, consumându-și puterile lor împregiurul acestii șandramale (bicoque), armata lui Sinan își va lua puteri, va tăbări în loc tare și, avînd vreme de agiuns, își va îndrepta trebile sau cel puțin se va trage în siguranță și, crescîndu-și apoi puterile cu nouă ajutoare sau găsind mijloc d-a se uni cu tătarii, va da creștinilor mult mai mult de lucru și va aprinde din nou flăcările cele acum mai stinse ale războiului.³²⁹

Mihai și Albert Kiraly stătură împotriva l-această părere. Ei ziseră că ar fi cu primejdie a înainta, căci s-ar espune între garnizoana cetății, care ar putea a le tăia liniile de comunicații și proviziile, și armata lui Sinan.³³⁰ Silvio Piccolomini rezemă și el această părere prin cuvintele următoare: „Dușmanul — zise el — sau s-a tras de temerea taberii noastre, sau spre a găsi loc mai bun de bătaie; dar și într-unul și în celălalt caz, el a apucat înainte cu o zi și o noapte și a putut a-și pregăti lucrurile sale, încît nu-l vom găsi nepregătit, nici în loc d-a nu se putea mult folosi de graba noastră. Dintr-altă parte, ne vom afla în mijlocul a doi vrăjmași, de vom lăsa înapoi cetatea, de unde vom fi necurmat supărați, mai cu seamă despre muniții ce se așteaptă din Ardeal. Apoi a se pune într-o asemenea primejdie este împotriva a oricărui temei de război și a oricărui obicei al unui înțelept căpitan. Se adaogă încă și această privire importantă, că noi suntem cît se poate osteniți și slăbiți de drum și, urmînd cu grabă pe dușman, îl vom găsi acum odihnit și în rînduială și ne vom afla în primejdie d-a fi cu toții înfrinți. Dar dacă el, din întîmplare, s-a tras cu gînd d-a fi mai departe de hotarale Ardealului și prin urmare într-un loc unde noi vom avea mai puțină înlesnire de hrană și alte trebuințioase, în vreme ce el, învecinîndu-să cu Dunărea, va putea, prin mijlocul acestui rîu, a se îngriji mai bine, apucîndu-ne

noi a bate cetatea, il vom sili, ca să nu-și piarză reputația, a veni într-agiutorul alor săi, și atunci vom găsi foloasele noastre a ne înhăța la luptă. De se va hotărî însă el a aștepta în București, ce folos mare vom avea oară de vom merge să-l lovim mâine, și nu după două sau trei zile? Încît spre a se uni Sinan cu tătarii, e lucru cu neputință, aflîndu-ne noi între dinșii, afară de aceea că tătarii nu sunt în loc de unde să poată trece cu atîta iuțeală în această parte." Piccolomini încheie zicînd că, deși nu e de părere d-a se lua cu atîta nerînduială după dușman și a sta, cum vor unii, în arme toată noaptea aceea, dar crede că ar fi bine ca o bandă din cavaleria noastră să meargă să supere ariergarda dușmanului, fiindcă afară de neodihna ce-i va pricinui, vom putea să avem lîmbă de mișcările lui și să știm mai bine ce să facem.³³¹

Sigismund Bathori și toți ceilalți capi se priimîră bucuroși la una ca aceasta și tot sfatul hotărî bătaia Tîrgoviștei.³³² Fără îndoială — și urma va dovedi — că aceasta n-a fost cea mai bună părere, căci întîrzierea creștinilor prileji mîntuirea lui Sinan.

Se luase hotărîrea a tăbărî în oarecare post, aproape de Tîrgoviște, văzut pe Piccolomini mai dinainte, și, spre aceasta, trimiseră un număr de călăreți ca să ție rînduiala, spre a merge oștile fără amestec a-și lua locurile de așezare.³³³ Îndată dup-aceea, prî obiceiul războiului, cerură ca cetatea să se predea.³³⁴ Pașa comandant al cetății, cătînd la fuga lui Sinan, la numărul armatei ce-l ocolise, la lipsa de nădejde d-a fi agiutat, sta în chipzuire să închine cetatea spre a se mîntui el și toți ai săi, dar ianicerii ce erau în cetate în număr de două mii se împotriviră, fiind mai bucuroși a se apăra, dupe cum cereau cîntea lor și făgăduiala dată lui Sinan.³³⁵ Într-aceea, creștinii, tăbărînd comod chiar în acea seară (7/17 octomvrie), se duse Piccolomini să vază cetatea și apoi puntară tunurile spre dînsa.³³⁶

În noaptea aceea, soldații făcură băștii, pre obiceiul lor.³³⁷ În dimineața următoare (8/18 octombrie),³³⁸ după ce, prin meterezuri, șanțuri acoperite și tăbii de lemne amestecate cu pământ, se apropiară ai noștri de ziduri³³⁹ și așezară baterii de tunuri, cu multă înverșunare, de trei părți deodată, începură a bate cetatea.³⁴⁰ Strălucitul Răzvan-Vodă, avînd cu sine moldovenii săi și cu legioanele săcuilor, se așezase despre răsărit, pe drumul Bucureștilor, și bătea partea de sus a cetății cu 10 tunuri.³⁴¹ Dintr-altă parte, neînvinsul Mihai-Vodă cu inimosul Bathori, care acum pentru întâiași dată vedea războiul, și cu eroicul Kiraly, se așeză despre munți și riul Ialomița, la o monastire³⁴² care fu atunci stricată și mai apoi dreasă,³⁴³ departe de cetate de o bătaie desăgeată.³⁴⁴ Ei ridicară acolo două movili în formă de turn³⁴⁵ și, cu două baterii de cîte zece tunuri fiecare, din aceste două părți, încep, prin sloboziri neîntrerupte, a pocni puternic zidurile.³⁴⁶ Mergînd apoi într-alt templu mult mai aproape de cetate, fără întrerupere grăbesc lucrările asedierii.³⁴⁷ Era cu greu însă de a se apropia de cetate, căci, afară de întăririle și șanțul ce o încungiura, avea încă și niște bălți împregiur.³⁴⁸ Apoi turcii dinlăuntru se apăra cu cele mai de pre urmă puteri ale inimei lor. De mai multe ori, prin tunurile lor, ei împinseră înapoi pe asediatori, ce umbla să treacă șanțurile cu luntri; răsturnară cu puștile lor pre cei ce, izbutind a trece șanțul, cerca acum a pune scări pe ziduri sau aduceau foc la tălpile zidului de lemn spre a-l aprinde; și nu uita nimic de ce trebuia spre apărarea cetății.³⁴⁹

Văzînd ai noștri că nu izbutesc astfel, se mărginiră a urma cu tunărirea înfricoșătoare de bombe și ghiulele, cătînd a sparge laturile zidurilor (battre en brèche les murs). Fumul acestor dese slobozituri de arme ale asediatorilor și asediaților ajunse de întunecă aerul și ascunse și la unii și la alții vederea dușmanilor lor.³⁵⁰ Săcuii căutară a se folosi de această negură. Ei aduseră lemne uscate,

catran, rășină, bușteanuri aprinse, torțe și alte materii aprinzătoare, și, aștigând bine focul, începură a-l arunca pre streșinile caselor cetății și căutară a aprinde întăririle ei.³⁵¹ Dar fiindcă birnele de care erau făcute acele întăriri erau încă verzi și prin urmare umede, și huma dupe dinsele nu se uscase, nu se puteau lesne aprinde de focul ce li să punea pe dedesupt.³⁵² Pe lângă aceasta, prin dese pușcării ale artileriei creștine, sfărământurile caselor cetății începură a cădea pe capul celor ce se afla supt zid, căutînd a-l aprinde, și astfel îi sili a se trage îndărăt. Apoi dușmanii, luptîndu-se vitejaște, nu-i mai lăsară a se apropia de ziduri, încît izbînda rămase cu totul în îndoială.³⁵³

XXIX

Văzînd Bathori și cu ceilalți capi descuragiarea oștilor de atîtea silințe zadarnice ce făcuseră, se duseră de îndemnară pe săcui a da dovadă că-și aduc aminte de libertatea de curînd dobîndită, a nu se descuragia de anevoinți și primejdii și a se arăta că sunt bărbați cu inimă și vrîdnici de libertate.³⁵⁴ Săcuii se formară atunci în cohortă și începură a duce o mai mare mulțime de lemne uscate, spre a da foc zidului. Mulți din ei căzură supt loviturile dușmanilor, dar, desprețuînd orice primejdie, vitejii săcui izbutiră în sfîrșit a aprinde zidul. La vederea flacării ce se întindea în toate părțile, ei strigară toți într-una: „*Iesus! Maria!*“, și care cu scări,³⁵⁵ cei mai mulți fără scări, deteră năvală spre a sări zidurile,³⁵⁶ în vreme ce o parte dintr-înșii purta focul într-alte laturi ale cetății.³⁵⁷ Artileria, din locul ei, aruncînd ghiulele arse de cele inventate de craiul Ștefan Bathori, aprinde acoperișurile caselor, și dărămăturile lor, prin mijlocul flăcărilor, cad pre capul asediaților.³⁵⁸ Acum zidul peste tot luase foc și turcii, încinși de flăcările cele groaznice de mari, ce mereu creșteau, sunt nevoiți, o parte dintr-înșii, a lăsa apărarea zidurilor spre a încerca a stinge focul.³⁵⁹ Ai noștri se folosesc de acest minut și dau voinicește asalt, și, în vecinătatea

serii, din toate părțile izbucnesc în cetate.³⁶⁰ Turcii, lipsiți de sfat,³⁶¹ amezați de flacări și de vrăjmașii ce îi împresurase, nemaiavând vreme a capitula,³⁶² spre a se mîntui de primejdie și de o prăpădenie desăvîrșită,³⁶³ ies cu toți pe porțița despre deal, necunoscută la ai noștri, căutînd scăpare.³⁶⁴ Dar călărimea creștină, care, pre obiceiul războiului, sta gata pentru orice întîmplare a luptei și aștepta călare ieșitul izbirei, îi vede, îi ia cu caii în goană, le taie calea, pe unii ucid, pe ceilalți prind; puțini numai, favorizați de noapte, prin păduri putură scăpa,³⁶⁵ și aceștia încă, pînă mai apoi fură găsiți și uciși;³⁶⁶ și din toată garnizoana, numai trei turci, fiind bine călăriți, ajutați și de întunecimea nopții, avură noroc să scape și se îndreptară spre București, ca să ducă lui Sinan vestea acestii nenorociri.³⁶⁷

Săcuii, intrînd în cetate, făcură mare vărsare de sînge. Dărămînd și scotocînd în cele mai ascunse locuri ale cetății după pradă — lucru la care foarte sunt deprinși, spun analiștii timpului — ei găsiră într-un loc tainic ascunși pe Ali-Pașa, comandantul cetății, și pe Mehemet-Bei. Zic unii că acești turci nu ieșiseră din cetate, mai bucuros vînd o moarte glorioasă decît a fugi;³⁶⁸ alții spun că erau răniți și de aceea rămăseseră pe loc.³⁶⁹ Săcuii îi duseră la Bathori. Între prinși se mai afla doi alți bei: Turan, beiul de București, și Sussim, bei de Tîrgoviște; la toți li s'a iertă viața. Lepădatul Mihnea-Vodă întîmpină în cetate o moarte norocită, ce i s-ar fi căzut a-i veni prin gîde, de cădea în mîinile creștinilor; trupul lui se găsi între cei morți;³⁷⁰ asemenea și al cadîului de Avlona.³⁷¹ Prada ce săcuii, mai cu seamă, făcură în oraș, și care toată li s'a lăsa, fu cu deosebire mare.³⁷² Se găsi în cetate două tunuri mari, care arunca ghiulele de 56 livre,³⁷³ și alte 42 mai mici, bani mulți și multe scule de aur și argint, cu muniții și provizii de hrană pentru trei ani, căci Sinan acolo își așezase magaziiile.³⁷⁴ În această asediere, din turci, ca la o mie fură trecuți supt sabie.³⁷⁵ Din ai noștri periră numai 60 ostași, dar mult mai mulți se răniră.³⁷⁶

Bucuria ce simțiră creștinii pentru luarea Țirgoviștei se mai adăogă cu vestirea unei alte izbînzii asupra vrăjmașilor. Ceata ce cu două zile înainte Bathori pornise ca să taie calea turcilor, carii duceau patru mii robi și turme mari de vite spre podul de la Giurgiu, călăuzită fiind de oameni de țară, care cunoșteau bine căile munților și a pădurilor, trecuse înaintea turcilor și, cîprinzînd strîmtorile pîn-a nu sosi ei, îi izbi cu putere, îi sparse rău, ucise mai pre toți, dobîndi înapoi toată prada lor și mîntui robii.³⁷⁷

A doua zi după luarea Țirgoviștei (9/19 octomvrie),³⁷⁸ generalii creștini se adunară la sfat de război și porunciră a le aduce înaintea pe Ali-Pașa, pe care îl siliră prin făgăduieli și amerințări a arăta ceea ce știe despre planurile și numărul ostașilor lui Sinan, întrebîndu-l încă cum a îndrăznit el a se împotrivi în cetate cu așa puțină oștire la o armată atît de numeroasă. L-aceste întrebări Ali răspunse cu respectul cuviincios, dar cu multă netemere și fără a-și schimba fața, că „Sinan n-avea cu dînsul fără numai de la douăzeci și opt la treizeci mii ostași, fiindcă și-a risipit oastea prin orașele și cetățile țării și îi e peste putință ca s-o poată aduna în puțină vreme;³⁷⁹ că dacă hanul cu tătarii ce se așteaptă din zi în zi nu-i va veni într-agiutor, el crede că Sinan, aflînd luarea Țirgoviștei, va părăsi Bucureștii și se va trage spre Giurgiu ca să treacă Dunărea îndărăt; în sfîrșit, că de vor creștinii a pune mîna pe dînsul, trebuie să se grăbească a coprînde și a sfărîma acel pod dupe Dunăre. Sinan — urmă Ali — plecînd, îmi lăsa numai puține oști pentru apărarea Țirgoviștei, dar mă făcu să nădăjduiesc că Ieremia, domnul Moldovei, va băga în cetate un agiutor de cinci mii ostași, afară din zece mii ce îmi făgăduia el însuși, zicînd că are să vie mai apoi să gonească pe creștini de lîngă cetate. El mă asigură încă că armia creștină nu este numeroasă; că cei mai mulți ostași sunt săcui, pe care azi-mîine e sigur să-i întoarcă în partea sa. Blestematul! m-a înșălat și m-a espus la o moarte

mai de tot sigură. O vrăjmășie veche e pricina ce l-a făcut a se purta astfel cu mine. Sinan a fost vrăjmaș de moarte tatălui meu, care s-a arătat cu slujbe mari împărăției; dar fiindcă tatăl meu n-avea nici o temere de dînsul și el nu-i putea face nimic, trădătorii s-a folosit de această ocazie ca să verse asupra nenorocitului fiu ura ce purta tatălui.³⁸⁰

Nu se știe dacă Ali era sincer sau vorbea astfel numai ca să-și tragă compătimirea lui Bathori.³⁸¹ Era însă de necrezut ca Sinan să aibă cu dînsul numai atîtea oștiri cîte arăta el, de vreme ce, cînd a plecat de la Tîrgoviște, armia lui întrecea mult în număr pe a creștinilor, după cum mărturisesc toți analiștii contimpurani. Văzînd Ali-Pașa puținul efect ce fac plîngerile sale, propuse să se răscumpere cu o sută mii talere de aur,³⁸² dar Piccolomini să împotrivi de a i se da libertatea. El avea interes a ține prins un om așa de însemnat, ca, întîmplîndu-i-se nenorocirea să cază în mîinile turcilor, să-l poată schimba cu dînsul. Și fiindcă acest șiret italian se făcuse stăpîn pe duhul lui Bathori, îl hotărî lesne a nu primi propunerea turcului.³⁸³ Prințul, după ce răspunse cu puține vorbe lui Ali-Pașa, îl trimise supt pază pînă la gazda sa³⁸⁴ și dupe aceea, împreună cu alți ofițeri turci, îl porni pe la Brașov la Cluj, în Ardeal.³⁸⁵

În urma acestora, capii armiei ascultară și raportul iscoadelor ce trimiseseră ca să ia limbă despre turci și, văzînd oarecare potrivire cu arătarea celor prinși, hotărîră a porni îndată după armata turcească.³⁸⁶ Din nenorocire trebuiră a mai șadea pe loc încă o zi, parte spre a împuternici oastea muncită de drum și de bătaie, parte spre a aștepta munițiile și bucatele ce se aducea din Ardeal în tabără.³⁸⁷

Aceste întîrzieri fatale mîntuiră pe Sinan-Pașa, cu toate greșalele lui. În ziua aceea (9/19 octomvrie) către seară, vro patru mii turci, care, după încredințarea dată de Sinan că va zăbovi lîngă Tîrgoviște încă două săptămîni, lăsaseră de vro cîteva zile tabăra și să duseseră departe de acolo după hrană, furagiu și pradă, se întoarseră aducînd cu dînșii 60 mii boi, ce răpiseră din munții și mînoasele cîmpii

ale Țării Românești. Intra turcii în tabără, mîinînd înaintea lor convoiul de vite, fără a bănuî de fuga rușinoasă a lui Sinan; și nu fură dezamăgiți decît cînd din acele corturi ce ei credeau pline de ianiceri, văzură azvîrlindu-să românii și săcuii, care năvăliră asupra-le și îi tăiară rău și fără milă. Această întîmplare neprevăzută răspîndi bielsugarea în tabăra creștină, încît un bou ajunsese a se vinde pentru un preț de nimic.³⁸⁸

XXXI

Sinan-Pașa, dupe cum știm, își părăsise tabăra de lîngă Tîrgoviște în dimineța de 6/16 octomvrie și luase cu graba calea Bucureștilor. Hassan-Pașa, care rămăsese în urmă cu patru mii călăreți drept ariergardă, îndată ce văzu din înălțimea munților pogorîndu-se steagurile creștine spre Tîrgoviște, grăbi cît putu la drum spre a ajunge tabăra.³⁸⁹ După o cale de o zi, vezirul tăbărise, cînd începu a se auzi urletele tunurilor creștinești dinaintea Tîrgoviștei. „Tunul lui Mikal-oglu!”³⁹⁰ striga turcii prin tabără, înghețați de spaimă.³⁹¹ Sosiră atunci niște trimiși din partea garnizoanei Tîrgoviștei, chemînd pe vizirul într-agiutorul cetății; dar acesta, cătînd la spăimîntarea oștilor, sta în îndoială.³⁹² Într-aceea, o ceată de vro 300 creștini ce se arătară la intrarea unei păduri vecine de tabăra lui îl sili a lua o hotărîre. Oștile Rumeliei, din porunca lui, meraseră asupra-le; dar creștinii le bătură, le răriră rîndurile foarte și le puseră în goană; din cei ce se întoarseră, nu era unul care să nu fie rănit.³⁹³ Un delir de spaimă coprinsese atunci toată tabăra.³⁹⁴ Mulți din soldați începură a dezerta și a se răspîndi cete-cete; capii umbla învîlmășiți fără să știe cesă facă; unii sfătuia a se întoarce la Tîrgoviște, lucru ce era cu neputință din pricina demoralizării armiei.³⁹⁵ Sinan scrisese îndată lui Ali-Pașa la Tîrgoviște să apere cît va putea cetatea; iar văzîndu-să în cea mai de apoi primejdie, să se tragă cu oastea sa spre podul de la Dunăre. Aceste scrisori n-ajunseră pînă la Ali, fiind

prinse de către ai noștri.³⁹⁶ Vezirul apoi își urmă retragerea spre București, unde ajunse în două zile.³⁹⁷ În acea demoralizare a armiei sale, Sinan, în loc să se grăbească a o trece cât mai curînd peste Dunăre, spre a o mîntui, nădăjduind o apărare mai îndelungată din partea Tîrgoviștei, se încumătă a se mai zăbovi la București. El obști că va șădea armia acolo 15 zile și porunci ca nici o oștire, nici un negustor n-are să treacă podul Giurgiului pînă la acel soroc; și pentru aceasta orîndui o gvardie la pod cu poruncă strașnică să nu lase pe nimeni a trece. Pe lîngă acestea, să silească în tot chipul spre a liniști duhurile și a le da curagiu.³⁹⁸ În vremea aceasta, cei trei călăreți scăpați cu mare greu de la luarea Tîrgoviștei sosiră în București, vineri dimineață în 10/20 octomvrie, aducînd vestea căderii cetății în mîinile creștinilor.³⁹⁹ Mări această știre peste măsură spaima și amețeala (confusion) în tabără.⁴⁰⁰ Sinan atunci, văzînd că descuragiarea oștilor crește mereu în loc d-a scădea, cum află și de luarea Tîrgoviștei, se sperie și el atît de mult, încît, cu toate că întărise orașul Bucureștilor și monastirea lui Alexandru-Vodă mai bine decît Tîrgoviștea, nu se mai încrezu în acea apărare și nu mai îndrăzni a aștepta acolo pe biruitorul dușman.⁴⁰¹ El porunci să puie în pivnițele acelei monastiri o mare mulțime de praf de pușcă pe care-l acoperi cu paie, așazănd un fitil lung care să arză cu încetul, lăsînd și oameni spre a-i da foc, ca astfel, cînd vor intra creștinii în acel loc, monastirea deodată să fie zvîrlită în aer cu o mare putere și dinșii să piară ca vai de ei supt acele ruine.⁴⁰² În toată ziua aceea (20 octomvrie), cu grabă mare Sinan strînse tunurile și munițiile de război și le încărcă în cară;⁴⁰³ apoi dete foc fortificațiilor și orașului Bucureștilor; și la miezul nopții (20 spre 21),⁴⁰⁴ luminat de flăcările acestui pîrjol ce prefăcu în cenușă tot orașul cu 22 biserici ce avea atunci,⁴⁰⁵ împins de desperare, ca cum ar fi avut pe dușman în spatele său, se puse rușinos pe fugă și cît mai iute a putut a întins-o spre Giurgiu.⁴⁰⁶ Astfel, mai mult fugînd decît făcînd o retragere,⁴⁰⁷ merse Sinan 14 ceasuri mereu și nu tăbări decît după ce trecu strîmtoarea Călugăreni-

lor; dar tunurile și munițiile de război nu putură ajunge în acel loc decît în 24 ceasuri.⁴⁰⁸ Cînd sosiră toate și se strînse armia întreagă, plecară cu toții cu aceeași grabă spre Giurgiu,⁴⁰⁹ unde, cu toată silința ce pusese la drum, din pricina neorînduiei în care se afla oștile, nu putură sosi decît tocmai luni în 13/23 oct., făcînd astfel trei tabere de la București pînă la Giurgiu.⁴¹⁰ În acea fugă prăpăstioasă turcii semănară drumul cu armele lor și cu un număr însemnat de tunuri, cămile și bagajuri, deosibit de ce năpustiseră în București. Spaima lor era așa de mare, încît, prin strîmtori și pe poduri, ajunseră a se omorî unii pe alții ca să treacă care de care mai nainte.⁴¹¹ În această stare de spaimă și groază se aflară ei mai cu seamă cînd trecură strîmtoarea de la Călugăreni. În orice copaciu li să părea a vedea un dușman, în orice minut se aștepta să văză strălucind înaintea ochilor lor sabia fulgerătoare a lui Mihai.

Este de luat în seamă că în toată această campanie, a cărei glorie analiștii creștini în mare parte o dau lui Bathori, ca unuia ce comanda toată armia creștină, analiștii turci nici că pomenesc de dînsul. Spaima turcilor, acela ce îi îngrozea, îi gonia și le amerința mereu cu moarte era „afurisitul (le damné) Mikal-ogli“. Aducerea-aminte a groazei ce Mihai însuflă atunci turcilor pînă azi încă să păstrează în popoul român și musulman, printr-o mulțime de legende, tradiții și cîntece populare. Unul din cei mai buni poeți ai noștri încadră una din aceste tradiții în această frumoasă strofă:

Spun că în urma luptei, în Asia bogată,
Daca mahometanii vedeau cîte o dată,
Un armăsar ce în preajmă-i căta el sforăind,
Coprînși d-adîncă spaimă, ziceau cu-nfiorare
Că el a văzut umbra acea îngrozitoare
A lui Mihai Viteazul asupră-le viind.⁴¹²

Bathori, după ce puse de drese cetatea Tîrgoviștei și o înzestră cu o garnizoană tare,⁴¹³ în 11/12 octombrie des-de-dimineață, se îndreptă cu toată armia în urma lui Sinan, spre București.⁴¹⁴ În cale creștinii întâlneau mai multe cete de câte 3, 4 și 5 sute turci, care se rezlătiseră de tabăra lui Sinan sau rămăseseră în urmă, și toți fură uciși, astfel încît cîmpiile și livezile din drum erau semănate cu trupuri moarte de turci.⁴¹⁵ După ce luară o bucată bună de drum, ei întâlneau trei fugari unguri, care le spuseră că Sinan, temîndu-să de sosirea lor, fugise în grabă, lăsînd în București multe bagaje, bucate, muniții, robi, cămile și cîteva tunuri pe care nu le putu lua, fiind osiile și roatele sfărîmate; că în cale el mai lăsase multe alte bagaje; că groaza armiei întregi era atît de mare, încît fără îndoială, cînd va sosi în locuri grele, în strîmtorile înguste și băltoase de la Călugăreni, să vor rîni între sine ca să poată trece unul altuia înainte. Bathori, neîncercîndu-să pe arătarea acestor fugari, trimise pe căpitanii Nicolae Sennyei și George Farcaș cu o sută de călăreți ca să facă o recunoaștere spre București și să ia limbă.

Aceștia, întorcîndu-se spre seară, întăriră raportul fugarilor.⁴¹⁶ Aceasta hotărî pe generalii creștini a merge d-aci înainte în marș forcé,⁴¹⁷ ca să mărească temerea și groaza dușmanului în fuga sa.⁴¹⁸ Ei aflară atunci că Sinan, în calea sa de la București la Giurgiu, tăia toate podurile dupe rîuri, punea piedece la treceri, strîmtori și vaduri, ardea și pustia toate satele, ca astfel lipsa bucatelor și piedecile drumului să întîrzieze goana ce-i da armia creștină.⁴¹⁹ Generalii se sfătuiră atunci și hotărîră a schimba drumul și a lua altul mult mai spre dreapta de București.⁴²⁰ Acest drum, pe lîngă aceea că avea folosul d-a nu fi călcat și smintit de dușman, scăpă încă pe creștinii de cursa ce le întinsese Sinan în monăstirea lui Alexandru-Vodă din București, care săltă atunci și se spulberă în aer fără a vătăma pe nimeni;⁴²¹ dar el făcea un încungiu cu deosi-

bire lung și era plin de mocirlă și jumătate de crîng și așa de greu de umblat, încît se întîrzie foarte mult mersul armiei, iar mai cu seamă al artileriei, care mai toată rămase înapoi.⁴²² În cale, armia mai întîmpină niște oști turcești rămase în urmă, pe care foarte le snopi și le zdrobi, încît multe mii de trupuri de om, de cai și de cămile zăceau în lungul drumului, și aerul se împuti de o mare putoare.⁴²³ Dar turcii, în amețeața fugei lor, uitaseră cîteva poduri netăiate; astfel creștinii avură noroc a găsi nesfărîmat podul de la Argeș, pe care trecuse turcii, și putură și ei înainta fără zăbavă.⁴²⁴

Cînd ajunseră la o depărtare de două mile de Giurgiu, priimără veste că Sinan, aflînd prin oameni de loc de sosirea lor, trecuse cu o zi înaintea Dunărea cu cea mai mare parte din oștile sale, că rămăsese încă dincoaci de rîu o mulțime de cară, bagaje, o pradă însemnată de tot feliul, cu un mare număr de robi, spre paza căroră lăsase opt mii turci, care nu trecuseră încă, căci nu îndrăzneau a încerca podul, ce era foarte slab, cu o greutate așa de mare ca a carelor și a tunurilor, pîn-a nu trece mai întîi pedestrima și călărimea.⁴²⁵

Bathori atunci, sfătuindu-să cu toți generalii, își întocmește armata de bătaie. Mihai, ce se aflase mereu la avangardă, porni iute înaintea cu românii săi ca să dea harță vrăjmașului și să-l împiedece a trece podul pînă să sosească Bathori cu toată armia. Înaintînd românii către Giurgiu, întîmpină în cale o seamă de turci furagieri ce ducea niște turme de dobitoace, îi împrăștie îndată, ucid pe cei mai mulți, pe ceilalți prind și îi trimit îndărăt lui Bathori, căruia deteră aceleași știri despre Sinan. Acum Bathori grăbi și mai mult la drum, pîrîndu-i tare rău că o împreunare de împregiurări fatale l-au făcut să piarză mult timp și prileji scăparea lui Sinan. Într-această vreme Mihai-Vodă sosise la Giurgiu și ajunsese pe turci (15/25 octombrie).⁴²⁶

Oraşul Giurgiului, afară de un zid slab ce îl încungiura, era ocrotit de castelul Sîn Giorgiu. Acest castel avea o poziţie foarte tare. Arta şi natura contribuiseră a-l întări. El era aşezat pe un ostrovel foarte frumos, numit Slobozia, format de un mic braţ al Dunării, care se desparte puţin mai deasupra şi, încungiurînd un spaţiu de două jugăre, cade iarăşi în matca riului.⁴²⁷ Astfel castelul, acoperind cu totul mica insulă pînă în mărginele ei, părea a pluti pe deasupra undelor.⁴²⁸ După temeliile lui, ce astăzi încă se văd, acest castel nu e îndoială că a fost zidit de romani. Dărămat în vremea năvălirilor barbarilor, el fu rezidit pe la anul 1000 dupe Cristos de genovezi, de la care luă şi numele de Sîn Giorgiu, patronul acelei neguţătoare republici.⁴²⁹ Pe la sfîrşitul veacului al XIII-lea, Negru-Vodă, duca al Făgăraşului, întinzîndu-şi stăpînirea peste toată Ţara Românească pînă la Dunăre, mai întări castelul Sîn Giorgiu. La 1418, cînd Mahomet I năvăli în Ţara Românească de pustii o parte dintr-însa, între alte cetăţi dupe Dunăre ce coprinse fu şi acest castel, pe care îl mai întări.⁴³⁰ Puţin dup-aceea, românii îl luară înapoi supt vestitul domn Dan III Dracula. La 1431, împăratul Sigismund, regele Ungariei, mai întări acest castel cu fortificaţii şi alte zidiri, cînd el trimise pe un vestit general, Ioan Marotius, în ajutorul lui Dracula-Vodă împotriva lui Radu, poreclit Prasnaglava, care intrase în ţară cu ajutorul turcilor.⁴³¹ Căzînd după aceea iarăşi în mîinile turcilor, castelul Sîn Giorgiu le fu răpit împreună cu celelalte cetăţi de către Vlad-Vodă Ţepeş.⁴³² Dar dupe moartea acestui domn de crudă şi vitează aducere-aminte, turcii îl luară înapoi la 1479, fiindu-le dăruit de Vlad VII, pe care ei numiseră domn fără alegerea ţării;⁴³³ dar îl perdură curînd dup-aceea şi românii îl stăpîniră pînă la anul 1544, cînd turcii îl luară iarăşi, împreună cu Brăila şi Turnul. De atunci el fusese mereu în stăpînirea turcilor pînă în acest an 1595; şi apoi, după moartea lui Mihai-Vodă, pică iar în mîinile lor şi fu în stăpînirea lor pînă la tractatul de la Adrianopol

(1830), în urma căruia se dărimă cu totul și orașul intră în stăpânirea noastră.

Pe vremea de care povestim, era acest castel foarte tare prin poziția sa, prin întăririle sale și prin ocrotirea ce priimea de la cetatea Rusciucului, încît dobîndise reputație de a nu putea fi luat.⁴³⁴ El era atunci fabricat dupe obiceiul vechi, de ziduri tari, dar fără valuri de pămînt și fără flancuri la ziduri, avînd numai turnurele împregiur, și înlăuntru un turn mare (donjon).⁴³⁵ Mergea atunci podul făcut de Sinan de la capul cel de lingă orașul Giurgiului, loc unde se varsă două rîuri în Dunăre,⁴³⁶ pînă la poalele castelului, unde, trecînd o întindere de pămînt de zece pasuri, se unea cu celălalt braț al podului, cel mai lung, care ducea la insula cea mare și d-acolo în malul Rusciucului.⁴³⁷

XXXIV

Sinan-Pașa, ajungînd la Giurgiu (23 octom.) cu armata în cea mai mare neorînduială, obști că va șădea acolo trei zile și astfel mai adăogă încă o greșală la cîte făcu pîn-atunci în această retragere.⁴³⁸ Pricina acestii nouă zăbăvi ce puse la trecerea armatei sale peste Dunăre fu o măsură finanțială a administrației turcești. Fiîndcă turcii pustiiseră și prădaseră toată țara pînă în hotarăle Ardealului, luînd mai multe mii de robi, o cătătime nenumărată de vite, ce se vînduseră la mezat în tabără, și atîta pradă încît încărcaseră cu dînsa ca la 10 mii cară,⁴³⁹ vezirul puse la intrarea podului un inspector și un scriitor, însărcinîndu-i a cere de la neguțători, care ducea dobitoacele și celelalte mărfuri și lucruri cumpărate, legiuitul drept de 1 la 5 (pentzik) pe seama sultanului.⁴⁴⁰ În vreme ce se urma această nenorocită lucrare, iată ajunge veste (24 octomvrie) că Mihai se apropie în capul armiei sale și că acum nu e departe.⁴⁴¹ Măsura fiscală fu îndată părăsită;⁴⁴² și mai întîi Sinan-Pașa trecu singur în noaptea aceea (24 spre 25 octomvrie) podul.⁴⁴³ După dînsul, toată noaptea pînă

la crăpatul zilei, trecură mereu pe pod la Rusciuc pavilionul vizirului cu corturile și ianicerimea și cu o parte din tunuri și muniții de război;⁴⁴⁴ dar coloanele cele mai mari rămăseseră încă pe malul românesc;⁴⁴⁵ asemenea rămăseseră năpustite multe tunuri și bagajele cele grele, căci în acel grozav amestec și spaima ce stăpînea pe toți, nimeni nu vroia să ajute pe soțul său.⁴⁴⁶ Se dedese voie atunci soldaților și neguțătorilor a trece care cum va putea ca să scape;⁴⁴⁷ și soldații stricîndu-și rîndurile, neguțătorii părăsindu-și avuțiile încărcate în cară, să repeziră toți cu totul și în amestec spre pod.⁴⁴⁸ O mulțime fără seamă de oameni și de vite se înghesuiseră pe pod în cea mai mare neorînduială. O spaimă panică stăpînise toate durerile și pretutindeni era cea mai mare dezorganizație,⁴⁴⁹ cînd, fără veste, pe la patru ceasuri după-amiază (25 octomvrie), oastea lui Mihai se arată și intră în șesul dinaintea Giurgiului (l'esplanade), unde tăbări.⁴⁵⁰ Dar fără a perde vreme, românii, împingînd înaintea lor și deschizîndu-și drum printre mulțimea turmelor de vite mari și mici și printre un mare număr de robi,⁴⁵¹ cad peste tabăra și bagajele turcilor,⁴⁵² îi izbesc în spate cu atîta iuteală, încît pe toți îi reschiră, pe unii taie fără milă, pe alții prind, pe alții pun în goană spre pod și mîntuise vreo 5 mii români, afară de femei și copii, ce fuseseră robiți în Țara Românească și Moldova.⁴⁵³ Acești români, scăpînd astfel din robie, să armară cum putură și deteră mîna de ajutor fraților lor împotriva dușmanilor.⁴⁵⁴

O despărțire din oastea lui Mihai înaintă pînă la malul Dunării și alte patru scadroane cu pedestrime armată cu puști începură a slobozi asupra podului;⁴⁵⁵ apoi Mihai își așază tunurile pe un delușor vecin și astfel, de o parte cu tunurile, de alta cu muschetăria, făcu să plouă un pîrîu de foc asupra turcilor.⁴⁵⁶ În toată lungimea podului se vedea atunci o gloată adîncă, îndesită, amestecată, de ostași, neguțători, femei, copii, cai, cămile și alte dobitoace, tunuri și cară, împingîndu-să, îmboldindu-să, strivindu-să unii într-alții, fiecare om îngrijitor de mîntuirea sa căutînd a lua pas înaintea vecinului său, unii călcați în picioarele

cailor, alții răbindu-se în armele celorlalți, apoi primejdia și temerea crescînd din ce în ce, începînd a se bate și a se uide între sine. Din această grozavă îmbulzeală de oameni și de vite, se auzea uneori o murmurare ce zbîrnfia înecat, alteori o larmă mare amestecată de gemete și groaznice blesteme. Aceeași îmbulzeală și aceleași nevoi se petrecea la capul podului între cei ce, simțind în spate paloșul românesc, se munceau să apuce a intra pe pod. Sinan, din malul Rusciucului, privea această chinuire a armatei sale fără a-i da nici un ajutor.⁴⁵⁷ Garnizoana castelului numai, prin tunuri și puști, începu a vărsa o ploaie de gloanțe și ghiulele asupra românilor.⁴⁵⁸ Dar aceștia, fără a se spăimînta de această furtună, iuțiră și mai mult focurile lor, încît neorînduiala și spaima turcilor ajunseră în culme și o groaznică desperare îi coprinse.⁴⁵⁹ Cei dupe pod, neputînd răzbi înaintea și nemaivăzînd alt mijloc de scăpare, se puseră să arunce artileria și carăle în Dunăre, ca să-și facă loc și ca să nu cază și ele în mâinile creștinilor;⁴⁶⁰ apoi mulți din ei se azvîrliră în apă, chemînd în ajutor numele lui *Alah* și cercînd a scăpa înot.⁴⁶¹ Dar unii din neștiința de a înota, alții din vîrtejurile rîului ce aveau a trece în toată lărgimea lui, periră înghițiți de unde;⁴⁶² ceilalți fură uciși, căci îngrozitorul Mihai îmbărbăta pe ai săi și îi îndemna la bătaie cu graiul, cu mîna și cu pilda.⁴⁶³ Prin artileria sa, el izbuti în sfîrșit a rupe podul prin mijloc în două.⁴⁶⁴ Un geamăt de groază umplu atunci aerul și prăpăstiosul adînc al rîului, cu gura căscată, sorbi și înghiți într-o dată gloate de vrăjmași.⁴⁶⁵

XXXV

În vreme ce o parte din armata musulmană se zbuciuma și se lupta astfel împotriva valurilor rîului și perea sau de unde, sau de gloanțele ce le trimitea creștinii, fără a căpăta de nicăiri ajutor, sosi pe loc și Bathori cu oștile sale.⁴⁶⁶ Turcilor care rămăseseră pe malul românesc, închiși între jumătatea podului sfărîmat și ai noștri, li să

tăiașe tot mijlocul de scăpare și nu mai aveau alt ce face decât a se lupta, a se îneca sau a se preda.⁴⁶⁷ Ei încercară un minut a se apăra supt ocrotirea unei baricade de cară legate în mare număr, strîns unul lîngă altul, pe care o făcuse Sinan la capul podului spre a stăvili năvălirea călărimei creștine.⁴⁶⁸ Dar Bathori, îndată ce sosi, orîndui o ceată de pedestrime aleasă de sfărmă această baricadă.⁴⁶⁹ Apoi trimise pe cei mai buni din pușcașii săi, carii căzură cu furie asupra dușmanilor osteniți de luptă, răniți și slăbiți, măcelărindu-i groaznic.⁴⁷⁰ Acei ce putură scăpa cu fuga dinaintea crudului și nemblînzitului paloș creștinesc, în desperarea lor, se aruncară în rîu, încercîndu-se în zadar a-l trece înot; astfel mai mulți își aflară moartea în valurile Dunării.⁴⁷¹ Atunci se prăpădi cu totul acolo vestita ceată a echingiilor, care două veacuri stătuse groaza Ungariei și a Germaniei; ei se aflaseră puși de pază la capul podului pe malul românesc și nici unul dintr-înșii nu putu scăpa;⁴⁷² asemenea nici un om nu mai rămăsese pe lîngă Hașan-Pașa, la ariergardă.⁴⁷³

În izbînda aceasta se deosibi mai cu seamă pedestrimea aleasă a secuilor ce purta numirea de pixidari, sulitași, vestită de vitează.⁴⁷⁴ Dunărea se umpluse de trupuri moarte de turci și unde ele se roșiseră de sîngele vărsat.⁴⁷⁵ Afară de leșurile turcești, ce stau așternute și grămădite ca niște movili pe uscat, o mulțime de alte leșuri de oameni, de cai și de cămili se afla în brațul Dunării ce desparte insula Sîn Giorgiu de malul românesc, grămădite și încheștate astfel unele de altele, încît în acel loc Dunărea abia putea a-și urma cursul său; și cînd, după bătălie, vroiră creștinii să adape dobitoacele, nu puteau scoate apă de acolo fără a scoate decdată vrun trup de om sau de cal. Mult mai mulți turci încă se vedea plutind pe unde, în cursul apei, plini de răni, jumătate morți, gemînd și văietîndu-se cu jale.⁴⁷⁶ Urîcioasă și îngrozitoare priveliște de omor!⁴⁷⁷ Turcii care trecuseră în insula cea mare căutară să ajute pe ticăiții lor frați.⁴⁷⁸ Satîrgi-Mehemet-Pașa puse d-acolo de îndreptă tunurile spre tabăra creștinească, dar loviturile n-ajungea,⁴⁷⁹ sau din neștiința tunarilor, sau din reaua

poziție, și nu putură vătămă pe ai noștri; în vreme ce aceștia, avînd buni tunari și favorizați și de poziție, nu slobozea nici o împlutură în sec. Printr-acest mijloc ei putură coprinde două din cinci corăbii ce aveau turcii atunci acolo pe Dunăre, celelalte trei scăpînd cu fuga.⁴⁸⁰

Martori ce au văzut cu ochii spun că peri într-această bătăie de la trecerea Dunării cala 18 mii turci.⁴⁸¹ Deosibit de robii ce mîntuiră, creștinii dobîndiră o mare parte din artileria vrăjmașilor, steagurile lor, bagajurile, o mulțime de dobitoace și șase mii cară încărcate cu pradă.⁴⁸² Analistul turc contîmpuran Seadedin încheie descrierea ce face de această bătălie, așa de nenorocită pentru ai săi, prin aceste cuvinte: „Covîrșirea amestecului și a spaimei fu așa de mare, încît putem zice că niciodată nu se văzu o asemenea desăvîrșită înfrîngere (une pareille dérouté)“.

XXXVI

După ce creștinii împedecară pe barbari în trecerea lor, sfărîmînd podul ce ducea la insula Sîn Giorgiu și făcînd atîta peire într-înșii, vrură unii dintr-înșii să coprinză îndată și al doilea pod, care ducea de la poalele castelului la insula cea mare,⁴⁸³ și să stăpînească această insulă, ucigînd și aruncînd în rîu pe turcii ce se afla acolo. Două steaguri din pedestrimea domnului Moldaviei, cu o înfocată îndrăzneală se repeziră pe acest pod. Turcii din insula cea mare, văzînd aceasta, foarte se îngroziră și temîndu-se ca toată armata să n-aibă același gînd, începură a tăia cu securi capul podului din partea lor. Dar ceilalți ostași creștini nu îndrăzniră a însoți pe inimoșii moldoveni, ca să nu se espuie între armata lui Sinan d-o parte și focul castelului de alta.⁴⁸⁴ Ei nu știa că acest castel nu-i putea supăra, lipsindu-i praful de pușcă. Sinan încărcase patru cară cu lăzi cu praf ce poruncise a se duce la castel, dar, din învîlmășeala în care picară turcii la sosirea creștinilor, aceste cară nu apucaseră să treacă podul la castel. Ele luară apoi, către seară, din întîmplare, foc, prin creștinii ce rătăceau

printre rîndurile carălor spre a jefui, și săltară deodată, cu mare zgomot, în coloane de fum în aer; lucru minunat însă, că nimeni nu fu rănit.⁴⁸⁵ Deci acei viteji moldoveni, nevăzîndu-se ajutați de nimeni, fură nevoiți a lăsa îndrăzneța lor întreprindere, care ar fi fost atît de frumoasă și folositoare armiei și ar fi înlesnit mult coperinderea castelului.

Acestea petrecîndu-se astfel pînă înnoptă, armia creștină, nemaiavînd vreme a tăbări, se hotări a bivuaca pe loc.⁴⁸⁶ Călărimea de sineși arătă voința de a sta înarmată toată noaptea aceea, temîndu-să ca nu cumva dușmanii, folosîndu-se de întunecimea nopții, să treacă din insulă cu corăbii ca să vie să-i izbească. Pilda călărimei fu urmată de toate celelalte oști și astfel armia întregă veghe înarmată toată noaptea, puind în toate părțile streji spre a priveghea mișcările turcilor.⁴⁸⁷ Aceștia atunci se aflau, cea mai mare parte, trecuți pe malul Rusciucului; vro 5 mii dintr-înșii tăbăriseră, din porunca lui Sinan, în insula cea mare;⁴⁸⁸ alții, din spaima ce le dedese creștinii, scăpaseră și să trăsaseră supt castel, la intrarea podului ce ducea la această insulă, de unde fu trimisă o altă mînă de soldați spre paza aceluï pod și spre a da putere garnizoanei castelului,⁴⁸⁹ care se urcă atunci la numărul de 800 ostași.⁴⁹⁰

A doua zi (26 octomvrie), Bathori, încredințîndu-se că nu mai are nimic de temut, purcezînd din locul unde petrecuse noaptea, ceva mai nainte își așază tabăra;⁴⁹¹ apoi îndreptară asupra castelului Sîn Giorgiu chiar tunurile luate de la turci la Tîrgoviște.⁴⁹² Loviturile cele dese și nentrerupte ale artileriei, în puține ceasuri, fac o spărtură în ziduri, care socotindu-să îndestul de largă, îndată se alese de tot cortul cîte doi soldați și, formîndu-să astfel o ceată bună, i se porunci a da asalt, trecînd brațul Dunării pe vase, căci podul era sfărîmat.⁴⁹³ Această ceată era alcătuită nu numai de pedestrași, dar și de călăreți, care, lăsîndu-și caii, cerură a merge la asalt și, cu sabia în mînă, se repeziră cu inimă dasupra zidurilor, prin ruine. Dar nenorocita pedestrime ungurească, atît de vitează în multe rînduri, nerăbdătoare d-a intra în castel, se repezi cu multă

nebăgare de seamă și cu curagiu înaintă pînă în vârful spărturei, unde fu izbită c-o neprevăzută furtună de gloanțe, care trînti morți pe acele dărămături ca la două sute; mulți alții fură răniți, ceilalți învinși și împinși înapoi.⁴⁹⁴ Garnizoana castelului, într-adevăr, ocrotită de tăria zidurilor, se apără cu o îndărătnică bărbăție, aruncînd asupra creștinilor nu numai cu puștile din care trăgea rar, avînd lipsă de praf, dar din care trăgea de aproape foarte și drept la țintă, ci încă cu săgeți, lănci, sulii, gereturi, pe care le aruncau cu mîna, și în sfîrșit cu mari bolovani de piatră.⁴⁹⁵ Ea priimi mai apoi praf și alte ajutoare din insula cea mare, prin mijlocul podului ce lega acea insulă cu castelul.⁴⁹⁶ În acea insulă știm că era o tabără de cinci mii turci, care începură acum a supăra prin tunurile lor rău pe ai noștri⁴⁹⁷ și, atît prin aceasta, cît și prin ajutorul necurmat ce da castelului, zădărnicea toate silințele ce făcea creștinii d-a-l coprînde. Afară de aceasta, Sinan, pe lîngă mal, luîndu-se cu corăbiile, veni pînă în dreptul castelului și d-acolo, cu balimezuri de cele mari, numite doubles faulconeaux, duplicates falcones, trăgea nencetat asupra creștinilor cu mare vătămare a tuturilor, mai cu seamă a acelor ce bătea cetatea sau se urca la asalt.⁴⁹⁸ Se judecă atunci a fi de mare trebuință a pune o stavilă între castel și insula de unde îi venea ajutoare. Pentru aceea se hotărî să se taie partea de lîngă castel a podului ce ducea la insulă.⁴⁹⁹ Cu toate că acest lucru era cu primejdie, dar Silvio Piccolomini, care priimise comanda a toatăi artilerii, se încumătă a-l săvîrși cu bine. El se puse însuși în capul unei cete și merse spre pod, dar, fiind nevoit a trece supt castel, a-și espune oastea descoperită la focurile lui și încă a să apuca și la harță cu turcii ce sta de pază în acel loc, el perdu mulți ostași; și noaptea apucîndu-l cînd d-abia puțin din pod să tăiasse, fu silit a să trage. Astfel această întreprindere, făcută cu mai multă vitejie decît înțelepciune, nu izbuti.⁵⁰⁰ Se chipzuiră atunci a arde podul prin tunuri și prin focuri fabricate⁵⁰¹ și acest mijloc fu norocit cu izbîndă.⁵⁰² Un bun număr de turci, carii veneau atunci pre acel pod în ajutorul asediaților, se înecară.⁵⁰³ Dup-aceea, creștinii îndreptară

toată artileria asupra zidurilor castelului.⁵⁰⁴ Această artilerie era puțin numeroasă, căci, din greutatea drumului, cele mai multe și mai mari tunuri rămăseseră în urmă; și cu toate că să așteptau în tot ceasul, încă nu sosiseră.⁵⁰⁵ Cele mai mari tunuri ce aveau ei atunci în tabără d-abia purtau ghiulele de 30 livre.⁵⁰⁶ Curînd însă înaintarea nopții sili și tunurile să tacă.⁵⁰⁷

XXXVII

La miezul nopții începură din nou tunurile a bubui⁵⁰⁸ și tunară cetatea pînă puțin după miezul zilei (27 octomvrie), cînd se făcu o bună spărtură (brèche), ca o crăpătură de patru brațuri de ziduri.⁵⁰⁹ Piccolomini judecă că această spărtură e destulă spre a putea intra în castel, cu atît mai mult că descoperea între apărători temerea și confuzia;⁵¹⁰ dar ungurii, speriați de cea dintîi a lor neizbutire, nu vroiră a se urca la asalt supt pricinuire că spărtura nu e destul de largă,⁵¹¹ cu toate că italienii trebuia să meargă înaintea lor.⁵¹² Piccolomini atunci se întoarse către ai săi și îi îndemnă: „a-i face cinste și a păstra reputația nației și a lor însuși, cîștigate în multe alte întreprinderi mult mai primejdioase, dar nu într-o cauză nici mai puțin dreaptă, nici despre care mai mult pot nădăjdui ajutorul ceresc, de vreme ce se luptă împotriva vrăjmașilor fățișai ai legii creștine“.⁵¹³

Zicînd aceste, împreună cu cavalerii săi îmbărbătați de cuvintele lui, năvălește vitejaște cu sabia în mină și se urcă peste micile dărămături ale acelei spărturi.⁵¹⁴ Ion Veichir, lăsînd caii, aleargă și el cu ai săi, inimos, la asalt.⁵¹⁵ Alți ostași se mai luară după dînșii și, năvălind cu toții cu furie mare, se urcară pe o parte de ziduri și înfig un steag.⁵¹⁶ Dar turcii se apăra cu energia desperării,⁵¹⁷ aruncînd în creștini grenade și pietre.⁵¹⁸ De o jumătate de ceas ținea acum lupta pe ziduri cu o deopotrivă înverșunare între asediatori și asediați, cînd Piccolomini, văzînd că puținii ostași ce se urcaseră la asalt nu vor putea izbuti de nu vor

fi îndată sprijiniți de oștiri proaspete, se întoarse cu iuțeală către unguri⁵¹⁹ și le strigă: „Nu sunt oare acolo italienii puși în primejdie pentru mîntuirea patriei voastre și spre a încerca tot o soartă cu voi, spre nimicnirea dușmanilor universalii, iar ai voștri particulari împilători? Puteți oare suferi a-i vedea acum sau trăgîndu-se înapoi, părăsiți fiind de voi, sau însemnînd cu sînge locul și întemeindu-l cu moarte, întru vecinică aducere-aminte viitorimei de nobila lor înfocare și de puțina recunoscătoare a voastră moli-ciune?”⁵²⁰ Ungurii făcură atunci de rușine aceea ce temerea îi oprise d-a întreprinde, și cu multă fierozitate alergară a reînnoi asaltul.⁵²¹ Comandantul castelului, văzînd această nouă năvălire ce-l amerința și spăimîntarea oamenilor săi, desperă de a se mai putea apăra și dete tristul semn că voiește a parlamenta și a se preda. Piccolomini porunci îndată oștilor sale a sta în loc și să gătea să asculte propunerile turcului, cînd deodată ungurii și săcuii, nerăbdători acum a răzbuna pierderea soților lor, se reped furioși în castel, făcînd multă larmă⁵²² și împingînd înaintea pe italieni, carii, aflîndu-să astfel striviți între soții lor și vrăjmași, suferiră foarte, rănindu-se mulți dintr-înșii.⁵²³ După oarecare împotrivire a vrăjmașilor, creștinii coprind castelul către seară și turcii care scăpară de cea dintîi furie a soldatului biruitor se închiseră în turnul dinlăuntru. Dar nici în acest post nu se putură ei mult apăra și, coprinzîndu-l creștinii și pe el cu asalt, mai pe toți turcii cîți se afla acolo îi trecură prin ascuțitul săbiei.⁵²⁴ În acest loc să răniră cîțiva din ai noștri, cei mai mulți de petre; iar tunurile și puștile din insula cea mare vătămară pe ungurii ce se aflau despre acea parte și le omorîră ca la patruzeci oameni.⁵²⁵ Săcuii trecură tot ce întîmpinară, fără milă, supt sabie, necrușînd nici sex, nici vîrstă.⁵²⁶ Acei din turci ce fugiseră afară din castel fură măcelăriți sau se îneacă în Dunăre.⁵²⁷ Vro sută dintr-înșii, pogorîndu-să dupe ziduri, vruă să fugă într-o galeră ce era acolo la țarm, dar, urmați fiind de aproape de ai noștri, săriră cu toții împreună pe galeră și, ucigînd ai noștri pe turci, rămase acea corabie în stăpînirea noastră.⁵²⁸ Ea fu cunoscută a fi una din

acele ce în anul trecut luaseră turcii cu dinșii cînd au plecat de la Comorn.⁵²⁹ Altă galeră ce se afla între insulă și pod și pe care era 2 500 turci și tătari, zdrobită fiind de loviri-
rile artileriei, se afundă mergînd în cursul rîului; numai
vîslașii (chiourme) putură scăpa.⁵³⁰ Din opt sute turci
ce alcătuiau garnizoana numai unul se mîntui.⁵³¹ El se
aruncă în Dunăre spre a o trece înot și, cu toate că fu ochit
de ai noștri, care azvîrliră o mulțime de gloanțe dupe dînsul,
avu minunat noroc de ajuns neatin, tot înot, pînă în
tabăra lui Sinan de la Rusciuc.⁵³²

Din creștini căzură la această luare a castelului 250 oame-
ni și mulți se răniră.⁵³³ În castel se găsi 39 tunuri,⁵³⁴
din care două foarte mari, două culevrine de 38 și celelalte
mai mărunte.⁵³⁵ Prada ce pică atunci în mîinile ostașilor fu
neprețuită. O mulțime de bani, arme, scule și alte lucruri
scumpe, o cătățime nemăsurată de grîu și un mare număr
de capete de vite, cămile, catîri, cai frumoși ce Sinan luase
din Țara Românească și n-apucase a-i trimite, cum vroise,
la Constantinopol, și care era atît de numeroși, încît, după
ce luară pre cei mai buni, nefiind destui oameni spre a
încăleca pe ceilalți, îi mînau cu cîrdul amestecați cu vi-
tele.⁵³⁶ În toate părțile se vedea fluturînd steaguri musul-
mane, stoffe de aur, brațare scumpe, paviloane de mătase
care contrastau cu hainele cele proaste ale românilor și
ale săcuilor.⁵³⁷ În acea bucurie generală, italienii numai
se arătară foarte mîhnîți, căci ungurii, năvălind în castel
tocmai cînd turcii era gata a capitula, le-a răpit gloria ace-
lii coprinderi; dar prințul Bathori cu nunciul papei și in-
ternunciul împăralesc îi mîngîie cu cuvinte dulci, cu laude
și cu daruri.⁵³⁸ Trofee ale acestei campanii, deosibit de mai
multe mii de robi mîntuiți, fură 27 steaguri,⁵³⁹ ca la 120
tunuri,⁵⁴⁰ din care unile de o mărime nemăsurată, și, de la
18 octomvrie, luarea Țîrgoviștei, pînă la 27 ale același luni,
atît la Țîrgoviște, cît și în goana ce creștinii deteră turcilor
pînă la Giurgiu, într-această din urmă bătaie și la luarea
castelului, turcii pierdură peste tot ca la 26 mii oameni.⁵⁴¹
Acest sfîrșit nenorocit avu acea îngrozitoare expediție a lui
Sinan în Țara Românească, care amerințase că va înghiți

pentru totdeauna nația română și cu dînsa și creștinătatea, pe care ea mai puternic o ocrotea atunci. Eroilor de la Călugăreni să cuvine mai ales cîntecul izbînzii în această glorioasă campanie. Venirea lui Bathori nu făcu alt decît reschiră și goni un dușman învins și demoralizat, și care și fără aceasta ar fi fost curînd nevoit a deșerta țara. Datoria și gloria lui Bathori era a nu lăsa nici un picior de turc a ieși din țară; și ar fi putut-o, de nu umbla așa moale și cu sfială; chiar și zdrobirea turcilor la podul după Dunăre o fură creștinii datori mai mult iușimei lui Mihai și a românilor săi. Pentru aceea putea acum aceștia, cu o dreaptă fală, să strige lui Sinan, împreună cu un poet al lor popular: „Ce te-ai făcut, mare vizir? Unde-ți sunt voinicii, pașo cu trei tuiuri? Vîntul împetrivirei sfarmă zăbalele armăsarilor tăi; năvala se trase înapoi spăimîntată de pepturile goale ale vitejilor!”

XXXVIII

Sinan, dupe malul drept al Dunării, privi cu jale trista soartă a armiei sale și coprinderea castelului Sîn Giorgiu, blestemînd în desperarea sa ceriul și pe Mahomet.⁵⁴² El, Marius al osmanliilor, el, triumfătorul Asiei, Africii și al Europei, el, Sinan cel nebirit, care în trufia și zădărnicia sa desprețuia pe toată lumea și credea că ea trebuie să robească caprițîilor și ambiției lui,⁵⁴³ să se vază el acum, la o vîrstă trecută de optzeci ani, după o carieră atît de strălucită, răsturnat din culmea gloriei sale, biruit de niște domni tineri și fără barbă, dupe cum arăta el mai ales pe Bathori!⁵⁴⁴ Și armia lui, acea frumoasă și numeroasă armie, groaza lumii, atît de puternică, atît de bine îngrijită și înzestrată cu bani, cu arme, tunuri și muniție din destul, să o vază acum fără steaguri, fără tunuri, fără bagajuri, fără corturi, cu totul demoralizată și adusă într-o asemenea stare de niște oști adunate în pripă, slabe și rău armate!⁵⁴⁵

„Sinan — zice Sagredo — ostaș deprins în războaie și învechit în arme, nu avu atîta putere de suflet spre a suferi

nenorocirea sa, și, obicinuit a birui, el se plânse amar că norocul la bătrînețe își luă înapoi favoarele sale.⁵⁴⁶

Nenorocitul vizir fu silit îndată a-și trage tabăra dupe malul Dunării de la Rusciuc, căci creștinii, cum dobîndiră castelul, îndreptară gurile tunurilor dupe ziduri spre tabăra turcească și începură a tuna asupra-i.⁵⁴⁷ La Rusciuc el făcu căutare armatei sale ca să vadă ce i-a mai rămas; alese pe Satîrgi-Mehemed-Pașa și pe Segban-bași-Ianin-Aga pentru paza și apărarea Vidinului și îi trimise cu o mie de oameni călărime, supt comanda agăi lor, Guciuk-Osman. Apoi puse garnizoane prin toate cetățile din lungul Dunării⁵⁴⁸ și, împărțindu-și oștile în cete puțin numeroase,⁵⁴⁹ își rădică tabăra și luă cu grabă calea Rasgradului, cu toți neguțătorii armatei. Acolo lăsă pe Hașan-Pașa, dîndu-i titlu de serascher, cu vro cîțiva sangiaci din oștile Rumeliei, pe Zagargi-bași cu munițiile de război și tunurile, dînd poruncă ofițerilor să ierneze la Șumla. Într-acest loc află prin scrisori din Ungaria, de la fiul său, Mehemed-Pașa, izbînzile creștinilor într-acea țară și luarea vestitei cetăți Granul de armata împărătească.^{550*}

*În manuscris urmează aici următorul pasaj șters cu creionul: „În vara aceea, această armată, fiind bine povățuită de vestitul prinț Mansfeld, luase cu izbîndă ofensiva și chemase biruința supt steagurile sale. De o lună de zile ea bătea cetatea Granului, cînd Muhamed-Pașa, feciorul lui Sinan, ieși din Buda ce veni de izbi pe asediatori. El fu însă biruit și fugi lăsîndu-și steagurile, bagajele și artileria sa în puterea învingătorilor. Dar moartea lui Mansfeld, ce se întîmplă cîteva zile dup-aceea (14 august 1595), îmbărbătă iarăși pe turci și Kara-Ali-bei, guvernarul cetății Granului, ceru o întîlnire cu generalii unguri Wadusdy și Palfi, încercînd a-i face să ridice asediarea. Spre răspuns l-această propunere, Palfi făcu știre turcului de învingerea ce Sinan pățise la Călugăreni, a cărei veste glorioasă ajunsese tocmai atunci, și cum turcul nu vroia a crede, Palfi îi zise: «că numai turcii au obicei să minț». Învingerea lui Sinan de la Călugăreni făcu mare impresie asupra turcilor din Ungaria, descurajă pe apărătorii cetății Granului și înfrîuri mult în hotărîrea lor d-a capitula. Astfel se fin, strîns legate unile de altele, operațiile războiului și sabia românilor de la Călugăreni răsturnă puternicile ziduri ale cetății Granului din Ungaria de sus!” (n. ed.).

Vestea coperinderii acestii cetăți adăogă foarte mîhnirea lui Sinan.⁵⁵¹ El se grăbi a scrie sultanului, spre a se dezvinovăți și spre a micșora perderile sale, zicîndu-i că creștinii n-au stricat decît bagajurile și puținei oameni de cei nedeprinși din ariergardă, dar că nervul oștilor e cu dînsul; că dacă iarna ce se apropie și asprimea timpului nu mai dă cale izbîndirei, el și-o păstrează pentru primăvara viitoare, cînd sau va muri, sau își va îndrepta învingerea ce din întîmplare i-a venit și își va izbîndi de la inimă prin prăpădirea lui Bathori și a lui Mihai. În această scrisoare, el își vărsa mai cu seamă focul asupra lui Mihai-Vodă. Dar sultanul nu se mulțami cu aceasta și, chemînd pe muftiul, află de la dînsul mărimea pierderii și purtarea cea neînțeleaptă a lui Sinan.⁵⁵² Groaza domni în Constantinopol cînd se auzi de pățirea lui Sinan. Îndată ce el sosi în capitală, sultanul îl scoase din vizirat și îl trimise în locul său obicinuit de exil, la Malgara;⁵⁵³ asemenea depărtă din slujbă și pe caimacamul Ibraim-Pașa, învinovățindu-l că n-a trimes la vreme oștiri, bani și bucate, și numi vezir pe Lala-Mohamed-Pașa.⁵⁵⁴ Muftiul, spăimîntat atunci de nenorocirea musulmanilor, prezentă sultanului o poemă jalnică compusă de Ali-Celebi asupra tristei stări a marginilor împărăției. Sultanul porunci a se face rugăciuni publice în piața cailor (at-meidan) și predicatorul Sfintei Sofii, șeicul Mohijedin, căuta a întări curagiul poporului și simțimentele lui religioase prin verseturi din Coran și tradițiile profetului.⁵⁵⁵

XXXIX

După glorioasa coperindere a castelului Sîn Giorgiu, se ținu sfat între capii armiei creștine, spre a hotări de trebuie a trece Dunărea spre a lua în goană în tot locul pe îngrezitul dușman, sau a trece cu armia în Moldavia, spre a izgoni pe poloni și pe domnul pus de dînșii acolo și a trage această țară iarăși în alianța creștină.⁵⁵⁶ Cea dintîi părere era fără îndoială minunată, căci, cătînd la demoralizația tur-

cilor, biruitorii creștini ar fi putut acum înainta, fără a întâmpina grele stavili, pînă la Constantinopol.⁵⁵⁷ Dar i se aduse împotrivă: lipsa mijloacelor de a trece Dunărea, căci podul nu putea sluji îndată, fiind parte stricat de ai noștri, parte de turci, și alte vase pentru trecere n-aveau decît două galere din cele luate de la turci; apoi apropierea iernii și lipsa de bani spre a plăti mai multă vreme ostașii, care sileau a pune capăt aceluia expediții; iar mai ales se temeau ca nu cumva polonii din Moldova, ce erau în înțelegere cu turcii și cu tătarii, să supere Ardealul și Țara Românească pe cînd armia ar înainta în Turcia.⁵⁵⁸ Aceste temeuri înrîuriră mult asupra duhului lui Bathori și îl hotărî a se întoarce în Ardeal, de unde să treacă în Moldova, spre a goni pe poloni și a restatornici pe Răzvan-Vodă în scaunul său.⁵⁵⁹ Mult mai bine ar fi făcut el de alegea din oastea sa cei mai buni ostași, făcînd-o astfel să cîștige în calitate aceea ce perdea în număr, și, încredințînd-o lui Mihai-Vodă, l-ar fi trecut în Bulgaria, aceea ce nu era cu neputință. Mihai, care cunoștea bine această țară și era iubit de locuitori, ar fi putut în acea iarnă a curăți Bulgaria de tot de turci, trecîndu-i Balcanii, lăsînd pe de primăvară spre a porni către Constantinopol. Ce ieșituri minunate n-ar fi putut atunci avea această expediție, pe care nepriceperea lui Bathori o stîrpi cu totul! Unii din capetele armatei, între care Piccolomini, povățuiră atunci a drege castelul Sîn Giorgiu și a pune garnizoană într-însul, spre a închide în viitor turcilor trecerea Dunării printr-acest loc. Dar Bathori, pricinuind că castelul e prea departe de Ardeal și că dregerea și ținerea lui va costa prea mult, porunci să-l dărîme și să dea foc caselor, și în cea din urmă zi a aceluia luni⁵⁶⁰ puse de arse și partea podului ce mai rămăsese, împreună cu luntrile pe care era făcut.⁵⁶¹ Apoi, lăsîndu-și armia supt comanda lui Ștefan Bocskai, locotenentul său general,⁵⁶² însoțit de o ceată de călărime, avînd cu sine și pe Piccolomini cu cavalerii săi, luă calea Brașovului.⁵⁶³ Cu dînsul plecă și nunciul papei și internunciul împărațesc, generalul Carol cel Mare, istoriograful împăratului, care descrise toată această campa-

nie și o trimise stăpînului său la Praga, dupe care descriere spune analistul Guerrin că a copiat pe a sa.⁵⁶⁴

Miercuri, la zi întîi de noiembrie, Bathori și cu soții săi se duseră la București, pe care îl aflară deșert de locuitori. Aci găsiră două tunuri mari părăsite de dușman în fuga lui cea grabnică. După ce își întremară puterile în vreme de trei zile,⁵⁶⁵ își urmară calea înainte pînă la orașul Gherghița, care și el se afla deșert de locuitori.⁵⁶⁶ Mihai însoțise pe Bathori pînă într-acest oraș. Înainte de a se despărți aci unul de altul, prințul Ardealului, vrînd să-și arate recunoștința sa pentru atîta vitejie și înțelepciune cu care se deosibise Mihai în această campanie, se învoi a prefăce tractatul de la 20 mai, ce era atît de nesuferit acestuia, și a-i da înapoi toate drepturile stăpînirii de sineși, oprind pe seamă-i titru onorific de suzeranitate.⁵⁶⁷

Fără îndoială că Bathori n-avea alt încotro face, temîndu-să că, și de nu va jertfi acel tractat, să nu fie silit l-aceasta de Mihai, ce acum era slobod de grija turcilor. Dup-această învoire prietenească, Bathori luă cu voia lui Mihai 50 tunuri din cele dobîndite de la turci și apoi, luîndu-și ziua bună de la dînsul, porni spre Brașov.⁵⁶⁸ Într-acest oraș el așteptă cîteva zile pînă îl ajunse și Ștefan Bocskai și Răzvan-Vodă împreună cu toată armata. Apoi dete lui Răzvan două mii săcui ajutor ca să intre în Moldova, să gonească pe Ieremia-Vodă și pe leși.⁵⁶⁹ Așa Bathori, în relele sale chipzuiiri, nu numai că nu trecu în Bulgaria spre a da goană turcilor, dar încă nici în Moldova nu făcu o expediție serioasă, după cum se făgăduise. Ade-văr că el înștiință pe Răzvan a nu întreprinde nimic c-o îndrăzneală nesocotită, și, de va vedea că polonii sunt mai mulți la număr și în puteri, să nu dea bătaie, ci să aștepte pînă să-i trimită un mai mare agiutor.⁵⁷⁰ Dar era lesne de înțeles că Răzvan, o dată în apropiere de dușman, nu va fi poate stăpîn a se feri de bătaie, chiar lăsînd doparte natura lui cea prea cutezătoare. Ar fi fost mult mai bine dacă Bathori întreprindea însuși această expediție, sau de da de atunci lui Răzvan un ajutor mai însemnat. Astfel ar fi

ferit pe credinciosul său Răzvan și oastea lui de trista soartă ce întâmpinară în Moldova.

În urma acestor orînduiri, Bathori, ridicîndu-se de la Brașov, merse în scaunul său în Alba-Iulia, vesel de triumfurile sale. El scrisese de aci, în 16 noiembrie, papei, vestindu-i de biruința dobîndită asupra lui Sinan și trimițîndu-i vro cîteva steaguri mai însemnate luate de la turci,⁵⁷¹ între care și steagul cel verde al proorocului dobîndit la bătălia de la Călugăreni.⁵⁷² Pontiful rămase foarte îndatorat de acest dar, mulțami lui Bathori, făgăduindu-i ajutoare în bani și de oameni și porunci a se face rugăciuni și *tedeum* în toate bisericile Romei pentru aceste izbînzii; iar cu steagurile împodobi templurile sale.⁵⁷³ El trimise apoi prințului Ardealului, prin comitele Luigi dell'Anguisciola, camelierul său de cinste, o sabie și o pălărie binecuvîntate.⁵⁷⁴ Bathori pornise și la Praga un curier spre a duce vestea biruinței, care sosi în acea capitală în 4 dechembrie. Arhiduca Matei, aflînd la Viena această veselitoare știre, puse de cîntă un *tedeum* în biserica Sfîntului Ștefan și în toate celelalte biserici ale aceluia oraș.⁵⁷⁵ Europa întregă se înveseli văzîndu-se mîntuită de primejdia ce o amenințase și aflînd smerirea lui Sinan, acel dușman cumplit și nempăcat ce mult o îngrozise. Numele lui Bathori, care știu a trage asupra-și gloria principală a acestii izbînzii, fu trîmbițat în toate părțile de scriitorii și oratorii contemporani și în furia (frenezia) entuziasmului și a lingușirei, el fu asemănat cu Aléxandru cel Mare și Iulie Cesar, cei mai vestiți căpitani din vremea veche.⁵⁷⁶

XL

După plecarea prințului Bathori, neobcsitul Mihai-Vodă, fără perdere de vreme, hotărî a sfîrși campania, cucerind cetățile dupe ambele țarmuri ale Dunării, pe unde se mai afla turci carii ar putea fi vătămători țării. Drept aceea, el porni spre Brăila, care se coprinsese, cum știm, de turci, în vreme ce, din porunca lui, spătarul Udrea luă calea

Nicopolului și aga Farcaș se îndreaptă spre Vidin. Turcii din Brăila, cum aflară că Mihai să apropie de dinșii, năpustiră cetatea și fugiră peste Dunăre. În acea fugă grabnică, trei sute din ei se înecară în acest râu.⁵⁷⁷ Mihai priimi glas atunci de la îndrăznețul Udrea că, după ce a trecut Dunărea, s-a lovit de față cu Afis-Pașa, care îi ieși întru întâmpinare, și foarte i-a tăiat și i-a spart oastea, încît acest pașă d-abia a putut scăpa cu două slugi. Mihai pripri atunci de alergă spre Nicopol⁵⁷⁸ și ajungînd mai întîi la Turn, îl bătu, luă cetatea și apoi, trecînd Dunărea, se împreună cu Udrea, izbește Nicopolul și arde, sfarmă, robește și pustiește toate serhaturile turcești din Bulgaria pînă la Vidin.⁵⁷⁹ Ajungînd aci, el găsi cetatea în puterea îndărătnicului viteaz Farcaș, care își izbîndise glorios acum pierderea ce prin înșălăciune încercase într-acest loc cîteva luni mai nainte. Acest general, mai mult voinic decît norocos, fusese mai nainte preot în satul Fărcășani în județul Romanați și se numea Popa Stoica. Aflîndu-se într-acest loc de margine, care era adesea bîntuit de turci, Popa Stoica luase obicei, după săvîrșirea liturghiei, de-și lăsa patrahirul și, armîndu-se cu secura, pleca în capul sătenilor de vîna la turci. Vestea voiniciei lui ajunsese pînă la Mihai, care puse pe mitropolit de-l despopi și în loc de rasă îl învesti cu ceapcăn, și în loc de cruce îl armă cu sabie, crezîndu-l mai vrednic de a sluji patria cu armele decît cu liturghiile. Farcaș adeveri nădejdiile domnului, și vitejia cu care se deosibi în mai multe rînduri îi dobîndi de la dînsul slujba de agă sau general de pedestrime. Astfel acum, ca în multe alte rînduri, vom vedea pe acest domn răsplătind deopotrivă meritul și slujbele către patrie, fără a căuta privilegiurile nașterii sau ale stării.⁵⁸⁰

Locuitorii din Bulgaria, aflînd de sosirea lui Mihai la Vidin, se adunară toți din toate părțile de i se închinară.⁵⁸¹ Vitejiile acestui domn aprinsese toate duhurile popoarelor chinuite de turci; locuitorii din Serbia, Bulgaria, Bosnia, Macedonia, Albania și mai multe părți ale Greciei alerga din toate părțile supt steagurile lui și toate popoarele acestor provincii își întoarseră privirea spre dînsul ca către

un înger de mîntuire. De atunci ele începură a-l numi *Steaua lor de la răsărit*.⁵⁸²

Aceste din urmă biruinți de la Nicopol și Vidin încununară frumos minunata și nemuritoare campanie de vară a anului 1595, întru toate vrednică de cea de iarnă. Rădicarea românilor ca un viscol de mînie purtase fierul și pîrjolul peste toată întinderea împărăției turcești de la Dunăre pînă la Constantinopol, zdrobise și doborîse la pămînt mai mult de trei sute mii turci și tătari, carii, în cîteva rînduri și în deosibite trupuri de armie, în zadar se ispitiseră a-l stăvili. Puterea și energia ce într-acest an desfășurară niște țări mici și de multă vreme slăbite ca Țara Românească, Ardealul și Moldova, numeroasele și minunatele fapte de vitejie ale acestor popoară, văzute astăzi, în starea de apunere în care ele se află, și prin mulțimea grămădită a anilor, ni se par fabuloase și am simți greutate a le da crezămînt, dacă istorici vrednici de credință, contimpurani și martori de față, și mai toți protivnicii noștri, nu s-ar învoi întru arătarea și mărturisirea lor și dacă n-am ști cîte minuni este în stare să producă patima unui popor întreg răsculat împotriva streinului, pentru altarele patriei și ale credinței sale. Dacă vecinii noștri făceau atunci asemenea jertfe ca ale noastre, sau măcar de ne-ar fi sprijinit ceva mai bine, dacă nemții nu se arătau așa de molatici în purtarea războiului și așa de nestatornici în făgăduielile lor, dacă polonii nu ne puneau mereu stăvili, arătîndu-să cu atîta vrăjmășie către noi, și dacă Bathori n-ar fi fost așa de ușure și nestatornic în faptele lui, de atunci turcii, acei cruzi dușmani ai civilizației, a căror barbarie cu veacuri întîrzie luminarea și libertatea lumii, ar fi fost azvîrliți în pustiile lor asiatice și Europa Orientală ar fi avut o altă soartă!!

SERVAGIU*

(dechemvrie 1595 — aprilie 1599)

I

Am văzut că la propunerea ce împăratul Germaniei făcuse regelui Poloniei d-a intra în legătura creștină în contra turcilor, acesta îi răspunse într-un chip rece și nehotărît, adăogînd că trebuie a consulta dieta și c-atunci îi va da răspuns. În 7 februarie 1595 se deschise dieta Republicei [*sic*] Polonia la Cracovia. Papa trimisese acolo legații săi, pe Annibal de Capua, arhiepiscop al Neapolului,¹ care împingea pe rege și poloni a se alia cu împăratul și cu toate popoarele creștine în contra dușmanului comun al creștinătății. Această treabă importantă se dezbătu cu multă înfocare.² Regele era aplecat spre această unire și acei ce țineau de Curte sfătuia alianța cu împăratul, în numele religiei ce o porunceau.³ Ceilalți declară că nu e prudent d-a rupe o pace de 70 ani cu turcii⁴ și a pune în primejdie mîntuirea patriei lor, spre a face slujbă streinilor; că războiul va naște multe rele, care anevoie se vor putea vindeca;⁵ că, în lipsă de arme și bani, trebuie mai întăi a aduce țara într-o stare înfloritoare și puternică.⁶ Partizanii războiului propunea a pune un bir de un scudin de tot capul de ovrei, precum se făcuse la 1578, în războiul cu muscalii.⁷ Ion Sarius Zamoiskey, cancelarul regatului și marele hatman al coroanei,⁸ care avea mare înrăurire în dietă și întorcea inima regelui cum voia, ura pe nemți și se lupta în contra lor,⁹ sprijinind că ar fi cu primejdie a se amesteca în acel război și adesea repetînd vorbele regelui Ștefan Bathori: că republica polonă, cită vreme va fi aliată cu turcii, va păstra toată mărirea sa.¹⁰ Acestea se petrecură înainte de sosirea lui Stanislas Pavlovici, episcopul Olmützului, și Venceslas Berka,

*Alt titlu, scris de autor în sumarul general: *Robirea țăranului* (n. ed.).

soli din partea împăratului, și Dimitrie Napradi, prepozitul Aradului, Nicolae Socol și Mihai Kelemeși, trimiși din partea dietei Ungariei,¹¹ pe lângă care să unirà și deputații lui Bathori, prințului Transilvaniei, și ai lui Mihai, domnul Țării Românești,¹² și ai domnului Moldovei. Dieta se prelungise spre a aștepta sosirea acestor soli. Solii din partea electorului Brandeburgului, Ion Costitz și Ion Benkendorf de Wardin, și din partea electorului Saxoniei, Nicolae Reusner și Christofor Brokendorf, sosiră asemenea în Cracovia pe la sfârșitul lui martie, spre a îndemna pe poloni a-și uni puterile lor cu ale împăratului, spre a apăra o cauză așa de dreaptă.¹³ Legatul papei, Malaspina, își îndoise obiceiurile sa activitate. Îl vedeau alergînd mereu în toate părțile, cînd la rege în audiență particulară cu solii, cînd la cei mai de căpetenie nobili și la senatori, ce vizita îndeosebi, împingîndu-i, îndemnîndu-i, amerințîndu-i, silindu-i pe toți a nu sta de lături din această cruciadă în contra păgînilor.¹⁴ Dar toate aceste căzură înaintea urei ce Zamoisky avea pentru nemți și aplecării ce avea pentru pacea cu turcii. Și cu toate că, spre a nu descuragea pe soli și a le lăsa nădejdea putinței unei învoieli, se numise o comisie din senat spre a cerceta condițiile tractatului propus de împărat,¹⁵ dar nu se încheie nimic, trăgănînd la vreme, pînă cînd sosirea unui ceauș turc, cu scrisori din partea sultanului către rege și din partea lui Ferhat-Pașa către senat, cerînd de la poloni păstrarea păcii, priimind un răspuns favoritor,¹⁶ toate nădejtile solilor se curmară și ei fură siliți a se întoarce la locul lor fără nici o ispravă.

II

În vreme ce Sinan-Pașa se apropia de Dunăre ca să năvălească peste țările române și se vestise că și tătarii are să năvălească în Moldova în ajutorul turcilor, Răzvan-Vodă, văzîndu-și țara slăbită de atîtea nevoi a războaielor, a domnilor tirani și răsipitori de țară, ce încercase (toată Țara de Jos pustiită, locuitorii descurageați și risipiți fugînd

însăimîntați de sila ce le făcea d-a fi războinici și d-a-și apăra vetrele, boierii, în capul cărora se afla unul numit Nedelcu, om cu mare autoritate, desperînd de mîntuirea țării lor, trăgîndu-să de dînsul și năzuind în agiutoare streine), fu silit a se adresa la poloni, cerînd alianță și agiutor împotriva păgînilor.¹⁷ Răspunsul ce dobîndi fu că, de vreme ce nu e în stare a-și apăra țara, să se lepede de alianța cu creștinii și să se supuie mai bine turcilor.¹⁸ Astfel, strîmtorat din toate părțile, Răzvan-Vodă, pe care Sigismund Bathori îl chemă într-agiutor, văzînd că singur nu își va putea apăra țara, atunci, la nevoie de a veni tătarii, hotărî a se duce în tabăra lui Bathori, în contra lui Sinan. De aceea, luîndu-și soția și încărcîndu-și avuțiile în cară, cu oastea ce avea luă calea Transilvaniei.¹⁹

Îndată ce se află în Polonia de plecarea lui Răzvan, marele hatman al Poloniei, Zamoisky, care se afla nu departe de graniță,²⁰ hotărî a se folosi de războiu dintre români și transilvenii cu turcii, spre a coprinde țara Moldovii, rămasă fără stăpîn, a o smulge de supt influința prințului Transilvaniei și a împăratului Germaniei și a așeza în acea țară vechile pretenții de supremație ale Poloniei. Aceste pretenții că Moldova ar fi fost vrodată un feud a Poloniei era. Pentru aceea luînd de pretext că, de vreme ce se aude că tătarii au trecut Boristenul și se apropie de Moldova pe drumul numit Negru, apoi această apropiere a tătarilor putînd aduce vătămare provinciilor polone mărginașe, cum Pocuția, Rutenia și Podolia, e nevoie ca el să ia poziție în Moldova, spre asigurarea Poloniei. Avînd puține oștiri pe lîngă dînsul, el să adresă la cazaci, chemîndu-i în agiutor, dar aceștia, supărați căci Zamoisky le refuzase d-a le plăti leafă și le declarase că, de vor supăra sau jefui vrun oraș turcesc, îi va privi ca dușmani ai Poloniei, în loc d-a-i veni într-agiutor, năvăliră în Polonia și deteră în jaf provinciile Volinia și Podolia. Trimișii lui Zamoisky către rege, cerîndu-i ce să facă, îi aduseră acest răspuns: „Poartă-te dupe împregiurări!”²¹ Hatmanul, fără a aștepta o hotărîre lămurită din partea regelui, își urmă planul său. Spre a se descărca oarecum de răspunderea ce putea să cază asupra-i,

el convocă un sfat ostășesc, în care pofti pe toți senatorii din tabără și din vecinătate și îi făcu să priimească hotărîrea lui.²² Spre a nu pica în vrăjmășie cu turcii prin această demonstrație, trimise un sol la Sinan-Pașa cu declarație că Polonia, fiind legată de veacuri d-o prietenie strînsă cu Poarta otomană, dorește a o păstra nesiluită; că această prietenie nu s-a clătît prin năvălirea de curînd a tătarilor în Polonia; că intrarea ce fac polonii acum în Moldova țin-tește numai a pune supt ocrotire hotarele poloneze în contra tătarilor ce se apropie de dinsele; că organizația ce are să ia Moldova nu va fi împotrivoitoare drepturilor Porții, ci, din contră, această țară va rămînea ca și mai nainte o mijlocitoare între Turcia și Polonia, puind astfel distanță între hotarele lor, depărtînd orice pricină de război și chezășuind prieteșugul acestor două nații.²³

III

În 27 avgust, la facerea zilei, Zamoisky porunci să zică trîmbițele și trecu însuși, cu armia lui, Dnistru, care era foarte scăzut atunci, prin trei locuri și înot.²⁴

Armata polonă era veselă și plină de încredere în generalul său. Îndată văzură cu bucurie că sosi și Zotkiewsky cu rămășița regimentelor Liovului.²⁵ În Hotin, cetate a Moldovei pe marginea Poloniei, era numai o garnizoană de două sute unguri.²⁶ Îndată ce locuitorii aflară de plecarea lui Răzvan și intrarea lui Zamoisky, temîndu-se d-a trage asupra-le răzbunarea polonilor sau a turcilor, prin silă și amerințări izbutiră a scoate din această cetate garnizoana și a-i deschide cale spre a trece în Transilvania. Zamoisky atunci puse în cetate garnizoană polonă și comandant pe comitele Beltzan.²⁷ O deputație numeroasă de locuitori cerînd protecția regelui Poloniei, numai să-i scape să nu cază în mîinile turcilor, boierii ce însoțiseră pe Zamoisky din Polonia îi îndemnă a cere un domn.²⁸ Între candidații ce se arătă era un grec oarecare ce ținea pe fata unui fost domn, Alexan-

dru Bogdan, și trăise în Polonia; dar acesta fu depărtat, căci moldovenii ura pe greci și pe domnii streini.²⁹ Ceilalți candidați fură Luca Stroici, logofăt mare, și vornicul Ieremia Movilă, ce se afla în tabăra lui Zamoisky. Ei emigraseră din Moldova cu Petru-Vodă Șchiopol, la 1591, când acesta preferă a să lepăda mai bine de domnie decât a mări haraciul țării, după cum cerea turcii.³⁰ În vremea petrecerii lor în Polonia, pentru dragostea ce arătară către acea țară și slujbele ce făcuseră, ei dobândiseră titlu de nobleță în Polonia.³¹ Ieremia, prin bogățiile și moșiile sale și prin alianțele sale cu cele mai însemnate familii polone, fu mai favorizat, și Zamoisky de sineși îl numi domn, cu aceste condiții: ca el să trimită o deputație la regele Poloniei ca să-l roage ca să primească pe Moldova supt ocrotirea și ca un feud al regatului Poloniei; că el se va bucura de țara Moldovei socotindu-să cu titlu și rangul de palatin al Poloniei; că, întîmplîndu-să cumva ca creștinii să biruie pe turci, atunci Moldova va rămînea supusă singur numai Poloniei; iar dacă pacea cu Poarta se va păstra, Ieremia va cîrmui țara dupe cum au cîrmuit-o și cei mai dinainte domni, păstrînd, în orice caz, credința regelui Poloniei. Movilă priimi aceste condiții și, întărindu-le prin giurămînt, trimise solie regelui.³²

Familia Movileștilor, care acum pentru peirea Moldovei se urcasă pe scena politică, începu a se face cunoscută din vremea lui Ștefan-Vodă cel Mare. Cînd acest viteaz domn merse de întîmpină la Schee, pe Siret, pe Hroiote, ungurul ce năvălise în țară, îi căzu calul ucis în bătaie. Atunci un Purice-aprodul dete calul lui domnului său; iar Ștefan-Vodă nu putea încăleca în grabă, fiind om mic, și îi zise Purice-aprodul: „Doamne, eu mă voi face o moviliță și vino de te suie pe mine și încălecă“. Și suindu-să pe dînsul, Ștefan-Vodă a încălecat pre cal, zicîndu-i: „Sărace Purice, de-oi scăpa eu și tu, atunci ți-i schimba numele din Purice, Movilă!“. Și vrînd Dumnezeu [și] izbutind în bătaie Ștefan-Vodă, și scăpînd și el și aprodul, îl făcu boier armaș mare și dintru acest Purice să trase neamul Movileștilor.³³

În vremea aceea sosi la Hotin Ambrosie Casquida, din partea lui Sigismund, prințul Transilvaniei, cu scrisori către Zamoisky, prin care îl poftea să lase Moldova, că e a lui, și îi anunția că Sinan trecuse Dunărea cu mari oștiri, adăugînd ca să se unească împotriva vrăjmașilor comuni și să oprească năvălirea tătarilor. Zamoisky răspunse că moldovenii sunt foarte întăritați asupra lui Răzvan, pentru care aleseseră ei alt domn; că el nu poate singur a vorbi despre alianță și că trebuie a se înțelege într-aceasta cu regele.³⁴

Zamoisky, intrînd în grijă de venirea tătarilor, începu a căuta o poziție bună, în care, la nevoie, să se poată apăra cu oastea sa, ce spun că era numai de zece mii,³⁵ împotriva norilor de tătari, și, pogorîndu-se la vale, găsi un loc cum dorea și își așază tabăra între riul Prutului și riul Iasa (Jijia), încungiurînd-o, dupe obiceiul polonez, cu o îngrădire de cară. Ambele riuri nu numai că apăra tabăra, dar încă slujea spre a transporta mai lesne bucatele.³⁶ După ce sfîrși de a-și întocmi tabăra, Zamoisky își lepădă vesmintele sale de hatman, se îmbracă ca un simplu soldat și intră pe ascuns în Iași, vrînd să vadă cu ochii dacă castelul acestui oraș poate a se întări în grabă; dar găsi orașul stricat și ars de curînd de cazaci, dupe cum am văzut, și înfățișînd o tristă priveliște de grămăzi înnegrite. Castelul numai sta în picioare, zidit fiind de piatră tare, precum și trei biserici grecești, una armenească și alta catolică, toate de piatră, și zidirea băilor d-o arhitectură orientală minunat de frumoasă. Zamoisky se încredință îndată că acest oraș, fiind cu totul sfărîmat, nu se poate întări într-o vreme scurtă și fără mari cheltuieli. Dar fiindcă Iașii era capitala țării, Zamoisky vru să ducă acolo pe noul domn și să-l puie în scaun cu multă solenitate; el porunci la trei regimente de gvardie d-a însoți pe domn la intrarea lui în oraș. Cînd bieții locuitori văzu pe noul domn în capul unei cavalcade mărețe intrînd în oraș, ieșiră din mijlocul ruinelor și din găurile unde stau ascunși până atunci și îl întâmpinară, ocolindu-l cu strigări de bucurie și, dupe obiceiul locului, aruncîndu-i roade îmbielșugate, cum spicuri de grîu și struguri. Cînd se apropie domnul de biserica cea mare (mitropolia), care era

supt palat, îl întâmpină vlădica în capul clirosului său, purtînd cruci și icoane, și îl duse în altar, unde, sfîrșindu-se ungerea obicinuită, îl urcă pe scaunul domnesc din biserică. După ce se sfîrși rugăciunea, ieșind de acolo, merse la palat, unde Zamoisky, luîndu-l de mînă, îl duse la tron, pe care șazu ca un prinț suveran; iar Zamoisky îi adresă aceste cuvinte: „Prinț! Armele poloneze te-au pus pe acest tron, aceleași arme, pe cît Dumnezeu o va îngădui, te vor ocroti și te vor apăra. Te-ai făcut vasal, nu ca odinioară, a unor tirani barbari, dar a unui rege peste un popor liber și mărinimos. Fii-le dar credincios și recunoscător în toate faptele tale.”³⁷

IV

Cînd sosi la Varșovia vestea că Zamoisky, de capul lui, fără împuternicirea regelui, intrase în Moldova, se turbură foarte mult duhurile și se scorni multă larmă din partea celor ce îl ura. Mitropolitul L. Kankowski, vechiul primat, fu cel dintîi a cărui minie izbucni în contra hatmanului. El adună îndată nobilimea marei Polonii și trimise o scrisoare, în numele acestor dietine adunate, arătînd mirarea lor cea mare ca un singur cetățean să îndrăznească a intra în capul unei armii într-o țară streină, și aceasta fără învoirea staturilor generale. Într-aceeași vreme, se afla la curtea Poloniei arhiducesa (Maria?), muma reginei, care, după ce vizitase pe ceailaltă fiică, princessa Transilvaniei, sosise acum la Varșovia. Această arhiducesă, cu totul plecată la interesele împăratului și ale prințului Transilvaniei, se sili, prin fiica sa, ca să facă pe rege ca să cheme înapoi pe Zamoisky. Regele însă, deși turburat despre rezultatul unei așa de îndrăznețe întreprinderi, nu îndrăzni a displăcea lui Zamoisky și partidei lui, căroră era dator tronul, și lăasă această treabă în hotărîrea senatului ce era să se adune.³⁸

Dar hatmanul însuși, în tabăra sa, era coprins de temere și se gîndea cum va ieși cu cinste din acest pas greu ce făcuse și unde puse în primejdie armia și răspunderea sa.

El scrisese lui Sinan, precum și sangiacului de la Tighina, că Polonia nu voiește a rupe prietenia cu Poarta și că ea dorește numai să adăpostească de tătari hotarale sale din partea Moldovei.³⁹ El rugă încă pe Sinan d-a nu se împotrivi la înălțarea lui Movilă, făcută în folosul comun al turcilor și polonilor, ci să-l sprijinească cu creditul său lângă sultanul, dupe făgăduielile noului voievod d-a plăti un tribut în-doit (50 mii lire, în loc de 25).⁴⁰ Dar trufașul Sinan, ce se afla atunci în Valahia, plin încă de nădejde că va birui pe creștini, răspunse că cugetul stăpînului său nu se învoiește cu intrarea polonilor în Moldova, fiind destul de puternic spre a apăra ale sale;⁴¹ că sultanul dispozase de Moldova și că n-are trebuință de armia polonă ca să puie în stăpînirea acestei țări pe cea căria a dat-o.⁴² Un răspuns așa de mîndru băgă în multe griji pe Zamoisky. El se temu încă de ocazia ce da acum vrăjmășiei dușmanilor săi din Polonia spre a-i face rău. În acest pas greu în care nesocotința sa îl aruncase, neavînd cu sine decît 10 mii oameni,⁴³ el căută a scăpa prin virtutea sa și hotărî a se împotrivi bărbătește la armia nenumărată a tătarilor ce s-apropia.⁴⁴

Într-adevăr, Gherei, hanul Crîmului, avu același gînd ca Zamoisky. El nu se prea grăbise a veni în ajutorul lui Sinan, dupe cum fusese poftit, dar socoti a se folosi de acele turburări spre a coprinde Moldova și a o împopula cu tătari. Pentru aceea se sculă împreună cu fratele său, Fedegherei, și cu nepotul său și totdeodată cumnată-său, sangiacul Teghinei, și plecase spre Moldova⁴⁵ cu 70 mii tătari, cu copiii și nevestele lor, și 2 mii ianiceri.⁴⁶ El pretindea că, după făgăduiala și învoirea Porții, el trebuie să stăpînească toată Moldova, afară de partea despre hotarul Poloniei, care se va stăpîni de nepotul său de soră, Adil-Gherei,⁴⁷ sangiacul Tighinei și a Chilieii,⁴⁸ supt titlu de pașă.⁴⁹ Aceasta însă nu era adevăr că i s-ar fi îngăduit de Poartă, căci solii ce trimise el pentru aceasta la Poartă, dupe intrarea în Moldova, sosind d-abia după desăvîrșita învingere a lui Sinan, se întoarseră fără nici un răspuns din partea sultanului.⁵⁰

În 9/19 octomvrie,⁵¹ Zamoisky, așteptînd venirea tătarilor, și-a mutat tabăra din acel loc și, trecînd cu armia Prutul, din partea de unde se aștepta tătarii,⁵² se așază la Tușora,⁵³ în niște cîmpii întinse, udate de două părți de cotitura apei,⁵⁴ și își întări tabăra cu valuri și șanțuri adînci din părțile cele două deschise, făcînd tăbii de pămînt ca niște turnuri și alte întăriri, departe de tabără de o lovitură de tun, unde puse balimezurile, lăsînd taberii patru porți înzestrate cu tunuri.⁵⁵ În 10/20 octomvrie, avangardurile polone întîmpinară pe avangarda tătărească și, încăierîndu-să puțin la luptă, luară cîțiva prinși, pe care îi aduseră lui Zamoisky. Chiar în ziua aceea, hanul înștiință pe hatmanul că va sosi a doua zi cu oastea lui. Zamoisky chemă îndată pe polcovnicii cei mai deprinși la război în cortul lui și le spuse că în ziua dintăi voiește a se feri d-a izbi pe dușman, fiindu-se în defensivă și hărțuind numai pe dușman adesea cu cete mici, pînă să apuce oștile a se obicinui cu acei nori de tătari și a se îmbărbăta, dupe obicei. A doua zi, în 11/21, hanul, după făgăduială, să apropie de tabăra poloneză și Vlanicki, în capul brigadei sale, zbură întru întîmpinarea lui. În această luptă, carabinierii poloni trîntiră dupe cal vro cîțiva tătari, iar Turecki, un ofițer polon, fu prins de dușman. Coloanele tătărești începură atunci a urma una dupe alta și, după obiceiul acelui neam, călăreții răs-pîndiți în cîmpie căuta a se bate îndeosebi. Sangiacul începu a puscări cu vro 500 ianiceri, cu carabinele lor cele lungi ce duce gloanțele atît de departe, încît uciseră și calul pe care se afla călare Zamoisky, la poarta taberii. Hanul, văzînd că polonii se țin bine și că răniră mulți din ai săi, poruncește fratelui său, Fede-Gherei, să treacă Prutul pe de la vale cu două corpuri de armie din cele mai viteze. Într-aceeași vreme, din partea polonilor porniră cîteva regimente întru întîmpinarea sa. Hanul, văzînd aceasta, mai pornește coloane nouă, care să atace pe poloni în flanc și să-i arunce în Prut. Zamoisky, văzînd aceste manevre, își gătește armata, poruncește de deschide porțile taberii și, scoțînd înainte din

toate părțile pe carabinieri,⁵⁶ atît poloni cît și unguri,⁵⁷ sălută pe barbari cu atîtea gloanțe, încît doboară o mare parte la pămînt și silește pe ceilalți a se retrage.⁵⁸ Fede-Gherei se și trase în grabă, pierzînd mulți din ai săi. Atunci sangiacul trimise o trompetă și ceru a parlamenta; se numiră spre acest sfîrșit parlamentari din ambele părți războitoare, dar noaptea opri orice înțelegere și lucrare. A doua zi, hanul și sangiacul, sau spre a speria pe poloni arătînd îndrăzneala lor, sau că vrură să-și schimbe poziția din lipsa pășunei, puseră de defilă în coaste toate trupele lor înaintea taberii polone. Norii nenumărați a acestor oarde ascunsese plăcuta vedere a frumoaselor livezi, verdeața nu se mai vedea, ci în toate părțile numai o gloată îndesită de oameni și de cai; cei mai vechi dintre războinicii leși nu-și aducea aminte să fi văzut vrodată o armie așa numeroasă.⁵⁹ Zamoisky se temu ca tătarii să nu vroiască a trece Prutul și a merge spre Iași; de aceea, poruncind a pușcări cu tunurile defileaoa dușmanului, totdeodată pornește o seamă de oști cu artilerie, ca, în întîmplare cînd tătarii vor apuca spre Iași, să arză podul dupe Prut cu ghiulele aprinse.⁶⁰ Dar hanul nu vroia a merge spre Iași, ci numai* se silea a scoate pe leși din tabără în cîmpie, unde credea că lesne îi va birui;⁶¹ căci tătarii, obicinuiți a se bate în cîmpie și călare, nu vroiră a se lupta pe gios și a ataca fortificațiile.⁶² Astfel și unii și alții, neputînd a se vătăma, veniră la nevoia a căuta a se înțelege. Sangiacul ceru din nou a parlamenta. Tunurile tăcură și se deschise conferințele între capii poloni și capii tătariilor.⁶³

VI

Poziția lui Zamoisky într-adevăr ajunsese foarte primejdioasă; departe de țara sa, fără nădejde de ajutor, fără bucate, împresurat de o parte de o gloată de tătari, de dincolo, din partea Țării Românești, avînd temere

*În manuscris: „și nu numai“ (n. ed.).

ca să nu fie izbit de turcii de la Brăila, el să temea încă ca nu cumva tătarii, lăsându-l în tabără, să ia calea Polonici, spre a o pustii în lipsa lui și pe cînd el nu i-ar putea goni în urmă în acele locuri deschise, cu artileria și călărima grea, niște cete așa de ușoare și sprintene ca ale tătarilor.⁶⁴

Ieremia Movilă, văzînd primejdia în care se afla polonii, nu dormise în vremea acestor zile de bătaie, ci veghie spre a-i mîntui pe ei și pe sine.⁶⁵ El trimisese daruri hanului, dîndu-i acele 5 sate ce pînă astăzi se numesc satele Hănești și legîndu-se a-i da pe tot anul miere supt numirea de *Baltzi Paşaliki* și altele, și astfel se apropiară tătarii de învoire cu polonii, cum am văzut, și, dîndu-și zăloage din ambe părți, începură a trata.⁶⁶ Condițiile păcii, dupe cronicarii poloni, fură aceste: 1. Ca sangiacul să depună dignitatea sa de pașă a Moldovei; 2. Ieremia Movilă, pe care îl vor locuitorii, să fie păstrat de domn; 3. Armiiile tătărească și turcească să se întoarcă tot pe unde au venit și în trei zile să iasă din Moldova, fără a face nici o nedreptate; 4. Prinșii de război să se întoarcă de la unii la alții fără nici o răscumparare; 5. Hatmanul să tragă grația regelui, hanului și sangiacului pentru cele făcute de dînsu; 6. Aceștia făgăduiesc și se îndatorează că sultanul va trimite steagul și tuiurile de domn cu hatîșerif lui Ieremia; 7. Hanul să trimită o ambasadă regelui Poloniei.⁶⁷ Acest tractat pe care cronicarii poloni l-au numit glorios (*chwalebne przymierz*), observează tare bine un învățat polon, d. Senkowski, nu arată în ce stă această pretinsă glorie. Mai întîi că condiția dintîi, prin care sangiacul depune demnitatea ce își arogase de pașă al Moldovei, este o absurditate și un joc al tătarilor cu Zamoisky, de vreme ce el cu aceasta nu perdea nimic, n-avea nici un drept asupra Moldovei, căci divanul nu vroise a primi cererea lui și lăsa pe trimișii hanului a pleca fără nici un rezultat.

„Priimirea unei asemenea condiții din partea lui Zamoisky — zice d. Senkowski — dovedește numai că în tabăra polonă nu se știa nimic lămurit și că toate să făcea pipăind prin întunec.”⁶⁸ Afară de acestea, cronicarii poloni, pentru gloria lui Zamoisky, nota aceste condiții: 1. Că Ieremia

nu numai că se recunoaște tributar al turcilor, măbind tributul, dar încă să recunoaște tributar către hanul și împarte pământul Moldovei, dându-i satele de care s-a vorbit; 2. Că oștirile polone să iasă și să nu mai intre în Moldova; și al 3-lea, că regele Poloniei să trimită un sol la împărăție spre întărirea prieteșugului între ambele puteri;⁶⁹ 4. Că polonezii să-și unească puterile cu tătarii împotriva cazacilor de la Nistru, ce făcea război turcilor și tătarilor și nu mai trimitea acestora darurile obicinuite.⁷⁰ Afară d-aceasta, cronicarii poloni mai uită — zice d. Senkowski — „că Zamoisky dedese asigurare deosibită tătarilor că donația ce li să făcuse supt regele Ștefan I (1578), ce sta în zece mii galbeni și un număr oarecare de blăni de jder și samur, să li să plătească d-aci înainte pe tot anul. Istoricul Naima-Efendi, vol. I, p. 338, pomenește lămurit despre aceasta și această singură împregiurare e de ajuns spre a tălmăci grabnica bunăvoință cu care tătarii încheiară acest tractat. L-această nație a tătarilor, pricina sultanului era cu totul deosibită d-a lor. În toate războaiele hanii* n-au vînat decît folosul lor și d-aci-lea vine că ei era gata a încheia un tractat de pace, îndată ce dușmanul lor le da un cîștig mare“ etc. „Celelalte condiții ale acestui pretins tractat sunt obicinuite și asemenea tuturilor celor ce s-a făcut în toate tractatele glorioase sau nenorocite cu turcii și cu oardele Crîmei. Astfel, reducînd acest tractat la dreapta lui valoare, vedem că strălucirea lui și calificația ce îi dau cronicarii de tractat *glorios* piere în fața nepărtinirii și a criticei sănătoase.“

După iscălirea condițiilor tractatului, Zamoisky dăruie sangiacului o haină de mătase cusută cu aur și lui Ahmet-Aga o cupă de aur. Hanul dăruie asemenea pe zăloagele poloni ce era la dînsul cu haine de mătase aurită și a doua zi se trase cu oștirea⁷¹ sa, îndreptîndu-se către Crîm. Zamoisky plecă asemenea spre a se întoarce în Polonia, lăsînd în leafă lui Ieremia, după cererea lui, trei mii ostași poloni,⁷² supt comanda lui Ioan Potocki, starostele Cameniții, și lui Stanislas Chanski.⁷³ Ieremia însuși se duse de se așeză în scaun

* În manuscris: „hanul“ (n. ed.).

în Suceava.⁷⁴ Hanul, pîn-a nu se depărta, scrisese regelui Poloniei, trimițîndu-i o ambasadă, prin care îi cerea să întărească pacea încheiată cu hatmanul Zamoisky, adăogînd că, de nu vor pedepsi polonii pe cazaci, apoi va rupe negociațiile și va reîncepe războiu.⁷⁵ Trimisul tăt[arului] dăruî regelui un cal și o săgeată din partea hanului. Regele scrisese hanului și, dăruînd solului o frumoasă blană de cacom, îl porni înapoi.⁷⁶ „Toate acestea — spune un analist contemporan — nu fu decît o umbră de pace într-un soare ce roșea de războaie.”⁷⁷

VII

Sigismund Bathori umpluse Europa de plîngerile sale în contra polonilor, pentru faptele lor în Moldova. El îi acuza cu cuvînt că au intrat într-această țară fără nici un drept, fără a fi provocați, ca s-o smulgă de supt ascultarea sa și s-o reducă iar supt jugul turcilor, de care se mîntuise cu atîtea jertfe. Împăratul și papa, la care se plînsese scriîndu-le îndeosebi, trimiseră îndată soli și scriseră în pricina aceasta regelui Poloniei.

Împăratul scrisese în 30 octombrie [și] rugă pe rege ca să strice tratatul făcut cu păgînii în contra prințului Transilvaniei și să lase Moldova în stăpînirea lui Răzvan.⁷⁸ Papa scrisese în 8 noiembrie 1595 la regele Poloniei, într-un chip foarte aspru, o scrisoare pe care acesta o primi în dechembrie. „Cu condei de durere — începe el — vă scriu că cele făcute în Moldova crud m-au întristat.” Îi impută apoi că în loc d-a asculta rugăciunile ce mereu i-a făcut de a se uni cu creștinii în contra turcilor; [sic] că nădăjduia că, cel puțin, dacă considerații particulare îl oprea d-a se declara pe față împotriva turcilor și a le face război, încăi nu va aduce stavili și opoziție scopurilor prinților federați și nu va turbura cursul fericit a armelor lor, dupe cum lămurit o făgăduise atît către dînsul, cît și către împărat și Sigismund; că cu fapta lui a întărit pe turci în puterile și nădejtile lor și a slăbit pe creștini. „Toți te în-

vinovățesc — zice papa — că te-ai confederat cu turcul și tătarul împotriva prinților federați și mai cu seamă împotriva prea iubitului nostru fiu Sigismund, prințul Transilvaniei, căci spre a-l vătămă, ai numit alt domn în Moldova, făgăduind a-l apăra cu ajutorul turcilor și tătarilor.“ Această faptă papa o califică de nevrednică și încheie propunând arbitragiul său pentru diferentul dintre regele Poloniei și cumnatul său, prințul Transilvaniei, „ca să stârpească dintre dînșii toate rădăcinile amari de prigonire și vrăjbi, să le smulgă și să le arunce în foc“.⁷⁹ Mult mai aspră fu scrisoarea ce papa adresa, tot în aceea zi, către Zamoisky: „Fapta ta din Moldavia va trage defăimarea și hula tuturilor oamenilor cinstiți care trăiesc astăzi și care vor fi în viitorime. Ce prieten al binelui public, ce om înflăcărat de dragostea lui Dumnezeu nu va tîngui că chiar în acel moment cînd se făcea turcilor, acești dușmani vecinici și neîmblînziți a creștinilor, un război sfînt și trebuincios pentru mîntuirea și libertatea poporului creștin și apărarea credinței, atunci cînd, ocrotiți într-un chip minunat de mîna lui Dumnezeu, dobîndiră izbîndi astfel încît nici n-am văzut, nici n-am auzit altele asemenea, nici în anii aceștia, nici în veacurile trecute, cine, zic, nu va tîngui că chiar în acel minut cînd să nădăjduia atîta izbîndă, să făcu în Moldova tot ce putu ușura și întări pe dușmanii crucei și a lui Hristos și dimpotrivă să opri și se slăbi în cursul biruințelor lor apărătorii credinței, se turbură rezultatul războiului și [se] puse tot în primejdie etc.“⁸⁰ Îl amerința apoi pentru relele povești ce da regelui și pentru această „crimă și scandal împotriva creștinătății.“⁸¹ Papa scrisese asemenea cardinalului Bathori, muștrîndu-l pîrintește pentru că ațîță pe poloni în contra vărului său, prințul Transilvaniei, și poruncindu-i să vie la Roma.⁸² Mihai-Vv. trimise și el atunci o ambasadă la regele Poloniei, care sosi la Cracovia și în 14 noiembrie 1595 fură primiți în audiență de rege.⁸³ Istoricii tac despre misia acestii deputații, dar se dau cu socoteala că ea privea tot în pricina Moldovei.

Viteazul Răzvan nu aşteptă să vadă isprava acestor tractații, de la care puțin se nădăjduia, și hotărî cu armele în mînă a-și redobîndi tronul ce i se răpise. Cu puținul ajutor ce luase de la Sigismund Bathori, el purcese spre Moldova la 27 noiembrie,⁸⁴ trecu munții Oituzului ce despart Țara Săcuiască de Moldova, în 29 noiembrie 1595, și, aflînd vești despre starea dușmanului, văzîndu-se mai slab cu numărul, trimise îndată la Bathori, cerînd un adaos de oaste și mai cu seamă un mai mare număr de călăreți; dar pîn-a nu sosi aceștia la hotarale Moldaviei, Ieremia-Vodă cu polonii se grăbesc a izbi pe Răzvan.⁸⁵ Oștirea polonă să afla răspîndită în deosibite stații în țară, cînd deodată Chanski, care se afla pus de Potocki cu despărțirea lui în garnizoană la Suceava, înștiință pe Potocki că Răzvan se apropie în grabă și drept spre Suceava în capul unei numeroase oștiri.⁸⁶ Ieremia îndată adună oștire de țară cît putu⁸⁷ și porunci lui Potocki de adună în grabă regimentele sale, și grăbi de se uni cu ceata lui Chanski, d-abia cu două ceasuri înaintea bătăii.⁸⁸ Era într-o duminică, 5 dechemvrie, cînd Răzvan sosi aproape de Suceava.⁸⁹ Oastea lui se alcătuia de patru mii pedestrași, cea mai mare parte vechii săi ostași, cu puțini ce înrolase de curînd și apoi săcuii ce îl însoțiseră din porunca prințului Bathori, și o mie călăreți armați cu lance, tot d-ai prințului Transilvaniei.⁹⁰ Armia lui Răzvan-Vodă înainta pe dealuri prin niște locuri mai nalte decît acela unde se afla oastea împotivnică, astfel încît ea se vedea mai lesne de către aceasta. El își întocmi rînduiala bătăliei astfel: la stînga sa, care era apărută prin cară și tot aparatul de război, era cinci sute călăreți; la dreapta, care era apărută de un zid, ce începea de la șanțurile taberii și se întindea mult departe pînă la tabăra polonă, era asemenea călărime; în centru, două batalioane pedestre, după care urma alte zece pe urmă, rămășiță de călărime și pedestre, ca o rezervă. În toate părțile se vedea steaguri fluturînd; steagul călărimei era cel mai împodobit; el

purta o frumoasă inscripție care spunea că Moldova s-a dat lui Răzvan de Transilvania.⁹¹

Ieremia-Vodă ieșise înainte la satul Areni, unde își așăzase oștile sale, iar pe oștirea polonă o rîndui la Schei, despre cîmpie, și sta ea la pază de supt un mal care e d-alături și aproape de drumul Băii.⁹² Rînduiala ei era în coloane treptate astfel: înainte sta ca avangardă, în lipsă de călarime ușoară, 100 moldoveni; după dînșii venea două batalioane a lui Stanislas Minski și Nicolae Zobrzydowski; era așezate puțin mai la dreapta, din pricină că poziția era mai bună și spre a fi ferite de vînt, astfel [că] batalioanele lui Tworzanski și Milewski, ce se afla la stînga, era puțin mai nainte decît dînsele, dar mai nainte încă se afla batalionul lui Zavrowski, ce nu se vedea de celelalte, fiind ascuns de fortificații; la centru era Porycki, cu regimentul său, avînd de reazăm trupele lui Potocki, comandantul Cameniții, a fratelui său Ștefan, și la stînga pe al treilea frate, Iacob; după dînșii, tot la mijloc, venea apoi o trupă de pușcași a lui Ioan Tomas Drohojewski, și lîngă dînsa pedestrimea, supt comanda lui Albert Vitoslawski și Andrei Klopocki. La stînga, împregiurul zidului de care am pomenit mai sus, se așezase niște tunuri mari și altele de cîmpie care amenințau dreapta lui Răzvan și ocroteau pedestrimea moldovenească și pe cazaci.⁹³

Pîn-a nu se apropia oștile de bătaia puștilor, polonii descărcară de două ori tunurile în oștirea lui Răzvan: una dintrînsele răsturnă pe Valentin Gheghe, unul din capii pedestrimei lui Răzvan.⁹⁴

IX

Ieremia era la biserică, ascultînd liturghia, cînd avangarda lui Răzvan se apropie de oștile țării; și cînd ieși Ieremia de la biserică, îndată să încăierară moldovenii lui Răzvan cu ai lui Ieremia. Lupta între ambe aceste oști nu ținu mult, căci urînd, se vede, a-și vărsa sîngele frate cu frate, și unile și altele se traseră din luptă.⁹⁵

Polonii atunci, din dealul de unde era despre Schei, se repeziră asupra săcuilor.⁹⁶ Zobrzydowski cu trupa sa și a lui Chanski, căci acesta se afla atunci lângă Potocki, și Christofor Broniewski se azvîrlă peste dreapta lui Răzvan; mais Zobrzydowski, cu toată bărbăția ce arătă, rănindu-se la obraz și la braț, nu putea sprijini izbirea lui Răzvan și ar fi perit cu oastea sa, de nu grăbea Potocki a-i veni într-ajutor. Într-aceeași vreme, Porycki, cu infanteria și cu pușcașii lui Viersbowski, izbește centrul lui Răzvan, în vreme ce batalioanele lui Tworzanski și Milewski se azvîrlă asupra dreptei, în ajutor lui Zobrzydowski. Toate izbirile împreunate ale acestor cete sfarmă rîndurile săcuilor, care se trag înapoi puțin și astfel polonii pătrund în tabără.⁹⁷ Răzvan-Vodă, care cu toate că să văzuse mai slab mult cu numărul și cu valoarea oștilor de dușman, nu numai că nu se ferise de bătaie, dar o căutase cu bărbăție,⁹⁸ se afla atunci lângă infanteria sa; el se credea apărat de cavalerie, cînd aceasta, deodată, părăsind tunurile, o ia la fugă. În zadar Răzvan omorî cu mîna lui mai mulți ca să-i întoarcă înapoi; silințele lui fură zadarnice. Polonii coprinsă tunurile.⁹⁹ Săcuii, văzînd fuga călărimei, întoarseră și ei spatele.¹⁰⁰ Răzvan, părăsit de oștire, rămîind numai cu puțini din ai săi, se luptă multă vreme încă cu cel [mai] mare curaj ce putu;¹⁰¹ doi cai fură uciși supț dînsul,¹⁰² el sări pe un al treilea cu multă sprintenie și izbea de moarte pe toți cîți întîmpina paloșul său. „Ce mai viteaz!” striga, minunîndu-să de atîta curagiu, atît ai lui, cît și dușmanii ce-l vedeau. Dar, în sfîrșit, părăsit de ai săi și de noroc,¹⁰³ văzîndu-și toată tabăra coprinsă, oștirea rezlătită fugind în toate părțile, cu inima sfișiată de durere, el să lăsă a se trage de puținii credincioși rămași pe lângă el, care vrea a-l mîntui; ei o luară cam spre stînga și se înfundară¹⁰⁴ în păduri.¹⁰⁵ Polonii lăsară regimentele lui Drohojewski în tabără și toate celelalte se luară a goni pe ostașii lui Răzvan. Aceștia fugind răspîndiți și rătăcind în voia întîmplării prin munți și prin păduri, cei mai mulți căzură în mîinile dușmanilor.¹⁰⁶ Foarte puțini fură aceia ce pătură ajunge a trece munții în Transilvania.¹⁰⁷ Ei coprinsă

seră o mare pradă, cîteva tunuri de cîmpie, toate stindarele și toată averea ce Răzvan dobîndise de la Aron-Vodă, și prada dobîndită de la turci la Tîrgoviște și Giurgiu.¹⁰⁸

X

Sărmanul Răzvan, după ce rătăci multă vreme cu soții săi, ajunsese spre seară într-un sătuleț, unde se adăposti puțin, schimbîndu-și hainele, și se depărtă supt ocrotirea nopții. Îndată sosi în sat niște poloni, trimiși d-ai lui Ieremia, ce alerga dupe Răzvan; gazdele acestuia, speriați de vecini, care îi mustra că au priimit un dușman în casă, fură siliți a mărturisi calea încotro a apucat fugarii. Astfel acești nenorociți fură îndată agiuși în cale și prinși, nu fără o luptă bărbătească, în care Răzvan fu rănit și ungurul Matei Sekiel, ce comanda peste 400 călăreți, și Elie Kakoci, vechiul soț a lui Răzvan în oastea lui Aron-Vodă, căzură morți împreună cu alții. Între prinși se afla fratele lui Răzvan, un boier mare anume Calotă, vistierul și logofătul domnului, împreună cu alți boieri și capete din unguri. Aduși înaintea lui Ieremia, Răzvan și cu soții lui se purtară, în cumplita nenorocire, cu toată vrednicia și bărbăția cuvenită. La toate întrebările ce li se făcu, ei toți păstrară o tăcere mîndră și desprețuitoare.¹⁰⁹

Cîteva zile dup-aceea, pe la jumătatea lui dechemvrie,¹¹⁰ crudul Ieremia, nesocotind și legile războiului, care sfințește persoana unui prins, și legile omenirei, osîndi pe toți prinșii la moarte. Printr-o cruzime înspăimîntătoare, el porunci a pune pe Răzvan la caznă, apoi îi tăie nasul și buzele,¹¹¹ și dup-aceea puse de-l trase în țepă,¹¹² espuidu-l astfel — privește de jale! — la armie și la locuitorii țării.¹¹³ În minutul în care mult nenorocitul Răzvan-Vodă gemea de dureri pe țepă, [cu] o crudă barbarie aduseră pe fratele său înaintea lui de-i tăiară capul. L-această vedere, durerea morții fratelui său adăogîndu-se la a sa, Răzvan deodată se ridică, țîșni pe țepă, întinse brațele către

dragul său frate și într-această mișcare își dăde sufletul.¹¹⁴ Să întoarcem mai bine ochii de la această cruntă priveliște care rășcoală inima, crimă urîcioasă ce va rămînea o pată vecinică de necinste asupra numelui lui Ieremia Movilă, ce o porunci, și asupra polonilor, ce o suferiră fără împotrivire, cu atît mai mult că Răzvan era prinsul lor.

În drumul ce merge de la Suceava la Baia și pînă astăzi se arată și se pomeneste movila lui Răzvan-Vodă,¹¹⁵ loc unde zac, neuitate de popor, oasele viteazului domn.

Astfel de cumplită moarte avu acest bărbat, pe care meritul său și norocirea îl înălțase din pulbere pe tronul patriei sale. Născut țigan, dintr-un neam osîndit de veacuri la robie, el fu încă o dovadă puternică că în ochii providenței nu sunt popoare alese și popoare osîndite, că ea răspîndește deopotrivă îndurările sale peste toți oamenii, fărăosebire de nație și clasă, puind pe fruntea fiecărui pecetea dumnezeirei și declarîndu-l cu drepturi deopotrivă ca toată omenirea, la libertate, la egalitate, la virtute și la adevăr.

XI

Cumplita moarte a lui Răzvan întristă foarte nu numai pe prințul Transilvaniei, dar și pe împăratul și pe papa Clement.¹¹⁶ Bathori hotărî să-și ia satisfacție cu armele în contra polonilor, și împăratul, părtaș al miniei sale, hotărî a-l ajuta și a lua parte la răzbumarea acestii insulte a polonilor, ce le era comună la amîndoi.¹¹⁷ Pontiful însă, temîndu-să cu tot dreptul că acest război între creștini va fi vătămător războiului cel cu noroc început în contra turcilor și va putea încă arunca creștinătatea în vro primejdie mare fără nici un leac de mîntuire, se puse între părțile prigonitoare, propuind mijlocirea sa părintească, ca prin creditul său să împece aceste certe și să aducă unirea și o norocită împăcare.¹¹⁸ El trimise spre acest sfîrșit în Polonia pe episcopul de Caserta, Alfons Visconti,

milanez, la regele Poloniei și la prințul Transilvaniei.¹¹⁹ Sigismund III, regele Poloniei, mișcat de aceste muștrări, trimise la Roma pe Florian Gembicki, secretarul coroanei, ca să arate pontifului că armele polone în Moldova făcuse mare slujbă creștinătății scăpînd această țară de tătari și totdeodată oprind pe aceștia d-a năvăli asupra Ungariei și a staturilor împărătești.¹²⁰ Zamoisky scrisese și el papei, în 10 ianuarie 1596, arătîndu-i aceleași și îndreptîndu-și cu multe sofisme și neadevăruri faptele sale.¹²¹ Spre a împlînzi mai lesne pe papa, ce era foarte întăritat în contră-le, și a-l trage în partea lor și a-i dezarma mînia, regele Poloniei și Zamoisky îi trimise, din partea sinodului de legea grecească, doi episcopi ruteni, ca să [i se] închine și să recunoască supremația papei. Într-adevăr, această faptă, ce nu izbuti pînă în urmă, făcu mare plăcere papei,¹²² încît se amîna cu totul satisfacția ce aștepta Bathori de la poloni și mîhni pe acesta într-atît, încît căzu în greșeli mari, foarte vătămătoare creștinătății.¹²³ Zamoisky fu atacat cu multă înverșunare în dieta de la Cracovia de dușmanii lui, care îl acuza cu mult drept că a implorat și a cumpărat pacea de la tătari. El se scuză dînd faptelor colora ce vru și foarte neadevărată.¹²⁴ Senatorii regatului scriseră atunci, în 24 martie 1596, împăratului Rodolf, arătîndu-i că ei simt că datoria comună este ca să se împedecă pe turci a reduce în pașalic principatele Moldova și Valahia; că neputînd prințul Transilvaniei a le apăra, e nevoie ca polonii să le ia supt protecția lor; că pentru această slujbă creștinească ce ei vor să facă cer ca împăratul să le dea o sută mii florinți și să depărteze pe Mihai din Țara Românească, căci nu-l pot apăra fără a rupe de față pacea cu turcii.¹²⁵ Această scrisoare sucită și plină de viclenii, vrînd să zică ceva și într-adevăr nezacînd nimic, nu dovedea altceva — zice un contimpuran — decît, dorința polonilor d-a pune ei în Țara Românească alt domn în locul lui Mihai.¹²⁶ Asta fu cel dintîi semn de ura ucigătoare ce polonii purtară eroului nostru.

Mihai-Vodă, după luarea Vidinului, unde îl lăsarăm, se întoarce [la] Tîrgoviște.¹²⁷ Întoarcerea sa în țară este un marș triumfal; toți ostașii sunt încărcăți de prăzi; poporul îl priimește cu cîntece de veselie și vrăjmașii tremură de numele lui.¹²⁸ El începu îndată a se ocupa să vindece rănilile și ticăloșia ce pustiirile războiului adusesese asupra țării. Într-adevăr, starea ei era vrednică de jale. Populația se micșorase foarte mult prin moarte, prin pribegirea locuitorilor în țări streine și robirile turcilor; numai în această din urmă campanie Sinan robise douăzeci mii locuitori și apucase a-i trece Dunărea.¹²⁹ Orașale și satele era ruinate și prefăcute în cenușă; cîmpurile era părăsite, viile smulse, grînele, călcate de oștirile ce serpuiseră prin toată țara, nu putuseră da rod,¹³⁰ dobitoacele moarte sau răpitate de vrăjmași, care apucaseră a trece peste Dunăre mai mult de 60 mii vite.¹³¹ Românii jertfiseră pentru dezrobirea independinții și a libertății lor, dar aceasta e un bine atît de mare, încît cu nici o jertfă, fie cît de grea, nu e scump cumpărată.

Mihai-Vodă trimise în Transilvania, cu multă cheltuială — fiind și acolo mare lipsă, căci negoțul încetase cu totul din pricina războiului — de cumpără grîne, făină, vin, sămînță și toate cele trebuincioase, de împărți între popor, care, la glasul domnului său, părăsi pădurile și vizuniile munților unde se trăsesese și începu a rezidi orașele și satele pe ruinele celor vechi și a se apuca de lucrul pămîntului; și putu îndată să prețuiască foloasele independinții ce dobîndise cu atîtea jertfe.¹³² Iar ca ostașii fără de esersiție să nu se înmoaie și corupă în lene și nelucrare, domnul dăte voie la vro cîteva mii să treacă Dunărea și să necăjească pe vrăjmaș. Aceștia năpădesc peste Pelinul, oraș întins, și, după ce au ucis mai mulți locuitori, îl prefăcură în cenușă și, robind o femeie cu o fată și un băiat a unui din cei mai bogați și însemnați locuitori, anume Michal-oglu, îi aduse în dar domnului, care, tratîndu-i cu multă

omenie, întoarce pe femeie cu copii înapoi la soțul ei pentru o răscumpărare de 50 mii galbeni (aur).

Nenorocirea expediției lui Sinan desperă pe sultanul d-a putea învinge fățiș pe Mihai-Vodă. El se încredință că spre a-l vătămă trebuie a alerga la intrigi, a lucra mai întâi spre a-l desface de aliații săi, împăratul Germaniei și prințul Transilvaniei, și a ațîța înțără partide în contra lui. Spre acest sfîrșit, prin begler-beiul de la Pesta, făcu propuneri foarte bune împăratului, numai ca acesta să se tragă de Mihai și să-l considereze ca un rebel către Poartă; dar împăratul depărtă cu mînie aceste necinstite condiții ce i se propunea.¹³³ Sultanul atunci întrebuiță alte mijloace spre a ajunge la scopul său. Trimite mai întâi un agă în Țara Românească, ca să ațîțe pe boierii nemulțămîți și a-i scula în contra lui Mihai și în favorul Porții, și deodată dă poruncă pașilor dupe margine și hanului tătarilor să stea gata a intra în țară spre a ajuta partida ce era a se revolta în favorul turcilor. Tot într-o vreme, sultanul trimise la Sigismund Bathori un ceaș cu făgăduiala că-i va lăsa Transilvania fără nici un fel de tribut decît vasele de argint ce era obicei de se da cînd se plătea tributul, îndatorîndu-se încă a-i da și Țara Românească, dacă el va primi a goni pe Mihai, și a se trage din confederația cu împăratul Rodolf.¹³⁴ Bathori, după ce ținu cîtva pe ceaș la sine, îl trimise înapoi, zicîndu-i să spuie stăpînului său că el, prinț al Transilvaniei, niciodată nu va lăsa partea creștinilor, spre a se uni cu dușmanul lor;¹³⁵ și, prin povața nunciului papei și a lui A. Carilio,¹³⁶ plecă la 4 februarie cu 11 trăsuri și 20 cai de călătorie la Praga, spre a se întîlni cu împăratul și a dobîndi agiutoare de război.¹³⁷

XIII

Sultanul, ce nu putu izbuti lingă împărat și Bathori spre a vătămă pe Mihai, fu mai norocit pe lingă români, de la care dobîndi ceea ce nu putuse avea de la streini. Aga trimis în țară găsi între boieri aceea ce totdeauna a

fost lesne a găsi: oameni corupți, carii pentru o mîrșavă ambiție și lăcomie de bani sta gata a vinde domnul și țara lor. O conspirație întinsă și groaznică se formă, în capul căria sta din boierii cei mai de frunte unul anume Dumitru, cel mai bătrîn din sfetnicii domnului, și logofătul Chiesar cu un fiu al său. Șase mii tătari din Dobrogea, cu care se unise și trei mii turci, trebuia a năvăli fără veste în țară, spre a ajuta pe conspiratori, ce se uniseră cu turcii pentru ca să mîntuie țara, cum zicea ei, a perde pe Mihai, dîndu-l în mîinile dușmanului. Dar acesta află printr-un chip minunat din vreme planurile, nemature încă, ce urzeau nelegiuirii boieri în contra lui și a țării. El puse streji lîngă Dunăre, ca să priimească pe dușman, ce era gata a năvăli, și puse de tăie pe trădătorii Dumitru, Chiesar și cu fiul său, cu niște vicleni de domnie și stricători de țară. Patru zile după pedeapsa conjurațiilor, cei 9 mii de turci și tătari trec Dunărea; domnul mai trimite un agiutor de trei mii pedestrași și 300 călăreți oștirea trimisă de mai nainte la graniță, care, izbind pe dușman într-o luptă norocită, îl biruie, coprinde tunurile și bagajurile lor și pe cei mai mulți îi omoară sau îi prind robi.¹³⁸ Tot în aceste zile, cu patru mile mai gios de la locul acestii bătălii, alte trei mii turci, tot în înțelegere cu conspiratorii din țară, trec Dunărea, dar fură îndată întîmpinați de către locuitorii țărani adunați și de către păzitorii marginilor și fură învinși, deși nu fără puțină pagubă a românilor.¹³⁹

În vremea aceasta (februarie 1596), hanul Gherei intrase în Moldova cu 30 mii tătari¹⁴⁰ și patru mii turci¹⁴¹ cu tunuri împărătești. El avea poruncă a sultanului a intra în Valahia, dar, neîndrăznind, vru a încerca să înșăle pe Mihai-Vodă. El se adresă lui Ieremia-Vodă al Moldovei, care îl priimise cu drag ca pe un prietin și aliat, și îi făgădui două mii galbeni de va voi a favoriza planul său de a înșăla pe Mihai, făcîndu-l să priimească a se supune Porții. Domnul Moldaviei făcu cunoscut lui Mihai-Vodă că hanul are deplină putere de la sultanul d-a încheia pace între români și turci, puind condiție ca Mihai să gonească tru-pele streine luate în leafă de dînsul, care, zicea hanul,

nu numai că pustiesc țara turcească, dar încă sunt o sarcină pentru țară. Hanul trimise totdeodată lui Mihai-Vodă, spre mai mare încredere, doi din cei mai însemnați tătari, ca zăloage, cerînd numai, pentru slujba sa, cîteva mii galbeni. Mihai-Vodă avea trebuință de cîtăva vreme de pace după atîtea zdruncinări și suferințe de războaiele trecute, cu atît mai mult că Bathori pornise la Praga și nu putea aștepta ajutor de la dînsul, ba încă vestea să răspîndise că acesta vroia a abdica cîrmuirea staturilor sale și drepturile dobîndite asupra Țării Românești împăratului Rodolf. Aceste priviri înduplecă pe Mihai a primi mijlocul ce i se înfățișa a intra în împăciuire măcar vremelnică cu turcii. El trimise hanul[ui] solii săi cu un dar către dînsul, ca să trateze despre condițiile propusei păci; totdeodată dete drumul trupelor transilvane. Cum află hanul că Mihai căzuse în cursa ce i-o întinsese, își luă masca dupe obraz și năvăli deodată cu toată armata sa în șesul dintre Buzău, Brăila și București, unde tăbări, trimițînd cete în toate părțile, care mai mult de opt zile călcară țara, arzînd orașele, hrăpînd bucatele, robînd pe locuitori, pustiind tot și căutînd în tot chipul a pune mîna pe Mihai. Prăpădiră mai multe orașe și sate, tratînd pe locuitori într-un chip grozav și fără omenire.¹⁴² Două sute de cazaci, care era de pază la graniță, supt comanda lui Koseza, Kirecki, Siemanowski și Bilecki, cum văzură apropierea tătarilor, trecură în partea lor în Moldova, după ce jefuiră pe țăranii și satele ce era însărcinați a apăra; numai 40 dintr-înșii își păstrară datoria și giurămîntul și, văzînd că nu e chip de împotrivire la o așa mulțime de tătari, grăbiră de alergară a vesti domnului această năvălire neașteptată. Poziția acestuia era foarte grea. Fără bani, fără oștire, căci cîștirea țării ce rămase era răspîndită în țară și în cfartirurile de iarnă, încungiurat de nevoi, nesigur dacă dușmanii boieri nu-l vor trăda în mîinile dușmanilor, umbla rătăcit căutînd mijloace de a mîntui pe el și țara de această mare primejdie. „În acele nevoi mari — zice Walther — eroicul său suflet scoate cea mai de apoi virtute a lui.“ Într-un scurt timp el adună 6 mii oameni și, sprijinindu-să în ajutorul lui Dumnezeu și în

mîngîierea că să luptă pentru buna cauză, pornește întru întîmpinarea infioroasei mulțimi a tătarilor, izbește, taie și pune în goană niște cete mari de tătari ce se rezlățiseră după pradă și, gonindu-i, merse la orașul Gherghița, unde găsi greul ordiei tătărăști. Hanul rămase încremenit la o îndrăzneală așa de mare din partea lui Mihai și, cu toate că oștirea sa era mai mult de 6 ori mai mare, nu îndrăzni a primi bătaia și se trase rușinos spre țara sa.¹⁴³ Spun că atît în luptele parțiale, unde îi bătu Mihai, cum și în goana ce dete hanului, îi omorî ca la opt mii tătari.¹⁴⁴ Mihai coprinsese apoi orașul Brăila, pe care o coprinsese tătarii, făcînd multe grozăvii. Mihai omorî pe toți tătarii și turcii ce găsi vii, afară de cai; pe mulți turci spînzură afară din oraș. Unii care vruseră să treacă Dunărea, goniți fiind cu multă iuțeală, se înecară; puțini numai putură scăpa.¹⁴⁵

XIV

Vicleana cursă ce i-o întinsese tătarul făcu pe Mihai foarte neîncrezător către turci și a nu mai vroi a trata cu dînșii.¹⁴⁶ De aceea, cînd în aprilie sultanul îi trimise doi ceauși, vorbindu-i de pace și rugîndu-l a-l lăsa a trece cu oștirile în Ungaria, el nici nu vroi a-i primi,¹⁴⁷ ba încă, spre a-și răzbuna despre ocara făcută de tătarii ce îi călcasă țara, dete drumul la vreo cîțiva ostași ai săi să treacă Dunărea ca să prade pe turci.¹⁴⁸

1 200 haiduci loviră orașul Nicopoli și prinseră pe Buraș, beiu — cu femeia și copiii săi și cu multă avuție a lui — care de curînd sosise de la Adrianopol, numit fiind de împăratul în acest post. Ei pustiiră tot locul numit Plenia și omorîră tot ce se împotriva trecerii lor; rămășița fu dată flacărilor. Întorcîndu-se din această expediție, ianicerii din Nicopol, în număr de 1 800, îi izbiră și, după o luptă tare, haiducii biruiră. Numărul turcilor uciși în aceste deosibite locuri se urcă la 3000. Haiducii se întoarseră cu multă pradă (Türkische und Siebenbürgische Victorien).

Dup-aceea Mihai-Vodă trimise la mai 6 pe Velicico cu 1 300 haiduci la Baba, în Bulgaria, oraș neînchis, bogat și mare ca de 20 mii case, cele mai multe de meșteri, o bătură și o coprinseră și încărcară 150 cară de avuție dobîndită, luînd prinși și pre mulți turci însemnați, cu muierile și copiii. Ei șazură acolo trei zile, apoi, dînd foc orașului și sfărîmîndu-l, luară calea înapoi spre Dunăre cu toată dobinda; iar turcii se strînseră din toate părțile în număr de 12 mii supt un pașă și ajunseră pe Velicico cu oastea lui la un loc ce se cheamă *Comisul*. Haiducii, văzînd aceasta, începură a se hărțui zi și noapte cu dușmanul, pînă cînd, văzînd că le va fi cu anevoie a scăpa, tăiară pe toți prinșii, prefăcură în cenușă tot calabalicul lor și prada făcută și, recomîndîndu-se la Dumnezeu, se aruncară cu furie asupra dușmanului și mai toți căzură morți; dar supt dînșii, în loc, zăcea patru mii turci.¹⁴⁹

Mihai-Vodă foarte se întristă¹⁵⁰ și înștiință pe prințul Transilvaniei 14 zile dup-aceea.¹⁵¹ Acesta atunci se întorsese de la Praga. El sosise în acest oraș în 4 februarie și fu foarte bine priimit de toți domnii curții. Îndată dup-aceea căzu bolnav greu de lîngoare, fiindu-i viața în primejdie. Cînd începu a se însănătoși, îl duseră la catedrală ca să asculte liturgia. Aci se făcu un cuvînt plin de laude pentru dînsul. Bathori răspunse foarte frumos în limba latinească, asigurînd că el va stăruî cu statornicie în partida ce luase și că niciodată nu se va dezlipi de casa Austriei și de împărăție, dar că nădăjduia că și împăratul și împărăția nu-l vor părăsi; că e încredințat că, de i se vor da ajutoarele făgăduite, va dobîndi cu sprijinul lui Dumnezeu mai mari biruinți asupra dușmanului numelui creștinesc decît cele dobîndite pîn-acum. Împăratul, dîndu-i apoi o audiență particulară, îi dete slobozenie a se întoarce, după ce îl încărcă de daruri și făgăduieli. I se făgădui trei mii pedestrași și două mii călăreți, pe care împăratul să-i ție trei luni cu cîte 24 mii scuzi pe lună, de care să dispozeze dupe plac. Papa îi făgădui 40 mii galbeni pe lună și însărcină pe Francisco Murio del Monte să strîngă pentru dînsul ostași în Italia.

După ce își luă ziua bună de la împăratul, Sigismund se duse la Viena. În toate părțile fu priimit cu aceeași fală și, spre a-l îndatori și mai mult la urmarea războiului, iezuviții colegiului Vienei îi făcură un cuvînt în public și vorbiră de dînsul ca de un al doilea Iosua. Cugeta Bathori să treacă de acolo la Gratz, spre a vizita pe soacră-sa, arhiducesa Maria de Bavaria, cînd află că în Transilvania săcuii, supărați căci în dieta din urmă li se luase drepturile ce li se dedese cînd se porniră împotriva lui Sinan și întăritați de cardinalii * Andrei și Ștehan Bathorești ce se afla proscriși și fugari în Polonia, se revoltaseră. Această împregiurare îl făcu a-și schimba hotărîrea și o porni spre Transilvania. Pîn-a nu ajunge el în această țară,¹⁵² unchiul său, Ștefan Bocskai, potolise răscoala, încînd-o în sînge și pedepsind pe șefi cu mare cruzime, căznind pe unii, la alții tăind capul, pe alții spînzurînd și la alții tăindu-le nasul și urechile.¹⁵³

Cum sosi în Transilvania, Sigismund își adună oastea și plecă să bată Temișoara (9 iunie); după ce luă două mici cetăți, Fillack și Czenad, cu o mare pierdere de turci, la 10 ale lunii iunie izbi Temeșvarul prin trei părți.¹⁵⁴ Înaintea acestui oraș sosi și Mihai-Vodă, chemat de Bathori, cu 4 mii luptători și o mulțime de boieri.¹⁵⁵ După o asediere de zece zile, la sfîrșitul lunii, fu izbit de turci și de tătari, în număr de vro 40 mii, care venise prin Bulgaria în Banat. Dupe o luptă singeroasă de amîndouă părțile, Sigismund fu silit a ridica asedierea, căci nu numai ajutoarele făgăduite de împărat nu sosea,¹⁵⁶ ba încă însuși trebuia a merge cu douăzeci mii ostași spre a se uni cu arhiduca Maximilian, ca să întîmpine puternica oștire turcească ce însuși sultanul povățuia în Ungaria,¹⁵⁷ iar Mihai se întoarse spre a-și apăra țara.

*În manuscris: „cardinalul“ (n. ed.).

Lala-Mahomet, ce se numise vezir, surghiunîndu-se Sinan, murise trei zile dup-aceea și această întâmplare păru turcilor un semn ceresc ce porunceă d-a numi din nou pe Sinan în locul său.

Astfel acest nempăcat dușman al creștinilor fu scos din esil și din nou, pentru a cincea oară, fu investit cu slujba vezirească. Toată grija lui atunci fu să-și răzbune rușinea ce îi făcu creștinii. El avu curagiul și energia să însufle sultanului hotărîrea d-a merge însuși la război, urmînd pilda lui Suleiman cel Mare. Armia, poporul, șeicii în predicății și provinciile de margine în jebile lor cerea încă aceasta ca singurul mijloc d-a mîntui împărăția. Hotărîrea sultanului d-a merge la oaste în primăvară se obțise și pregătirile de război se făcură cu grabă mare în toată iarna. Sinan întîmpină însă acum un rival în ambiția lui, pe vechiul său prieten, cumnatul sultanului, Ibraim, fostul caimacam, care, dorind viziratul, spunea de față că bătrînețele fac pe Sinan nevrednic. L-aceste vorbe, furiosul Sinan striga față cu sultanul însuși: „Spune că sunt bătrîn și slăbit; dacă zice așa Ibraim, iasă cu mine în curte, să ne luptăm în sulii și în sabie împreună!” și zicînd acestea, apuca pe Ibraim de brîu de-l tîra afară din sală. ¹⁵⁸

La începutul primăverii, în minutul cînd să măgulea cu nădejdea de a-și răzbuna asupra creștinilor și d-a se încorona cu lauri noi, crudul arnăuț muri într-o mercuri (3 aprilie 1596), zi rea în ochii moslimilor. Acest ministru, de un caracter aspru și lacom, lăsă avuții foarte mari, adunate în campaniile sale în Ungaria, Valahia, Georgia și Iemenul. ¹⁵⁹

Ibraim se numi atunci vizir și serascher al armiei Ungariei. Trei zile după numirea lui sosiră la Constantinopol cărțile și solii [trimiși] de Mihai și boierii Țării Românești, cerînd a face împăciuire. Aceasta era învoirea ce făcuse cu hanul, pe care o trimisese spre întărire la Constantinopol, pîn-a nu-și da tătarul pe față viclenia sa. Hoge Sea-dedin, istoricul ce ne-a fost atît de folos în această scriere, citi aceste corespondințe în divan în locul lui Reis-Effendi,

și o dispută înfocată se aprinse între muftiul și hogea. Acesta era de părere ca să priimească pacea, dacă Mihai va da pe fiul său drept zălog (otage), și muftiul Bostansade era împotrivor, zicînd că nu se poate a trata cu Mihai. Fiindcă muftiul se sculă îndată și ieși afară, Seadedin se supără, dar își luă seama și, folosindu-să de lipsa protivnicului lui, înduplecă pe Reis-Effendi să facă un răspuns lui Mihai și boierilor țării într-un înțeles favoritor, după cum vrea.¹⁶⁰

Dar aceasta nu sluji de nimic, căci Mihai, cum știm, neîncrezător acum, după înșălăciunea hanului, refuză d-a mai trata cu turcii. Aceștia însă nu îndrăzniră a-l mai izbi atunci, speriați de atîtea învingeri, și hotărîră a purta războiul în Ungaria, unde însuși sultanul să meargă. Depărtarea sultanului la oaste era foarte neplăcută mumei lui, venețianca Baffa, care era sufletul cîrmuirii și făcea pe fiul său să facă toate dupe placul ei. Hotărînd să facă orice numai ca să oprească această depărtare, care putea să slăbească influința ei, ea rupse toate legăturile cu credința părinților ei și propuse o măcelărire generală a tuturilor creștinilor. Aceste comploturi din norocire nu izbutiră. Sultanul se mulțami a goni din Constantinopol cu ferman pe toți grecii nensurați, puindu-le un soroc de trei zile.¹⁶¹ Sultana mumă (valideaua), văzînd că a pierdut stăpînirea pe inima fiului său, căută a se folosi de farmecul celii mai frumoase roabe din serai, spre a-l redobîndi. Mahomet se părea la început că căzuse în cursă; el răspunse la dezmierdările roabei cu amorul cel mai înfocat; dar cînd ea deschise gura ca să-l roage să rămîie în Constantinopol, Mahomet, chiar în pat, centru al plăcerilor sale, puse mîna pe cuțit și ucise fără milă acea jertfă nevinovată a ambiției mamei-sii,¹⁶² faptă ce dovedește mai mult o inimă fieroasă, decît curajoasă. El puse apoi de mai înecă cîteva femei, supt pretext că n-au ținut postul;¹⁶³ apoi, în 21 iunie (1596), se puse în cale spre Ungaria, însoțit de un alai măreț și cu toată oastea, ducînd cu dînsul derviși, femei, icioglani, eunuci, cîini de vînătoare și șoimi.¹⁶⁴ Ambasadorii Franciiei și Engliterii priimîră poruncă a însoți pe sultan în această expediție în contra creștinilor.¹⁶⁵

XVI

Îndată după luarea Graanului, în anul trecut, feldmarșalul împărătesc din Ungaria, Mansfeld, muri (14 avgust 1595), și cu dînsul și disciplina din armia nemțească. Țăranii din Austria, împovărați de despoierile și jafurile nobililor de o parte și a trupelor de alta, se adunară între Claus și riul Ens și se revoltară. Această revoltă crescuse și se mări foarte și fu cumplită nu numai nobililor, dar și împărăției. Oștirile ce se trimise în contra lor, nemulțumite căci nu li se plătise simbria, se revoltară și ele și începură a prăda orașele și satele ce scăpaseră neprădate de țărani. Aceste întîmplări opriră cursul fericit al izbînzilor în contra turcilor și cităva vreme puse Austria într-o anarhie grozavă, de care d-abia scăpă, ajutată de neunirile și lipsa de disciplină a revoltanților. ¹⁶⁶

Îndată ce împăratul înțelese de pregătirile ce turcii fac împotriva Ungariei, trimise solii săi la papa și la prinții Europei, rugînd să caute a-l ajuta în această primejdie comună a creștinătății. ¹⁶⁷ Papa se sili din nou a reînșufleți zelul pentru război, cu totul slăbit, al prinților italieni, căută în zadar a face pe espanioli și francezi a înceta războiul între dînșii și a întoarce armele către turci, și, cunoscînd ca toată lumea de ce mare folos ar fi Polonia cînd ar primi a intra în legătura creștină, hotărî a mai face o încercare și trimise pe cardinalul Henric Caetan în calitate de legat în Polonia, ca să silească, cînd se va aduna dieta, ca să îndatoreze pe rege și pe cei mari ai crăiei a-și uni puterile cu ale împărăției. ¹⁶⁸ Papa scrisse îndeosebi și crăiesii Poloniei și puse și pe arhiducesa Maria di Grazzo, muma ei, și pe soră-sa, prințesa Transilvaniei, să-i scrie ca să îndemne pe regele în tr-această faptă, spre slujba lui Dumnezeu și în obștescul interes al creștinătății. ¹⁶⁹ Legatul papei ajunse în Varșavia cu episcopul de Breslaw, ambasador al împăratului, și, dobîndind audiență de la dietă, îi espuse într-un frumos cuvînt, ce s-a tipărit atunci, misia lui, arătînd jertfele ce papa a făcut pentru creștinătate și datoria polonilor d-a ajuta pe creștini, căci fără dînșii puterile împărăției Germaniei întregi nu

sunt în stare a sta împotriva puterii celii peste măsură mare a păgînilor.¹⁷⁰ Episcopul ce prezida dieta răspunse că această propunere cere o mare și coaptă dezbatere. „Polonezii — zice un analist contimpuran — vroia pace cu dușmanul păcii și nici o price cu pricinuitoarul gîlcevelor.”¹⁷¹ Ura veche și naturală a polonilor și mai cu seamă a lui Zamoisky către casa Austriei izbuti și legatul papei plecă fără a dobîndi nimic.¹⁷²

Intrigile Engliterii nu puțin slujiră spre a împiedeca această unire a polonilor cu împăratul în contra turcilor. Ambasadorul englez, ce sosise în iarna aceea în Constantinopol, răspîndise vestea că misia lui este d-a uni pe turci și poloni în contra voievozilor Țării Românești și Transilvaniei.¹⁷³ Simpatii însă și agiutoare dintr-altă parte veni a încuragea pe creștini în războiul greu ce purta. Țarul muscalilor, Fedor I, și șahul perșilor trimiseră ambasadori la Praga de încheiară alianță cu împăratul în contra turcilor, și vro cîteva cete de ecosezi vin pe la Dantzig în Transilvania, spre a lua partela război;¹⁷⁴ și deputați din partea popoarelor din Herțegovina și alte locuri supuse turcilor reclamă în zadar agiutoare de la împăratul spre a se revolta.¹⁷⁵

XVII

În vremea aceasta, sultanul, cu două sute mii oameni și 300 tunuri mari și mici, sosise la Belgrad și d-acolo merse la Buda, unde ajunse în 2 sept.¹⁷⁶ Înapoia lui, Mihai izbea ariergarda și răpea proviziile oștirei. El coprînsese (avgust) pe Dunăre 6 corăbii mari încărcate de muniții, ce [se] ducea la Belgrad, omorîse 1 200 turci ce le însoțea, luase tot ce era în corăbii și pe dinsele le dete afund.¹⁷⁷ Cu puține zile mai nainte, la 16/26 iulie, trimisese Mihai-Vodă o seamă de oști alese ca să ia Vidinul, puindu-le cap pre aga Farcașiu. Românii trecură Dunărea pre la Sdegla. Turcii însă le prinse de veste și, adunîndu-să în mare număr, nu ieșiră să se lovească de față, ci se ascunseră de făcură meșteșug. Așa, mergînd oștile lui Mihai-Vodă fără teamă,

turcii le lovi de faţă şi fără veste şi, dupe un război tare ce ţinu multă vreme, biruiră turcii pe ai noştri şi cîţi fură călări printr-înşii scăpară cîte ceva, însă puţinei, iar pedestraşii periră cu totul.¹⁷⁸ Această pierdere scîrbi tare pe Mihai-Vodă şi, văzîndu-să în lipsă de soldaţi, ţara fiind foarte despopulată, trimise prin ţări streine să strîngă în leafă voinici viteji şi aduse o seamă de leşi şi cazaci şi altfel de oameni care îi era de folos.¹⁷⁹

Iar sultanul, de la Buda, merse de tăbări înaintea cetăţii Erlau, la 21 sept., a cărei izbire se hotărîse într-un sfat de război. După ce sultanul, potrivit unei porunci (précepte) a Coranului, somă garnizoana d-a îmbrăţişa islamismul şi d-a preda cetatea, începu asedia şi, după şapte zile, capitulă; cetăţuia nu întîrzie a urma această pildă.

Puţină vreme după această importantă coperindere, Gîfer-Paşa întîlni în cîmpia Keresztes armia creştină, comandată de arhiduca Maximilian şi prinţul Sigismund al Transilvaniei; sosiţi prea tîrziu spre a scăpa Erlau[l], ei vrură încai să-şi răzbune printr-o biruinţă de pierderea acestui oraş. Trei lupte aproape una de alta se făcură şi, în cea din urmă, otomanii, cu toată îndărătnica lor împotrivire, fură respinşi şi perdură vreo mie oameni şi 40 tunuri. Această neizbîndă mai crescînd dorinţa ce de mai multă vreme arăta sultanul Mahomed d-a se întoarce la Constantinopol. În sfatul ce se ţinu pentru aceasta, se hotărî, după părerea lui Hoge Seadedin, că fiinţa de faţă a padişahului era trebuincioasă spre a îmbărbăta pe ostaşi. În 26 oct., nemţii şi ungurii izbesc trupul de armată unde se afla sultanul, care se trase sub cortul lui Ionis-Bei, capul mutefericalilor, aşezat în dosul bagajelor. Bătălia era acum pierdută pentru otomani, artileria lor era în puterea duşmanului, corturile sultanului era în jaf şi oamenii casei sale nu stăvilea lăcomia biruito-rilor, fără numai cu o ne folositoare împotrivire, cînd o izbire făcută la timp de vizirul Djigala, care era pus la pîndă, puse neorînduială (embuscade) între creştini şi le smulse biruinţa: cincizeci mii oameni supt paloşul musulmanilor sau în mo-

cirlă. Djigala, căruia sultanul îi era dator izbînda, fu numit mare vizir în locul lui Ibrahim-Paşa.^{180*}

Spun că mai mult de 50 mii creștini periră în baltă sau de sabia tătarilor, iar turci numai 20 mii. Zece mii galbeni în aur și 97 tunuri fură prada biruitorilor în această bătălie, ce analiștii lor aseamănă cu cea de la Mohaci și de la Cialdiran. „Așfel fu — zice Sacy — această bătălie de la Keresztes, pe care creștinii o cîștigară prin curagiul lor și o pierdură prin lăcomia lor; pildă îngrozitoare, care arată generalilor că vitejia poate izbîndi a dobîndi foloase, dar că numai disciplina le poate păstra.”¹⁸¹

Dup-această învingere strălucită, sultanul se întoarse la Constantinopol.¹⁸²

XVIII

Cînd turcii dupe margine văzură trecerea sultanului cu atîta oștire asupra Ungariei, începură a se semeți și a ieși în Țara Românească pe marginea Dunării,

*Într-o primă redactare, neînlăturată de autor, pasajul arată astfel: „Maximilian, arhiduca care era numit generalisim al împărăției, și prințul Transilvaniei, ce se unise cu dînsul, sosiră prea târziu în ajutorul Erlaului.

Ambele armate protivnice se întîlniră atunci în preajma acestei cetăți, în cîmpia numită Keresztes, unde riul Cincia se varsă în bălți, pîn-a nu se uni cu Tisa; după o luptă înversunată de trei zile (23, 24 și 25 oct. 1596), oastea creștină cîștigă bătălia, în ziua de 26 oct.; 109 tunuri căzură în mîinile lor; turcii era scoși din tabăra lor și puși în fugă. Izbînda era acum a creștinilor, dar, din nenorocire, nu știură a se cumpăta și, călcînd porunca lui Maximilian d-a nu jefui, se aruncară pe corturile sultanului în neorînduială, strigînd biruință. Atunci pașa Cicală, care era la ariergardă, văzînd netocmeala creștinilor, îi izbi cu călărima sa, în minutul cînd nemții și ungurii înfîgea steagul crucei și dănuia în triumf împregiurul acelei bogate prade. În mai puțin de o giumătate de ceas el împinse în baltă călărima creștină, care trecu peste pedestrime și fu și ea nimicnicită. O groază panică coprinse armata creștină; ea se împrăstie în toate părțile, fiecare ostaș fugind încotro vedea cu ochii, fără să știe unde. Maximilian fugi spre Casovia, Sigismund Bathori spre hotarul țării sale” (n. ed.).

și prinseră a prăda și robi.¹⁸³ Mihai-Vodă își strînse atunci oștile și, dupe sărbătoarea Sf. Mihail, purcese cu 2 mii oameni asupra turcilor.¹⁸⁴ Mergînd prin țară, domnul întîlni o seamă de turci pre apa Teleormanului, robind și stricînd țara; el îi izbi și îi prinse pre toți vii, apoi merse de ocoli cetatea Turnul, o bătu și o arse.¹⁸⁵ Dup-aceea trecu Dunărea și izbi cetatea Nicopolul, în 12 noiembrie, ucise pe toți turcii ce îi stătură împotrivă, coprînse un bulevard, cel mai însemnat, pe care îl asemănă cu pămîntul, și pe însăși cetățuie era să coprînă, cînd află vestea nenorocitei bătălii de la Keresztes,¹⁸⁶ care îl întristă foarte. Sangiacul Nicolului, ce era închis în cetate, trimise atunci domnului stofe țesute cu aur și argint, samururi frumoase, zece cai cu harșale de argint, rugîndu-l să lase de a mai bate cetatea și a nu mai întărita mînia sultanului, care, acum biruitor, se întoarce din Ungaria și se așteaptă la Sofia. Pașa încă se făgăduia că va mijloci ca Mihai să-și aibă pacea de la turci și ca sultanul să-l recunoască pe el și pe fiul său de domn moștenitor al Țării Românești. Domnul căta mult mai puțin la aceste făgăduieli frumoase, cît la puterea zidurilor cetății și la vestea întoarcerii sultanului, care putea năvăli asupra-i. Se prefăcu dar că e înduplecat de sfaturile sangiacului, primi cererea sa și, ridicîndu-se de acolo, unde zăbovisе 5 zile, trecu Dunărea.¹⁸⁷ Domnul trecuse riul în țară într-o dimineață, la răsăritul soarelui, și, însoțit numai de 6 inși din căpetenii, apucase fără grijă înainte, urmat într-o lungă depărtare de 50 călăreți și, în sfîrșit, mai departe încă, venea toată oastea după rînduiala ei. Astfel mergînd în cale, domnul și cu soții lui întîlniră doi turci pe care îi prinseră și aflară de la dînșii că fac parte dintr-o bandă de 500 turci, care bîntuie satele aceluia județ, arzînd și jăfuind, și că această ceată nu e departe. Cum află aceasta, viteazul domn se repede iute cu cei 6 soți ai săi către acei cinci sute turci, îi ajunge și îi izbește furios. Spun că omorî paisprezece inși cu mîna lui, pînă cînd apucă de îi veni ajutor din oaste, de-i prinse pe toți cîți scăpară demoarte. După această faptă de o semeață și de o nesocotită vitejie, eroul se duse la Tîrgoviște, spre a se odihni și a se bucura în pace de triumfurile sale.¹⁸⁸

Dar intrigile și vicleniile ticăloșilor boieri ai țării nu-l lăsă în repaus multe zile și a îngrijii de treburile țării. În cele dintâi zile ale lui dechemvrie, potrivit făgăduielilor și învoielei făcute cu sangiacul Nicopolului, sultanul se grăbi a trimite lui Mihai o deputație de 20 inși, cu steag roșu, spre semn de pace.¹⁸⁹ Boierii, dușmani ai domnului, se folosiră îndată d-aceasta, spre a învinovăți pe Mihai-Vodă către prințul Transilvaniei, cum că ar fi hotărît a se trage din legătura cu dînsul și cu creștinii, spre a se lega cu turcii. Bathori, slab de minte și bănuitor, adună îndată sfetnicii săi spre a se chipzui despre ceea ce trebuie a face în aceste împregiurări, cu atît mai grele că el nu era în stare a ataca de față pe Mihai. Acesta află bănuielile ce boierii băgaseră în capul lui Bathori și toată intriga țesută spre pierzarea lui, și îndată înștiință pe acesta că, întărit prin nevinovăția sa, el a hotărît să meargă în capitala lui să-l întâlnească numai cu o mică suită și nădăjduiește că va da de minciună pe cei ce l-au pîrît și îi va arăta că e eredincios giurămintelor sale. Această hotărîre îndrăzneată a lui Mihai înmărmuri pe dușmanii lui și ridică dupe inima lui Bathori toată bănuiala.¹⁹⁰

Mihai lăsă supt îngrijire și pază pe deputația sultanului pînă la întoarcerea sa.¹⁹¹ Apoi, luînd cu dînsul pre Mihalcea banul, Radul Buzescul și puțini alți boieri, porni în Transilvania¹⁹² și ajunse la Belgrad în 30 ale lui dechemvrie. Bathori îi trimisese înainte pe secretarul său de stat, Pangratie Sennyei, cu 40 trăsuri de paradă și o mulțime de nobili;¹⁹³ el însuși îi ieși înainte cu un sfert de leugă din oraș, linguşindu-l cît putu cu dragostea.¹⁹⁴ Astfel, cu cea mai mare pompă fu priimit Mihai-Vodă în capitala prinților Transilvaniei. A doua zi, în cea din urmă zi a lui dechemvrie, Bathori trimise o seamă de călăreți lui Mihai-Vodă, ca să-l însoțească la curtea sa. Acolo, de față cu cei mai de căpetenie domni ai țării Ardealului și cu nunciul papei, ambii domni vorbiră ca la două ceasuri; pe urmă Mihai-Vodă fu dus cu multă cinste la casa sa, gătindu-se Bathori a-l ospăta a doua zi cu toată fala cuvenită unui asemenea domn. În ziua cea

dintîi a anului nou, Mihai-Vodă se duse cu multă solenitate la biserică, pe urmă merse la prințul Transilvaniei, care îl ospătă măreț, și la patru ceasuri se întoarse la cvartirul său. În 2 ianuarie, voievodul fu ospătat la casa cancelerului Iojica, unde banchetul ținu pînă la 7 ceasuri seara.

În 3 ianuarie, ofițerii și pajii prințului Transilvaniei aduseră la Mihai-Vodă, din partea lui Bathori, șase pahare mari de aur smălțuite, un ibric și un lighean de argint. Oamenii domnului fură asemenea tratați după obrazul fiecăruia. Mihai-Vodă trimise și el prințului Bathori daruri frumoase, ce sta în vreo cîteva blăni de mult preț și haine bogate, o blană de samur și haine țesute cu aur, ¹⁹⁵ ce fură primite cu aceeași bunăvoință cu care fură trimise.

În 5 ianuarie, Mihai-Vodă merse de își luă ziua bună de la Bathori, spre a se întoarce în țară. ¹⁹⁶ Atunci Bathori făcu cunoscut lui Mihai-Vodă: că inima lui e foarte amărită, căci autoritatea papei și făgăduielile ce a dat împăratului îi leagă mîinile și nu-l lasă a-și lua satisfacția și răzbunarea ce i se cuvine despre poloni; că Polonia nu numai că e hotărîtă a ține sub protecția ei pe Moldavia, dar încă voiește a o întinde și asupra Valahiei; că împăratul nu-i dă agiutoarele făgăduite în bani și oameni și astfel el se află în nevoia sau de a seruina cu totul, sau de a face pace cu turcii; că într-o asemenea poziție și ostenit de atîtea griji ale puterii, a hotărît a abdica și a-și lăsa țara în stăpînirea Austriei, după tractatul încheiat cu această putere la... ianuarie 1595; că spre acest sfîrșit pleacă la Praga spre a negocia. ¹⁹⁷ Mihai, care vru să ia parte la acele deliberații și negociații, arată lui Sigismund că dorește și el a trimite un sol la Praga. Spre acest sfîrșit, lăasă lingă Bathori pe banul Mihalcea, ca să-l însoțească la Praga. ¹⁹⁸ El zise lui Sigismund și însărcină și pe solul său d-a spune împăratului Rudolf II că el va sta mijlocitor, de va voi să facă pace cu Poarta, îl va ajuta, de va voi război. Dar că în acest din urmă caz arată împăratului ca nu cumva să-l mai înceapă pînă nu va uni puterile tuturilor prinților creștini; că atunci trebuie a izbi deodată și cu toții împreună și că astfel e sigur de biruință. ¹⁹⁹

Dup-aceea Mihai-Vodă se întoarse în Țara Românească, și Bathori, însoțit de banul Mihalcea, plecă spre Praga cu 40 trăsură, unde ajunse în 17 februarie (1597), fiind priimit și tratat cu mare fală și cinste în toată călătoria sa prin staturile Austriei.

XX

Îndată ce Mihai-Vodă se întoarse în capitala țării, asemănat cu înțelegerea ce avusese cu Bathori, chemă pe ceașul turcesc ce îl aștepta, priimi de față steagul de pace ce îi adusese din partea sultanului și îi dete un răspuns mulțamitor, așezînd astfel pace cu turcii. Această pace fu cu atît mai mult în nevoie a o priimi atunci, că aflase că o armie puternică să aduna la Sofia, gata a năvăli în Țara Românească și că acum Transilvania, ca și împărăția, nu se îndemîna a-i sta în agiutor.²⁰⁰ Această pace nu era alt decît o încetare de vrăjmășii (ostilități) și n-avea nici un caracter definitiv. Astfel, supt umbra acestii păci, Mihai căută a se pregăti pentru război. El să înțelesese cu Bathori ca acesta să dobîndească agiutoare de la împărat și cu pregătirile ce va face și el, să năvălească împreună în Turcia, siguri că multe popoară creștine se vor rădica la vederea stindardelor lor. Într-adevăr, Mihai, prin agenții săi, și mai cu seamă prin vestea vitejiei și a triumfurilor sale, pregătise popoarele supuse turcilor spre a scutura greul și rușinatul jug ce le apăsa. Un complot întins în toată Turcia, al cărui cap era episcopul de la Tîrnova, se formase. Sîrbii și bulgarii să făgădui lui Mihai că, îndată ce va trece Dunărea, se vor rădica cu toții din toate părțile, vor tăia toate garnizoanele turcești, îi vor da Sofia în mîină și îl vor trece Balcanul.²⁰¹ Mihai începu cu multă activitate a se găti de oaste; el începu a strînge oameni de țară la oaste și începu a chema în leafă oștiri streine, după obiceiul de atunci.²⁰² Din nenorocire, Ieremia-Vodă din Moldova, dușman al creștinilor și partizan al turcilor, nu numai că deschise cale tătărilor prin țara sa, dar încă

se opuse la trecerea a 6 mii cazaci ce venea în slujba lui Mihai.²⁰³ Dintr-altă parte, Sigismund Bathori cîștigă numai făgăduieli mari, dar nici bani, nici oștiri de la împărat.²⁰⁴ Astfel creștinii nu putură fi gata la vreme²⁰⁵ și turcii, care nu se amăgea asupra gîndurilor ostile ale lui Mihai,²⁰⁶ descoperiră complotul bulgarilor, și episcopul de la Tîrnova, împreună cu mulți alții, fură prinși, chinuiți groaznic și tăiați în bucăți.²⁰⁷ Zece mii sîrbi atunci, desperați, vor să se scoale; în iunie trimit soli lui Mihai-Vodă, numindu-l cap al lor și făgăduindu-i că vor coprinde cetatea Vasița și Cladova și că nu vor cruța nici sîngele, nici viața lor pentru dînsul și pentru a scutura acel trist jug al barbarilor împilători. Mihai-Vodă le răspunse să mai aștepte cîtva, pînă să vie o ocazie mai priincioasă, care să înlesnească mai mult izbutirea unei așa de primejdioase întreprinderi. Deși acest plan de izbire asupra turcilor se nimicnici deocamdată, Mihai își urmă pregătirile sale. La începutul lui iulie (1597) el făcu căutare armiei sale, care era de 15 mii oameni, și dete de fiecare ostaș cîte 5 talere. El mai aștepta încă 6 mii ostași silezieni, trimiși în ajutor de împărat. Tot în acea lună, Henric Lesota, un ofițer al împăratului, sosi în Tîrgoviște ca să plătească, în numele stăpînului său, leafă pe toată luna la patru mii aleși călăreți d-ai lui Mihai-Vodă.²⁰⁸

XXI

Văzînd greutățile ce întîmpina din partea aliaților săi ca să facă o expediție puternică și serioasă în contra turcilor, Mihai-Vodă se încredință că nu va izbuti nimic în contra turcilor cîtă vreme nu va fi destul de tare spre a se lupta singur cu dînșii, fără a mai năzui la ajutor strein, care cînd nu vine, cînd trebuie a-l cumpăra cu jertfe scumpe, dupe cum i se întîmplase cu Bathori. El se încredință că o nație, spre a cîștiga și a-și păstra independința, trebuie s-o puie supt ocrotirea puterii sale, iar nu a streinului, oricît de blînd și dulce s-ar arăta. El căută dar care sunt

elementele de putere ale patriei lui și nu-i fu cu anevoie a le găsi.

Potopul de nații barbare și furtunile veacurilor ce trecuseră peste pământul vechei Dacii, de la descălecarea lui de romani, nu-l putură deșărta de acești locuitori, care prinsese rădăcină puternică și adânc înfiptă aci. Românii se păstrară dar în toată întinderea Daciei, cu limba, cu obiceiurile străbune, cu caracterul lor național, fără a se împeștră cu alte neamuri streine; [în] Valahia și Moldova se păstrară locuitorii în cea mai mare omogenitate; în Transilvania însă, pe alocurea, se așezară, în puțin număr, săcui, sași și unguri, preum și sirbi în Banat dar în toate locurile majoritatea era români. Timpul viforos al veacului de mijloc împărțise pământul românesc în trei țări: Transilvania cu Banatul, Moldova și Țara Românească; dar în inimile tuturilor românilor rămase neștersă tradiția unui trai comun și dorința d-a-l înființa din nou. În acele timpuri grele a năvălirii barbarilor, în două rînduri țările Moldova și Țara Românească se pustiiră, locuitorii trăgîndu-se la munte și în Ardeal, de unde, cînd barbarii deșertară locurile, ei se reîntoarseră supt domnii lor la vechile lor vetre. Dar multă vreme încă, pînă la 1467, domnii Țării Românești păstrară stăpînire peste ducaturile Omlașului, Făgărașului și Rodna în Transilvania, precum și domnul Moldovei stăpîni mai multă vreme ducatul Maramureșului. Întîmplările păstraseră aceste țări, Transilvania, Țara Românească și Moldova, singure, izolate, slobode, între Împărăția Turcească, Ungaria și Polonia, care toate amenința cîmpăcirea lor. Era dar firesc lucru ca orice voievod din aceste trei țări [ce] se simțea în putere să caute a le uni într-un singur stat și astfel a reîntemeia vechiul regat al Daciei. Dacă vedem această idee intrînd adesea în capul domnilor ungurești din Ardeal, cu atît mai mult ea trebui să intre în capul acelor mari voievozi români care se inspirară de simțimentul național și personificară individualitatea națională a românilor. Naționalitatea, deși nu avea atunci acel caracter mintos și ideal ce a dobîndit în zilele noastre,

dar era mult mai întinsă și mai puternică ca simțiment. Toți istoricii Veacului de mijloc se miră de puterea cu care românii își păstrează obiceiurile romane și simțimentele lor naționale, trăind în mijlocul barbarilor, fără a se amesteca cu dînșii. „Țin ei — zice Tomasi, autor continuator al lui Mihai-Vodă — de ocară numirea de valah, nevrînd a fi chemați altfel decît români, glorificîndu-se (lăudîndu-se) că sã trag din romani.“²⁰⁹

Mircea cel Bătrîn fu cel dintîi domn român care se luptă pentru unitatea națională. Vru să coprinză Transilvania și ațîță un război cu Sigismund, regele Ungariei, ce deditur pas turcilor a intra în mijloc și sili pe Mircea, la 1393, de a se declara vasal al lui Baiazid. Apoi Mircea își întoarse armele asupra acestuia și, după ce coprinde Moldova și o răpește de la Iuga-Vodă, reclamă moștenirea împărăției româno-bulgare de la turci și își întinde stăpînirea pînă în Balcani.²¹⁰ Dar isprava acestor silinți ale marelui Mircea fu pînă în urmă întemeierea suzeranității turcești asupra țării.

Ștefan cel Mare al Moldovii calcă pe pasurile lui, coprinde Țara Românească, pe care n-o poate ținea, și trage prin aceasta asupra-i furia turcilor. Apoi dobîndește de la învinsul său de la Baia*, vestitul rege român al Ungariei, Matei Corvin, în proprietate Cetatea de Baltă și Ciceul din Transilvania. Acest dar mai tîrziu silește pe un urmaș din osul lui, pe Petru Rareș, a se amesteca în trebile Transilvaniei și a vroi a coprinde această țară, și cade și el jertfă acestii ambiții naționale. Dar cu cît această idee dobîndea martiri mai mari, cu cît costisea mai mult pe români, cu atîta, după caracterul lor stăruitor, ținea ei la dînsa. În zilele lui Despot-Vodă (1572) în Moldova, acest zvînturatic de geniu, trei îngeri, se zicea în popor, s-a arătat domnului în vis în dimineața Crăciunului, cu coroane de aur, proorocînd că el va stăpîni curînd peste Moldova, Țara Românească și Transilvania.²¹¹ Marea idee a unității naționale era dar pre acele vremi un sim-

*În manuscris: „Piatra“ (n. ed.).

timent popular. În ochii poporului, ea era aceea ce e astăzi un drept și o datorie, singurul mijloc d-a se mîntui de supt stăpînirea streinilor, d-a intra în întregimea drepturilor sale naționale și d-a le păstra nevătămate de bîntuirea dușmanilor. Spre a o realiza, ce trebuia oare? O sabie românească puternică. Românii acum găsise aceasta. În capul Țării Românești sta un domn român tînăr, îndrăzneț, ambițios, cu minte înaltă, cu inima aprinsă spre fapte vitejești, vestit și meșter în războaie. El se inspiră de simțimentul nației, se aprinse de această idee a regenerației naționale și, cu puternica lui voință, hotărî a nu pregeta pînă la moarte întru îndeplinirea ei. Împregiurările politice îi fură favoritoare și deschidea un cîmp întins la îndrăznețele sale proiecte.*

XXII

Machinațiile și intrigele de atîta vreme pregătite de curtea Austriei aduseră isprava lor. Sigismund Bathori, povățuit de duhovnicul său, iezuvitul Carilio, și de Silvio Piccolomini, amîndoi vînduți curții Austriei, fu tîrît spre Praga, cum știm, unde ajunse în 17 februarie.²¹² Acolo, după o primire strălucită, care era pregătită, împăratul, în numele craiului Spaniei, îi dete ordinul Mielul de aur, ce atîta îl dorise; zădărnicia acestui prinț ușure la minte fu foarte măgulită și fu plecat a asculta aceea ce îi însufla partizanii Austriei. În conferințele ce se deschise, Bathori propuse ca, de vreme ce neputința lui fizică nu-l iartă a avea moștenitori, voiește a se lepăda de acum de stăpînirea Transilvaniei și a o da Austriei. Împăratul, învățat de ai săi a fi viclean, se prefăcu mai întîi a să mira de această propunere și a n-o primi; dar se îmblînzi îndată

*Într-o primă redactare, la care autorul nu a renunțat: „ambiției lui celii mari“ (n. ed.).

și se încheie cu Bathori aceste condiții: ca împăratul să-i dea, pe viață, în schimb pentru Transilvania, ducatele Oppeln și Ratibor din Silezia; ca să-i dea încă pe tot anul o pensie de 50 mii scuzi de aur, plătiți la Veneția, la Roma sau la Genua; că, fiindcă are de gând a se călugări, să urmeze despărțire între el și soția lui, care va păstra titlu de princesă a Transilvaniei; că de va intra în ordinele bisericești, să i se dea un venit în vro monăstire și să mijlocească la papa spre a-l face cardinal; că, în orice vreme și caz, împăratul să-i dea titlu de *prea-strălucit*.²¹³ Depărtându-se de Praga, Bathori hotărî cu împăratul ziua în care acesta să trimită ambasadori la dietă, ca să primească stăpînirea Transilvaniei, după care faptă apoi, arhiduca Maximilian, fratele împăratului, să fie trimis spre a cîrmui țara.²¹⁴ După încheierea acestor capete, care se hotărîse a fi ținute secrete, ²¹⁵ Sigismund Bathori se întoarce în Transilvania și îndată convocă staturile la Alba-Iulia pentru 17 aprilie, unde ceru cheltuieli pentru război, care i se și decretă. Dar vorba se răspîndise de oarecare învoieli făcute între Sigismund și împăratul; și, deși staturile nu știa desigur feliul acelor învoieli, dar le bănuia și începură a se plînge cu oțerime că de două ori Sigismund, fără învoirea țării, se dusesese la împăratul. Toți se aduna și își împărtășea în taină temerile lor, căci nu îndrăznea a se aduna și a vorbi de față, spăimîntați fiind de pățirea nobililor din anul 1594. Își aducea aminte suferirile ce țara pățise de la nemți în zilele lui Ferdinand și nu se îndoia că, de va cădea iar supt jugul [lor], va păți acum și mai rău. Sigismund însă, nesocotind și dieta și drepturile țării, se purta în toate dupe placul lui,²¹⁶ sau mai bine dupe cum îi șoptea iezuviții vînduți Austriei, ce îl încungiura. După sfatul lui Carilio²¹⁷ și a partizanilor Austriei, trimise în 27 sept. pe Ștefan Ioșica să asedieze Temișoara, dar, din pricina ploilor, fu silit a lăsa cetatea, în 17 noiembrie, și a se întoarce în Ardeal.²¹⁸

Cătînd însă la caracterul ușure și nestatornic a lui Sigismund, nimeni nu era sigur despre ceea ce va face pînă la urmă. Aci se arăta că să căiește de cele încheiate cu împăratul și declara că, de nu se vor împlini făgăduielile de ajutor ce i se făcuse, va strica toate îndatoririle sale²¹⁹ și va face pace cu turcii, aceea ce sperie atît pe curtea Austriei, încît îi trimise o solie nouă, pe episcopul de Agriea, baronul Adangelo Popel-Brun, împreună cu contele Sigismund della Torre, spre a-l liniști și a-l păstra în aplecarea către Austria.²²⁰ Aci se lăsa cu totul de urma dupe sfaturile vătămătoare ale iezuviților. Apoi, temîndu-să că unirea celor mai însemnați ai țării să nu fie o stavilă neînvinsă planului lui d-a închina țara Austriei, căuta în mintea lui, în veci turburată, mijloacele d-a împiedeca acea unire. Spre acest sfîrșit scrisese într-o zi lui Gaspar Corniș: „Iată voința mea: cînd voi ieși din Transilvania, tu să nu lași domnia la nimeni altul, ci s-o iei pe seama ta; pentru aceea te-am făcut cap peste armiiile țării“. Într-altă zi luă doparte pe unchiu-său Ștefac Bocskai și îi zise: „Te sfătuiesc, de îți trebuie domnia Ardealului, să nu lași să ți-o ia oarecare român“ (dînd a înțelege pe Iojica). Apoi propune domnia lui Iojica chiar.

Ștefan Iojica, cancelerul Transilvaniei, era român. Meritul său singur îl ridicase din pulbere în cea mai însemnată slujbă a țării. D-abia intrat în vîrstă bărbătească, Iojica avea minte sănătoasă, împodobită cu multă învățătură înaltă, iscusită, vioaie, ambițioasă de mărime (putere) și de fapte mari și laudate. El dobîndise atîta influință asupra tînarului și fără de esperiință prinț, încît să putea zice într-adevăr că el era adevăratul stăpîn al țării. Învățătura și limbuția lui îl făcea de una favorul și dragostea tuturor. El ajunsese într-o așa poziție înaltă, încît cei mai mari domni ai Transilvaniei privea ca o mare fericire d-a merita, cu multă închinăciune și jertfire, favorul și creditul său.²²¹ Astfel Sigismund puse în rivalitate pe cîtetrei acești bărbați puternici și aruncă între dinșii semințele dihoniei și a vrăjmășiei. Obicinuit de demult a semăna vrajbă între

curtezanii săi, în acest minut, încă mai mult, el nu să credea în siguranță decît văzînd pe toți ceilalți a nu se încrede unii într-alții. Dar Iojica priveghea cu luare-aminte la toate gîndurile prințului. Îl încuragia în hotărîrea d-a părăsi tronul, dar îi zicea a nu-l* lăsa pe mîna nemților, dar a i-l da lui. El îndrăzni în public a se arăta ca candidat la tron și a căuta a dobîndi voturile poporului. El zicea sau punea pe prietenii săi să zică că curagiul și cinstea lui îl făcuse a merita acest post înalt la întîmplarea abdicăției lui Sigismund. Îndrăzneala și influința ce avea în țară nimicnicise nădejile tuturilor competitorilor săi. Bathori, într-un moment de căință, încheie cu dînsul o învoială asemenea celia ce încheiase, la 1594, cu Baltazar Bathori.

El pornește la Poartă un trimis secret ca să ceară să se trimită, după obicei, lui Iojica, întărirea domniei Transilvaniei prin steag și buzdugan. Dup-aceea, ca lucru mai sigur să izbîndească, Iojica, prin înțelegere cu Sigismund, scrise la vice-craiul de la Casovia, ca nici el, nici cezarul să nu să grăbească d-a intra sau d-a trimite comisari în Transilvania, căci nu s-a hotărît pîn-acum nimic despre ieșirea prințului Sigismund din Transilvania și staturile țării nu vor ca Transilvania să cază în mîini streine. Aceste scrisori, trimise de Iojica, vice-craiul le espediază îndată la împăratul, care se hotărî atunci a trimite fără pierdere de vreme în Transilvania pe arhiduca Maximilian; și pînă a se găti acesta de drum, numi trei comisari ai săi ca să meargă înainte să îndatoreze pe Sigismund a se ține de învoiala făcută și a le preda în mînă guvernul țării.²²² Comisarii numiți era Ștefan Zuchaia, episcop de Vacia, Francisc Nadazdi și Bartolomeu Petz, consilier de război; dar fiindcă Nadazdi își ceru iertăciune a nu priimi, fiind bolnav, se numi în locu-i Nicolae Istvanfi, vice-palatin al Ungariei,²²³ autor mai pe urmă a mult lăudatei istorii a acelor timpuri, care ne fuse mult de folos și lui îi cîștigă măgulitoarea numire de Tite-Live al Ungariei.²²⁴

*În original: „n-o“ (n. ed.).

XXIV

În vremea aceasta Mihai-Vodă — văzînd că Sigismund, de temerea turcilor, umblă să-și dea țara împăratului²²⁵ și că caută a se împăca cu turcii;²²⁶ că împăratul însuși, desperat de o nouă și mai îngrozitoare revoltă a țărănilor, umbla a se împăciui cu turcii, speriați și ei de revolta ianicerilor, și, puțin după-aceea, deschidea conferințe de pace la Weizen²²⁷ — gîndi și el a căuta a încheia o pace hotărîtoare cu turcii, pace ce îl va lăsa slobod a lucra la planul ce își închipuise în mintea lui. El priimi bine pe Hali-Massar-Ceauș, ce veni la dînsul în vara aceluia an, 1597, din partea sultanului, ce se spăimîntase de pregătirile ce auzise că face Mihai-Vodă. Pricinile care silea pe sultan a face pace [erau] două: revolta ostașilor, lipsa și foametea.²²⁸ Desele răscoale ale ianicerilor la Constantinopol opri pe turci d-a întreprinde ceva însemnat în acest an (1597).²²⁹ Solul aduse domnului din partea sultanului scrisori și feliuri de făgăduieli măgulitoare, unde, cu vorbe dulci, i se arăta că sultanul nu a vrut a-i porunci, ci l-a rugat și îl roagă d-a se face prieten al său, că îi făgăduiește că tătarii nu vor mai încerca a trece prin Țara Românească, numai Mihai să se unească cu turcii împotriva creștinilor, sigur fiind că, de vor fi comandați de un general viteaz ca dînsul, turcii vor fi nebiruiți. Mihai-Vodă răspunse că primește pace și prieteșug cu turcii, dar că niciodată nu se va lupta cu dînsii împotriva creștinilor, că tot ce poate făgădui este d-a sta neutru.²³⁰ Sultanul fu foarte vesel și de această ispravă, la care nu se așteptase, și îndată, după povața lui Ibraim-Pașa Vezirul,²³¹ se grăbi a trimite o ambasadă mai strălucită decît toate cele trecute.

Țăranii din Austria — călcați (foulés) prin trecerea necurmată a oștilor și aruncați în desperație de garnizoane, care, supt pricinuire că nu li se plătește (li se mănîncă lefele de capi), jăfuia în toate părțile — care se rădicaseră în celălalt an, se revoltară cu totul în acest an (1597), puind în capul lor pe unul dintr-înșii numit George Bruner. Ei să plîngea între altele că, fiind împovărați de biruri și

reduși în robie de nobleță, nu mai era în stare a suferi aceste jefuiri și că ei nu puteau nici să muncească, nici să semene pământurile, de vreme ce îi lua mereu de la munca lor; că după ce da stăpînilor a treia parte din toate produsele, apoi era și espuși la prada soldaților. Ei adăoga că nu stau împotriva a plăți dăjdiile pentru războiul cu turcii, la care gata sunt să meargă însuși, însoțind pe stăpînii lor.

Aceste plîngerii nefiind ascultate, revolta se destinse cu furia răzbunării multă vreme înăbușită. Oștirea împăratului fu silită a lăsa pe turci deoparte, spre a îneca cu greu și c-o luptă lungă dreapta sculare a bieților țărani.²³²

În 13 august (1597),²³³ sosiră în București doi ceași, solii sultanului, aducînd pentru Mihai-Vodă și fiul său Pătrașcu, atunci în vîrstă de 13 ani, un firman de domnie pe viață — necerînd decît jumătate tributul ce plătea domnia mai înainte — o lance și un buzdugan, semnele puterii,²³⁴ și alte multe daruri de mare preț, scoase din hasnaua împărătească: douăzeci caftane țesute cu fir de aur, sabie cu teacă de aur împodobite cu pietre scumpe, un surguci lucrat cu mare măiestrie, împodobit cu briliante, rubine și mărgăritare, o coroană de diamante, cai împărătești cu harșale și frîne aurite și altele.

Mihai priimi pe soli cu mare cinste, ieșind întru întîmpinarea lor cu multă fală și pompă domnească, căci „mult îl prindea domnia“, zice un contimpuran. Solii i se închină și îl salutară cu vorbe dulci și cu hainele de aur împărătești l-au înveșmîntat, cu sabia strălucită l-au încins și coroană încă i-au dat să poarte. Domnul făcu asemenea mare cinste solilor, îi puse a șădea lîngă dînsul, porunci d-aduse caftane de-i înveșmîntă, precum și alte daruri multe le făcu; apoi, ospătîndu-i frumos și dăruindu-i, îi trimise înapoi.²³⁵

Cu încheierea acestii păci cu turcul, încheie și Walther interesanta biografie ce ne-a lăsat despre Mihai-Vodă și pleacă la Constantinopol. El petrecuse cîtăva vreme în Țara Românească, chemat fiind a îngriji de învățătura

lui Pătrașcu, feciorul cel mare al lui Mihai. În ziua de Sf. Petre anul 1597, acest învățat bărbat dete școlerului său un compliment în versuri cu această coprire:

ELEGIA IN GENEROSAE INDOLIS DN. DN. PETRI PALATINIDIS MOLDAWIAE TRANSALPINAЕ NATALEM IPSO DIVORUM PETRI AC PAULI FESTO TARGOWISTAE ANNO MDXCVII SCRIPTA ET EXHIBITA

*Anuus assuetum quando Natalis honorem
Posceret, et promptas ad pia festa manus:
Flore caput viridi veteres ornare solebant,
Et dare thuricremis annua liba focis.
Suavisonis tenues mulcebant cantibus auras,
Fundebantque suas ore favente preces:
Coepta juvarentur felicibus omnia fatis:
Et superum firma protegerentur ope.
Vana celebrabant devotae Numina gentes,
Dum fuit a vero mens aliena Deo.
Quo magis, ut solitum renoves gaudebis, honorem
Annuu festa, dies dum genialis agit.
Qua prodire tibi sub coeli contigit auram,
Inque salutiferis sumere nomen aquis.
Qua sacer expansis famulus te fovit in ulnis,
Fatidico miscens vota precesque sono.
Salve parve puer, felicibus edite stellis:
Egregia pollens indole cresce puer.
Nomine Petrus eris, constanti pectore Petrus:
Robore petra animi, robore petra manus.
At velut ad petram valido fundamine nixam
Saeva procellosi volvitur unda maris:
Sic animum, quamquam divino Numine fultum
Fata fatigabunt inferiora, scias.
Ferrea, dante Deo, rumpuntur vincula Petro:
Aspera tu vinces fata, juvante Deo.
Ergo dies dum grata redit, quam lacta Diones
Stellula purpureis reddidit orta comis:*

Non bove mactato Christum, non thure merove.
 Sed pietate colas, sed sine labe fide.
 Bos mortale notat corpus: thus ardua cordis
 Vota: sed in ipsa, gaudia, mente merum.
 Ara tibi tenero sub pectore sacra paretur:
 Qua tua solemnis munera flamma cremet.
 Ac ubi ibura feres pingues facientia flammis:
 Inque pio fusum fulserit igne merum:
 Poplite perge Deum curvato, animoque fideli
 Ad pia sublata dona rogare manu.
 Tutelaeque tuae vitae sortisque parentum
 Larga recordatus munera, gratis ades.
 Ac inopes releva potuque ciboque: Redemptor
 Facta SIBI, viva, talia voce refert.
 Faustior utque dies Natalis saepe recurrat:
 Funde verecundo pectore et ore preces.
 Ut patria augescas felix virtute, gerendis
 Rebus, ut et haeres Martia signa regas.
 Hoc generose tibi Waltheri Musa precatur
 Petre, det omnipotens, qui regit astra Deus.]*

*Textul lui Walther lipsind din manuscris, îl reproducem din
 A. Papiu-Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice pentru Romania*,
 I, 1862, pp. 50—51, unde aflăm și traducerea:

„Elegia la aniversarea nașterii domnului D. Petru, fiul [voievo-
 dului Țării Românești și al Moldovei], scrisă și prezentată chiar
 în ziua dumnezeieștilor Petru și Paul, în Țîrgoviște, anul 1597.

Cei vechi, cînd celebrau aniversarea nașterii, cu onoarea uzitată
 și cu festivități religioase, ornau capul cu flori și cu verdeță și
 ardeau sacrificiile lor în profumul altarelor, făcînd să răsune
 eterul de cîntece suave, recitînd urări și rugînd zeii să le vină
 într-ajutor și să conducă toate cele începute la bun rezultat.
 Vane divinități adorau pietoșii gentili, mintea lor necunoscînd
 încă pre adevăratul Dumnezeu. Cu cît mai mult ai a te bucura
 Tu, reînnoind sărbătoarea zilei în care, născîndu-te, văzuși lumina
 Cerului, și afundat în mîntuitorile ape primiși numele de la ser-
 vitorul lui Dumnezeu, care, ținîndu-te pre brațe, între rugăciuni-ți
 făcu urările de bine. Te salut, prunc fraged, născut sub o stea fa-
 voritoare: crești mare, că ești dotat cu indole rară. Numele-ți e
 Petru, de la peatră, auguriu de constanță, de inimă tare și de braț
 robust. Vei ști însă că, precum asupra pietrei se răstoarnă furioa-
 sele unde ale mării turburate, așa și inima ta, deși tare prin spe-

În prefața scrierii sale, ce o tipări la Görlitz în anul 1599, încă trăind Mihai-Vodă, Walther spune că ea fu tradusă de dînsul în latinește dupe un original românesc, scris de un logofăt al domnului, în luna lui iulie 1597 și aprobat de dînsul chiar. Acest original românesc încă nu s-a putut găsi.

XXV

Sigur acum că nu va fi supărat de turel, Mihai se dete cu totul întru înființarea planului său. În vreme ce în Transilvania, prin înțelegere cu Iojica, lucra spre a opri pe nemți a apuca acea țară și a o lua el în stăpînire sau prietenul său Iojica, agenții săi în Moldova pregătea duhurile în favorul lui. El vru încă atunci, mai nainte de toate, a coprinde Moldova și a-și răzbuna asupra lui Ieremia Movilă și asupra polonilor. Într-adevăr, polonii de mai de mult nu mai ascundea vrăjmășia lor către Mihai-Vodă; ei mereu lucra a-l strica cînd cu împăratul, cînd cu sultanul. Ei propuseseră în mai multe rînduri papei și împăratului că să vor învoi a da agiutor împo-

ranța pusă în Dumnezeu, va fi zguduită de valurile acestei lumi. Dar, precum, voind Domnul, se frînseră fearăle lui Petru, așa vei învinge și tu, cu ajutoriul lui, și cele mai mari fatalități. Deci, cînd luceafărul dimineții, în razele-i purpurie, îți-anunță dorita aniversare, vei adora pe Crist cu pietate și în credință curată, iară nu arzînd boi, profumuri și vin. Boul înseamnă corpul muritor, profumul dorințele inimei asuprite, vinul bucuria. Sub tînăru-ți piept, vei prepara altariul pre care să ardă solemnele tale daruri, și cînd vei oferi miresme ce îngrașă flacăra și vinul turnat va scăpăra în sacul foc, atunci cu genunchiul plecat, cu inima devotă și cu mîinile tinse în sus, roagă-te lui Dumnezeu, cerînd apărămîntul său ție și părinților, de la carii ai priimit atîtea binefaceri. Nu uita a adăpa pre cei setoși, a nutri pre cei flămînzi. Crist zice că LUI însuși se fac toate acestea. Roagă-te în toată modestia ca aniversarea nașterii să-ți revină de nenumărate ori tot mai fericită. Odată pre tronul părintesc, să porți cu onoare semnele lui Marte, adăugîndu-ți patria și făcînd-o tare și ferice prin virtuți. Acestea, generoase Petre, urează Musa lui Walther, să-ți dea atotputintele ce dirige toate" (n. ed.).

triva turcilor, de-i vor lăsa a goni pe Mihai și a lua stăpînirea acestor două țări române; și, văzînd că propunerile lor nu sunt primite, ei se adresară cu asemenea propuneri la Poartă (sept. 1597), făgăduind că vor da tributul obicinuit al acestor țări și agiutor în contra creștinilor.²³⁶ Ieremia-Vodă, creatură a polonilor, își dezvălise vrăjmășia către Mihai, cum am văzut, în mai multe rînduri și domnia lui era o primejdie mare pentru Țara Românească. Moldovenii, care învățaseră a cunoaște pe Movilă și ura domnia lui asupritoare și jugul totdeauna greu pentru Moldova al influinței polonilor, se înveseliră cu inimă cînd le veni vești și făgăduieli de mîntuire de la Mihai-Vodă, pe care îl slăvea ca pe un viteaz și îl cinstea ca pe un erou român și de la care aștepta mîntuirea nației întregi și supt steagurile căruia mulți dintr-înșii alerga spre a se lupta. Ei primiră bucuros a-și uni țara cu Țara Românească, supt cîrmuirea unui așa mare domn, care le aducea aminte pe Sf. Ștefan-Vodă, a cărui pomenire neștearsă era din inima lor. Mihai-Vodă, asigurîndu-se de aceste bune aplecări ale moldovenilor, începu a se pregăti în acea iarnă pentru a intra în Moldova în primăvară (1598) și înștiință pe prințul Transilvaniei că moldovenii îl doresc de stăpînitor și ca să-i stea și el într-agiutor, spre a goni pe Ieremia Movilă și a-și izbîndi asupra polonilor.²³⁷

XXVI

Dar Sigismund Bathori acum căzuse iarăși supt influința nemțească și, uitînd făgăduielile și legăturile de curînd făcute cu Ioșica, se hotărî a se ține mai bine de cele încheiate cu împăratul; și aflînd de sosirea comisarilor împăratului, convocă, la începutul lui aprilie, dieta la Alba-Iulia; și, ascunzîndu-i cu mare îngrijire planurile lui, se prefăcu a-i cere bani pentru urmarea războiului cu turcii.

Era atunci în Transilvania, lingă prințul Bathori, un nunciu al papei, episcop de Cervice. Acesta prinsese cu

cancelerul Iojica un mare prieteșug și astfel aflase toate planurile sale. Dar, ambițios și prieten mincinos, călugărul, care nu-și îndrepta căile decât spre mijloacele cele mai sigure d-a dobîndi favorul papei, socoti că pentru aceasta va ajunge mai lesne scopului său prin împărat, decât prin Iojica. Se hotărî dar a trăda prieteșugul și încrederea lui Iojica și, ieșind la Turda înaintea comisarilor împărătești, le spuse că Iojica umblă prin toate mijloacele a dobîndi tronul și a nu lăsa pe nemți a stăpîni țara; că el, prin influință și făgăduieli, a tras în parte mulți din deputații dietei și că, prin îndemnurile lui, dieta nu voiește a recunoaște de bune învoielile făcute între Sigismund și cezarul, fără știrea ei. Deputații, auzind acestea, își urmară drumul către Alba-Iulia, unde Sigismund îi priimi cu cinste și le dăte bună făgăduială că își va ține cuvîntul către împărat. În conferința ce avu Sigismund cu deputații, față fiind și Bocskai, se chipzuiră despre mijloacele d-a sili pe deputații îndărătnici a priimi învoirea făcută; hotărîră a dobîndi de la dînșii prin spaimă aceea ce nu credeau că pot dobîndi cu voie. Se învoiră dar a izbi o lovitură puternică, jertfind vreunul din cei mai puternici magnați, spre a îngrozi pe ceilalți. Jertfa aleasă chiar de Sigismund fu sărmanul Iojica. Inima dușmană de ungur să dăte pe față prin această alegere. Sigismund luă cuvîntul și arată că Iojica merită pedeapsa etc. (după Istvanfi).

Inima lui Iojica se umplu de grijă cînd văzu sosirea neașteptată a comisarilor împăratului, de la care nici un bine nu putea aștepta. A doua zi des-de-dimineată, plin de acel neastîmpăr, presimțire a unei nenorociri ce ne amenință, Iojica, sau spre a se liniști și a se gîndi de scăparea sa, sau spre a se chipzui despre trebile ce era să se trateze în dietă, încălecă pe un cal ce îi dăruise de curînd Sigismund și vru să iasă din oraș, însoțit numai de vro cîteva din slugile sale. Pe cînd trecea pe poarta Sf. George, calul său, împiedecîndu-se de pod, ce era stricat, căzu astfel încît p-aci era să sfarme capul lui Iojica. Dar acesta, neșpăimîntîndu-se, se urcă îndată pe cal și înaintă cîtva în cîmpie; apoi același neastîmpăr îl întoarse în oraș.

Dar pîn-a nu sosi el, Sigismund, în vreme ce staturile, după obicei, merse în biserica cea mare spre a ține seanta lor, le trimise poruncă d-a se aduna la palat. Deputații ascultară de porunca prințului și, fără a bănuî nimic, intră în palat. În vremea aceasta Iojica sosind, intră și el cu dîșii. Dar îndată văzură că ieșirea li să închide de pretorienii. Îndată intră în sală comisarii împăratului, care, arătînd adunării cărțile de împuternicire ce avea de la împărat, espuseră prin grai misia lor, zicînd că au venit ca să puie în lucrare tractatul încheiat între Sigismund cu împăratul și că acum rămîne ca staturile să întărească prin jurămînt această învoire. Sigismund intră și el atunci în sala adunării și mărturisi că a făcut cu împăratul schimbul Transilvaniei pentru ducaturile Ratibor și Oppeln. Pentru aceea poruncește staturilor ca să asculte, căci de nu, are la poartă lictori ca să pedepsească neascultarea lor.

XXVII

Îndată ce prințul sfîrși cuvîntul său, comisarii împărătești scoaseră scrisorile trimise de Iojica la vice-craii de la Casovia, de care am pomenit înapoi, și le arătă adunării, zicînd că e de tînguit că între magnații Transilvaniei se află unul care să îndrăznească, prin machinațiile sale turburătoare, a ruina alianța și învoielile încheiate de atîta vreme între cezarul și Sigismund și a băga vrăjmășia între dîșii.

Auzind acestea, Bathori vru să depărteze dasupra-i bănuiala de nestatornicia sa și, cu o mîrșavă viclenie, descărcă toată vina pe Iojica, zicînd că aceste scrisori nu sunt prin știrea lui, că Iojica este autor acestor machinații și acestii conspirații ascunse, dușman al cezarului și al republicei, că are comunicații secrete cu Mihai-Vodă și că el nu poate suferi ca o asemenea crimă să rămîie nepedepsită.²³⁸ Apoi porunci lui Ștefan Bocskai de arestui chiar în adunare pe bietul Iojica, ce rămăsese înmărmurit văzînd și auzind o asemenea nerușinoasă trădare. El fu dat în

Paşa lui Ştefan Lazăr, cel întâi căpitan al pedestraşilor palatului, care îl puse în fiare²³⁹ şi îl duse în temniţă.²⁴⁰ Căderea unui aşa însemnat om, favoritul pîn-atunci al prinţului, şi fără martori şi judecată, produse efectul care se aştepta de uneltitori. Spaimă intră în inimile tuturilor, încît priviră înmărmuriţi şi în tăcere această priverişte.²⁴¹ Spre a însufla şi mai mare groază în inimile deputaţilor, Sigismund puse de arestui pe un ostaş ce [se] deosibise foarte mult atît în război cît şi în pace, anume Toma, supt pricinuire că i s-a spus de nişte pîrîtori cum că el ar fi vorbit oarece despre împilarea libertăţii; apoi spre noapte, fără judecată, puse de-l spînzură în vileag.²⁴²

„Toate aceste fărădelegi — zice un istoric ungar — însuflă tuturilor o mare durere şi se văitau încet, zicînd că nişte oameni liberi, care, după vechiul decret al strămoşilor lor şi după legile patriei, nu se putea nimeni atinge de persoana lor, nu să cădea a fi pedepsiţi astfel dupe capriţul unui om, cu spînzurătoare şi cu tăiere de cap, fără pricină şi fără să li să lase un minut ca să cunoască învinovăţirea ce li se aducea; că, dacă e un lucru groaznic şi criminal d-a omorî pentru orice pricină un om care n-a fost cerceţat, nici învinovăţit, nici osîndit, era tot asemenea nedrept a-l arunca în temniţă. Dar aceste plîngerii zadarnice erau; nimeni nu îndrăznea a vorbi în public pentru legile patriei, ştiînd foarte bine că, îndată ce o vorbă liberă va ieşi din gura lui, vor trimite laţuri, securi, lictori şi calăi, ca să-l omoare.”²⁴³

XXVIII

Sigismund publică atunci un decret prin care îndatoră pe tot proprietarul de un domen dăruit de stăpînire sau cumpărat, cum şi pe tot proprietarul de un oficiu municipal, a jura credinţă lui Rodolf, împăratul,

craiu Ungariei, adăogînd că cel ce nu va primi aceasta se va privi ca unul ce a băgat sabie și foc în țara sa și va fi pedepsit cu moarte și confiscăție.²¹⁴ Acest amerințător decret fu priimit de toți într-o adîncă și tristă tăcere; nimeni nu murmură, nimeni nu arată că se învoiește.

În sfîrșit, deputații îndrăzniră a face o încercare frumoasă. Ei trimiseră la Sigismund pe Francisc Theke, unul din cei [mai] însemnați nobili, spre a-l ruga în numele tuturilor d-a nu părăsi țara într-un asemenea minut, d-a cumpăni cu minte coaptă hotărîrea ce va lua, d-a nu se lăsa în asemenea însemnate lucruri a fi povățuit de capriciu, dar de judecată; că, dacă în orice lucru semeția și graba sunt rele, ele sunt mai primejdioase decît oricît cînd se amestecă cu primejdia patriei; că, de i s-a urît atîta cu nația și poporul, încît voiește, fără ca nimeni să i-o ceară, să-și lase dregătoria sa, cel puțin să lase nevătămată și curată libertatea de care totdeauna țara s-a bucurat, d-a-și alege prinți, și să păstreze neclintit drepturile țării de la Sf. Andrei, regele Ungariei, pe care a jurat el cu toți ceilalți prinți și nobili a le păzi. Bathori răspunse necăjit la această solie: „că el nu vrea a umbla după placul altora, ci dupe al său“. Ducînd Francisc Theke acest răspuns la deputați, aceștia, desperați și îngroziți de ceea ce pățise Io-jica, nu mai îndrăzniră a sta împotriva și, plecîndu-se împregiurărilor, se hotărîră a asculta nedreapta poruncă a prințului și a consuma astfel, prin învoirea lor, mișeleasca trădare de țară a lui Bathori. Senatorii mai întîi, apoi cei mari și ceilalți deputați ai staturilor făcură jurămînt lui Rodolf, mai mult din gură decît din inimă.

Dup-aceea comisarii împăratului, în numele lui, jurară paza drepturilor Transilvaniei. Esemplare ale jurămîntelor deputaților și copia învoiei între Sigismund și cezarul s-au pus în păstrare la Sibiu și un exemplar de jurămîntul transilvănenilor să trimise împăratului.²¹⁵ Într-acest chip Transilvania fu trădată Austriei.

XXIX

Magnații și nobilii căută atunci să capete o răsplată a lașetății lor. Ei trimiseră la Sigismund pe Francisc Theke și pe Albert Lüge, jude din Sibiiu, ca să-l roage să scoată din temniță pe Iojica, un om așa de însemnat și care să rudea cu cele mai dintii familii, chiar și cu a prințului; că de a făcut vro crimă, să fie judecat în calea legii, și că Sigismund nu se cade să risipească așa, de pe față, libertatea nobililor, și adăogînd că ei stau gata a chezașui pentru Iojica. La aceste Sigismund răspunse că Iojica acum e în puterea comisarilor împărătești, cărora el a dat țara și puterea d-a face dreptate.²⁴⁶

Chiar în noaptea aceea, tîrziu, Cristofor Kereszturi porunci să scoată pe Iojica din casa unde era arestuit. Acesta, urcîndu-se în trăsură, față cu Eustatie Guylasi, zise: „*Iată prețul prieteniei crailor!*” Atunci Kereszturi îl dete în mîna lui Bartholomeu Petz, care se întorcea la împăratul. Acesta îl duse în închisoare la Szathmar. Toată averea lui Iojica fu confiscată. Se găsi la dinsul niște cupe de argint, pe care Iojica pusese de săpase aceste cuvinte, presimțire a soartei ce îl aștepta: „Tu nu m-ai înălțat atîta, Dumnezeu! decît ca să mă faci să cad de mai sus”.

XXX

Predarea Ardealului de Sigismund în mîna Austriei fu peste voia [nu] numai a locuitorilor din țară, ci încă și a acelor ce se afla espatriati. Știm că între aceștia era și cardinalul Andrei Bathori, care petrecea în Polonia. El se credea firește chemat a moșteni tronul dupe Sigismund și află cu părere de rău că acesta, după ce l-a prigonit, l-a izgonit din țară și i-a răpit averea, acum îi răpește și nădejdea ce avea d-a se urca într-o zi pe tronul Ardealului. El scrisese o scrisoare lui Sigismund, care, firește, avu puțin efect; apoi îndrăzni să intre să facă vreo mișcare, dar, găsind pe nemți întemeiați, se văzu silit a ieși îndată;²⁴⁷

alergă în grabă lângă regele Poloniei și, știind că împăratul nemțesc era să dea Ardealul în stăpânirea arhiducii Maximilian, ce păstra încă titlu de rege al Poloniei, se sili cu aceasta cît putu spre a întări pe craiul Poloniei asupra împăratului și a frăține-său. „Nu e destul — îi zise el — pentru casa Austriei, care crede că tot îi este iertat, d-a călca toate tractatele și d-a vrea să uzurpeze toate coroanele; ea întrebuițează astăzi nu puterea, ci șirîtenia și înșălătoria cea mai meșteșugită, spre a despuia pe niște prinți vecini, aliații Poloniei. Ambiția ei e pricina că astăzi toată Ungaria geme supt jugul păgînilor; astfel va ajunge și Transilvania, de nu se vor grăbi a lua armele spre a înfrîna dorințele ambițioase ale unei familii a cărei lăcomie n-are mărghini.”

Nunciul papei, ce se afla atunci la curtea Vienei, aflînd de proiectele cardinalului, povățui pe curtea Austriei ca arhiduca Maximilian să lepede titlu ce încă purta de crai al Poloniei, ca prin această satisfacție dată polonilor să-i îndatoreze a nu lăsa pe cardinalul Bathori a face turburări în Ungaria.²⁴⁸ Dar craiul Poloniei nu sta atunci a sprijini pretențiile cardinalului Andrei. El să gătea pentru nesocotita și nenorocita expediție ce făcu în anul acela în Sveția. E știut că, moștenind după moartea tatălui său crăia Sveția, el nemulțămise poporul acestii țări, vrînd, după sfaturile cele rele ale iezuviților, să silească pe acest popor protestant a primi legea catolică. Țara atunci se răsculă, puind în capul guvernului pe Carol, duca de Sudermania, unchiul craiului Sigismund.

XXXI

Pin-a nu se depărta din Transilvania, Sigismund Bathori trimise c-o ambasadă solenelă pe Sarmasagi la Mihai-Vodă în Țara Românească, despre care aflate că s-a turburat foarte priimind vestea abdicării sale în favorul împăratului. El îi trimise scrisori în care îi scria că ar fi vrut a-i trimite pe Bocskai, dar, fiindcă comisarii cezaru-

lui sunt acolo, el are trebuință de dînsul și pentru aceea îi trimise în loc pe Sarmasagi, ca pe cel mai credincios al casei sale pe care ar fi putut trimite, și că dorește ca Mihai să aibă toată încrederea într-însul. Afară din aceste scrisori, prin zisul deputat făcu cunoscut lui Mihai-Vodă că el nu voiește a lăsa Transilvania fără nădejde de a se mai întoarce, dar că crede că prezența sa poate ațîța pe prinții creștini a lua armele în contra turcilor toți împreună și deodată; că crede că, fiind de față, mult mai bine va putea înlesni toate pregătirile de bani și armii și cîte trebuie la război, decît lucrînd prin deputați; iar dacă nu va izbuti a ațîța (a împinge), a arma pe creștini asupra turcilor, cum dorește, va lucra atunci a așăza o pace generală între toți creștinii și barbarii, pace care, după asigurarea lui, va cuprinde și pe Țara Românească. Tot atunci răspunse la cererea ce Mihai-Vodă îi făcuse mai nainte d-a-l ajuta spre a cuprinde Moldova, că îl povățuiește să stea liniștit, căci atît papa, cît și împăratul sunt hotărîți a opri orice război între munteni, moldoveni și poloni, întrînd în mijloc spre a-i împăciui la nevoie.

Iluziile de care să hrănea sau le arată numai Bathori era cu totul copilărești. Depărtat de tron, putea el oare avea mai multă influință în Europa decît cînd era pe tron, strălucind de slava biruințelor sale? Stavila care oprea legătura creștină d-a izbuti era temerea tuturilor stăpînirilor Europei despre ambiția și mărimea casei Austriei. Popoarele Europei nu voia a-și vărsa sîngele, banii și sudoarea lor pentru un război al cărui cîștig era să fie pentru Austria. De atunci existența Turciei se privea ca necesarie echilibrului european, ca o stavilă naturală ambiției Austriei, precum aceasta era o stavilă ambiției Turciei. Iată pricina pentru care Polonia, Franția și Englitera nu numai că nu voia a intra în legătură în contra turcilor, ba încă ajutară pe aceștia, căutînd a le dobîndi pacea cînd îi văzu căzuți în grea nevoie. Chipul cu care Austria luă în mînă Transilvania și abdicarea prin înșălare a lui Bathori mai mări în Europa dreptele temeri despre nesățioasa ambiție a curții Austriei.

Într-aceea, Sigismund se găti a pleca spre Silezia. El nu luă pe soția lui cu dînsul, de care hotărîse a se despărți, ci o lăsă ca să cîrmuiască tronul împreună cu comisarii împăratului. În 17 mai, el ajunsese la Zaurin, care, din neîngrijirea turcilor, de curînd căzuse prin apucare fără de veste în mîna oastei împăratului. Arhiduca Matei veni acolo a doua zi să-l întilnească pe Bathori cu un cortegiu pompos. După o șădere de trei zile, în care nemții se siliră cît putură să facă pe Bathori a-și petrece prin turnire (tournois) și alte petreceri, se duseră ambii la Viena și apoi la Breslau, și în toate locurile fură priimiți cu cea mai mare cinste, după poruncile într-adins ale împăratului.²⁴⁹ Pe la sfîrșitul lui iunie, Sigismund se duse la Oppeln și Ratibor, unde ambasadorii împăratului îl instalară în noul său stătuț.²⁵⁰ Petrecerea lui Bathori în Austria produse un entuziasm pregătit și ațîtat de curte, care țintea a-și acoperi mașinațiile cu care îl despuise de tron. Austriacii urcară pînă în slava cerului această lepădare mărinimoasă a lui Sigismund de un tron întărit prin atîtea izbînzii slăvite. Triumful lui Bathori asupra lui însuși, zicea ei, este mai presus de biruințele ce pîn-atunci strălucise viața sa. Toate artele se întrecură spre a consfinți memoria acestui eveniment. Vestitul Sadeler, zugrav împărătesc, din porunca lui Rodolf, făcu portretul prințului și îl împodobi cu figuri alegorice privitoare la abdicarea lui. Se vedea o ancoră de care să ținea trei coroane cu această deviză:

Scio cui credidi.*

Aceste coroane arăta Transilvania, Moldova și Valahia, pe care Bathori le dase împăratului, p-aceste două numai cu numele; dedesuptul portretului se săpă aceste versuri:

[*Magnus es, ingenti eum Marte tot agmina fundis
Barbara, et acquata est, tunc, tua fama Coelo;*

*Știu în cine m-am încrezut (n. ed.).

*At maior dum te superas, tuaque omnia tecum,
 Sacra ti subdis Caesaris Imperio;
 Maximus, et vere surges virtutibus olim,
 El tua perpetuus facta loquetur Honor.]**

În țările streine mai întâi nimeni nu vroia a crede lepădarea lui Sigismund de tron. Oamenii ambițioși se mira cum să-și lepede el astfel țara și tronul. Toți oamenii cu minte nu să puteau domiri cum el, domn stăpînitor, să rîvnească după o pălărie de cardinal. Abdicarea lui li să părea un amestec de mărimă și slăbiciune, mai mult un caprițiu decît o faptă cumpănită și serioasă.²⁵¹ Din aceasta să putea lesne bănuî că, mîine poate, acest om ușure, ascultător la alt caprițiu sau la alte inspirații contrarii, se va căi și va lucra cu totul în contra faptei de acum.

XXXIII

Vestea prefacerilor din Transilvania și ambasada lui Sarmasagi turbură foarte pe Mihai-Vodă. Singur, izolat, țintă a vrăjmășiei turcilor, polonilor, care tocmai atunci înnoiră pacea cu turcii, a tătarilor și a lui Ieremia Movilă, lipsit de bani și mijloace d-a ține o oștire mare în picioare spre a se apăra în contra atîtor dușmani puternici, pîn-aci el își răzimese spatele și armele de Transilvania. Prin aceea numa că această țară pică supt stăpînirea Austriei, Mihai-Vodă cu țara trebui totdeodată să cază supt

*Bălcescu indicase doar: „Vezi în textul notelor“. Completarea ne aparține, versurile redîndu-se după o gravură de Aegidius Sadeler, aflată în Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei. Iată și traducerea versurilor:

Mare ești cînd în crîncenă luptă împrăști atîtea armate
 Barbare, și atunci fama ta se ridică pînă la cer;
 Dar și mai mare cînd te întreci pe tine însuși și împreună cu
 tine pe toate ale tale
 Le supui stăpînirii sfințitului împărat;
 Și foarte mare cu-adevărat te vei înălța prin vitejia ta
 Și o glorie veșnică va preaslăvi faptele tale (n. ed.).

influența acestii împărății; chiar și dacă Sigismund nu ar fi tratat pentru Valahia, lăsând drepturile protectuitoare dobândite de dînsul Austriei, Mihai putea tare lesne a nesocoti această dare, ce n-avea nimic serios, de vreme ce vitejiile lui Mihai rupsese tractatul de la mai 1595. Dar putea el oare, aflîndu-să încungiurat de atîți dușmani, sigur că turcii caută prilej a reîncepe războiul, a se strica acum cu Austria? El văzu că proiectul său asupra Transilvaniei se nimicnici, că nădejdea sa cea iubită de a coprinde Moldova trebuie amînată deocamdată. Începu să creadă că, alăturîndu-se pe lîngă împărăția Austriei, va putea izbuti a face pe aceasta a înțelege importanța d-a organiza și d-a întemeia un stat român mare și puternic supt protectoratul ei și care să fie sabia și bulevardul ei și a creștinătății în contra Orientului. Credea însă mai mult într-însul. El nu părăsi proiectele lui, ci amînă numai îndeplinirea lor.

Spre a arăta bunăvoința sa către împărat, se grăbi a trimite către comisarii împărătești în Ardeal doi soli, pe Elie Cacucin, săcui, și pe Petre Oermeny, ca să le zică că, după plecarea lui Sigismund, el nu știe ce să facă și în cine să se razeme, neavînd bani de ajuns spre a plăti oștirea trebuincioasă spre război; că neștiind ce au de gînd cezarul și comisarii, trimise să-i întrebe de-i pot trimite bani acum, sau de se îndatorează a plăti mai pe urmă banii ce el va lua împrumut, zălogind averea lui; că, spre a se înțelege de toate aceste, s-ar fi dus însuși la dînșii, dar că n-a putut, fiindcă își scrîntise un umăr la vînătoare, căzînd dupe cal.

Comisarii gîndiră că cu orice preț trebuie a ține în partea Austriei pe acest îndrăzneț și întreprinzător războinic și a nu-l supăra și a-l sili să treacă la dușman, și îi răspunseră să aibă puțină răbdare și să fie sigur că toate se vor încheia după dorințele sale; că despre toate aceste ei se vor înțelege prin oameni aleși sau însuși vor veni la dînsul; că îndată ce prințul Maximilian, ce se așteaptă, va să vie, nu va uita nimic din cele de trebuință spre a-l apăra și întări în puteri, ci încă îi va trimite cinstiri (demnități) mari, care

vor crește și înălța slava lui. Mihai-Vodă aștepta cîtăva vreme, dar văzînd că arhiduca Maximilian nu mai sosește, trimise o nouă solie, pe spătarul Radu și logofătul Miriște, ca să arate comisarilor că el nu mai poate aștepta și cere un răspuns hotărît. Ambii comisari împărătești, episcopul de Veitzen și Istvanfi, ținînd sfat cu unii din cei mai însemnați ai Transilvaniei și lăsînd oameni aleși spre a purta trebile Transilvaniei în lipsa lor, plecară însuși spre a veni la Mihai-Vodă în Țara Românească, luînd cu sine pe Gaspar Corniș și Pangratie Sennyei, cunoscuți bine ai lui Mihai din deosibite ambasade ce avură la dînsul. Luînd pe la Sibiiu și Brașov, ei trecură munții pe la Rucăr și ajunseră la Tîrgoviște peste șase zile după plecarea lor din Alba-Iulia. Mihai-Vodă, aflîndu-să tot bolnav, trimise înaintea lor pe fiul său Pătrașcu cu mai mult de trei mii soldați și îi aduse cu mare cinste în Tîrgoviște. După ce conferințele se prelungiră trei zile, se încheie un tractat cu copriinderea următoare:²⁵²

XXXIV

„Mihai, voievodul Țării Românești și sfetnicul maiestății sale împărătești și crăiești etc., dinpreună cu Eftimie, mitropolitul Tîrgoviștei, vornicul Dumitru, banul Mihalcea, clucerul Radu, logofătul Teodor, vistierul Andronachi, spătarul Negru, logofătul Miriște, banul Calotă, sfetnicii lui și reprezentanți ai Țării Românești, sunt hotărîți să-și unească țara lor cu coroana Ungariei. Spre acest sfîrșit, înțelegîndu-se cu vrednicul de cinste Ștefan Szuhay, episcop de Veitzen, prefect al camerei ungurești de la Presburg, și [cu] prea strălucitul Nicolae Istvanfi de Kisasazonfalva, propalatinul regatului Ungariei și căpitan al cetății Oedenburgul, legați plenipotențieri și comisari împărătești în Transilvania și Țara Românească, au încheiat cele următoare:

1. Împăratul să îndatorează a da leafă la 5 mii soldați d-ai lui Mihai; cît pentru alți 5 mii oameni, călărime și

pedestrime, ce cere Mihai, comisarii să se silească a face ca împăratul sau a-i trimite oaste, sau a le da leafă pentru ținerea și armarea lor, însă vara leafa întreagă, iar iarna pe jumătate. Afară d-aceasta, avînd Mihai nevoie absolută de un mai mare agiutor, împăratul, sau, în numele lui, arhiduca Maximilian, se îndatorează a-i veni în agiutor cu oștile Ardealului și din alte părți. Asemenea și Mihai se îndatorează d-a se sili d-a împinge mereu pe turci din partea locului și a merge în agiutorul Transilvaniei și a părților vecine ale Ungariei, cînd nevoia o va porunci.

2. Mihai și fiul său Pătrașcu și toți următorii lor în linie bărbătească să stăpînească Țara Românească cu toate veniturile, drepturile și hotarele ei, ca vasali ai împăratului, fără a plăti vreun alt tribut decît să dea în tot anul la împărăție un dar de cinste, după voia și alegerea sa.

Moșiile cumpărate de Mihai și fiul său cu banii lor să fie ale lor și să aibă voie d-a face cu dinsele ce le va plăcea.

3. Întîmplîndu-se ca Mihai și Pătrașcu să moară fără moștenitori, măria sa împăratul să aibă a întări pe domnul ce se va alege prin învoirea obștească a boierilor, staturilor și rîndurilor țării.

Măria sa va da domnului, oricare va fi, în Ungaria sau în Transilvania, o cetate cu venituri îndestule spre ținerea lui.

4. Făcătorii de rele și dezertorii ce din Țara Românească trec în Transilvania și Ungaria să se poată prinde și aduce înapoi.

5. Neguțătorii din Țara Românească vor avea slobod comerț cu Transilvania, fără însă a vătăma privilegiurile cetăților slobode din această țară. În Țara Românească neguțul va fi slobod, plătind taxa hotărîită.

6. Religia și biserica română să fie slobode, ocrotite și neatinse de nimeni.

7. Nuncii și ambasadorii ce domnul țării va trimite la împăratul sau la arhiduca Maximilian să aibă îndată audiință și să fie tratați dupe cum cere cuviința.

Acest tractat să încheie în 9 iunie 1598, în biserica Sf. Nicolae din Tîrgoviște.²⁵³

În aceeași zi (9 iunie), înainte de încheierea tractatului, Mihai-Vodă, în aceeași biserică a Sfîntului Nicolae, depuse jurămîntul de credință lui Rodolf al II[-lea] și urmașilor lui și dupe dînsul jură mitropolitul Eftimie și toți boierii.

Pîn-a nu pleca din Țara Românească, comisarii deteră domnului prețul de 17 500 florinți de Ungaria pentru pregătirile de război; zece mii florinți îi plătiră în monedă, și pentru ceilalți șapte mii Mihai-Vodă priimi un inel cu un mare diamant și alte treizeci și șase diamante mai mici.²⁵⁴

Acest tractat a fost mult lăudat de unii din istorici. Țara Românească singură, zis-au ei, nu putea a-și păstra neatîrnarea ei; cum putea dar face mai bine decît a se închina Austriei, cu asemenea favoritoare condiții? Alăturîndu-se de Austria, românii din Țara Românească se alătură deodată și de atîția români, frați ai lor din Transilvania, Banat și părțile orientale ale Ungariei. Moldovenii încă n-ar fi întîrziat a se lipi de Austria cu aceleași condiții ca muntenii. Prin lipirea cu Austria, românii înceta d-a face parte din Orientul barbar și se unea cu Apusul luminat și astfel sporea iute și ei în calea civilizației. Încet cu încet, împregiurările ajutînd, românii, supt ocrotirea Austriei, se întărea și, dobîndind unitatea națională, dobîndea puțința d-a cîștiga cu vremea neatîrnarea lor și intra în toate drepturile naturale ale națiilor.

Toate aceste considerații sunt frumoase și ar fi fost adevărate, dacă din norocire* sinceritatea s-ar putea afla vrodată în învoirile făcute între o parte slabă și alta mai puternică, totdeauna plecată a abuza de puterea și protecția ei; dacă firea împărățiilor, care sunt niște adunături de staturi și nații fără nici o asemănare și legătură între [ele], strînse și ținute laolaltă într-un stat numai prin silă, s-ar putea învoi cu ideea naționalității și a indepen-

*În manuscris: „nenorocirile“ (n. ed.).

dinții națiilor. Austria dar ar fi abuzat de protecția ei, aceea ce ar fi silit pe români a se arunca din nou în brațele turcilor spre a scăpa de nemți, după cum făcuseră în vremea lui Mircea, spre a scăpa de unguri. Apoi, chinuiți și de turci, ar fi agiuns firește acolo unde au agiuns, a se arunca în brațele muscalilor, spre a scăpa de turci, pentru ca un veac după aceea să se arunce în brațele turcilor spre a scăpa de protectoratul împilător al muscalilor. Oscilații nenorocite, dar neapărate cînd un mic stat se află între altele mai mari și smîțit de dîsele. Asta este soarta nenorocită a națiilor care se bizuiesc în streini, iar nu în ele însăși; astfel a fost și va fi și soarta țărilor române, cîtă vreme nu se vor împuternici prin unitatea națională. (Că streinul e totdeauna vătămător unei nații și că facerile lui de bine chiar sunt rele mari.)

În acest tractat vedem că Mihai-Vodă ținti încă a face tronul ereditar și a întemeia o dinastie. Mulți din voievozii noștri cei mari, înainte și în urma lui Mihai-Vodă, visară ereditate și, printr-o fatalitate minunată, acest vis făcu să se stingă cu sunet moștenirea lor. Mircea cel Bătrîn visă ereditate și, pîn-a nu muri, avu durere să vază pe numeroșii săi fii legiuți și bastarzi a sfîșia țara prin pretențiile lor la tronul de [la] care tatăl lor* îi gonea. Neagoe Băsarab visă ereditate și pretenția fiului său d-a domni răsculă țara și o aruncă în niște războaie civile și o anarhie grozavă, care dete prilej turcilor a face țara pașalic; și ar fi perit, dacă din norocire țara nu își alegea domn pe Radul de la Afumați, care o mîntui, iar fiul lui Neagoe-Vodă muri pribeag și în ticăloșie la Constantinopol. Mihai-Vodă visă ereditate și fiul său muri pribeag în pămînt strein, fără a-și mai vedea țara după moartea tătine-său. Șerban Cantacuzino visă ereditate și bău otrava vărsată de chiar rudele sale de aproape, iar fiul său rățăci izgonit în țară streină. Brîncoveanu-Vodă visă ereditate și, pîn-a nu muri, văzu capetele a cîtepatru fii ai săi rostogolindu-se la picioarele sale, tăiate de sabie turcească. Preten-

*În manuscris: „tatăl său“ (n. ed.).

ție nebună, într-adevăr, d-a întemeia stabilitatea unei dinastii într-un pământ ce se mișcă și se cufundă în mijlocul furtunelor dese ce de dinafară îl cutrieră, în mijlocul unor oameni ce lesne se prefac și se schimbă. Moldovenii începură statul lor prin ereditatea domniei, dar îndată caracterul nestatornic al poporului îl aduse a face domnia alegătoare. La un popor de un caracter schimbător și nestatornic trebuie instituții în analogie cu caracterul său, care să reguleze această nestatornicie, fără a pretinde a o înăbuși. Un asemenea popor are trebuință de instituții libere, alegătoare, republicane.

XXXVI

Coprinderea Transilvaniei de austriaci și tractatul lui Mihai cu dîșii supără foarte pe turci și îi hotărî a nu suferi aceasta și a să oști din nou asupra Transilvaniei și a Țării Românești, pînă se afla încă în ameteala acelor prefaceri de stăpînire. Satîrgi-Mehemet-Pașa, al doilea vizir, ce se afla în Ungaria, priimi poruncă a intra în Transilvania, și pașii după marginea Dunării trebuiră a-și împreuna puterile spre a năvăli în Țara Românească. Mihai, împuternicit prin ajutorul ce luase de la comisarii împăratului, se pregătea acum a face o nouă campanie cu turcii, cînd o întîmplare neprevăzută de nimeni curmă proiectele sale, aruncă Ungaria, Transilvania și Valahia în valuri noi și în sfîrșit deschise calea dorinței inimei sale.

În palatul din Ratibor, în Silezia, Bathori, în loc de acea liniște filosofică de care își făcuse o icoană așa de încîntătoare, găsi neplăcuta uniformitate a unei vieți fără lucru și urîtul stăpîni inima sa.

Ca toți domnitorii care de bunăvoie se pogorîse dupe tron, el se hotărîse a o face stăpînit fiind de ambiția de a minuna lumea prin disprețul măririlor omenești și printr-o faptă neobicinuită. Dar, deodată ce ast minut trecu, începu a dori dupe tronul pierdut. În mijlocul plăcerilor din Rati-

bor, trăind o viață molatică, fără trebi dinlăuntru, fără griji dinafară, i se făcu dor de larma taberilor și de acel cort deschis în care aerul bătea în toate părțile. Fiindcă din puterea și gloria militară nu prețuise decît vanitatea lor, trufia lui suferea, căci n-are cui da destule porunci și inima lui ofta dupe războaie, care hrăneau dragostea d-a auzi pe toți slăvind numele lui.²⁵⁵ El începu a blestema, acuma în zadar și tîrziu, pe acei ce îl sfătuiră l-această lepădare dupe tron, rușinoasă și pricinuitoare de atîtea nenorociri. Și, cu aceeași ușurință cu care veni în Ratibor, gîndi să se întoarcă în Ardeal.²⁵⁶ Însă mai întîi ispiți dacă duhurile în Transilvania îi sunt spre favor și adresă o scrisoare unchiului său, Ștefan Bocskai, printr-un trimis într-adins, espuindu-i ca un copil urîtul ce îl coprinsese și rugîndu-l, prin jurămintе, ca să lucreze pentru dînsul, să poată scăpa din acel grozav esiliu.²⁵⁷ În Transilvania, cîrmuirea comisarilor împăratului și oarecare prefaceri ce ei încercară a face nemulțumise pe acei aspri magnați unguri, care de atîta vreme învățase a urî pe nemți. Ei era atunci foarte îngrijați de amărîntările turcilor din Banat de a năvăli fără veste asupra-le, fără a fi gata de împotrîvire. De vreme ce Maximilian arhiduca era hotărît a lua stăpînirea Transilvaniei, magnații trimiseră la dînsul să-l roage a veni cît mai în grabă cu oaste, ca să ia guvernul țării și s-o apere de dușman. Dar Maximilian, încurcat în războiul cu Ungaria, da zi peste zi și nici el nu venea, nici oaste nu trimitea. Locuitorii transilvăneni, îngrijați, începuseră a cîrti asupra împăratului, zicînd că nu-și împlinește făgăduielile făcute cînd i s-a închinat Transilvania. Bocskai cîrtea mai mult decît toți, pârîndu-i rău că, [prin] abdicarea nepotului său, Bathori, perduse toată importența și puterea ce avea în țară.²⁵⁸ Cînd priimi scrisoarea lui Sigismund, el o comunică lui Demetrie Naprasdi, episcop de Transilvania, opozant al guvernului împărătesc și care avea de prieteni pe Gaspar Corniș și Lupu Corniș, unii din cei mai însemnați săcui, și, în înțelegere cu dînsul, răspunse lui Sigismund că să fie plin de nădejde, că lucrează pentru dînsul și să se grăbească a veni în Transilvania.²⁵⁹

Cum priimi Bathori această scrisoare, fără a mai întârzia, începu a se pregăti de plecare. Temîndu-să ca duhovnicul său, părintele Carilio, al cărui zel pentru Austria îi era acum cunoscut — aducîndu-și aminte cu cită înfocare îl povătuise a se lepăda de tron — să nu-i aducă vro împiedecare, se gîndi a-l trimite la împărat, ca să-i arate că sorocul cînd trebuia a i se plăti pensia hotărîtă a trecut și încă n-a priimit nimic, și să-l roage ca să i se adaoge în stăpînire Lactemișiu, moșie a doamnei Maria Marica, fosta soție a [lui] Vratislau Prenestein, vicar de Boemia, care avea un frumos și mare palat, ce se zice că semăna cu vestitul palatul Pitti din Florența, sau alt loc frumos de locuit, plîngîndu-se că în statul lui nu are casă care să-i placă de locuit. Părintele Carilio plecă și în puține zile să întoarse, dobîndind ambele cereri de la împărat. Dar Sigismund nu așteptase întoarcerea lui și, puține zile după plecarea-i,²⁶⁰ însoțit numai de doi inși și îmbrăcat, după cum zic unii, călugărește, plecă pe ascuns din Ratibor și, lăsînd drumul mare, spre a nu cădea în cursele lui Maximilian, se îndreptă pe altă cale mai lungă, pe lingă hotarul Poloniei și, în timp de noapte, ajunse fără veste la Cluj, în Transilvania,²⁶¹ în 20 ale lunii lui avgust.²⁶² Îndată ce sosi se îndreptă către Mihai Katonai, ce era prefect al orașului, care îi spuse că și soția lui se află sosită cu o zi înainte în oraș, spre a aștepta venirea arhiducei, care acum era în Casovia, și trimisese o mie de călăreți spre a o însoți în Germania.²⁶³ El îi porunci să meargă la dînsa să-i spună că a sosit și s-o saluteze în numele [lui]. Princesa se afla la biserică, făcîndu-și rugăciunea, cînd i se aduse această veste neașteptată ce o miră și o turbură foarte. Ea răspunse că îndată ce se va săvîrși slujba bisericeii, și că nu leapădă o convorbire față cu martori. Sigismund, îndată ce se întîlni cu soția lui, simțind cît îi va fi de trebuință în acele împrejurări, trase spre sineși cu mîngieri prefăcute și făgăduieli pe această sărmană femeie, lipsită de sfat și agiutor, pe care atît o nescotise și o urgisise mai nainte. Dup-aceea, fără întârziere,

porni pe Benedict Macedius și pe Ștefan Lazarius, cap al soldaților palatului, care avea cheile cetății, la Alba-Iulia, unde intrară fără a afla comisarii împăratului și duseră lui Bocskai scrisoarea lui Bathori. Acesta, chiar în noaptea aceea, luînd cu sine o trupă de soldați, se duse la cortul lui Gaspar Corniș, ce se afla tăbărit lîngă Sebeș, cu oastea țării adunată pentru apărarea despre turci, și îi vestește sosirea lui Sigismund la Cluj, cu soția lui, și îl îndeamnă cu cuvinte scurte și aspre a-l recunoaște de prinț. Corniș, după oarecare îndoire și amerințări ale lui Bocskai, se învoi. Moise Săcuiu trase îndată pe săcui, ce alcătuiă cea mai mare [parte] din oștire, în conspirație, făgăduindu-le libertatea. Pilda săcuiilor trase și pe celelalte oști, care recunoscură de cap pe Bocskai. Comisarii împărătești, părăsiți de oști și de Corniș, trimiseră cărți cetăților săsești și la clujeni spre a le aduce [aminte] jurămîntul făcut împăratului. Ei trimiseră și lui Maximilian trei plicuri de scrisori tot într-un fel, ca să-i zică să grăbească a veni pînă n-a apuca dușmanul a se întări. Dar aceste scrisori n-avură noroc a merge la adresa lor. Un plic ce se dedese lui Gheorghe Palatici fu dat de acesta lui Bocskai, ca să-i tragă favorul. Altul se luă de la Nicolae Honol pe cînd acest curier își schimba calul la Torda, cu mare primejdie a vieții sale. Iar al treilea, Ioan Marcul, raguzanul ce-l ducea, trădat de soții săi italieni, fu silit a-l înghiți cînd, în vremea nopții, aprozii, bănuind ce avea, încungiurară casa sa și umbla a sparge ușile spre a intra.

A doua zi des-de-dimineată, Bocskai ieși din tabără cu Corniș și se duse la deputații împăratului, de le arătă scrisorile lui Sigismund, ce îi cheamă la dînsul. Aceștia răspunseră că vremea îi va sfătui. Bocskai atunci puse pază la palatul unde să afla comisarii și, întorcîndu-se în tabără, chemă o adunare, unde se plînsă de nemți că sunt grei și scumpi, că nu trimiseseră pîn-atunci nici oștiri, nici bani, nici ajutoare; că Maximilian nu îndrăznește a veni în provincie; că pînă în acea zi ei fusese purtați de deputați cu nădejdi zădarnice; că nu trebuie a mai aștepta nimic de la dînsii; că dușmanii sunt în arme, primejdia de față, nevoia e neapărată d-a-și întoarce dorințele asupra acelui prinț ce mila

dumnezeiască aduse înapoi și că trebuie a-i da înapoi sceptrul. Toți aclamară aceste cuvinte și urară ani mulți și fericiri prințului și trimiseră deputați la Cluj, spre a-l fericita. Deputații cezarului fură aspru păziți.²⁶⁴

XXXVIII

Sigismund, după ce primi jurământul locuitorilor Clujului, trimise în toate părțile în Transilvania, spre a înștiința pe popor de sosirea lui. Toți se supuseră. Saxonii numai stătură în cumpănă cîțva. Ei zicea că nu pot a-i face jurământ, din pricină că tot el le poruncise d-a jura împăratului și că înainte trebuie a-i dezlega de acest jurământ.²⁶⁵ Cetatea Oradea Mare, ce era comendată de Georgie Kiraly, singură rămase de nu vroi a se supune lui Sigismund și a călca jurământul făcut împăratului.²⁶⁶

În 22 avgust, Sigismund scrisese arhiducelui Maximilian, ce era în cale ca să vie în Transilvania, că, văzînd însuși cu ochii că principatele Oppeln și Ratibor, ce i se dedese spre compensație pentru Transilvania și Valahia, era de o valoare mult mai neînsemnată decît ceea ce i se arătase, găsise de cuviință, pentru aceste drepte și puternice cuvinte, a se întoarce în țara sa; că acum e stăpîn peste Cluj, capitala Transilvaniei, că e hotărît a se sili cît va putea ca să păstreze ce e al lui, împotriva oricărui ce ar năvăli asupra-i. De aceea roagă pe Maximilian d-a nu-și mai urma înainte călătoria, ca să nu-l puie în reaua nevoie d-a se apăra și d-a supăra pe cei ce caută a îndatora; că, în orice chip, el e hotărît a cruța totdeauna și caută, după cum se cade, cîntea și protecția împăratului și a casei Austriei, d-a respecta sf. împărăție, dupe cum totdeauna a făcut, și d-a sprijini interesele lor pe cît îi va sta în putință.²⁶⁷

După-aceea Sigismund se duse la Torda cu soția lui, unde convocă dieta și trimise cărți poruncitoare, iscălite de dînsul și de soția lui, la comisarii cezarului, amerințîndu-i că-i va aduce cu sila de nu vor voi a veni de voie. Pentru aceea comisarii, însoțiți de o trupă de călăreți, fură aduși la Torda

și, după cinci zile de la sosirea lor, Sigismund îi aduse înainte-i și, depărtînd orice martor afară de soția lui, le zise cu vorbe prefăcute că este tare mîhnit că a supărat pe cezarul prin întoarcerea sa din Silezia, dar că a fost silit fără voie a o face, căci locul acolo nu era plăcut de locuit; că păstrează încă cezarului vechea sa credință, numai acesta să nu-i facă război și Maximilian să nu caute a-l goni din țară; că crede că n-are a se teme de una ca aceasta de la niște prinți așa de buni și înțelepți. Dar că, dacă din întîmplare va vedea că pregătesc împotriva-i vro vrăjmășie, va aduna puterile și ale altor prinți și se va pregăti de apărare. Apoi făgădui comisarilor că îi va slobozi îndată ce supușii săi i-o vor ierta.²⁶⁸

Într-aceea Maximilian, ce sosise la Casovia, prinse cîteva cară ale prințului Transilvaniei, ce venea din Silezia încărcate cu mult aur în bani și bucăți și alte lucruri prețioase și pe care era mulți oameni din suita prințului. Maximilian duse aceste care în orașul cel mai apropiat. Cum află aceasta, Sigismund declară că nu va da drumul comisarilor pînă nu i se vor întoarce carăle. Din aceasta începură vorbe mai aspre între dînsul și curtea Austriei. El striga tare împotriva-i, acuzînd-o că a întrebuițat rău credința sa cea lesne și încrederea lui. L-aceste cuvînte, casa Austriei răspunse tare că Sigismund adaogă obraznicia la viclenia sa.²⁶⁹

XXXIX

Reurcarea pe tron a lui Bathori, ca și abdicția lui, trebui să fie fatală unui om ce îl slujise cu atîta credință și fu jertfit de dînsul cu o cruzime atît de vicleană. Iojica, cum știm, zăcea în închisoare la Szathmar, cînd împăratul, turbat de mînie că Sigismund îi răpi Transilvania, vru să-și răzbune asupra cuiva și să înfricoșeze cu aceasta pe împotrivnicii transilvăneni. El trimise îndată la Szathmar pe Ioan Marin, dalmat de la Raguza, ca să omoare pe Ștefan Iojica. Acesta, ce fusese rudă cu Iojica, temîndu-se a nu fi acuzat că s-a purtat nelegiuit cu un așa mare

om, chemă vro cîțiva inși spre a-l judeca, pîrîndu-l că a pretins la domnia Transilvaniei și că e vinovat de lèse-majestate, căci a ațîțat pe cei mari și poporul și a vrut a dobîndi o țară ce împăratul o hotărîse pentru Maximilian. Iojica suferi cu multă mărime nedreptatea soartei. Sigur despre soarta lui, el desprețui orice apărare, nu priimi nici avocat și nici nu vroi a răsturna multe cuvinte mincinoase și nedrepte ale pîrei; și nu vroi a cere nici de la judecători, nici de la împărat revizia procesului. El fu osîndit la moarte.²⁷⁰ Singură femeia lui numai, ce era și ea romîncă, fostă doamnă în Țara Românească, făcu oarecare rugăciuni și ispitiri zadarnice a mîntui pe soțul său.²⁷¹ Osînditul fu mai întîi pus la caznă, apoi îl duseră la poarta cetății, unde, după ce rosti cîteva cuvinte spre apărarea sa și ceru după obicei iertăciune la mulțimea de oameni adunată, fu izbit cu securea de un turc robîț și capu-i se rostogoli la pămînt. S-a băgat de seamă că Iojica fu omorît în aceeași lună și zi cînd, patru ani înainte, prin inspirația lui, a lui Gesti și Bocskai, se sugrumară Baltazar Bathori și Wolfgang Kovatzius. El fu înmormîntat fără nici o cinste într-o biserică din cetățuie și d-abia acoperit de pămînt, aceea ce văzînd-o un prieten a lui Iojica, ceru voie căpitanului din Szathmar ca să-l îngroape mai bine. Voia i se dete și el puse de-l înmormîntă după cuviință.²⁷² Astfel fu sfîrșitul acestui bărbat, unul din cei mai mari ai romînilor din Ardeal. Dacă norocirea ar fi ajutat meritul și ambiția lui, el ar fi ajuns să domnească în patria lui și soarta fraților săi romîni ar fi fost cu totul alta. Vina lui fu că dori independința patriei sale. El peri nevinovat și ucis fără de lege de Austria, căci ea n-avea drept asupra-i, nefiind supusul ei, vina ce i se imputa fiind săvîrșită înainte de a ocupa Austria Ardealul. Averea sa fu confiscată de împărăție. Lăsară numai soției sale și junelui său fiu cîmpul Gerend, spre a putea suferi amărăciunea stării de față și a îndulci dorul stării trecute. Vremea însă întoarse o parte mare din moșiile lui Iojica la fiul său.²⁷³ Urmașii drepecți ai lui Iojica și pînă azi se țin în bunăstare și treaptă; dar, cu totul deosebiți de străbunul lor, ei trădară naționalitatea română pentru a îmbră-

țișa pe cea maghiară, și trădără și pe aceasta, dîndu-să cu totul în partida casei Austriei, dușmana Ungariei și ucigașa străbunului lor.

XL

Se auzi atunci că al doilea vizir Mehemet-Satîrgi-Pașa se apropie de hotarale Transilvaniei, că impresurase Cenadul și îl luase, după ce bătuse pe comandantul cetății, Francisc Lugaci, și oștile sale; că într-o alergătură coprinsese Aradul și Naglaciul, care fusese părăsite de oștile împărătești, și că acum se îndrepta spre Oradea. Sigismund trimise la Satîrgi pe Matei Borbeli, cerînd să-i trimiță patru deputați la Lipova, ca să trateze de o alianță. El făgădui încă că, de vor voi turcii, le va da în mîna pe deputații împăratului, numai să facă pace. Dar Satîrgi îi răspunse d-a se adresa la Constantinopol de voiește a contracta alianță. Acest răspuns spăimîntă pe Sigismund și, văzînd că alt chip decît a căuta a se împăca cu împăratul [nu este], începu a trata mai cu omenire pe deputați și porni la Casovia, la Maximilian, pe Gavril Helleriu și Luca Trausneriu, cetățeni din Cluj, spre a pipăi gîndurile arhiducei. Deputații îi aduseră cuvinte blînde de la Maximilian și făgăduiala d-a-i întoarce carăle și oamenii prinși, de va da drumul deputaților pînă în 9 zile. Sigismund, vesel de acest răspuns neașteptat, se grăbi de trimise pe deputați la Casovia, lingă Maximilian, pe care îl găsiră greu bolnav.²⁷⁴

Era învederat că Austria, în acel minut cînd turcii c-o nouă furie se pornise spre război, nu îndrăznea a deschide război cu transilvanenii și va prefera mijloace pacifice de învoire. Această încredințare încurajă pe Sigismund de porni la Praga pe episcopul Albei, Naprasdi, și pe Ștefan Bocskai, împreună și cu contele Sigismund della Torre, care fu însărcinat de la Praga d-a trece la papa Clement la Roma. Deputații era însărcinați a cere reînnoirea alianței de la 1594.²⁷⁵

Sigismund trimise într-aceeași vreme pe Ștefan Bodoni la Mihai-Vodă, de care simțea cât are trebuință Transilvania, ca să-l roage a încheia un tractat de alianță și totdeodată să-i ceară și un agiutor de oaste împotriva gloatei turcești ce se înainta spre a pustii Transilvania. Mihai-Vodă să temu că, nepriimind alianța lui Sigismund și de nu i-ar sta în agiutor, l-ar putea sili pe acesta a se arunca în brațele turcilor, aceea ce ar fi o mare primejdie pentru Țara Românească, căci turcii o ar putea izbi și din partea Dunării și din partea munților. Pentru Țara Românească, lupta cu o armie ce vine despre Dunăre e peste putință de nu va putea a se rezema în siguranță pe munți. Alianța Transilvaniei, în acest caz, îi este dar neapărată. Mihai știa încă că împăratul caută împăciuire cu Sigismund; de aceea nu se îndoi a primi alianță, puind condiție cu giurământ că, câtă vreme Sigismund va sta pe tron, nu va lăsa pe turci a intra în acea țară. Această condiție priimindu-se, Mihai-Vodă spuse lui Sigismund că nu va putea a primi rugăciunea ce îi face ca să vie însuși într-agiutor, din pricină că însuși e amenințat de turci din partea Dunării, dar la trebuință îi va trimite oricât agiutor va putea.²⁷⁶ Fără multă întârziere, Mihai-Vodă trimise lui Sigismund trei mii voinici archebuzieri pedestri, investiți ungurește, toți într-o formă, și cinci sute călăreți cazaci cu paloș, arc și archebuză,²⁷⁷ puindu-le cap pe aga Leca.²⁷⁸ Ei sosiră în Cluj, unde era adunată armata lui Sigismund, ce priveghea mișcările turcilor ce bătea Oradea.²⁷⁹

XLI

Hafiz-Ahmet-Pașa, fostul begler-bei în Bosnia, [ce] se afla de curînd numit pașă la Vidin cu însărcinare d-a apăra și a strejui țărmurile Dunării, priimise poruncă să se unească cu Mehemet-Pașa de la Silistra, ca să năvălească în Țara Românească. Mihai-Vodă, aflînd aceste gătiri ale turcilor, își strînse oștile și le porni spre Nicopol, unde se puseră a pîndi pe Hafiz-Pașa, care împreună cu Rama-

zan-Zadeh, bei de Adana, și cu alți bei ce i se dedese în agiutor, ieși din Vidin și luă calea Rusciucului și Silistrei, spre a se uni cu Mehmet-Pașa. Când ajunse Hafiz-Pașa în câmpia Senaudin, lângă Nicopol, la satul Chiselești,²⁸⁰ vornicul Dimu sau Dumitru, capul oștirii române, se prefăcu că e însărcinat de Mihai spre a trata de pace și, supt pretext că aduce carăle cu tributul, el apropie de tabăra turcească tunurile sale acoperite cu postav roșu; douăzeci mii români deteră deodată și fără veste năvală asupra turcilor, ce era d-abia trei mii, care, foarte puțin stînd împotriva, deteră dosul și scăpară în Tîrnovița.²⁸¹ Vornicul Dimu se întoarse la Mihai, în Caracal, cu două tuiuri ce luase din acea izbîndă.

Mihai trecu atunci cu toată oastea sa Dunărea, mai presus de Nicopol, și întîmpină pe Hafiz-Pașa, care, cu oști ce căpătase din Dobrogea și Zagre,²⁸² în număr de 13 mii, venea să-și răzbune învingerea. Mihai-Vodă izbește de față pe turci, îi biruie, pe mulți ucide, pe alții îi împrăștie, le coprinde tunurile și toată tabăra.²⁸³ Spun că în această învingere Hafiz-Ahmet-Pașa pierdu tot, încă și hainele sale și turbanul, și că Mihai, vrînd să-și ridă de dînsul, îmbracă o babă bătrînă cu hainele și turbanul pașii și o arată armiei sale, zicînd: „Iată serdarul; l-am prins. Cel puțin nu e deosibire de la unul pînă la altul”; și rîdea zicînd acestea.²⁸⁴

Mihai-Vodă se apucă apoi a bate cu tunurile cetatea Nicopolei și sîmbătă, în 10 septemvrie, dete un asalt mare, dar nu putu intra în cetate, căci turcii zidea noaptea aceea ce spărgea românii ziua. După ce mai șezu Mihai-Vodă acolo trei zile, arseră orașul și plenui țara împregiur, [apoi] pusecese cu toată oastea în sus, spre Vidin. Sangiacul ce rămăsese acolo trimise degrab de strînse toți turcii din ținutul Vidinului, trimise și la beiul de la Baia de veni cu oști întragiutor și ieși întru întîmpinarea lui Mihai-Vodă în șesul Vidinului. Războiul ținu tare și multă vreme; în cea de apoi, fură biruiți turcii, cu multă peire a lor; puțini scăpară în cetate, ceilalți fură tăiați, goniți, risipiți.

În goana ce dete turcilor, Mihai, ce după obicei se afla în fruntea oștilor căutînd a se bate singur ca un soldat, precum făcea eroii vechimei, învăpăiat de bărbăția sa, fără să

simță se văzu singur, rezlătit de oamenii săi. O ceată de turci, văzându-l, se întoarseră cu mare furie asupra-i; Mihai se apără vitejește, ucide vro câțiva din dușmani, când un turc cu sulița o împontîșă asupra lui Mihai și i-o înfipse puțin în pîntece. Dar domnul, văzînd primejdia, se grăbi a apuca sulița cu amîndouă mîinile de fer și căută în toate părțile ca să-i vie cineva din boieri în ajutor, să-l izbăvească de peire. Alți boieri mai aproape nu se aflară, fără numai Preda Buzescul și frate-său, Stroe stolnicul, care grăbiră de tăiară capul turcului și pre celelalte soții ale lui și izbăviră pre domnul lor, care le fu tot-dauna recunoscător pentru bărbăția ce arătară atunci.²⁸⁵

După această bătălie, șezu Mihai-Vodă supt cetate 10 zile deplin, arzînd împregiur toată marginea țării turcești, apoi, cu toate oștile și cu toată dobînda, plecă spre a trece Dunărea, pe la Rușava, în țară. Însă cînd fu oștile jumătate trecute, să lăsă un vînt cu vîfor pe Dunăre, încît fu silită ceilaltă jumătate din armie a aștepta zece zile pînă se potoli vîntul, în care vreme oștirea a tot plenuit și a ars țara turcească împregiur. Dup-aceea trecu și ea și se adunară în 5 noiembrie, iar domnul, cu toți boierii, se întoarseră în scaun în Tîrgoviște.²⁸⁶ El aduse în țară 16 mii creștini de ambe sexe din Bulgaria, cu averea lor, pe care îi așază în țară dîndu-le pămînturi, spre a umplea locurile pustiite de turci.²⁸⁷ Apoi, cum ajunse în capitală, trimise în dar lui Bathori, din dobînda lui, pe fratele pașii de Anatolia, ce prinsese în bătaie, un steag mare aurit cu o coroană de argint poliit și un hanger turcesc într-o teacă de aur.²⁸⁸

XLII

Aceste strălucite izbînzii ale lui Mihai-Vodă spăimîntă pe turcii ce se lupta în Ungaria și încurajă pe creștini. Satîrgi-Mehemet-Pașa — care, dupe cum știm, bătea Oradea Mare de șapte săptămîni prin mine și dese asalturi, ce era vitejește apărată de locuitori — cum află vestea că trei casteluri mici în Ungaria picară în mîna nemților,

că Buda e asediată și în sfârșit că Mihai-Vodă a bătut pe Hafiz-Pașa, se ridică cu oștirea și se trase spre Solnoc.²⁸⁹ Sigismund Bathori se întoarse la Cluj, unde licenție oștirea și plecă cu principesa în preumblare prin țară.²⁹⁰ Răsufliind atunci de temerea ce avusese de turci, începu a-i fi frică ca nu cumva împăratul, folosindu-se de învingerea turcilor, mai sigur și slobod în mișcările sale, să nu voiască a-i impune aspre condiții. Începu a se căi din nou că s-a urcat pe tron și scrisese deputaților săi la Praga ca să caute cel puțin a dobîndi ca să i se adauge, pe lângă principatele Oppeln și Ratibor, ținutul Kremmer în Moravia, cu o pensie de 50 mii scuzi de aur și amnistia despre revoluția aceasta a Transilvaniei.²⁹¹ În vreme ce ambasadorii săi lucra cu inimă la Praga și izbutiră pînă în sfârșit a dobîndi condiții foarte favorabile de la împărat și astfel cum nu se aștepta a dobîndi, partida contrarie Austriei, care acum era foarte mare în Transilvania, lucră mai cu grabă. Folosindu-se de orice zgomot, ea făcea pe Sigismund a-și schimba părerea, arătîndu-i nencetat că tractatul lui cu împăratul este o mare ocară pentru dînsul și va fi o pată vecinică pentru familia lui; că din prinț suveran a ajuns rob al Austriei; că de va pune în îndeplinire un asemenea tractat nedrept, trebuie să se teamă de viața lui și că, în sfârșit, Transilvania are să fie în primejdie d-a fi năpădită de turci, care nu vor suferi niciodată ca Casa Austriei să stăpînească această țară.²⁹² Ei zicea că țara e ostenită de război și că singura mîntuire pentru dînsa e alianța cu turcii. Dar, fiindcă Sigismund are legături prin giurămînt cu Mihai-Vodă d-a nu se dezlipi de împărat și d-a nu încheia alianță cu turcul, e bine ca Sigismund să abdice în favorul vărului său, cardinalul Bathori, pe care să-l cheme din exiliu.²⁹³ Și încheia făcîndu-i un tablou îngrozitor de primejdia la care să espune însuși, de nenorocirile care vor împovăra patria sa, jurîndu-l să priimească mai bine dragostea rudelor sale decît jugul nesuferit al Casei Austriei.

Aceste povești auzea adesea Sigismund de la cei ce-l încunjiura,²⁹⁴ acestea i le scria și hatmanul Zamoisky, cumnatul său din Polonia.²⁹⁵ Un iezuit, anume Kaboși, izbuti

în sfârșit a îndupleca pe Sigismund ca să cheme din Polonia pe vărul său, cardinalul Andrei Bathori.²⁹⁶ Acesta, cum i se vesti că poate a se întoarce în Transilvania, unde îl așteaptă un tron, merse la Cracovia de luă sfatul regelui Poloniei și [al] lui Zamoisky și apoi, supt hainele de negustor, ajunse în Transilvania în luna lui februarie 1599²⁹⁷ și merse la Sibiu, unde se afla sosit Sigismund cu soția din preumblarea prin țară și unde, fiind la hotarul Țării Românești, Mihai-Vodă trimisese boieri de-l complimentă.²⁹⁸

XLIII

Sigismund priimi foarte bine pe cardinalul și îi arătă multă dragoste. El vărsă multe lacrimi îmbrățișându-l, crezînd cu aceasta să șteargă aducerea-aminte a trecutului. Se umili fără demnitate înaintea dușmanului său, îl rugă să-i ierte nebunia ce făcuse, împins de sfaturi rele și oarbă patimă ce îl pornise a face atîta rău familiei sale, îl jură în numele lui Dumnezeu să priimească, ca o ștergere a aceluia ocări, această deschisă destăinuire ce face și d-a nu păstra despre aceea nici o mînie.²⁹⁹ Cardinalul, stăpînit de dorința de a se urca pe tron, închise în inima lui pentru un minut toată dușmănia sa împotriva fățarnicului său văr și răspunse la fățarnicia lui cu o asemenea fățarnicie și semne de dragoste.³⁰⁰ Ei plecară împreună la Alba-Iulia, unde Sigismund, spre a trage mai mult prietescul și încrederea vărului său, îl opri să șadă în casă-i. Se minuna toți oamenii văzîndu-i în toate zilele primblîndu-se împreună într-aceeași trăsură și arătîndu-și atîta dragoste, cum acești dușmani de atîția ani începură îndată a se iubi atît de mult.³⁰¹

Sigismund se învoi cu cardinalul ca să-i plătească în tot anul 24 mii scuzi de aur, să-i dea în stăpînire cetatea Bistrița, cu pămîntul său și a zecea parte din venit, și alte cetăți mai mici și venituri.³⁰² Apoi ambii plecară la adunarea dietei, ce se convocase la Mediaș în luna lui martie. Acilea mai întîi se revocă osînda împotriva izgoniților din

țară. Cardinalul și cu partizanii săi căpătară cu cinste iarăși rangul și averea lor, făcându-să întru aceasta un edict prin care să poruncească ca toțicare au vrun esemplar din actul de osindă făcut înainte exilaților să-l aducă guvernului spre a fi arse, cu pedeapsă de o gloabă de două sute scuzi de aur pentru acei ce va călca această poruncă.³⁰³ Se propuse apoi la dietă să se aleagă cardinalul de prinț al Transilvaniei, și toată nobilimea ungurească grăbea cît putea această alegere. Sigismund ținu, în treaba aceasta, un lung cuvînt în limba ungurească. El vorbi mult despre slujbele ce cardinalul a făcut creștinătății și faptele cele mari ce tatăl său (?) Ștefan făcuse în vreme de pace și de război. Vorbi încă și mai mult de tot ce el însuși făcuse pentru binele statului și, după ce a arătat primejdiile în care era Transilvania, zise că, vrînd a o feri de toate acele calamități, nu vede alt mijloc mai bun și mai lesne decît să puie pe cardinal în locul lui, dîndu-i sarcina cîrmuirii, ce el nu se mai simțea în stare d-a purta.

„Cunoașteți — adăogă el — și primejdiile în care m-am aflat m-au învățat, că noi avem deopotrivă a ne teme de puterea ambilor împărați, vecinii noștri, în contra cărora am avut a ține atîtea războaie. Este peste putință să ne bucurăm de pace de nu vom găsi mijloacele d-a cruța (iconomisi) într-aceeași vreme p-amîndoi acești stăpînitori. Unchiul meu, politic iscusit ca și căpitan viteaz, de multe ori mi-a zis-o, cînd eram copil; dar dacă n-am urmat acele sfaturi înțelepte, voi încai a drege toate relele ce nesocotința mea a făcut și a lăsa locu-mi vărului meu, care, singur numai, poate priveghea la păstrarea acestii provincii și să-i aducă pacea. El are curagiu și statornicie și se bucură de o sănătate desăvîrșită. Slujbele cele mari ce a făcut la ambele împărății îl fac a fi cinstit de dînsule și el are încă de prieten de aproape pe craiul Poloniei, acest puternic vecin, încît, oricum s-or întoarce trebile, domnia acestui prinț va fi fericită. Transilvania, sleită și ostenită de atîtea pierderi, are trebuință de pace și numai cardinalul o poate iconomisi cu ambele puteri vecine. Polonia și Moldavia, care au mare credit la Poartă, fiind în interesele

noastre, va fi lesne d-a ține pacea cu turcul. Și nici despre partea împăratului nu e mai greu; acest prinț n-are nimic a se plînge de cardinalul, care apoi are protecția papei, și cînd curtea Romei va primi alegerea sa, împăratul nu va mai îndrăzni nici a mișca.

Cît pentru mine — adăogă el — sunt bolnăvicios. Părul meu cel alb, cu toate că sunt într-o vîrstă puțin înaintată, și boalele ce simt în trupul meu mă silesc a lăsa cîrmuirea statului. Însuflețit d-un adevărat zel pentru patria mea, dau de bunăvoie sceptrul la un om care are puterile trebuincioase ale duhului și ale trupului spre a purta această sarcină. Abdicarea mea nu e nepilduită. Carol al V[-lea] și vro cîțiva alți regi, a căror aducere-aminte totdeauna va fi vrednică de cinste, după ce multă vreme și după legi au cîrmuit pe popoarele lor, au preferat mîntuirea patriei lor la interesele lor particulare și o depărtare de bunăvoie de grijile cîrmuirii.

După aceea, el acordă o amnistie generală despre trecut și puse pe toți deputații, oameni obicinuiți din cele trecute a primi toate poruncile cu supunere și răbdare, de jurară credință cardinalului. Acesta, după ce făcu și el giurămînt deputaților,³⁰⁴ mulțumind lui Bathori și la toți deputații țării, trimise îndată unul din ofițerii săi la Poartă, ca să capete o trecere slobodă la ambasadorii săi care să trateze cu sultanul.

Acest trimes căpătă de la turci o vestă de mătase țesută cu aur, după cum se obicinuieste, și fu însărcinat a spune stăpînului său că poate, pînă în cele patru următoare luni, să trimită pe miniștrii și darurile lui.³⁰⁵

Această revoluție din Transilvania fu privită de români ca un complot pentru peirea lor și a domnului lor.³⁰⁶ Cronicele românești acuză cu acrimă viclenia făcută de Sigismund, abdicînd în favorul cardinalului, numai ca să poată face pace cu turcii, de la care el era oprit de giurămîntul făcut lui Mihai, și prin aceasta să-l înșale. Cea dintîi abdicare a lui Sigismund silise pe Mihai-Vodă a se închina nemților și întărită pe turci asupra-i, și cînd, primejduindu-să a supăra pe nemți, Mihai-Vodă primește alianță cu

Sigismund, acesta, prin a doua abdicăție, dă cîrma țării în mîna prietenului turcilor, polonilor și lui Ieremia-Vodă, coaliție dușmană de moarte a lui Mihai-Vodă, [care), pune în primejdie mare țara și tronul său.

Drept aceea, cum află Mihai-Vodă de noua revoluție a Transilvaniei, puse mîna pe sabie.

UNITATEA NAȚIONALĂ

(aprilie 1599 — iulie 1600)

I

Pe culmea cea mai naltă a munților Carpați se întinde o țară mândră și binecuvântată între toate țările semănate de Domnul pre pământ. Ea seamănă a fi un măreț și întins palat, cap d-operă de arhitectură, unde sunt adunate și așezate cu măiestrie toate frumusețile naturale ce împodobesc celelalte ținuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brîu de munți ocolesc, precum zidul o cetate, toată această țară, și dintr-însul, ici-colea, se disface, întinzîndu-se pînă în centrul ei, ca niște valuri proptitoare, mai multe șiruri de dealuri nalte și frumoase, mărețe pedestaluri înverzite, care varsă urnele lor de zăpadă peste văi și peste lunci. Mai presus de acel brîu muntos, se înalță două piramide mari de munți, cu creștelele încununate de o vecinică diademă de ninsoare, care, ca doi uriași, stau la ambele capete ale țării, cîtînd unul în fața altuia. Păduri stufoase, în care ursul se plimbă în voie, ca un domn stăpînitor, umbresc culmea acelor munți. Și nu departe de aceste locuri, care îți aduc aminte natura țărilor de miazănoapte, dai, ca la porțile Romei, peste cîmpii arse și vărute, unde bivolul dormitează alene. Astfel, miazănoapte și miazăzi trăiesc într-acest ținut alături una de alta și armonizînd împreună. Aci stejarii, brazii și fagii trufași înalță capul lor spre cer; alături te afunzi într-o mare de grîu și porumb, din care nu se mai vede calul și călărețul. Oriîncotro te-i uita, vezi colori feliurite ca un întins curcubeu, și tabloul cel mai încîntător farmecă vederea. Stînci prăpăstioase, munți uriași, a căror vîrfuri mîngîie norii, păduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase, gîrle a căror limpede apă lin curge pîntre cîmpiile înflorite, păraie repezi, care mugind groaznic să prăvălesc în cataracte pîntre acele amerin-

țătoare stînci de piatră, care plac vederii și o spăimîntează totdeodată. Apoi, în tot locul, dai de rîuri mari, cu nume armonioase, a căror unde port aurul. În pîntecele acestor munți zac comorile minerale cele mai bogate și mai felurite din Europa: sarea, ferul, argintul, arama, plumbul, mercurul, zincul, antimoniul, arsenicul, cobaltul, tuteaua, telurul și, în sfîrșit, metalul cel mai îmbelșugat decît toate, aurul, pe care îl vezi strălucind pînă și prin noroiul drumurilor.¹

Astfel este țara Ardealului.

Dar nu numai artistul și naturalistul, ci încă strategicul, politicul și arheologul au de multe a se minuna într-acest împodobit ținut. Cel dintîi va primi și va cerceta cu mirare această puternică și întinsă cetate naturală, scăparea neamurilor în epocile grele ale istoriei lumii. De oriunde vei veni, ai să urci mult spre a ajunge la dînsa și nu poți intra fără numai prin șapte porți întărite de natură, lesne de apărat, foarte anevoie de cuprins. Politicul va admira feliurimea națiilor și a religiilor adunate din toate colțurile lumii pe acest pămînt, unde Dumnezeu însuși pare a le fi chemat, întinzînd înaintea lor o masă așa de îmbelșugată, cum și minunatele instituții democratice ce au ocrotit acești munți, pe cînd despotismul le mătura din toată Europa. În sfîrșit, istoricul-arheolog va cerceta cu interes suvenirile și rămășițele dacilor, a acestui viteaz și nenorocit popor, cea din urmă odraslă din acel neam minunat al pelasgilor, care se arată la leagănul civilizației tuturilor popoarelor și formă vîrsta eroică a omenirii. El va înțîlni încă la tot pasul urmele de uriaș ale poporului crai aici, romanii, domnii lumii, căci Ardealul e cea mai frumoasă parte a Daciei ferice (felix Dacia), draga țară a cezarilor.

Aci era Apulum, Salinae, Napoca, Patavium, Praetoria Augusta, Aquae, Auraria, frumoase și însemnate colonii romane, din care patru cu drept italic, și cea mai vestită decît toate, Sarmiseghetusa Regia, capitala lui Decebal, numită apoi Ulpia Traiana, de a cărei ruine plină e și astăzi valea

Hațegului.² Rămășițele templurilor, bazilicelor, apeductelor, băilor dau și astăzi puternică dovadă de cultura cea mare în care ajunsese Dacia supt romani.

II

Dar nu țină nici două veacuri înflorirea Daciei, și împăratul Aurelian, la 274, își retrage legiunile dintr-însa și o lasă în mâinile goților. D-aci înainte cumplete nevoi, în vreme de mai multe veacuri, coplesiră Dacia. Aflindu-să în calea barbarilor, peste dînsa se vărsă mai întîi acel îngrozitor potop de neamuri care înecă toată Europa. După goți, hunii cei groaznici, gepizii, avarii, bulgarii, pacinații, comanii etc. trecură asupra-i, pînă către sfîrșitul veacului al IX[-lea], dar fără a o putea însă îneca, fără a putea sili pe locuitori a-și părăsi patria. În acele vremi grele, Ardealul mai cu seamă fu scutitorul nației române. În munții lui scăpă locuitorii Țării Românești și ai Moldovei cînd se văzură năpădiți de barbari. De unde, cînd se mai limpezea locul de dușmani, ei se cobora la șesuri, către căminele lor. Era atunci, în veacul IX de la căderea avarilor, Dacia liberă, și în vreme ce în Dacia Inferioară se întemeia banatul Craiovii, în Dacia Superioară se întemeia mai multe staturi române libere.

Pe la începutul veacului al X-lea domnea peste Ardeal, Banat și Bihor ducii români Gelu, Menomorut și Gladiu, cînd un nou neam barbar din Asia, ungurii, năvăliră asupra-le. Românii stătură puternic împotriva acestui nou potop. După două lungi războaie, ducele ungurilor, Arpad, încă nu putu coprinde Bihorul, țara lui Menomorut, și tocmai după moartea acestuia intră în stăpînirea ei cu drept de moștenire, fiindcă fiul său, Zolta, luase în căsătorie pe fiica ducelui Menomorut. Gelu, domnul românilor din Ardeal, încă se împotrivi eroicește ungurului Tuhutum și muri în bătaie de o moarte glorioasă pentru patria sa (904). „Atunci românii, văzînd moartea domnului

lor, dederă mîna cu ungurii de bunăvoia lor și își aleseră domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca.“

Așa românii, nu învinși și coprinși fiind, dar printr-o unire politică, priimiră pe unguri în țara lor. Într-acest chip, dupe un război sîngeros, intrară ungurii și în Banat, unde domnea Gladiu.

La începutul domniei ungarilor, soarta românilor fu mai blîndă. Ei își păstrasera constituțiile lor provinciale cu ducii lor proprii. Românii era atunci soți ai ungarilor, iar nu supușii lor. Tot Ardealul nu încăpuse încă în stăpînirea ungarilor și pe lîngă hotarele de miazăzi se afla ducaturile cu totul libere, precum era cele ale Făgărașului, Omlașului și Maramureșului. În celelalte părți ale Ardealului, supuse ungarilor, aceștia era foarte puțini; mai mult o armată decît o populație. Afară de dîșii, se mai afla atunci în Ardeal niște oarde din același neam, ce locuia munții de către răsărit. Aceștia era săcuii, ce se cred a fi rămășițe din oștile lui Atila. Ei era împărțiți în scaune și avea o organizație cu totul democratică.

Mai tîrziu, pe la anul 1143, o colonie germană veni în Ardeal, chemată fiind de craiul Gheiza II și așezată de dînsul în pămîntul numit crăiesc. Cu toți ungurii, săcuii și sașii, românii, cu toate că mulți din ei trecuseră în vecinele principate, rămaseră însă tot în mai mare număr în Ardeal și își păstrasera, pînă în al XIII-lea veac, împreună cu simțimentul dreptului lor de moșteni ai țării, încă multe drepturi și pămînturile lor.³ Dar jaluzia națiilor ce vecuiau cu dîșii într-aceeași țară, iar mai cu seamă de cînd ducii ungarilor se urcară la vrednicia de crai și introduseră iobăgia, începură a trata pe români ca o nație coprinsă și, după dreptul coprinderilor de atunci, a-i despoia de pămînturile lor, spre a și le împărți între sine și a reduce pe moștenii țării în starea de iobagi.

Românii nu suferiră în tăcere tirania și reducerea lor din stare de nație liberă la starea iobăgiei; dar norocul nu-i ajută și toată răscoala nefericită îngreue mai mult jugul lor. Astfel, încă din vremea lui Ștefan, craiul Ungariei, în Banat, Optum, nepotul ducelui Glad, văzînd tendințele

tiranice ale ungarilor, chemă poporul la arme și, dupe un înfricoșat război, numai prin trădarea ginerelei său, Cinad, fu învins. Apoi, mai târziu, cînd jugul ajunse și mai greu, românii, reduși acum toți în stare țărănească, se sculară în mai multe rînduri în veacul al XII [-lea], al XIII-lea și al XIV-lea. Istoria Ardealului și a Ungariei dupe acele timpuri e plină de așa-numitele *răscoale țărănești* (tumultus rusticorum). Aceste răscoale nu erau numai rădicarea iobagului către stăpînul său, dar mai mult răscoala sentimentului național al unui popor chinuit de alt popor. De atunci ura neamurilor luă proporții mari și, în vreme ce această deosibire a singelui slujea impilătorilor de pretext la tirania lor, în inima impilaților ea hrănea vecinica dorință a neatîrnării.

III

Jugul românilor în Ardeal se îngreua mai mult pre an ce trecea nu numai din partea nobililor unguri, ci încă și din partea popilor catolici. Era o întreită tiranie: religioasă, politică și soțială. La 1366, Ludovic I, regele Ungariei, dedese voie nobililor să stîrpească de tot nația română⁴. Această cruntă prigonire ajunse atît de nesuferită, încît, la 1437, românii apucară cu toții armele împotriva tiranilor. Ei își aleseră povățuitor pe Antonie Magnu. Ungurii chemară într-agiutor pe secui și pe sași, se conjurară împreună și făcură legătură spre apărarea comună și stîrpirea românilor, întărind cu jurămint a lor legătură în 17 sept. 1437. Această legătură o mai întăriră încă în 2 februarie 1438 și fu temelia constituției ce a domnit în Ardeal pînă în anul 1848. Dar țărani români, ajutați și de puținii nobili din neamul lor ce se mai păstrase, ținură războiul mai bine de doi ani și tocmai la 1439, căzînd asupra-le toată puterea Ungariei, ei se liniștiră, după ce însă craiul Albert le dete libertatea de a se strămuta în verice loc și vericînd le va plăcea. Înălțarea românului Ioan Huniade la guvernul Ungariei și aceea a lui fiul său Matei la

demnitatea de crai opri furia unguilor d-asupra românilor. Matei pedepsi încă cu crâncenie pe cerbicoșii nobili unguri din Ardeal, rebelați în contră-i, supt pricinuire că nu vor a se supune la un crai român. Vrînd să dea satisfacție cererilor poporului român de la 1437, el îl scăpă de dijmele ce plătea la popii catolici și îl apără de asupririle nobililor. Craiul Matei, ca și tatăl său, Ioan Huniad, spre a rădica nația lor apăsată, nu știu face altceva decît a înmulți numărul nobililor români. Această măsură fu slabă în adevăr, căci acești nobili sau era săraci și neputincioși a ține frunte numeroșilor nobili, sau, de era bogați, dobîndea interese protivnice mulțimei și se îneca în aristocrația maghiară, pierzîndu-și naționalitatea. Adevăr e că Corvinii, înălțați în mărimea lor prin unguri, care îi priveghea de aproape, știindu-i de sînge român, nu putea face mai mult. Ei nu putea și de ar fi avut acele idei și ar fi vrut să desființeze regimul feudal sau să gonească pe unguri din pămîntul românilor și să despartă acestora, din crăie, țară deosibită. Cu totul împotrivă, ținirile lor era să îngloteze pe toți românii în același stat cu ungurii; pentru aceea ispitirile lor nenorocite de a coprinde Țara Românească și Moldova.

Dar cu craiul Matei muri și dreptatea, dupe spusa și de astăzi a poporului în Ungaria și Ardeal, și asuprirea țărănilor români cresc din zi în zi. La anul 1514 izbucni cea revoluție a țăranilor din Ungaria supt Doja, îngrozitoare prin crâncenia faptelor ei și a pedepselor ce trase asupră-i. Românii din Banat, precum și chiar nobilii români din Maramureș, luară parte l-această revoluție. Țăranii români din Ardeal, ce nu se mișcaseră, împărtășiră pedeapsa celorlalți și perdură dreptul a se muta dupe o moșie pe alta. Apoi se introduse și cartea de legi a lui Verböczy, care legiuia: că țăranul n-are nimic afară de simbria pentru munca sa (*rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet*).

Pedeapsa dumnezeiască nu întîrzie a izbi pe aristocrații unguri.

Cînd puternicul sultan Soliman năvăli asupra Ungariei, țăranii nu vroiră a se scula spre a apăra o patrie unde nu li s-a lăsat nici un drept; și Ungaria căzu pentru totdeauna,

împreună cu craiul său, în bătălia memorabilă de la Mohaci (29 august 1526). Banatul de atunci căzu cu totul în stăpânirea turcilor și Ardealul rămase supt prinți unguri, aleși și vasali ai Porții. Această nouă epocă în care intră Ardealul fu și mai fatală românilor. Atunci se iviră acele legi batjocoritoare pentru români prin care veneticii unguri și soții lor ocăresc numele și neamul lor, și religia lor numai o suferă vremelnicește, și pe dinșii îi declară de hoți, tâlhari și vagabonzi în țara lor, moștenită de la părinți; legi care cu totul [ii] depărtează de slujbe civile; nu le iartă a umbla cu sabie, paloș și altă armă, pedepsind cu tăiere de mîna dreaptă pe acela la care se va găsi o pușcă; legi prin care nu le este iertat a purta haine de postav, nici pantaloni, nici cizme, nici pălărie de un fiorin, nici cămașe subțire; apoi alte nenumărate legi despre iobăgie vecinică etc.

Ura națională a românilor în contra tiranilor unguri se întrupă atunci în oarecare individualități puternice, care, fără a simți poate, se făcură organul ei. Astfel Ștefan Mailat, român din ținutul Făgărașului (1537—1541), și mai apoi Gaspar Bekeș de la Caransebeș (1573—1575) și Pavel Macikași (1586) clătiră torța discordiei peste capetele ungurilor și îi vătămă greu prin răscoalele și războaiele ce ațîțară. Astfel viteazul domn al Moldovei Petru Rareș de zece ori năvăli în Ardeal (1528—1544), pustiind cînd pe sași, cînd pe săcui, cînd pe unguri, și reclamînd moșie părintească în acea țară. Îndată dup-aceea, Alexandru-Vodă al Moldovei și Petru-Vodă al Țării Românești intrară de mai multe ori (1550, 1552, 1553, 1556 și 1557), mijlocind între deosibitele partide și totdeauna pedepsind cînd pre unii, cînd pre alții din asupritorii românilor. Aceste întîmplări făcură ca, în acest veac, românii dintr-o parte și dintr-alta a Carpaților se frecară unii cu alții, își vărsă durerile și își aduseră aminte tradițiile unui trai comun și doriră înființarea lui. De atunci, de cîte ori un steag românesc se ivește* filfiind în vîrfurile Carpaților, Ardealul întreg se înfioară: românii de nădejde, tiranii lor de spaimă.

*În manuscris: „se ivea“ (n. ed.).

IV

Am văzut în cartea din urmă cum, schimbindu-să lucrurile și vremile, ajunse Ardealul în stăpânirea cardinalului Andrei Bathori, prietenul polonilor, al turcilor și a lui Ieremia-Vodă Movilă din Moldova, toți dușmani înverșunați ai lui Mihai-Vodă. Cea dintii grijă a noului stăpînitor fu d-a trimite un sol la Poartă, spre a încheia pacea, și Poarta, după ce întoarse pe sol cu răspuns favoritor, nu întîrzie a trimite în Ardeal un ceauș spre a trata de pace. Cardinalul se arată dintru-ntîi că voiește a sta neutru și a fi totdeauna prieten și cu turcii și cu nemții,⁵ cumpănindu-se astfel între ambele aceste părți războitoare pînă să vadă care îi va da mai mari foloase. Pentru aceasta hotărî a trimite o solie la împăratul. Acesta priimise bine pe solii trimiși de Sigismund și îi pornise înapoi cu condiții moderate.⁶ Abia ieșiseră ei din Praga, cînd împăratul află de revoluția din Transilvania. Miniati foarte, văzîndu-să înșălat astfel de ușurința sau viclenia ungarilor, el porni îndată pe doctorul Petzen cu poruncă să arestuiască pe soli, oriunde îi va găsi.⁷ Aceștia, ajungînd la Thorn, aflară că Sigismund, cu „obicinuita sa ușurință de minte“⁸, lăsase Ardealul cardinalului, și hotărîră să nu meargă mai departe, pînă să afle voința cezarului.⁹ Acolo îi ajunse Bartolomeu Petz și îi puse să facă giurămînt de credință împăratului, și ei nu se întoarseră în Ardeal decît mai tîrziu, dupe moartea cardinalului.¹⁰

Dar în Ardeal, acesta revocase pe soli din însărcinarea lor și trimise în locul lor la împăratul pe Kamuthie, care fu arestuit de Petzen la Viena, iar cărțile lui i se luară și se trimiseră împăratului.¹¹

Petz, sosind în Ardeal, găsi interesele stăpînului mult mai rău decît bănuia. Nobilii și popoarele era foarte întăritate împotriva Austriei și erau cu toții încredințați că era mult mai bine pentru dînșii d-a se bucura de dulcele păcii supt un prinț pămîntean, care avea învoirea și ocrotirea turcului, decît a avea de stăpîn un strein, care să-i arunce fără îndoire într-un război sîngeros.¹² Cu toate aceste, cardinalul,

căutînd a cîștiga vreme, scrise lui George Basta, generalul împărătesc, ce se afla cu oastea sa la Casovia, și îl rugă d-a nu-l supăra și lovi nici într-un chip, căci el voiește a întări toate cele încheiate cu solii lui Sigismund de împăratul; că el n-avea alte țintiri decît păstrarea păcii și a bunei rînduiei în Ardeal; că astfel umbletele lui nu vor fi neplăcute și nu va fi nevoie a întrebuița sila către un prinț aliat al împărăției.¹³ Basta ascultă bucuros această rugăciune și dete poruncă la ai săi d-a nu supăra nimeni hotarale Ardealului.¹⁴ Petzen se întoarse la Praga pe la sfîrșitul lui aprilie. Cardinalul îi dedese o scrisoare către împăratul, prin care ruga pe m.s. a crede că el e gata la orice slujbă, mai cu seamă în ce privește interesul comun al creștinătății; că spre a sfîrși în pace pricea ce s-a ivit, el va trimite îndată soli cu deplină împuternicire.¹⁵

El propunea încă ca, spre a strînge și mai mult legătura sa cu împăratul, să i se dea în căsătorie princessa Maria-Cristina, care acum se învoise a se despărți de Sigismund Bathori.¹⁶ Această jună și frumoasă princesă, jertfită prin o politică perfidă ca să fie soția lui Bathori, după patru ani de suferințe, acum, prin învoire cu soțul său, iscălise acturile prin care cerea papei a strica unirea lor. Pricinuirea fu neîmplinirea căsătoriei. Aceste acturi se atestară de cardinalul Andrei și de alți trei martori din partea prințului și patru din a princesii, între care era duhovnicul amînduror și două dame din casa sa, de cele mai aproape de persoana sa.¹⁷ Atunci se ivise în public multe fabule spre a tîlmăci neputința fizică a lui Bathori. Unii ziceau că el fusese legat prin farmecile unei babe fermecătoare, numită Ioana, care era a lui Ioan Koaccek.¹⁸ Alții prepușeră că muma lui Ștefan Bocskai, dorind ca Sigismund să ia în căsătorie pe o fiică a ei și neizbutind, căci vanitatea lui îl făcu a prefera pe nemțoaică, prin farmeci îl legă.¹⁹ Cardinalul porni atunci la Roma pe secretarul său Tomasi, mai pre urmă autorul a două scrieri despre acele timpuri, ca să vestească papei înălțarea sa pe tronul Ardealului și să-l roage a-i da iertare spre a se putea cununa cu Maria-Cristina. Papa, priimind actele de despărțenie,

strică căsătoria în 14 iulie (1589), într-un consistoriu;²⁰ dar Maria-Cristina era dezgustată de lume și sătulă de suferințe și, nepriimind propunerile cardinalului, lăsă Ardealul și se întoarse la Gratz, lângă părinții săi. De acolo se trase fără întârziere în mănăstirea Santa Maria d'Halla la Innsbruck, unde se călugări. Ea avea d-abia 25 ani. Era o femeie frumoasă, cuminte, împodobită cu învățături, iubea, dar avu nenorocirea a fi născută arhiducesă și osîndită din naștere a sluji de instrument orb politicii familiei sale. Ea fusese mai întâi hotărîtă a se căsători cu posomoritul bătrîn, tiranul Filip II, craiul Spaniei; apoi i se schimbă nenorocirea, dînd-o în căsătorie după Bathori. Astfel, în acea mănăstire, periră îngropate supt vâl atîtea daruri strălucite ce împodobi acea nenorocită femeie, lăudată și cîntă de toți cîți au cunoscut-o.²¹

V

Împăratul nu răspunse la scrisoarea ce îi trimisese cardinalul Bathori prin Petzen și porunci generalului Basta să se grijească de oaste, spre a intra în Ardeal.²² Asemenea, primind scrisori de la Mihai-Vodă, cum că el să teme de o trădare din partea lui Andrei și că ardori să se oștească în contra lui, îi trimise printr-un raguzean o bună sumă de bani.²³ Cardinalul, văzîndu-se amenințat din toate părțile cu mai multă grabă decît prevăzuse el și îngrijat de primejdia în care se afla, ceru un [bilet de liberă trecere] (sau conduit) și trimise pe Gaspar Corniș la Basta, spre a cîștiga vreme. Acest trimes arată că: dacă împăratul nu primește o învoire pe care stăpînul său totdeauna a dorit, acest prinț va fi nevoit, pentru apărarea sa, a-și căuta un puternic protector; că el roagă pe m.s. împăratul să declare curat de voiește a trata pe cardinal ca un aliat sau ca un dușman; că un ceaș al Porții, ce era lângă dînsul, îi făgăduia ajutorul și prietenia sultanului, fără a cere mai mult de 10 mii galbeni tribut anual, în loc de 15 mii ce era mai nainte, și că, neputînd sta fără protecție, să va declara pentru Poartă;

dar că cardinalul, gîndind mai mult la ceea ce cereau de la dînsul rangul și calitatea sa, dorea mai bine să se unească cu împăratul împotriva dușmanului comun al numelui de creștin, decît a se arăta că jărtfește intereselor sale particulare cauza religiei și mîntuirea și libertatea patriei sale; că multe era mijloacele de împăciuire și că trebuia a mai strînge nodurile printr-o nouă căsătorie cu casa Bathorilor, asupra căreia casa Austriei a vărsat atîtea faceri de bine; cardinalul, văr primar cu Sigismund, se va sili d-a merita această alianță prin jertfirea și credința sa; și că el dorea ca împăratul să binevoiască a-i da în căsătorie pe princessa Maria-Cristina; că atunci acest prinț, rezemîndu-se pe această augustă căsătorie, va privi de aci înainte ca dușman nu numai pe turc, acest crud bici al creștinilor, dar încă pe toți cîți vor izbi casa Austriei.

Basta fu puțin atins la inimă de aceste cuvinte și, încredințat fiind că cardinalul nu lucra cu bună-credință, răspunse trimisului cu aceeași prefacere; că stăpînul său trebuie a nădăjdui mult de la buna voință a împăratului; că el va face îndată cunoscut m.s. aplecările în care se afla cardinalul, și că crede că va asculta bucuros propunerile acestui prinț; că, afară de aceasta, el le va rezema cu tot creditul său²⁴.

Cardinalul, într-adevăr, nu era de bună-credință. Prieten al Poloniei, căreia era mult îndatorat, el nu putea să voiască serios alianța cu împăratul. El știa acum că căsătoria ce cerea era peste putință. El credea mai mult în turci, care îi mulțumea dorințele și îi făgăduia și Țara Românească.²⁵ Lui îi trebuia însă oarecîtăva vreme spre a se înțelege bine cu turcii, polonii și Movilă și a se întemeia în țară, a se îngriji de oaste și a dobîndi ajutoare de la aliați. El trimise spre acest sfîrșit în Polonia pe Gavriil Banfi, unul din senatori, și pe Ștefan Cacasiu de la Cluj, și în Moldova pe Ioan, cu numele Nagy (Mare) din orașul Köröbanya. Acesta era însărcinat d-a negocia o căsătorie între unica fată a lui Ieremia-Vodă cu Ioan Iffiu, fratele său din mumă.²⁶

Acum cardinalul, crezînd că a înșelat și a adormit pe împăratul, vru să adoarmă și să înșale și pe Mihai-Vodă, de care simțise că nu e iubit, precum nici el nu-l iubea. Mihai-Vodă, într-adevăr, înțelese bine cît de primejdioasă e pentru dînsul urcarea cardinalului la domnia Ardealului. El desperase cu totul de a se mai putea acum împăciui cu turcul,²⁷ și a se bate cu dînsul, avînd Ardealul dușman, îi era foarte cu greu. El începu a priveghea cu luare-aminte toate mișcările cardinalului și află acurat: că acesta făcuse alianță cu polonii, turcii și Ieremia, și că, înainte de toate, aliații asupra Țării Românești și asupra capului lui vor năpădi, că turcii se învoiseră a lăsa lui Andrei Transilvania și Țara Românească, scăzînd și tributul cu 5 mii galbeni, și că, după povața și sfaturile cardinalului, Poarta urzea acum curse private spre a-l perde. Mihai înștiință de toate aceste pe împăratul, făgăduind că va goni pe cardinalul din Ardeal.²⁸ Afară de primejdia cu care îl amerința cardinalul, lui Mihai îi era ciudă mare, cum un popă (cum îi zicea el) să domnească peste o țară așa de frumoasă, de care el se credea mult mai vrednic și pe care o iubea foarte.²⁹

Cardinalul trimise la Mihai-Vodă pe Gaspar Corniș, pe care îl numise general mai mare peste toată oastea sa. Acesta fusese unul din sfetnicii lui Sigismund la anul 1594, cînd se ucise nobilii. El ura pe cardinalul Bathori și partida turcească și se temea de răzbunarea lui. Cu puține zile înainte, el priimise o înfruntare grea de la junele Iffiu, fratele vitreg al cardinalului și al cărui tată perise în acea ucidere de la 1594. Corniș avea drept a se teme că amnistia și uitarea făgăduită de cardinalul nu va fi ținută în seamă. Astfel inspirat, Corniș, spun că întîlnindu-să cu Mihai-Vodă, îl mai întărită încă asupra cardinalului, incredințindu-l de gîndurile vrăjmășești ale acestuia, și îl întemeie mai mult în proiectul său d-a intra în Ardeal. Întorcîndu-se lîngă cardinalul, Corniș îl asigură că Mihai-Vodă nu hrănește nici un cuget de dușmănie asupra-i și nu bănuiește nimic.³⁰ Nu

mult după aceea, cardinalul trimise la Mihai-Vodă alți doi soli, pe bătrînul George Ravazdi, unul din senatori, și pe Nicolae Viteaz, bărbat însemnat și care cunoștea limba românească, „spre a-i făgădui prietenie și raport de bună vecinătate, cerînd și de la dînsul asemenea”.³¹ Mihai, necunoscînd încă deplin cugetile împăratului și crezînd în sinceritatea cardinalului, să înduplecă a încheia cu acesta un tractat, puind în condiție: ca cardinalul să nu să dezbinе de împăratul, nici să să alieze cu turcii, ci, unindu-și armele împreună, să pcarte război împotriva lor. Acest tractat încheiat la 14 aprilie 1599 să iscăli de Mihai și de zece boieri ai săi și prin giurămînt pe Evanghelie să înțări. Apoi solii ardeleni, după o zăbovire de două luni în Țara Românească, să întoarsără acasă.³²

Dar nu trecu vreme multă și Mihai-Vodă să încredință de viclenia cardinalului către dînsul. El prinse un trimis al cardinalului ce mergea la turci, și din cărțile ce să găsi la dînsul, să dovedî cum că cardinalul încheiasе pace și alianță cu turcii și cu Irimia-Vodă și voia să-l răstoarne din tron, să-l prinză, pentru care sfîrșit chipzuiau fiecare a-și aduna oștile în tabără.³³ Mihai, văzînd că este astfel înșălat, să hotărî d-a le apuca înaintea vrăjmașilor lui, a izbi până a nu fi ei în stare să-l izbească. Deci începu a aduna și a scrie soldați numeroși, parte mare din poloni, cazaci, sîrbi.³⁴ El scrisе împăratului toate faptele cardinalului, arătînd că va să-l răzbune despre dînsul și să coprinză Ardealul, cerînd pentru aceasta de la maiestatea sa să contribuiască cu 30 mii talere pentru plata oștilor și 10 mii puști. În vremea aceasta, spre a nu însufla bănuieli cardinalului, răspîndî vorbă că aceste gătiri de oaste le face împotriva turcilor.³⁵

VII

Cu toate aceste, faima, adesea prevestitoare adevărată a nenorocirilor ce amerință, începu a să lăți, ațîțînd toate vorbirile, spăimîntînd toate fețele, vestînd

că acele pregătiri de război ale lui Mihai-Vodă nu să fac împotriva turcilor, ci împotriva Ardealului.³⁶ Atunci prințul Andrei porni un sol la Casovia, spre a întreba pe generalul Basta dacă e adevăr că Mihai-Vodă pregătește o revoluție și fierbe în duhul său proiectul d-a-l goni și d-a stăpîni Ardealul. Basta, ascultînd vorbele acestui trimis, răspunse foarte simplu că gîndurile lui Mihai îi sunt necunoscute și că cardinalul îl poate întreba pe el însuși de ceea ce pregătește.³⁷ Cardinalul se hotărî atunci a trimite la Mihai-Vodă pe senatorul Pancratie Sennyei, spre a iscodi gîndurile lui. Mihai priimi pe sol cu multă bunăvoință și cinstiri, în palatul său de la Tîrgoviște, încungiurat fiind de soldații săi. Sennyei ceru de la dînsul: d-a nu lăsa pe prințul Andrei în cumpănă între temere și nădejde; d-a împrăștiă printr-o declarație cu inimă curată zgomotul rău ce alerga nu numai în Ardeal, dar încă în toate părțile dinafară. Mihai, văzînd proiectele sale descoperite, să simți în nevoie d-a înșăla pe dușmanul său, spre a nu fi însuși înșelat și pierdut de dînsul. El protestă cu multă înfocare, înaintea lui Sennyei, împotriva nedreptelor bănuieli ce cardinalul are asupra-i; el aduse aminte de giurămîntul ce a făcut că va păzi pace și prieteșug cu Ardealul și că aceasta i-o povățuiește și interesul său; el adăogă protestații și jurăminte că astfel va urma și în viitor, declarînd în sfîrșit că el stă gata a trimite în Ardeal pe soția sa și pe fiul său, Pătrașcu, ca zăloage ale credinței sale, numai cardinalul să trimită pe frate-său, Ștefan Bathori, la Turnu Roșu, lîngă hotarul Țării Românești, spre a-i priimi, și să să îndatoreze că va pune pe fiul său să învețe limba latinească și că va purta grijă pentru siguranța și buna petrecere a familiei sale, după cum o cere datoria și prieteșugul.³⁸ Istoricul Bethlen, în cuvîntul ce pune în gura lui Mihai în această împrejurare, pretinde că el ar fi zis că, de va intra în Ardeal, să-l ducă Dumnezeu a mîncă trupul femeii sale și a bea sîngele fiului său. Nouă ne vine cu greu a crede la acest jurămînt, cînd știm cît de mare era credința sa și cît de puternic inima sa, ca toate inimile de leu, își iubea familia. Credem mai mult sau că aceste cuvinte sunt niște esagerații ale

analizatorilor unguri contimpurani, sau că Sennyei chiar, care și el era tainic dușman al cardinalului, a adăos de la sine aceste cuvinte, spre a însufla călugărului o încredere oarbă în Mihai-Vodă. Gaspar Corniș încă declara că el își pune capul că Mihai-Vodă n-are nici un gând de vrăjmășie. Astfel crezuții prințului Andrei slujiră mai mult a-l înșala decât chiar dușmanul său Mihai-Vodă.³⁹

Într-acest chip Andrei Bathori să înșălă; și, încredințat acum că Mihai-Vodă nu cugetă rău asupra-i, îi dăde voia cerută de acesta d-a cumpăra în orașele săsești arme, praf, trîmbețe, steaguri și tot ce-i trebuia pentru război și de a le trece în Țara Românească.⁴⁰ Asemenea el îngădui la vro cîțiva unguri, precum George Mako și frate-său Grigore, Francisc Lugaciu, războinici viteji și cercați, și la mulți alții, a intra în slujba lui Mihai-Vodă, dorind ei a se bate supt dînsul.⁴¹ Dar această încredere ce avea în Mihai nu opri pe cardinalul d-a lucra și cu mai multă înfocare cu aliații săi întru înființarea planurilor comune. El să învoi pentru încheierea păcii și alianței cu turcii prin Mustafa, solul turcesc, și ceașul Ușaim, care de cîțava vreme să afla în bună cinste petrecînd la curtea lui; dintr-altă parte să înțelese cu Ieremia-Vodă și cu polonii ca fiecare, strîngîndu-și oștile în taberi, să stea gata a-i veni într-agiutor.⁴² El însuși își adună oștile, puind tabără la Sas-Sebeș, și aștepta numai sosirea aliaților săi, spre a să porni împotri-va lui Mihai.

În vreme ce cardinalul, fără grijă, pînă să-i vie aliații, își petrecea timpul plimbîndu-să prin munți, vîînd, la păstrăvi și desfătîndu-să prin mîncări și băuturi, armia lui, ce sta în nelucrare la Sas-Sebeș, începu a cîrți și a să plînge, mai cu seamă nobilimea. Fiecare după caracterul său striga și zicea că-și pierdeau vremea într-o nelucrare nefolositoare și rușinoasă; că să ruinau acolo nefăcînd nimic; caii slăbeau și ei nu puteau merge să îngrijească de trebile casnice ale lor; că e necuviincios lucru, în vreme ce erau în siguranță, fără dușman de nicăiri, de a-și petrece vara închiși în tabără, topîndu-să în moliciune. Cei mai limbuți nu respecta nici pe prințul, nici pe sfetnicii săi; ei

striga că cardinalul era fricos, nesocotit, nehotărît și leneș, și că, obișnuit fiind la trîndăvie călugărească și la o viață delicată și singuratică, el nu știa ce trebuie unei armii și ceea ce cerea interesul statului; că el a luat domnia fără să știe ce ar putea mîntui republica și cum și cu ce să facă războiul. Cardinalul, cum auzi aceste cîrtiri ale ostașilor, se îngrijii foarte, și îndată, lăsînd în tabără numai pe preto-rieni și trupele mercenare, dete la toate celelalte oști voie de a să întoarcă pe la casele lor.⁴³ Astfel, nu oarba încre- dere în Mihai-Vodă, ci temerea sa de cîrtirile oștenilor săi făcu pe cardinal a strica lagărul și a se dezarma deo- camdată.

VIII

În vremea aceea, sosi în Ardeal la Alba- Iulia (20 aug. 1599) germanu Malaspina, episcopul de Caserta, ca nunțiu apostolic pe lîngă cardinalul.⁴⁴ Acesta fusese, cum știm, în aceeași calitate în Polonia, unde, din reaua-cre- dința a lui cu care se purtă, își trase hula tuturilor, și polo- nezii făcură un joc pe numele lui, ce însemna spin rău, zi- cînd: „Niciodată nu poate fi spin bun, măcar de și ar fi trimis de la Roma“.⁴⁵ El era într-adevăr un ambițios și in- trigant mare, căutînd prin toate chipurile a dobîndi pălă- ria de cardinal, ce foarte mult o dorea. După o ședere de cîțiva ani în Polonia, desperînd de a-și vedea dorința îm- plinită, trecu în Ardeal, pe care teatru atunci se petrecea multe intrigi. El dorea în tot chipu să cîștige favoru împă- ratului, ca printr-însul să dobîndească cardinalatu.⁴⁶ El se sili a face pe Andrei Bathori să înțeleagă cît este de urît și ocăritor pentru dînsul, fiind creștin și cardinal încă, să se alieze cu turcii împotriva creștinilor și a papei; că el trebuie a se teme de mînia papei și a sfîntului colegiu și de răzbunarea împăratului și a tuturilor creștinilor. El îi făgă- duia încă că va mijloci la papa ca să-i dea voie a se căsă- tori, ca să nu se stingă astfel familia Bathoreștilor.

Un analist ungur dupe atunci, anume Szamosközy, pretinde că prințul Andrei se lăsă a se convinge de aceste cuvinte ale lui Malaspina și se făgădui că va strica alianța cu turcul, cu atît mai mult că aceștia pretindea ca să le dea înapoi cetățile de margine Lipova, Ieneu și alte treceri vecine. Zicea numai că, temîndu-să de împotrivirea lăcuitorilor, voia ca să ție aceasta secret pînă la epoca adunării dietei;⁴⁷ iar pentru încheierea acestei alianțe, porni îndată pe Ștefan Cacasiu la împăratu;⁴⁸ și că apoi, chemînd la sine pe solii turci, le declară că voiește război cu Poarta. Istoricul Bethlen face bine de a se îndoi, observînd că ceilalți analiști tac despre aceasta și că solii săi lîngă sultanul, Nicolae Gavay și Francisc Budai, nu se întoarseră de la Poartă decît după intrarea lui Mihai-Vodă în Ardeal.

Urma însă ne va arăta că Andrei Bathori nu era de loc sincer în făgăduielile sale. O dovadă despre aceasta încă este că, în vreme ce el protesta de hotărîrea lui d-a se alia cu împăratul, el scria lui Ioan Zamoisky, cerînd poveți și protestînd de voința lui de a ține cu Polonia. Zamoisky îi răspunse, în 23 septembrie (1599), ca să să grăbească a trimite o ambasadă la staturile Poloniei, cerînd protecția lor pentru dînsul și pentru provincia sa.⁴⁹ Este adevăr că toți actorii acestii scene umbla căutînd a se înșăla între sine unii pe alții: Andrei Bathori înșăla pe împăratul, pe Mihai, pe Basta și pe Malaspina; împăratul înșăla pe cardinalul, pe al căruia trimis, Cacasiu, îl priimi foarte bine la Pilsna, unde se dusesese, și-i dete nădejdi că va încheia în curînd tractatul cerut, și într-aceeași vreme trimitea instrucții tainice la Mihai-Vodă și la generalul Basta, ca să se înțeleagă împreună spre a intra cît mai în grab în Ardeal și a goni d-acolo pe cardinalu. El încă înșăla și pe Mihai-Vodă, lăsîndu-l a nădăjdui mult, dar bine hotărît a se sluji de dînsu ca de un instrument și a nu-l lăsa a să întemeia în stăpînirea Ardealului. Mihai-Vodă căuta a înșăla pe cardinalul și într-aceeași vreme voia a înșăla pe Basta, intrînd în Ardeal înaintea lui, cum și pe împăratu, fiind hotărît a păstra această țară supt cîrmuirea lui. Basta asemenea voia să silească în toate chipurile spre a dobîndi

el, iar nu Mihai, cîrmuirea Ardealului; în sfîrșit, Malaspina umbla să înșale pe toată lumea, vînd în toate părțile mult dorita pălărie de cardinal. Acest chip viclean de a lucra — deși în ziua de astăzi, cînd ideile morale sunt mult mai dezvoltate, este oarecum iertat, decorîndu-să cu numirea de diplomatie și înșălăciune de război — datorită istoriei, această conștiință a neamului omenesc, este de a-l osîndi. Mihai-Vodă, din toți, este mai lesne de iertat; el era amenințat cu viclenie în cîrmuirea și patria sa și era nevoit a să apăra cu aceleași arme cu care era izbit; ambiția lui încă avea un scop mult mai nobil și mai înalt decît a celorlalți: el ținea a regenera nația sa.

IX

Mihai-Vodă, aflînd de tabăra cardinalului de la Sas-Sebeș, trimise în Ardeal pe banu Mihalcea, sfetnicul său de-aproape, și pe George Raț, sîrb cu neamul și cu numele, spre a cerceta puterile și gîndurile lui Andrei. Sosind lîngă acest prinț, ei îi declară că Mihai-Vodă voiește să năvălească în Bulgaria în vreme ce Ibrahim-Pașa războia în Ungaria, după cum făcuse cu izbîndă în anul trecut, și că ar dori pentru aceasta să nu i se întîmple în lipsă vro primejdie din partea Ardealului. Cardinalul încredință pe trimiși că Mihai-Vodă poate fi sigur că nu i să va aduce nici o stînjinire la întreprinderile sale; pe lîngă acest răspuns, trimișii raportuiră lui Mihai că în tabăra de lîngă orașul Sas-Sebeș Andrei avea numai niște pretorienii și oarecare oști mercenare, iar oastea țării [se licențiasse]* din pricina sărbătorilor și fiind fără grijă de vrăjmași.

În acele zile, Mihai-Vodă trimisese lîngă Rodolf cezarul unul din boierii săi, anume Stoica, boier ales, înțelept și de cînte al țării, ca să dea poruncă lui George Basta cu oștile sale ca să se unească la Casovia cu garnizoanele germane și, cu Ștefan Bocskai, împreună cu oștile Varadinu-

*Loc gol în manuscris (n. ed.).

lui, să cază cu toții asupra Ardealului, în care el, Mihai, va năvăli într-aceeași vreme, și astfel Andrei, silit fiind a-și împărți oștile, să nu poată respinge și pe unul și pe celălalt dușman. Cezarul, trimițând pe Stoica la Szathmar, îi răspunse că va afla voința sa de la vice-craii de la Casovia. Cu toate acestea, trimise cărți lui Moise Szekeli, căpitanul Szathmarii, poruncindu-i d-a da la vreme tot ce va fi trebuincios.⁵⁰ Generalul său George Raț aduse încă lui Mihai o sumă de bani din partea împăratului și el să puse atunci a-și aduna oastea și a-și pregăti expediția ce avea în gând, răspîndind mereu vorba că să gătește împotriva turcilor.⁵¹

Autorii contimpurani vorbesc astfel de armata lui în această epocă: „Slujesc de soldați acestui voievod, afară de români, a căror vitejie o cunosc bine turcii din vremea viteazului lor căpitan Dracula, mulți unguri, ardeleni, cîțiva arnăuți, greci, bulgari și sîrbi. Are puțini pușcași, de care se află în lipsă și ardelenii, căci aceste popoare și mai cu seamă ungurii se bat mai voios cu săbiile și călări cu sulitele, și cu mare îndrăzneală arăt fața la vrăjmași.”⁵²

Mihai își iubea ostașii și cea dintîi a lui îngrijire era pentru dînșii. Totdeauna în mijlocul lor, făcîndu-le necurmat căutare, cercetînd trebuințele lor, cînd arătîndu-le familiaritatea unui camarad, cînd vorbindu-le cu puterea și mărimea unui domn, cînd cu dragostea unui părinte, el fermeca și răpea mintea și inimile ostașilor. Vitejii din toate părțile și din toate națiunile alerga cu entuziasm supt steagul unui erou care le făgăduia biruinți slăvite, căci ei știa bine că el își ține făgăduiala, și înfocarea lor era așa de mare cît și încrederea lor. Cu un asemenea căpitan ei erau gata a întreprinde tot, siguri că vor izbuti. Ei erau mîndri de dînsul și mîndri de ei înșiși, gîndind că fac parte dintr-o armie nebiruită. Românii, precum și moldovenii, îl urma îmboldiți mai mult din datorie și dragoste către patrie, pe care el o făcuse atît de glorioasă și făgăduia a o face pe atît de mare. Sîrbii, bulgarii, grecii, arnăuții alerga la dînsul ca către un înger de libertate și de mîntuire pentru neamul lor. Cazacii, polonezii, ungurii să întocmea supt

steagul lui, unii povățuiți prin admirarea lor pentru un mare erou, alții împinși prin dragostea războiului și a foloaselor ce aducea ostașilor, alții, ca mai toți vitejii, căci inima lor era aprinsă de acea nobilă dragoste a gloriei, care împinge pe om la moarte ca să dobândească nemurire.⁵³

Într-acea, în cursu lui septemvrie, Mihai-Vodă trimise alți doi boieri, anume unul vistierul Damian și celălalt Preda, ca să ceară, în numele lui, o trecere sigură prin mijlocul Ardealului în Ungaria, unde îl cheamă împăratul în ajutor împotriva puternicului Ibraim-Pașa, făgăduind a trece prin Ardeal fără a vătăma pe nimeni. Dar cardinalu răspunse că nu crede că vro primejdie așa mare amerință creștinătatea, încît să aibă trebuință de ajutorul lui Mihai, îndemnîndu-l în orice caz a trece mai bine cu armia sa Dunărea, în Bulgaria, după cum îi era gîndul, și va face prin aceasta o diversie mult mai folositoare creștinilor.⁵⁴

D-abia să întoarseră acești boieri lîngă Mihai-Vodă și el trimise din nou cardinalului pe Mihalcea, banul Craiovei, și pe George Raț, căpitanul gvardiilor sale, spre a-i vesti că, după povața ce i-a dat el, este gata să treacă Dunărea spre a pustii Bulgaria.⁵⁵ Dar cu toate acestea, Andrei nu să încrezu și porni la Mihai pe George Palatici, om foarte dibaci, ca să-l încredințeze că pacea încheiată cu turcii și cu tătarii este numai o prefacere, pînă să-i vie bine a să declara dușmanul lor, aceea ce nădăjduiește a o putea face curînd; și că el voiește a cultiva cu dînsul sfintele drepturi a unei bune vecinătăți și a unui prieteșug nesiluit. Mihai, care știa acum ce temei au cuvintele lui Andrei, răspunse că și el voiește să trăiască în bună unire cu prințul Andrei. Mihai lucră cu atîta taină, încît, împărțindu-și armia în deosebite locuri, nu lăsă lui Palatici să vază fără numai trei sute pedestrași din gvardiștii săi.⁵⁶ Întorcîndu-să lîngă cardinalul, Palatici îi raportă răspunsul lui Mihai, adăogînd că n-a văzut la dînsul nici o pregătire de război.⁵⁷

Cardinalul, sigur acum că Mihai va sta în liniște și că a cîștigat astfel timpul trebuincios pentru înființarea pro-

iectelor sale, crezu că va putea acum a-și căuta și a se desface e împotivniciei săi dinlăuntru și a răzbuna uciderea fratelui său Baltazar. Cu toate că la alegerea sa de prinț el jurase, pentru dînsul și pentru fratele său Ștefan, uitare desăvîrșită și că nu va căuta nici răzbunare, acum umbla a prigoni supt alte pricinuiți peacei ce-i credea ca sfătuitori ai acestii ucideri; astfel era Ștefan Bocskai, Gaspar Corniș, George Ravazdi și alții. Puind pricină că Bocskai nu a intrat în Ardeal cînd a fost chemat, cardinalul ocupase cetățile Deva și Gorghiu, ce era în stăpînirea lui Bocskai. Asemenea Ștefan Bathori trăgea la judecată pe sus însemnații sfătuitori ai osîndei lui Baltazar, cerînd ca să-i întoarcă starea acestuia, ce Sigismund Bathori o împărțise între dînșii. Drept aceea cardinalul convocă dieta pentru 18 oct. (s.n.), ziua Sf. Luca, la Alba-Iulia, spre a hotărî despre aceste pretenții ale lui și ale fratelui său.⁵⁸ În vremea aceasta, Sigismund Bathori, după o petrecere d-abia de cîteva luni în Polonia, scrise cardinalului că i s-a urît cu traiul în țară streină și dorește a intra în Ardeal, spre a trăi o viață liniștită. Cardinalul, temîndu-să cu tot dreptul de un om atît de neastîmpărat, îi răspunse printr-un catren (în patru versuri), povățuindu-l a sta liniștit, și îi refuză cererea.⁵⁹

X

Într-aceea Ieremia-Vodă din Moldova făcu știre cardinalului că Mihai-Vodă voiește a intra în Ardeal cu oști grele. Și tot într-o vreme, Ioan Maro, sîrb de neam, dar născut și crescut în Ardeal, care, cunoscînd bine limba românească și latinească, se afla în slujba lui Mihai-Vodă ca secretar și cunoștea proiectele lui, scrise cardinalului că să nu crează încredințările lui Mihai, căci el are de gînd a năvăli în Ardeal și a coprinde această țară, pentru care sfîrșit își adună toate oștile.⁶⁰ Andrei Bathori porni îndată la Mihai-Vodă în solie pe Tomas Csomortany, om ager la minte, ca să caute prin toate chipurile a descoperi proiec-

tele lui Mihai.⁶¹ Csomortany sosi la București sîmbătă spre seară, 11 octomvrie, și îndată avu audiență de la Mihai-Vodă, și după cîtăva vreme de vorbă, luînd cuvîntul domnului, se întoarse a doua zi, duminică, către cardinal cu un răspuns pacinic.⁶² Despre această solie analiștii contimpurani se deosibesc între sine. Cronica română și unii din analiștii unguri pretind că cardinalul însărcină pe Csomortany a spune lui Mihai a-și lăsa țara și scaunul, căci apoi de nu, va fi izgonit de dînsul și de turci și va încăpea în mîna acestora.⁶³ Se vede că cardinalul își dădea astfel pe față gîndirea sa, sau pentru că credea că peste puțin va fi în stare a o pune în lucrare, fiindcă îi și sosise acum niște cete de polonezi și moldoveni într-agiutor,⁶⁴ sau că a vrut a speria pe Mihai și a mai dobîndi un repaos pe cîtva timp. Aceiași analiști unguri spun că Mihai-Vodă, auzind vorbele lui Csomortany, se înfurie și era cît p-aci a da morții pe aducătorul acestii obraznice solii, dar că, stăpînindu-și mînia, el gîndi că e mai bine a respecta dreptul gintelor și a căuta a răzbuna acest afront asupra lui Andrei, de la care i-a venit, decît asupra solului. Pentru aceea răspunse acestuia cu vorbe dulci și bune, făgădui a fi îngăduitor întru toate și nu-l lăsa a descoperi pe fizionomia lui nici un semn care să-i arate cugetul. Astfel, acest minunat bărbat știa, cînd vroia, a să stăpîni pe sineși și a-și învăli astfel proiectele, încît nimeni să nu le poată pătrunde.⁶⁵

Dar un alt analist, Ambrosie Simigianus, pretinde: că Andrei propuse lui Mihai a-i da azil în Ardeal dacă turcii vor voi a-l goni din Țara Românească, și pînă să-și facă pace cu dînșii; că Gaspar Corniș, dușman cardinalului, răstălmăci altfel vorbele acestuia — în înțelegere fiind cu Csomortany, care și el era tainic partizan al lui Mihai, în slujba căruia comandase niște oștiri — puse pe acesta a spune lui Mihai că i se poruncește d-a ieși îndată din Țara Românească, altmintrelea va fi prins de turci, fiind el o stavilă între alianța cardinalului cu turcii.

Simigianus ca și Szamesközy bănuiesc că Gaspar Corniș cu Pancratie Sennyey, unul din senatori, și cu mulți alți

din cei mari ai Ardealului, mai cu seamă din cei compromiși cu Sigismund Bathori în uciderea nobililor la 1594, temîndu-să d-a cădea jertfă lui Andrei și Ștefan Bathorești, chemară pe Mihai-Vodă a intra în Ardeal. Cel din urmă analist pretinde că adesea mulți au auzit pe Gaspar Corniș zicînd: „Cînd tai un cap din Bathorești, îndată se ivește altul în loc, dar voi face astfel de bine că m-oi mîntui pentru totdeauna de această peire”.⁶⁶ Aceste învinovățiri, precum și altele ce vom vedea mai la vale, nouă, dupe cum și altor istorici unguri și streini, nu ni se par destul de temeinice ca să putem încheia și acuza pe Corniș și pe soții lui de trădare către neamul lor. Fără îndoială că aceștia nu iubea pe cardinalul, de care avea a se teme, dar mai toți ungurii simțea ca dînșii; și de la simțimentul de ură pînă la trădare e încă mult.

XI

Mihai-Vodă, iarăși, nu avea trebuință de ajutorul unor trădători dintre nobili, cînd avea în parte-i pe toate popoarele Ardealului. Românii, poporul cel mai numeros dintr-această țară, de mult ațintise ochii spre dînsul cu credința nădejdiei și îl aștepta ca pe un mîntuitor, spre a-i scăpa de tirania aristocraților unguri. Într-adevăr, printr-o fatalitate a lucrurilor, asuprirea ungurilor ardeleni asupra iobagilor lor români se adăoga într-o progresie crescătoare de ce se mai apropria ceasul ursit spre pedeapsa ei. Într-o cronică săsească dupe acele timpuri, citim, la anul 1592, acestea: „Foarte adevărat este ceea ce zice Livie (în cartea IV, decada 4), îmibuibarea și zgîrcenia sunt ciumele care răstoarnă toate împărățiile cele mari. În ambele acestea se deprindeau nobilii foarte tare, mai ales Chendeștii atîția bani storceau de la iobagi, încît nimărui nu îi era iertat a lua bani împrumut sau alte soiuri de hrană decît numai de la ei. Apoi vinurile ce le da iobagilor era foarte acre, fără gust și nici de o treabă; asemenea și grîul era muced și tărîtos, și totuși cu preț mare; carnea de bou, de oaie,

sau era de vită bolnavă, sau de mortăciune, pe care iobagii, măcar că nu le putea nici gusta, era siliți a le plăti cu preț destul de mare; nu căuta nime la milă, nu la sărăcia plebei cei mai ticăloase, nu la Dumnezeu, ci făcea fiecare ce voia. Fiecare era crai sau principe etc.

Chendeștii, spre a-și asigura lucrurile sale, trimitea scriitori în toate părțile, ca principii, pe aceștia îi urma alții, astfel încît și cei mai trențuroși nobili deprindeau tiranie și răutate asupra sărmanilor țărani ș.c.l., ș.c.l. Te uiți, Doamne, și rabzi! Faimos au fost și Francisc Alardi, ce locuia la Murăș lîngă Sîn-Paul, și bătrînul Bogatie, cămătari și sfărnari foarte avuți, carii au întreprins cea mai mare tiranie cu ticăloasa plebe.⁶⁷

Aceste se urma la 1592, înaintea războiului. De 7 ani de cînd urma nencetat războiul, chinurile și nevoile românilor crescuseră peste măsură, încît inima lor acum fierbea de dorința d-a-și vărsa focul răzbunării peste capetele tiranilor lor, domnii Ardealului.

Deosibit de români, pe care, în lipsă de alte pricini, legătura singelui i-ar fi silit a sta mai bine cu frații lor din țară decît cu neam strein, chiar sașii și săcuii erau cu totul în favorul lui Mihai-Vodă. Orașele săsești, ostenite și nemulțumite de domnia ungurească, aplecate din natură către împăratul Germaniei, spăimîntate însă de cîtăva vreme de ura cea mare ce le hrănea cardinalul și de țintirile lui d-a-i reduce cu sila la legea papistăsească — dupe făgăduiala ce dedese papei, nădăjduind a intra astfel în favorul acestuia — sau a-i stîrpi cu totul, se pleca bucuroși către Mihai-Vodă, care zicea că coprinde țara pentru împăratul. Ei aflaseră că la Alba să și ridicase în piață 7 țepi, în care Andrei vroi să tragă pe cei 7 judecători saxoni înainte de 18 octomvrie, ziua hotărîtă pentru deschiderea dietei, la care aceștia trebuia să se afle. Albert Hull, comitele sașilor și unul din cei mai mari din bărbații lor, descoperind acest groaznic proiect, hotărî a-și mîntui compatrioții de tirania unui popă crud și fanatic. El se grăbi a scri lui Mihai, rugîndu-l a grăbi a veni în agiutor, făgăduind a răscula toată nația în favoru-i.⁶⁸

Mihai, spre a le da dovadă de încrederea sa într-înșii, alese pe Christofor Herzely, cetățean de la Brașov, frate cu judele aceluia oraș, pe care îl trimisese la Praga la împăratul cu cărți în care se trata de gonirea cardinalului din Ardeal. Se zice că Herzely făcu această călătorie supt pretext de comerț și că Mihai dete lui Herzely pentru drum 100 galbeni de aur, și împăratul, după ce l-a răsplătit cumsecade, îl trimise înapoi la Mihai.⁶⁹

Săcui asemenea, dupe cum știm, avea o ură fieroasă împotriva nobililor și mai ales asupra familiei Bathoreștilor. Purtarea cea înșălătoare a acestora, dându-le libertatea când avea nevoie de dînșii și răpindu-le-o îndată ce trecea primejdia, chipul cumplit prin care cea din urmă răscoală a lor (1596) fusese pedepsită îi făcuse nerăbdători de a scutura jugul, stînd a da mîna de ajutor oricărui dușman al casei Bathoreștilor.

Așa, toate popoarele Ardealului ura pe cardinalul, aștepta cu ne-ăbdare și sta gata a ajuta pe Mihai spre a răpi din mîna-î țara Ardealului. Mihai, dar, în Ardeal, era nădejdea și sprijinul intereselor popoarelor împotriva aristocrației și a domniei ungurești. Vai! pentru ce necunosc el această frumoasă misie și trase asupra-i pedeapsa meritată acelor ce calcă menirea cu care providența i-a însărcinat!

Dar afară de popoare, știm că o mare parte din cei mai mari nobili ai Ardealului, nemulțămîți de Bathorești, chema în dorința inimei lor pe Mihai; deși, în lipsă de dovezi temeinice, nu credem că această dorință a mers pînă la trădare și că ei ar fi înlesnit cu ceva la triumful lui Mihai.

A tfe!, cursoarea ce tîra pe Mihai și îl împingea în Ardeal era puternică, nebiruită, providențială.

XII

A doua zi după pornirea lui Cosmortany spre Ardeal, luni în 13 octomvrie 1599, Mihai-Vodă adună la Ploești o parte mare din oștile sale. Toată gloata ostașilor români și sîrbi erau așezați în piață și pe uliți, iar călăreții

gvardiei sale, numiți *curteni*, și o ceată de cazaci și de polonezi îi răspîndi împrejurul orașului. Generalului Babanovac, care avea supt comanda lui 5 000 oameni pedestriime precum și pe haiducii din Ungaria, îi dăte poruncă de a-și întocmi ostașii săi armați în cinci rînduri, din piață pînă la curtea palatului domnesc. Astfel fiind posturile așazate, aduseră înaintea lui Mihai mai întîi pe viteazul George Mako cu ceilalți căpitani de oaste, Ștefan Tascuni, Ion Tamasfalvi, Grigore Kiș și pe toți ofițerii unguri ce slujea în armata sa. Domnul le luă mîinile lor în ale sale și-i puse să jure că-l vor urma oriunde îi va povățui, mai ales în expediția ce el pregătea, că vor asculta și vor îndeplini toate poruncile sale și că nu vor trăda steagul său nici de față, nici într-ascuns. După ce dăte astfel drumul lui Mako și oștilor sale, aduse asemenea de la satul Florești 500 călăreți unguri comandați de Dimitrie, ce-i zicea cel Mare, și de locotenenții săi Georgie Horvath, Ioan Kiș, Petru Kidel, Ioan Sindi și cîțiva alții. El aduse încă și pe beșlii, de care avea două sute în oastea lui. Această ceată de călăreți, supt această numire turcească, era întocmită de Mihai-Vodă. Ei avea o plată deosebită și ajunseră fruntașii vitejilor. Capul lor era Ștefan Petnahazi. Mihai-Vodă îi aduse pe unul după altul spre a face jurămîntul. Fură unii care să îndoără puțin a face un jurămînt orb și cam nehotărît. Către care întorcîndu-să Mihai, le zise cu oarecare asprime: „Faceți, căci datoria soldaților este a urma pe general, iar [nu] a generalului a urma pe soldați; mie să cade a porunci, vouă a asculta!”

Mihai, căutînd mereu a ține cît mai ascuns proiectul său, răspîndise vorbe, ca mai înainte, că această gătire de război să face asupra turcilor. Dar o seamă de boieri pătrunseră proiectele sale. Era mulți din boierii săi cei mai iubiți, căroră nu prea plăcea țintirile *ambilor Mihai*, cum se zicea atunci, adecă ale domnului și ale banului Mihalcea, care mereu ațîța ambiția și pofta de domniri și de coperinderi a domnului. Acești boieri iubea țara și pe domn, dar voia să vază pacea și se împotrivea expediției în Ardeal, ca una care poate avea pînă în urmă sfîrșit rău, ați-

ținând mulți dușmani asupra țării și zădărniciind nădejdea de a o vedea împăciuită și culegînd rodul de atîta sînge vărsat. Între acești boieri era și Theodosie Logofătul, boier bătrîn, ales, de cînte și priceput la sfat. Folosindu-să de lipsa banului Mihalcea, ce se afla încă în Ardeal, lîngă cardinalul, acest boier vru să facă o silință spre a întoarce pe Mihai-Vodă din hotărîrea sa d-a intra în Ardeal. [El] trase în gîndul [său] pe soția lui Mihai, doamna Stanca*. Era o femeie aleasă această doamnă, ale cărei calități chiar dușmanii soțului ei nu se putură opri a le încununa cu laude entuziaste. Bună, blîndă, supusă, înger de mumă și de soție, ea adesea domolea iuțimea și asprimea caracterului soțului său, și într-aceeași vreme, inimă eroică, ea împărtășea de multe ori primejdiile bărbatului său, însoțindu-l în războaie și pînă pe cîmpul bătăliilor stînd la coasta lui. Ca logofătul Tudosie, ea nu iubea pe banul Mihalcea, pe care îl învinovățea că sfătuieste rău pe domn. Fie un presimțiment de nenorocirile ce coprinderea Ardealului va trage asupra familiei sale, fie numai niște scrupuri nobile și poruncite oricărui e în poziție d-a asculta numai glasul inimei sale, fără a avea alte datorinți mai înalte a împlini, ei i să părea că e nedrept lucru a purta războiul în Ardeal. Cu inima stăpînită de aceste simțiri, ea se duse lîngă soțul său, silind prin rugăciuni și lacrimi a-l întoarce din hotărîrea sa. Ea îi aduse aminte azilul ce le dedese Ardealul atunci cînd erau amîndoi pribegi, prigonii de tiranul Alexandru, ajutorul ce îi dedese prințul Sigismund spre a se face domn și mai pre urmă spre a mîntui țara de năvălirea lui Sinan-Pașa; și îl jura pe Dumnezeu, pe sf. Mihai și pe sf. Nicolae, patronii casei lor, d-a nu purta războiul într-o țară de la care primise numai bine, spre a nu trage asupra-i osînda nemulțămitorilor.⁷⁰ Înfocatele și elocuentele cuvînte, precum și lacrimile ei fură zădarnice; ele nu putură clăti hotărîrea soțului său. Și oare s-ar fi căzut ca el să lase tocmai acum, în minutul d-a o îndeplini, o idee care de multă vreme

*În manuscris: „doamna Florica“. Confuzie cu numele fiicei lui Mihai Viteazul (n.ed.).

frământa în inima sa? În ce oare se arăta el nemulțămător? Dacă Sigismund Bathori l-a ajutat oarece prin creditul său spre a căpăta domnia, el nu i-a răsplătit însutit această mică facere de bine prin câte foloase biruințele sale a adus Ardealului și care sporiră gloria lui Sigismund? Trebuie oare a uita la câte umilințe supuse Sigismund pe Mihai și patria lui? Trebuie a uita că pata rușinosului tractat de la 1595 nu era încă ștearsă? Dacă Sigismund a venit a-l ajuta împotriva lui Sinan, nu era oare spre a se ajuta pe sineși și Ardealul, ce era deopotrivă amenințată? Atîta numai că, în loc să aștepte pe turci în Ardeal, veni să-i întâmpine în Țara Românească și feri prin aceasta Ardealul de pustiirile războiului. Apoi, chiar de ar fi avut Mihai și românii datorie de a fi recunoscători lui Sigismund, acesta mai cîrmuia acum Ardealul? Nu-l lăsase, pentru peirea lui Mihai, în mâinile cardinalului? Acesta apoi nu era vădit de dușman al nostru? Trebuia oare a-i lăsa timp a ne izbi și a ne pune în stare d-a nu-i putea sta împotriva? Și chiar de ar fi fost altfel purtarea cardinalului, chiar de ar fi avut Mihai datoria a se arăta recunoscător către dînsul, recunoștința personală a unui domn poate oare stinge dreptul și datoria unei nații? Putea el dezerta cauza națională pe care se făgăduise a ajuta? Ardealul, a cărui gloată a populației sunt români, nu este el o țară românească? Trebuia oare a mai lăsa în stăpînirea ungurilor toată această țară, care, după dreptul naturei și dreptul oamenilor, este a românilor? Mai ales cînd chiar și populațiile de alt sînge îl chema?

Ce, fiindcă ne tragem din acel glorios popor, stăpîn al lumii, care întemeie cea mai minunată și mai colosală unitate cunoscută în cartea istoriei omenirii, fi-vom noi osîndiți a trăi alături frate cu frate în veci strein unul de altul? Suntem noi osîndiți a ispăși mărimea strămoșilor noștri și jugul supt care ei osîndiră lumea, trăind vecinic izolați unul de altul, supt un deosibit jug barbar? Dumnezeu nu ne-a dat și nouă oară un același drept ca celorlalte nații și o aceeași datorie, o misie a împlini în omenire? Dar întreprinderea de a crea unitatea națională e grea; ea va ațîta mulți dușmani asupra-ne și curînd sau mai tîrziu ne va fi fatală, precum

fu lui Mircea, Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Ce, pentru că o datorie, o datorie națională, o datorie de viață și de moarte e anevoie, suntem oare în drept a ne apăra de dînsa? Se poate oare naște ceva în lume fără jertfe și dureri? Eroul va cădea într-adevăr supt această grea sarcină. El va adăoga un nume glorios mai mult la șirul martirilor unității naționale; dar silințele lui, sîngele său vărsat, pînă și greșalele lui vor lumina calea generațiilor viitoare, și o zi va veni, cît de tîrziu, cînd ursitele glorioase ce el a visat pentru nație se vor împlini.

XIII

Pîn-a nu intra în Ardeal, Mihai se chipzui a feri, în lipsă-i, Țara Românească de năvălirile turcilor. Spre acest sfîrșit, după spusa lui Bethlen, le trimise soli vestindu-le că povățuiește o armie împotriva cardinalului, care a încheiat pace cu împăratul, și că să va sili în tot chipul a-l aduce la ascultare și a-l face credincios sultanului. Spre a da mai mult credit acestii fabule în ochii turcilor, el lăasă în Tîrgoviște un ceauș însărcinat a primi în lipsa lui un tribut pentru sultanul.⁷¹ Adesea turcul ca și Mihai au căutat a se înșăla unul pe altul prin asemenea fabule groase, la care nimeni nu putea crede. Și fără îndoială că și acum, dacă turcii nu năvăliră în țară, era mai mult din neputință decît de încrederea în vorbele lui Mihai. Slujindu-se cu asemenea vorbe, acesta nu vătăma decît caracterul său și își trăgea asupra-și, din partea dușmanilor săi, cu oarecare teme, învinovățirea de a fi om viclean (rusé), prefăcut și fără credință.

Înainte de a ieși din țară, Mihai așeză pe bătrîna sa mamă, Teodora, pentru care era plin de dragoste și de îngrijire, ca într-un loc de siguranță, la monastirea Cozia, clădită în poalele Carpaților, ca să șază cîtă vreme va ține războiul. Această bătrînă doamnă, care văzu și presimți cu inima nestătornică norocire a fiului său, fericirea și restrîștea

lui, pînă și tristul său sfîrșit, muri în aceeași monastire, cinci ani după această expediție (1603).

Doamna Stanca*, neizbutind a întoarce pe soțul său de a întreprinde expediția hotărîtă, vru a-l însoți în Ardeal, și împreună cu fiul său, Petrașcu, ce avea atunci 15 ani, a împărtăși primejdiile soțului ei.⁷²

XIV

Mihai-Vodă nu se mulțămî, ca un general harnic, a învălui expediția sa de cel mai mare secret, dar încă adoptă un plan de operații a cărui idei strategice cu drept poate minuna. În înțelegere fiind cu sașii, sigur d-a trage pe săcui în parte-i, el hotărî a intra cu oastea principală pe la Văleni și pasul Boza în Ardeal, a se așeza între sași și săcui, a ține pe aceia în supunere, a trage pe aceștia în partea lui și a închide calea prin care ajutoarele de poloni și de moldoveni putea sosi cardinalului.⁷³ Tot într-o vreme el trimise peste Olt, la Radu Buzescul și la banul Udrea, ca să saie și ei cu toate oștile Craiovei, ale Jiului și cu ale Mehedinților, să-i iasă înainte către luncile Sibiiului și, ocupînd acest oraș aliat, să ție calea deschisă către Alba-Iulia, capitala Ardealului și punctul obiectiv al operațiilor războiului.⁷⁴

Astfel toate întocmind și prevăzînd, trei zile după depunerea jurămîntului oștilor, la 16 oct., Mihai-Vodă porunci ungurilor săi să meargă a tăbări în poalele Carpaților ce despart Țara Românească de Ardeal. Acolo chemă în grabă toată mulțimea ostașilor, ce era împrăștiată prinpregiur în batalioane, puse prin glasul erolzilor de proclamă: ca toate trăsurile să rămîie în urmă; fiecare să-și poarte bagajul; lucrurile cele mai grele să se încarce pe cai de cărăuși, puține trăsuri rămase pentru femeile și avuturile boierilor; ca să încarce lucrurile taberii pe cai ușori de munte, lăsînd tot ce e greu de purtat; că prințul Andrei a făcut pace și

*În manuscris: „Florica“ (n. ed.).

alianță cu turcul; că oastea va trece prin Ardeal, căci cezarul i-a dat loc de întâlnire în Ungaria; că el voiește ca în această cale căpetenii și soldați să fie unul lângă altul, soți de drum. Astfel poruncind, el se pune cu toată oastea a trece munții, îndreptându-să către pasul Boza. Înainte trimise o ceată aleasă spre a ocupa trecătoarele și a stăpîni strîmtorile, ca să nu lase pe dușman să răstoarne pe drum copaci, lucru ce lesne se face într-acele locuri, și astfel să-i taie drumul sau să-i întinză curse în strîmtorile de dincoace; și că, de se va găsi, să le strice, ca să înlesnească trecerea armiei. El se luă pe urma acestii cete cu atîta iuțeală, încît într-o zi și-o noapte trecuse Alpii* mai cu toate oștile sale, pîn-a nu merge încă vestea în Ardeal că ela pornit din Țara Românească.⁷⁵ Această estraordinară iuțeală dovedește lămurit că acest mare războinic fu poate cel dintîi în Europa care simți zisa, comună acum, „că secretul tacticei stă în picioare”⁷⁶.

Timpul uscat și arzător al verii trecuse, și acela al toamnei din acest an favoriza întreprinderea lui Mihai, căci nici cerul nu fu ploios, după cum adesea se întîmplă în această lună, de face pămîntul noroios, nici zăpada, nici frigul și nici o altă turburare a aerului nu întîrzie această expediție.⁷⁶ „Un geniu favoritor lui Mihai, împotrivor ungurilor — zice Bethlen — îi făcuse tot lesne de îndeplinit. Drumurile nu era închise prin copaci răsturnați, nici apărate prin oștire; el nu putu întîlni nici o oaste care să-l oprească în cale și trecu Alpii cu mai mare iuțeală decît odinioară Anibal.”⁷⁷

XV

După ce a trecut munții, găsind un loc priincios pentru hrana și odihna oștilor la trecerea din Țara Românească în Ardeal, numită Boza, Mihai-Vodă tăbări acolo în acea zi, care era o sîmbătă⁷⁸ (18 octomvrie.)⁷⁹ Îndată porni

* Aici și în continuare, denumind Munții Carpați (n. ed.).

pe George Mako, Ioan Tamasfalvi, Ștefan Haraly și un alt Ștefan Dömös, toți săcui de neam, ca să îndemne pe săcui la revoltă. Ajungînd lîngă concetățenii lor, aceștia siliră cît putură ca să-i aducă cu gloata în tabăra lui Mihai. Ei le făgăduiră mari răsplătiri și mai ales o libertate temeinică, pentru care d-atîtea ori ei se sculasera și trăseseză asupra-le cumplete pedepsi de la prinții Bathorienii și cei mai dinaintea lor; ei îi povățuiră d-a scutura acum acest jug nu numai rușinos, dar și nesuferit; să nu gîndească că vor fi în siguranță de nu vor îmbrățișa nici o parte, nici pe altă; ca să socotească că lîngă Mihai vor fi îndată răsplătiți prin redobîndirea libertății și că n-au nimic a nădăjdui de la prințul Andrei, un Bathori și un popă; că mai bine este a scutura odată o nevrednică robire, decît a să lăsa a trăi vecinic supt împilare, ei și neamul lor. Auzind aceste vorbe și altele, secuii care locuia Csikul și Gherghiul răspunseră că ei nu vor lua armele și nu să vor duce la Mihai pînă cînd cetățuia Varhegy, zidită dasupra capetilor lor de Ioan Sigismund, ce fusese ales crai al Ungariei, nu va fi dărîmată; că dacă Mihai, ieșind biruitor, voiește a priimi această condiție și să le dea libertatea, făgăduiesc d-a alerga îndată lîngă dînsul și d-a urma steagul său. Înștiințîndu-să Mihai d-aceasta, priimi cererile lor, și săcuii, cum aflară răspunsul domnului, să adunară în mare număr lîngă cetățuia Varhegy și o deteră pradă flăcărilor; apoi vreo mie dintr-înșii alergară la arme.

În vreme ce aceștia se gătesc a să duce lîngă Mihai-Vodă, sfărîmînd și arzînd palaturile nobililor, ceilalți săcui, în pilda lor, năvăliră cu atîta furie asupra palaturilor celor mari, încît mai nici unul nu scăpă de omor.⁸⁰ Între aceste palate fură arse și palatul și posesiile lui Ion Böldi din săcuime, pe care cu greșală spun unii că se arseră de Mihai-Vodă.⁸¹

Într-acea, ridicîndu-și tabăra de la Boza, Mihai o așază duminică (19 octomvrie) lîngă Prasmar, oraș din Țara Bîrsei sau ținutul Brașovului.⁸² Mihai-Vodă, nevrînd a lăsa în urmă-i un oraș așa de important ca Brașovul, care ar fi putut a-l izbi în spate, a ridica oștiri sau a-i tăia linia de

comunicație și proviziile,⁸³ chemă îndată în cortul său pe cei mai de căpetenie ai orașului, între care judele Valentin Kersely, om ales prin calitățile și prin averile sale, și le zise ca să-i dea orașul și să-i jure credință, fiind mai bine pentru dînșii a-l sprijini decît a-l mînia.⁸⁴ Judele se consultă cu magistratul orașului și, nu atît pentru orașeni, cît pentru Țara Bîrsei, ce le era supusă, hotărîră și să învoiră cu toții ca să facă pe voia lui Mihai, supt condiție dacă va coprinde țara. Așadar, în 20 octomvrie, ieșiră deputați din partea orașului Chirilă Greissing, senator și bătrîn respectat prin părul său cel alb și prin înțelepciunea sa,⁸⁵ împreună cu Luca Hirscher, oratorul comunității, și cu alți doi cetățeni jurați, însoțiți și de cîțiva soldați. Apropiindu-să ei de tabără, le ieșiră întru întîmpinare cîțiva cazaci carii îi duseră la cortul domnului.⁸⁶ Ei îi prezentară un car cu cojoace, trebuincioase soldaților spre a se feri de frig, și bucate multe, și îl rugară să tracteze orașul Brașovului cu milostivire, căci populația, fiind puțin războinică și cu totul dedată la industrie, nu-l poate întru nimic vătăma.⁸⁷ Mihai le răspunse că ei, prin înscris întărit cu pecetea cetății, să se îndatoreze cu credință împăratului nemțesc, căci de nu, el va da în pradă cetatea cu tot ținutul ei. L-aceste cuvinte, deputații, văzînd primejdia, își cerură trei zile spre a se chipzui.⁸⁸

XVI

În noaptea acei zile, luni spre marți (20 spre 21 oct.), după miezul nopții, pe o ploaie și o grindină grozavă, Mihai dete semnalul d-a rădica tabăra de la Prasmar⁸⁹ și merse de tăbărî la Codlea (Zsunyog-szeg?).⁹⁰

În ziua următoare (21 oct.), sosiră în tabără solii brașovenilor, anume Pavel Kertz, doctorul cetății, Mathei Fronius și Ion Hirscher, jurați, cu cîțiva din sutași, spuind că comunitatea n-a mai vrut a aștepta pînă în sorocul de trei zile ca să aducă răspuns și că i-a însărcinat ca să roage pe Mihai-Vodă a să mulțami cu făgăduiala că-i vor fi cre-

dincioși, de-l va ajuta Dumnezeu a izbuti asupra lui Andrei; că de vreme ce le voiește binele, dupe cum zice, să se îndure asupra-le și să nu-i puie în primejdie de a peri prin răzbunarea lui Andrei;⁹¹ cu toate acestea, ei făgăduia de acum a nu unelti nimic împotriva-i, nici de față, nici pe ascuns, și [a] sta în liniște desăvârșită, numai și domnul să fie binevoitor locuitorilor târgurilor și locului din împregiur.⁹² Mihai îi ascultă cu luare-aminte și le răspunde astfel: „Văd că voi vă temeți și de mine și de principele vostru, și nu fără cuvînt. Deci eu sunt mulțemit cu făgăduințele voastre, numai să rămîneți statornici.”⁹³

În 22 oct., Mihai trece cu toată oastea sa peste măgura Codlei, și încă în aceeași zi ajunse la Șărcaia, o moșie de ale Brașovului.⁹⁴ Trecînd armia prin pădurea numită Dracón, care se întinde la 16 mii de pasuri, niște veliți poloni din avangardă, întîlnind niște negustori ce veneau cu marfă, îi prădară și îi uciseră.⁹⁵ Alți soldați în cale aprinseră cîteva sate, între care Feldioara și Măghiurușul,⁹⁶ prădară cîteva preoți și rădicară mai ales toți caii și bucatele ce găsiră prin sate. Asemenea rele, care făcură pe analiștii și istoricii unguri a urla și a se văita de fărădelegile oștirei lui Mihai, chiar și astăzi, cînd armile sunt bine disciplinate și administrația proviziilor organizată, sunt foarte comune la o oștire care năvălește în pămînt strein și este nevoită a se hrăni cum și unde va putea. Apoi îndărătnicia locuitorilor de a-și ascunde bucatele mînia pe ostași. Mihai se silea cît putea a ține în frîul disciplinei pe ostași, dar strășnicia lui nu putea vedea și pedepsi tot. Așa, cînd plecă oastea din Prasmar, niște ostași puseră foc tîrgului. Mihai, cum află, sări și puse oamenii săi să stingă focul, „jurîndu-să — spune o cronică vrăjmașă lui — cum că cu voia lui nu se fac acestea, însă el nu e în stare a ține în frîu o astfel de mulțime de ostași furioși.”⁹⁷ El află mai apoi că niște ostași izbiseră castelul de la Heltii și era p-aci să-l coprinză și îndată trimise poruncă strașnică de-i opri de la această întreprindere.⁹⁸ Aceste sunt destule spre a nimicnici nerușinatele hule ale istorici-

lor unguri, care învinovătesc pe Mihai nu numai că n-a făcut nimic spre a înfrîna ostăşimea, ci încă a îndemnat-o „la hoţie, tâlhărie, pustiire, aprinderi şi omor”.⁹⁹ Era cu greu, într-adevăr, a nu se întîmpla oarecare eccesuri şi a păstra o straşnică disciplină într-o armie numeroasă, compusă în mare parte de ostaşi mercenari de feliurite naţii. Spre a-şi închipui cineva ce fel era armiiile atunci, trebuie să-şi aducă aminte cum era ele cîţiva ani mai în urmă, în războiul de 30 ani. Armia lui Mihai trebuia să semene cu aceea împărătească a vestitului Wallenstein.

În 23 oct., Mihai scoase afară o proclamaţie, vestind că el a venit ca să ţie pe locuitorii Ardealului în credinţa şi supunerea ce ei juraseră mai nainte împăratului şi a scoate din scaun pe Andrei Bathori, care, lăsînd partida creştinească, va să predea Ardealul turcilor. Dup-aceea el porni de la Şărcaia spre Făgăraş, „nevătămind pre nime — zice aceeaşi cronică citată mai sus — nici prădînd satele, pentru că de bunăvoie îi dăte cele trebuincioase spre hrană”, şi chiar într-acceaşi zi ajunse la Chertişoara.¹⁰⁰ În cale, în toate părţile Mihai revoluţiona popoarele şi îi silea, mai ales pe saşi (pe care nu voia a-i lăsa în urma sa în stare de a se arma), a se uni cu armia sa.¹⁰¹

Mihai făcea toate cu o grabă mare, încredinţat fiind că Andrei se află cu totul fără putere, încît el credea că, silind la drum, îl va putea ajunge pîn-a nu apuca el a-şi strînge armia şi că lesne îl va putea nimicnici.¹⁰²

XVII

La Alba-Iulia, dieta se adunase chiar în aceeaşi zi în care Mihai-Vodă tăbărise în strîmtorile Alpilor. Ea se apucase îndată, după cererea prinţului, de a face proces lui Bocskai, care nu vroise a se înfăţişa în persoană înainte-i, după cum fusese citat. După două zile, iată soseşte un curier trimis de Valentin Herschely de la Braşov cu cărţi către cardinalul, pe care, deschizîndu-le sfetnicul său Gaspar Corniş, văzu că se vesteşte că deocamdată tot e liniştit şi sigur,

afară numai că s-au văzut rătăcind într-o trecere în vecinătatea Bozii niște companii de veliți polonezi, dar că ei nu făcuseră nici un rău nici oamenilor, nici vitelor, și că de se va întâmpla ceva mai însemnat o vor face îndată cunoscută. Dar curierul care adusese scrisorile, când ieșise din Brașov, văzuse avangarda lui Mihai întinsă de bătaie în preajma orașului. Ajungând la Alba-Iulia încă galben de frică și socotind că în cărțile sale se pomenește de năvălirea lui Mihai, nu spuse nimic lui Gaspar Corniș, dar răspîndi această veste printre orășeni, încît tot orașul se umplu și ferbea pe uliți vorbind de aceasta, cînd cei mari nu știa încă nimic. Un căpitan de călăreți pretoriani, anume Gaspar Libek, ducîndu-să la Corniș, îi făcu cunoscut zgomotul răspîndit în oraș de curier: „Ajută-ne, Doamne!” strigă Corniș tremurînd l-această groaznică știre, și îndată, aducînd înainte-i pe curier, se asigură de adevăr și, după ce îl muștră rău, alergă la prințul Andrei spre a-i spune primejdia ce îl amenință. Cine ar fi văzut turburarea și spaima lui Corniș atunci s-ar fi încredințat că acest om nu putea fi trădător, dupe cum l-au bănuît unii din analiști.¹⁰³

Spun că Andrei Bathori dintru-ntîi nu vru să crează, trătînd această veste de fabulă și glumă, mai ales că solii lui Mihai, banul Mihalcea și George Raț, se afla la Alba, lîngă dînsul, și îl încredințau a nu se îngriji, căci toate or ieși cu bine.¹⁰⁴ Cu toate acestea, fiind după obicei îndată sfat cu cei mai mari, porunci să trimită fără întîrziere în toate părțile, spre a chema pe lăcuiitori la arme. Într-acea, nobilimea săcuilor, mai aproape fiind de rău și credincioasă prințului Andrei, trimitea curier peste curier, spre a-i vesti că Mihai-Vodă a trecut Alpîi și a sosit cu o armie însemnată la Prasmar; că a aprins nu numai castelul lui Ion Beldi, ce se afla atunci la dietă, dar încă a purtat flacăra și sabia prin toate satele și orașele ce a întîmpinat pînă la Föltvar. Spune Ambrosius Simigianus că mulți din nobilii voitori de rău ai prințului Andrei prindea scrisorile ce-i era adresate și oprea pe curieri d-a se înfățișa înaintea lui; pe lîngă aceasta, vorbile despre sosirea dușmanului să

împotriva una altia și ei să silea prin multe cuvântări a-l încredința că n-are a să teme de nimic. Cu toate acestea, zice Bethlen, precum valul gonește valul, d-asemena o vorbă despre sosirea lui Mihai marea și întemeia pe ceilaltă vorbă și umplea urechile tuturilor. A doua noapte după sosirea curierului de la Brașov, să duse Ștefan Bathori, Gaspar Corniș, Pancratie Sennyei și Ștefan Bodoni lângă prințul Andrei, pe care îl găsiră meditănd și cîntînd dintr-un instrument de muzică, pe cînd țara era în foc. Ei îl deșteptară din meditația sa, descoperindu-i adevărata stare a lucrurilor. Andrei, fără a să prea grăbi și fără a-și perde cumpătul,¹⁰⁵ dă drumul dietei și, numind pe Gaspar Corniș locotenent al său peste toată armia,¹⁰⁶ trimise îndată porunci strașnice în toate părțile crăiei,¹⁰⁷ spre a se purta, pre obicei, în tot locul o sabie cruntată în sînge¹⁰⁸ și a vesti ca, fără zăbavă și cu cea mai mare iuțeală, toată nobilimea, toată breasla ostășească să se adune în grabă înarmată la Sas-Sebeș, căci o primejdie obștească amerință și nu suferă nici o întîrziere; că toți aceia ce nu să vor grăbi a veni vor fi priviți ca niște trădători și dezertori și se vor pedepsi cu moartea cea mai cruntă.¹⁰⁹ El scrisese asemenea și la săcui, care era scutiți de slujbă ostășească de cînd fuseseră despuiați de libertatea lor, ca, într-o primejdie atît de grea, să-și unească și ei puterile spre a goni din patrie pe dușmanul comun, făgăduind a da libertate la toți aceia ce-i vor sta într-ajutor; că era mult mai bine și mai sigur pentru săcui d-a-și dobîndi libertatea de la un prinț ales de dînșii, care are aceeași nație, limbă și obiceiuri ca și ei, decît a lua armele în favorul unui strein, împotriva aceluia ce este os din osul lor și sînge din sîngele lor. Și pentru ca să-i facă să se lupte cu dînsul și fără voia lor, Andrei luă măsuri aspre în țara săcuilor dintre rîurile Mureș și Crișul (odinioară Rîul Aurit). Una din aceste măsuri era punerea în lucrare a unui obicei vechi, întrebuițat de schiți și apoi și în Ungaria pe la începutul acestii crăii. Acest obicei era ca, la o primejdie mare cu care amerința vrun dușman strein țara, acel locuitor ce nu să scula îndată după poruncă, spre a lua armele împotriva

dușmanului, era legat cu funii prin mijlocul trupului și cu multă rușine pedepsit.¹¹⁰ Dar ura săcuilor asupra lui Andrei era atât de mare, încît nici amerințările, nici făgăduielile lui nu-i putură îndupleca a lua armele în favo-
rul lui.¹¹¹

În urma acestora, cardinalul merse de întîlni pe Malaspina, ce se afla bolnav, îi espuse primejdia în care se află și dobîndi de la acesta făgăduiala că va sta mijlocitor spre a-l împăciui cu Mihai-Vodă. Ei se chipzuiră de a trimite mai nainte pe un nobil, Isac Csejtie, la Mihai, spre a afla cererile lui și a căuta a-l aduce la simtimente pacifice. Dar Mihai, fără a da nici un răspuns, opri la sine pe Isac Csejtie pînă după bătaie. Fără a mai perde vreme, cardinalul, urcîndu-să într-o trăsură, ieși din capitala sa, ce nu mai era s-o vază, ursit a fi o priveștiște ticăloasă a lunc-
coaselor lucruri omenești. El lăsă în locul său în Alba-Iulia pe fratele său, Ștefan Bathori, și pe Ladislas Gyulasi, și se duse la Sas-Sebeș, unde se făcea adunarea oștilor.¹¹² Aci aflînd Andrei că Mihai înaintează repede spre Alba, fără a aștepta toate oștile, ce soseau încet, își rădică tabăra de acolo. El porunci ca cei ce vor sosi să-l urmeze și, lă-
sînd doparte Făgărașul, unde avea garnizoană, se îndreptă cu mare grabă spre Sibiu,¹¹³ unde ajunsese a treia zi,¹¹⁴ în 24 oct.¹¹⁵ Locuitorii Sibiului, care, împreună cu căpe-
tenia lor, Albert Süveg, era aliați cu Mihai, îl priimiră reci, fără a-i da datoriile de credință cuvenite.¹¹⁶

XVIII

Într-aceea, Mihai înainta cu grabă spre Sibiu, socotind să ajungă acolo înaintea lui Andrei. În 25 octombrie el ajunsese lîngă tîrgul Tălmaciului* cu oastea, soția și familia sa. Ținta lui era a înlesni unirea cu armia sa a șase mii ostași olteni, ce-i aducea pe la Turnul Roșu Radul Buzescu și Banul Udrea, pe care îi aștepta în tot minutu și

*În manuscris: „Sălmaciului“ (n. ed.).

care sosiră tocma a doua zi, în 26. Armia lui Mihai se mai adăogase în cale cu o seamă de săcui, sași și alți partizani ai săi din Ardeal, mai ales români ce-i venise într-ajutor.¹¹⁷ Astfel împreunându-și oastea, Mihai-Vodă, mai naintînd spre Sibiu, își așază tabăra la sat la Vestem,¹¹⁸ ținîndu-și astfel armia între cotiturile munților, pînă va socoti c-a venit vremea ca s-o scoată la cîmpie.¹¹⁹

Între strîmtorile munților era un spațiu sățîndestul de mare, unde Mihai putea tăbări și a-și întocmi oștile. Acolo el ascunse ceata femeilor, tot ce după vîrstă și după sex nu era în stare d-a se lupta, împreună cu bagajele și o mare mulțime de cară.¹²⁰ Miercuri în 17/27 oct., strejile ambelor armate protivnice se arătară și se văzură unele cu altele. Dar, atît pentru că tunurile noastre rămăseseră în urmă cale d-o zi, cît și pentru că în acea zi era sărbătoare evanghelistului Luca, pe care românii îl cinstea foarte mult, Mihai hotărî a-și ține oștile în strîmtorile munților și d-a nu da bătaie în acea zi.¹²¹

Cardinalul, văzînd apropierea armiei lui Mihai, intră în grijă mare, căci, nesosindu-i încă ajutoarele de la Lipova, Ieneu, Caransebeș și ale săcuilor din scaunile Arianos și Mureș, el se socotea mai slab în puteri nu numai cu numărul, dar și cu calitatea oștilor. „Într-adevăr — zice Bethlen — românii, care de mai mulți ani se afla în război neconținut cu turcii, obicinuiți cu munca și cu primejdiile, era priviți de toți ca mult mai buni ostași decît ungurii.”¹²² Între aceste oști românești, mai deprinse la izbîndă și mai vestite, era cetele ce se chema *Buzeștii* și *Răteștii*, pre numele căpitanilor săi, frații Buzești și George Raț.¹²³

Cu toate că, în adevăr, oștile lui Mihai era mai bune decît ale lui Andrei, în care să afla mulți țărani rău armați și nedeprinși cu războiul,¹²⁴ dar cu numărul nu se deosebea mult între dînsile.¹²⁵ Fiecare armie număra ca la 25 mii luptători,¹²⁶ artileria lui Andrei era mai bună și mai numeroasă decît a lui Mihai; el număra mai mult de 40 tunuri, în vreme ce Mihai avea numai 18 bucăți, mari și mici.¹²⁷ Cardinalul, în tabăra sa, adună pe lîngă sine se-

natul și alți oameni încercați, spre a să sfătui cum să poarte mai bine războiul. Părerile fură împotrivate; unii sfătuia d-a prelungi războiul și a nu lăsa să hotărască soarta și norocu unei singure bătălii. Ei zicea că această prelungire va dezorganiza armata lui Mihai prin foamete, ostenelele războiului, lipsa banilor și nedisciplina ostașilor; că, cu cît vor întîrzia mai mult, cuatîta armia lor va crește în număr, în vreme ce a lui Mihai va slăbi. Alții zicea că trebuie a rezema toată tabăra de zidurile Sibiului și s-o întărească prin metereze făcute cu cară legate împreună; că astfel, unind tabăra cu orașul, or putea avea îndestulare despre hrană și respinge pe dușman prin lovitură de tun, de s-ar ispiți el să-i lovească; că trebuie a potoli focul dușmanilor, prelungind războiul prin amînări, făgăduieli, înșălăciuni și solii; că astfel puterile dușmanului să vor moleși și se vor slăbi prin așteptare și prin izbiri parțiale, mai ales cu un om ca Mihai, iute, îndrăzneț și nerăbdător; astfel, încheia ei, Fabius birui pe Anibal și craiul Matei triumfă lîngă Vratislav de silințele a doi puternici crai, al Poloniii și al Boemiii. Emeric Sziczszai, unu din credincioșii prințului Andrei, îl rugă îndeosebi d-a-și căuta un azil înaintea luptei, spre a se feri de primejdiile războiului, aducîndu-i aminte nenorocirile de la Varna și Mohaci. La acestea Andrei răspunse: „D-aș fi în locul tău, și eu aș face-o; dar știindu-mă cap al acestii armii, nu voi să fiu fugar și să dezertez p-ai mei“.

Dar alții, pe care bănuitorii cronicari îi numără între dușmanii lui Andrei, povățuiau a nu se trage înapoi și a nu lăsa a trece ocazia d-a stăvili năvălirea dușmanului și a opri răul d-a să întinde mai mult; că cu cît mai mult vor întîrzia, armia lui Mihai va crește prin unirea săcuilor ce fi mai așteaptă să vie și-a altor partizani ai săi; că dușmanu va fi mult mai de îngrozit atunci cînd își va uni toate puterile. Pentru aceea nu este vreme de perdut; trebuie a lua armele pentru patrie și pentru libertatea copiilor săi și a cerca norocu războiului.¹²⁸ Acest sfat era și cel mai bun, căci orice prelungire a războiului ar fi fost în paguba lui Andrei și în folosul lui Mihai, de vreme ce popoarele

Ardealului ținea cu acest din urmă. La acest sfat se unî și Andrei și hotărî a-și cerca norocul.¹²⁹ Mai nainte însă el vru să slească toate mijloacele de împăciuire. „O! nepricepută minte omenească! zice unul din cronicarii noștri; cîtă vreme fu de a tocmi țara și a face pace, și nu vru; ci vru să tocmească cînd nu fu de nici un folos.”¹³⁰

XIX

Mihai-Vodă, precum am văzut în urmă, și din pricinile arătate, nevrînd a da bătaie în acea zi de miercuri 17/27 oct., spre a îndatora pe dușman a nu-l izbi, se socoti a-l ocupa în acea zi cu negociații. Trimise dar soli la Andrei, cerîndu-i ca să-i deschiză calea pentru el și armia sa, spre a merge să se unească cu nemții împotriva turcilor, căci de nu, apoi ș-o va deschide el cu sabia; că el n-a intrat cu gînduri vrăjmășești în Ardeal; că de s-a făcut vro pustiire prin sate și orașe, a fost fără porunca lui. Andrei, doritor de pace, ascultînd solii, îi trimise înapoi la Mihai, împreună cu doi ai săi, cu acest răspuns: că Mihai-Vodă trebuie să se tragă în Țara Românească tot pe drumul pe unde a venit și să despăgubească toate relile ce au făcut ostașii săi și apoi să facă o nouă legătură de pace și alianță temeinică împreună.

Mihai, ascultînd propunerile deputaților, se arătă a le priimi în de bine și, spre a însufla mai multă nădejde de pace lui Andrei, el încheie cu aceiași deputați o încetare de arme pentru acea zi, și pentru care ceru zăloage, făgăduind de a trimite și din parte-i. Andrei se grăbi a trimite pe Moise Săcuiul și pe Melhior Bogathie,¹³¹ cel dintîi căpităn vestit, cu cinste, cunoscut de Mihai pentru campaniile sale în Ardeal, celălalt june, ales prin nașterea și calitățile sale. Mihai îi trimise doi boieri străluciți, postelnicii Preda și George, cu care Andrei vorbi și se plînsu cu viiciune de purtarea lui Mihai către dînsul.¹³²

Într-această vreme sosi, în tabăra lui Andrei, Malaspina, legatul papii, pe care îndată prințul îl porni lîngă Mihai.

Vodă, ca să să silească în tot chipu spre a-l aduce a face pace.¹³³ Nunțiul, înfățișându-să înaintea lui Mihai, nu se temu d-a necinsti caracterul său de episcop și de sol, pogorîndu-să pînă a minți într-un chip nerușinat. Prefăcîndu-să că vine de la curtea împăratului și slujindu-să cu numele m.s.i., de la care spunea că are carte la mină, el porunci lui Mihai să iasă îndată din Ardeal, fără a face nici o vrăjmășie. Cerînd Mihai să i să arate porunca împăratului, nunțiul răspunse că ea se află în mîinile prințului Andrei, căruia a lăsat-o, dar că peste puțin poate să i-o aducă. Malaspina fu nenorocit în înșălăciunea sa, căci Mihai îl dete de minciună, scoțînd o carte a împăratului cu totu dimpotrivă, prin care i se porunca să izbească pe cardinal fără întîrziere, declarînd că la această poruncă voia să asculte. Nunciul îl conjură atunci în numele lui Dumnezeu că să nu facă nici o mișcare în ziua aceea, pînă ce va vorbi cardinalului ca să-l aducă la alte sentimente. Mihai nu mai răspunse nimic nunțiului¹³⁴ și acesta se întoarse chiar în acea zi la Andrei¹³⁵. Din partea lor, Moise Săcuiu și Melhior Bogathie să siliară prin multe cuvinte a aduce pe Mihai la sentimente pacinice și binevoitoare către Andrei, zicîndu-i cu înșălăciune că un tractat de pace s-a și încheiat între acesta și împăratul și rugîndu-l ca, privind nestatornicia lucrurilor omenești, să să mulțumească pe poziția sa de acum și să n-o jertfească la ambiția sa și la un viitor nesigur.¹³⁶

La acestea iată care fu răspunsul lui Mihai: „Am jurat lui Hristos pe turci să nu slujesc, și voi pe ei iubiți; cum oare să mă încred vouă? De aceea hotărît-am a vă coprinde țara, a muri ca un creștin sau peste voi a domni.”¹³⁷ El adăogă că alianța ce spun ei c-au încheiat cu împăratul este o pricinuire deșartă, spre a ocoli greutățile de față și mai mult spre a rupe pacea decît a o face; că e mai bine a hotări prin arme decît a mai face tractat de pace. „Încît pentru nestatornicia norocului, știu — zise el — că sînt om, dar știu încă că Dumnezeu ajută războaiele drepte, c-am luat armele pentru lege; că el va întări pe cei ce se luptă pentru dînsul, va prigoni pe cei ce-l vînd.”¹³⁸

Joi în 18/29 oct., zi consfințită după carindarul nou la apostolii Simon și Iuda,¹³⁹ des-de-dimineață, Mihai-Vodă trimise înapoi lui Andrei pe Moise Săcuiu și pe Melhior Bogathie, cu următorul ultimatum: „Andrei Bathori, ca un partizan al turcilor și vânzător al pricinei creștinătății, să se lepede de stăpînirea Transilvaniei, să îmbrace haina popească, să se ducă în Polonia și să lase prințipatul pe seama lui Sigismund Bathori, sau să hotărască puterea armelor;¹⁴⁰ că atunci el, domn al Țării Românești, să leagă că îl va face a dobîndi milostivirea împăratului“. Cardinalul înțelese atunci că trebuie a să găti de război și trimise înapoi zăloagele lui Mihai. El să gîndi însă să mai trimită o dată pe Malaspina lingă Mihai, spre a mai face o cercare de pace. Urgîndu-să într-o trăsură și însoțit de o mică escortă, Malaspina intră în tabăra lui Mihai, dar acesta nu vru să-l priimească, și, fiindcă Malaspina se apucă în tabără a vorbi ofițerilor și ostașilor, îndemnîndu-i să lase armele ca să nu verse sînge creștin, Mihai, văzîndu-l călcînd astfel de a doua oară datoriile sale de sol și încă că nu-i adusese porunca împăratului făgăduită, îl chemă înainte-i, îl muștră puțin pentru înșălăciunea lui și, fără a vătămă întru nimic respectul convenit obrazului său, îl trimise, pînă la a doua poruncă, la arest în coada taberii, puindu-l supt paza fiului său Pătrașcu, ca să nu i să în-tîmple nici un rău.¹⁴¹

Fără cuvînt au bănuit unii unguri că și Malaspina, vrînd că cîștige favoru împăratului și a dobîndi prin mijlocirea lui dignitatea de cardinal, lucra în secret în favorul lui Mihai și că de bunăvoie el rămăsese în tabăra lui.¹⁴² Polonezii mai ales, urînd pe Malaspina, umplură Europa de învinovățirile lor, zicînd că el a fost un spion al împăratului și a înșălat și pierdut pe cardinal.¹⁴³ Această bănuială a venit căci, în urma bătăliei, Malaspina se arătă plin de zel pentru Mihai și împăratul. Dar este de crezut că el se arătă astfel căci se comprometase foarte mult în ochii lor prin focul cu care apăraseră pe Andrei înaintea bătăliei. Aceea ce silise pe Malaspina a sta în favorul cardinalului era căci acesta, cîțva înainte, făgăduise în secret

papei a-i închina Ardealul, nădăjduind astfel a-l avea, la nevoie, sprijin împotriva împăratului și a putea păstra această țară ca un feud atârător de sf. scaun.¹⁴⁴

În vreme ce Andrei și ungurii sta în cumpănă între temere și nădejde și aștepta întoarcerea lui Malaspina, ca să vadă de le aduce pace sau război, Mihai își ia toate măsurile pentru bătaie. El își întocmește armia, își așază tunurile, pune tot lucru la locul său¹⁴⁵ și, înaintînd spre Sibiu, trimite un erold cardinalului ca să-i spuie că el voiește să cruce sîngele creștinilor, că el nu vine ca să-l verse, dar ca, în numele împăratului, să-i asigureze învoirile ce i să dedese și i să jurase de Sigismund, cum și să-l facă a intra în stăpînirea acestii țări; că cardinalul ținea un prințipat ce nu era al lui; îi declara în sfîrșit că, de nu va lăsa mai curînd armele spre a se supune la m.s., el îl va goni dupe urmă cu foc și cu sînge pînă îl va scoate afară din țară.¹⁴⁶

XX

La această vestire trufașă, prințul Andrei, pierzînd nădejdea de împăciuire cu care în zadar se măgulise, mîniat peste măsură, trimise înapoi pe erold,¹⁴⁷ încălecă calul și porunci lui Gaspar Corniș, general-en-șef, d-a forma rîndurile și d-a întocmi armia de bătaie. Locul unde armia fu întocmită era o cîmpie nu prea bună, așezată între orașul Sibiu și tîrgul Șelimberg; această cîmpie este din natură așa de nepotrivită, încît pămîntu să pleacă din partea Șelimbergului și dimpotrivă să ridică din partea orașului Sibiului; întinderea ei este d-aproape 4000 pași. Mihai era spre răsărit, urmînd riul Cibin*; Andrei era de cealaltă parte a riului, spre apus. Armia lui Andrei fu întocmită astfel că ea ocupa partea cea mai de jos a cîmpiei, închisă de ambele părți între oraș și riul Cibin. Mihai, din contră, răspîndise ostașii parte în șes, cea mai mare parte pe înălțimile care, din sus de Sibiu și de Șelimberg, să țin

* În manuscris: „Sibiu“ (n. ed.).

de munți. Astfel încît, după împrejurări, voievodul putea alege, sau după natură, sau după voință, un loc mai priincios, în vreme ce prințul Andrei n-ar fi putut lua decît unul mai rău.

Întocmirea armiei lui Andrei era astfel: la centru o mie călăreți, al căror cap era viteazul Moise Săcuiul, avînd de locotenenți pe Francisc Sevri și cei doi Toma, numit unul Csomortany, celălalt Becz, ambii săcui și vestiți în război; pe lîngă dînșii era trei sute polonezi armați cu arcuri, puști și săbii, comandați de un nobil și voinic polon. La dreapta era așezați pedestrașii luați din garnizoane și o mie sași; această aripă o comanda Ștefan Lazăr, războinic harnic, care se slăvise în războaiele cu muscalii din vremile lui Ștefan, craiul Poloniei; acestuia se dete George Aradi, ungur, căpitan al pedestrașilor Brașovului, ce se afla pe lîngă Andrei dinaintea năvălirii lui Mihai. La stînga venea întîi 600 pedestrași pretorien, ziși *albaștri*, dupe uniforma lor; capul acestii cete alese era Matei Pereseth, voinic îndărătnic, avînd de locotenent pe Francisc Turi. După dînșii venea o armie ajutătoare, povățuită de Petre Huszar și Ștefan Tahi, ambii unguri din Ungaria, care fuseseră pentru vestea vitejiei lor chemați de prințul Sigismund în Ardeal. Huszar primise de la Andrei comanda întregii aripe stînge. Alături cu oastea lui Huszar, tot la stînga, venea cei mai de căpetenie magnați și nobili, Melhior Bogathie, Nicolae Zalasdi și mai mulți alții, iar la stînga lor era Andrei Barcsai, banul Lugoșului, cu o călărime voinică, Gaspar Sibrik, căpitan al călărimei pretoriene, și junii nobili ce slujeau la palat, al căror regiment se urca la 400 oameni, adăogat încă cu mai atîți pedestrași aleși, veniți, cum se zicea, de la porțile comitaturilor. În a doua linie, venea falanga sau corpul armiei de rezervă, formată de oamenii comitaturilor și nobile. Capii era: Ion Iffiu, numit Junele, după vîrstă-i, ce era frate vitreg prințului Andrei, Ștefan Toldi, George Ravazdi, Ștefan Bodoni, dintre senatori, Baltazar Corniș, asemenea senator și fiu al lui Gospar Carniș, și mulți alții. Capul tutulor era Gaspar Corniș, dar fiindcă, ca general-en-chef, el co-

manda toată armia, Pancratie Sennyei comanda în locu-i această trupă. La spatele ei venea ca la 600 călăreți, a căror capi era Benedict Menzenti, Mihai Szemere, Wolfgang Petki și Ștefan Besenie.

Astfel întocmindu-să armia, Andrei se apropie de capi și le ținu un cuvânt lung, plin de patimă, fără demnitate și cuviință, în care se vădește semeția și obraznicia ce mai totdeauna a întrebuițat ungurul către român. El nu se mulțumește numai a imputa lui Mihai muștrările obicinuite atunci de unguri, adevă că s-a arătat ingrat către unguri, care l-a ajutat a se face domn și l-a mântuit de Sinan, dar încă aruncă înjurături groase și nevrednice asupra lui și a nației române. „Mihai — zicea Andrei — e un șarpe pe care l-a hrănit în sânul său și al cărui venin umblă să-l otrăvească. Frații lui pasc și astăzi porcii și caprele în pădurile Țării Românești. El seamănă mai mult unui dobitoc fioros, decât unui om. El s-a unit cu tîlharii și cu țărani, semenii lui din toate țările, spre peirea noastră.” „Nu vă temeți — adăogă el — de această nație proastă și defăimată, de veacuri dajnică Ungariei, nație de robi, pe care se cuvine a-i bate mai bine cu nuiiele și bețe decât cu ferul.”¹⁴⁸ Apoi, spre a aprinde și mai mult mînia ostașilor săi către Mihai și să le dovedească reaua lui credință, el puse de cetă tractatul de alianță ce acesta încheiase cu Ravazdi și Viteazul și îl întărise prin jurămîntul lui și al boierilor. Andrei uită numai a spune că el a fost cel dintîi care călcă și rupse acest tractat, prin comploturile sale împotriva lui Mihai și prin pacea ce încheiase cu turcii. Dup-aceea cardinalul se așază la dreapta falangei sale, pe un loc rădicat, spre a priveghea la toate întîmplările războiului, și, pentru ca locul său să poată fi văzut de către ai săi, el puse înaintea-i un steag mic pe care era țesut cu aur litera A. El purta platoșă ostășească și încăleca un cal negru și generos, ce îl avea în dar de la Sigismund Bathori; lingă dînsul sta Ștefan Csaki, din magnați, George Palatici și vro cîțiva alți nobili dintre săcui.¹⁴⁹

Mihai căta la întocmirea oastei lui Andrei și după dinsa își întocmi pe a sa. El văzu că Andrei întărise mai bine cu oști aripa stîngă, apoi centru, iar aripa dreaptă era cea mai slabă; deci el hotărî a-și concentra silințele și izbirea asupra acestii din urmă aripe a dușmanului, și a centrului, refuzînd a înhăța bătaie între dreapta lui și stînga dușmanului. Pentru aceea el întări bine stînga sa, față cu dreapta lui Andrei, puind acolo pe Baba-Novac, vestit general pre acele vremi,¹⁵⁰ cu catanele sale și haiducii;¹⁵¹ la dreapta era călărima sîrbească,¹⁵² o ceată de cazaci și alta de moldoveni.¹⁵³ La centru era ungurii, avînd cap mai mare pe George Mako; iar capii cohortelor era Francisc Lugași, Dimitrie, numit cel Mare, George Horvath, Mihai Gyulai, Lupul Noak și alții, care comanda batalioane sau companii. În dosul lor era polonezii și o seamă de cazaci și numeroasa călărimă românească. În sfîrșit, venea Mihai cu falanga sa, o trupă de o mie săcui, împreună cu boierii și milițiile lor.¹⁵⁴ Trei cruci mari întregi de aur era înaintea lui Mihai, și îndată după cruci venea eroica lui soție, doamna Stanca*.¹⁵⁵

Pin-a nu se înhăța oștile la luptă, Mihai protestă, prin un erold ce trimise în tabăra lui Andrei, pentru sîngele ce are să se verse; că împotriva voinței sale cardinalul îl silește a se bate. Apoi declară că el dă iertare tutulor celor ce vor voi a recunoaște pe împăratul de stăpîn.¹⁵⁶ El propuse încă de a se cruța viața celor ce vor voi a fugi dintr-o tabără într-alta, sau căci nădăjduia că un mare număr din soldații lui Andrei vor trece la dînsul, precum să și întîmplă, sau că voia a da ardelenilor un semn de bunăvoința lui către dînșii.¹⁵⁷

Mihai, trecînd în fruntea oștilor, le vorbi puțin, cu cuvînte scurte și energice, astfel cum trebuia unor ostași doritori de a se bate.¹⁵⁸ Purtînd în dreapta și în stînga trupul, ochii și brațele sale, domnul, mai mult prin gesturi espressive

*În manuscris: „Florica“ (n. ed.).

decît prin cuvinte, îndemna pe ai săi, zicîndu-le: „Aicea (și arăta tabăra sa), aicea este dreptatea, aicea pricina cea bună, tocmelile, legăturile și giurămintele de pace, împăratul și Dumnezeu. Grăbiți dar, căci cu biruința vă așteaptă o slavă mare și bogată pradă. Iar dușmanul (întorcîndu-și mîna către dînsul), ce are oară pe seamă-i, fără numai credința călcată în picioare și giurămîntul batgiorit, lipsa de orice bărbăție, vicleniile, cursele, sfaturile oțăritoare cu turcii și nelegiuirea unor legături vinovate? Supt un cap chemat la cele sfinte, soldatul e pîngărit; supt o purpură sfîntă e un piept nevrednic și răzvrătit către cer. De la unii ca aceștia ce mai e de așteptat? fără numai aceea ce ei ne arată: inimi îndoite, tremurul trupului lor, blesteme femeiești și prin urmare fuga mai nainte de a se bate.“¹⁵⁹

Astfel scurt cuvîntă Mihai, și grăind, chipu-i fulgerează, ochii-i scînteiază și focul inimei sale aprinde în inimile ostașilor săi un eroic entuziasm. Ei sunt siguri acum că vor birui.¹⁶⁰ Domnul porunci îndată a se invoca în toată tabăra de trei ori sf. nume al lui Isus.¹⁶¹ O strigare mare se înalță deodată la ceriuri; semnul de bătaie să dete și trîmbișile începură a suna din ambele taberi.¹⁶²

XXII

Era zece ceasuri de dimineată (18/28 octombrie) cînd începu bătălia prin o furioasă tunărire din ambele părți.¹⁶³ Sunetele trîmbișilor, urletele tunurilor, înfiorătoarea șuierare a ghiulelelor ce se încrucișa în aer, clincăitul paloșelor, strigările luptătorilor, fumul prafului înzgomota aerul, întuneca ceriul, răspîndea în toate părțile spaima morții și curmă vieți fără număr.¹⁶⁴ Tunurile lui Mihai-Vodă era așezate pe un loc mai bun decît al ungurilor și ar fi făcut mult rău acestora de ar fi avut tunari mai meșteri, căci ghiulelele, aruncate prea sus, trecea peste capetele ungurilor, lovea numai vîrfurile lancelor și făcea mai multă spaimă decît vătămare.¹⁶⁵

D-abia să începuse bătaia, cînd un nobil român din oastea lui Andrei, anume Daniil Zalasdi, își lăsă postul ce i se încredințase și, dînd pîteni calului, trecu în tabăra noastră. Talentele sale și favoarea prinților Bathoreștilor rădicase pe Zalasdi dintr-o treaptă de jos la aceea de nobil. El făcuse Bathoreștilor multe slujbe, care strălucise numele lui. Cîntea și slujbele făcute și priimate l-ar fi îndatorat a rămînea credincios lui Andrei, dar glasul sîngelui îl împinse, cu marea mirare și întristare a ungarilor, în tabăra lui Mihai. Spun că el făcu cunoscut lui Mihai poziția armiei vrăjmașe. Un an dup-aceea, vom vedea cum ungurii răsplătiră cu moarte cumplită lui Zalasdi pentru această faptă.¹⁶⁶

Cea dintîi izbire o făcu Baba-Novac cu recea-i vitejie, în capul călăreților săi, asupra lui Ștefan Lazăr, pe care îl avea în față; dar cu toate silințele ce puse, el fu respins înapoi de voinicii pedestrași ai acestuia. Îndată Mihai îi trimise în ajutor o trupă voinică de călăreți armați cu lance; era călăreții unguri și săcui, comandați de George Mako. Aceștia, ajungînd în mijlocul ostașilor lui Baba, uimiți de neizbînda lor, îi îmbărbătează din nou și împreună, împingînd înainte caii lor, cad peste oștile lui Lazăr și ale lui Andrei; apoi, despărțindu-să în două trupuri, unul se lasă asupra pedestrașilor care siliseră pe Baba a da înapoi, îi măcelărește groaznic, călcînd pe unii în picioarele cailor lor, lovind pe alții cu lăncile. Acolo peri Ștefan Lazăr, ce comanda această aripă. El să jertfi din bună voie morții, azvîrlindu-să în mijlocul măcelului soldaților săi și strigînd: „Voi să mor, ca să nu mai slujesc un popă nemulțămitor, care mi-a răpit cîntea și vredniciile mele“.

Celălalt trup căzu peste oastea lui Moisi, ce era în față. Aci se făcu o mare ucidere, căci fiind punctul principal al bătăii, și o parte și alta se purta cu bărbăție și se vătămară greu. „Ungurul — zice Bethlen — era în luptă cu ungurul; unul să bătea spre a apăra patria, celălalt spre a o robi.“ În sfîrșit, după ce să luptară cîțva cu puteri potrivă, trimițînd Mihai încă un ajutor la ai săi, Moise

Săcuiu fu împins înapoi de Mako și perdu multă lume în retragerea sa. Un steag investit cu semnele Bathoreștilor fu răpit de la oastea sa; stegarii Toma, numit Grecul, Ștefan Szeplaki și Tudor Colbaz fură omoriți.

Petre Huszar, din aripa stângă, văzînd oastea lui Moise c-a dat înapoi și că bătălia este mai percutată, grăbi a alerga într-ajutorul lui Moise cu voinica trupă de lăncieri ce comanda și, dînd asupra sîrbilor și ungarilor lui Mihai, oste-niți de o lungă luptă, îi respinse înapoi. Văzînd aceasta, Mihai, cu rămășița călărimii sale ungurească și românească, și cea mai mare parte din rezerva sa, aleargă însuși asupra lui Petre Huszar, dă ajutor ungarilor și sîrbilor săi și, după o multă vărsare de sînge, respinge înapoi toate trupele lui Huszar, încremenite de atîta voinicie.¹⁶⁷ Mihai însuși alerga ca un leu prin mijlocul vrăjmașilor, ținînd în mînă sabia sa mare, groaznică și amenințătoare, cu care doboră în dreapta și în stînga pe cîți întîmpina.¹⁶⁸ El nu se mulțumi însă a înima pe ai săi prin pilda ce le da, ci încă prin cuvinte îi îndemna, îi împingea, îi îmbărbăta spre a să folosi d-acest minut priincios, ca să spargă de tot armia dușmană.¹⁶⁹

XXIII

Ungurii acum perduseră bătaia; armia lor în risipă fugea în toate părțile; rezerva numai singură mai ținea. Această trupă numeroasă și curajoasă, care încă nu dedese în bătaie, stătu în ajutor la celelalte oști, le opri din fuga lor și lesili a să întoarce spre armia împotrivnică. Andrei Barcsai, Moise Săcuiu, Ștefan Tahi, Petre Huszar și ceilalți capi, temîndu-să ca izbînda lui Mihai să nu se prelungească și spre a pune stavilă furioaselor sale izbiri, să îndeamnă și se îmbărbătează unii pe alții, își pun în orînduială batalioanele a căror orînduială era stricată și cu energia desperării, cu o numeroasă călărimă de lăncieri și cu toată pedestrima gvardiei, furios se aruncă asupra lui Mihai, mîndru și sigur acum de izbînda sa. Lupta

reîncepe atunci cu mare înverșunare din amîndouă părțile și ajunge îngrozitoare, desperată. Românii și ungurii se sfîșie unii pe alții ca niște tigri flămînzi, știind bine că prețul biruinței e frumoasa și mănoasa țară a Ardealului. Unii se luptă ca s-o ție, ceilalți ca să ia înapoi moștenirea părintească. Biruința multă vreme stătu nehotărîtă, pînă cînd silințele desperate ale ungarilor și împrosfătarea oștilor lor sparseră oastea ostentă a lui Mihai și o siliră a da dosu. Cea mai spăimîntătoare nerînduială intră atunci în rîndurile acelor ostași care cîtva timp înainte era biruitori. Fuga lor fu atît de repede, încît cu mare greu Mihai izbuti a-i opri în loc. Călare pe un cal spumegător, plin de foc, acoperit de sudoare și de praf, el alerga într-o parte și într-alta, întrebuintînd cînd îndemnările, cînd amerințările, cînd loviturile, spre a întoarce pe ostași la bătaie. El izbuti mai întîi, prin autoritatea persoanei sale, a opri steagurile; apoi, pe lîngă dîsele, se nevoi a opri pe fugari, strigîndu-le: „Ce va să zică această mișelie? Ce va să zică această spăimîntare neobicinuită care vă face să lăsați să vă scape din mîini o biruință cîștigată? Voi vă trageți dintr-o luptă cu noroc începută; voi dați pas unui dușman îngrozit și pus în risipă a-și aduna puterile. Unde sînteți voi, vitejii mei soldați, care odinioară ați pustiit Bulgaria, care ați zdrobit armîile lui Caraiman și ale lui Ahmet, care ați îmbogățit Țara Românească de jafurile barbarilor? Pentru ce puterile voastre sînt acum topite, mîinile voastre slăbite și inimile voastre fără bărbăție? Și — aceea ce este rușinos de spus, nevrednic de făcut — pentru ce mîinile voastre armate cheamă în ajutoru lor picioarele voastre nearmate? Astfel oare o să biruiți și să luați voi Ardealul? Astfel o să umpleți casele voastre de dobîndă? Pentru ce dar nu vă opriți? Nu vreți oară mai bine a dobîndi astăzi 'slava decît o vecinică necinste?” Prin asemenea cuvinte îi apostrofa Mihai. Dar spaima era mai puternică decît rușinea. Ea biruia nu numai cuvintele, ci încă rănile și loviturile. În dosul taberii românilor era un deal năltișor, încunjurat cu șanțuri, lîngă satul Heltau.¹⁷⁰

D-abia în acel loc, numit tufişul Cisdădiei,¹⁷¹ Mihai izbuti a opri fuga ostaşilor, a-i întocmi în orînduială şi a-i întoarce cu faţa către duşman.¹⁷²

XXIV

Ungurii făcuseră un pas mare spre biruinţă şi ar fi putut izbuti a sparge cu totul şi a răzleţi oastea noastră spăimîntată şi pusă în goană şi a împedeca pe Mihai-Vodă a o întocmi din nou, dacă acei ce comanda rezerva ar fi dus-o în ajutorul lui Barcsai şi Moise, care izbutiseră a înfrînge armia română; dar Corniş şi Pancratie Sennyei ţinură în nemişcare rezerva ce era supt comanda lor. În vremea aceea, Mihai îşi clăti oştile din nou asupra vrăjmaşului. El porni înainte două cete de polonezi ce nu dedeseră încă [lupta] în acea zi, care năvăliră cu furie asupra oştilor lui Barcsai şi Moise, ucigînd şi răsturnînd tot înaintea lor. Moise şi Barcsai sprijiniră cîţva această furtunoasă izbire; dar văzînd că nimeni nu le vine într-ajutor, că flancul lor descoperit e ameninţat de Mihai, se trag cu grabă spre rezervă. Atunci o ceată de poloni, ce slujeau în armia lui Andrei, văzînd fuga ungarilor şi crezînd că bătaia e perdută de dînşii, trec lîngă compatrioţii lor, în armia noastră.¹⁷³ În vreme ce se petreceau aceste, Gaspar Corniş, generalul-en-chef al duşmanului, vrînd să facă o recunoaştere spre dreapta, ca să vază ce e de făcut în starea de atunci a luptei, fu fără veste ocolit de scadroanele moldovene ce slujeau în armia noastră, prins şi adus înaintea lui Mihai, care, cunoscîndu-l de mult din soliile lui şi respectînd virtutea şi vrednicia ce împodobeau pe acest lăudat războinic, îl trată bine şi îl puse în loc sigur, ca să nu i se întîmple nimic.¹⁷⁴ „Au fost unii — zice Bethlen — vrăjmaşi ai cinstei şi ai reputaţiei lui, care au zis că Corniş de bună voie şi într-adins s-a lăsat a fi prins şi dus la Mihai, fiind de partida împăratului.”¹⁷⁵ Analistii streini stau însă în îndoială despre aceasta.¹⁷⁶ Prinsoarea fără veste a generalului-en-chef, dezertarea polonilor, spargerea

oștilor lui Moise și a lui Barsai încremeniră de spaimă pe Andrei și pe ostașii săi, încît ei nu mai îndrăzniră a ține lupta cu Mihai,¹⁷⁷ în vreme ce acesta, reîmbărbătind pe ai săi, se aruncă puternic înainte, taie, turbură și pune în nerînduială cetele ungurești.¹⁷⁸

Era acum trei ceasuri după-amiazi. Andrei, care de la 7 ceasuri dimineața stătuse în acel loc, văzînd acum, după o bătaie de 5 ceasuri, armia sa în risipă, fără nădejde a mai îndrepta bătaia, gîndi la sine spre a se mîntui prin fugă, după povața unora; și, înainte de scăpătatul soarelui, el își părăsi postul¹⁷⁹ și armata, luînd fuga, însoțit fiind de o sută călăreți,¹⁸⁰ între care era frate-său Ioan Iffiu, Ion Gerendi, George Palatici, Ioan Beldi cu fiii săi Pavel și Clement, Toma Csomortany, Nicolae Mico și mulți alții.¹⁸¹ Oastea lui Andrei, părăsită astfel de prințul său și lipsită de generalul său robît, căută a mai ține pînă la sosirea nopții, ce nu era departe, ca să se poată trage în siguranță. Obosirea armiei noastre o ajută întru aceasta.

Noaptea acum sosise și bătaia tot mai ținea. Pancratie Sennyei, Moise Săcuiu, Ștefan Toldi, Petre Huszar mai sprijină încă mai multe izbiri ale lui Grigorie Mako, cînd, pe la 8 ceasuri, Mihai, înțelegînd de fuga lui Andrei și văzînd că bătălia nu mai e nehotărîtă și că rămîne numai a o sfîrși, împinge înainte cîteva cete din oastea sa, zicîndu-le: „Feții mei, mai opintiți încă o dată; biruința e a noastră; vitejia voastră mi-o cheazăsuieste“. Năvala acestor cete sparge cu totul rămășița oștilor lui Andrei și le pune pe fugă. „Ei să trag în tăcere — zice Bethlen — cu pași grabnici și fără rînduială, părăsind românilor tabăra, biruința și patria.“¹⁸² Ai noștri se aruncară îndată în tabăra ungurească, unde găsiră și prădară mult aur, argint, haine, cai, corturi, multe steaguri și 45 tunuri.¹⁸³ Ostașii noștri petrecură noaptea aceea prădînd tabăra ungurească și sărbătorind biruința lor prin mese, cîntece și chiote de veselie.¹⁸⁴

Armia lui Andrei lăsase pe cîmpul bătăliei 2 027 morți și aproape la 1 000 răniți și prinși.¹⁸⁵ Între acești din urmă, afară de generalul Corniș, căzuse și George Ravazdi, pe care săcuii, urîndu-l de moarte pentru tirania cu care

pedepsise revolta lor, îl omorîră a doua zi de bătălie. Asemenea păți de către români și socinianul Wolfgang Corniș. Toți ceilalți prinși cu mărinimie de Mihai fură liberați. Perderea noastră a trebuit încă să fie însemnată, deși mai mică decât a ungurilor.¹⁸⁶ Dintre ai noștri încă rămaseră morți mai mult ostași de rînd, în vreme ce din unguri pică mulți nobili, între care, afară de cei mai sus însemnați, fură Francisc Tholdalasi, Ioan Lascovius, Mihai Culpenius, ce purta steagul gvardiei, Ioan Berendei, Daniil Bako și alții.¹⁸⁷

„Multe muieri unguroaice — zice Stavrinus — rămaseră văduve în ziua aceea; turburatu-s-a soarele și ziua s-a întunecat; praful în aer să înălța și pămîntul tot s-a roșit de sîngele vărsat... Să fi văzut acolo trupuri moarte și tineri viteji cum zăceau în țărîna, goi, fără suflare.“ Leșurile ce stau mormane în cîmpie fură adunate de locuitorii Sibiiului și îngropate toate laolaltă. Astfel acei ce cu puțin înainte erau dușmani înverșunați, mijlocind natura, se lăsară fără împotrivire a fi împreunați într-același mormînt. Fiindcă groapa făcută nu putea cuprinde atîția morți, grămadiră trupurile unul peste altul, puind între fiecare din ele o mîna de iarbă, astfel încît se făcu o movilă mare, ce se întindea la un mil de oraș, și „care va fi — zice dureros Bethlen — pentru veacurile viitoare, un monument vecinic de peirea Ardealului“.¹⁸⁸

Astfel fu bătălia de la Sibiiu, una dintre cele mai vestite în analele gloriei române. Ea fu mult mai mare prin rezultăturile ei, căci ne făcu îndată stăpîni ai Ardealului.

XXV

A doua zi, vineri 29 oct., la răsăritul soarelui, Mihai porni în deosibite direcții numeroase cete, spre a lua în goană pe dușman. El le porunci ca să fie cu mare îngrijire, ca nu cumva dușmanul să umble a se aduna undeva și a întinde vro cursă. Spre a studia bine starea lucrurilor, el trimise spioni în toate părțile, mai ales spre Alba-Iulia,

poruncindu-le d-a-i raportui îndată.¹⁸⁹ Într-adevăr, ieşise vorbă că spre Alba şi Cluj prinţul Andrei făcea pregătiri de război şi că şi rădicase un mare număr de soldaţi. Mihai însă află îndată că nicăiri nu se află oşti care să îndrăznească a sta sau de faţă, sau pe ascuns împotriva lui, biruitor, şi hotărî a-şi duce armia drept spre Alba-Iulia, spre a stăpîni această capitală a Ardealului şi, împreună cu dînsa, şi toată ţara.¹⁹⁰

Într-aceeaşi vreme, făcu deobşte cunoscut prin proclamaţii şi prin erolzi: că în orice parte să va arăta Andrei Bathori, să-l prinză şi să i-l aducă la Alba, viu sau mort, făgăduind o bună răsplătire pentru o asemenea slujbă şi declarînd că va pedepsi straşnic pe aceia ce îi vor da lăcaş sau îl vor scăpa.¹⁹¹ El porunci încă a se închide toate trecerile şi porni 1 200 oameni din oaste de împănare toate drumurile, căutînd pe Andrei.¹⁹²

La Alba-Iulia, Ştefan Bathori şi Ladislau Gyulasi, pe care Andrei îi însărcinase cu administraţia ţării, cum aflară de bătălia nefericită pentru dîşii de la Sibiiu, luară ce avea mai scump şi, cu o mică suită, fugiră, Gyulasi la Cseh,¹⁹³ Ştefan Bathori mai întii la Cluj, apoi la cetatea Hosta, pe hotarul Poloniei. Acolo aşteptă cîtva, dar pierzînd nădejdea d-a căpăta ajutoare de la poloni, el să duse la Semlyo, loc de unde să trage casa Bathoreştilor.¹⁹⁴

Cum se văzură slobozi prin fuga lui Ştefan Bathori, albanii se grăbiră a porni înaintea lui Mihai trei deputaţi, oameni înţelepţi şi elocuenţi, anume Martin Turi, Ştefan, ce-i zicea Sartorius, şi George Nagilabu. Aceştia găsiră pe Mihai tăbărit nu departe de Sibiiu şi, înfăţişîndu-i nişte cupe de aur şi alte daruri scumpe, îl rugară „ca să fie mai mult cu îndurare decît cu asprime, d-a nu pustii un oraş biruit, care se predă fără împotrivire, şi d-a nu da în jaf o capitală unde el are să locuiască; că ei stau gata, pentru protecţia ce le va da, a se jertfi, ei şi tot ce au, pentru dînsul“. L-aceasta răspunse Mihai „că el n-a întreprins acest război spre a strica acea ţară şi că iubeşte mult mai bine a o vedea semănată şi plină de avuturi şi bucate decît de a o pustii şi ruina cu cruzime; că el a vrut numai să

aducă pe locuitori la credința către împăratul, ce ei îi jurase și apoi și-au călcat jurământul nesocotind legile dumnezeiești și omenești; că gândul lui, coprinzînd țara, n-a fost altul fără numai d-a înfrînge pe rebeli, a da pacea și liniștea popoarelor; pentru aceea, el nu va face nici o sminteală nici locuitorilor Albei, nici la toți cei ce vor recunoaște autoritatea sa, ba încă el îi va însoți cu toată bunătatea sa cîtă vreme îi vor fi credincioși".¹⁹⁵

XXVI

Într-aceea, Mihai-Vodă, ridicîndu-și tabăra de la Sibiiu, înaintă cu încetul spre Alba-Iulia.¹⁹⁶ Prin toate orașele pe unde trecu în cale, locuitorii alerga înainte-i cu daruri, slobozind puști în semn de veselie și priimindu-l cu mare dragoste și entuziasm.¹⁹⁷ Apropiindu-să de Alba, locuitorii orașului și ai județului îl întâmpinară cale de o leugă înainte cu multă cinste și daruri.¹⁹⁸ În capul lor era episcopul catolic Dimitrie Naprasdi, încungiurat de tot clerul său. El fericită în numele poporului pe domn de sositrea sa, urîndu-i tot feliul de fericiri, o domnire vecinică asupra țării Ardealului, ce el dobîndise cu sabia, o viață îndelungată și izbinzi multe, care să se adaoge unile peste altile.

În aceeași zi, luni 1 noiembrie (s.n.), Mihai-Vodă intră cu mare pompă în capitala Ardealului. Dorința ce adesea avea d-a face întipărire popoarelor printr-o strălucită priveliște, adăogîndu-se la vesela îmbătare a unei izbinzi de atîta vreme dorită, făcu pe Mihai de puse în această intrare triumfală o podoabă neauzită în părțile noastre. Intrarea s-a făcut prin poarta Sf. Gheorghe. De la această poartă pînă la palatul domnesc, sta înșirați ostașii de ambe părțile uliței în mai multe rînduri, în dosul cărora se grămădise mii de mii de popor. Înainte venea episcopul și clerul său, isnafurile (corporațiile) orașului, apoi o bandă de muzică ce se compunea de opt trîmbițe, care cu multă armonie modula sonurile lor, de atîtea tobe de oțel pre

obiceiul turcesc, de un bun număr de flaute și flașinete. În urma acestei orchestre, venea Mihai, călare pe un măreț cal alb. Opt pași investiți cu mare eleganță încungiura calul domnului. Înaintea lui opt seizi duceau de frâu opt cai acoperiți cu șele prețioase, lucrate cu aur și argint, și împodobiți cu pene mari.

Mihai purta pe cap un calpac unguresc împodobit cu o egretă neagră de pene de erodiu legate cu o [copcă] de aur; o manta lungă albă de mătase țesută cu fir, avînd pe de lături țesuți vulturi de fir; tunică albă de aceeași materie; lungi ciorapi de mătase albi, garnisiți cu petre scumpe și botine de saftian galben; de brîu atîrna o pală de Taban împodobită cu aur și rubine.

O ceată de zece lăutari țigani urma îndată după domn, cîntînd innuri naționale. Apoi venea o mulțime de boieri și ofițeri străluciți, toți călări, și o număroasă trupă de soldați. Lîngă domn se ducea steagurile lui Andrei Bathori luate în bătălie. Ele era desfăcute și plecate spre pămînt, spre semn că Ardealul e supus.

Astfel, în mijlocul concertului trîmbiților, tobelor și altor instrumente, la sunetul clopotelor și vuietului tunurilor, la care se unea strigările de bucurie ale poporului, intră Mihai în capitala Ardealului și trase la palatul domnesc. În cale, pîn-a nu ajunge l-acest palat, Mihai spun că să îndreptă către un nobil ungur, Ștefan Bodoni, ce căzuse prins în bătaia de la Sibiu, și îl întrebă unde-ar fi mai bine să tragă. „Fără îndoială — zise Bodoni — în palatul prințului Andrei.“ La care vorbe Mihai răspunse: „Ce, nu sunt încă biruitor?“¹⁹⁹ Toată ostășimea se împărți în liniște și cu orînduială prin birturi și case publice, fără a face nici o pagubă sau vătămare locuitorilor. Nimeni n-ar fi îndrăznit a face vrun rău, știind pe strașnicul domn acoalea.²⁰⁰

Pilda albenilor fu urmată de locuitorii tuturilor orașelor țării, care se grăbiră a trimite deputați la Mihai, spre a-i aduce supunerea și credința lor și a cere mila și ocrotirea lui.²⁰¹ Cetatea Clujului, la cea dintîi somație ce i se făcu, se închină în 4 noiembrie și priimi în garnizoană 1 000 soldați supt comanda banului Mihalcea. Mihai porni 3 000 sol-

dați spre a aduce la supunere toată țara de jos²⁰² și în aceeași vreme scoase un decret deosebit, prin care făgăduia mila și iertarea sa la toți deopotrivă, de orice treaptă ar fi, carii vor depune armele și vor asculta de dînsul și de slujbașii săi. El obști acest decret în toate părțile prin obicinuiții curieri.²⁰³ Astfel, toată țara Ardealului, pînă la Solnocul din acest ținut, era acum supusă lui Mihai, deosebit numai de cetățile Husta și Uioara.²⁰⁴ Mihai începu a purta titlul următor: „Mihai, voivodul Țării Românești, al sfințitei maiestăți cezaro-crăiești consilier și locotiitor asupra Ardealului, și a oastei maiestăței dincoace de Ardeal și de părțile lui supuse căpitan etc.”^{205*}

*Bălcescu adaugă în manuscris: „A urma citind capitolul XVI din Bisselius sau parte din el”. Întrucît n-a mai făcut-o, reproducem cap. XVI din traducerea cronicii lui Bisselius, publicată de A. Papiu-Ilarianu în *Tesaur de monumente istorice pentru România*, I, 1862, pp. 136—137: „După care Mihai, învingînd și supuînd tot Ardealul, pre cînd se părea că, afară de *constanță*, nimic altă nu mai lipsea gloriei sale, trimise împăratului și *Cheile Daciilor*, în semn de deplină supunere. Iară împăratul, considerînd mulțimea și mărimea evenimentelor petrecute cu succes atît de ferice, într-un răstimp atît de scurt, a tresăltat de bucurie și prin epistole și cărți împărătești a celebrat într-un mod magnific faptele ducelui român către septemvîrii și mai-marii imperiului roman. Numele ducelui cîștigă prin aceasta o mărime și o celebritate neînchipuită, care-l răspîndi preste toată fața pămîntului, încît toată lumea era plină de acest nume, nemaiîndoindu-se de mărimea lui nici turcii, nici tătarii, carii toți tremurau de puterea armelor lui. Dar, din cauze mai de aproape, Mihai era în mare stimă la popoarele creștine, care cu plăcere și aplauze comentau faptele și virtuțile lui. Ce să mai zicem? După ce stinsese pe rebelii din Dacia și împăcase turburările și neliniștea popoarelor ei, prefăcuse în cenușă coloniile turcilor și devastase satele și orașele lor, după ce, în fine, culcă la pămînt și zdrobi atîta mulțime de barbari, *românul*, prin numele său, deșteptă în inimele muritorilor numele și memoria *arhanghelului Mihail*, ducelui oștilor cerești, care trîntise și alungase cîndva din ceriuri pre *bălaurul*, luceafărul diavolilor, împreună cu toți demonii, soții rebeliunei lui. Pentru aceea, în mintea popoarelor creștine se formă cu încetul părerea că, cu prea puțină schimbare de cuvinte, s-ar putea aplica foarte bine la Mihai-Vodă vechea cîntare de biruință a bisericeii, și mai ales acea parte în care preoții și sacrul cor cîntau: *Lăudați și preamăriți pre toți*

Oare ce s-o fi făcut nenorocitul Andrei Batori? Din ziua în care, cu desperarea în inimă, el fugi din cîmpul bătăii de la Sibiiu, i s-a pierdut urma. Nimeni nu putea spune unde se află. Rămas-a încă în țară, oprit de vro nădejde, sau că, pierzînd tronul, își părăsi și patria, silind numai a-și mîntui viața? Izbutit-a încă într-aceasta? Început-a oare în țară streină tristul și descoloratul trai al pribegiei, acea suferință crudă care usucă pe om fără a-l omori? Astfel se întreba toți în Ardeal, biruitori și biruți. Vai! În vreme ce trufașul său biruitor intra cu o pompă măreață în capitala sa, sărmanul Andrei, în colțul împotrivor al țării, răsplătea printr-o moarte cruntă nenorocirea de a domni.

El să trăsese, cum am văzut, din cîmpul bătăii, însoțit d-o sută inși călări, trecu pe lîngă Sibiiu și luă direcția Sighișoarei (Seghesvar), vrînd să se îndrepteze prin Moldova în Polonia, unde să aștepte vro ocazie priincioasă spre a-și dobîndi tronul pierdut. El ajunsese într-o fugă la Oltzina. Acolo calul său căzu în noroi și el trebui să-l lase, împreună cu multă avuție ce era pe dînsul, ca să scape cît mai iute în cetatea Odorhei,²⁰⁶ în săcuime, unde soții săi îl povățuiră a merge; aci el cercetă pe unde e mai bine a trece în Moldova.²⁰⁷ El dete aci porunci spre a ține în datoria supunerii pe săcui, de nu s-a revoltat încă, făgăduindu-le uitarea revoltei lor și că le va da vechea libertate. Dar toate era zadarnice. Poporul săcui îl ura de moarte;²⁰⁸ nobilii săcui, numai, care fusese la bătaie și aceia ce îi găsi pe la caselor lor priimiră bucuros a-l însoți și a ocroti fuga sa. Ei se temea a rămînea în țară de Mihai, iar mai cu seamă de ura înverșunată ce avea asupra-le compatrioții lor; ruinați prin libertatea ce Mihai-Vodă dedese țăranilor săcui, ei dorea încai să-și poată scăpa viața fugind în țară streină.

ostașii în genere, iară mai presus de toți pre M i h a i, ducele oastei învingătoare, care sfărîmă Bosforul prin puterea și virtuțile sale"
(n. ed.).

Pregătirile ce nobilimea trebui să facă pentru fuga sa sili pe prințul Andrei a aștepta pe loc trei zile, și această zăbavă fu peirea capului său. Văzînd el această întîrziere și gîndind că mulțimea soților săi să nu vădească mai mult dușmanului fuga sa, el hotărî a se despărți de dînșii. El lăsă în cetățuia Odorhei pe George Palatici, apoi, alegînd un număr oarecare din nobili spre a-l însoți, dete drumul celorlalți, mulțămindu-le de credința ce i-a arătat și povățuindu-i să meargă a se închina biruitorului Mihai, de la care crede că vor priimi iertare, și să aștepte în liniște vremea care Dumnezeu, ce ține în mîna sa ursitele împărățiilor, va însemna pentru mîntuirea Ardealului din puterea acestor biruitori streini.²⁰⁹ De acolo Andrei, lăsîndu-și bogatele sale vestminte de purpură spre a pune haine țărănești,²⁰¹ să îndreptă spre Moldova, depărtîndu-să mult de drumul cel mare, luînd potecile și făcînd ocoluri, spre a-și ascunde și mai bine fuga. După cîtăva cale, ajunse într-o vale unde găsi un izvor cu apa dulce și îmbelșugată; vederea locului plăcîndu-i cu deosebire, el să opri acolo, apoi, deschizînd sacul unuia din soldații săi, luă puțin vin și pîine, spre a potoli oarecum foamea și setea sa și a stîmpăra amarul inimei sale. Făcînd acest mic ospăț, el să adresă către acci ce-l încunjura și le zise: „Precum mîntuitorul Hristos, înainte d-a să da jertfă morții, făcu cina cea din urmă cu ucenicii săi și fu vîndut de Iuda, unul dintr-înșii, care îi întinsese cursă, asemenea și eu, căzut în nenorocire prin trădători, poate fac astăzi cea din urmă cină cu voi, pe care o consfințesc morții mele.“ Această presimțire a morții ce îl aștepta și pe care o și întîmpină în ziua următoare mișcă foarte inima sa ca și a tuturilor celor ce îl asculta. Plecînd din acest loc, ei ajunseră a doua zi în vederea munților celor mari ce țin pînă la hotarele Moldovei, în capătul ținutului orașului săcuiesc numit Csik, și sosesc la un loc pe care locuitorii îl numesc Sf. Thomas, după o biserică ce îi e consfințită. Acolo, în a șasea zi după nenorocita bătălie, se opri Andrei, gîndind că în aceste locuri va fi mai în siguranță împotriva curselor săcuilor. Aceste locuri, ca toate cele ce încunjur Ardealul, sînt aspre, muntoase, păduroase.²¹¹

Era între săcui un nobil din neamu lor, anume Blasie Ordög, care, prin facerile de bine ale cardinalului, ajunsese din stare săracă la o avuție însemnată. El nu vruse să meargă la bătaie, luînd de pricinuire starea cea rea a sănătății sale; dar îndată ce auzi despre învingerea și fuga lui Andrei, el puse să tragă clopotile, spre a aduna, după cum este obiceiul la țară, rudele sale, clăcașii și compatrioții săi și începu a-i ațîța spre a lua vrăjmășește în goană pe Andrei. El zicea cu o mare furie, la o nație acum destul de înfuriată, „că ei trebuie să arestuiască pe Andrei, uneltitorul atîtor rele, ca să merite binevoînța lui Mihai; că numele Bathori vecinic a hrănit nenorocirile publice și private și că este bine a-l stîrpi din țară; că trebuie a ucide p-acest popă nevrednic în pace și în război, ca să nu mai rămîie nimeni din această afurisită familie, spre a chinui țara prin tirania sa“. Nici că făcea trebuință de multe îndemnări, săcuii fiind însuflați de o ură omoritoare asupra numelui Bathoreștilor, căci mai întîi Ștefan Bathori și Sigismund Bathori în anii trecuți le răpise nu numai orice libertate, ci încă îi pedepsise foarte aspru pentru revolta lor și apoi îi supusese nobilimii ca niște robi vînduți. Ei căuta toate mijloacele spre a scăpa de această robire; pentru aceea ei mutase asupra lui Andrei toată ura ce hrănise către cei mai dinainte Bathorești și își făgăduia prin moartea sa d-a-și redobîndi libertatea și a să mîntui de o robire ocăritoare. Pentru aceea ei vroiră mai bine să piarză pe prințul Andrei și nobilimea săcuie, decît să piară ei însuși și să fie vecinic robi. Ei alergară toți din toate părțile, bătrîni și junî, care cu arme, care fără arme, unii împinși de furie și de îndrăzneală, alții de nădejdea jafului, închipuindu-și că Andrei cu nobilii ce-l însoțeau trebuie să aibă multe avuții cu dînșii. Întru aceasta nădejdea lor nu era cu totul înșălată. Prințul Andrei și suita sa aflaseră că sunt goniți de o ceată de săcui, dar nu o credea îndestul de mare spre a-i putea vătăma. Cu toate acestea, Andrei, nevrînd a fi întîrziată suita sa de bagajele cele multe, vrea

să le părăsească; dintr-altă parte, strîmtorile mocirloase nu-i lăsa a să prea grăbi.

Numeroasa ceată a săcuilor izbi pe fugari în poalele muntelui Sf. Thomas. Cînd să apropie prințul Andrei cu soții săi d-acest loc, pe aproape de scăpătatul soarelui, dete peste niște strîmtori, șanțuri, găsiră drumul acoperit de copaci și vro sută de săcui stînd în loc și așteptîndu-i. Ei întărise așa de bine acea strîmtoare, încît era siguri că nimeni nu va putea răzbi printr-însa. La stînga aceluia loc era un munte foarte nalt, ale cărui povîrnișuri era pline de păduri și de mărăcini. Cînd suita lui Andrei apucă de intră în acele strîmtori, cătînd mai mult la fugă decît la bătaie, săcuii o izbiră cu strigări mari deodată în față și în dos. Fugarii să opresc atunci bărbătește și să întocmesc spre bătaie. Săcuii, văzînd micul număr al protivnicilor lor, năvălesc cu mai mare foc asupra-le, descarcă în ei puștile ce aveau, apoi încep a zvîrli într-înșii cu săgeți, sulii, durde și lănci; alții, ca dușmanul să nu-i poată lovi, fiind ei călare și ei pe jos, răstoarnă caii, tîrînd plopi pe pămînt, dezrădăcinînd alți copaci și silindu-să în tot chipul spre a face lupta deopotrivă. Nu cu mai puțină înfocare nobilimea își apără viața și pe prințul său și răspinge cît poate izbirile țaranilor; mulți căzură din ambele părți, dar mult mai mulți din partea lui Andrei. Într-adevăr, căzînd fără veste în cursă, încurcați de bagajele lor, ei nu putea a se sluji cu folos de caii lor și nu le venea lesne a-și întrebuița armele împotriva dușmanului. Deosebit de aceasta, ei era foarte puțini și săcuii mai mult de opt sute. Pentru aceea, Andrei și nobilii, răzbiți de mulțime, încep a să trage înapoi răzlețiți; unii, perzîndu-și caii, să aruncă pe jos, pîntre stejari și crînguri și fug încotro pot. Țăranii săcui, mai ageri la picior și cunoscînd locurile, se urcă mai cu înlesnire prin strîmtorile și asprimile munților, caută, găsesc și ucid pe nobilii ce nu cunoșteau căile și sîngerează pînă în departe toate acele locuri de uciderile lor.²¹²

Prințul Andrei, rugat fiind de ai săi ca să fugă, să scape pînă cînd ei mai ținea frunte dușmanului, se și trăsese cu un mic număr, lăsînd drumul mare și luînd-o prin cotiturile muntelui. După ce a făcut ca vro două mii de pași, el fu silit, din pricina prăpăstiilor și-a greutateilor drumului, a-și lăsa călăria, cu atît mai mult că ca nu mai putea umbla, fiind cu totul obosită. Deci el începu pe jos a să urca pe munte, ajunge cum poate în locuri anevoie de apropiat și își îndreptează fuga spre părți nelăcuite. Lepădînd tot ce ar fi putut întîrzia fuga sa, cu patru soți ce din întîmplare găsise, el pătrunse pînă în adîncul munților. Prin acești munți, Ștefan, numit Negrul, era foarte trebuincios prințului, cunoscînd bine căile, dar fiindcă sîngele ce curgea din rana ce primise îi luă puterea și simțirile, Andrei și soții săi, temîndu-să ca dușmanii ce îi gonea să nu-l găsească și să-i răpească puțina viață ce-i rămăsese, îl culcaiă mai mort într-un loc umbrît și-l acoperîră cu frunze uscate. Vindecîndu-să dup-aceea și prin multe primejdii întorcîndu-să la casa sa, el povesti această barbară măcelărie.

După acest fel de îngropare a lui Negru, Andrei mai înaintă cîtva, doborît de sete, de căldură și de drum; în sfîrșit, făcîndu-să din ce în ce mai mult noapte, el și singuru soț ce-i mai rămăsese, un nobil credincios, anume Nicolae Mico, zăriră lucind în depărtare un foc. Ei se îndreptară spre acest loc numit Nascațat, care să străluci de atunci prin crunta dramă al căria fu teatru. Sosind lîngă acest foc care ardea în coliba unui păstor, Andrei, obosit de osteneala drumului, nu mai putea face un pas și, murînd de sete, ceru de la țăranul ce găsi într-acel bordei să-i dea de băut. Țăranul, neavînd altceva, îi dăte puțin zer. Prințul Andrei luă cupa și mai întii o întinse lui Nicolae Micu ca să guste, zicîndu-i: „Să bem aceste amărăciuni cu care viclenii și trădătorii ne-au adăpat indestul”.²¹³ El înghiți puțin, apoi trimise îndată pe țăran să-i caute puțină apă, dîndu-i un galben de aur unguresc, numai să vie

mai curînd.²¹⁴ Ieșind atunci din colibă, Andrei să duse de să întinse pe iarbă supt un copaci vecin, își rezemă capul de un trunchi pe jumătate putred și însărcină pe Micul să stea de pază, în vreme ce el să va odihni puțin, ca să poată apoi a-și urma drumul, făgăduind că va sta și el la rîndul său de streajă pînă cînd Micul va odihni.²¹⁵ Zăcînd astfel pe pămîntul gol, Andrei luă breviarul în mînă, se puse a ceti la lumina lunii ceasurile canonice și îndată, osteneala biruindu-l, somnul pe nesimțite îl coprinse.²¹⁶

În vremea aceasta, trupa săcuilor, urmînd deosebitele co-tituri și locuri grele pe unde Micul și Andrei fugiseră, sosesse cu o iuțime minunată și cad asupra țăranului, strigînd: „Ce procleți de nobili ai priimit în gazdă? De mu-ni-i vei da îndată, te vom ucide, după ce te vom face mai întîi a suferi mii de chinuri, călăule.” Spăimîntat foarte și neștiind ce vrea ei să facă, țăranul le spuse: „că doi inși intrase la dînsul, șăzuse puțin ș-apoi ieșise; că el nu știe de loc cine era ei și că gîndește că sunt ascunși p-acolo aproape”. Micu, auzind zgomotul acelor ce sosea și întrebările ce făcea țăranului, se duse spăimîntat de sculă pe prîntul Andrei și îi vesti că dușmanii i-au călcat, rugîndu-l să caute a scăpa cum va putea. Dar luna, ca cum s-ar fi temut a lumina fărădelegea, să ascunsese supt negrii nori, și în acel întunerec, Andrei, care nu cunoștea locurile, n-avea chip de scăpare.²¹⁷ El trimise pe Micu înaintea vrăjmașilor, spre a căuta a-i îmblinzi prin vorbe și făgăduieli.²¹⁸ Dar gloata săcuilor, furioasă, în loc d-a asculta rugăciunile lui Micu, întorc către dînsul armele lor; după ce să ocroti un minut cu sabia sa, Micu, plin de răni, fu prins viu. Se povestește că, doritor d-a scăpa mai curînd de viață și simțind pe gîtu-i tăișul ruginit al paloșului unui țăran, el îi întinse sabia sa, care era mai ascuțită, zicîndu-i: „Slujește-te cu aceasta, prietene, și nu mă mai sfîșia rănindu-mă cu arma ta fără tăiș”. Și zicînd aceste, el îi întinse gîtleju, ca să nu se zică că un viteaz a avut, ca un om fără inimă, capul tăiat pe dinapoi.

În vreme ce Micu era astfel prins și ucis, Blasie Ördög, de care am pomenit mai sus, împreună cu alți trei soți, iz-

bește pe Andrei. Împins mai mult de nevoie decît de vetejie, Andrei trase sabia cea lată ce purta la coastă și începu a să apăra cu o mîină slabă,²¹⁹ silind să nu moară fără răzbunare.²²⁰ El izbutise a răni pe unii din vrajmași, cînd Blasie, mai îndăminatic în luptă, îi dete o lovitură de săcure în frunte, făcîndu-i o rană mare dasupra ochiului stîng,²²¹ de unde începu sîngele pîriu a curge de-i acoperi vederea.²²² În această stare, nenorocitul Andrei încercă să fugă, dar, urmat de aproape de ucigași, el priimi cu o asemenea armă o altă rană în partea din dos a capului, dasupra grumazului,²²³ și, perzînd simțirile, căzu la pămînt, bătîndu-să în sîngele său.²²⁴ N-apucase încă să-și dea suflatu, cînd ucigașii, urîndu-li-să de vremea ce perdeau ca să-i smulgă un inel frumos de diamant, ce purta în degetul cel mic, îi tăiară degetul ca să poată lua inelul;²²⁵ apoi, apropiindu-se de dînsul, Blasie Ördög îi tăie capul,²²⁶ pe care, punîndu-l într-o sulită,²²⁷ îl luă cu dînsul, iar trupul îl lăsară în acel loc, despuiat de orice vesmînt și în prada fiarălor sălbatice.²²⁸ Această tragedie se petrecu lîngă satul Szent Domokos (Sf. Dominic). Astăzi încă, într-acel loc, țărani îi arăt locul unde fu omorît sărmanul Andrei și credinciosul său Mico.²²⁹

XXX

Astfel fu sfîrșitul lui Andrei Bathori, prinț, cardinal și episcop de Varmia în Prusia. El era de vîrsta de 28 de ani²³⁰ numai; nalt la stat, barba și părul capului galben, pe care, după ritul religiei, el avea obicei a le purta rase. Era d-un caracter dulce și blînd și mai bun pentru biserică decît pentru război. Din copilăria lui avusese plecare către călugărie. Din nenorocire, calitățile lui private chiar făcu dintr-însul un rău stăpînitor; ambiția de a domni îl perdu; el cumpără printr-o crudă moarte o domnire de opt luni asupra Ardealului și fu numai o jalnică pildă a ticăloșiei ursitelor omenești.²³¹

După arătarea unor analiști, nenorocirea în care pică Andrei și ungurii din Ardeal fură prevestite prin niște semne cerești. În luna lui iunie se ridică deodată despre apus o furtună grozavă, care îngrozi pe toți și pricinui multă stricăciune într-o parte mare a Ardealului. De dimineață norii se rostogolea unii asupra altora. Cerul întreg se întunecase; tunetul urla neîncetat; trăsnetul ce cădea; fulgerile ce strălucea prin întuneric, o ploaie deasă și repede și mai ales o vijălie grozavă spăimântase pe toți. Parte din acoperișurile caselor din Alba-Iulia fură ardicate, înălțimele zidurilor doborâte, precum și grajdurile din curtea prințului, care era foarte puternic zidite; păstorii pe drumuri fură răsturnați sau țirîți cu iuteală încotro nu vroia; mulți cai ce păștea pe la cîmp fură azvîrliți în Murăș, unde se înecară; o mulțime de stejari mari și pomi roditori fură smulși din rădăcină. Această furtună ținu ceva mai puțin d-un ceas și fu privită de toți ca prevestirea nenorocirilor ce sosiră cu cîteva luni în urmă. Într-aceeași vreme globuri de foc se arătară în deosebite locuri, răspîndind groaza. O mulțime de lupi se pogorîră cete-cete din munții numiți Meszes și se răspîndiră în șăsurile Ardealului și prin sate, asemenea și multe alte fiară sălbatice. Cinci zile înaintea bătăliei de la Sibii, toată noaptea se văzu flacări pe cer, astfel încît armata lui Andrei merse la drum luminată d-această minunată flacără. Cînd Andrei tăbări la orașul Szeredahely din pămînt săsesc, el văzu trecînd pe dinainte-i un arap negru, purtînd în mînă o coasă grozavă. El întrebă cine are o slugă cu un chip așa de neplăcut și toți magnații, după ce cercetară și căutară, îi răspunseră că un asemenea om nu se află în armie. Cu puține zile pînă a nu se întîlni Andrei cu Mihai-Vodă, el visă că picase în niște turme de țapi furioși și că d-abia scăpă, cînd niște porci îi sfîșiară mîntela și coiful. Încredințat că acest vis este un semn de rău, el îl povesti îndată la Alba-Iulia lui Ștefan Bathori și la alți. În vreme ce Andrei se scobora pe scara palatului său din Alba-Iulia,

ca să meargă la tabăra de la Sas-Sebeș, unul din pintinii săi de aur se sfărîmă, și cînd ieșea pe poartă își sfărîmă asemenea și încheitoarea mantelii sale. În sfîrșit, duhul de superstiție și de misticism al ungarilor merse pînă a crede că și schimbarea portului ce ei făcuse de vro cîțiva ani fuse un semn rău, care arăta că ei trebuie să sufere într-o zi jugul unei nații streine.²³²

XXXI

După uciderea lui Andrei, secuii se apu-cară a căuta prin păduri și prin strîmtori pe nobilii care umbla rătăcind prin întuneric. După ce îi ucise mai pe toți, se întoarse la locul luptei spre a culege jaful. Dar cu cît pusese mai multă grabă spre a cîștiga această pradă, cu atîta perdură din vreme spre a o împărți, certîndu-se, înjurîndu-se între dînșii, încît p-aci era să se înhațe la bătaie cu armele. Fură omorîți atunci, parte cu Andrei, parte în fuga lor, Ioan Beldi cu junele său fiu Pavel, Nicolae Mîco, frații Tomas și Emeric Besz, Francisc Romany, comis a lui Andrei, căruia scăpă viața în luptă omorînd un săcui ce-l amerînța cu moartea, Emeric Lazar, Francisc, numit cel Mare, Mihai Caraczoni, meșter căpitan d-artilerie, și mulți alți, vestiți prin meritul și avuțiile lor. „Să-cuii îi ucidea fără milă, încredințați că nimic nu putea fi mai folositor republicii săcuiеști decît moartea a tuturilor acestor oameni care îi ținuse într-o robie aspră, ca pe niște robi cumpărați cu bani. Ei credea că numai acest mijloc au spre a-și redobîndi starea lor cea dintîi și a-și asigura libertatea pe care o dorea cu înfocare.”²³³ Numai un singur nobil, Csomortany, bărbat vestit în războaie, scăpă în Moldova. Acesta este același care, după cum s-a văzut înapoi, fusese trimis sol de Andrei la Mihai-Vodă și care, cu toate că credința lui era bănuită lui Andrei, îl însoți în fuga sa. Dovadă puternică cită ușurința pun oamenii în bănuielile lor!²³⁴

Fu atunci o dispută între săcui, din care unii voia să păstreze în viață vro cîțiva din nobilii prinși, iar alții cerea ca să se omoare îndată „acești oameni nesuferiți și vrednici de ură”; se învoiră apoi a amîna pentru cîtăva vreme moartea unora dintr-înșii. Aceștia erau Ioan Iffiu, fratele lui Andrei, Ștefan Kabosi, Gaspar Palosi, Nicolae Bartacuti, Francisc Gereb și Wolfgang Lazar. Săcuii le leagă mîinile la spate și tot înjurîndu-i mereu îi pornesc ca să-i ducă spre Alba-Iulia, la Mihai-Vodă.²³⁵ Înaintea lor, Blasie Ördög ducea, înfipt într-o sulită, sîngeratul cap a lui Andrei Bathori²³⁶ învălit într-o pînză.²³⁷ Pînă a nu ajunge însă la Alba-Iulia, săcuii în cale uciseră pe prinșii lor; trupurile lor le aruncară într-un șanț lîngă Alba, iar capetele lor sîngerate și vinete le azvîrliră neîngropate în oraș. Blasie Ördög păstră numai pe Ioan Iffiu, pe un fiu al lui Nicolae Micu, anume Mihai, în vîrstă numai de 12 ani, și capul lui Andrei, pe care îl înfățișă lui Mihai-Vodă în 11 ale lui noiembrie.²³⁸

Puseseră capul pe o masă și Mihai cătă puțin la dînsul în tăcere, pînă cînd, văzînd pe doamna Stanca*, ce era lîngă dînsul, încîndu-să în lacrimi, o întrebă pentru ce plînge? — „*Pentru că — răspunse această miloasă și simțitoare femeie — aceea ce i s-a întîmplat lui se poate întîmpla și ție sau acestuia*“, arătînd pe fiu-său Pătrașcu. Această vorbă pătrunse inima oțelită a asprului domn și-i aduse aminte nestatornicia lucrurilor omenești. Cuprins de milă, el plecă capul cu întristare, lacrămile deodată îmbrobodiră fulgerarea ochilor lui și din inimă strigă: „*O, săracul popă! săracul popă!*“ Astfel plîns marele Cesar cînd văzu înainte-i capul dușmanului său Pompei.²³⁹

După aceasta, Mihai trimise acest cap, pus supt un disc, lui Malaspina. Acesta puse un zugrav de scoase un portret după dînsul, pe care îl trimise împăratului.²⁴⁰ Mihai trimise pe Ioan Iffiu în închisoare, la cetatea Deva și, după povața ce îi dete logofătul Teodosie, porni oameni să caute

*În manuscris: „Florica“ (n. ed.).

trupul lui Andrei, pe care îl găsiră gol, dar nevătămat de păsări și dobitoace, nelipsind de la dînsul decît degetul cel mic, care fusese tăiat de ucigători, după cum am spus. Trupul mortului fu pus într-un car și, ca să nu fie într-o asemenea stare expus privirilor, cînd băgară carul în oraș, îl acoperiră cu foi de copaci verzi. Astfel îl aduseră în Alba-Iulia, nouă zile după moartea sa. Îndată, cu mare îngrijire, din porunca lui Mihai, trupul fu investit cu haine mărețe, întins pe o piatră de marmură și acoperit cu o manta de purpură. Apoi îl duseră în templu cel mic, ca să stea pînă la ziua înmormîntării. Cîteva zile după aceea, după ce se adună acolo și deputații țării, convocați pentru deschiderea dietei, Mihai trimise de aduse și trupul lui Balthazar Bathori, pe care prințul Sigismund pusese de-l îngropase fără nici o cinste în cetățuia de la Szamosujvar, și apoi se făcu înmormîntarea lui Andrei cu o pompă de tot crăiască.²⁴¹ Cusciugul era purtat de doi juni nobili²⁴² și încungiurat de toți boierii rumâni. Armăsarul lui, frumos împodobit cu toate armele sale, urma după cusciug.²⁴³ Apoi venea Mihai însuși cu fața întristată, cu o mulțime de nobili, ofițeri și popor.²⁴⁴ Înainte și înapoi pîșeau cu toată cuviința oștile înarmate și în bună rînduială. Apoi preoții, cîntăreții și faclele nu mai avea număr.²⁴⁵ Astfel duseră trupul lui Andrei în biserica cea mare și îl puseră în acel monument ce el, în viață fiind, zidise pentru frate-său Balthazar. Acolo trupul ambilor frați fură împreunate.²⁴⁶ În același templu zăcea de mai multă vreme îngropați doi alți călugări, bărbați mari și puternici, care periră cu aceeași moarte ca Andrei: cardinalul George Martinuție, ucis din porunca împăratului Ferdinand, moșul lui Rodolf II, și episcopul Oradiei, ucis de Griti.²⁴⁷ Blasie Ördög, ucigașul lui Andrei, în loc de răsplata ce aștepta de la Mihai, fu osîndit a i să tăia capul pentru fărădelegea ce făcuse.²⁴⁸ Toată prada ce săcuii luaseră de la Andrei și soții [lui], în aur și argint, din porunca lui Mihai fu vîrșată în vistieria țării.²⁴⁹

Mila, îndurarea și generozitatea ce arată Mihai-Vodă către cainicul său dușman mări favorul popoarelor pentru dînsul, trase inimile nobilimei Ardealului și lauda tuturilor națiilor streine. Nobilii Ardealului simțiră mai ales atunci că, urîți fiind de moarte de popoare, singura lor scăpare e Mihai acum. Ei gîndiră că, de au pierdut cîrmuirea țării și au căzut supt un stăpînitor de alt sînge, încai să caute a-și păstra starea și viața. Aceste într-adevăr era atunci foarte amerințate. Am văzut înapoi ce fel ura și trata săcuii pe nobili. Ostașii mercenari, unguri, poloni, sîrbi, cazaci și alții, răspîndindu-să prin țară, nefiind supt ochiul strașnic al domnului, necăjea încă pe locuitori, iar mai ales pe nobili, făcîndu-i să simță toate relele războiului. Apoi, chinuita nație a românilor din Ardeal, cum află de învingerea de la Sibiu, se ridică în picioare groaznică, înverșunată, amerințătoare.²⁵⁰ Cu cît fuseseră ei mai cumplit împilați de nobilii unguri, cu cît mai mult înecaseră în inima lor suferințele lor și ura ce avea către dînșii, cu atît izbucnirea acestii uri fu puternică și pustietoare. Românii ardeleni cuvînta astfel și într-un chip simplu către unguri: „Sunteți niște venitici care ați venit prin silă de ne-ați călcat țara, ne-ați răpit pămînturile, drepturile, viața, ne-ați chinuit și ne-ați aruncat în cea mai cumplită robire. Între noi și între voi n-a domnit dreptatea sau simtimentul omeniei, ci numai sila; acum, că ne-am deșteptat, că ne simțim puternici, vrem să intrăm în drepturile și pămînturile noastre, ce ne-ați răpit odinioară; vom lua, dar, pe seamă-ne moșile și casele voastre, iar pe voi vă vom ucide sau vă vom goni, ca să curățăm țara de voi.” Aceste idei și simtimente povățuiră toate revoluțiile făcute sau încercate de români de la năvălirea ungarilor pînă astăzi. Astfel revoluțiile veacului de mijloc, acea de la 1437, răscoala de la 1599 pînă la insurecția lui Horia de la 1784 și revoluția de la 1848 fură mai mult inspirate de setea răzbunării decît de dragostea libertății, și pentru aceea românii nu-și putură asigura

libertatea; căci libertatea triumfează fără a-și răzbuna; altminterlea ea nu mai e libertate, ci numai răzbunare. Niciodată și nici într-un loc libertatea nu s-a putut întemeia prin călcarea dreptății și prin cîmuirea groazei. Libertatea nu să ține și nu se întemeiază prin tiranie, ci numai prin libertate.

Românii, crezînd a-și asigura libertatea și a stinge aristocrația, se punea de ucidea la aristocrați și pustia acareturile lor; și fiindcă mai adesea nobilii apucau de fugă, ei își vărsa furia mai mult asupra bieților burgheri unguri duprin orașe; și cum trecea furtuna, aristocrația era iarăși în păr și românul iar cădea în gheara ei. De asemenea mai mulți domni români din principate, dușmani ai aristocrației, printr-un guvern de teroare, credea că fac ceva ucigînd la boieri, în loc de a ucide boieria; toată schimbarea era de persoane, dar duhul de castă și instituția să păstra, ba încă să mai întărea prin interesul ce însufla oamenilor cei prizonieri și împilați.

Revoluția de la 1848 din Țara Românească singură pricepu că, spre a asigura libertatea, trebuie a lăsa pe boieri a putrezi în pace și a ucide boieria prin proclamarea dreptului comun.

Românii ardeleni n-au priceput aceasta nici la 1848, cu atît mai mult ei n-o pricepu la 1599. Ei nu gîndea că nu e nici drept, nici folositor, nici cu putință de a curăți țara Ardealului de toate populațiile streine, care fac mai de a treia parte din totalul populației; ei uitară că o posesie îndelungată aduce drepturi pozitive și netăgăduite, că o naționalitate, oricît de mică va fi, trebuie respectată, căci sfînt e dreptul ce are ea de a trăi în pămîntul ce ocupă; că acest drept natural e pe dasupra oricărui drept istoric, de vreme [ce] pămîntul este al oamenilor, iar nu oamenii ai pămîntului. Problema de dezlegat în Ardeal era și este nu cum vor face românii, ungurii, sașii și săcuii ca să rămîie numai ei singuri într-acea țară și să gonească pe celelalte popoare, ci, proclamînd dreptul comun sau egalitatea pentru individe și naționalități, să caute mijlocul de a armoniza împreună, alcătuiind un stat federativ. Fără

îndoială că numărul românilor în Ardeal le asigura în orice caz o preponderență naturală și dreaptă în treburile țării și prefăcea oarecum Ardealul într-o țară românească.

Astfel românii și ungurii la 1848, luptându-să unii împotriva celorlalți, pleca de la aceleași principii greșite și căzură supt același jug.

XXXIII

Așa și la 1599, românii ardeleni, ridicându-să, nu se purtară ca un popor mator, însoțit de dragostea libertății, prin care purtare ei ar fi împus și lui Mihai și asupritorilor lor și ar [fi] silit și pe unul și pe ceilalți a-i întregi în drepturile lor naturale și soțiale, ci, setoși de răzbunare, se apucară să plimbe torța și paloșul prin palaturile nobililor. Mulți nobili periră atunci. Cei mai mulți scăpară, unii afară din țară, alții supt protecția lui Mihai. Acesta nu putea să sufere asemenea neorînduiri, care se descărca asupra-i. Bănuit încă pînă a nu intra în Ardeal, de unguri, că lucrează prin preoții români a scula pe țărani împotriva nobilimii ungurești, el dorea să dovedească neadevărul acelor bănuiri, cu toate că, după intrarea sa în Ardeal, el fu îndemnat spre uciderea nobilimii ungurești nu numai de către românii ardeleni și o seamă de boieri, dar încă și de un număr însemnat din cei mari ai Ardealului, în capul căroră era episcopul catolic Dimitrie Naprazdi. O politică fără inimă ar fi îndemnat poate pe Mihai a-și asigura stăpînirea Ardealului prin nimicnirea aceștii aristocrații puternice, care totdeauna era să-i stea împotrivă; dar inima sa, dorința d-a-și da un nume mare și bun în Europa, care își ațintise ochii acum asupra-i, îl depărtă de la o asemenea faptă, preferînd a încerca cu binele a-și trage inimile nobililor unguri. Din nenorocire, el nu se mulțumi numai a-i tolera și proteja, ci se încungiu de dînșii, le încredință posturile cele mai însemnate în armie și administrație și împărți iarăși între dînșii averea confiscată de la cei uciși în bătaie sau

care pribegiseră.²⁵¹ Umilința ce arăta către dînsul acești aspri și trufași nobili și setea cu care vîna favoarea lui înșălă pe Mihai. El crezu că ei nu vor mai ridica niciodată capul lor, după ce l-au plecat atît de gios. El socoti că va găsi un reazăm și o putere într-înșii și că prin ei va trage inima întregii nații ungurești și va deschide un cîmp mare la întinsele și ambițioasele sale proiecte. Aceasta îl orbi și îl făcu de împinse pînă la nesocotință generozitatea sa către dînșii; și cu cît ei stăruia în învinovățirile și bănuielile lor, cu cît ei complota și umbla mai rău să-l surpe, cu atîta el să arăta mai îndurător către dînșii, încît generozitatea lui ajunsese o slăbiciune care îl perdu.

Aceasta îl făcu că el, după ce domoli setea de răzbunare a țăranilor români, nu le dete libertatea, spre a nu vătăma interesele nobililor. Adevăr că el nu putea lucra în Ardeal împotriva de ce făcuse în Țara Românească. Nenorocitul *așezămînt de rumânie* ca un butuc îl ținea în lanț și-l tîra spre perzare. El dedese libertatea săcuilor nevoit fiind și fiindcă aceștia numai de puțină vreme o perduseră și o dorea cu înfocare. Dar românii de mai multe veacuri își perduse libertatea și fiind și mai numeroși, paguba ce ar fi simțit nobilii unguri ar fi fost mult mai simțitoare. Apoi săcuii era o populație foarte războinică, în vreme ce românii, supt împilare, uitaseră pînă și întrebuințarea armelor ce stăpînii lor nu le lăsa să aibă. Apoi Mihai, ca toți războinicii, credea mai mult în soldat decît în popul; duhul lui era mai mult de concherant decît de naționalist. Nobilii, în ochii lui, era reprezentanții popoului, nația armată, și pe arme voia a se întemeia.

Mihai socoti să urmeze în Ardeal, în privința românilor, politica Corvinilor, adecă a ușura oarece sarcinile țăranilor, a-i ocroti în contra abuzurilor nobililor și a înălța mai mulți dintr-înșii în treapta de nobili, ca astfel nația să fie reprezentată în dietele țării. Dar am văzut mai înapoi că această sistemă nu adusesese mari foloase românilor, căci nobilii lor, dobîndind interese împotrivoare gloatei poporului, se alia cu ceilalți nobili unguri și se lepădau și de naționalitatea lor. Datoria lui Mihai ar fi fost

de a da românilor libertatea din obăgie și proprietate de pământ spre cheazăuirea acelei libertăți și a da nației o reprezentare deosebită în dieta celor trei nații. Astfel el ar fi dat stăpînirii sale în Ardeal o temelie neclintită. Niciodată ocazie mai bună pentru aceasta nu se înfățișă ca acum, îndată după bătălia de la Sibiiu, cînd ungurii, îngroziți, amorțiți cu totul, se mulțumea de li s-ar fi lăsat măcar viața. Mai tîrziu Mihai în zadar vru; anevoințele crescuseră prea mult: ocazia trecuse. Și nu trebuie a crede că noi aci judecăm pe Mihai după ideile de democrație ale veacului nostru, iar nu după-acele a veacului său; căci urma ne va dovedi că aceste idei era bine simțite atunci și chiar de Mihai.

De asemenea idei inspirat, Mihai-Vodă deschise la 20 noiembrie, în Alba-Iulia, adunarea generală, în care el făgădui că va păstra constituția țării și toate privilegiile, libertățile și daniile nobililor, afară de cele făcute de Sigismund. Reprezentanții depuseră jurămîntu de credință și, spre răspuns la cererile domnului d-a i să da provizii și bani pentru ținerea oștilor, s-a orînduit ca de fiecare casă sau poartă (cum să zice în Ardeal) să se dea cîte opt măsuri de făină și opt măsuri de ovăz sau orz și de la 10 case cîte o vită de tăiat, și, fiind omul sărac, în lipsă de vită, să dea trei oi. Asemenea se hotărî ca, de vreme ce s-a dat libertatea săcuilor, aceștia să aibă a da, după vechiul lor obicei, cînd se schimbă domnul sau cînd să însoară, din șase boi unul pe seama domnului. Această dare se numea de secui *friptura de bou*. Încît pentru bani spre purtarea războiului, se hotărî ca să dea de fiecare casă, fără a fi nimeni scutit, nici domnu, nici boierii, cîte șase florini; trei florini să se dea pînă în 25 zile, socotindu-să din ziua publicării decretului, iar ceilalți trei, cu 25 de zile mai tîrziu. Toate celelalte articole [ce] se încheiară atunci și fură coprinse în actul general al dietii, ce se întări de Mihai-Vodă și se publică,²⁵² privesc numai interesele nobililor: dă voie unora dintr-înșii a se întoarce în țară,

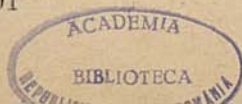
asigură libertatea săcuilor, iar pe români, fără nici o ușurare, îi lasă în starea de obagi ai nobililor. Astfel Mihai trădă misia sa în Ardeal și meritu d-a cădea.

XXXIV

În vremea aceasta se răspîndi faima în Ardeal cum că o oștire turcească ar fi intrat în Țara Românească pe la începutul lui dechemvrie, și mulți se îngrijiră; dar aceasta peri îndată, lămurindu-să cum că turcii, ce într-adevăr intraseră în țară, cu toate că bine armați, după obiceiul lor, era însă puțini și veniseră numai ca să cumpere miere și unt, aceea ce făcînd, ieșiră din țară fără a vătămă pe nimeni. Cu toate acestea, Mihai, îngrijindu-să, porni o mie de călăreți în Țara Românească, care să împedice astfel de venituri ale turcilor și să apere țara.²⁵³ Scurt după aceea, Mihai porni și pe fiu-său Pătrașcu în Țara Românească, cu o seamă de oaste, spre a cîrmui țara în locul lui, și-i dete de curator pe Pancratie Sennyei, pe care, însă, după o lună îl rechemă înapoi, nu se știe din ce pricină.²⁵⁴ Mihai poruncise la o seamă de nobili din Ardeal ca să însoțească pe Pătrașcu în Țara Românească. Dar ei începură a tremura toți, gîndind că merg la peirea lor de se vor duce în Țara Românească și rugară pe Mihai d-a amîna deocamdată pornirea lor, la care el se învoi.²⁵⁵

La sfîrșitu dietii, Mihai puse de aduse la Alba-Iulia vistieria prințului Sigismund, ce el pusese în cetățuia Vecs, supt paza lui Ștefan Bodoni. Era un număr însemnat de vase de argint: cupe, talere, discuri, vasuri și, între altele, niște cupe de argint așa de mari, încît doi oameni abia putea duce una goală*; pe lingă aceste mai era po-doabe de cai, platoșe, șeli garnisite cu pietre scumpe și diamanturi, săbii, pumnaluri, paloșe, hangeruri, săcuri și alte lucruri asemenea; apoi mai multe vesminte scumpe,

* În manuscris: „unul gol” (n. ed.).

prețuite 32 mii florinți, din care unul împodobit* cu diamanturi era prețuit 15 mii florinți, pe urmă un mare număr de monete de aur, numite de Portugalia, din care una** făcea 10 galbeni de aur. Când intra Mihai ca să vadă această avuție în casa unde era așezată, răpit de mirare strigă: „Ce de bani am să fac d-aci ca să-mi plătesc ostașii și oamenii mei“. Prețul să ridica într-adevăr la mai multe sute mii de florinți.²⁵⁶

Mihai își așază apoi oștirea în deosibite comitaturi pentru iernat, împărțind-o mai ales prin cetăți; dar oarecare eccesuri ce făcură ostașii, iar mai ales ungurii, sîrbii și cazacii, ridicară plîngerî din partea lăcuitorilor, iar mai cu seamă din partea nobililor, care alerga la Mihai vîltîndu-să. La aceste plîngerî, Mihai răspundea adesea cu bunătate, zicînd că aceste se fac fără știrea lui, făgăduind că va pedepsi strașnic pe cei vinovați; că de vreme ce, din mila lui Dumnezeu, Ardealul este acum al lui, el se va sili spre a face să domnească într-însul pacea și liniștea și ca nimeni să nu încerce vro pagubă.²⁵⁷

În vremea aceasta, coprins de mînie asupra lui Ioan Maro, puse să-l caute și să-l gonească prin toată țara pînă îl vor prinde. Este știut că acest sicritar al lui Mihai dezvălise mai întîi prințului Andrei proiectul stăpînului său d-a năvăli în Ardeal. Mihai îi iertă cu generozitate această vină; dar, în ajunul bătăliei de la Sibiu, nemulțumitorul Maro trecuse din tabăra lui Mihai în cea a lui Andrei, nădăjduind că acesta va izbîndi. Mihai, care iertase întîi pe Maro, intră într-o mînie furioasă la această nouă a lui trădare. Maro, care aflase mînia domnului asupra-i, ră-tăcea pe ascuns într-o parte și într-alta, în sate și orașe, pe la deosebiții nobili, căutînd vro ocazie spre a fugi în Ungaria. Astfel umblînd, el să duse din întîmplare sau într-adins la Ștefan Tholdi, nobil ungur, rugîndu-l a-i da un azil ca să scape de goana ce-i dă Mihai. Tholdi îl priimi și îi făgădui că va fi în siguranță în casa lui; dar temîn-

* În manuscris: „una îmbodobită“ (n. ed.).

** În manuscris: „unul (n. ed.).

du-se de Mihai și dorind a dobîndi favorul său, îi descoperi îndată că Maro este ascuns la dînsul. Tîrît la Alba-Iulia, Maro fu dus înaintea lui Mihai, care, după ce îl muștră pentru fărădelegea lui, îl dete pe mîna călăilor, harnici a chinui pe vinovați. Aceștia îl legară strîns de picioare și de mîini la un stîlp, care se afla într-una din mahalalile Albei; apoi îi ciontiră mai întîi picioarele, pe urmă genunchii unul după altul și în sfîrșit brațele pînă în coate. Trupul lui, sfîșiat și despuiat de toate vesmintele, rămase două zile în privirea tuturilor, acoperit de noroi și de sînge.

Dar să întoarcem mai bine ochii de la această urîcioasă priveliște, tînguind barbaria acelor timpuri.²⁵⁸

XXXV

Mihai-Vodă trimisese o deputație de două persoane, între care și Petru Ormeni,²⁵⁹ ca să meargă la Praga să vestească împăratului norocita biruință asupra lui Andrei și coprinderea Ardealului. Ajungînd deputația la Viena și dînd lui arhiduca Matei această învesilitoare știre, el puse îndată a să cînta în toate bisericile *Te Deum laudamus* și, poruncind să ducă toate tunurile pe bulevarduri, sloboziră mai multe salve de artilerie spre semn de bucurie. Arhiduca Matei dăruî căpeteniei deputației un lanț de aur și la soții săi cîte un pahar de argint suflat cu aur; apoi deputația porni înainte și se duse la Pilsen, unde găsi pe împăratul.²⁶⁰ Ea raportui împăratului de izbînda dobîndită. Această ambasadă fu vesel priimită de mărirea sa și, fiind bine dăruită, priimi poruncă a să întoarce înapoi.

Împăratul scrise îndată papii, vestindu-i norocita coprindere a Ardealului și (necunoscînd încă moartea cardinalului) plîngîndu-să foarte de purtarea cardinalului, învinovățîndu-l că este în înțelegere cu turcu, și rugînd pe sfinția sa d-a-l afurisi și a-i lua înapoi pălăria de cardinal. Într-aceeași vreme, sosi la Roma și scrisorile episcopului

Malaspina, care vestea moartea cardinalului. Tot atunci solul craiului Poloniei făcu cunoscut că învingerea și moartea cardinalului adusese mari neplăceri la toată curtea craiului Poloniei și că toți strigă împotriva Malaspinii. Cu ocazia acestor deosebite scrisori, papa convocă la 12 ianuarie 1600 o congregație de 19 cardinali, ca să chip-zuiască de trebuie a cere vro satisfacție și a huli omorîrea cardinalului. Papa mai întâi și apoi cei mai mulți din cardinali fură de părere „că nu trebuie deocamdată a proceda nici cu cenzura, nici a cere vro satisfacție despre moartea cardinalului, cu atît mai mult că el fusese ucis în război, purtînd arme și într-o haină și meserie deosebită de cea de cardinal; că nu se știe cine l-a ucis și dacă aceia știa sau nu că ucid un cardinal, nici dacă sunt ei catolici sau schismatici și afară de jurisdicția sfîntului scaun; că, înainte d-a proceda la afurisanie, trebuie a face vro formă de judecată pe care, în acea nehotărîre, nu știe de unde s-o înceapă; c-apoi cu aceasta papa ar supăra pe împăratul și pe prințul Țării Românești, pentru pizma acestora asupra cardinalului, a cărui memorie ei se vor sili a o înnegri cît vor putea; că în acel caz ei ar putea privi ca făcute indirect împotriva lor acele proceduri și cenzuri și vor face a se compune cărți împotriva cardinalului, în care nici colegiul cardinalilor, nici sfîntul scaun nu vor fi cruțați; că mai bine este să aștepte sosirea nunțiului Malaspina, care acum lăsase Ardealul și se afla în cale spre a să întoarce la Roma, și de la care vor afla mai multe și mai deslușit și vor ști ce este de făcut.²⁶¹

Se vede că mai tîrziu papa se hotărî a pedepsi uciderea cardinalului, osîndind, după cum spune analistu Timon, pe toată nația săcuie la un post strașnic de o sută de ani.²⁶² Malaspina întorcîndu-să la Roma, papa îl făcu [să] simță că aflase purtarea lui, căci îi porunci să se tragă în episcopatul său, unde muri de mîhnire, ducînd dorul pălăriei de cardinal.²⁶³

Ci dar în mijlocul acestor vremi, la 2 noiembrie., generalul Basta, pe care arhiduca Maximilian, despărțindu-să la Viena, îl lăsase locotenent în locu-i la Casovia și în Ungaria de Sus, însoțit de Mihai Sekeli, Pavel Nias și David Ungnad, se duse cu oștile lor la Oradea Mare, purtând cu dînșii și o mare sumă de bani ce împăratul trimisese la Casovia pentru plata armiei. Ei vroia să vie în Ardeal spre a da ajutor lui Mihai întru coprinderea acestii țări, când aflară că Mihai a și izbutit a coprinde această țară fără a mai aștepta ajutorul lor.²⁶⁴ Cu toate acestea, Basta hotărî a intra cu armia sa în Ardeal, cu pretenție d-a cîrmui țara în numele împăratului. David Ungnad, sfetnic însemnat al împăratului, strălucit prin multe solii la Constantinopol și într-alte părți, apucă înaintea lui Basta și, însoțit de Petre Lasli, sosi în 12 noiembrie. la Alba-Iulia, spre a curteni pe Mihai-Vodă despre norocita sa biruință. Acesta le dete audiență a doua zi, în 13, la 8 ceasuri de dimineață, primiindu-i foarte bine. După aceea le trimise acasă capul lui Andrei Bathori, pe care îl bălsămise. Ungnad puse îndată de scoase un portret după cap, foarte asemănat. În 17 noiembrie, când Ungnad voi să plece, Mihai, care priimise în dar de la dînsul un band de aur mare, pe care era 10 portrete ale împăratului, îi trimise și el, printr-unul din cei mai mari ai săi ofițeri, o harșă frumoasă, rugîndu-l s-o priimească cu bunăvoință. Ungnad priimi acest dar arătînd o mare mulțumire și apoi porni din Ardeal.²⁶⁵

Mihai-Vodă, aflînd de venirea lui Basta, trimise îndată vro mie de oameni către cetatea Husta dupe Mureș, care e cheia drumului ce din Polonia, Ungaria și Moldova duce în Ardeal. În această cetate era o garnizoană de 19 companii de trabanți, cărora se poruncise d-a să ține bine acolo pînă la cel din urmă om; dar ei, văzînd cetatea ocrotită și izbită, perdură curagiul și se închinară, cu condiție că li să va cruța viața. Întrînd valonii lui Mihai în cetate, puseră mîna pe avuții neprețuite, căci acolo Bathori

și mulți nobili își lăsase averile lor. Spun că aceste averi se urca la 10 milioane.²⁶⁶ Tot atunci Mihai coprinse și Lipova și alte orașe din Banat.²⁶⁷

Basta, intrînd în Ardeal, prinse la Somlyo pe Ștefan Bathori, care fugise acolo de la cetatea Husta. El îi făgădui că îi va dobîndi iertare de la împăratul dacă va mijloci predarea cetății Uioara, cea mai puternică a Ardealului, și unde era atunci în garnizoană 2 000 de trabanți cu multe arme. Ștefan Bathori priimi a-și cumpăra libertatea prin predarea Uioarei. Mihai se grăbi a trimite o garnizoană în acea cetate. Astfel acum, prin predarea acestii din urmă cetăți, Ardealul întreg căzu sub stăpînirea lui Mihai.²⁶⁸

Atunci pentru întiași dată se întîlni în fața Mihai cu Basta, a cărui nume era menit a fi înscris cu sîngele său în istoria vieții sale. Ei nu se plăcură; după ce își arătară antipatia lor în public prin vorbe amari și împungătoare ce unul zicea asupra altuia și mușcîndu-se prin satire, împrejurările îi aduse îndată a și-o arăta prin fapte.²⁶⁹

Să ne oprim puțin asupra acestui geniu fatal al eroului român.

George Basta era de neamul lui arnăuț, dar născut într-un sat numit La Rocca, lângă Tarent, la anul 1547. Tatăl său, Dimitrie, nobil din Albania, își părăsise țara împreună cu alte familii, spre a scăpa de tirania otomană, și trecuse în Puglia, sub umbrirea craiului Spaniei, care îi făcuse o pensie anuală și îi dedese comanda unei companii de lănceri, tot arnăuți, cu care îl trimise la Milan. El luă de soție o damă din Alexandria și avu doi feciori, din care cel mai mare, Nicolae, ajunsese locotenent-general de cavalerie în armia craiului Spaniei. Cel de-al doilea, George Basta, intră la 14 ani ca soldat în compania tatălui său, apoi, după moartea lui, trecu ca stegar în compania fratelui său. El ajunsese curînd locotenent în acea companie, pe urmă căpitan de archibuzieri călări, căpitan de lăncieri, sfetnic de război. El comanda un regiment de călărime de arnăuți, cînd duca de Parma fu numit cîrmuitor în Țările de Jos, la 1579, și el se perfecționă în meseria armelor sub acest mare căpitan, care, recunoscînd

meritul lui Basta, îl făcu comisar general de călărime la anu 1580. El se deosebi în asedierile cetăților Anvers (1584) și Buona (1588), însoți în Franța pe duca de Parma în ajutorul Ligei, în anii 1590 și 1592; asemenea făcu parte din expediția com[i]telui Carol de Mansfeld în Franța, la 1593. După aceea merse de făcu cîteva campanii în Ungaria, se întoarse iarăși în Țările de Jos la 1596 și, la 1597, fu cerut de împăratul la Filip II, craiul Spaniei, ca să-l lase să intre în slujba sa și, dobîndind[u-l], îl numi general de artilerie și guvernator al cetății Vienii și apoi general în oastea arhiducei Maximilian, fratele împăratului.

El era mare și plin la trup, gras la față, ochii mari și privirea aspră, gura potrivită, dar buza de sus cam ridicată, fața măslinie; caracterul fizionomiei lui arăta viclenie; iar caracterul lui moral vom lăsa ca faptele lui să ni-l vedească.²⁷⁰

XXXVII

Mihai-Vodă se supără de venirea lui Basta, nu voi în nici un chip a-l cunoaște ca general-căpitan al țării, zicînd că el este numit căpitan-general și prinț vasal și tributar al împăratului. [El] făcu cunoscut lui Basta că, de vreme ce a biruit pe cardinalul fără ajutorul nimului, va putea păstra prea bine țara în supunere, și el ar face bine a se trage în Ungaria de Sus, căci n-are trebuință nici de dînsul, nici de oștile sale.²⁷¹ Dar Basta, care era sigur a dobîndi el de la împăratul cîrmuirea Ardealului, nu numai că nu voi a asculta cererea lui Mihai, dar încă pretinse să puie garnizoane nemțești prin cetățile Ardealului, silind pe Mihai, în numele împăratului, a primi aceasta măcar pe o vreme, pînă cînd Ardealul va fi cu totul liniștit și nu va mai avea a se teme de năvălirea streinilor.²⁷² Mihai-Vodă, care priimise în numele împăratului, și numai ca locotenent al lui, jurămîntul de credință al țării Ardealului, jurase asemenea că va păstra toate priveleghiurile și

drepturile acestii țări. El era hotărît a-și ține jurământul chiar împotriva împăratului, al cărui scop înțelese că era a reduce țara într-o provincie a împărăției, iar nu a o ține ca o țară deosebită, liberă și numai dajnică coroanei sale, după cum se făgăduise întâi. Afară de aceasta, Mihai nu voia a lăsa din mină-i guvernul Ardealului, pe care îl cîștigase cu sabia, și a-l vedea mai ales trecînd în mîinile lui Basta, pe care de acum nu-l putea suferi.

Peste puțin, ura acestor doi oameni se vădi publicului într-o ciocnire care fu p-aci a aprinde flacărele războiului între dînșii. Basta, spre a începe îndeplinirea voinții sale d-a pune garnizoane din oștirea sa prin cetăți, trimise o ceată de germani ca să intre în cetatea Husta după Tisa. Dar comandantul român ce Mihai pusese în acea cetate nu voi să primească înăuntru oamenii lui Basta și, închizîndu-le porțile cetății, îi respinse înapoi cu vorbe răstite. Oastea împărătească fu nevoită a petrece noaptea acea în cîmp pe o brumă și un frig mare și pe urmă a să întoarce îndărăt. Basta, aflînd aceasta, să înfurie foarte și îndată începu a se găti de război, trimițînd să-i vie călărimea din Silezia și pedestrima după mărginile vecine ale Ungariei și întocmindu-și astfel o numeroasă oaste supt arme. Mihai nu se lăsă mai în urmă și își strînse și el pe lîngă sine toate puterile. Amîndouă taberile era acum gata a începe război între dînsele și a să dumica una pe alta. Dar jurisconsultu Petz, om îndemînat, ce să afla atunci în Ardeal, alergînd cînd la Mihai, cînd la Basta și arătîndu-le primejdia în care se espune creștinătatea deschizîndu-să între [ei] un război civil, pre cînd Ibrahim-Pașa, în Ungaria, începu a amerința prin mișcări războinice, izbuti, prin autoritatea cuvintelor lui, a-i împăca. Și, deși ei urmară a se urî în inimă, dar în vederea oamenilor trăia în pace.²⁷³

Mai apoi însă, rugat de Petz, Mihai priimi în 24 dechembrie, în cetatea Husta, pe lîngă garnizoana românească, și 200 de soldați ai împăratului. În orașele Tatta și Somlvo încă era niște cete de nemți.²⁷⁴ Iar în celelalte cetăți, Mihai nu lăsă să intre garnizoane împărătești, zicînd că aceasta este împotriva privileghiurilor și libertăților țării²⁷⁵

și că acum războiul încetînd într-această țară, el n-are trebuință d-alte puteri, decît d-ale lui.²⁷⁶

Aflînd el prin comisarul împărătesc Petz că împăratul voiește a da cîrmuirea Ardealului lui Basta, se mînie foarte de înșălăciunea, nemulțumirea și perfidia împărătească și strigă tare că în această revoluție Ardealul a dobîndit mai mult un stăpîn puternic, al cărui jug nesuferit o va împovăra, decît un apărător împotriva puterii turcești.²⁷⁷ Mihai împruță încă prin vorbe amari cruzimea, scumpetea și obrăznicia cu care puțin mai nainte oamenii împărătești trataseră Ardealul.²⁷⁸ În urma acestora, domnul făcu sfat cu toți boierii români și nobilii Ardealului, arătîndu-le lupta ce are cu oamenii împărătești pentru drepturile țării. La acest sfat toți fură de părere și îndemnară pe Mihai ca să ție domnia acestii țări, fiind numai tributar către împăratul. Spre a face cunoscut împăratului această hotărîre a țării, Mihai îi trimise îndată doi soli, pe banul Mihalcea și pe logofătul Stoica, cei mai străluciți din sfetnicii lui.²⁷⁹ Aceștia, sosind în 13 ianuarie (1600) la Pilsen, înfățișară mai întîi împăratului, din partea lui Mihai-Vodă, sabia, buzduganul și steagul lui Andrei Bathori, precum și calul ce el încălcase în bătălie.^{280*} Apoi ei îi făcură cunoscut că Mihai-Vodă nu se privește în Ardeal decît ca un guvernor spre a administra țara și a o păzi de năvălirile dușmanilor și că supt acest titlu el voiește ca împăratul să i-o încredințeze; al doilea, cerea ca să se hotărască ce să facă cu orașul Clujului, care de mai multe ori necunoscuse și trădase autoritatea împărătească și merita o pedeapsă pilduitoare; și, în sfîrșit, cum să se poarte cu acei nobili din Ardeal care fugiseră și acum cerea iertare, vrînd a se întoarce înapoi. Solii, după ce fură ascultați cu multă bunăvoință de împăratul și după ce m.s. ținu sfat, fură bine dăruiiți și trimiși înapoi cu mare cinste, cu acest răspuns: „Că împăratul va

*Aici urmează următoarea indicație a lui Bălcescu: „A vedea în text un pasaj ce nu s-a pus aci, fiind anevoie de înțeles. Acest pasaj trebuie adăogat aci” (n. ed.).

trimite comisarii săi în Ardeal și că printr-înșii va face cunoscut lui Mihai voința sa".²⁸¹

În vremea aceasta, sosise la curtea împărătească scrisori secrete ale lui Basta împotriva lui Mihai-Vodă, prin care el făcea cunoscut sfatului împărătesc că acest prinț voia să uzurpeze suveranitatea țării; că omenirea ce acest om barbar afectează și dragostea ce el arată că are pentru popoarele învinse măresc bănuielile și e de temut ca rugăciunile cele vii ce el face împăratului pentru păstrarea privilegiurilor țării și spre a-l îndemna a nu trimite într-însa oștiri streine, să nu ascundă gândiri ambițioase.²⁸² Aceste scrisori aruncă în deosibite păreri sfatul împărătesc, sau mai bine acea camarilă de femei și de iezuși ce cîrmuia împărăția în locul slabului și leneșului Rodolf al II[-lea]. Unii, cîștigați cu totul în favoarea lui Mihai, striga că Basta scrie ca un rival și ca un pizmaș al gloriei sale; că Mihai este mult credincios împăratului și un căpitan cu merit și cu vitejie sublimă. Dar alții, și a căror părere birui, ziseră că trebuie a da mai mult crezămînt lui Basta, căpitan credincios și cu sfat înțelept, decît lui Mihai, a cărui nesățioasă ambiție de a domni este deobște cunoscută.²⁸³

XXXVIII

Mihai, sigur acum că, după ce l-a ajutat norocul ca să coprinză Ardealul, îl va ajuta ca să-l și stăpînească, aștepta cu o veselă nerăbdare sosirea comisarilor împăratului și urmă a administra Ardealul ca pe o țară a sa. La 9 februarie el convocă dieta țării,²⁸⁴ unde, după zisa unui cronicar sas, nu făcură alta decît „mîncară, băură și numărare bani lui Vodă”.²⁸⁵ Iar după mărturia istoricului Bethlen, această sesie se vede a fi fost mai serioasă; căci Mihai, începînd a se deziluziona de nobilii unguri și vrînd a face oarecare ușurări poporului, aceștia începură a-l ruga d-a nu se atinge de privilegiurile lor. Ei îndrăznea a vorbi de privele-

giurile lor atunci cînd, cu orice jertfă, trebuia a uni pe toți locuitorii țării spre a apăra privilegiurile țării ce erau amenințate de nemți. Domnul, furios de aceasta, răspunse lovind cu mîna mînerul sabiei sale și strigînd: „Iată privilegiul vostru!“ Din nenorocire el amerință numai, dar nu lucră. Într-adevăr, acum era mai greu d-a o face decît îndată după bătălia de la Sibiiu. El apucase, din nenorocire, a jura paza constituției țării și, credincios jurămîntului, ca un domn constituțional, el nu putea preface nimic în țară fără învoirea dietei. El nu vroia încă să facă ca Sigismund, să silească dieta prin împilare a-i împlini voința. Astfel acum, ca și mai pe urmă, ne vom încredința că buna-credință îl perdu pe el, și tocmai această virtute îi tăgăduiră dușmanii săi. Ungurii îl învinovățiră atunci că el ar fi vrut să stingă nobilimea și că ar fi și făcut-o, dacă Dimitrie, arhiepiscopul bulgarilor, nu s-ar fi dus cu Biblia la dînsul, ca să-l întoarcă din acea hotărîre. Vom mai vedea în urmă această învinovățire repetîndu-să de mai multe ori, la care singurul răspuns ce istoria poate da spre a o nimicnici este că Mihai a avut multe ocazii de a o face, ba încă și împrejurările l-au îndatorat spre aceasta, și tot n-a făcut-o. Asemenea suntem la îndoială de arătarea ce singur numai Bethlen face, cum că Mihai ar fi poruncit în acea vreme lui George Ratz, comandantul cetății Deva, a arunca în Mureșul înghețat pe junele Ioan Iffiu, ce se afla acolo la închisoare. ²⁸⁶ Mihai era un om iute la mînie, dar nu era crud. Viața lui ne dovedește. Cu ce generozitate nu l-am văzut purtîndu-să într-atîtea rînduri către boierii din Țara Românească ce complotase peirea lui! Apoi am văzut dorința lui d-a trage prin bunătate inima ungarilor și îl vom vedea în privința lor generos pînă la nesocotință.

Într-aceea, Mihai, spre a păstra memoria biruinții sale în Ardeal, pusă de tăie o medalie, care să află în cabinetul împăralesc de la Viena, bătută în aur și trăgînd 10 galbini. Pe fața principală se ve'e portretul lui Mihai. Atît împregiurul portretului, cît și pe cealaltă parte, se coprinde titlul lui în latinește astfel:

„Michael Valachiae Transalpinæ Woivoda, Sacrae Caesaræ Regiæ Majestatis Consiliarius per Transylvaniam Locumtenens, cis transylvaniam partium eius super exercitum Generalis Capitaneus“. Şi în mijloc: „a Deo vigilantia, virtute et armis victoriam nactus (1600)“.²⁸⁷

„Şi într-adevăr — zice Ioachim — vegherea lui era neobosită. Ea nu-l părăsea niciodată şi el a arătat în toate împregiurările că ştia să se păzască de cele mai mici lucruri ce l-ar fi putut vătăma; vitejia lui era în tot chipul încercată şi într-aceasta duşmanii săi cei mai înverşunaţi îi da dreptate. În sfârşit, născut, ca să zicem aşa, în tabără, crescut supt corturi, mînuind armele mai bine decît oricine din ai săi, el nu dete de minciună deviza sa.“²⁸⁸

În sfârşit, împreună într-însul virtuţile ce un poet cînta despre un alt erou:

*„Labor impiger, aspera virtus,
Vis animi excellens, ardor, vigilantia, cura
Et durum tractandis robur in armis.“**

Mihai-Vodă, care mai demult făgăduise că se va duce la Braşov şi fusese împedicat prin venirea solilor şi prin alte trebi, se duse, în sfârşit, în acest oraş la 1 martie, unde intră cu mai mult de 6 000 călăreţi şi pedestri şi cu o pompă necrezută. La 9 martie ajunse la Braşov un sol de la împăratul turcesc, paşa de la Timişoara,²⁸⁹ bătrîn venerabil, numit Huraia-Aga. Mihai îi ieşi înainte cale de o jumătate de mil²⁹⁰ de oraş, la Ghimbav,²⁹¹ cu o cavalcadă măreaţă. Cînd se întîlniră, şi unul şi altul se deteră jos după cal şi, după ce se îmbrăţişară, aga luă de la Mihai o pală persienească ce acest domn purta la coasta sa

*„Muncă neobosită, curaj aprig, putere covîrşitoare a minţii, înflăcărare, duh neadormit, grijă şi tărie neînduplecată în lupte“ (n. ed.).

și îi dăruie alta turcească, împodobită cu aur și pietre scumpe. Pe lângă aceasta, îi mai dăte²⁹² un steag verde, spre semn de protecția otomană,²⁹³ mai multe pene de erodiu din cele mai frumoase, spre a face egrete, șapte cai de preț și un foarte bun șoim. Aceste daruri fură purtate înaintea lui Mihai și astfel ei intrară amândoi în Brașov, în zgomotul artileriei întregi.²⁹⁴

Trimisul turc se sili în tot chipul spre a îndupleca pe Mihai d-a se dezlipi de împăratul Germaniei, spre a să alia cu sultanul. Mihai îi răspunse cu bunăvoință, dar îi declară curat că el niciodată nu va recunoaște altă autoritate decât p-a împăratului creștinesc.²⁹⁵

Tot atunci sosi și trimișii împăratului către Mihai-Vodă, neamțul David Ungnad și ungurul Mihai Sekeli, căpitanu Sathmarii.²⁹⁶ Ei fură martori la această primire făcută solului turcesc. Lui Mihai îi păru bine d-aceasta; el nu se îndoie că o privește așa de nouă nu-i va pune în grijă și că bănuielele ce-i va cuprinde îi va face a fi mai înduplecători. Cu toate acestea, el le dăte să înțeleagă că ei nu trebuie a se scandaliza de ce văzuseră; că el nu putea a nu primi cu cuviință un ambasador și de a-i face cinstea ce i se cădea, fără a fi privit de toți ca cel mai puțin politicoș din toți prinții.²⁹⁷

Mihai porni înapoi pe solul turcesc, făcându-i multe daruri și cinste mare, trimițând sultanului vorbe pacifice și în secret făgăduind munți de aur, cum se zice.²⁹⁸ Agenții împărătești, înfățișându-să înaintea domnului, îi ziseră: „că cezarul, pentru atîta credință și slujbe memorabile ale lui, îi făgăduiește toată clemența și toată bunătatea sa împărătească. Dar fiindcă împregiurările și starea Ardealului o cer, el îi poruncește d-a se întoarce îndată în Țara Românească și d-a păzi hotarele împotriva turcilor.” Spre dovadă de favorul cezarului, ei îi înfățișară o carte împărătească cu această cuprindere.²⁹⁹

„Rodolf II, din mila lui Dumnezeu împărat al romanilor, pururea august.

Noi recunoaştem şi facem a se cunoaşte prin coprinderea acestora tuturor:

După ce din mila atotputernicului Dumnezeu (pentru gloria căruia ne luptăm împotriva naţiilor păgîne şi barbare) Ardealul a fost supus puterii noastre şi strălucitul Mihai-Vodă din Țara Românească, înflăcărat de un mare zel pentru creştinătate, a supus pe sine şi Țara sa maiestăţii noastre şi ne-a dovedit credinţa sa către noi prin fericitele şi curagioasele sale întreprinderi împotriva turcului şi în Ardeal, unde a tras această Țară de sub domnirea nedreaptă a cardinalului Bathori şi a dobîndit o mare biruinţă. Atît pentru îngrijirea cu care priveghem la păstrarea posesiilor noastre, cît pentru bunătatea şi dărnicia noastră obicinuită către supuşii şi vasalii noştri, am vrut să mărturisim că statornica credinţă a strălucitului voievod Mihai către noi şi slujbele sale ne-au fost plăcute, încredinţaţi nu numai că strălucitul voievod va urma a fi credincios, precum a fost, dar încă că urmaşii vor imita această lăudată pildă de credinţă şi de curaj. Pentru aceea, din chiar voinţa noastră, după ce am chip-zuit îndestul, priimim în credinţa şi clientela noastră şi aceea a următorilor noştri crai ai Ungariei pe numitul Mihai-Voievod şi copiii săi şi ţinutul său Țara Românească, precum o mărturisim prin aceste cărţi. Astfel, de cîte ori va fi trebuinţă, precît vom putea, noi îi vom da ajutor, pentru ca domnia acestii Țări Româneşti să treacă regulat de la persoana strălucitului Mihai la legiuirii săi copii de sexul bărbătesc, de la cel dintîi născut la cel dintîi născut, cu această condiţie însă că, de cîte ori se va înfăţişa un nou caz de moştenire, acel ce va moşteni va face nouă şi următorilor noştri jurămîntul de credinţă ce Mihai ne-a făcut. Spre dovadă acestor cărţi scrise cu mîna noastră şi la care s-a pus pecetea noastră. Datu-s-a în oraşul nostru Pilsen, în 11 februarie, anul Dom-

nului 1600, al 24-lea al stăpînirii noastre ca crai al românilor, al 28-lea ca crai al Ungariei și al 24-lea a stăpînirii noastre ca crai al Boemiei.

Rodolf

Prin porunca sfințitei maiestății sale împărătești

*Ion Barvilius*³⁰⁰

Mihai-Vodă, auzind aceea ce îi spuneau agenții cezarului în numele său, nu-și putu ține mînia și le răspuase îndată de față: „că el nu va lăsa Ardealul spre a se întoarce în Țara Românească și nu va face pe voia împăratului; că, deși cezarul i-a plătit în toți anii o subvenție, dar că prin toate ostenele și primejdiile ce a suferit de la dușmanii cezarului, luptîndu-se pentru dînsul, el meritase guvernul Ardealului, care după dreptate și legiuit i se cuvine”,³⁰¹ dînd a înțelege că numai puterea armelor, cu care cîștigase această țară, îl va putea îndatora a o întoarce înapoi.³⁰²

Apoi Mihai de a doua oară adună la sfat boierii, carii toți fură de părere „că îi este prin înțelepciune poruncit a păstra pe seamă-i Ardealul; că el suindu-să pe scaunul Țării Românești, țara era ocolită de vrăjmași, și că Dumnezeu îi puse în mîna Ardealul ca, cu puterile unite a ambelor țări, el să se poată apăra”.³⁰³ Mihai, văzînd că simțimentele boierilor și nobililor Ardealului conglăsuiesc cu ale sale, se întemeie și mai mult în hotărîrea sa d-a ține Ardealul. În 15 martie el deschise dieta, pe care o chemase la Brașov. Cu două zile înainte el vrusese s-o amîne și să-i schimbe locul la Sibiiu, dar fiindcă deputații veniseră din toate părțile, îl rugară a o continua. Toată sfătuirea dietei ținu numai un ceas, aruncînd o contribuție de 4 fiorini de cap. Toți se aștepta la o contribuție mult mai aspră; apoi, auzind aceasta, o priviră ca o binefacere deosebită și se învoiră cu toții.³⁰⁴

În 16 martie, la 7 ceasuri, porni din Brașov la Sibiu și d-acolo la Alba,³⁰⁵ ducînd și pe agenții împărătești cu sine. Aci, după ce îi ținu cîteva săptămîni și îi mai zăbovi și la

Cluj, îi trimise înapoi la împăratul Rodolf cu acest răspuns: „că de nu îi va trimite subvenția anuală, și aceasta în grabă, el va duce asupra împăratului nu numai oameni, dar încă mii de mii de demoni; că el n-are trebuință de ajutorul streinilor; că are destui soldați, numai bani îi lipsesc spre a-i putea ținea”.³⁰⁶ El rugă încă pe agenții d-a să sili ca împăratul să numească altă persoană în locul lui Basta, care îi era bănuitor din deosibite cuvinte și pentru ca sfăzile lor particulare să nu turbure liniștea țării întregi.³⁰⁷ El învinovătea mai ales pe Basta că, în locul să grăbească a-i aduce ajutorul ce era dator împotriva cardinalului, își petrecuse vremea în zadar în [cuvînt indescifrabil] de nimic, încă să prefăcuse că e bolnav, pentru că primise o sumă mare de bani de la cardinal, prin mijlocul lui Corniș, ca să nu-l vatem și pentru aceea el se mișcase prea cu încetul cu oastea sa spre Ardeal, lăsînd să scape ocazia d-a intra împreună cu dînsul în acea țară.³⁰⁸ Deosibit de acestea, Mihai făcu a se propune pe de lături agenților împăratului: că de vreme ce Ardealul i se face din ce în ce mai iubit, el dorește ca să-l stăpînească și după dînsul să treacă la fiul său, prin drept de moștenire; că pe lîngă Ardeal să i se adauge încă Oradea Mare, Husta, Nagybania (Baia Mare) și părțile dinafară ale hotarului Ungariei, care mai nainte ținuse de Ardeal; și că tot ce va mai cîștiga cu vreme, țări și oameni, să rămîie pe seama lui și a fiului său; ca să i se dea bani pentru a rădica oști și aceleași pensii și aceeași cîinste de care se bucurase Sigismund Bathori,³⁰⁹ între care a fi făcut princip al sfintei împărății și a i se da ordinul Mielul de aur; ³¹⁰ că împăratul și ceilalți principii creștini care țin de împărăție să se îndatoreze d-a-l răscumpăra cu bani de la turci, întîmplîndu-să să cază prins în mîinile lor; că întîmplîndu-să a fi gonit de dușmani din Transilvania sau Țara Românească, împăratul să aibă a-i plăti o sută mii talere pentru traiul său în Ungaria de Sus. El adăoga, spre a pipăi mai bine plecările deputaților împăratului, că nădăjduiește că nu i se vor cere înapoi cetățile Ardealului pe care le și luase în stăpînire. Apoi, din parte-i, se îndatora către împăratul a-l privi ca un puternic prinț; că niciodată nu va umbla a-i

smulge țările ce el îi încredințase, ci, dimpotrivă, a i le păstra prin slujbe credincioase; precum asemenea și celelalte părți ale Ardealului, ce sunt ale mării sale, cu partea de țară pînă în Tisa, el le va cuprinde și le va supune împăratului. Dacă toate aceste dăruiri le va dobîndi el de la bunătatea și dărnicia împăratului, făgăduiește d-a face pentru mîntuirea creștinătății mai multe izbînzii și coprinderi asupra dușmanului comun decît să făcu vrodată de cineva; și că, de i se va da numai atîția bani cît se cheltuia pe fiecare an în Ungaria pentru armie, se leagă că va supune împăratului toată țara de la Marea Neagră pînă la Ofen, Stuhlweissenburg și Solnoc.³¹¹

Deși aceste cereri ale lui Mihai era mult mai prejos de condițiile ce împăratul dedese lui Sigismund Bathori prin tractatul de la 24 ian. 1595, ele se pîrură peste măsură de mari agenților împăratului și, aprinși încă de Basta împotriva lui Mihai, se întoarseră foarte întăritați și cu inimă bănuitoare lîngă împăratul, căruia însuflară aceleași bănuieli.³¹²

Mihai nu-și mai făcea iluzii acum asupra nemților; el înțelese că de bunăvoie ei nu-i vor da nimic, ci numai siliți de dînsul și de împregiurări. El se gîndi a se împăciui cu dușmanii săi, ca să încete odată acest îndelungat război și spre a putea fi slobod, la întîmplare, în fața nemților. Pentru aceea trimise o solie la craiul Poloniei, pentru a încheia pace și alianță.³¹³ Vorba ieși atunci că Mihai propuse și lui Irimia, domnul Moldaviei, ca să-și dea pe fie-sa după Pătrașcu, fiul lui Mihai, ca așa Ardealul, Polonia, Moldova și Țara Românească, fiind una, să n-aibă temere nici de tătari, nici de turci, cu mult mai puțin de nemți.³¹⁴ Dar o nouă dorință de domnire ce coprînse pe nestatornicul Sigismund Bathori împedecă orice tratație și aprinse din nou flacărele războiului.³¹⁵

XL

Cînd Sigismund Bathori află tragica moarte a vărului său Andrei, alergă îndată cătră cumnatu-său, Ioan Zamoisky, marele canțeler al crăiei Poloniei, ca să-l

roage să-i vie într-agiutor, spre a redobîndi Ardealul și a gonî dintr-însu pe Mihai-Vodă. Din nenorocire pentru dînsu, în acest drum i să aprinsă două trăsurî, care arsă ră împreună cu mai mulți cai și cu tot ce avea mai scump. ³¹⁶ Zamoisky nu-i tăgădui agiutoriu său. Astfel Sigismund, pe care niște emigranți din Ardeal, anume Francisc Jerrei, Gabriel Bethlen și alții îl ațîtau mereu spre a răzbuna moartea cardinalului, ³¹⁷ făcu confederație cu Ieremia-Vodă din Moldova și cu Zamoisky. Se zicea că el se învoise cu acesta pe următoarele baze: ca Zamoisky să-l ajute pe Sigismund din toate puterile cu bani și oameni, spre a-l restatornici pe tron; Sigismund să ia în căsătorie o fată a lui Zamoisky, sau pe oricine alt, numai să nu fie nemțoaică. De va muri fără feciori, atunci domnia Ardealului să cază în moștenire la fiul lui Zamoisky, născut din Griselda, sora lui Sigismund. În tot cazul, Sigismund și Ardealul să fie cu totul desfăcuți de nemți. ³¹⁸

Sigismund și Ieremia-Vodă se adresară la sultanul, cerînd bani și oaste într-agiutor. Sultanul nu îndrăzni a să declara de față împotriva lui Mihai, refuză a le da bani, dar în taină era cu dîșii; el mijloci mult prin scrisori ca polonii să le stea puternic în agiutor și le trimise o seamă de oaste în agiutor, care de față se privea ca volentiri. ³¹⁹

Zamoisky asemenea își puse toate silințele spre a hotări pe crai la acest război și prin aceasta dete o bună ocazie sveților de a scăpa deacest crai al lor, pe care-l nu-l mai voia.

Astfel craiul Sigismund își perde depturile sale din Sveția, spre a călca pe ale vecinilor săi. ³²⁰ Aliții pusă astfel în picioare o armie de mai mult de 40 000 ostași, ³²¹ compusă din moldoveni, unguri, poloni, tătari, și turci. ³²² Ei se apropiară de hotarul Ardealului [și] sta acum gata a năvăli asupra lui Mihai-Vodă.

Mihai află furtuna ce îl amerința și începu a se pregăti în grabă a o stăvili cu toată puterea ambilor țări ce stăpînea. El în inima sa se bucură de noua ocazie ce dușmanii săi îi dă, sau mai bine de silința ce ei îi fac d-a-și îndeplini proiectul său cel vechi d-a coprinde Moldova, precum coprinse Ardealul. El era sigur de ostașii săi și popoarele sale

și avea toată credința într-însii. Săcuii îi era cu totu jârftfiți pentru drepturile ce căpătase de la dînsul; cazacii, sîrbii și bulgarii sta gata a muri pentru dînsu, căci el îi îmbrăcase, îi înarmase, îi căuta adesea și le plătea simbrii bune. Trupurile lor cele mari, barbele cele lungi, strălucirea veșmintelor și a armelor lor insufla groaza. Dar Mihai punea temei mai mult pe iubirea oștilor românești, viteze și cercate în atîtea războaie; și apoi se întemeia el pe dragostea poporului român din ambele țări, care în răpirea entuziasmului ce avea pentru eroul său nu-l numea altfel decît „*Macedon al nostru*“.³²³ Moldovenii însuși iubea mai de mult pe Mihai și cu atît mai mult pre cît ura acum de moarte pe Ierimia, pentru asprimea cîrmuirii sale și pentru dăjdiile nesuferite ce el scosese. Într-adevăr, el pusese o dajdie de un soldiu de aur pe lună și toți banii ce-i strîngea îi trecea în Polonia, spre a avea cu ce trăi acolo la nevoie; căci el nu se întemeia în puterile sale și încă mai puțin pe dragostea supușilor săi.³²⁴

Mihai își avea armia astfel împărțită în deosebitele părți ale Ardealului: săcuii rămăseseră în ținutul lor; ungurii mercenari, în număr de 1500, era așăzați lîngă orașul Brașov, pe malurile rîului Bîrsa, prin satele și castelurile nobililor, ca într-un loc mai lesne de hrană; iar pe cazaci îi așază în tabără într-un tîrg numit Arany, pe țărmul Mureșului, lîngă cetatea Deva.³²⁵

Mihai, sau din dorința de a se feri de război și de a înființa planul alianței între Ardeal, Moldova, Țara Românească și Polonia, ce își închipuise, sau că, desperînd de a putea împiedeca războiul, vroia numai să cîștige vreme ca să se poată găti și izbi pe dușman fără veste, deschise tractație, după cum avea obicei de a vorbi tot de pace pe cînd se pregătea cu dinadinsul la război. El trimisă un sol la Sigismund, propunindu-i că îi va întoarce Ardealu, dacă el va lua în căsătorie pe fiica sa, Florica, făgăduind că nu va păstra pentru sine decît orașul Brașovului și cetatea Făgărașului. Sigismund era gata a primi această propunere, dar Balthazar Szilvasi și Hertelius, carii era pe lîngă dînsu, îl făcu a schimba părerea,³²⁶ cu atît mai mult că de această propunere a lui Mihai se ținea și alta ce acesta, tot cu aceeași ocazie, făcuse lui

Ierimia. Mihai îi cerea să dea pe fie-sa după fiul său Pătrașcul și apoi de bunăvoie să se tragă în Polonia, lepădându-se de domnia Moldovei, care să rămână pe seama lui Mihai, ca de acolo să aibă ocazie a goni pe tătari de la Dunăre pînă la Cetatea-Albă și Nistru, și astfel să-și mărească statul.³²⁷

XLI

Negoțiațiile cu Sigismund și cu Ierimia nu izbuti. Mihai, văzînd că nu va putea încungiura războiul, vru încai a se sili să slăbească cît va putea mai mult dușmanul. Spre acest sfîrșit, trimisă la sultanul un sol, anume Mihai Török, spre a-i vorbi de dorința lui de a ține pace cu turcii și a-i cere semnele întăririi domniei sale asupra Ardealului.³²⁸ Asămînea trimisă o solie și la craiul Poloniei, poftindu-l ca să nu sprijinească pe dușmanul său, Ierimia Movilă, nici să dea ocrotire emigraților din Ardeal, între care era și Thomas Csomortany. Această solie nu numai că nu fu ascultată,³²⁹ dar încă craiul Sigismund înștiință pe Ierimia de hotărîrea lui Mihai d-a-l izbi, ca să ia măsurile cuviincioase, să gătească provizii pentru armia polonă și să întărească cetățile Suceava și Hotinul.³³⁰

Mihai se tulbură foarte văzînd pe poloni declarați cu totul și de față vrăjmași ai săi. El își închipui atunci un plan de uriaș; el vru a năvăli în Polonia, a se folosi de simpatiiile ce avea în poporul acelei țări, spre a face o revoluție, a răsturna craiul, a pune pe altul sau a opri acea crăie pe seamă-i. Într-adevăr, o parte mare din lăcuiitorii Poloniei și popoarele Rusiei, speriați de unirea religioasă la care craiul Sigismund, împreună cu iezuiții ce-l cîrmuia, îi silea a face cu religia catolică, chema pe Mihai din toată inima lor. „Nu era acum de temut — zic cronicarii poloni — de pierderea unui singure provincii, dar de schimbarea guvernului pentru toată crăia.”³³¹ Mărturisesc încă unii din analiștii poloni că el merse și mai departe, că vrusea a dezmadula crăia Poloniei, fărădelege împotriva sfîntului drept al națiilor, care din norocire nu întînă atunci sabia

română, rămîind ca să fie, în zilele noastre, povara rușinoasă a crailor Europei.

Spre îndeplinirea planului său asupra Poloniei, Mihai se pusă în corespondință cu patriarhul de la Constantinopol, mitropolitul de la Kiev, marele duca al muscalilor și Carol, duca de Suderman, care cîrmuia crăia Sveciei. El făgădui la acei doi arhiepiscopi, că, de-l vor ajuta cu mijloacele ce le sunt prin putință, el va cuprinde Polonia, va întemeia acolo religia Răsăritului și o va întinde mai departe în Europa.³³² Stăpînitorilor propunea o alianță pentru împărțirea Poloniei pe aceste baze: casei Austriei să se dea Polonia cea mare; muscalului, Lituania; Sveciei, Livonia, iar celelalte provincii le oprea pe seama sa.³³³

Mai înainte însă de a-i sosi răspunsurile de prin toate locurile de unde trimesăsa soli, Mihai își pusă oștile în mișcare asupra Moldovei. Această grabă a lui îi fu folositoare într-aceia că îi înlesni repede a coprinde a Moldovei; dar îl vătămă mult apoi, căci, nefiind sigur de aliații săi, el nu îndrăzni a trage foloasele izbînzilor sale, năvălind în Polonia, ca să schimbe soarta aceștii țări sau s-o silească a încheia pace. Era într-adevăr o mare greșală din partea lui Mihai, pe care o plăti scump, de a întărită pe toate puterile vecine împotriva-i, lăsîndu-se pe sine fără nici un aliat. De ar fi apucat încai a se învoi cu împăratul pentru Ardeal, ca să fie sigur că nu va fi izbit în lipsă-i, sau de ar fi dat în Ardeal de temelii stăpînirii sale întreaga mulțămire a poporului român; dar el jărtfise pe acesta nobililor, a căror dragoste tot nu-și putu trage și care acum și ei complota peirea lui.

Mihai, într-adevăr, prevăzuse multe din aceste, el căutase să amîne și acest război, la care ca [de] o fatalitate era tîrît. Hotărîndu-se a-l face, el nădăjduia că, pe lîngă aceea că-și împlinea o veche dorință a inimei sale, coprinzînd Moldova, această nouă izbîndă va putea încă sluji a învinge îndărătnicia Austriei și a o sili, fără voie chiar, a-i acorda toate cererile sale în privirea Ardealului; și într-aceasta nu se înșală. El nu știa însă că această împărăție nu uită niciodată aceea ce i s-a smuls prin silă, nu iartă pre cei ce

au făcut-o și că perfida ei politică, cumplită în setea-i de răzbunare, nu alege mijloacele. Mihai înștiință însă pe împăratul că el voiește a face o expediție împotriva Moldovii spre a goni de acolo pe emigranții din Ardeal, partizani ai lui Andrei Bathori și ai familiei lui, dându-i mult a nădăjdui. Spre a să asigura că nobilii unguri din Ardeal nu vor face nici o mișcare, porni la fiul său Pătrașcu, în Țara Românească, treizeci din cei mai de căpitanie nobili, ca să fie ca niște zăloage.³³⁴ El nu voi să ia în agiutor nici pe Basta, nici vreo ceată din oastea împărătească, sau din într'adins, sau din graba cu care era silit a năvăli asupra dușmanului.³³⁵ (A intercala aci un capitol deosebit de descriere a Moldovei.)

XLII

Adunându-și în grabă oștele sale străine din cvartirurile lor, Mihai le împreună cu armia sa și cu a Ardealului. Iese din Alba-Iulia³³⁶ și, la 1 mai, își așază tabăra lângă orașelul Preșmăr.³³⁷ Acolo poronci la toți săcuii să să scoale în arme și să-l urmeze.³³⁸ El făcu cunoscut atunci armiei că are să intre în Moldova spre a răzbuna moartea lui Ștefan-Vodă Răzvan, aliatul său, pe care Ierimia-Vodă îl omorîsă cinci ani mai nainte, într-un chip crud, rușinos și împotrivor obiceiurilor creștinești.³³⁹ Armia lui Mihai spun că trecea peste 50 000 ostași, din care 38 000 pușcași, 3 000 cazaci, 4 000 călăreți sîrbi, 4 000 săcui și 4 000 voluntiri supt comanda lui Baba-Novac.³⁴⁰ Cea mai mare parte din această armie trebuia a se pogori din Ardeal în Moldova pe la Trotuș; ceailaltă să treacă din Țara Românească pe la Focșani.³⁴¹

În 6 mai 1600, Mihai, lăsindu-și soția în Ardeal, porni spre Moldova;³⁴² și vrînd a sosi chiar și înaintea vestii sosirei sale, cu o grabă de care toți s-au minunat, fără a da răsuflare oștilor sale, trecu munții nu prin drumul obișnuit, pe unde știa că-l așteaptă dușmanul, ci urcîndu-se prin munții cei mai grei, pîntre stînci și pîntre strîmtori aspre. Pe acolo armia avu a suferi mult, mai cu seamă din lipsa

proviziilor ce nu găsiră nici pe acolo, nici în părțile Moldovii, pe care dușmanul le pustiise mai înainte. Caii nu avură pășune, și ostașii fură siliți a se hrăni cu foi de copaci. Oștile însă nu murmurară de loc împotriva acestii răpegiuni. Într-adevăr, Mihai le dedese încredințare că vor birui și le făcuse a nădăjdui mult în îmbelșugarea și gloria ce vor dobîndi prin biruința cîștigată fără nici un aliat.³⁴³ Oștile vrăjmașe orînduite spre paza acelor munți, văzînd cu mirare și spaimă că dușmanul, trecînd prin prăpastii, i-au ocolit, se traseră spre șăsul Moldovei, către tabăra lor cea mare.³⁴⁴

Sigismund Bathori și Ierimia-Vodă, care se afla atunci la o nuntă în orașul Trotuș, luînd veste că Mihai a trecut munții cei mari și că acum, rînduit de bătălie, se apropie de dîșii, rămaseră încremeniți.³⁴⁵ În groaza ce îi coprinse, ei gîndiră că aceea ce e mai sigur pentru dîșii este d-a se trage înlăuntrul țării; și fără zăbavă sculîndu-se cu toată armia, se îndreptară spre Suceava.³⁴⁶ Mihai-Vodă, neîntîmpinînd în față-i pe dușmani, după cum se aștepta, să luă după dîșii* cu aceeași iuțală cu care trecuse munții. Armia lui avu și aici a suferi mult de sărăcia locului, mai ales că dușmanul pustia tot în cale, spre a întîrzia goana ce-i da ai noștri.³⁴⁷ Dar oștile lui Mihai, biruind aceste suferințe, se îmbărbătară și mai mult, siliră la drum și în sfîrșit agiunsără pe oștile vrăjmașe la un loc anume *Iascea* și le nevoiră a sta de război.³⁴⁸ Avangarda dușmanului, alcătuită de cîteva regimente poloneze bine armate, izbiră avangarda noastră, alcătuită de cîteva români și sîrbi, și o sparsără. Mihai trimise îndată de chemă o seamă de unguri din Ardeal, carii se afla mai în urmă, și îi zvîrli asupra polonilor din avangarda dușmanilor, care, după o puțină apărare, se întoarsără în respă, lăsînd în loc ca la 200 morți dintr-înșii.³⁴⁹ Între aceștia era și un viteaz polon, anume Dydynski.³⁵⁰

Îndată după această luptă de avangardă, ambele trupuri de armii protivnice se arată unul în fața altuia. Ele cătară

*În manuscris: „dînsul“ (n. ed.).

cîtva una cătră alta, ca cum ar fi aşteptat ceva. Ce va face armia moldavă? Lupta-se-va ea alătura cu polonii pentru un domn pus de dîşii şi nesuferit ţării, împotriva fraţilor lor de sînge şi a unui erou, fala tuturilor românilor? Moldovenii nu stătură mult în cumpănă. Într-o clipă, 15 000 dintr-înşii, puindu-şi cuşmele în vîrfurile lăncilor, cu mari strigări de bucurie trecură în tabăra lui Mihai.³⁵¹ Ierimia nu mai avu atunci alt ce face decît a fugi cît mai în grabă, împreună cu oastea ce-i rămase, spre Hotin.³⁵² Agiungînd la Suceava, el nu îndrăzni să intre în cetate, neîncercîndu-se în lăcuiitori.³⁵³ „Era aşa de groaznic Mihai-Vodă şi vestit de războaie în toate aceste părţi — zice Miron [Costin] — cît îndată ce au sosit la Suceava i s-au închinat cetatea Sucevii şi a Neamţului şi pusă în cetăţi o seamă de ai lui pedestraşi.”³⁵⁴ Cronicarul polon Heidenstein bănuieşte că comandantul Sucevii, un polon anume Trzaska, ar fi trădat cetatea, cîştigat fiind printr-o mică răsplătire.³⁵⁵ Mihai-Vodă apoi pripi aşa de aproape pe Ierimia, încît avangarda sa agiunsă nişte haiduci pedestri cu cîteva cară din ariergarda lui Ierimia. Haiducii stătură cu inimă la război, apărîndu-se cîteva ceasuri, dar, înglotindu-se oastea lui Mihai, ei fură spărţi şi deteră dosul. Această luptă stătu lîngă riul Jijia, la un sat anume *Verbia*, unde stă o movilă mare peste trupuri, făcută după aceea de Ierimia.³⁵⁶

În sfîrşit, duşmanul, agiungînd la Nistru, la cetatea de margine a Moldovii numită *Hotinul*, pe care Ierimia o grijisă foarte bine cu slujitori de ai săi nemţi,³⁵⁷ hotărî de a să opri acolo spre a da bătaie,³⁵⁸ nădăjduind că va putea izbuti a birui oştile lui Mihai, obosite de atîta cale.³⁵⁹ Numărul ostaşilor ce-i aveau aliaţii cu dîşii se urca încă la 30 000.³⁶⁰ În 18 mai sosit şi Mihai pe loc şi îndată se înhăţă bătaia la *Otani*, lîngă *Hotin*.³⁶¹ Bătălia ţinu de la 10 ceasuri dimineaţa pînă în seară şi, cu toate că duşmanul se purtă mai vitejaşte în această bătălie, dar nu fu mai norocit decît altă dată. Mihai, cu o furie mare, cade asupra armiei duşmane, care, după o lungă împotrivire, perde cîmpul de bătaie, pe care îl roşeşte şi îl udă cu valuri de sînge; 8 000 din vrăjmaşi

zăceau în câmpul bătăliei, iar din oastea noastră numai 2 000; mulți dușmani încă periră ca vai de ei, înecați în râul Nistrului. Românii cîștigară o pradă bogată;³⁶² iar dușmanii ce scăpară se închisară cu toții în cetatea Hotinului.³⁶³

XLIII

Mihai începu a bate cetatea. Ghiulelele lui, spune Miron, să cunoștea în zidurile cetății pînă la surparea ei.³⁶⁴ Și după o asedie de trei zile, văzînd că nu o va putea sparge,³⁶⁵ căci îi lipsea tunuri mari, ³⁶⁶ puse un trup de pază împregiurul cetății³⁶⁷ și, lăsînd în capul oștilor pe Udrea, împreună cu Deli Marcu și Baba-Novac, el se întoarsă la Suceava³⁶⁸ și de acolo la Iași, unde intră cu triumf, se sui în tronul domnilor Moldovei, priimind într-o ceremonie solenelă giurămîntul de credință al boierilor acestii țări.³⁶⁹ De atunci el începu a se întitula și a se scrie: „Domn al Țării Românești, al Moldovei și al Ardealului“.³⁷⁰

Ierimia-Vodă, văzînd că îl vor scoate din cetate, fugi într-o noapte, pe furiș, cu toți boierii lui în Polonia.³⁷¹ Mihai, deși cunoștea bine cît de mulți partizani are în Polonia întreagă, iar mai cu seamă că vecina țară a Podoliei, care era de lege orientală, îl chema și îl aștepta cu mare bucurie spre a i se închina lui,³⁷² tot nu îndrăzni a trece peste hotar în Polonia, spre a sfîrși războiul, încheind pace sau îndeplinindu-și planurile sale în acea țară, din pricină că el încă nu era înțăles bine cu aliații săi, că nu putuse cuprinde cetatea *Hotinul* și că trebi grabnice îl chema în Ardeal. Această fu o mare greșală a lui Mihai, căci vecinatele provincii era fără oști și, cu simpatia popoarelor, și fără aliații săi el ar fi putut împune voința sa în Polonia.³⁷³

El scrisse craiului Poloniei că a luat armele și a intrat în Moldova spre a opri izbucnirea unui complot rău ce Ieremia urzise împotriva-i.³⁷⁴ Era atunci polonii strînși la dietă la Varșovia, sfătuind oaste împotriva Sveciei, silind mult craiul ca să i se dea mijloace a-și redobîndi crăia de moștenire.³⁷⁵ Ieșise vorba cum că Mihai dobîndise de la Poartă

întărirea nu numai de domn al Moldovei, ci încă i se dedese o diplomă scrisă cu litere de aur, prin care i se întărea stăpînirea peste toate provinciile polone ce va putea cuprinde. Toate aceste aţîţară mari dispute în dietă. Slăvitorii şi partizanii lui Mihai, carii era mulţi, tăgăduia adevărul acestii din urmă vorbe şi, lăudînd faptele eroice ale lui Mihai împotriva turcilor, încredinţa că el va fi un om foarte folositor republicei şi că pregătirile războinice ce vor să facă împotriva-i sunt de prisos. „Siguranţa crăiei Poloniei — zicea ei — nu se reazămă pe Moldova. Ce ne pasă nouă şi ce perde sau cîştigă republica, dacă va domni în acea ţară Ieremia sau Mihai? De trebuie a apăra pe Ieremia, apere-l aceia care au cîştig dintr-aceasta şi căroră le place orice pricinuire, numai să poată face război”. Această din urmă observaţie bătea în Zamoisky şi în ambii fraţi Potocki.³⁷⁶ Cel dintîi era patronul lui Ieremia, pe care îl pusese pe tronul Moldovei şi făgăduise a-l apăra; ceilalţi erau rudiţi cu Ieremia prin căsătorie. Partida lui Zamoisky striga împotriva partidei lui Mihai, învinovăţind-o de a fi duh austrian şi prietenă a religiei Răsăritului.

O greşală să făcu atunci din partea noastră. Baba-Novac intră în Pocuţia, provincie a Poloniei, cu gînd ca să tragă pe cazaci în partea lui Mihai. El pustii acolo moşiile lui Ştefan Potocki.³⁷⁷ Fără îndoială că aveam drept a intra în Polonia, care ne făcuse război pîn-atunci; aveam drept a intra în Pocuţia, care este o veche provincie a Moldovei, fiind cumpărată la 1431 de Alexandru-Vodă cel Bun şi Bătrîn de la craiul Poloniei, Vladislau, într-o mie de ruble de argint³⁷⁸ şi apoi multă vreme ea stătu o pricină de războaie necurmăte între poloni şi moldoveni. Mihai cunoştea aceasta şi reclama acum drepturile Moldovei asupra Pocuţiei. Dar nefiind hotărît Mihai a purta îndată războiul în Polonia, intrarea în Pocuţia era o greşală, căci întărită mai mult pe duşmanii săi din Polonia şi le dăte cuvînt împotriva partizanilor noştri. Partida lui Zamoisky începu într-adevăr a striga tare că Baba-Novac a pustii Pocuţia prin foc şi sabie, ducînd în robie o mulţime de oameni, femei şi copii, prin mijlocul oraşelor şi satelor aprinse. Cu toate aceste,

dieta nu voi a slobozi bani pentru pregătirile de război. Zamoisky nu se descurajă de acestea, nici să lăsă din hotărîrea sa. El cîştigă pe craiul, asupra căruia ştim că avea mare influinţă, zicîndu-i mereu prin scrisori şi prin grai că unchiul şi vrăjmaşul său, duca de Suderman din Sveţia, se va bucura mult şi se va întări în puterea sa văzînd că streinii calcă ţara Poloniei nepedepsiţi. În înţelegere dar cu craiul, Zamoisky dă poruncă hatmanului Zotkiewsky de a se duce în grabă, cu cîte oşti va putea a aduna mai curînd, ca să se aşeze pe Nistru, spre a apăra hotarul şi a observa mişcările lui Mihai.³⁷⁹

Acesta, văzînd atunci că polonii nu sunt încă în stare a-i face vreun rău, că ei se mulţumesc a sta în poziţie de apărare, socoti pînă una-alta să se întoarcă în Ardeal, spre a pune capăt la pricea ce era între dînsul şi împăratul pentru stăpînirea Ardealului. El trimisese curieri la cetăţile acestii ţări, spre a vesti triumfurile sale în Moldova, şi tot Ardealul îşi arată veselia prin descărcături de tunuri şi alte ceremonii.³⁸⁰ Asemenea, Mihai porni şi curieri la împăratul, ca să-i facă cunoscut coperinderea Moldovei şi a i-o închina din partea sa şi a fiului său, Pătraşcu, păstrînd însă pe seamă-i stăpînirea ei.³⁸¹

XLIV

Apoi, spre a-şi trage dragostea poporului Moldovei, îi iertă birul şi îl adusă a făgădui că, cîtă vreme se va păstra această iertare, cu mijloacele lor vor apăra ţara de tot felul de duşmani.³⁸² El oprise asămînea prin straşnică poruncă jaful în oraşe şi sate, hotărînd a fi osîndiţi la bătaie toţi ostaşii români cari o vor călca; iar pe ostaşii unguri, fiind mai deprinşi la pradă, îi osîndea la moarte. Din nenorocire, nobilii unguri, care strigasă atît de mult asupra relilor ce făcea ostaşii lui Mihai în Ardeal, găsea că este pre natural ca ostaşii lor să prade în Moldova nepedepsiţi. Într-o zi şapte unguri din oamenii lui Pancratie Sennyei şi Giorgi Sibrik, nobili înşămnaţi din Ardeal, fură prinşi jăfuind şi aduşi înaintea lui Mihai. O mulţime de nobili

alergară atunci și se rugară de domn, în numele întregii armii ungurești, de a da drumul vinovaților. Mihai le dete drumul cu vorbe nehotărîte, și cum plecară nobilii, îndată trimesă poruncă să omoare pe acei șapte prinși. Începură atunci ungurii a murmura, zicînd că fără dreptate au fost aceștia uciși.

Niște intriganți ambițioși, precum Moisi Secuiul și Ștefan Czaki, se folosiră de ocazie spre a întări pe nobili împotriva cîrmuirii lui Mihai și a-i aduce a trimite pe ascuns deputați către Sigismund Bathori, care se auzise că se afla la marginile Podoliei, în tabără cu Ioan Zamoisky, cancelerul crăiei Poloniei, spre a să sfătui cu dînsul și cu Zamoisky despre chipul cu care ar putea să între mai lesne în Ardeal spre a goni pe Mihai, făgăduind că ei îi vor sta întru ajutor și că poporul îl va primi cu mare bucurie. Sigismund le răspunse că: „Dumnezeu e bun și că, de va voi să-l cheme iarăși la cîrmuirea Ardealului, el nu va lăsa să-i scape din mînă ocazia, de temere ca să nu stea împotriva voinții lui Dumnezeu. Dar că acum trebui a suferi cu răbdare toate relele la care ca oameni suntem supuși, și a aștepta vremea hotărîtă de Dumnezeu pentru sfîșitul tiraniei lui Mihai“. Zamoisky încă făgădui ca, la vreme, va da ajutor aliatului său Sigismund.³⁸³

Boierii Moldaviei să rugară de Mihai ca să le dea domn, spre a-i cîrmui în locu-i, pe fiul său Nicolai. Mihai le făgădui întîi a le face pre voie și porni numaidecît pe Radul Buzescu și pe postelnicul Stoica, cu o suită de 300 inși, ca să meargă să aducă din Țara Românească pe fiul său Nicolai. Dar pe urmă să socoti cum că fiul său este prea tînăr și nu va putea cîrmui o țară de margine, mai ales că avea încă a se teme de Ierimia și de poloni, și își schimbă hotărîrea, orînduind o comisie vremelnică de cîrmuire pentru Moldova, alcătuită de patru generali ai săi, anume hatmanul Udrea, vistierul Androni, armașul Sava și spătarul Negrea.³⁸⁴

Apoi, în 27 iunie, părăsind Moldova,³⁸⁵ trecu pe la Oituz în Ardeal³⁸⁶ și veni la Brașov, însoțit numai de 400 călăreți cazaci, serbi și valoni.³⁸⁷ El poruncise ca armia să-l urmeze, rămîind în Moldova numai 6 000 pedestrași și

călăreți, supt comanda unui boier strălucit în războaie, anume Mîrza, și a lui Moise Săcuiu, pe care îl numisă în această expediție căpitan-general al ungurilor.³⁸⁸ La Brașov, Mihai petrecu cinci zile. Aice, năcăjîndu-se pe brașoveni pentru niște vorbe deșarte ce auzise de la dînșii, îi amenință că le va prăda cetatea, dar rugat de unii din oamenii săi și mai ales de Moise Săcuiu, care îl însoțise din Moldova, să îmblinzi și îi iertă, căci el ades avea asămîne mîinii prefăcute.³⁸⁹ El își împărți apoi armia în Ardeal astfel: pe unguri supt poroncile lui George Mako și Ștefan Tarkany, în țara Bîrsei; pe sîrbi, în scaunile sașilor de la Cohalom și Șinca, pe poloni și pe cazaci asămînea în scaunile săsești de la Sighișoara și Mediaș, și cu toată ceealaltă oaste întră în triumf în Alba-Iulia, în cele dintii zile ale lui iulie, și hotărî ziua de 20 a aceliași luni pentru a să aduna acolo dieta țării.³⁹⁰

XLV

Cînd se vesti coprinderea Moldovei, toată lumea rămase uimită de mirare. Acel căpitan care umblă și izbește cu iuțeala trăsnetului, acei minunați ostași care suferă în tăcere marșurile cele mai repezi, osteneala și foamea cumplită, trăind numai de entuziasm și de glorie, bătîndu-și joc de puterile naturei, ca și de ale oamenilor, buna rînduială, disciplina și jertfirea ce ei păstrară în această campanie, strălucitele triumfuri care încununară strădaniile lor fură slăvite și trîmbițate în toate părțile. Acel veac nu arătase încă în Europa o asemenea armie și un asemenea general. În toate părțile se zicea că Mihai a coprins Ardealul în 11 zile și Moldova numai în 8.³⁹¹ Toți dușmanii săi se îngroziră. Ei se încredințară că singuri nu pot face nimic împotrivă-i, ci numai coalizîndu-să toți împreună.

Mihai ajunsese acuma în culmea slavei și a mărimii ce el visase. Cinci ani abia trecuse de cînd el trăsese sabia spre a apăra țara sa de tirania turcească și, după o mulțime de eroice triumfuri, respinse potopul turcesc departe de dînsul și de Europa creștină. Nu numai atît. El voi a-și crea o

patrie mare pe cît ține pămîntul românesc ; și norocul ajutîndu-l, în cîteva luni Ardealul, Moldova și o parte din Banat sunt unite cu Țara Românească. Rămăsese numai Timișoara cu ținutul ei, ce se afla supt turci, și Oradea Mare, cu părțile orientale ale Ungariei, pe care el le cerea de la împăratul cu dreptul că ele fac parte din Ardeal, precum ținuse și supt Sigismund Bathori. Aceste mici ținuturi dobîndite, unitatea națională era completă. Independința absolută ar fi urmat fără îndoială. Mihai realizase acum visarea iubită a voievozilor cei mari a românilor. Acum românul s-a înfrățit cu românul și toți au una și aceeași patrie, una și aceeași cîrmuire națională, astfel precum ei n-au fost din vremile uitate ale vechimei. Statul acesta nou are hotare naturale de minune, el e destul de puternic, pămîntul său destul de binecuvîntat de cer, locuitorii săi numeroși și în mare parte omogeni ; el poate trăi, a sta de sineși și a se apăra împotriva năvălirilor streinilor, Mihai avea destulă înțelegere spre a constitui acest stat, a cărui hotară le trăsese cu sabia sa. Dar spre a așeza bine temeliile și a usca tencuiala acestii zidirii prea grabnic făcută, îi trebuia vreme ; și vremea îi fu de lipsă. El n-apucase încă a încununa zidirea sa d-abia ridicată, și iată glasul cobitor al clopotului restriștei sună cu tărie, și din toate părțile, înverșunați, aleargă dușmanii săi mii de mii și toți într-una spre a-l dărîma. Vai, căci nu ne-am putut opri aci, în culmea triumfului nației române, oprind împreună cu noi și timpul și istoria !

Pentru ce, după draga povestire a atîtor norocite și mari izbînzii, să fim osîndiți a descrie și cruntele noastre nenorociri ?

MIRISLĂU

(iulie 1600 — ianuarie 1601)

I

Îndată după întoarcerea lui Mihai în Alba-Iulia, sosiră acolo olaci de la împăratul, aducându-i urări pentru norocita izbîndă din Moldova și înștiințîndu-l ca să să mulțamească cu Țara Românească și cu Moldova și să lase Ardealu pe seama împăratului. Mihai nu se putea învoi cu aceste propuneri, neîndurîndu-să a lăsa Ardealu; el porni îndată la curtea împărătească doi soli, pe Tudosie Logofătul și pe Gaspar Corniș, spre a ruga pe Rodolf II ca să-i lase Ardealu, căci l-a dobîndit cu sabia și cu atîta sudoare, osteneli și sînge, și să-l sloboadă asupra turcilor, să meargă a lua mai întîi de la dînșii Temișoara, pe care s-o închine împăratului.¹ După aceea, Mihai schimbă cîrmuirea vremelnică din Moldova și orîndui acolo în locul său pe Marcu, fiul lui Petru-Vodă Cercel, trimetînd împreună cu dînsul și pe Preda Buzescu.²

Întru acea, Mihai, la 20 iulie 1600, deschisă dieta în Alba-Iulia, spre a o consulta despre deosăbite trebuinți ale țării. El o puse din nou de-i jură credință. Încă nu se spărsesă dieta, și Mihai, aflînd că doctorul Bartholomeu Petz, trimis de împăratul cătră dînsul, sosise la Sathmar în Ardeal, trimisă doi ardeleni, pe Francisc Alard și Andrei Barcsai la Cluj, ca să se împreune cu banul Mihalcea, ce era acolo, ca să meargă tustrei la Sathmar, lingă acest ambasador, spre a-l învita să vie la Alba, unde îl așteaptă dieta cu nerăbdare, a aduce banii ceruți într-atîte rînduri împăratului de Mihai și, în sfîrșit, spre a trata despre trebile Ardealului și ale cîrmuirii sale. El le zisă că la întîmplare cînd solul, bănuitor cum să aude, s-ar teme să vie, ei să rămîie la Sathmar zăloage pînă la întoarcerea sa.

Ajungînd aceștia la Sathmar, înduplecară pe Petz a merge la Alba și ei rămasără în acel oraș.³ Petz fu adus în cîmpia

Albii în mijlocul mulțimii de popor și încungiurat de un strălucit cortegiu de pedestrași și de călăreți; pe urmă, după un măreț cuvînt de urare ce îi ținu Pancratie Sennyei, fu dus la palat, unde Mihai îi ieși întru întîmpinare pînă în mijlocul rîndurilor. Bartholomeu Petz, fiind astfel priimit, aduse domnului, în numele împăratului, daruri scumpe, titlul de locotiitor al său în Ardeal, acela de sfetnic împărătesc și o sumă însemnată de bani pentru plata ostașilor,⁴ pe care însă o lăsase la Sathmar, sau din pricina nesiguranței drumurilor, cum da el a înțălege, sau pentru că nu vroia a da acești bani în mîna lui Mihai pînă a nu se asigura mai înainte bine de simțimentele sale.⁵

Mihai, după ce primi bine pe solul împărătesc, îi trimisă răspuns prin Gaspar Corniș și Pancratie Sennyei: „ca să binevoiască a se întoarce îndată lîngă cezar, spre a-i cere, pentru dînsul și în numele său, ca să-i dea Ardealul supt niște nouă condiții și să-l roage d-a trimite răspuns craiului Poloniei ca să nu-l izbească cu puterea în Moldova, pentru ca el, cu oștile ardelene, moldovene și muntenesti și acele ce avea în leafă de la împăratul, să poată cu mai multă grabă și siguranție merge împotriva turcilor, a trece Dunărea și a amenința Constantinopolul“. Auzind aceste, Bartholomeu Petz le răspunsă în taină: „că el știe că, după pornirea sa, Mihai nu va împlini nici una din făgăduielile sale, că înșălătoria lui este acum deplin cunoscută; dar — zisă el — treaba voastră este de a priveghea toate faptele lui și, de-l veți vedea că proiectează ceva împotriva împăratului, dați îndată de știre maiestății sale“.⁶ Aceste cuvinte ale lui Petz ne dezvălește caracterul adevărat al misiiei sale; cu toate aceste el făgădui d-a sprijini înaintea împăratului cererile lui Mihai. Astfel să întoarsă Petz, după ce în cîteva zile fu tractat cu mare cinste de cătră Mihai și umplut de daruri. În această vreme Mihai începu a-și lua următorul titlu: *Mihai voievoda Țării Românești, al Moldovii, sfetnic al sfințitei maiestăți împărătești și craiești și locotenentul său în Ardeal*.⁷

Într-aceea, dieta hotărî o contribuție de șasă fiorini de fiecare poartă pentru ținerea oștilor domnului, poroncind

la toți a fi gata spre a pleca la război la poronca domnească.⁸ În vremea aceasta, nobilii din Ardeal ce fuseseră trimiși în Țara Românească, la Pătrașcu, se întoarseră înapoi.⁹

II

Încheindu-se dieta, vestiră lui Mihai că un sol de la marele vizir Ibrahim să apropie de Brașov cu darurile ce-i trimite împăratul turcesc. De îndată el porni într-acolo cu o escortă numeroasă. Aflînd sosirea solului, el ieși din orașul Brașov în cîmpie, spre a-l întîmpina împreună cu toți guardiștii săi și alte oști, ducînd înaintea, prin seizi, cîțiva frumoși cai. El să pogorî de pe cal, priimi steagul sultanului, plecîndu-se și îmbrățișîndu-l, pe urmă, saluînd cu mult respect pe sol, priimi de la dînsul sabia și cuca, pe care o puse pe cap. Pe urmă încălecînd, puse pe sol la stînga sa (aceea ce pentru turci este un loc mai de cinste decît dreapta), pe urmă îl dusă în oraș, în mijlocul descărcăturilor a tuturor tunurilor și bombardelor ce să afla în Brașov, și îl priimi, în această lungă profeșie, cu toate semnele putincioase de bucurie și cu toate grațiile unei gazde recunoscătoare. După ce l-a tratat măreț, l-a împovărat cu daruri și l-a ținut cîtăva vreme la sine, Mihai îi dete drumul și să întoarsă la Alba-Iulia.¹⁰

Împreună cu solul turc, Mihai trimisă în solie la marele vizir Ibrahim, care bătea atunci cetatea Kanischa, pe vornicu Dima sau Dumitru, spre a trata despre trebile Ungariei. După luarea Kanischei pe la începutul lui septembrie (1600), vizirul Ibrahim trimise la Constantinopol pe ambasadorul român cu Iazid Sade, reis-efendi al taberii, spre a se înțelege acolo cu divanul și sultanul. Hafiz-Pașa eunucul, văzînd pe Dima, care îl înșălase și îl biruise la Nicopol în anul 1598, cum am văzut înapoi, vru să-și răzbune. El dobîndi de la muftiul Sanollah o fetvă care declara că solul unui domn viclean ca Mihai este afară de dreptul neamurilor. Pe această fetvă rezămîndu-să, eunucul puse mîna pe Dima și îl bătu la falangă pînă ce își dete sufletul în groaznice

dureri. Această uricioasă călcare a dreptului solilor trase asupra lui Hafiz-Paşa mînia tuturilor, chiar şi a turcilor. Ibrahim-Paşa mai ales se supără foarte şi scrisese într-aceasta la sultana Valide. Hafiz-Paşa fu îndată depărtat din slujba de caimacam.¹¹ Această întîmplare însă mînie foarte pe Mihai şi din nou îl întăreşte împotriva turcilor.

Într-acea Mihai, aflînd că polonii adună oaste pe hotarul Moldovei şi că ş-au aşezat tabăra lîngă Nistru, în dreptul Hotinului,¹² scrisă îndată generalului împărătesc din Ungaria de Sus ca să-şi ţie armia gata, ca la trebuinţă s-o poată avea supt mîna.¹³ Era Basta care comanda această armie. Din poronca împărătească el să trăsăsă din Ardeal la Casovia, capitala guvernului său, cu durerea în inimă că lasă Ardealul în mîna lui Mihai. El avea însă poroncă de a sta gata de a ajuta pe Mihai la orice cerere.¹⁴

Dar aceste favoruri ce împăratul făcu lui Mihai ascundea o vicleană trădare. Am auzit vorbele lui Petz către Corniş şi Sennyei şi am observat că ele vădesc adevărata misie a lui. Într-adevăr, el fusese însărcinat ca, pe de o parte să aducă lui Mihai împlinirea cererilor lui, iar pe de alta a pregăti elementele prin care să poată trage răzbunare asupra lui Mihai pentru siluirea ce stăruinţa sa făcuse împăratului. În lipsă de oaste spre a putea scoate prin silă pe Mihai din Ardeal, cezarul, care să temea de ambiţia lui ca el să se alieze cu turcii şi să se proclame neatîrnat de împărăţie, hotărî a-l adormi, dîndu-i cererile sale, şi, într-aceeaşi vreme, cunoscînd ura nobililor unguri către Mihai, prin tainice instrucţii ce dădă lui Petz şi lui Basta îi însărcină a se folosi de această ură, a o aţîta şi a o lăţi şi mai mult şi, cînd va izbucni răscoala, a o ajuta cu putere împotriva lui Mihai.

Petz şi Basta nu pregetară într-aceasta; elemente găsiră cu prisos. Cunoaştem viclenile uneltiri ale lui Moise Secuiu şi Ştefan Csaki în Moldova. Cu tot favorul la care îi avea Mihai pe amîndoi, cîntea şi darurile ce le-a făcut, ei îşi urmau în taină comploturile lor. Moise Secuiul lăsase pe Mirzea în Moldova şi însoţise, cum am văzut, pe Mihai în Ardeal. La întoarcerea sa, el să opri cîtăva vreme în ţinu-

tul Bîrsii, în oraşele Földvar şi Botfalva ; el să înţălesă acolo cu George Mako şi cu ceilalţi căpitani ce comanda pe ostaşii unguri despre întoarcerea lui Sigismund şi de revolta împotriva lui Mihai, aţîţîndu-i a sta şi ei una spre a mîntui naţia lor de supt domnirea unui aşa de rău stăpîn.¹⁵ După aceea el trecu la Sighişoara (Sasburg) supt cuvînt ca să-şi vază femeia şi pe ginerile său, Wolfgang Corniş, şi, şăzînd puţin acolo, fugi în Polonia la Zamoisky, ca să-i ceară agiutor de oaste împotriva lui Mihai. Îndată ce acesta auzi de dezertarea lui Moise şi înţălesă uneltirile lui, porni la Sasburg pe George Racz ca să prindă pe Wolfgang Corniş şi să-l aducă în fiară la Alba-Iulia. Pe cînd să săvîrşa aceasta, săcuii din scaunul Odorheiului, aflînd vicleniile nobililor, pe care atît îi ura, puseră mîna pe doi nobili, anume Francisc Farcaş şi Mihai Szemere, şi îi ucisă acolo, în Sighişoara. Unul din complotişti, anume Ioan Petki, ce să afla acolo, luă fuga ; dar domnul, spre pedeapsă, îi confiscă avuturile, iar pe Wolfgang Corniş, după ce fu adus la Alba-Iulia, îl pusă la închisoare.

Uciderea acelor doi nobili şi arestuirea acestui din urmă dete pricină intriganţilor a aţîţa şi a spăimînta lumea şi a pregăti şi întinde complotul lor. Ei striga mai ales mai tare — şi la aceasta se părea că au oarecare cuvînt — asupra relilor ce făcea ostaşii în ţară şi zicea că aceştia ar fi omorît un preot sas din tîrgul numit *Insula Creştină* şi că ar fi jăfuit pe alţii. Dar aceea ce pricinui mai multă turburare fu fapta ce să întîmplă în oraşul Banfi-Hunyad. Mihai trimisesă în acest oraş o sută de pedestraşi români spre a fi hrăniţi acolo. Lăcuiitorii nu prea era mulţemiţi de purtarea lor ; cînd, într-o zi de duminică, dimineaţa, pe cînd ei mergea în mare număr la biserică, iată că văd în piaţă mai mulţi ostaşi români beţi, făcînd feluri de rele şi necăjînd oamenii, luîndu-le marfa. Larma şi strigările neguţitorilor şi a soldaţilor auzindu-se în biserică, lăcuiitorii ce să afla înlăuntru, neştiind ce să petrece afară, ieşiră înspăimîntaţi din biserică şi să siliră a împăca cearta ; dar întărtîndu-se şi mai mult şi unii şi alţii, românii cheamă pe soţii lor într-agiutor şi urmează a prăda şi a face multe rele ; lăcui-

torii, din partea lor, se adună mulțime multă, iau armele și năvălesc asupra românilor și îi ucid pe toți, afară de un mic număr ce putu scăpa. Aflînd aceasta, Mihai să turbură foarte și, în aprinderea miniei sale împotriva lăcuitorilor Hunyadului, vrînd a face o strașnică pildă, poronci lui Ștefan Csaki, căpitan-general peste toată armia țării, să ia cîtă oaste îi va trebui, ca să meargă să spargă orașul, să ucidă pe lăcuitori sau să-i aducă prinși. Csaki, neîndrăznind a sta împotriva poroncii domnești, plecă spre a o îndeplini; dar apucă înainte de trimisă pe ascuns un om care spusă lăcuitorilor primejdia ce-i amerința. Locuitorii se grăbiră atunci a fugi cu familiile lor și cu tot ce avea mai scump la munți; un mic număr numai de nenorociți, crezînd că nu li se va întîmpla nimic, rămasără pe loc și orașul fu ars împreună cu dinșii.¹⁶

III

Vestindu-să toate acestea în țară, se spăimîntară peste măsură nobilii, încît mulți (ca la o sută dintr-înșii), încercînd în care familiile și cu tot ce avea mai scump, se silea a să mîntui prin fugă.¹⁷ Aflînd Mihai aceste mișcări ale nobilimei [și] dezertarea lui Moise Secuiul, spre a opri ca din această fierbire să nu să aprinză un foc mai mare, plecat mai mult a întrebuița mijloace blînde decît aspre cătră nobili, trimisă oficial în palaturile și locuințele lor pe Nicolai Viteazul, un român din Ardeal, vestit orator pre acele timpuri. Viteazul, supus și jertfit cu totul domnului, priimi cu bucurie însărcinarea ce-i dete, închinîndu-i-se plecat, și să duse la fiecare nobil îndeosebi. Întrebuițînd deosebite argumente după duhul celor la care se adresa, el să silea a-i încredința de strălucitele proiecte ce are domnul pentru creștinătate. Adesea sfîrșea cuvîntul său zicînd că „Mihai iubește mai presus de orice mîntuirea și păstrarea creștinilor; că zi și noapte el să gîndește numai cum ar putea sluji mai cu credință pe împăratul, a întinde hotarile creștinești, a doborî puterile turcilor, în sfîrșit a păstra

ardelenilor, a căror vitejie o prețuise în cea de curînd biruință asupra lui Ierimia, vechile lor legi și privilegii. Că el n-are nimic mai scump ca singele nobililor, nimic care să iubească mai mult ca nația ungurească și că nu va întreprinde nimic împotriva legilor obștești a acestii patrii, precum de curînd o încredinșă lui Bartholomeu Petz, solul împăratului. Că nime nu trebuie să să turbure de fuga lui Moise Secuiul, care în cea din urmă expediție din Moldova făcuse parte dintr-o conjurație al cărei scop era de a omori pe domn, spre a da prințipatul lui Sigismund, și că el, prin fuga sa în Polonia, scăpase de dreapta pedeapsă a vicleniei sale. Că deși doi oameni însemnați (Francisc Farcaș și Mihai Szemere) fusesăra uciși la Seghișoara, prin furia secuilor, aceasta foarte a fost neplăcută domnului și el asigurază că uneltorii morții lor se vor pedepsi îndată cu moarte, iar pentru vătămarea ce soldații domnului au făcut, fără știrea lui, lăcuitorilor, după o cercetare și o prețuire făcută, se va plăti pînă la o para." Prin asemenea cuvinte și giurăminte personale, Nicolai Viteazul, părăindu-se a fi domolit înfierbîntarea nobililor, să întoarse triumfător lîngă Mihai.¹⁸

Nobilii unguri erau însă împărțiți în deosebite păreri și partide. Acei veniți din Ungaria, care numai de cîtăva vreme se statorniciseră în Ardeal și care nu împărtășeau ura națională a nobililor ardeleni către români, se lipiseră din inimă de Mihai. Ei vedea de atîția ani, de la nenorocita înfrîngere de la Mohaci, draga lor patrie, Ungaria, robită și sfișiată de către turci și nemți. Ei vedea acum că n-au altă nădejde d-a mîntui patria lor și a o reîntregi în libertatea și unitatea sa decît în Mihai. Într-însul ei își pironise toate nădejile lor; ei îl încungiura, îl ațîța, îl îndemna, îl lingușea, dîndu-i titlu de crai, titlu cu care îl salutase și viziru Ibrahim,¹⁹ și rugîndu-l de a scăpa crăia Ungarii din mîinile turcilor și a nemților și a [o] opri pe seamă-i, aducîndu-și bine aminte că cele mai strălucite timpuri ale aceluia crăii au fost cînd ea era cîrmuită de familia română a Corvinilor.

Aceste nădejdi nu era deșarte; ele coprindea o mare idee, care fusese visarea bărbaților celor mari, unguri și români, în trecut și care a rămas de atunci pînă astăzi și va fi încă

în viitor idealul oamenilor de stat a acestor două nații, deopotrivă viteze și generoase. Într-adevăr, lăcuind în parte pe același pământ, singure numai deosibindu-să cu sîngele de celelalte neamuri dimpregiur, deopotrivă amărîțate și bîntuite de puternicile împărății ce le ocolesc, aceste nații dintru început semăna menite a-și uni viața printr-o legătură frățească, spre mîntuirea și dezvoltarea comună și spre a forma un stat mare și puternic între Adriatică și Marea Neagră. Mai mulți crai ai Ungarii, precum Ștefan cel Mare, Carol Robert, Sigismund I și Ludovic I, precum și Corvinii doriră și se ispitiră a înființa această idee; dar, înfățișători a ideilor veacului lor și a geniului sumet și iubitor de domnire a ungarilor, în loc d-a vorbi românilor de frăție și egalitate, cereau ca să li să supuie și să [re]cunoască supremația lor. Aceste smintite și nenorocite pretenții ațîță în inima românilor, înfocată atunci pentru libertate, o ură mare împotriva ungarilor; și încercările crailor Ungariei, și năvălirile lor în Țara Românească și în Moldova fură greu pedepsite. Ambiția lui Mihai zîmbea la proiectele nobililor din Ungaria; el întrevedea poate în viitor o zi în care se va ispiți întru îndeplinirea lor; dar deocamdată se vede că, deși amărîța prin vorbe Austria, ca s-o aducă a-i împlini cererile, dar în adevăr nu avea de gînd a ridica război asupra-i spre a-i smulge drepturile ei asupra crăiiei Ungariei, după cum îl învinovățesc unii din istorici.²⁰ Nevoia și înțelepciunea sa îl silea spre aceasta. Încungiurat de atîția dușmani, el nu putea ridica sabie și asupra Austriei, cînd toată nădejdea lui de sprijinire o avea numai într-însa.

IV

Cu totul altele era sentimentele nobililor unguri din Ardeal către Mihai. Un mic număr numai dintr-înșii, recunoscători pentru purtarea cea blîndă a lui Mihai către nobili, se lipise de dînsul și îl sluja în dreptate. Ei vedea bine că, de vor scăpa de stăpînirea lui Mihai, vor cădea

supt nemți, turci sau supt Sigismund Bathori și vor fi mult mai rău. Cei mai mulți însă ura în Mihai un domn român. Învățați a urî și a desprețui nația română în iobagii lor țărani, lor venea cu ciudă a-și pleca trufașul și șumețul cap supt un stăpîn român. Ei se temea încă, cu mare cuvînt, de relele urmări ce poate avea pentru dînșii întemeierea unei stăpîniri românești în Ardeal. Ei se temea de o schimbare de politică a lui Mihai, de o zi cînd el va înceta d-a fi generos, ocrotind pe ei și privilegiile lor cu paguba românilor. Se temeau încă că chiar cei mai mulți dintr-înșii, cîștigați de domn sau mînați de duhul slugăriei și al ambiției, să nu se lepede cu încetul de naționalitatea lor și a se români.

Aceea ce se petrecea în Ardeal de cîtva timp da temei mare temerilor lor. Mihai începuse a favora cu deosebire pe români și a căta cu ochi bănuitor către nobilii unguri, pe care îi învinovătea de a fi nemulțămitori către dînsul, iar mai ales către nobilii săcui, pe care îi știa dușmanii lui, pentru libertatea ce dedese poporului.²¹ El înălță din românii ardeleni la treapta de nobili, silise pe unguri a face oarecare ușurare țăranilor și ocrotea pe aceștia împotriva abuzurilor.²² Deosibit de acestea, începuse a umplea Ardealul, deșert în mare parte de locuitori, cu colonii de români din Țara Românească și de bulgari, și nu se încredea decît în acei nobili unguri care adoptaseră cu totul obiceiurile și investmintarea românească.²³ Deosibit de acestea, Mihai, spre a plăcea românilor, le zidise mitropolie în Alba-Iulia și o înzestrase cu multe averi.²⁴ Un baston de argint, dăruit de dînsul mitropolitului Ion la anul 1599, se păstrează pînă astăzi la Blaj.²⁵

Toate acestea dovedea în Mihai planul d-a români cu încetul Ardealul. Toate acestea îngrija tare pe nobilii unguri; ei vedeau că să stinge cu totul supremația lor în Ardeal, care se va preface într-o țară ales românească. Aceste temeri le ațîța și le mărea încă micul număr de complotiști pe care i-am văzut în lucrare încă din expediția în Moldova. După fuga lui Moise Săcuiu, soțul său Ștefan Csaki rămăsese capul complotului. Csaki să trăgea dintr-una din cele mai

strălucite familii ungurești din Ardeal. Era el om ager la minte, harnic, cu falnică înfățișare, dulce la limbă, dar viclean la inimă și ambițios peste măsură; el își închipuise d-a aduce răsturnări în Ardeal, ca da de va putea dobîndi pe seamă-i tronul acestii țări. El începuse prin a se face cu totul curtizan al lui Mihai, imitînd în toate gesturile și obiceiurile lui, apărînd cu înfocare faptele și proiectele lui, înălțîndu-l pînă la ceriu și comparîndu-l cu cei mai mari eroi ai lumii, a căror mari fapte slăvește istoria. Prin aceste chipuri, iar mai ales prin vitejia ce arătă în expediția Moldovei, Mihai îl luase foarte la inimă, îi arăta mare încredere, îl numise căpitan-general al toatei armiei sale și îi dăruise mai multe moșii însemnate în Ardeal.²⁶ Csaki trădă cu nevrednicie încrederea domnului și bunătățile lui către dînsul și profită de favorul ce avea ca să completeze fără temere și să surpe pe făcătorul său de bine. Pe lîngă aceea că povătuia propaganda rebeliei în Ardeal, el era în corespondință necurmată cu generalul Basta, către care se arăta cu totul jertfit Austriei și că lucrează numai pentru dînsa, și într-aceeași vreme, prin Moise Săcuiu, sta în relații cu polonezii, [cu] Sigismund Bathori și [cu] Ieremia Movilă. Acesta se puse atunci în raport cu tătarii și cu turcii, cerînd ajutor împotriva lui Mihai. Și unii și alții fuseră voioși a intra în coaliție. Turcii trimiseră îndată, cu taină, 40 000 galbeni de aur, sumă însemnată pe acele timpuri, la Ieremia Movilă, ca să facă oști asupra lui Mihai, și hatișerif de domnie neschimbată în Moldova, lui și seminției lui.²⁷ Într-aceeași vreme, adună oști în Bulgaria, gata a năvăli la vreme în Țara Românească.

Astfel o coaliție puternică și îngrozitoare se pregătea asupra capului lui Mihai. Austriacii, ungurii, polonii, Ieremia cu partida sa în Moldova, turcii și tătarii, toate aceste popoare, care fuseseră umilite prin triumfurile noastre, călcate prin oștile noastre, acum, înțelegîndu-să din mîină în mîină împreună, se înfiora de mînie și de nădejde și să gătea a năvăli într-una mii de mii, ca o vijelie furioasă, spre a doborî la pămînt un singur om; dar acest om era Mihai Viteazul, domn al vitejilor români.

Mihai nu bănuia nimic de furtuna ce îl amenința. El se încredea încă în steaua sa și în fatalitate, această superstiție a oamenilor cărora mult le-a slujit norocul. El vedea bine că polonii sau turcii nu-l va lăsa mult în odihnă, dar socotea că, cu sprijinul Austriei, decare nu să îndoia, va putea lesne a pedepsi îndrăzneala dușmanului. Se vede că Mihai să ținea de hotărîrea sa d-a porni împotriva turcilor ca să le ia Banatul, dupe cum se făgăduise Austriei. El nădăjduia că, pe lângă folosul d-a uni Banatul cu celelalte țări române, printr-acest război va câștiga încă cu totul încrederea Austriei, temătoare ca el să nu să alieze cu turcii. Spre acest sfârșit, Mihai avea nevoie d-a fi sigur că nu va fi izbit de poloni. Pentru aceea trimise la craiu Poloniei doi soli, pe George Ratz și Stroe Buzescu, boier însemnat, spre a-i arăta pricinile care l-a silit a cuprinde Moldova, asigurîndu-l că „nu are de gînd a face nimic împotriva Republicei Poloniei și a craiului ei, că încă el se pune la voia craiului, îmbiîndu-l cu prietenie și bună vecinătate, numai să voiască a se uni cu creștinii și a se lepăda de alianța turcească“. Pretinde Bethlen că această solie era o prefacere din partea lui Mihai, ca să înșale pe craiul Poloniei, dupe cum înșelase pe Andrei Bathori și pe Ieremia Movilă, și a-l izbi fără veste și fără a fi gata de apărare; iar că scopul lui Mihai era de a subjuga Polonia; că solii săi, sosind la Sathmar, spuseră în numele lui Mihai, la ofițerii împăratului ce găsiră acolo, că Mihai are mare prietenie către arhiduca Maximilian și are de gînd să-l facă crai al Poloniei: că întru aceasta are corespondință tainică cu duca țării muscălești, pentru ca muscalii de o parte, Mihai de alta și Maximilian de a treia parte, într-aceeași vreme să izbească Polonia; că pe urmă, comunicînd la acei ofițeri solia lor către craiul Poloniei, ei asigura că merg la dînsul numai spre a-i da mai multă încredințare de gîndurile lui Mihai: dar într-adevăr proiectele acestuia țintea întru a goni, de se va putea, pe craiul Poloniei, pe

urmă a da mai lesne deoparte pe Maximilian și a-și asigura pentru sine crăia Poloniei.

Solii, sfârșind treaba lor la Sathmar, plecară spre Muncaci.²⁸ Este cu greu a crede că Mihai, pe care acești istorici streini îl arăt atît de ascuns și prefăcut în gîndurile sale, să și le [fi] dat pe față cu o asemenea nesocotință. Credem că multe din aceste sunt bănuieli; că Mihai să mulțumea pe cîte ținuturi coprinse, ca să voiască a mai răpi și altele de la poloni, și că ar fi fost mulțumit dacă polonii l-ar lăsa a stăpîni în pace Moldova, dorința lui fiind acum d-a-și mări țara, coprinzînd locuri, țări și cetăți de la turci, iar mai ales Banatul Temișian și cetățile Ghiula și Solnocul din Ardeal, ce se afla în mîinile turcilor.²⁹

VI

Dar cu toate asigurările ce Mihai dedese nobililor unguri prin Nicolae Viteazul, ferberea tot domnea între dînșii. Aceasta începu a neodihni pe domn. O rază de tristă îngrijire — presimțire a viitorului ce urla în depărtare, amerințîndu-l — intră în cutezătoarea și voinica sa inimă. Crezînd, ca toți contimpuranii săi, în înrăuriri misterioase ale naturei asupra omului, în astrologi și ghicitori, el întrebă pe mumă-sa, ce era meșteră în a ghici viitorul, care îi răspunse că „termenul puterii sale se apropie“. Fără a se îndupleca la această dezvălire a viitorului, Mihai, într-o zi cînd un mare număr de nobili se afla adunați la Alba-Iulia, puse de alese juni sprinteni români și unguri, spre a-i pune să se lupte înaintea lui, ca să prevază prin ieșitul bătăii dacă pînă în sfîrșit triumful va rămînea pe lîngă nația română sau pe lîngă cea ungară. Se alese dar atîția români cît și unguri și îi armară numai cu darde și ciomege. Rînduindu-să în bătaie în fața domnului, lîngă rîul Ompoly, junii luptători români și unguri se înhățară la luptă cu o potrivită îndrăzneală și se luptară multă vreme, ținînd biruința în îndoială, nevrînd a se lăsa unii altora. În sfîrșit, ungurii, carii era mereu umiliți prin cuvintele ocărîtoare

cu care românii se obicinuiseră a întrebuința cînd le vorbea, văzînd și că unii din pedestrașii români se amestecă pîntre luptători, năvăliră cu mînie mare cu dardele lor asupra românilor și izbutiră a-i pune pe goană pînă la porțile cetății. Domnul, după ce a lăudat pe junii unguri pentru izbînda lor, îi chemă în curtea palatului său și puse de le dete cu îmbeșugare pîine și vin și apoi le dete drumul. Pe cînd junii unguri ieșea din curte, fericitați de mulți că în această luptă s-au arătat mai voinici ca românii, soldații români ce păzea la poartă, supărîndu-să de îngîmfarea lor, pusură mîna pe unul dintr-înșii și începură a-l bate cu nuiiele și ciomege. Soții lor, mai luînd îndrăzneală din vinul ce băuseră, alergară în ajutor și încăierară din nou lupta cu ostașii români, pe care îi răsipiră.³⁰

În aceleași zile, altă întîmplare veni de mai adăogă ura între cetele ostășești. Vro sută de ofițeri cazaci veniseră la Alba-Iulia spre a-și priimi leafa. Aci în oraș, unul din cazaci găsi o femeie publică și o luă la sine. Amorezul acestii femei, care era din curtea domnului, aflînd aceasta, se duse de-și luă cu sila amoreza înapoi. Cazacul, mîniat asupra românului, chemă pe soții lui într-ajutor, românul chemă pe pedestrașii români și îndată se încăierară la luptă cu armele. Aflînd căpitani cazaci că soții lor în oraș se află în primejdie, ies cu armele,ucid și rănesc mai mulți din români. Aceștia se adun atunci în mai mare număr și dau năvală cu puștile în cazaci; și îndărătnicindu-să și unii și alții, ținură bătaia ca la trei ceasuri, încît peri din ambe părți ca la 100 oameni. Auzind această, ceilalți cazaci din tabără se ridic cu toții și sosesc înglotiți lîngă Alba, amerințînd românilor. Aflînd domnul aceasta, se grăbi a trimite oameni de-i împăcară și liniștiră pe unii ca pe alții, prin amerințări și făgăduieli.³¹

Aceste dezbinări arătau slăbiciunea unei armii compusă de oști de feliurite nații, neînfrînarea, gelozia, pizmuirea și vrăjmășia unor cete către altele și da curagiu [la] dușmani în uneltirile lor cele tainice în contra lui Mihai.

Într-adevăr, nobilii ce complotau se foloseau de orice spre a ațîta lumea și a o îmbărbăta spre a o aduce la o revoltă de față împotriva lui Mihai. Spre a trage prin spaimă pe toți nobilii în sfaturile lor viclene, ei răs-pîndea mereu vorba că Mihai are de gînd să-i puie supt sabie pe toți. Prin asemenea vorbe intrigoase, ei ațîtau patimile, deșteptau pizmele, hrăneau spaima între nobili. Noi am arătat înapoi viclenia acestii mincinoase veste și cuvintele ce depărta pe Mihai de la o asemenea urmare. Analiztii unguri, care pun temei pe această bănuială, nu aduc nimic spre a o întemeia prin dovezi, fără numai aceste două fapte, care încă și ele au trebuință de a fi adevărate. Ei spun că, într-o seară, Mihai, aflîndu-să în palatul din Alba-Iulia, în camera numită *Veres Bársonyos* (căci supt vechii principii zidurile erau îmbrăcate de purpură), unde pre obiceiul său se odihnea (reposa) pe perne și pernîțe puse unile dasupra altora, după moda turcească numită *kerevat*, chemă la sine pe un ofițer ungur, anume Ștefan Hadnagy, din legionul mercenarilor unguri, ce se afla în cvartir în țara Birsei. După ce l-a pus de a jurat pe icoana Maicii Domnului, ce era spînzurată pe zid, Mihai spun că-i vorbi astfel: „Îți aduci aminte, Ștefane, tot ce am făcut pentru creștinătate în Țara Românească, ce primejdii am înfruntat spre a supune Ardealul rebel craiului romanilor și spre a birui pe cardinalul care dobîndise, peste voia împăratului, prin îndemînarea și înșălătoria prințului Sigismund, domnia acestii țări. Cît pentru voi, pe care ceilalți principii nesocotea, nedîndu-vă nici bani, nici cinstirile cuvenite vitejiei voastre, dărnicia mea v-a încărcat de faceri de bine; ajutînd Dumnezeu și norocirea, v-am făcut din săraci bogați, din pedestrași călăreți, din necunoscuți vestiți și faimoși, fiind eu singurul prinț care caută mai puțin la naștere, avere și altele — lucruri ce ceilalți prinți cinstesc mai cu seamă în supușii lor — decît la vitejie și la fapte frumoase... Am cîștigat trei frumoase provincii, Țara Românească, Ardealul, Moldova, pe care le-am luat cu mare

greu de la prinți puternici. Ce ne mai rămîne oare să dobîndim, după părerea chiar a împăratului turcilor, fără numai diadema crăiască? Împăratul creștin ne-o va acorda lesne, mai cu seamă după ce va încerca puterile noastre, de vreți voi. După dărnicia mea cea veche către voi, atunci cînd n-aveam atîtea mijloace, puteți a vă închipui ce cinstiri vă așteaptă pe tine și pe soții tăi. Dar, iubite Ștefane, avem o stavilă, pe nobilii ardeleni, obicinuiți a trăi în desfătări casnice, fiindu-să de lucrarea pămîntului, vinătorie, negoțul și alte petreceri. Puțin doritori de slavă, de triumfuri asupra națiilor streine, d-a mări hotarele țării lor, ei să mulțumesc pe starea de acum a lucrurilor. Ei au purtat cu părere de rău armele pînă-aci împotriva turcilor, a căror alianță le-a slujit d-a petrece cîtva timp în desfătări. Dar fiind opriți prin credința ce au făgăduit într-atîtea rînduri împăratului, ei privesc ca o fărădelege d-a întreprinde ceva împotriva-i, sau de față, sau pe taină. Așadar, numai zdrobind și pierzînd pînă la cel mai din urmă pe aceste trîndave trunchiuri ale creștinătății, vom putea noi dobîndi adevărata glorie a unei mari vitejii și marginile dorite a celor mai bogate țări. Trebuie să-i zdrobim pe toți, al meu Ștefane. Aleargă îndată către ungurii noștri lăsați în ținutul Bîrsei și zi-le în numele nostru ceea ce ai auzit. Ei uciși și țara umplindu-să de sîrbi și români, atunci lesne vom putea pune mîna pe hotarale Ungariei și cu încetul vom putea merge pînă la Praga. Acum primește 200 colonate, preț al credinței tale, și, de ne va ajuta norocul, vei primi și mai mult." Aceste zicînd, dete drumul lui Hadnagy, primind de la dînsul făgăduiala că îi va fi credincios și va împlini însărcinarea sa.³²

Ca Mihai să se fi plîns adesea de nemulțămirea către dînsul a nobililor unguri, ca el să-i fi amerințat poate că-i va pedepsi de vor urma comploturile lor este lesne de înțeles. Dar ca el să fi avut hotărîre a-i ucide, aceasta n-avem destul temei a crede. El totdeauna a tăgăduit aceasta. De ar fi avut el o asemenea hotărîre, cum de nu-i ucise într-atîtea rînduri, cînd îi avea pe toți adunați la un loc, cu ocazia dieteilor, sau pentru alte pricini? Spre îndeplinirea acestui scop,

el nu avea trebuința d-a cîștiga pe Hadnagy sau chiar pe cei 1 500 unguri ce formau legionul ce se afla în ținutul Bîrsei, avînd destui soldați în jertfirea cărora avea deplină încredere. Apoi chiar în lipsă de soldați, spre a se curăța de nobili, n-avea decît să închiză ochii și să lase pe țărani români din Ardeal și pe săcui a-și împlini înfocata lor răzbunare asupra-le.

A doua faptă adusă de unguri împotriva lui Mihai este o scrisoare ce el, spunea, a scris lui Tamasfalvi. Acesta era de neam săcui și de mai mult slujea în armia lui Mihai, care, pentru vitejia ce arătă la bătălia de la Sibiu, îi mărise leafa și îl făcuse prefect mai mare și căpitan peste săcuii din scaunul Mureșul. În campania Moldovei, fiindcă jăfuisse o monastire, Mihai poruncise să-i taie capul, dar apoi îl iertă. Tamasfalvi, cum vom vedea, fu nevrednic de încrederea și generozitatea domnului său.

Scrisoarea ce spun că Mihai scrisese lui Tamasfalvi suna așa: „Tamasfalvi! În cele mai mari greutăți, în minutele cele mai critice, noi am încercat și niciodată nu ne-am îndoit de jertfirea ta pentru noi, cunoscînd vitejia ta, talentele tale și credința ta. Cînd vei vedea această carte, desfășură-ți steagurile și pune-te în cale cu ostașii tăi; pe unde vei afla că să află *vro tabără de nobili*, du-te acolo în grabă și ucide-i pînă la cel mai duple urmă. Tu vei primi peste puține zile o mare și însemnată dovadă de recunoștința mea.”³³ Scrisoarea aceasta, adevărată fiind, nu dovedește ceea ce au cugetat ungurii a o face a dovedi. Ea se vede scrisă după răscoala nobililor, și atunci Mihai era în drept a porunci de a risipi *taberile* nobililor și a-i ucide.

VIII

Într-aceea, George Mako, capul legionului de unguri ce se afla în țara Bîrsei, după înțelegerea ce am văzut că avusese cu Moise Săcuiul, nu numai că lucra mereu a face pe ostașii legionului ce comanda a se revolta împotriva lui Mihai, dar încă îndemna de față și pe alți prieteni ai lui

a sta gata a se răscula. Unul din acești prieteni trimise lui Mihai-Vodă o scrisoare ce îi scrisese Mako, în care spunea: „Să ai de sigur că nelegiuitul Mihai-Vodă conspiră moartea tuturilor nobililor. De aceea trebuie prin toate chipurile, prin înșalăre sau silă, de se poate, a-l pierde mai dinainte... Iată-mă eu, chiar de m-ar chema el lângă dînsul, nu mă voi duce, [ci] cu soldați aleși, pe care cred a-i aduce lesne ca să apere sîngele lor și patria lor, voi apăra nația mea pînă la cel din urmă suspin împotriva cruzimei acestui tiran. Nu mă îndoiesc că vei face asemenea.” Aflînd apoi Mako că această scrisoare a picat în mîna lui Mihai, scrise lui Ștefan Halmagyi, nobil ungar, prieten al său, care se afla în slujba prea de aproape a domnului, d-a-i trimite cum va ști acea carte scrisă în glumă, fiindu-i teamă a lăsa în mîna lui Mihai acea dovadă materială, cu care putea fi tras în judecată. Dar Halmagyi, și el prieten necredincios, spuse tot domnului și se sili prin multe cuvinte a-l face a întoarce acea carte lui Mako; unul din cuvintele sale era că „dînd înapoi acele cărți, va rădica orice neîncredere de la Mako și că, liniștindu-l și mîntuindu-l de temerea pedepsii ce îl așteaptă, va putea lesne a-l trage la curte.” Dar Mihai-Vodă răspunse: „Nu se poate, fătul meu, nici se cuvine a da o scrisoare atît de obraznică și atît de primejdioasă la cel care a scris-o. Ea e o dovadă a vicleniei lui împotriva mea și o mărturie temeinică a dreptei pedepsi ce am hotărît a-i face.” Cu toate aceste, junele Halmagyi înduplecă pe domn a rupe o parte pe care să o ție ca o dovadă de dreptatea pedepsii ce îi hotărîse și să-i dea pe celelalte, pe care să le trimită înapoi lui George Mako. Halmagyi duse aceste scrisori lui Mako, asigurîndu-l că domnul nici le cetise, nici le văzuse. Dar Mako, băgînd de seamă că lipsește din ele, îi crescui temerea și, cu toate că domnul îl chema prin scrisori a veni cu soldații în tabăra sa, el rămase statornic pe lângă hotărîrea sa de mai nainte de a nu merge.

El nu stătu însă în nelucrare și în toată ziua răspîndea vorba pîntre soldații săi că Mihai voiește a ucide pe toți ungurii, vorbă care să mărea trecînd din gură în gură, fiecare, după obicei, mai adăogînd ceva de la sine; și să

silea a aduce pe ostașii, mîniați prin aceste vorbe, a se revolta împotriva domnului lor. Dintr-altă parte, Mihai îl chema mereu prin cărți a veni la Alba cu oștile alese și nobilii ce avea supt porunci, fiind gata a întreprinde o expediție împotriva turcilor. Văzînd însă că supt nici un cuvînt nu poate birui îndărătnicia lui George Mako, Mihai, plecat mai mult spre mijloace blînde și împăcătoare, chemă la sine pe Grigore Mako, fratele lui George Mako, ostaș curajos, mai dulce la caracter decît frate-său, pe care îl avea în de bine, fiindu-i foarte credincios, și îl trimise cu însărcinare ca să caute a îndupleca pe frate-său și să-l aducă la Alba-Iulia. Acesta se duse lîngă frate-său, dar nu izbuti într-altceva fără numai că făcu pe George Mako de trimise domnului, în numele legionului întreg, pe Martin Vereș și George Borsai cu însărcinare să-i zică: „că ostașii nu pot veni lîngă domn pînă nu li se va trimite leafa pe patru luni, ce nu li se plătitise încă; că afară de aceasta, ei se roagă ca domnul să ia în băgare de seamă că ei l-au slujit cu bărbăție și că acum s-a răspîndit o groaznică vorbă cum că domnul pe toți i-a hotărît jertfă morții; că soldații, spăimîntați de aceasta, se tem a se împreuna cu oștile taberii; că chiar dacă acest zgomot nu are temei, el făcuse însă o așa mare întipărire asupra duhului oștilor, că supt nici o pricinuire ei nu vor merge la dînsul, de nu le va trimite mai nainte cărți care să declare de mincinos acest zgomot“.

Auzind Mihai acestea de la deputați, rămase încremenit de mirare și de ciudă de aceste nevrednice zgomote răspîndite de voitorii de rău. El răspunse, jurîndu-se pe tot ce avea mai sfînt, pe viața sa, norocirea sa, femeia și copiii săi, că niciodată el n-a meditat un asemenea proiect. „Ar trebui — zicea el — a avea o inimă de fer spre a nu recunoaște meritele și faptele lor cele bune; ar fi cea mai mare nemulțămire de a trata pe niște veterani ce l-au slujit așa de bine, pe el și pe copiii lui, ca niște făcători-de-rău, prin pedepsi. Deci să nu se mai teamă nimeni de acest zgomot mincinos, semănat de turburătorii păcii obștești și prin dușmanii norocirei sale. Că el le va da cărți încredințate,

unde le va arăta gândurile lui; asemenea le va plăti și leaface aveau a lua.³⁴

Dar aceste asigurări curate și sincere zădarnice erau, căci Mako ca și nobilii care știa bine că acele zgomote erau mincinoase erau bine hotărâți a duce complotul până la sfârșit.

IX

Toate aceste fapte de care atinserăm pînă acum într-această carte se petrecură în cursul lunii lui avgust (1600). Pe la capătul acestei luni, fiind lucrurile într-această stare între domn și George Mako, Ștefan Csaki cu vro cîțiva magnați, conjurații lui, se adunară la Cluj, unde ținea sfaturi tainice cum vor face spre a împărtăși proiectele lor nobilimei și a scula țara; și hotărîră a trimite veste tainică la fiecare d-a se afla într-o zi hotărîtă în cîmpiile vecine orașului Torda. Mihai-Vodă, aflînd această adunare a nobililor la Cluj și bănuind — din cele ce știa despre complotul unor nobili în Moldova, ca să cheme pe Sigismund și pe Zamoisky, și din scrisorile lui Mako — că este oarecare mișcare în Ardeal, trimise răspuns acestor nobili adunați în Cluj să vie îndată la curtea lui. Dar aceștia, știindu-să vinovați, să temură, să escuzară cu deosibite pricinuri și îndată se răspîndiră.

În vreme ce aceste se petreceau în Ardeal, Mihai primi veste sigură din Polonia că Zamoisky, Ieremia Movilă și Sigismund Bathori, cu o puternică oaste stau gata a intra în Ardeal.³⁵ Îndată el porni olăcări spre Casovia, către George Basta, ca, dupe cum îi era poruncit prin cărți de arhiduca Matei, să-l invite cu cea mai mare grabă a veni împreună cu oastea sa spre a se împreuna cu dînsul la Alba-Iulia, rugîndu-l foarte că, de va vedea că nu poate ajunge la vreme cu pedestrima, să-i trimită înainte cît mai curînd două mii călăreți.³⁶

Trimișii lui Mihai întîmpinară pe Basta, două marșuri de Casovia, în cale spre Ardeal.³⁷ Printr-o coincidență lesne de înțeles din cele ce am văzut înapoi, pe cînd nobilii se

aduna la Cluj și hotăra ziua izbucnirii revoltei, Basta să mișcase și el din Casovia,³⁸ în 2 sept. (1600),³⁹ și luase calea spre hotarele Ardealului. El avea cu dînsul pe colonelul Rotowitz, cu o mie călăreți reiteri, un regiment de o mie pedestrași toți din Silezia, regimentul lui Pezzen de trei mii nemți, apoi o seamă de oști din partea locului, cu patru companii numai de nemți de călărimă de rînd și compania gvardiei sale de călărimă valonă, cu vro cîțiva husari și haiduci. Peste tot oastea sa se urca la 7 mii oameni pedestrime și călărimă și 9 tunuri, din care trei de baterie și șase de campanie, cu toate cele trebuincioase.⁴⁰

Basta, înaintea trimișilor lui Mihai, se prefăcu că are mare prietenie către domnul lor și se arătă foarte voios a-i veni într-agiutor.³⁴ El le zise că nu poate, fără a face o mare nesocotință și a se pune în primejdie, a trimite înainte călărimă, cum cerea Mihai, de care are nevoie spre a sprijini pedestrimă prin cîmpiile pe unde are a trece și unde poate fi izbit de turci, poloni sau tătari; dar făgăduia că, cu cea mai mare grabă putincioasă, va alerga cu toată oastea spre a da ascultare poruncilor cezarului și a sluji pe Mihai într-o așa frumoasă ocazie.⁴² Trimișii se întoarseră spre a aduce acest răspuns lui Mihai, și Basta, trecînd riul Tisa și cîmpia Kalo cu o iuțime neauzită, își duse oastea pe la Sathmar la hotarale Ardealului, la satul Maitin, unde se opri spre a priveghea cele ce se petrecea în Ardeal.⁴³

X

Mihai-Vodă, nădăjduind că Basta va veni în agiutorul său, poruncise la toți ai țării d-a veni armați în tabăra de lîngă orașul săsesc numit Sas-Sebeș. Aci se adunară îndată toți ostașii, românii, polonezii, cazacii și săcuii toți, deosibit de călăreții din scaunele Mureșul și Aranyos. Dar nobilii unguri, după cum li se dedese cuvîntul de magnații conjurați, se adunară cu toții lîngă orașul Torda, în cîmpia numită *Keresztes*, lîngă riul Aranyos, și

tăbărîră acolo. Văzînd Mihai că nobilii nu înaintează mai încolo de Torda, începu a le da zor și le porunci ca în trei zile să pornească spre Alba-Iulia. Dar nobilii, dînd de azi pînă mîine, îi trimiseră pe Gabriil Banfi ca să arate domnului cuvintele ce îi oprea d-a veni la Sas-Sebeș, din care cea mai de căpetenie era: că în ținutul Albei și al Sebeșului, fiind pustiit prin atîta soldățeime și prin oamenii curții ce alerga mereu într-o parte și într-alta, nu pot găsi nutreț de cai, în vreme ce la Torda era livezi și izlazuri de vite și de cai îndestule și că viața oamenilor e mai lesne; că toți comiții ce se afla duși ca să strîngă contribuțiile hotărîte de dietă încă n-au sosit; dar că ei stau gata la cel dintîi semn al domnului să meargă unde le va porunci.

„Astfel — zice Bethlen — nobilii, ca niște păsări care au să fie prinse în cursă, vîltora împregiurul lațurilor ce pe ascuns ei întinseseră lui Mihai.“ Acesta păru a se domoli prin cuvintele lui Banfi și făcu cunoscut magnaților și nobililor ca să vie la Alba-Iulia fiecare cu cîte o slugă, lăsînd celelalte oști ale lor în tabără, fiindcă împregiurările cereau ca să le comunice lucruri de interes public. Pretinde Bethlen că această chemare era cu gînd ca să-i omoare; că banul Mihalcea dedese acest sfat, pe care îl aprobase cea mai mare parte din boieri, care ziceau că va peri domnul de nu va face să piară nobilimea. Dar Radu Buzescu, care era aplecat către unguri, căci slujise odinioară ca stolnic pe Ștefan Bathori, cînd era el prinț în Ardeal, fu de părere da-a întrebuița mijloace blinde către nobili, fiind mai lesne a le cîștiga diagostea decît a le însufla temerea.⁴¹

Este anevoie de înțeles cum Mihai să poată crede că nobilii, care nu voiau a veni la dînsul cu oștile lor, să vie fără oști. Fără îndoială că acum nu mai era de întîrziat. Trebuie a merge asupra acelor nobili care îndrăznea a nu da ascultare poruncilor domnului lor, a le împrăștia oștile încă nehotărîte și neadunate toate și a pedepsi pe capii conjurați. Iar de apuca ei a se întemeia în puteri, a face un apel po-

porului, români, și săcui, și la insurecția nobililor, a răspunde printr-o insurecție populară. Cu această pîrghie puternică în mîna și sprijinind cu oastea sa regulată, ce avea în leafă, armia națională, Mihai ar fi fost sigur d-a nimicnici orice putere dușmană în Ardeal.

Adevăr că furia poporului ar fi cucerit toată nobilimea. Fie! piară! căci și-au meritat peirea. Din nenorocire, Mihai nu pricepu niciodată că în popol și numai în popol e adevărata lui putere, adevăratul său sprijin. El îl căutase cînd în nobili, cînd în armie și în oștile mercenare, cînd în Austria. Deși, încă apăsînd poporul sau nefăcînd nimic pentru dînsul, el îi depărtase inima de la dînsul, dar poporul, în care sentimentul național vecinic și curat trăiește, era încă gata a se scula la chemarea lui. Cînd însă Mihai se hotări a o face, era prea tîrziu.

O fatalitate orbește pe Mihai, sau mai bine el este tîrît și pedepsit prin urmările neapărate ale greșelelor sale. El, care a minunat pe toată lumea prin îndrăzneala sa, prin iuțimea prin care apuca de izbea pe dușman pîn-a nu prinde acesta de veste, el, care a zdrobit atîți puternici dușmani, acum stă amețit înaintea răscoalei a unor nobili. În loc d-a porni asupra-i, el stă în nelucrare, măgulindu-să cu nădejdea că cu vorba îi va aduce la cunoștință. Asigurarea că Basta îi va veni în ajutor și că astfel nobilii, aflîndu-să prinși între două armii, nu vor îndrăzni a face nimic, singură numai poate tălmăci purtarea lui. Astfel, ca cum și-ar fi pus în gînd, cu paguba sa, a arăta neadevărul calomniilor analiștilor unguri asupra-i, în loc d-a porni oaste asupra nobililor, trimise în tabăra lor doi unguri, pe Ioan Kemeny, un senator, și Ștefan Petki, războinic ales (acesta, căzînd în vină mare, fusese osîndit a i să tăia capul, dar Mihai, după rugăciunea senatorilor și mai ales a episcopului Ardealului, Naprazdi, luînd în privire că el să purtase vitejaște la Lipova și într-alte părți, îl iertă), spre a afla ce vor ei și a căuta a-i împăca prin făgăduieli.⁴⁵

Acești doi trimiși unguri trădară încrederea ce Mihai puse într-însii. Sosind în tabăra nobililor, ei auziră plingeri, tânguiri ascunse, văzură pe unii vărsînd lacrimi. Cu toate că toți nobilii adunați în tabără erau împotriviți domnului, nu era nici o unire între dînșii, nici unul nu îndrăznea a se încrede la altul. Numele numai al lui Mihai îi amuțea pe toți și, deși știau că sufer tot d-o durere, nimeni nu îndrăznea a descoperi rana comună. „Corturile răsună de suspinuri și vaiete; ar fi zis cineva [că sînt] niște oameni izbiți fără veste de focul trăsnetului, spăimîntați de zgometul tunetului, care arată însă printr-o cătare neghioabă că o otravă de o duhoare puturoasă i-a pătruns.”⁴⁶ Puțini era care îndrăznea a-și vărsa mînia ce ferbea în inima lor, și aceia, vorbind încet și numai către prieteni, zicea: „că voievodul este un înșălător, un adevărat turc, că trebuie a se mîntui de această peire prin orice mijloc”. Cu toate că pusese în capul oștilor lor pe Ștefan Csaki, dar știindu-l favorit și entuziast de Mihai, nimeni nu avea încredere într-însul și nimeni, chiar din prietenii săi, nu îndrăznea înaintea lui a spune ceva împotriva domnului, chiar în glumă.

În această stare de spaimă și neîncredere reciprocă în care se afla nobilii, ar fi fost foarte lesne a-i resipi, dacă Mihai, pe lîngă solie și vorbe blînde, ar fi înaintat îndată spre dînșii cu armia sa. Ar fi fost asemenea cu puțință, atunci la început, a-i împăca și prin vorbe și făgăduieli, dacă trimișii lui Mihai, în loc d-a căuta a face pace, nu ațîța încă mai mult pe nobili și [nu] îi apropia unul de altul.

Csaki, înțelegînd inima lui Ioan Kemeny și Petki, trimișii lui Mihai, și văzîndu-să obiectul neîncrederii tuturilor, se adresă către dînșii, zicîndu-le: „Îndrăzni-voi a vorbi cu siguranță înaintea voastră”. „Și noi înainte-ți?” răspunseră ei. Csaki le-o asigură, dîndu-și cuvîntul și mîna dreaptă. Atunci aceștia îl îndemnară a nu perde vreme. Conjurații toți, care era înțeleși unii cu alții, se adunară.⁴⁷ Ei convocară o adunare generală a nobililor, în care Csaki luă cuvîn-

tul și îi îndemnă cu multă elocuență „a scutura jugul unui domn strein, barbar și tiran, care a jurat peirea lor, și pentru aceasta a se folosi de ocazia de față, cînd se află toți adunați la un loc și armați și cînd oastea cezarului nu e departe“. Și sfîrșește propunînd: „ca să trimită adunarea soli la Basta, generalul Ungariei de Sus, care acum se află la hotar, spre a-l chema într-agiutor, arătîndu-i că a venit vremea ca să dobîndească Ardealul pe seama împăratului și a-și izbîndi despre Mihai și totdeodată pe dînșii să-i mîntuiască de tirania lui“. ⁴⁸

Avu mare putere cuvîntarea lui Csaki asupra nobililor adunați, nu spre a crește ura lor către Mihai, dar spre a-i hotărî spre răzbunare. ⁴⁹ Îndată ei aleseră din sînul lor pe Francisc Alard și pe Gabriil Haller ca să meargă lingă Basta, însărcinîndu-i „ca să-l roage de a le da agiutor spre a-i mîntui de jugul și cîrmuirea cruntă a lui Mihai; să-i spuie că voievodul este aliatul tainic al turcilor; că d-abia dedese drumul trimisului împăratului Rodolf, cînd priimi cu mare pompă pe trimisul turc, care îi dedese, spre întărirea domniei, semnele de la împăratul turcesc; că ei făgăduiesc o vecinică credință împăratului Rodolf, către care sunt și de mai nainte legați; că primejdia grăbește, paloșul domnului amenință acum capetele ungurilor; că după nimicnirea lor, acest trufaș barbar va merge cu sabia și focul în mînă să-și cerce norocul spre Casovia, dupe cum o făgăduise la marele vizir Ibrahim-Pașa; ⁵⁰ că dacă Basta nu le va da ajutorul nădăjduit, ei, care sunt hotărîți a nu mai suferi pe Mihai, se vor vedea nevoiți sau a chema pe Sigismund, ce era la hotar cu oaste puternică, sau a cere ajutorul sultanului turcesc“. ⁵¹

Nimic nu era mai neadevărat decît aceste învinovățiri ce aducea ungurii lui Mihai. În loc de a se arăta tiran către nobili, el le mîntuise viața de furia săcuilor și românilor; în loc d-a-i ucide, dupe cum făcuse Sigismund, pe care ei dorea a-l avea domn în locul lui Mihai, acesta nu pedepsise pe nimeni fără vină și judecată, ba încă pe mulți din cei osîndiți iertă. El păstrase starea și privilegiurile lor cu paguba românilor și scăderea sa; păstrase cu scumpătate

constituția țării, nu făcu nici o schimbare în legi, nu scoase nici o dajde fără învoirea dietei și nu silui hotărârile dietei, după cum într-atâtea rînduri o făcu Sigismund. Pe lângă aceasta, e învederat că nu el era tainic aliat al turcilor, ci tocmai nobilii, care în fața se arăta jertfici împăratului, iar pe ascuns își da mîna cu Sigismund, polonii și turcii, ale căror viclene urmări nu întîrziară a ieși la iveală. Pe nădejdea lui Sigismund și a polonilor mai mult se sculaseră ei, și dacă acum se adresa lui Basta, era de nevoie, căci Sigismund și polonii era încă departe și vegeta încă și le era teamă d-a nu fi izbiți de Mihai în grabă; pentru aceea se adresară la Basta, pe care-l știa aproape și gata a-i ajuta. Gîndind nobilii că Basta va voi un act de credință publică, deteră deputaților spre a-i duce cărți iscălite cu mîinile tuturilor stărilor și pecetluite cu pecetea lor, în care își da credința lor cezarului Rodolf.⁵²

XII

După ce porniră p-acești deputați la Basta, nobilii trimiseră alții lui George Mako, ca să-l roage, de-i este scumpă mîntuirea patriei, să vie îndată la dînșii cu oștile ce el comanda. Aflînd aceasta, Mako lăsă ținutul Bîrsei și se îndreptă spre orașul Mediaș. Cînd priimiră veste nobilii de sosirea lui la Mediaș, îi trimiseră pe Nicolae Bogathi, ca să-i făgăduiască, între alte lucruri, că ei nu-și vor mai aduce aminte de relele ce el le-a făcut de curînd, că nu-i vor lua niciodată fără despăgubire și fără o judecată mai dinainte moșiile ce voievodul îi încredințase și încă că îi vor dărui leafa pe două luni. Și spre a da mai mult temei acestor făgăduieli, îi trimiseră în același oraș, unde încă se afla, pe Ioan Kemeny și Ștefan Petki, care veniseră la dînșii de la Mihai, și îl rog d-a-și aduce aminte de nația ungară din care și el să trage, de a urma ceea ce a început, d-a veni în tabăra de la Torda, a-și uni puterile sale cu ale lor, spre a depărta din țară un tiran crud, d-a nu să teme de un popor căruia norocul a slujit mai mult decît curagiu.

În vremea aceasta, curierii vestiră lui Mihai că Mako, stăruind în îndărătnicia sa, în loc d-a merge cu oastea sa la Alba-Iulia, dupe cum îi poruncise, s-a dus la Mediaș. Țiindu-se de hotărîrea sa d-a umbla cu binele și a-i liniști și domoli mai mult cu mijloace împăciuitoare, Mihai găti două solii, una către soldații lui Mako, puind în capu-i pe Ioan Nemeș, cu însărcinare de a astîmpăra duhul oștilor și a le rădica orice bănuială, plîngîndu-să de răscoala lor, chemîndu-i la datorie, pentru că în acest minut greu pentru creștinătate să nu-l puie în nevoie a-i pedepsi, el, care tot-dauna a fost binevoitor către dînșii, și pentru ca ei să nu fie o stavilă la bunele și cuvioasele sale strădanii. Cealaltă, compusă de Pancratie Sennyei și vistierul Stoica — român, ispravnic al palatului, care de curînd să întorsese de la Pilsna, unde fusese trimes ambasador către împăratul Rodolf — la tabăra nobililor la Torda. Ei era însărcinați să dea de minciună zgomotul răspîndit între nobili că el voiește pieirea lor. Cu aceștia dete împreună și pe trimisul către Mako, spre a-l prezenta nobilimei.

Ajungînd cu toții la Torda, acești deputați, înaintea tuturilor nobililor adunați, față fiind și doi deputați trimiși de George Mako, își împlinesc misia ce li să încredințase. Făcîndu-să tăcere, vistierul Stoica, cu gravitatea sa obicinuită, astfel cuvîntă: „Cu mare părere de rău a aflat domnul răzvrătirea lui George Mako și răscoala legionului său, răscoală ce el n-a întăritat prin nici o nedreptate, fiind mulțămît de bunele slujbe ale ei pînă acum; că el nu cunoștea pricina unei așa de fără veste dezghinări; că bănuia că poate ea ar fi ieșitul unei mișcări pricinuită printr-un zgomot mincinos mai mult decît printr-o veste sigură. Dacă ei au fost îndemnați l-această îndîrjire nesocotită căci le-a rămas simbrie neplătită, iată că le-a trimes prin Ioan Nemeș simbria pe patru luni întregi; de au altă temere, s-o părasească, căci domnul le-a trimes cărți de încredințare, la care tot creștinul trebuie să crează. Dacă sunt în ceva vino-

vați în legătura făcută cu Sigismund, domnul îi îmbiază cu o uitare și o iertare deplină. Cu mai mare părere de rău a aflat domnul că nobilimea s-a turburat de oarecare larmă răzvrătitoare, care dă domnului gânduri mincinoase și nelegiuite; că el ia de martor pe Dumnezeu și pe sfinți că n-are nimic mai scump ca sîngele nobililor, că nimic nu are mai la inimă fără numai de a păstra legile lor cele vechi și ale patriei, și că el stă gata a răsplăti fiecăruia după meritele sale.“

Abia sfîrși Stoica cuvîntul și cei doi trimiși ai lui George Mako strigară: „că soții lor de arme nu vor să meargă a se împreuna cu domnul, că ei nu mai vor să slujească supsteagurile lui; că ei vor mai bine să treacă îndată în Ungaria, unde vor găsi vechea libertate a patriei, administrația dreptății, siguranță pentru viața lor și milostivirea împăratului; că în zadar Stoica ostenește urechile lor printr-atîtea vorbe, căci Mako a și hotărît a trece în Ungaria“.

Deputații români, văzînd îndărătnicia lor, nebănuind nimic nici de înțelegerea lor cu nobilii, nici de hotărîrea acestora d-a rădica cap și sabie împotriva domnului, crezînd vorbile trimișilor lui Mako și gîndind că acesta se va îndrepta spre Cluj, ca să treacă în Ungaria, se duseră acolo spre a-l întîmpina. Ei aveau de gînd să laude lui Mako și oștilor sale milostivirea domnului, d-a se sili a domoli mînia lor și a-i aduce în tabăra domnului, sau, de nu izbutea cu vorbe, d-a scula în numele domnului pe țărani și d-a ucide pe soldați pînă la unul. Aceasta fusese și dorința lui Mihai. O asemenea hotărîre ar fi trebuit a o lua la vreme și a o întinde pe toată țara. Din nenorocire, nu să făcu nici în acest caz în parte. Deputații, mergînd la Cluj, așteptară acolo în zadar, mai multe zile, sosirea oștilor lui Mako și, văzînd că nu mai vin, se întoarseră la Alba-Iulia, lîngă domn, fără să fi făcut nimic. Asemenea și Ioan Nemeș, ducîndu-să la George Mako, îi spuse tot ce-i zise voievodul, dar văzînd că cîntă înaintea unui surd, pierzînd toată nădejdea, se întoarse și el lîngă Mihai.⁵³

Într-aceea, deputații nobililor trimiși la generalul Basta ajunseră la Maitin, unde se afla acesta, și, spuindu-și însărcinarea lor, fură cu multă bunăvoință și dragoste priimiți.⁵⁴ Basta se arătă mult vesel și prea gata a-i sluji, și le făgădui ajutorul și sosirea sa.⁵⁵ Sunt însă unii analiști care, nebănuind că Basta avea instrucții tainice de la împăratul, instrucții provocate fără îndoială de ura lui, spre a lucra întru surparea lui Mihai, pretind că Basta stătu puțin în cumpănă când primi solia nobililor.⁵⁶ Dar și de această îndoire a lui Basta adevărată, e învederat că ea era o prefacere. Mai mulți analiști și istorici mai noi nu se îndoiesc că Basta ar fi putut îndrăzni a nu asculta porunca împărătească de nu ar fi avut tainice instrucții d-a lucra în contra poruncii de față. Dar chiar dacă curtea Austriei e nevinovată, dacă Basta, mînat numai de ura sa către Mihai, a lucrat în contra poruncei împăratului său, acesta, nepe-depsind neascultarea lui, n-a luat oare asupra-i toată răspunderea și nu dă drept temei la orice bănuială?

Basta, spre a acoperi răspunderea sa personală și aceea a curței împărătești, ale cării tainice instrucții nu putea arăta armiei sale și căria spusese că o duce în ajutorul lui Mihai, spun că convocă un sfat de război, propunindu-i de a-și da părerea de trebuie a agiuta pe Mihai ori pe nobilii revoltați. Trei fură părerile în care se împărțiră mădularii acelui sfat. Unii era de părere d-a nu ajuta nici pe o parte, nici pe alta și să aștepte să vază ieșitul și a dobîndi nouă porunci de la împăratul. Alții că, potrivit poruncilor cezarului, trebuie a da ajutor lui Mihai și să nu dea ascultare la acei oameni răzvrătiți la Torda, rîvnitori mereu de lucruri nouă și pe atît streîni de împărăția cezarului, pre cît sînt îndărătnici și dușmani lui Mihai-Vodă; că ei nu cer agiutorul lui Basta pentru că iubesc mai bine pe împăratul decît pe Mihai, ci numai siliți fiind de greșala răscoalei lor a chema ajutorul cel mai vecin. Ei adăoga: că bine este ca voievodul a înfrîna trufia revoltanților, fiind niște oameni îndrăzneți cu duhul și pururea gața la lucruri nouă. Astfel apoi, cînd se va le-

păda Mihai de Ardeal, această țară va fi mai lesne și mai în pace cîrmuită de miniștrii cezarului. Urma va dovedi că această părere era cea mai înțeleaptă. A treia părere, pe care Basta o inspiră la un june cu totul jertfit lui, comitele Tomaso Cauriolo, strejar-maior general, și care o sprijini, era: că trebuie a se uni cu revoltanții și a se folosi de această ocazie spre a răpi Ardealul din mîinile uzurpătoare și tirane ale lui Mihai; că deși poruncă au de a ajuta pe acesta, dar împăratul nu știa, cum le-a aflat ei, înșălăciunea cu care Mihai voiește a prăpădi oastea lor și a se rebela împotriva cezarului; că prin ajutorul ce vor da nobililor și mîntuindu-i de Mihai, vor îndatora și mai mult pe aceștia la credință către împăratul; că cu oastea lor și cu cei 12 mii și mai bine de luptători ce spun că au nobilii, și prin aceea că Mihai nu cunoștea scopurile ce au și îi așteaptă a-i veni întru ajutor, vor putea lesne a-l izbi pe neașteptate și a-l birui.⁵⁷

Sfatul, care era întocmit de Basta mai mult de oameni siguri ai lui, aprobă această părere a comitelui Tomaso Cauriolo. Și Basta, care „era de mai nainte hotărît la aceasta”,⁵⁸ îndată ce primi din nou de la solii nobililor jurămîntul că vor fi pururea credincioși cezarului Rodolf,⁵⁹ chemă la sine pe Rothalt, capul celor patru companii de rînd nemțești din călărimea Ungariei de Sus, și îi porunci în secret d-a se pune îndată în cale cu călărimea sa spre Torda și, de va găsi acolo lucrurile sigure, astfel dupe cum făgăduiseră solii, să se unească cu nobilii, asigurîndu-l că ceialaltă oaste, în vro cinci zile, se va împreuna cu dînsul. El îi porunci să caute a bate locurile și a lua limbă unde e Mihai și cu ce puteri se află; că dacă din întîmplare el, apucînd înaintea gîndurilor altora, să va fi unit și împăcat cu nobilii, să-și schimbe hotărîrea și să meargă la dînsul să-i spuie că, potrivit poruncilor cezarului, armia vine în ajutoru-i.⁶⁰

Astfel Basta, după împregiurări, sta gata a trăda sau pe Mihai, sau pe nobilii ardeleni. El chemă apoi pe deputații nobililor și stăruie mult ca nobilii să nu dea bătaie voievozului pînă nu va apuca să sosească și dînsul; că dacă, după natura locurilor, fără voia lor vor fi siliți a veni în luptă, să se tragă mai bine spre Cluj. Într-aceeași vreme, să facă

știre tuturor nobililor Ardealului, la toate breslele de oștași, d-a-și aduce aminte de credința ce au jurat împăratului Rodolf, d-a părăsi pe voievod și d-a veni în tabăra lor.⁶¹

XIV

Întorcându-să deputații în tabăra nobililor, le spuse câte le zisese Basta. Deci ei îndată, ascultînd sfatul acestuia, trimit deputați la săcuii ce țineau cu Mihai, ca să-i îndemne a se uni cu dîșii. Dar săcuii, recunoscători către Mihai pentru libertatea ce le dedese și temîndu-să că, de vor veni ungurii iar la putere, nu numai că o vor perde cu vreme, dar încă că vor căuta a-și răzbuna asupra-le pentru mulți nobili ce omorîseră, răspunseră: „că ei sunt mulțamiți de un domn așa mare ca Mihai“. Tot într-o vreme trimiseră nobilii la cazacii lui Mihai pe Balthazar Vereș și pe Ioan Zoltai, jurisconsult, ca să-i invite a se uni cu dîșii cu bune și sigure condiții. Cazacii însă erau cu totul jertfiți lui Mihai. Slujind în dobîndă și iubitori de bogăție, ei dobîndiseră mult de la Mihai și nădăjduia încă a dobîndi.

Mihai, cum am arătat, avea multă îngrijire pentru oștașii săi. Adesea, la mese, el dăruia cazacilor, ca și celorlalte oști, bani, cai, haine cusute cu fir, ce luau vederile prin feliurimea coloarelor și a florilor. Astfel toată armia sa era frumos împodobită și mîndră de strălucitoarele ei costume, cît și de vitejia ei. Adesea Mihai, cînd le da daruri sau leafa, îi îndemna să stea credincioși pe lîngă prietenia și norocirea lui și le zicea: „Mai adăstați puțin, oștași și vă voi duce într-o țară unde se găsește cu îmbelșugare mătase, aur, diamante și tot feliul de avuții“. Aceste făgăduieli și bunăvoința ce Mihai arăta oștilor lipiseră cu totul inimile cazacilor de dînsul și, cînd deputații nobililor se duseră să-i îndemne ca să se tragă din partea lui Mihai, infuriți, ei uciseră îndată pe Balthazar Vereș și duseră domnului toate cărțile ce le trimisese nobilii. Soțul lui Balthazar Vereș, jurisconsultul Ioan Zoltai, d-abia scăpă; pe cînd el se silea a dovedi cazacilor că, potrivit legilor lui Jus-

tinian, ei au drept cuvinte de a părăsi pe Mihai, aceștia năvăliră asupra-i suduindu-l, bătându-l și rupându-i hainele, încît cu greu apucă de scăpă în strîmtorile munților.

Fură mai norocoși nobilii cu alte oști. Ei rugaseră încă să vie la dînșii pe pedestrașii pretoriani ai voievodului, carii era în număr de 700, și pe călăreții beșlii, ambele cete compuse de unguri; dar pedestrașii avură anevoință a fugi, căci domnul, simțind gîndul, îi sili a sta în frîul disciplinei, ucigînd cîțiva centurioni ai lor, și îi închise pe toți într-o grădină îngrădită cu ziduri, ce se afla lîngă camerile sale. Această grădină, în care Mihai zidise o baie frumoasă, fu mai tîrziu făcută cetățuie de prințul Ardealului Gabriil Bethlen. Cîțiva din acești pedestrași, care putură scăpa, fură uciși în cale prin paznicii orînduiți de streajă de Mihai, și foarte puțini, făcînd un mare ocol, ajunseră tîrziu, și tocmai dupe bătaie, în tabăra nobililor. Călăreții beșlii izbutiră mai bine. Într-un semn hotărît, ei se sculară cu toții și se duseră la Torda a se uni cu nobilii. Pe lîngă dînșii se luă și Ioan Iacobini, un tînar cu duh, ce era secretar al canceleriei domnului.⁶² El fusese mai nainte, în aceeași calitate, pe lîngă Sigismund Bathori și, însoțind pe acest prinț în expediția sa în Țara Românească împotriva lui Si-nan vezirul, la 1595, descrie această campanie.

XV

Nobilii trimiseseră asemenea, încă din 2 septembrie, scrisori la sașii din Brașov și Sibiiu, spre a-i trage în partea lor, părăsind pe Mihai. Sașii însă, necunoscînd mărimea mișcării împotriva lui Mihai și temîndu-să de puterea acestuia, spre a se arăta cu slujbă și credință către dînsul, îi trimiseră acele cărți. Încă nu sosiseră acestea în mîna domnului, și brașovenii precum și sibienii priimesc și alte cărți de la nobili, în care se coprindea pre larg tot planul dezghinării ungarilor. Brașovenii îndată porniră aceste cărți cu un om într-adins la domnul, iar sibienii, spre a se arăta și mai cu bunăvoință, plecară mai mulți în persoană spre a

duce cărțile, luînd cu dînșii și pe omul trimis de brașoveni. Era ei mai sã între în curtea domnului, cînd aflară de la unii oameni ai curții că celelalte cetăți sãsești s-a lepădat de credința lor către Mihai, precum și că toți ungurii ce se afla în tabăra acestuia au fugit și s-au împreunat cu nobilii, cîștigîndu-și mai întii amnistie deplină pentru cîte făcuseră cînd se afla supt poruncile lui Mihai, lucru ce nobilii bucuroși le acordară, mai ales nădăjduind că cu modul acesta vor putea trage în partea lor și pe săcui. Acestea înțelegînd, sibienii se întorc din drum la ai săi și trimit la brașoveni nouă scrisori ale nobililor, cu altele ce priimiseră de la germani și unguri și de la oamenii și generalii împăratului, îndemnătoare de revoltă, vestindu-le că și ei, în 10 sept., s-au răscurat, și rugîndu-i d-a sta împreună cu dînșii. Sașii n-avea nici un temei a se revolta. Ei, împreună cu săcuii, chemaseră pe Mihai în Ardeal. Acesta nu numai că îi mîntui de tirania lui Andrei Bathori, dar încă îi favorase cu deosebire în toată vremea; dar sașii, nemulțămitori și mișei, cît bănuiră slăbiciunea făcătorului lor de bine și văzură că și împăratul e împotriva-i, nu pregetară a-l părăsi și a răsplăti printr-o trădare mîrșavă binele ce le făcuse românii.

Brașovenii, cum priimiră acele scrisori de la sibieni, încă atunci seara, duminică 11 sept., toți cu mare aplaus se învoiesc a se dezbate de supt Mihai și îndată, în acea noapte, prind și pun la închisoare pe toți românii pe cîți putu pune mîna, între carii erau vistierul Vistelie și George, fratele banului Mihalcea; pe alții iarăși îi omorîră, „căutîndu-să românii în toate unghiurile și văile și dîndu-să morții fără nici o cruțare”.⁶³ Dup-aceea, în zadar se ispitiră ei în cîteva locuri a pătrunde pînă la tabăra nobililor, căci oștile lui Mihai îi stăvili.⁶⁴ Ei fură siliți a-și mărgini revolta în ținutul lor și a urma a ucide mișelește pe români, dupe cum începuseră. Sașii de la Bistrița numai putură trimite cîteva sute de pedestrași în tabăra nobililor. Aceștia se adresară cu rugăciune și la clujeni, zicîndu-le: „că voievodul a hotărît d-a nimicnici de tot nația lor; că trebuie a ajuta patria amenințată de o asemenea soartă; că clujenii, fiind singurii care au arătat virtute în împregiurări grele, generozitate la

trebuințele patriei, pentru aceea cer de la dînșii de a le da o mie de pușcași și 700 talere împrumut“. Clujenii, după ce răspunseră numai prin cîteva cuvinte de nepriimire la deputații nobililor, porniră îndată lingă domn, printr-un lung încungiur, pe concetățenii lor Ioan Hosszu și Toma Litteratu, spre a-i spune cererile nobililor și a se lega către dînsul printr-o nouă legătură de credință; și spre răsplătirea credinței lor, ei cerea să li se dea numai un singur tîrg. După ce i-a lăudat foarte, domnul le făgădui a le împlini cu prisos cererea, de îi vor rămînea credincioși. El dete știre deputaților d-a face un mare încungiur și d-a se întoarce în grabă către concetățenii lor, căci pe drumul cel mare ei vor putea să cază în mîinile ungarilor. Dar nobilii tăiară toate drumurile, ca domnul să nu știe nimic de starea lor, și deputații, cu toate că urmăseră sfatul lui Mihai, luînd un drum cotit, tot fură prinși de nobili și aduși goi în tabără, de unde însă li se dete apoi drumul ca să se întoarcă la concetățenii săi. Clujenii rămaseră pe lingă Mihai. Unul dintr-înșii numai, anume Ioan Darabos, ridică cîtiva călăreți și îi duse în tabăra nobililor, zicîndu-le: „Aideți să ne luptăm cu inimă supt steagul împăratului, căruia am jurat credință!“ și protestînd împotriva lui Ștefan Sereș, magistratul Clujului, care oprea orice răscoală.⁶⁵

Astfel, mai mult în numele împăratului se făcea răscoala. Prin violenția ungarilor, care se arăta în față supuși împăratului, luă insurecția întindere și putere mare și încinse pe Mihai de toate părțile, în vreme ce, de ar fi sculat poporul cum trebuia, el ar fi putut încinge astfel pe dușman și nu i-ar fi dat vreme a se întări în putere și a-i dezorganiza armata sa cu încetul.

În pept inima ni se frînge de ce înaintăm cu povestirea către acea catastrofă grozavă, la care ne tîrî aceste greșeli; căci de aci izvorîră nu numai nenorocirile acestui bărbat mare, unul dintre cei mai minunați ai istoriei omenirii, dar încă și nenorocirile nației române, care, dintr-atîta mărire și glorie, căzu, împreună cu eroul său, într-o prăpastie spăimîntătoare, de unde două veacuri și jumătate de suferințe nu o au putut încă mîntui.

În vremea aceasta, George Mako, încheind cu deputații nobililor condițiile de alianță, plecase de la Mediaș și sosise cale de cinci mile de tabăra rebelilor, într-un loc numit *Bogatz*, îmbelșugat de vin, unde dote soldaților săi voie să bea. Cu toate vorbele mincinoase asupra lui Mihai ce răspundise între ostași de atîta vreme, el nu era încă sigur că va putea a-i face a se revolta, uitîndu-și credința jurată domnului și bunătățile lui pentru dînșii. Drept aceea își opri ostașii într-acest loc, crezînd prin amețala beției a-i tîri în tabăra nobililor. El trimise credincioși de ai săi, din ofițeri și soldați, prin toate cîrcimile unde se afla ostașii deșertînd pahare, care începură a cîrti cu dispreț și a amerința împotriva lui Mihai. „Trebuie — zicea ei — să gonim pe această fiară pînă la hotarele Țării Românești; trebuie să murim pentru patrie și să alegem între unguri domn de sîngele nostru. Decît să ținem cu Mihai pentru o păcătoasă leafă ce ne dă mai mult de trebuință decît de dragoste, mai bine să ne unim cu George Basta, din armia căruia se zice că au și sosit cîteva mii de ostași frunțași!” Și fiindcă nimeni nu vorbea împotriva acestora, sîngele ostașilor se aprindea din ce în ce, bînd. George Mako, temîndu-să că a doua zi, potolindu-se focul vinului, să nu se schimbe părerile, fără a aștepta a se ivi de ziuă, dote armiei sale semnul de plecare, trece Mureșul, pe urmă oprește un minut în loc pe ostași și le grăiește astfel: „Soților, nemuritorul Dumnezeu ne-a dat ieri la toți o aceeași gîndire și toți fără osebite vă uniți împotriva aceluia peire a nației noastre, acel stricător a legilor noastre care medita cu cruzime moartea noastră a tuturilor, împotriva lui Mihai-Voievod! Voi ați luat armele pentru apărarea acestii provincii, ce prin vitejia noastră Mihai a supus-o tiraniei lui; voi v-ați pus să apărați atîtea fecioare curate și nevinovate împotriva dobitocirei și cruzimei barbarilor. Siguri că astăzi vom putea a răzbuna relele ce domnul prin voi a făcut ungarilor, întăriți prin alianța dumnezeiască, aideți în tabăra lor și să unim soarta noastră cu a lor.”

Soldații răspunseră acestui cuvânt a lui Mako printr-o murmurare minioasă. Uitînd vorbele de ieri, cei mai mulți viîndu-și în fire din amețeala vinului, își aduseră aminte datorința lor și începură în gura mare a lăuda facerile de bine ale voievodului, osîndînd o așa de rușinoasă nemulțămire din parte-le. Ei aducea aminte că au fost goi și că Mihai îi îmbrăcase, că erau pe gios și că el le dedese cai și îi înălțase din starea de călăreți de rînd la ranguri mai nalte; că era o necinste neperitoare, o faptă vinovată înaintea lui Dumnezeu d-a trage sabia asupra unui așa de mare făcător-de-bine, care, afară de leafa ce le-a plătit, le-a făcut atîtea bunătăți. Vro cîțiva comandanți încă își despărțiră oștile de ceailaltă armie, protestînd în gura mare asupra trădătorului George Mako. Acesta era perdut acum, dacă din norocire-i nu-i sosea în acel minut în ajutor Wolfgang Kamutki, trimes de nobili spre a birui îndoirea ostașilor. Acest deputat, june cu curagiu și cu mare elocuență, ținu un cuvînt ostașilor, în care reînnoi și întări în numele nobilimei toate cele făgăduite de Nicolae Bogathi și adăogă: „că George Basta este să vie cu o puternică armie în ajutorul ungurilor, că el e la hotar, că o mare temere a coprins pe voievod, că Ștefan Csaki vine asemenea întru întîmpinarea lor cu magnații țării spre a-i fericita, că era mult mai cu cinste, de va voi așa norocul, a cădea apărînd viața sa și mîntuirea patriei, decît a mai sluji, puțin timp încă și într-o spaimă necurmată, un tiran.“

Prin aceste și alte vorbe, el cîștigă pînă în urmă duhurile turburate ale soldaților. George Mako, văzînd ostașii aprinși, dete semnul și, după ce muștră pe acei ce nu-l vor urma, puse armia în mișcare, și chiar aceia care pînă atunci îi era împotriviți fură siliți a-l urma. Îndată Ștefan Csaki, în capul unei părți din oștile nobililor și a celor mai însemnați capi, într-un strălucit costum, călare pe un cal măreț înșăuat, ieși întru întîmpinarea legioanei lui Mako, sunînd trîmbițele, tobele și dînd toate semnele de veselie. Ambele oști oprindu-să în loc, Csaki le făcu un cuvînt pompos și apoi din ambele părți își dau mîna, se îmbrățișează. Toți ungurii laudă pe soldații lui Mako că au pre-

țuit mai mult pe Dumnezeu, patria, legea, decât prietenia românilor. Dup-aceea îi duc în tabără, unde nobilii le dau la toți mese, le dăruiesc o cîtime îndestulătoare de grîu, nutreț pentru cai și leafa pe două luni.⁶⁶

Astfel se împlini trădarea lui Mako și a legioanei sale.

XVII

Mihai-Vodă, cu toate că nu aflate încă nimic despre trădarea [lui] Basta, dar cunoscînd acum puterile nobililor, începu cu tot dinadinsul a se găti de oaste. El chemă pe lîngă dînsul toate oștile, chiar și p-acele din orașele de margine, precum Ienö, Lipova, Lugos și Caransebeș, supt povața lui Andrei Barcsai. Scrise încă și lui Petrașcu a-i aduce o oaste însemnată din Țara Românească. Afară de aceasta, strîngea arme, muniții și tot ce era de trebuință pentru un lung război.⁶⁷ Deși el să gătea de bătaie, dar dorința lui era statornică d-a o încungiura. Pentru aceea, el chemă la sine doi preoți, părintele George Vasarhelyi din societatea lui Iisus, om bun și predicator de minune, și pe Ioan Ungvari, alt predicator elocuent al reformatilor din Alba, care știa adînc din cărți, și îi trimise p-amîndoi la Torda, fiind ei de religii deosibite, să poată sta fiecare pe lîngă cei de credința lor, însărcinîndu-i a propune pace și iertare nobililor și a-i îndemna a-și uni mai bine puterile împreună spre a se lupta împotriva turcului; că daca el sau soldații lui au făcut vro greșală, s-o spuie de față și slobod; în sfîrșit, să-i încredințeze că, prin căința lor și milostivirea sa, această răscoală se va putea ispăși printr-o vecinică uitare. Dar cînd acești deputați sosiră la tabăra nobililor, nu fură nici ascultați, nici priimiți.⁶⁸

Într-aceea, Rothalt, urmînd poruncilor generalului său, Basta, se apropie de Torda și, aflînd starea nobililor acolo, porni înainte cu călărimea sa în tabăra lor, unde fu primit cu mari demonstrații de bucurie.⁶⁹ El asigură nobililor că generalul său, doritor d-a-i ajuta și a-i mîntui de tirania lui Mihai, în cinci zile va veni a să împreuna cu dînșii și

pentru aceea l-a trimis pe dînsul înainte cu călărimea sa, spre a le fi spre slujbă pînă atunci. El trimise apoi răspuns înapoi la Basta ca să-i dea de știre de ceea ce a făcut și porni vro zece sau doisprezece călăreți ușori ca să bată drumul nu numai spre Alba-Iulia, dar în toate părțile, ca să descopere unde se afla atunci Mihai. Doi din acești călăreți fură prinși de paznicii acestuia și de la dînșii el află că chiar în acea zi Basta trebuie să-și împreune armia cu a nobililor.⁷⁰ Basta, în adevăr, pornind de la Maitin, veni la Tușnad, îndreptîndu-să către Ardeal pe drumul numit Mesesia, din pricina varului de care se afla acolo mulțime, sau a nisipului alb;⁷¹ se opri apoi puțin la orașul Zilah din poalele muntelui Meszes, la hotarul Ardealului, de unde, în două marșuri, sosi la Cluj cu armia sa și bagajele sale,⁷² la 13 septembrie.⁷³ Aci fu priimit cu pompă de locuitori, care îi ieșiră întru întîmpinare.

Tabăra de la Torda să mărea pe tot ceasul. Trădătorul Tamasfalvi, de care am pomenit înapoi, sosi și el cu 400 călăreți săcui din scaunul Mureșului, lăudîndu-să că a venit nechemat ca să dea mîna de agiutor împotriva tiranului și arătînd nobililor scrisoarea ce îi trimisese Mihai și a cării coprindere am văzut mai sus. Mai veniră încă o seamă de săcui din scaunul Aranyos. Acești săcui din scaunele Aranyos și Mureșul totdeauna și-au deosibit simțimentele și cauza de frații lor din celelalte scaune. Mai iubitori de liniște, ei s-au ținut în veci departe de revoluții, ținînd mai adesea cu puterea ce li să părea mai legiuită; așa ei au fost cu Andrei împotriva lui Mihai; pe urmă stătură cu nobilii, căci aceștia se arăta că sunt supuși împăratului. În zilele noastre încă, ei au ținut pre partea împăratului împotriva tot neamului lor, rebelat asupra-i. Clujenii, și ei, văzîndu-să în mîinile armiei lui Basta, trebuiră să se supuie și ei a trimite nobililor oștile și banii ce le ceruseră. Într-aceea, în tabăra de la Torda zbură în toate corturile vestea sosirei lui Basta și, toți veselindu-să, cîștigară inimă și se arătară mai aprinși împotriva domnului, începînd a striga de față: la arme! și înștiințînd, la scăpătatul soarelui, pe impro-

tivnicii lor, prin descărcări de arme, semn obicinuit atunci la soldați în tabără, înfocarea lor și dorința d-a veni la luptă.

După ce dete la Cluj o zi de odihnă ostașilor săi, Basta sosi într-o singură zi la tabăra nobililor, departe de două mile. El fu primit cu semne mari de bucurie și salutat cu mare respect de toate stările, ce îi ieșise întru întâmpinare. El tăbări dincolo de podul dupe râul Aranyos, în locul unui sat de curînd ars de cazaci, numit Keresztes. Îndată Ștefan Csaki și ceilalți magnați îi dau comanda tuturilor oștilor Ardealului, ce erau în număr de 12 mii ostași călări și pedestri și 4 tunuri, se supun ei și toți ai lor la poruncile lui și îl îndăstulează cu grîu și bucatele trebuincioase.⁷⁴

XVIII

Aflînd Mihai-Vodă sosirea lui Basta în tabăra nobililor, trimise în această tabără unul din cei mai dîntii boieri, și anume Andrei Postelnicul, și pe Luca Trausner, dîndu-le trei solii:

Cea dintîi pentru George Basta, căruia îi însărcină să-i zică: „că de vreme ce n-are nici o poruncă de la împăratul să năvălească în ținutul său, s-o plece, dîndu-i pace. Să-și aducă aminte de trudele și cheltuielile sale împotriva turcilor în interesul creștinătății și cu ce greutate a supus Ardealul împăratului, răsturnînd pe cardinalul Andrei, ce avea sprijin și putere în Polonia, Moldova și Ardeal; aceea ce cu greu ar fi putut face împăratul, de nu era el; apoi ar fi nedrept a răspunde la atîtea slujbe printr-o purtare dușmană.“

A doua însărcinare era pentru nobili, la carii el vrea să li să zică: „ca să-și aducă aminte că ei au fost toți în puterea lui atunci cînd a supus Ardealul, că el ar fi putut a-i ucide pe toți, dar că el fusese atît de milostiv, de nu le făcu nici un rău la sfîrșitul războiului, dar încă îi păstră în legile și privilegiile lor, cînd, după dreptul războiului, ar fi putut a desființa și nimienici toate acele legi și privilegii; că el e gata a le da tot ce e drept și a păstra în armie o aspră dis-

ciplină; și că să miră de ce ei vor să se revolteze împotriva-i, căci trebuie să gîndească că Dumnezeu obicinuieste a sprijini pricinile drepte.“

A treia însărcinare era pentru ostașii ce îl părăsise, că-
rora puse să le zică: „că ei trebuie să-și aducă aminte că el
îi rădicasă din starea proastă la trepte mai înalte; că el,
și nu altul, în Țara Românească și Ardeal, le dedese cai,
haine, arme și alte podoabe ce ei aveau; că în toate ocaziile
el le-a arătat binevoiața sa; că supt poruncile sale, în Țara
Românească, ei au înfrînt pe turci și au cîștigat reputație,
bogății și că, atunci cînd ei se umplea de dobîndă de la duș-
man, el nu oprea nimic pe seamă-i, lăsînd tot la dînșii și
tratîndu-i totdeauna nu ca niște slujbași, dar ca niște copii ai
săi; să se socotească împotriva cui au să rădice armă, și de
rușinea cu care va fi pătați pe toată viața ce le rămîne; că
pentru dînsul, el jură pe tot ce are mai scump că să va purta
cu dînșii cu bine și cu dragoste ca și mai nainte, de se vor
întoarce la datoria lor“.

Dar cînd deputații sosiră în tabără, nu li să dete voie d-a
arăta în public aceste propuneri.

Dar Mihai nu-și mai făcea acum iluzii asupra dușmani-
lor și, în vreme ce aștepta întoarcerea acestor deputați, de
sîrg el să gătește ca să pornească împotriva nobililor și a
lui Basta. În noaptea înaintea zilei în care era să iasă din
Alba-Iulia, el văzu în vis o mare și groaznică furtună, care
să rădică despre Torda, se opri și se sparse tunînd groaznic
dasupra Albei; pe urmă trăsnetul îl izbi pe el însuși. Minu-
nat de acest vis și deșteptîndu-să fără veste, Mihai sări din
pat, aprinde o luminare și poruncește să vie îndată la dîn-
sul Pancratie Sennyei, Ștefan Bodoni și vro cîțiva din cei
mai [de] căpetenie boieri. Aceștia, alergînd iute, găsiră pe
domn turburat foarte de visul ce avusese, pe care îl destăi-
nui și lor, spuindu-le că acesta îi prevestește nenorociri.

Cu greu boierii izbutiră a-l liniști.⁷⁵ Urma ne va arăta că
acest vis fu, vai! cu prisos profetic.

A doua zi, Mihai, rădicînd tabăra de la Alba-Iulia, dete poruncă armiei să se așeze de la vale de orașul Aiud (Enyed), în cîmpia numită Tinod.⁷⁶ Într-aceeași vreme, Basta, după ce dete o zi de repaos oștilor sale obosite de iuțimea cu care veniseră la Torda, în 16 septembrie,⁷⁷ împreună cu oastea nobililor, rădică tabăra de la Keresztes [și] meraseră de o așezară într-o cîmpie udată de riul Mureș din ținutul de Maros-Ujvar,⁷⁸ pe care Mihai o dedese banului Mihalcea.⁷⁹ De aci, în dimineața viitoare, 17 [septembrie],⁸⁰ rînduindu-și armia de bătaie, porni împreună cu toate bagajurile sale spre Aiud, cu gînd d-a tăbări în mai sus-numita cîmpie Tinod; dar, aflînd că Mihai l-a întrecut în ocuparea acestui loc, el să opri lîngă satul Mirislău. El întîmpină aci pe Mihai cu tabăra așezată într-o cîmpie alăturată, numită *Holbmáros*.⁸¹

Mirislău e un sat două leghe dincolo de Alba-Iulia.⁸² El e așezat în capătul de dincoaci a unei cîmpii lungi de șase mile aproape, dar de o lărgime nepotrivită, fiind țarmurită de o parte de munți, iar de cealaltă de Mureș, rîu plutitor în mare parte, care din țara sacuilor trece prin mijlocul Ardealului, sosește la Lipova, în Banat, și se varsă în Tisa.

Astfel încît în unile locuri lărgimea cîmpiei e de un mil, în vreme ce de ce vine încă spre sat se strîmtează de ajunge de o jumătate mil, încă și mai puțin. Satul era așezat astfel între dealuri și riul Mureșului, încălecînd drumul cel mare care, pe la poalele dealurilor, duce de la Alba-Iulia la Cluj. Dincoaci de sat se întindea o cîmpie cultivată de mărimea unui mil, care e sfîrșită de un pîrîu adînc mult, ce din dealuri se varsă în Mureș. Pe acest pîrîu era un pod, pe unde drumul cel mare și alte două mai mici, unul din sat și altul de la Mureș, trec spre Alba-Iulia.⁸³

Dincoaci de acest pod și pîrîu era tăbărit Mihai. El lăsase de la corturi la pîrîuri numai atîta loc cît îi era trebuință pentru piazza de arme, spre a-și mînuși armia.⁸⁴ Era poziția taberii noastre atît de temeinică și în loc așa de bun, încît nu putea avea a se teme de nimic și nici un chip nu era ca

vrăjmașul să ne poată izbi sau sili la bătaie fără voia noastră;⁸⁵ căci aripa dreaptă, care era despre riul Mureș, era ocrotită de o mare pădure, care și dinșa se ocrotea de zăgăzuri și țermurile riului; la aripa stîngă se înălța necurmat dealuri și munți, care încingeau pînă și spatele taberii noastre. Spre a trece printr-acești munți, nu se putea decît printr-un urcuș, care era o potecă strîmtă, și aceea foarte bine păzită și cu tunuri întărită; în frunte era pîriul adînc de care am pomenit, pe al cărui strîmt pod, care și el lesne să putea rupe, anevoie și cu mare pierdere ar fi putut trece oștile dușmane. În tot lungul acestui pîriu, Mihai așezase baterii de tunuri.⁸⁶ El trimisese încă dincolo de Mureș, pe un deal nalt lîngă satul Gombas, 300 călăreți spre a observa rînduiala oștilor dușmane și ce făcea ele.⁸⁷

Văzînd că dușmanul înaintează spre satul Mirislău, el scoase din tabără o trupă de două mii călăreți poloni⁸⁸ și îi trimise dincolo de sat, spre a recunoaște oștirea dușmanului.⁸⁹ Îndată această trupă înhăță o luptă cu avangarda dușmană, compusă de călăreți ardeleni supt comanda lui Ștefan Csaki. Lupta ținu cîțva îndoită, căci cînd unii, cînd alții dovedea și din nou se întorceau la luptă⁹⁰. Aflînd Basta de această luptă ce urma la avangardă, împreună cele două regimente nemțești, al lui Pezzen și cel din Silezia, făcînd dintr-însele un batalion mare, ca un lung pătrat cu două mînece, de cinci sute muschetari fiecare, și în mijloc puînd pe sulitași, lăsînd deșert atîta cît încăpea cele șase tunuri de cîmpie, pe care le puse acolo cu munițiunea lor, tîrîndu-le pedestrimea cu mîinile. În această rînduială, deschizîndu-i ceailaltă oaste drum, înaintă acest batalion pînă la cele dinții oști de la avangardie, unde luîndu-și poziție într-un loc înălțat, văzu pe poloni stînd, formați în scadroane, în cîmpie, puțin departe de sat, nehotărîți ce să facă. Îndată, la un semn dat, se deschise în două aripi fruntea de suliti a batalionului, și tunurile se sloboziră drept în poloni, doborînd gloanțele atîți oameni și cai, încît ceilalți, spăimîntîndu-se, căzură în confuzie și nerînduială. Fără a le lăsa vremea se dezmetici și a se pune în rînduială, Basta înaintă spre dinșii cele două mînece de muschetari, care începură a slobozi focuri

în poloni, încît aceștia fură siliți a se trage înapoi. În retragerea lor, ei puseră foc de patru colțuri satului Mirislău, pentru ca dușmanul să nu se poată așeza într-însul. Dincoaci de sat, ei deteră peste o ceată de husari unguri, care trecuseră gîndind să-i ia pe poloni pe la spate, dar fură ei prinși în mijloc de poloni de o parte, și de alta de o ceată trimisă de Mihai în ajutorul polonilor. Astfel acești husari fură toți snopiți acolo, fără ca Basta, care privea această măcelărire, să voiască a le da ajutor, pricinuind că fără poruncă ei se duseseră acolo.⁹¹

XX

Ungurii, văzînd această izbîndă alor săi, voia ca Basta să unească îndată puterile lor spre a izbi tabăra lui Mihai. Ștefan Csaki cu Ioan Mikloș și vro cîțiva magnați se duseră la Basta ca să-i spuie această dorință a nobililor și a soldaților lor. Basta le răspunse: „Caut la așezarea locului și văd că voievodul și-a pus tabăra într-un loc prea tare, încît nu-l vom putea trage spre bătaie fără a perde mulți d-ai noștri; pe lîngă aceasta se apropie seara și vremea d-a ne bate a trecut astăzi. Voievodul întrebuițează meștersug, deci trebuie a lucra împotriva-i cu multă minte. Cu toate acestea, de socotiți că trebuie să începem astăzi bătaia, nu stau împotriva; căci chiar cînd această parte a armiei împărătești o peri, cezarul, prea-milostivul meu stăpîn, mai are și alți ostași nemți; dar dacă — fe-rească Dumnezeu! — vom fi biruiți, cea mai mare primejdie va amerința vouă și aceștii țări ce va cădea în peire. Socot dar că e bine să petrecem liniștit noaptea viitoare și nădăjduiesc că voievodul se va trage în această noapte, sau, de va avea gînd a se bate, el va veni spre noi. Pentru aceea, gîndesc să așteptăm ziua de mîine, care nădăjduiesc că ne va fi fericită.” Acest sfat a lui Basta fu priimit de toți.⁹² Cereau unii de la Basta ca să intre în sat să caute a stinge focul și a-și așeza acolo tabăra; dar din mai multe pricini, mai ales din iuțimea focului ce

era anevoie de stins, Basta nu priimi. El își așează oștirea dincolo de Mirislău, la apus, aproape de sat, într-un loc care parte se întindea în câmpie, parte se urca frumos pe deal. El despărți din oaste trei trupuri mari de gvardie, așezându-le la cele trei intrări ale satului, de către tabăra noastră: unul de unguri, în vârful unui deal, unde era o biserică ce domina satul, altul de ardeleni, dincoaci de sat, lângă drumul cel mare, și al treilea, alcătuit de toată pedestreimea nemțească și de toată artileria, supt comanda strejarului general-maior contele Tomasi Cauriolo, brescian, pe malul Mureșului, de mîna stîngă, care era vecină de tabăra noastră d-o bătaie de tun. Acolo rădărică nemții o tabie între rîu și sat și deodată ambele părți începură a tuna una asupra celiilalte.⁹³

Pe la cea dintîi mutare a sentinelelor de noapte, prinseră nemții patru din șase români, care cu nesocotită îndrăzneală, vrînd să calce vro sentinelă, căzură într-o cursă pusă de comitele Cauriolo la povîrnișul rîului. Ei fură îndată duși la cortul lui Basta și amerințați de dînsul cu ștreang de nu vor mărturisi adevărul; spuseră că dincolo de pîriu a tăbărit Mihai cu mai mult de treizeci mii luptători și 40 tunuri mari și de câmpie și că din ceas în ceas aștepta pe fiul său Pătrașcu cu deosibit agiutor.⁹⁴ Deși acești prinși, sau din neștiință, sau din nevoie, nu spuseră adevărul despre numărul oștilor lui Mihai, dar era adevăr numai că Mihai aștepta pe fiul său. Această pricină făcea pe Mihai a nu se prea grăbi la bătaie. Văzînd că dușmanii stau liniștiți, își închise și el oștile în tabără, așteptînd ziua de a doua zi, să vadă ce va face dușmanul.

XXI

Pe la miezul nopții aceleiași zi (17 sept.) însă, el chemă pe unul din cei mai viteji căpitani ai săi, Petre Armeanul,⁹⁵ și îl trimise în tabăra dușmană cu cărți către Basta și unguri, în care el lua de martori pe Cel înalt și toți sfinții: „că el nu e pricina acestii nenorociri pentru

creștini; că acest fec nu s-a aprins din greșala lui, ci din neastîmpărul și răutatea a doi-trei nobili numai; că el nici a gîndit vrodată să ajungă treaba la o bătălie între creștini, l-acea cruzime d-a-și vărsa sîngele între dînșii; că de vreme ce el e credincios împăratului, ce cată Basta cu oștile împărătești în tabăra rebelilor? Întorcă-se dar toți mai către dînsul și meargă cu toții să bată Timișoara sau să se lupte cu turcii, oriunde îi vor găsi; ar fi aceasta creștinesc lucru d-a nu trage sabie între sine; ar fi aceasta slăvit pentru maiestatea sa împărătească.“

Basta și ardelenii răspunseră îndată lui Mihai: „că mai întîi ei nu-l cunoscuseră; că și lor li se părea crud lucru d-a vărsa atîta sînge creștin, orișicare parte ar triumfa; dar că e prea tîrziu spre a da un răspuns hotărît într-o pricină așa de însemnată, pentru care trebuia sfatul și chipzuirea a tuturilor stărilor; că vor face aceasta noaptea și că a doua zi des-de-dimineață îi vor da răspuns.“⁹⁶ Acest răspuns era înșălător, căci nici o hotărîre nu luară ungurii, nici răspuns nu deteră lui Mihai a doua zi dimineață. Ei îl făcură numai spre a hrăni în Mihai acea fatală nădejde ce mereu avu că va putea a veni la pace și a se feri de bătaie. Mihai într-adevăr o voia aceasta din toată inima. Fie oarba-i încredere în Austria și dorința nenorocită ce pururea a avut d-a se arăta credincios către dînsa, fie acea letargie morală care stăpînește mintea unui om mare și îi întoarce toate pasurile în greșeli, cînd providența a hotărît surparea lui, Mihai era îndoitor, nehotărît, fără voință statornică. „El se lupta cu inima jumătate — zice biograful său — căci nu voia a se bate cu nemții, ca să nu se arate trădător.“⁹⁷ Apoi nici un minut nu fu mai critic, mai însemnat în viața lui ca acesta. Niciodată ca acum el n-avusese nevoie de a desfășura cele mai din urmă puteri ale sufletului său; niciodată nu fu el mai mult îndatorat a birui. Biruit, era pentru dînsul o ruină completă, după cum și fuse. Biruitor, el scăpa deodată și de legăturile sale cu Austria și de acelea cu ungurii. Aristocrația ungurească perea pentru totdeauna în Ardeal și această țară, cu peirea ungurilor și a sașilor, rămînea o

țară ales românească. Austria, amenințată de turci, neavînd altă armie spre a-i opune, s-ar fi văzut silită a lăsa orice pretenții asupra Ardealului și a părților ce se țin de dînsa și a recunoaște independința noului stat românesc. Polonia n-ar fi mai îndrăznit atunci a ne supăra, sau, de și o făcea, Mihai ar fi căzut asupra-i cu toate puterile sale, cu farmecul numelui său de nebiruit, cu simpatiile ce avea în populațiile ei, și amar de dînsa! De atunci, nația română, încungiurînd toate nenorocirile ce o bîntuiau în urmă, s-ar fi constituit în întregimea drepturilor sale, în unitatea și libertatea sa și s-ar fi apucat a îndeplini cu putere mare misia de liberare și civilizare ce providența i-a menit în orientul Europei. Cîtă mărire, cîtă glorie și fericire o ar fi întîmpinat în această cale! O biruință, și toată această visare, tot acest frumos ideal național de atunci se înființa!

XXII

A doua zi dimineață, 8/18 septemvrie, Mihai nu se mișcă din tabăra sa, hotărît fiind a aștepta în acel loc puternic întărit de natură, sigur fiind că va zdrobi pe dușman de s-ar ispiți a trece pîriul spre a-l izbi.⁹⁸ Generalul Basta, în aceeași dimineață, își destinase armia în rînduială de bătaie lunară, dincoaci de satul Mirislău, în cîmpia cea cultivată, cu hotărîre statornică a înhăța lupta cu Mihai.⁹⁹ Neîncercîndu-se însă numai pe arătarea ungurilor, care pretindea că e foarte lesne a trece pîriul, vru să meargă a vede lucru cu chiar ochii săi. El să asigure atunci de primejdia învederată la care s-ar espune de ar izbi pe Mihai în acel post bine ocrotit, atît de pîriul anevoie de trecut, ce apăra fruntea și o parte de flanc, cît și de o înălțime din mîna stîngă, de unde artileria mătura tot locul coprins între tabăra lui Mihai și sat.¹⁰⁰

Spun că privind aceasta, Basta încreți sprinceana și zise: „Prietenii mă făcea să fiu acum șac-mat, din dorința ce au de a-și răzbuna, de nu cătam lucru aci cu ochii mei“, dînd a înțelege pe unguri, care îi zisese că e lesne și co-

modă trecerea pîrîului.¹⁰¹ Deci, armat și călare cum se afla, el chemă sfatul de război și cu bune cuvinte dovedi primejdia la care s-ar espune armia lor, de s-ar ispitii a trece pîrîul spre a izbi pe ai noștri, încheind că era de trebuință a face altceva. Părerea lui era ca să se tragă înapoi puțin, ca Mihai, înșălîndu-se de prefăcătorii acestii fugi părute, se va lua în urmă-le și va perde folosul ce îi da acea cetate a locului. Ungurii răspunseră l-această părere cu inima răsculată: că e lucru foarte necinstitor și vătămător de a face o retragere în fața unui dușman numeros și îndrăzneț, căci a se retrage, spre a se feri de bătaie, după părerea locului, nu e alt decît a fugi și a-și rupe însuși oastea, tăind inima la ai săi și mărinind-o la dușman; că părerea lor era ca, nesocotind acea mică greutate, cu vitejie să treacă rîul, izbind pe dușman, sau să se închiză în acel post unde se află, așteptînd o ocazie priincioasă de a se lupta.¹⁰²

Basta se sili să le dovedească că aceea ce propune el nu e retragere, nici mai puțin vrun fel de fugă, ci o stratagemă militară, spre a scoate pe dușman din acel loc ca o cetate, asigurîndu-le că el cu nemții săi se va pune la ariergardă, spre a nu se pierde nici un om.¹⁰³

Să făcea acest sfat de război, cum s-a zis, în cîmpie și călare, făcînd toți capii un cerc împregiurul lui Basta, cătînd a-l păzi de lovirile tunurilor românești, grindinînd din toate părțile, îndreptate fiind într-acea parte de capul tunarilor lui Mihai, un italian de la Mantua, anume Vincenzo. Într-acea, un soldat ungur, doritor d-a afla și el ce era hotărît în sfatul de război, apropiindu-să de cerc, ținîndu-și coiful în mînă, iacă că o lovitură de tun, îndreptată la semn spre a lovi în acea adunare de ofițeri călări, zboară aceluia soldat coiful din mînă, fără a-l răni nici pe dînsul, nici pe cal, care îndată se puse pe fugă, trecînd ghiuleaua alături cu contele Tomaso* Cauriolo, care într-acea parte închidea ocolul sfatului, cu primejdie de moarte pentru el.

* În original: „Camil” (n. ed.).

Această împregiurare făcu că sfatul se sparse deodată, trăgându-se și ungurii în grabă către părerea lui Basta.¹⁰⁴

Îndată, ridicînd strejile, trăgînd tunurile după fortificații, scoțînd pedestrima din preajma satului și puind foc la sat,¹⁰⁵ îndreptară avangardia către un pod peste Mureș; după aceea venea tot bagagiul cu alte care, apoi toată pedestrima și călărima din Ardeal, decsibînd dintr-însa numai două mii călăreți spre întărirea ariergardei, la care rămăsese tunurile și toată pedestrima și călărima germană, împreună și Basta cu cele două cete de muschetari, patru companii de călărima de rînd din Ungaria de Sus și compania de valoni, gvardia sa, avînd încă cu sine mai mulți nobili cavaleri nemți, unguri, francezi și italieni.¹⁰⁶ În această rînduială, toată armia se îndreptă către satul Decs, de unde veniseră în trecuta zi.¹⁰⁷

XXIII

Des-de-diminează, Mihai, ieșind din tabără, își întocmise armia și aștepta să vadă ce face dușmanul, cînd strejile și spionii îi raportară lui că tabăra dușmanului s-a rădăcat și că merge acum înapoi spre partea de unde a venit. Întru-ntîi lui îi veni cu greu a crede aceasta, dar văzînd că așa era, își închipui — fatală orbire! — că într-adevăr Basta fuge,¹⁰⁸ și, zîmbind, zise: „Unde fuge cîinele de italian? Nu știe el că în tot locul îl voi ajunge?”¹⁰⁹ Deci, îndată părăsind postul său atît de sigur, se puse în goană dupe dușman cu mare furie și nu cu mai puțină neorînduială.¹¹⁰ Îndoindu-să însă că nu va putea ajunge pe dușman la vreme cu toată oastea, el porni înainte o mare parte din călărima sa, cu cîteva trupe de cazaci, ca să recunoască pe dușman și să-l supere și întîrzieze în retragerea sa. Dar cele două cete de muschetari, care se opriră în loc, schimbîndu-să cînd una, cînd alta în luptă, ajutate de artilerie și de călărima ușoară, ținu în depărtare pe călărima noastră.

Dușmanul însă, din pricina acestor izbiri, să trăgea încet, și aceasta plăcea lui Mihai, doritor să sosească însuși cu toată oastea, spre a se destinde de bătaie dincolo de Mirislău, în acea spațioasă cîmpie, crezînd mereu că dușmanii fug de o întîlnire. Basta însă începu a se mișca și mai încet, ca să înșale pe Mihai, dîndu-i nădejde că îl va putea ajunge, și depărtîndu-l de sat cît putea mai mult. Inima lui sălta de bucurie cînd văzu că, după călărime, iese din sat și căruțele de artilerie română, semn că Mihai, părăsind de tot postul său, înainta cu toate puterile sale. El își însemnase dinainte un loc bun și destul de mare, care, în parte, puțin cîte puțin, frumos se ridica, rămîind încă pentru călărime destulă cîmpie. De acest loc apropiindu-se Basta, întorcîndu-se, privea mișcările lui Mihai.¹¹¹

Acesta, crezînd mereu că dușmanul fuge și dorind foarte d-a-l ajunge la timp, silea pedestrima la drum și tot într-o vreme porunci să-i aducă înaintea un cavaler ungur, ce fusese prins, numit Baltazar Bornemissa, căruia făcu multe întrebări despre persoana lui Basta, de dînsul bine cunoscută, zicîndu-i, cam în glumă, de crede el că Basta îl va aștepta sau că fuge întins în Casovia. Bornemissa răspunse lăudînd talentele ostășești ale lui Basta și adăugînd că crede că el va primi bătaia și că această retragere nu e fără vreun mister. Mihai fu foarte vesel l-aceste cuvinte, arătîndu-se cu mare dorință de a se bate,¹¹² și ajungînd în cîmpie, ca la cinci sute pași dincolo de Mirislău, porunci armiei a se opri în loc și a se întocmi în rînduială de bătaie.¹¹³

Basta, văzînd aceasta, se opri și el 500 de pași departe de Mihai,¹¹⁴ lîngă satul Decs și își întoarse toată armia spre dînsul.¹¹⁵ Băgînd de seamă Mihai că dușmanul se oprise în loc și pentru întîiași dată bănuind că fuga lui fusese poate o stratagemă, se urcă pe un deal vecin ca să văză mișcările lui și zise către Andrei Barcsai, generalul său: „Ce gîndești că vor dușmanii?“ „Vor să dea bătălie“, răspunse acesta. Atunci Mihai, din nou stăpînit de îndoirile și nehotărîrile duhului său, îi zise: „Să facem pace cu dînșii,

domnule Barcsai". — „Ecam tîrziu acum, strălucite doamne — răspunse acesta — pune-ți platoșa, rînduiește soldații de bătalie și să ne pregătim de luptă.”¹¹⁶

XXIV

Îndată Mihai se puse a-și întocmi oștile de bătalie.¹¹⁷ El făcu din toată armata o singură frunte deopotrivă, destul de îndesită pentru îngustimea cîmpiei, întinzîndu-să de la dealuri pînă în rîpa riului Mureș.¹¹⁸ În aripa dreaptă, începînd de la Mureș, venea mai întîi toți cazacii, care era arcași și arhebuzieri călări, împărțiți în patru scadroane, lîngă care venea două scadroane de lăncieri români.¹¹⁹ Numărul acestii cete de călăreți români și cazaci se urca la 4 500 și era comandați de Ștefan Tahi, care arsesese Aiudul, și Francisc Lugasi.¹²⁰ Alături cu călărimea venea un batalion mare de pedestrime de săcui, sîrbi și români, avînd în frunte patru tunuri mici, ocrotit din partea stîngă de un alt scadron de lăncieri poloni și moldoveni. Peste toată această aripă dreaptă era mai mare Baba-Novac, cel mai întîi general al călărimei, „om — zice Spontoni — deși bătrîn, dar cu mare foc și curagiu și cu o deosibită esperiință”.¹²¹ La aripa stîngă, care era ținută de munte, venea rămășița călărimei, împărțită în cinci escadroane,¹²² în număr de 4 000 români, sîrbi și săcui, a căror capi era George Budai și Petre Odobașa,¹²³ împărțită la laturile a două alte batalioane de pedestrime săcuie, română, sîrbă și moldavă, care era întărită cu cîteva tunuri de cîmpie; astfel că această aripă se sfîrșea întinzîndu-să încovoită pe drumul cel mare ce ducea la Alba-Iulia.¹²⁴ Toată cealaltă artilerie o așază dintr-această parte, pe drumul cel mare, înaintea liniei de bătalie.¹²⁵ În centru venea cîteva mii de pedestrași săcui, comandați de Pancratie Sennyey, Ștefan Bodoni și Andrei Barcsai.¹²⁶ Aci era și Mihai cu o trupă strălucită, alcătuită de boierii săi și de toată acea nobilime ce îi rămăsese credincioasă în Ardeal și care îl însoțea din Moldavia și Polonia;¹²⁷ dar, pre obiceiul său, el nu sta la

un loc, ci mereu alerga pîntre deosibitele rînduri.¹²⁸ În dosul acestii linii, ca rezervă, venea, supt George Farcaș, căruia de puțin timp domnul îi luase comanda cetății Lipova, trei mii călăreți săcui și un număr însemnat de țărani pe gios, români și săcui, pe care Mihai armase cu puștile ce îi trimise împăratul Rodolf, cum și o seamă de sirbi, care cu puțin mai înainte părăsiseră țara turcească și venise în mare număr a se așeza în Ardeal. Scopul lui Mihai era, după cum spun ungurii, ca nimicnicind pe ungurii ardeleni, să-i puie în loc, trimițînd și o parte în Țara Românească în locurile pustii. În urma acestora venea opt sute gvardiști pe gios, supt comanda ungurului Mathei Gyarmath.¹²⁹ Numărul oștirei lui Mihai, după mărturia chiar a istoricilor unguri, se urca aproape la 22 mii oamenii¹³⁰ și 27 tunuri, mari cu mici, după Tarducci, iar după Bethlen de 32 tunuri. Era acești ostași ai lui Mihai din cei mai de rînd ce avusese, căci oștile cele mai bune se aflau în Moldova și în Țara Românească. Natura acestor soldați era astfel că ei nu-și ținea bine șireagul și să da într-o parte și într-alta, după cum le venea, fără nici o rînduială. Aci într-o săritură se azvîrlea prea departe și apoi se trăgea înapoi.¹³¹

Întocmindu-și astfel oștile, Mihai le ținu un cuvînt, le lăudă mult,¹³² porunci la două mii pedestrași arkebuzieri săcui aleși să se urce pe cel mai vecin deal ce se ridica lîngă drumul cel mare¹³³ și dete semnul de bătaie. Soldații răspunseră cu mari strigări,¹³⁴ și tunurile de la cele trei batalioane și dupe drum începură deodată a tuna și a grindina asupra oștirei dușmane.¹³⁵

XXV

Basta, cătînd întocmirea armiei lui Mihai, își întocmi și el pe a sa într-o singură frunte, paralelă la a lui.¹³⁶ El așază în capătul aripei drepte, asupra drumului cel mare, un scadron de pedestrime din Ardeal și Ungaria.¹³⁷ Alături venea o ceată de 2000 călăreți lăncieri, supt comanda lui.¹³⁸ Ștefan Csaki, Ladislau Petke și George Mako.¹³⁹ După

dînşii venea pedestraşii săcui din scaunul Mureşului, pedestraşii clujeni şi bistriţeni, avînd de cap pe Francisc Turi.¹³⁹ Apoi venea o ceată de 1 500 călăreţi raiteri din Silezia, supt povăţuirea lui Melhior Rottowitz şi Ioan Sepratwitz. Peste toată această aripă era cap mai mare Ştefan Csaki.¹⁴⁰ La aripa stîngă, pe ripa Mureşului, sta două cete de lăncieri ardeleni, lîngă care era într-o ceată călărimea lui Propostvari şi în coasta ei un scadron de pedestrime din Ungaria şi Ardeal, comandată de Sigridie Prunitz, moravul, flăncuită de călărimea ungurească din Ungaria de Sus, comandată de Ragozzi, lîngă care venea un alt scadron de raiteri supt povăţuirea lui Balthazar Rottowitz, văr al lui Melhior.¹⁴¹ În centru venea batalionul de două regimente de pedestrime nemţească, comandate de colonelul Ioan-Henric Baptist Petz,¹⁴² avînd la dreapta cîţiva călăreţi armaţi uşor supt poruncile lui Ştefan Petki.¹⁴³ Între centru şi aripa stîngă sta Basta cu cei o sută valoni aleşi şi cu cavalerii streini.¹⁴⁴ El ţinea de rezervă cele patru companii de rînd de călărime nemţească din Ungaria de Sus, comandate de Rothalt, puind în acest escadron şi stindardul împărătesc, ţinut de un june cavalier ungar.¹⁴⁵ Tot înapoi venea încă două sute călăreţi supt poruncile lui Ioan, numit Cel din urmă.¹⁴⁶ Ioan Tamasfalvi, cu 400 călăreţi săcui din scaunul Mureşului, şi Mathei Pereset, cu cîteva mii de ţărani, încungiura, învăluind toată armia.¹⁴⁷ În sfîrşit, artileria fu aşezată înaintea centrului, pe părţile cele mai ridicate ale cîmpiei.¹⁴⁸ Pe un car se vedea stînd George Borbely, strălucit prin biruinţele cîştigate la 1595 asupra turcilor la Lipova, Csannad şi Ienö. Neputîndu-se sluji cu mîinile şi picioarele sale din pricina reumatismelor articulare de care suferea, el fusese poftit a sta privitor al luptei, sfaturile lui fiind preţioase.¹⁴⁹

Oştirea toată a lui Basta cu a ungarilor se urca, dupe istoricii unguri, peste numărul de 18 mii,¹⁵⁰ iar după Spontoni, panegirist al lui Basta, era de 20 mii, din care 12 mii pedestrime de deosibite naţii, dar toţi de o vitejie încercată, opt mii călărime şi trei tunuri de baterie şi 12 de cîmpie.

Astfel întocmind armia, Basta dete semnul de bătaie, în numele lui Iesus-Maria!¹⁵¹

Era după-amiază cînd începu bătălia¹⁵² printr-o furioasă pușcărire din ambe părți. Artileria dușmanului ne supăra puțin, precum și puștile noastre pe dînsul; dar artileria noastră dupe drum îl vătăma greu.¹⁵³ El să clătise din loc și se apropie cu pas încet spre linia noastră, care sta frumos neclintită, așteptîndu-l.¹⁵⁴ Artileria noastră urma furtunînd de peste toată linia cu mare pagubă a dușmanului; și i-ar fi pricinuit stingere multă, dacă nepotrivirea locului nu-i slujea pe alocurea de zid de apărare împotriva ghiulelelor, care se îngropa în pămînt. Atunci, dintre vrăjmași, peri, izbit de o ghiulea de culevrină, Ștefan Borseny, unul din cei mai însemnați nobili unguri.¹⁵⁵

Pe la două ceasuri după-amiază,¹⁵⁶ desperarea dușmanilor de pustiirile ce le făcea artileria română așezată pe drum inspiră strejarului-maior general Cauriolo o idee fericită, care hotări soarta bătăliei. El se înfățișă înaintea lui Basta și îi zise că el să leagă că, cu o bună mîna de muschetari aleși, va putea pune mîna pe artileria dușmană, așezată pe drum, care atît de vătămătoare este armiei lor. Plăcu lui Basta această propunere și îndată scoase din rînduri trei sute din cei mai buni muschetari și îi dădu lui Cauriolo. Acesta apucă cu vro cincizeci pași mai nainte de aripa dreaptă și, luîndu-să pe lîngă dealuri, ascuns și apărat de cotiturile lor, înaintează repede asupra gvardiei de săcui și sîrbi ce era lăsată spre apărarea artileriei noastre.¹⁵⁷

Mihai, văzînd acea ceată de muschetari înaintînd cu hotărîre, se îndoi de vro stratagemă și porunci la cel mai vecin scadron de lăncieri, în număr de trei mii călăreți, ca să impresure pe dușman, izbind în coastă pe muschetarii povățuiți de Cauriolo. Basta însă văzu acea divizie de lăncieri stînd gata a se pune în mișcare și, bănuind menirea lor, porunci lui Melchior Rottowitz ca, cu toți raiterii săi, să grăbească a întîmpina pe lăncierii noștri și a-i izbi cînd se vor mișca, pînă a nu apuca ei a izbi pe muschetari.

Într-aceea, artileria românească își urma pustiirile sale în rîndurile dușmanului. Încă cei două mii archebuzieri

săcui, ce se afla așezați pe înălțime, văzînd că dușmanii înaintează spre dînșii, sloboziră asupra-le toți într-un foc de rînd; dar puțin îi vătămă, căci nu măsurase bine distanța și era la vro două sute de pași departe de dînșii. În același timp se mișcă înainte și acel divizion de lăncieri mai sus pomenit, în care Mihai pusese nădejdea și de care Basta foarte era în grijă; dar pîn-a nu ajunge a izbi pe muschetari, pe care i-ar fi zdrobit cu totul, Melchior Rottowitz se grăbi a sprijini furia lor, împresurîndu-i cu raiterii săi și, după ce se tăiară unii cu alții cîtva, fură lăncierii noștri respinși înapoi.

Într-acest chip scăpînd muschetarii de izbirea lăncierilor români, năvăliră spre paznicii artileriei noastre. Aceștia, din pricina norilor de fum și de pulbere ce întuneca pînă în depărtare aerul, nu vedeau apropierea dușmanului, cînd acesta, ajungînd la bătaie, începu a trage într-înșii, luîndu-i pe la spate. Astfel izbiți fără veste și fiind în mai puțin număr paznicii artileriei, tot ce făcu spre apărarea lor fu zădarnic și mai toți căzură morți peste carăle artileriei, care pică astfel în mîinile dușmanului. Îndată Cauriolo porunci de întoarse gurile tunurilor, astfel coprinse, către linia noastră.¹⁵⁸

XXVII

Îndată ce Basta văzu izbutirea lui Cauriolo, porunci ca pedestrima și călărima ardeleană, ajutate de divizionul de pedestrima nemțească, să năvălească asupra aripei stînge a noastre. Dar furia dușmanului întîmpină un curagiu deopotrivă de mare în pedestrima noastră, care sta țeapăn, fără a-și strica linia. Nimic n-ar fi putut isprăvi aci dușmanul și ar fi fost respins cu rușine și pierdere înapoi, dacă artileria noastră, coprinsă de dînsul, slobozind în ai noștri, nu ar fi făcut în rîndurile lor adînci și îngrozitoare pustiiri.¹⁵⁹ Acestea îi aduse în nerînduială și pînă în urmă îi sili a-și strica rîndurile și a se reschira.¹⁶⁰ Mihai [și] căpitani săi, între care generalii Radu și Aga Leca, chior d-un

ochi, dar viteaz mare, alergară înaintea ostaşilor ce se rezlăţea, silind a-i opri în loc şi îndemnându-i cu vorba, cu gestul a se întoarce la bătaie; dar văzînd că silinţele sale sunt zadarnice,¹⁶¹ se duse la centru, clătît şi el prin perderea artileriei şi resipirea aripei stînge, spre a sprijini pe Basta, ce înainta către acea parte. Mihai sta căutînd a inima pe ai săi şi tot nădăjduia că va putea îndrepta bătaia, cînd văzu că şi aripa dreaptă dă cu încetul înapoi. Ea fu izbită deodată de călărimea lui Ragozzi, de pedestrimă ungurească a lui Prunitz şi de rămăşiţa călărimei ardeleni şi din Silezia; şi cu toată puternica împotrivire şi minunata purtare de vitejie a lui Baba-Novac, fu silită a se pleca acestor izbiri împreunate.¹⁶² Cazacii, mai întîi de toţi din această aripă, se azvîrliră în rîul Mureş, unde mulţi dintrînşii se îneacă.¹⁶³

Văzînd ostaşii din centru că şi aripa stîngă s-a spart, încep şi ei a-şi părăsi rîndurile, prăvălindu-să în nerînduală, în voia întîmplării.¹⁶⁴

Mihai şi generalii săi se silesc din toate puterile a opri pe fugari, împingîndu-i spre bătaie, pe unii prin cuvinte, pe alţii cu mîna, pe alţii cu pavăza sa. Zadarnică trudă!¹⁶⁵ Nici o putere omenească nu mai putea acum opri din fugă pe reschiraţii şi spăimîntaţii soldaţi. Părăsit astfel de soldaţii săi şi de duşmanul noroc, Mihai rămăsese singur cu cîţiva ofiţeri şi călăreţi pe acest nenorocit cîmp de bătaie.¹⁶⁶ El strînsese pe lîngă sine steagurile, nădăjduind că armia se va aduna pe lîngă aceste semne glorioase. Duşmanii se apropia să-l împresure, şi Mihai, cu inima despîcată de durere, nu se putea smulge din acel loc. Toţi respecta acea tăcută (sombre et sinistre) durere; cu toate acestea, duşmanul se apropiase. Trebuie a fugi! aceasta strigă cu rugare către Mihai soţii săi. El, Mihai... el să fugă? Oh! nu... Generalii săi, prietenii săi iubiţi îl încungiură, îl roagă, îl îndeamnă, îl tîrăsc. El se hotărî în sfîrşit. Mai întîi însă porunci să-i aducă steagul cel mare, steagul ţării. Acest steag foarte vechi şi privit de români ca sfînt era de damasc alb, avînd zugrăvit un corb pe un cîmp verde, purtînd în cioc o cruce îndoită roşie. Mihai puse de-l scoase după lancia pe care era

atârnat şi îl vîri în sînul său, dînd astfel pildă la ofiţerii săi de făcură asemenea, spre a scăpa cît mai multe steaguri se putea.¹⁶⁷

Dup-aceea, dînd pîteni calului, lăsîndu-i slobod frîul, luă fuga, însoţit de ofiţerii săi, cîţiva poloni şi alţi călăreţi ce putură scăpa, căci duşmanii împresurase pe Mihai şi trupa sa şi era p-aci să-i închiză din toate părţile în mijloc şi pe toţi să-i prinză, de mai întîrzia puţin. Mihai fu gonit de aproape în fuga sa de călărima valonă şi de alţi călăreţi şi cavaleri din duşmani, avînd toţi mare dorinţă să aibă cînsăa a-l duce prins lui Basta.

XXVII.

Într-acest chip, necurmat şi de aproape gonit de duşmani, Mihai ajunse la malul Mureşului, în vecinătatea arsului sat Mirislău; rîul era lat, adînc şi plin de trupurile ostaşilor care cu încumătare se ispitiseră a-l trece; cu toate acestea nu era alt de făcut, căci duşmanul era în spate. Mihai nu stătu de loc în cumpănă; el se azvîrli în apă, încrezîndu-să în puterea iutelui său armăsar. Credinţa lui nu fu înşălată; generosul armăsar, deşi obosit de truda acelei zile, se luptă împotriva talazurilor întăritate ale rîului, înotînd cu putere şi, ferind pe călăreţul său de orice primejdie, îl depuse pe celălalt mal al rîului. Dar acolo el se opri sleit de puteri şi Mihai, văzînd neputinţa călăriei sale, descălecă şi, recunoscător pentru slujba ce-i făcuse, cu acea dragoste ce are călăreţul pentru armăsar, soţul său iubit, îl mîngîie, îl trase de moţ, îl sărută şi apoi îi dete drumul slobod pe cîmpie.¹⁶⁸ Acest cal, frumos cu deosibire, roib înfocat, de viţă turcă bastardă,¹⁶⁹ fusese trimis în dar lui Sigismund Bathori, cînd era prinţ în Ardeal, de Vincenzo, duca de Mantua. De la Sigismund el încăpuse în stăpînirea lui Mihai, şi părăsit fiind astfel de dînsul, pică în mîinile ostaşilor lui Basta, carii mult se minunară de frumuseţea lui.¹⁷⁰

Încălecînd Mihai pe alt cal, se întoarce și aruncă o ochire asupra cîmpiei de bătaie, unde se vedea ruinele armiei sale, toată reschirată, gonită și tăiată de dușmani.¹⁷¹ O! cine ar putea spune cîtă durere sorbi inima lui în acea ochire! Apoi se îndreptă spre Alba-Iulia. În cale, el ajunsese pe ostașii săi ce fugiseră, îi puse în rînduială pe cît putu și împreună cu dîșii intră în Alba. Aci, pîn-a nu sosi el, se aflase prin fugari de învingerea românilor. Soldații ce era puși de pază la cetățuia principală ieșiseră de acolo; Wolfgang Corniș, care se afla acolo în închisoare, aflînd aceasta, se pogorî în curtea cetățuiei; vro cinci-șase paznici ce rămăseseră acolo, văzîndu-l plimbîndu-se singur (căci slugile ce avea pe lîngă sine alerga prin palatele boierilor, spre a jefui), puseră mîna pe dînsul și, trăgîndu-l printr-o mică poartă a cetățuiei despre grădină, îi aruncară mai întîi o săcure pe frunte, pe urmă îi făcură trei alte răni cu săcurea și în sfîrșit îl omorîră.¹⁷²

Mihai nu se zăbovi la Alba-Iulia decît pînă își schimbă calul și își luă ce avea mai scump, apoi își urmă drumul spre cetățuia Făgăraș.¹⁷³

Astfel fu bătălia de la Mirislău, această întîi nenorocire, începătura și pricina tuturilor celorlalte. Astfel nestatornicul noroc în cîteva ceasuri ne răpi aceea ce ne dedese într-atîți ani și după atîtea mari strădanii. Vai! cîte nădejdi frumoase înșală el, cîte proiecte mari nimicnici!

Mirislău! Mirislău! blestem asupra ta, loc de peire, loc afurisit! Ce de sînge eroic sorbiși tu în această zi pustie! Amar nouă! Acest sînge îl vom izbîndi curînd. Biruințele strălucite de la Goroslău (3 august 1601), de la Brașov (17 iul. 1603), de la Petersdorf (12 iulie 1611), ne vor răzbuna cu prisos asupra viclenilor unguri; ele însă nu ne vor putea întoarce mărimea percută în această zi; și nenorocitele noastre sfîșieri cu ungurii, de atunci pîn-acum, nu vor folosi decît despoticele împărății, dușmanile noastre comune. Ni să cade a vărsa lacrimi amari asupra acestii mari nenorociri de la Mirislău; dar să nu învinovățim de

loc providența. Noi, care robiserăm pe frații noștri țărani din Țara Românească și păstrarăm în robia ungarilor pe cei din Ardeal, mai meritam noi oare atunci mărimea și fericea?

XXIX

Armia noastră se reschirase în toate părțile. Spun că de la Mirislău spre Alba, ca la două mile de loc, era câmpiile și drumurile semănate cu trupuri de morți sau murinzi.¹⁷⁴ După mărturisirea cea mai dreaptă și a mai multor, în această nenorocită bătălie noi perdurăm 4 000 oameni, 12 tunuri și toate bagajele.¹⁷⁵

Basta, folosindu-se de biruința sa, pornise îndată călărima sa ușoară, însoțită de o mie din călărima lui Csaki, spre Alba-Iulia, în urma ostașilor lui Mihai, din carii pe mulți întâmpinînd, îi uciseră sau îi prinseră.¹⁷⁶ Ajungînd aceștia în Alba-Iulia, cu toate că toți ai noștri se depărtaseră, ei însă, luînd de pretest că încă a mai rămas lucruri d-ale românilor, deteră în pradă orașul și uciseră mai mulți nevinovați locuitori. Ei puseră acolo mîna pe armele trimise de împărat lui Mihai.¹⁷⁷ Basta poruncise la toți gonacii săi ca să păstreze viața la toți acei săcui ce de bunăvoie vor depune armele, gîndind să-i cîștige în partea sa.¹⁷⁸ Această bunăvoință a lui Basta către săcui fu pricina că, chiar în noaptea bătăliei, neunirea intră între dînsul și unguri, care, în loc d-a se lăsa mîna[ți] de dînsul, îi arătară că el le-a slujit de instrument numai.

Știm că Mihai așezase pe un deal ce domina locul bătăliei două mii arcebuзieri săcui, oameni aleși, socotind că prin înălțimea poziției vor putea face multă vătămare dușmanilor cu necurmata grindină a arceбузelor lor. Aceștia, fiindu-le poruncit d-a nu se mișca din loc fără numai fiind chemați, văzură priveliștea lăcrămoasă și fură privitori a nenorocitei bătălii, nemișcîndu-se din locul lor. După ce văzură măcelărirea soților lor, temîndu-se și ei de viața lor, făcură de mai multe ori semne cu bandierele că vor să se predea. Basta înțelese semnele lor și

fi priimi în milă și cu omenire le dăruie viață și libertate. Dar, în acea noapte chiar, care din întâmplare era foarte întunecoasă, Csaki,¹⁷⁹ care în sepușe a se îngîmfa, zicînd că el și cu ungurii săi au cîștigat bătălia, iar nu Basta,¹⁸⁰ chemă la sine pe nobilii și credincioșii săi dintre ungurii din Ardeal și începu a se plînge de Basta, căci „a priimit în milă pe acei săcui, carii era tocmai din acei ce se răsculase cu plebea împotriva nobilimei, ispitindu-să a o stinge cu totul; într-acest chip, ei, carii, cu obicinuita lor vitejie, dobîndiseră o așa de strălucită biruință, să nu-și poată lua, drept răsplata ostenelelor lor, satisfacția, deși mică, despre niște dușmani așa de neîmpăcați. Deci el era de părere că nu să cade a lăsa nepedepsiți pe acei șelerați (procleți); dar că, în acea noapte chiar, să puie sfîrșit dușmăniei și vieții acelor oameni, de o partidă ce le e cu atîta supărare împotrivoare și dușmană. Cît pentru general, lesne se pot îndrepta înainte-i, cu cuvîntul că ei n-au făgăduit nimic săcuilor și prin urmare n-au greșit nimic scoțînd din lumina zilei pe acești turburători ai odihnei comune.”¹⁸¹

Plăcură foarte cuvintele lui Csaki la acele inimi întăritate de necazurile pățite, din natură nemilostive și peste măsură nesățioase de răzbuare.¹⁸² Deci toți deobște hotărîră ca pe la miezul nopții să ucigă pe acei nenorociți, carii, pe parola dată lor de Basta, neputînd bănuie o asemenea barbară întreprindere asupra-le, fără grijă sau dormeau, sau nearmați vegheau. În puterea nopții, în tăcerea cea mai mare, nobilimea ridică din cvartirele lor cîteva mii de pedestrime, sași și unguri, povățuiți de căpitani dintre nobili, dușmani de moarte a săcuilor, și încungiurară locul despărțit unde acești nenorociți avuseseră poruncă a tăbărî. La un semn dat între nobili, din deosibite părți ei năvăliră cu ostașii lor în mijlocul săcuilor și, cu vicleană și aspră cruzime, cu iuteală și fără preget îi înjunghia și îi ucidea unde și precum îi afla. Prin această groaznică jertfă se stîmpără sufletele nesățioase ale nobililor cu moartea a două mii nenorociți săcui, toți oameni aleși și floarea nației lor. „Faptă cu atît mai crudă și barbară — zice Spontoni — că să săvîrșea de oameni de aceeași nație, legi și obiceiuri.”¹⁸³ Astfel

de cinste (loyauté) și inimă curată avea aristocrații unguri, dușmanii noștri.

Desplăcu foarte cruda răzbunare la toată armia împărătească și mulți începură a povățui și a striga lui Basta d-a pedepsi pe acei ce au necinstit toată armia și pe generalul ei; dar Basta, deși amărît de aceasta, nu îndrăzni a face, nici a zice nimic. Aceasta dete și mai multă îndrăzneală lui Csaki și, puind mîna pe cîteva tunuri și pe o parte de muniții din dobînda bătăliei, fără voia lui Basta le trimise la castelul său de la Almaș.

A doua zi după bătălie, Basta porni pe comitele Tomaso Cauriolo la curtea împărătească, ca să ducă bandierile și steagurile cîștigate în bătăie. În zece zile ajunse acesta la curte și fu îndată priimit de împăratul, care se înveseli mult de izbîndă, dărui bine pe trimes și lăudă mult fapta lui Basta.¹⁸⁴ Astfel se dovedi complicitatea curții în purtarea generalului ei în Ardeal.

Într-aceea, Basta și ungurii, fără a mai întîrzia, aleargă la Alba-Iulia, unde găsiră orașul prădat de oamenii lor și trupul lui Wolfgang Corniș ucis. Ei poruncesc să-i puie trupul într-un cusciug, spre a-l înmormînta mai tîrziu și, nefăcînd nici o răscumpărare bieților locuitori despre paguba făcută de soldații lor, fără a mai perde vreme, se luară după Mihai.¹⁸⁵

XXX

Mihai, obosit și plin de grijă [și] întristare, cu puținii oameni ce îl însoțea,¹⁸⁶ lăsînd de lături Sibiiul,¹⁸⁷ merse la Făgăraș,¹⁸⁸ unde avea în cetate femeia și multe lucruri prețioase.¹⁸⁹ Aci se apucă a-și aduna rămășițele spăimîntate ale oștirei, care alergau cătînd scăpare în acest loc sigur. Între acești ostași se arătă și Baba-Novac, rănit, cu barba și părul capului arse, cu fața înnegrită de pulberea sîngeroasă a bătăliei, căci el își făcuse cumsecade datoria lui în ziua luptei și împlinise totdeodată și slujba unui căpitan prevăzător și a unui voinic soldat.¹⁹⁰ Înfățișîndu-se

el înaintea domnului său, îi zise suspinînd și întristat: „Suntem biruiți și abătuiți, doamne, mai mult de împotrivicul nostru noroc decît de armele dușmanului; și pentru ca el să nu rămîie cu totul mîngîiat prin moartea ta, încălecă-ți calul și mîntuiește-te, trecînd în Țara Românească. Acest loc nu e atît de sigur cît să nu poată fi luat de biruitorul Basta, care mereu gonește răspînditele rămășițe ale ticăitei noastre armii. Și într-adevăr, să mă crezi că aș fi vrut mai bine să rămii mort între atîți viteji soldați, uciși în bătălie, decît, fugind, să mai trăiesc după o pierdere atît de nenorocită și vrednică de lacrimi, de n-aș fi dorit a îngriji încă de siguranța ta și a te sluji pînă la cel din urmă suspin. Fugi dar cu lucrurile ce ai mai scumpe, căci dușmanii peste puțin vor sosi aci, vor asedia această cetățuie și atunci va fi peste putință a pleca. Eu însă voi rămînea aci spre a aduna pe nenorociții răspîndiți și a sta pînă la moarte împotriva dușmanilor.”¹⁹¹

Mihai iubea și stima foarte pe bătrînul său general Baba-Novac și hotărî a urma povața lui. Și, deși Baba-Novac stăruia ca să rămîie cu cîțiva soldați spre apărarea acelei cetățui și a ține în loc pe dușmani pînă să apuce Mihai să scape, vrînd astfel a-și jertfi viața pentru mîntuirea stăpînului său, dar Mihai în nici într-un chip nu voi să plece fără dînsul.¹⁹² Deci împreună intrară în țara Bîrsei, în 23 sept., și tăbăriră la Codlea.¹⁹³ Aci Mihai întîmpină trupele ce, după porunca lui, îi aducea fiul său Pătrașcu din Țara Românească și cele ce-i venise în agiutor din Moldova.¹⁹⁴

XXXI

Țara Bîrsei fusese teatru de scene sînge-roase. Brașovenii, în 12 sept., a doua zi dupe răscoala lor, rădicară furci în mijlocul pieții, unde acăța pe orice român putea pune mîna. În aceeași zi aflară că o trupă de români sunt aproape de hotarul Bîrsei, la Rucăr, vrînd a intra în Ardeal. Această știre o întări cîțiva bărbați fruntași din oastea română, cari venea înainte și mergea fără bănuială,

neștiind nimic de trădarea brașovenilor. Rosnovenii însă fără veste cad asupra-le și, prinzându-i, îi duc în cetatea Brașovului, unde, după puțină cercetare, fură îndată omorîți, păstrînd numai pe un agă cu viața. În aceeași seară, pe la 4 ceasuri, ieșiră brașovenii ca să întâmpine pe românii ce veneau. Dar aceștia, văzîndu-să mai slabi cu numărul, se traseră. Puțini picară în mîinile dușmanilor și fură uciși fără milă.

În 13 sept., pe la amiazi, brașovenii merg de pun tabără la Preșmăr, ca în ziua următoare să năvălească asupra acelor români ce se așteptau să vină din Moldova, pe la Oituz. Pe lîngă dînșii se uniră a doua zi 150 pedestrași unguri cu puști. În acea zi, 14 septembrie, ei năvălesc asupra românilor care începeau a se arăta. Dar ai noștri îi respinseră cu o astfel de tărie, încît pe mulți omorîră, pe alții răniră și capul tunarilor lor priimi printr-o bombă o astfel de lovitură, încît n-a rămas pe pe trupul lui care să nu fie arsă. Către seară, umblară brașovenii mai bine, căci luară de la români un tun; dar a doua zi, aflînd că vine din Moldova armașul Sava cu o trupă de moldoveni, năpustiră tot și fugiră de se închiseră în Brașov.

În aceeași zi săcuii dupe lîngă Olt se ridic asupra sașilor și aprind Crisbavul și Bodila. A doua zi, în 16, se adună românii cu moldovenii, între carii era și armașul Sava, și cu săcuii, la Preșmăr, de unde, mai nainte de a începe ceva, trimit o deputație la senatul din Brașov, ca să ceară următoarele: „1. Întreabă pentru ce nu i-au lăsat să treacă în pace, ci le-au făcut feliuri de stricăciuni, omorînd mulți dintr-înșii și luîndu-le și mașinele de război; 2. Cer ca să li să dea lor toți nobilii cîți s-ar afla la ei și mai ales cei ce s-au împreunat în ziua trecută cu ei contra românilor, asemenea și tunul luat de dînșii.” Acestea le cer printr-un brașovean pe care l-a fost prins în ziua trecută. Săcuii amenință brașovenilor cu foc, de nu le vor da pe nobili și tunul. Brașovenii răspunseră că de vor da foc, ei vor omorî femeile și copiii românilor și a săcuilor, carii se afla spre siguritate în Brașov.

În urmarea acestora, în 17 sept., trecură ai noștri în pace prin țara Bîrsei, nefăcînd altă stricăciune decît că aprinseră un sat românesc ce se ținea parte de Brașov, parte era moșia unui nobil. Spun că numărul celor carii trecură se urca peste cinci mii. Într-acest timp, brașovenii primesc scrisoare de la ungurii de la Torda, ca să închiză toate drumurile și să taie toate podurile* de către Moldavia și România, ca să nu poată veni oaste ajutătoare lui Mihai. Dar brașovenii n-avură timp a face nimic, căci [în] dimineața de 18 sept. aflară printr-un român, anume Rascie, ce venea din Țara Românească și care picase în mîinile lor, cum că Pătrașcu, fiul lui Mihai, e aproape cu o armie de 29 000 și că românii sunt hotărîți a deprăda toată țara Bîrsei și a o nimici prin foc și prin sabie. Lucru de care să și încredințară brașovenii, căci pe la amiazi o seamă de români, aflînd că femeile lor lăsate în Brașov s-ar fi omorît de brașoveni, deteră deodată foc la satele următoare: Preșmăru, Hermanul, Bodul, Sînt-Petru, Heltiul, Noul, Felișoara, Rotbavul și Măgherușul. Brașovenii nu omorîseră însă pe femeile românilor, ci numai le adunaseră duprin oraș, unde șădea împrăștiată, și le închiseseră în casa sfatului, ca să le opună acelor ce vor năvăli asupra cetății.

În 19 sept., românii se apropie de cetate și aprind într-o suburbie trei case, dar, fiind foarte puțini, se traseră înaintea năvălirii orășenilor. În 20 sept., Pătrașcu, care sosise cu armia sa, trimite prin amenințări și făgăduieli scrisoare orășenilor, îndemnîndu-i a să supune lui Mihai. Tot în aceea zi, nouă cete ieșite din săcuime în țara Bîrsei prefac toate în pulbere și cenușă, aprind satele de-a rîndul, încît seara ardea și Codlea. Brașovenii, spăimîntați de aceste pustiiri, s-ar fi supus îndată; dar a doua zi (21 sept.) prinseră veste cum că Mihai a fost bătut la Mirislău. Știrea aceasta îi îndirji spre apărare.¹⁹⁵

*În manuscris: „pădurile“ (n. ed.).

Acestea fură pustiirile ce cășunaiă pe țara Bîrsei pînă în 23 sept., cînd sosi Mihai la Codlea, pustiiri care nu fură întrecute decît de înfricoșatul război civil de la 1848 și 1849.

XXXII

Mihai, întrînd în țara Bîrsii, aprins de mînie asupra sașilor pentru trădarea lor, porunci de dete flacărilor toate tîrgurile pe unde trecea.¹⁹⁶ Soldații săi de la Mirislău adunîndu-se pe lîngă dînsul și împreunîndu-se cu oștile venite din Țara Românească și Moldova, el se văzu iarăși în capul unei armii puternice, pe care autorii poloni o urcă la 50 mii.¹⁹⁷ De ar fi adevărată spusa cronicarului sas Fuchsie că Pătrașcu venise cu 29 mii și că armașul Sava adunase 5 mii supt comanda lui, adăogîndu-se acesteia ca vro 15 mii scăpați de la Mirislău, arătarea polonilor n-ar fi o esagerație. Oricum, Mihai avea acum destule ca să poată crede că va putea a-și izbîndi despre Basta și unguri și a-și redobîndi puterea asupra Ardealului.

El își așezase oștile la Bod și Preșmăr și aștepta sosirea nemților și a ungarilor, care acum era pe la Șercaia, ca să le dea bătaie, cînd, în 3 oct., îi sosi știrea că hatmanul Zamoiskey cu Sigismund Bathori și Ieremia Movilă au intrat în Moldova cu o foarte numeroasă armie compusă de poloni, turci și tătari și că să apropie ca să năvălească în Ardeal.¹⁹⁸ Polonii trecuseră Nistru în Moldova în 30 sept. Știm că cu cîteva luni înainte, încă aflîndu-să Mihai în Moldova, din porunca lui Zamoiskey, Zolkiewicz cu armia sa își așezase tabăra înaintea Nistrului, în dreptul Hotinului, unde tăbărau românii.¹⁹⁹ Întîlniri particulare începură de atunci între ostașii ambelor taberi. Polonii, încuragiați de niște mici lupte în care fuseseră norocoși, cerea capului lor să-i lase să treacă rîul. Zolkiewicz scrisese lui Zamoiskey, întrebîndu-l de-i dă voie a trece Nistru înainte de sosirea lui. Zamoiskey îi răspunse că să lasă pe înțelepciunea sa, recomandîndu-i d-a nu espune cu ușurință acele oști ce are și care, pierzîn-

du-să, nu vor mai putea fi puse la loc, din ura ce are țara pentru dăjdii.

Zolkiewicz, încurajat prin acest răspuns al lui Zamoisky, se urcă pe o înălțime, de unde putea vedea tot ce se petrecea în tabăra noastră.

Într-o zi, văzînd el că la noi nu e așa de mare privighere, dupe cum era totdeauna, trecu râul fără veste și făcu o izbire puternică cu tunuri mari asupra fortificațiilor taberii noastre, care, vătămîndu-se greu, ai noștri fură siliți a se așeza în altă tabără, un mil mai departe în dosul celii dintîi. Polonezii fură siliți îndată a trece râul înapoi. Tot ce cîștigară prin această izbire fu că comunicația pentru transportul bucatelor să făcu mai lesne. Într-aceea, polonii mai luară inimă și nădejde de izbîndă, văzînd că sosi în tabără și Ieremia-Vodă. El își lăsase femeia și copiii la Camienieț și venise de se uni cu Zolkiewicz, ducînd cu sine o mie călăreți și cinci sute pedestrași. ²⁰⁰

Generalii noștri din Moldova scriseră lui Zolkiewicz, întrebîndu-l pentru ce a trecut Nistru și de a duce război sau pace? Polonul răspunse că această întrebare din partea celor ce a vărsat sînge polon e o nouă ocară; că războiul și pacea atîrnă de la crai; că el propune o armistiție de treizeci zile, ca să meargă un trimes din partea noastră a se înțelege despre aceasta cu craiul.

Această armistiție, pe care ai noștri făcură greșala a o primi, o încheie Zolkiewicz, în înțelegere fiind l-aceasta cu Zamoisky, numai cu acel scop ca să dea acestuia timp să sosească cu armia sa. ²⁰¹

XXXIII*

*Aici se sfîrșește manuscrisul lui Bălcescu (n. ed.).

NOTELE AUTORULUI

Introducere

- 1 Gibbon, *The History of the decline and fall of the Roman Empire*, volume the first, chap. XI.
- 2 Hrisovul lui Ștefan Racoviță.
- 3 *Letopisețul Moldovei* de Kogălniceanu.

CARTEA I

- 1 După o veche lege a împărăției, la care însă pînă atunci nu fusese supuse Țara Românească și Moldova (Cantemir, t. I, p. 119); Hammer, p. 265; Ureche; Cronicele române.
- 2 Ureche.
- 3 Walther; De Thou, p. 507.
- 4 Palla, p. 98.
- 5 Walther.
- 6 Walther.
- 7 Această biserică o zidi la 1598 (*Istoria tis, Vlahias...*, p. 264).
- 8 Bethlen, t. IV, p. 274—277.
- 9 Mignot, t. II, p. 260 și 261.
- 10 Walther și alții. „Împodobit cu manta de aur și în cele mai bogate vestimente de paradă domnești, fu spînzurat” (Sagredo, p. 754).
- 11 Walther; „Se găteau a face meceturi” (*Ist. Vlah.*, p. 264). „Mihai-Vodă, după atîtea jelbi ce a dat la Poartă, ca să dea nizam, neizbutind nimic, se sfătui cu boierii și cerînd ajutor de oaste la Transilvania și la Moldova etc.” (Ibid.)
- 12 Seadedin.
- 13 Walther.
- 14 Cronica lui Costantin Căpitanul.

15 Scadedin; Stavrinov Vistierul; Naima.

16 Hammer, t. II, p. 202; Sagredo, p. 705, face acest portret de Mahmet III: „Fu înfrînat în tinerețe, desfrînat și cărnos (dat plăcerilor trupești) în vîrsta bărbătească. Se destramă pe dînsul spre a face alții. Născu 50 feciori și fete. Una din favorite[le] lui, mîngîindu-l, îi zise că în zadar se ostenește, căci nu naște oameni spre a lăcuî lumea, dar spre a împopula mormintele. Trăi ani 56, în domnie 20. Muri de apoplexie; și tremuratul lui împiedecă ca să nu mai facă pe alții mai mult a tremura. Fu supărător... [rupt mss.] Vătămător unguirilor... [rupt mss.] Degeneră din vitejie... [rupt mss.] Nestatornic, temător, bănuitor, nehotărît, dar stăruitor în ceea ce întreprindea: astfel păstra legea, încît se opri pentru totdeauna de vin. Fu într-atît de interesat, încît își vindea pînă și florile din grădină. Nu stima alte litere decît cele ce încungiura moneda. Fu crud și scump, păcate originale a principilor din această țară. Plăti cu nemulțumire slujbele cele mari, și vițiurile sale fură atît de multe, încît nu lăsară loc virtuților“.

17 Hammer, t. II, p. 266.

18 Hammer, t. II, p. 269.

19 Hammer, *ibid.*

20 Hammer, t. II, p. 269.

21 Schiller.

22 Hammer, t. II, p. 269.

23 De Thou, p. 196.

24 Walther.

25 Istvanfi; De Thou, t. XII, p. 190: 2 iunie 1594.

26 Tomasi, p. 7 și 8.

27 De Thou, t. XII, p. 192.

28 De Thou, t. XII, p. 206.

29 Bethlen, t. II, p. 256.

30 Bisselie.

31 Hammer, p. 267.

32 Bethlen, t. III, [livre] VII, p. 35, 44 et 62.

33 *Ibid.*, p. 140.

34 Istvanfi, l. XXIX.

35 Herrera, III parte, p. 471.

36 Tomasi; Istvanfi.

37 De Thou, p. 233, XII.

- 38 Istvanfi.
- 39 De Thou, t. XII, p. 235.
- 40 De Thou, p. 234, XII.
- 41 Vezi în Spontoni, p. 20, chipul arestărei.
- 42 Bethlen t. III, p. 471.
- 43 Istvanfi; Bethlen, livre VIII, t. III, p. 461—479.
- 44 Spontoni; Istvanfi.
- 45 Bethlen, t. III, p. 486.
- 46 Istvanfi.
- 47 De Thou, t. XII, p. 237.
- 48 Hammer, p. 270; Sacy, *Histoire de Hongrie*, t. II, p. 101.
- 49 De Thou, p. 213.
- 50 De Thou, p. 214.
- 51 De Thou, p. 214.
- 52 Hammer, p. 272.
- 53 De Thou, t. XII, p. 194.
- 54 Constantin Căpitanul, *Mag. ist.*, t. I, 228.
- 55 Seadedin, p. 76.
- 56 De Thou, p. 237.
- 57 Constantin Căpitanul, *Mag. ist.*, t. I, p. 228 și t. IV, p. 277.
- 58 Kogălniceanu.
- 59 Walther.
- 60 *Magazin istoric*, t. IV, p. 227.
- 61 Istvanfi.
- 62 Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 227.
- 63 Engel, p. 224; Filstich.
- 64 Walther.
- 65 Hilkinson, *Voyage dans la Walachie et la Moldavie*, p. 23.
(N.B. El înțelege prin acești trei mii ianiceri [pe] cei ce se afla
în țară și care fură uciși la 13 noiembrie).
- 66 Fotino, t. II, p. 116.
- 67 Naima.
- 68 Seadedin, p. 91—94.
- 69 Istvanfi.
- 70 Hammer.
- 71 Walther; Bethlen, t. IV, p. 277.
- 72 Cronicele române.
- 73 Seadedin.

- 74 *Magazin istoric*, p. 278, t. IV; Walther.
- 75 Cantemir, t. I, p. 91.
- 76 Walther.
- 77 *Magazin istoric*, p. 280.
- 78 Istvanfi.
- 79 Walther.
- 80 Istvanfi; Walther.
- 81 Walther.
- 82 Istvanfi.
- 83 Engel, p. 231.
- 84 Istvanfi; Walther.
- 85 Walther.
- 86 Walther; Istvanfi.
- 87 De Thou, t. XII, p. 514; Baltazar Guerrin, p. 134; Montreux, p. 514.
- 88 Montreux, p. 514; vezi în Doglioni o anecdotă.
- 89 Seadedin; Naima.
- 90 Guerrin, p. 171.
- 91 Esprinchardt.
- 92 Walther.
- 93 Esprinchardt, p. 249.
- 94 Botero, p. 96.
- 95 Botero, p. 96.
- 96 Walther.
- 97 Esprinchardt, p. 249.
- 98 Ibid. Despot-Vodă, la 1562, urcase tributul din 30 000 galbeni ce era mai înainte, la 40 000 (Hammer, p. 113). La 1574, Moldova plătea 60 000 galbeni tribut și sultanul ceru a-l îndoi; pentru aceea se revoltă Ion-Vodă (Hammer, p. 193).
- 99 Botero, t. III, p. 120, și Hammer.
- 100 Campana, t. II, p. 810.
- 101 Seadedin; Naima; Walther; Istvanfi.
- 102 Ureche; Walther.
- 103 Seadedin; Naima;
- 104 Seadedin, Naima, Doglioni, Campana, Stavrinou, Cronicele române. Toate aceste bătălii din începutul anului 1595 sunt foarte încurcate de deosebiții cronicari streini. De pildă, pe acest Mustafa-

Paşa, Walther îl numeşte Ahmet-Paşa; Istvanfi: Hafis-Paşa; Guerrin, Dantiscani: Habrin-Hassan-Paşa; Herrera: Assan-Paşa, fiul lui Ibraim-Paşa. Cronicile turceşti, româneşti şi italieneşti îl numesc Mustafa.

105 Seadedin; Naima.

106 Ibid.

107 Istvanfi; Walther.

108 Walther.

109 Cronicile române.

110 Walther.

111 Cronicile române. Herrera spune (p. 552) că împreunându-se 7 mii munteni şi moldoveni şi trecînd Dunărea, izbiră pe Asan-Paşa de Buda, pe care îl biruiră, omorîndu-i 4 mii turci, apoi pustiiră tot pînă unde se varsă Dunărea în Marea Neagră, luînd, între alte locuri, Smilul, Ageman, Chilia, Menestro, Baba, Casa-chi, Măcin, apoi Silistra şi Nicopole; apoi bate pe Ioan, fiul lui Ioan Bogdan, care venea cu Asan-Paşa, fiul lui Ebraim-Paşa, apoi iau Teghina şi Alba. (Asemenea spune Campana, *Histoire*, t. II, p. 857.)

112 Cronicile române; Walther.

113 Cronicile române.

114 Şerbăteşti, în judeţul Vlaşca: *Ist. tis Vlah.*, p. 264.

115 Walther.

116 Cronicile române.

117 Ibid.

118 Walther.

119 Ibid.

120 Cronicile române; *Ist. tis Vlah.*, p. 264.

121 Walther.

122 Walther; Cronicile române.

123 Walther.

124 Cronicile române.

125 Walther.

126 Cronicile române.

127 Walther.

128 Cronicile române.

129 Ibid.

- 130 Walther; Cronicele române.
- 131 Cronicele române.
- 132 Campana, *His.*, t. II, p. 859.
- 133 Walther.
- 134 Walther.
- 135 Ibid.
- 136 Walther; Doglioni; Istvanfi.
- 137 Campana, p. 36; Guerrin, p. 126; Montreux p. 499; Iacobi Francus, p. 139.
- 138 Walther; Seadedin; Naima.
- 139 Istvanfi.
- 140 Cronicele române; Walther; Fessler, t. VII, p. 337.
- 141 Walther.
- 142 Doglioni, p. 9.
- 143 Stavrinou.
- 144 Istvanfi; Walther; Cronicele române.
- 145 Istvanfi.
- 146 Walther; Istvanfi.
- 147 Engel, t. II, p. 272.
- 148 Ibid.
- 149 Seadedin, p. 100—130; Naima.
- 150 Campana, *Hist.*, p. 857.
- 151 Guerrin, p. 115.
- 152 Istvanfi; Walther; Cronicele române.
- 153 De Thou, t. XII, p. 507; Guerrin, p. 121; Montreux, p. 500.
- 154 Montreux, p. 500.
- 155 De Thou, p. 507; Guerrin, p. 121; Montreux, p. 500
- 156 Montreux, p. 500.
- 157 De Thou, t. XII, p. 593.
- 158 Guerrin, p. 133; Campana, p. 36.
- 159 Guerrin, p. 118; Herrera, p. 557.
- 160 Guerrin, p. 116; Iacobus, t. V, p. 110.
- 161 *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.
- 162 Seadedin; Naima.
- 163 Epistola lui Aron-Vodă către principele Transilvaniei, Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.
- 164 Seadedin; Naima.

- 165 Scadedin.
 166 Seadedin.
 167 De Thou, t. XII, p. 568; Bethlen, I[ivre] VIII, p. 578.
 168 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.
 169 Montreux, p. 500; Guerrin, p. 123; Dantiscani, p. 213; Jacobus Francus, p. 137.
 170 Guerrin, p. 133; De Thou, t. XII, p. 513.
 171 Guerrin, p. 126.
 172 Miron Costin.
 173 Guerrin, p. 12.
 174 Sagredo, p. 699.
 175 De Thou, t. XII, p. 239.
 176 Istvanfi.
 177 Montreux, p. 496.
 178 De Thou, t. XII, p. 501-2; Montreux, p. 490; Sacy, t. II, p. 112; Bethlen, t. III, p. 513-530; Campana, *Hist.*, t. II, p. 858; Du Mont, *Corps dipl.*, t. V, part. I, p. 514.
 179 De Thou, t. XII, p. 503; Tomasi, p. 61; Spontoni, p. 51.
 180 De Thou, t. XII, p. 503.
 181 Spontoni, p. 52.
 182 De Thou, t. XII, p. 503.
 183 Ep. lui Aron, Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.
 184 Doglioni, p. 206.
 185 Ep. lui Aron, Reusner, p. 122. Herrera, p. 557, spune că la Smil omorîră mai mult de 2 000 turci și găsiră 34 tunuri, din care unele de la Huniad, și lăsară garnizoană 2 000 români, fiind cetatea tare. Zice că Smilul să luă de Andrei Borestay. Zice că Albert Kiraly, la 10 sau 6 mai, după ce cu o trupă de români a bătut 3 000 turci ce venea prin Moldova, omorîndu-le 2 000 de oameni, luă lesne Silistra și apoi veni la Brăila cu multă pradă (Campana, *Hist.*, p. 861).
 186 Beyerlinck, t. II, p. 225.
 187 Bethlen, t. III, p. 534. Aceste tunuri se credea a fi fost luate de Ștefan cel Mare în bătălia vestită ce câștigă asupra lui Matias Corvin, regele Ungariei, la Baia (Miron Costin).
 188 Guerrin, p. 124 și 134; Montreux, p. 500 și 514; De Thou, p. 514.

- 189 De Thou, t. XII, p. 514.
- 190 Walther; Frachetta, p. 3.
- 191 Walther.
- 192 Seadedin.
- 193 Guerrin, p. 134.
- 194 Seadedin.
- 195 Seadedin.
- 196 Montreux, p. 114.
- 197 Seadedin; Naima; Hammer.
- 198 Walther.
- 199 Ibid.
- 200 Orașul de Floci, Brăila, Giurgiu, Ruscinkul, Măcinul, Turnul, Isaccea, Hirșova, Silistra, Ismailul, Chilia, Benderul, Cetatea Albă, Baba, Sistovul, Cernavoda, Oblucița, Rasgradul, Provata, Dobricea, Zagora, Turtucaia Nicopolea, Vracea, Vidinul.

CARTEA A DOUA

- 1 Hammer, t. II, p. 272 și 273.
- 2 D'Ambry, p. 800.
- 3 Naima; Seadedin; Hammer, t. II, p. 274; Jouannin, p. 177.
- 4 Hammer, t. II, p. 276.
- 5 Hammer, p. 276; De Thou, t. XII, p. 500.
- 6 Naima.
- 7 De Thou, p. 500.
- 8 Hammer, t. II, p. 277.
- 9 D'Ambry, p. 813; Jouannin, p. 178.
- 10 Montreux, p. 513; D'Ambry, p. 813.
- 11 Montreux, p. 513.
- 12 Esprinchardt, p. 208; Montreux, p. 596; D'Ambry. *Tableaux prophétiques*, p. 113.
- 13 Cuspinianus, p. 143.
- 14 D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 76, 104 și 112.
- 15 Ibid. Vezi și *Histoire de la vie, miracles et prophéties de Merlin*, Paris, 1498, t. III.
- 16 D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 112; Montreux, p. 499;

- Frachetta, p. 6.
- 17 Montreux, p. 596.
- 18 Hammer, t. II, p. 277.
- 19 Esprinhardt, p. 266.
- 20 Ibid.
- 21 Seadedin.
- 22 Ibid.
- 23 Hammer, t. II, p. 277.
- 24 Naima.
- 25 Seadedin; Hammer, t. II, p. 277.
- 26 Naima.
- 26 Naima.
- 27 Seadedin; Naima.
- 28 Naima; Seadedin.
- 29 Seadedin; Naima.
- 30 Naima.
- 31 Seadedin; Selaniki.
- 32 „L'odeur de cette proie tire ces lions de leurs antres et les pousse à toute extrémité pour la posséder“ (Montreux, p. 521).
- 33 Ibid.
- 34 De Thou, t. XII, p. 537—38; Bethlen, t. III, p. 582—585; Sieur d'Ambry, p. 814; Campana, p. 876; Frachetta: *Türkische und siebenbürgische Viktorien* etc.
- 35 De Thou, t. XII, p. 511—513; Montreux, p. 505.
- 36 Montreux, p. 519.
- 37 Montreux, p. 503; Guerrin.
- 38 De Thou, t. XII, p. 509.
- 39 Ibid.
- 40 Montreux, p. 504.
- 41 De Thou, t. XII, p. 510.
- 42 Bethlen, t. III, p. 552.
- 43 Montreux, p. 526.
- 44 Engel, t. II, p. 239.
- 45 Cronicele românești, in *Magazin*.
- 46 Engel, t. II, p. 239; *Historia von den Empörungen*, p. 71.
- 47 Cronicele române, in *Mag. ist.*, t. IV, p. 281; *Historia von den Empörungen*, p. 71.
- 48 Cronicele române, in *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.

- 49 Heidenstein, p. 315; Walther: Bohomolec; Niemcewitz.
- 50 Heidenstein, p. 315; Bohomolec.
- 51 Kovachich, t. I, p. 209.
- 52 Heidenstein, p. 315; Bohomolec.
- 53 Heidenstein, p. 315; Bohomolec.
- 54 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 128.
- 55 Montreux, p. 526; Campana, *Histoire*, p. 868; Iacobus Francus, anul 1595, p. 3.
- 56 Vezi scrisoarea împăratului, în Reusner, *Ep. Turc.*, p. 114.
- 57 Cronicele române, în *Magazin*, t. IV, p. 281.
- 58 Bethlen t. III, p. 560.
- 59 Montreux, p. 525; Cronica lui Fuchsie.
- 60 Ibid.
- 61 *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.
- 62 Vezi tractatul întreg la sfârșitul tomului.
- 63 Bethlen, t. III, p. 571; Katona, t. 27, p. 188; Fessler, t. 7, p. 355; Nicolae Costin.
- 64 Vezi Bisselie, Frachetta și alții.
- 65 După Sigismund Bathory, prinții următori păstrară ideea lui de crăia Daciei. Astfel fu cardinalul Andrei Bathori, Gabriel Bathori și Bethlen Gabor, care la 1628 ceru de la sultanul Murad a-i recunoaște titlu de *crai al Daciei*.
- 66 Bethlen, t. III, p. 572; Katona, p. 189.
- 67 Scrisoarea lui Albert Kiraly din tabăra de la Colintina (iunie 1595) către Sigismund Bathori, în Reusner, *Epistolae Turcicarum*, p. 132.
68. Ibid., Frachetta, p. 3.
69. Scrisoarea lui Kiraly; Herrera, Campana și Frachetta spun că era numai 508 luntre.
- 70 Frachetta, p. 3.
- 71 Frachetta, p. 3; Herrera, p. 559; Campana, *Histoire*, p. 863.
- 72 Kiraly, *ibid.*
- 73 Montreux, p. 549.
- 74 Kiraly; Herrera; Campana; Frachetta.
- 75 Kiraly.
- 76 Kiraly; Campana, p. 863.
- 77 Herrera, p. 559; Campana, p. 863.

- 78 Kiraly.
- 79 Ibid.
- 80 Frachetta; Campana, *Histoire*, p. 863; Herrera, p. 559.
- 81 Kiraly; Frachetta.
- 82 Kiraly.
- 83 Sagredo, ed. fr., t. V, p. 20; Montreux, p. 567; Iacobi Francus, anul 1595, p. 16; *Historia von den Empörungen*, p. 71; Ortelius, p. 253.
- 84 Seadedin.
- 85 Hammer, t. II, p. 278.
- 86 Seadedin.
- 87 Herrera, p. 559.
- 88 Seadedin; Naima.
- 89 Seadedin.
- 90 Naima.
- 91 Ibid.
- 92 De Thou, t. XII, p. 535.
- 93 Seadedin; Naima; Selaniki; Hammer, t. II, p. 279.
- 94 Ibid.
- 95 Seadedin.
- 96 Guerrin, p. 158; Baudier, p. 564; Montreux, p. 569; D'Ambry; Iacobi Francus, an. 1595. p. 34; Sacy, t. II, p. 110.
- 97 Seadedin; Naima; Guerrin, p. 157; Montreux, p. 569; Esprinchardt, p. 265.
- 98 Esprinchardt, p. 265.
- 99 Seadedin.
- 100 Seadedin.
- 101 Montreux, p. 569; Guerrin, p. 157.
- 102 Senkowski.
- 103 Esprinchardt, p. 211.
- 104 Walther.
- 105 Stavrinou Vistierul.
- 106 Hammer, t. II, p. 272.
- 107 Sagredo, p. 724.
- 108 Guerrin, p. 162.
- 109 Seadedin.
- 110 Istvanfi, p. 411.

111 Seadedin.

112 Numărul armiei turcești e cam nehotărit. Analistii turci, dupe care se luară și unii analiști italieni, o scad la 70 mii oameni numai; dar Hammer ne spune a nu ne încrede în buletinurile turcilor. Istvanfie spune că armia turcească trecea peste 100 mii, iar Filstich o face de 200 mii oameni. Noi am primit numărul de 180 mii, dat de Walther, care, fiind pe atunci în țară și curînd dup-aceea la Constantinopol, ni se pare a fi mai exact. Iacobi Francus pretinde că Ferhat adunase 150 mii oameni în tabăra sa. Apoi Sinan știm că a mai adăogat multe oști pe lîngă cele adunate de Ferhat.

113 Esprinchardt, p. 212.

114 Ibid., p. 213.

115 Esprinchardt, p. 212.

116 Esprinchardt, p. 214; Senkowski.

117 Sagredo, p. 675.

118 Hammer, t. II, p. 265; Cronica lui Fuchsie.

119 De la această solie în Ardeal, documentele istorice pierd din vedere pe viteazul Radu din Calofirești, pe care îl văzurăm înapoi strălucindu-se în războiul cu tătarii; dar un cîntec vechi popular ni-l arată rivalizînd necurmat în vitejii „cu Buzeștii amîndoi și cu Clăpeștii citetrei, fruntea boierilor și domnii războiului”, pînă în zilele lui Radu-Vodă, feciorul lui Mihnea Turcitul (1611). Atunci, întîmplîndu-să ca tătarii să vie să robească moșiile, casa și pe mama bătrînă a lui Radu din Calofirești, el alergă la domn cerînd agiutor pe Buzești și pe Clăpești. Domnul refuzîndu-i agiutor, atunci el, însoțit de dreapta sa slugă Nedea și cu vro cîțiva oameni, se aruncă asupra tătarilor. În bătaie, Nedea striga stăpînului său:

„Taie, că nu e pe boierie,

ci este pe vitejie.

Taie marginile

și-oi tăia mijloacele!”

Tătarii fură învinși și Calofireșcu își mîntui pe mumă-sa. La întorsul său, întîmpină în cale pe Buzești și pe Clăpești, carii îl omoară și duc trupul lui Radu Mihnea-Vodă, zicîndu-i că de trăia îl scotea din domnie. Muma lui Calofireșcu, aflînd de uci-

derea fiului său, alcargă la domn cu multe zapise, prin care să dovedea că Calofirescu îi era frate. Atunci domnul, făcînd divan, judecă pe Buzești și pe Clăpești de li să taie capul Dintr-acest cîntec se vede dar că Calofirescul a fost fecior lui Mihnea Vodă Turcitul, care însoți pe Sinan în Țara Românească. Poate fiul și tatăl și-au încrucișat unul cu altul paloșele la Călugăreni, fără a se cunoaște; poate glonțul sau paloșul Calofirescului trînti la pămînt pe lepădatul Mihnea la luarea Țîrgoviștei.

120 *Magazinul istoric*, t. IV, p. 282; Filstich; Cronicile române.

121 Bethlen, t. III, p. 593.

122 *Magazinul istoric*, t. IV, p. 282.

123 Doglioni, p. 116; Ascanio Centorio, *Storia di Transilvania* p. 100.

124 Walther.

125 De Thou, t. XII, p. 538.

126 Sieur D'Ambry, p. 815.

127 *Hist. v. den Empörungen*, p. 78.

128 Walther.

129 Ibid.

130 Seadedin.

131 Walther.

132 Ibid.

133 Seadedin.

134 Walther; Iacobini; De Thou, t. XII, p. 539; D'Ambry, p. 815.

135 Cronicile române, în *Magazin*, t. IV, p. 282.

136 Crucea de piatră ce se află la Călugăreni este făcută de Șerban-Vodă Cantacuzino, spre vecinicirea unui pod ce el făcu pe apa Neajlovului, dar nu privește bătaia.

137 Acestea s-a petrecut într-un club la Mitropolie, cea dintîi și din urmă oară cînd am stătut de față la seanțele acelui club. Trebuie a ști că puțini oameni din popor se afla l-această adunare și părerea mea e că poporul cel de gios, mai cu seamă al Bucureștilor, și-a împlinit datoria revoluționară și națională, declarîndu-și, deși cam tîrziu, voința de a apăra revoluția cu paloșul; iar clasele de sus, guvern, boieri, negustori, junime, s-au aflat mult mai prejos și nevrednice de misia lor și de poporul ce conduceau.

- 138 D'Ambry, p. 815.
- 139 Ibid; Iacobini; De Thou, p. 539.
- 140 Walther; Iacobini; Filstich; Engel t. I, p. 236. Alți analiști pretind că oastea lui Mihai se urca la 20 mii, dar ei n-au putut cunoaște mai bine aceasta ca Walther și Iacobini, ce se aflară atunci în fața locului.
- 141 Cesar Campana, *Histoire* t. II, p. 890.
- 142 Seadedin.
- 143 Ibid.; Naima.
- 144 Naima.
- 145 Seadedin.
- 146 Seadedin.
- 147 Walther, cu greșală, confundă râul Salcia cu Neajlovul.
- 148 Seadedin; Naima.
- 149 Ibid.
- 150 Naima.
- 151 „Sinan admirant la patience, ou plustost la résolution des Christens qui avecques un si petit nombre avaient toutes fois l'assurance de l'attendre de pied ferme [au combat], luy qui avait une si puissante armee" (D'Ambry, p. 816); Iacobini.
- „Le Bascha jettant sa vue dans le camp du Palatin, considérant le peu de gens qu'il avait en comparaison de son armée, arresta longtemps sa pensée sur l'admiration de la hardiesse du Palatin d'oser avec une poignée d'hommes attendre de pied ferme un si grand nombre d'ennemys. Mais celui-là lui fournira tantost un plus grand sujet d'admiration, quand il mettra une partie de ses gens en pièces, le reste en fuite et le réduira luy mesme à un tel point qu'il se verra dans la boue jusqu-aux oreilles" (Baudier, p. 540).
- 152 Seadedin; Naima.
- 153 Seadedin; Hammer; De Thou; Iacobini; D'Ambry, p. 816.
- 154 Seadedin.
- 155 Naima.
- 156 Walther.
- 157 Seadedin.
- 158 Iacobini; Istvanfi; De Thou.

159 Seadedin. În al XVI [-lea] veac, românii, în bătăliile lor, se slujeau de bivoli, precum cei vechi de elefanți. Vezi *Mag. istoric*, t. II.

160 Seadedin; Naima.

161 „Tout le reste de ce jour se passa aux occupations de se considérer les uns les autres. Les Turcs se mocquaient des Valaques et navaient que ce déplaisir de ce que ceux-ci n'étaient en plus grand nombre pour rendre la victoire plus glorieuse. Mais les Valaques, sérieusement attentifs à ce qu'ils devaient faire le lendemain, portaient leurs yeux et leurs coeurs au ciel pour impêtrer du secours, sans lequel ils sentaient bien leurs forces trop débiles pour soutenir une si nombreuse multitude d'ennemis. Michel, leur Palatin, les exortait généreusement au combat” (Baudier, p. 541); Walther; Seadedin; Frachetta; Hammer; Scrisoarea lui Bathori către împăratul din Sas-Sebeș, 2 avgust, în Reusner, *Ep. Turc.*; Cron. rom., în *Mag. ist.*, t. IV, p. 282.

162 Seadedin.

163 Naima.

164 Sieur D'Ambry, p. 816.

165 Bethlen, t. III, p. 593.

166 Sieur D'Ambry, p. 816.

167 Walther.

168 Naima.

169 Seadedin.

170 De Thou, p. 531.

171 Walther.

172 Ibid.

173 Seadedin; Naima; Hammer.

174 Naima.

175 Walther; Cronicele române, în *Magazin*, t. IV, p. 282; *Conspectus historiae Valachicae*.

176 Epistola lui Bathori către împăratul.

177 Walther; Seadedin; Naima; *Magazin*, t. IV, p. 282.

178 Engel, t. I, p. 237.

179 Montreux, p. 569; Larichianus, p. 219.

180 Seadedin.

- 181 Bethlen, t. III, p. 584; D'Ambry, p. 816; Iacobini; Montreux, p. 569.
- 182 „Turci pugnabant adjunti multitudine et numero, Valachi fortitudine et audacia“ (Iacobini); *Conspectus historiae Valachicae*.
- 183 Walther.
- 184 Istvanfie; *Conspectus historiae Valachicae*.
- 185 Walther; Cronicele române, în *Magazin*, t. IV, p. 282.
- 186 Walther; Fessler, t. 7. p. 358; Engel, t. I, p. 2.
- 187 Walther; Engel; Fessler, t. 7, p. 358; Fotino, t. II; Kogălniceanu, p. 152.
- 188 Sieur D'Ambry, p. 817.
- 189 Naima; Seadedin.
- 190 Naima.
- 191 Walther.
- 192 Sagredo, p. 724; Istvanfi, p. 412.
- 193 Seadedin; Naima; Hammer, t. II; Iacobini; Istvanfi, p. 412.
- 194 Naima.
- 195 Seadedin; Naima; *Conspectus hist. Valachicae*; Stavrinos; Hammer, t. II; Iacobini; Istvanfi, p. 412; Scrisoarea lui Bathori; Sagredo, ed. fr., t. IV, p. 35; Jouannin, . 178 etc.
- 196 Ibid.
- 197 Seadedin.
- 198 Stavrinos; De Thou, t. XII.
- 199 Walther.
- 200 φόβος πολλὸς τὸν ἐπίασε καὶ, τὸ ρόμαξ, ἡ καρδία τὸν πο δὲ δέν εἰ — χε
νὰ σταδῇ νὰ πιάσῃ τ' ἄρματά του
(Stavrinos Vistierul).
- 201 Walther.
- 202 Walther; D'Ambry, p. 817.
- 203 Sagredo, p. 724; *Conspectus historiae Valachicae*; Iacobini; Bethlen t. III, p. 595; Scrisoarea lui Bathori, în Reusner.
- 204 Walther.
- 205 D'Ambry, p. 846, urcă numărul turcilor morți la 10 mii Alții încă au exagerat și mai mult, urcându-l la 25 mii. Vezi *Campana, Hist.*, p. 890.
- 206 Sieur D'Ambry, p. 816; De Thou, t. XII, p. 539; Walther, din contră, pretinde că din ai noștri căzură numai vro câteva sute.
- 207 Walther; Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 282.

- 208 Guerrin.
- 209 Naima.
- 210 Sieur D'Ambry, p. 816; Iacobini; Campana, *Hist.*, t. II, p. 890.
- 211 Stavrinou.
- 212 Seadedin.
- 213 Seadedin; Naima.
- 214 Hammer, t. II, p. 279.
- 215 Walther.
- 216 Stavrinou Vistierul; Cronica lui Costantin Căpitanul, în *Magazin*, t. I, p. 231.
- 217 Walther; Campana.
- 218 Walther; *Magazin*, t. IV, p. 282; Iacobini; Bethlen, t. II, p. 595.
- 219 Sagredo, p. 724; Iacobini; *Conspectus hist. Valachicae*.
- 220 Walther.
- 221 Ibid. *Histori von den Empörungen*. p. 71.
- 222 Walther; Istvanfi, p. 412.
- 223 Walther.
- 224 Istvanfi, p. 412.
- 225 *Magazin istoric*, t. IV, p. 283; Filstich.
- 226 Walther; Istvanfi, p. 412; Seadedin.
- 227 Walther; Sagredo, p. 724; Istvanfi, p. 413.
- 228 *Magazin istoric*, t. IV, p. 283; Filstich.
- 229 Seadedin.
- 230 Ibid.; Naima.
- 231 D'Ambry, p. 817. Analistii turci nu pomenesc nimic de aceste oști ce unii din analiștii creștini spun că rămăsese peste Dunăre. Aceea ce ne face a primi aceasta cu îndoială, căci credem că, de ar fi fost cu temei, turcii n-ar fi uitat-o spre a îndrepta pierderea bătăliei.
- 232 Engel, t. I, p. 238.
- 233 Seadedin.
- 234 Seadedin; Naima.
- 235 Seadedin.
- 236 Seadedin; Naima.
- 237 Ibid.
- 238 Seadedin; Naima; Iacobini.

- 239 Cron. rom., *Magazin*, t. IV, p. 310, și pisană monastirei Radul-Vodă.
- 240 Naima.
- 241 Seadedin.
- 242 Naima.
- 243 Seadedin.
- 244 Istvanfi, p. 412.
- 245 Seadedin.
- 246 Ibid.
- 247 Hammer, t. II, p. 279.
- 248 Seadedin.
- 249 Seadedin.
- 250 „Est autem Tergovesta arx Valachiae munitissima et viro principe digna quam Voyvodae olim mansionis suae sedem elegerunt” (Beyerlinck, t. II, p. 226). Vezi și Botero, t. III, p. 94; Montreux; „Tergovist welches eine schöne und veste Stadt” (Ortelius, p. 290).
- 251 *Odă la ruinele Tîrgoviștei*.
- 252 *Marșul Odă la oștirea română*.
- 253 Seadedin; Naima; Sagredo, ed. fr., t. V, p. 34.
- 254 Campana, *Historie del mondo...*, t. II, p. 901; Herrera, p. 574; De Thou, t. XII, p. 543; Montreux, p. 569.
- 255 *Historica relatio de statu Valachiae*, in *Magazin istoric*, t. V, p. 60 și 69.
- 256 Walther.
- 257 Istvanfi, p. 412.
- 258 Seadedin.
- 259 Istvanfi, p. 412.
- 260 Walther.
- 261 Istvanfi, p. 412.
- 262 Seadedin.
- 263 Seadedin.
- 264 Istvanfi, p. 412; De Thou, p. 543; Engel, t. I, p. 233.
- 265 Fessler, t. 7, p. 360; Engel, p. 238.
- 266 „Mirabatur Sinan Valachos viso suo exercitu non fugae, sed se ense stare” (*Conspectus historiae Valachicae*); Istvanfi, p. 412.
- 267 *Conspectus historiae Valachicae*; Hron., t. II, p. 196.
- 268 Walther.

- 269 Walther.
- 270 Istvanfi, p. 412; Scrisoarea lui Bathori către împăratul din 28 august 1595; *Conspectus hist. Valachicae*.
- 271 Bethlen, t. IV, p. 597.
- 272 Scrisoarea lui Bathori către împăratul, de la Sas-Sebeș, din 28 august, în Reusner, *Epistolae Turcicarum*, p. 156.
- 273 Bethlen, t. III, p. 589; Istvanfi, p. 412; D'Ambry, p. 817.
- 274 Bethlen, t. III, p. 597; *Conspectus hist. Valachicae*; D'Ambry, p. 817; Istvanfi, p. 412.
- 275 *Conspectus hist. Valachicae*.
- 276 Bethlen, t. III, p. 601; D'Ambry, p. 818; *Conspectus hist. Valachicae*.
- 277 D'Ambry, p. 818.
- 278 Istvanfi, p. 412; Bethlen, p. 598; Iacobini; *Conspectus hist. Valachicae*; D'Ambry, p. 818.
- 279 *Conspectus hist. Valachicae*; Istvanfi, p. 412.
- 280 Bethlen, t. III, p. 603.
- 281 Bethlen, t. III, p. 602; De Thou, t. XII, p. 542.
- 282 Istvanfi, p. 412; *Conspectus hist. Valachicae*.
- 283 *Historia von den Empörungen*, p. 77.
- 284 Walther.
- 285 Istvanfi, p. 413.
- 286 Walther.
- 287 *Conspectus hist. Valachicae*; Engel, p. 238.
- 288 *Conspectus hist. Valachicae*; Istvanfi, p. 413.
- 289 Istvanfi, p. 413.
- 290 Istvanfi, p. 413; Iacobini; *Conspectus hist. Valachicae*.
- 291 Istvanfi, p. 413; Iacobini.
- 292 *Conspectus hist. Valachicae*; Istvanfi, p. 413.
- 293 Ibid.
- 294 Iacobini; Bethlen, t. III, p. 599.
- 295 Istvanfi, p. 413; *Conspectus hist. Valachicae*.
- 296 Iacobini; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 603.
- 297 Sieur D'Ambry, p. 818; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 604; De Thou, t. XII, p. 544; Beyerlinck, t. II, p. 226; Dantiscani, p. 129; Sagredo, p. 725; Montreux, p. 566; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik* și toți istoricii contemporani ce au pomenit de aceste întâmplări.

- 298 Dantiscani, p. 130.
- 299 Iacobini; Bethlen, t. III, p. 604; Istvanfi, p. 413; D'Ambry, p. 819.
- 300 Istvanfi, p. 413; *Conspectus hist. Valachicae*.
- 301 Bethlen, t. III, p. 605; Campana, *Histoire*, p. 900.
- 302 Iacobini; Bethlen, p. 605; *Conspectus hist. Valachicae*; De Thou, p. 527.
- 303 Iacobini; Bethlen, p. 599.
- 304 Sagredo, p. 724.
- 305 Walther; Iacobini; Istvanfi, p. 413.
- 306 Iacobini; Bethlen t. III, p. 605.
- 307 Sieur D'Ambry, p. 819; Iacobini; Istvanfi, p. 413; Sacy, t. II, p. 127.
- 308 Ibid.; Frachetta.
- 309 D'Ambry, p. 821; Iacobini; Dantiscani, p. 113; Guerrin, p. 165; Frachetta, p. 23; Bethlen, t. III, p. 603; Iacobi Francus, p. 39; *Historia von den Empörungen*, p. 78; Ortelius, p. 281 și alții.
- 310 Sieur D'Ambry, p. 821; Iacobini; Campana, p. 300.
- 311 Guerrin, p. 165.
- 312 D'Ambry, p. 821; Iacobini.
- 313 D'Ambry, p. 819; Iacobini; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 609.
- 314 D'Ambry, p. 820; Tomasi, p. 22; Istvanfi, p. 413; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 611.
- 315 Walther; De Thou, p. 543; D'Ambry, p. 820; Istvanfi, p. 413; Iacobini; Montreux, p. 567; Dantiscani, p. 114; *Historia von den Empörungen*, p. 78; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 149.
- 316 D'Ambry, p. 820; Iacobini; Istvanfi, p. 413.
- 317 Iacobini; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 613.
- 318 Spontoni, p. 39; Guerrin, p. 165; Fessler, t. 7, p. 360; Engel, t. I, p. 238; Ortelius, p. 291.
- 319 Guerrin, p. 167; Spontoni, p. 39; Dantiscani, p. 114; Francus, p. 39; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 615; Iacobini.
- 320 Campana, *Historia*, p. 902; Herrera, p. 574.
- 321 D'Ambry, p. 820; Bethlen, t. III, p. 612; Frachetta.

- 322 Guerrin, p. 167; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Montreux, p. 578; Dantiscani, p. 115.
- 323 Guerrin, p. 167; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Ortelius, p. 292; Dantiscani, p. 115.
- 324 Istvanfi, p. 413.
- 325 Guerrin, p. 167; Dantiscani, p. 115; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Ortelius, p. 293.
- 326 Sacy, t. II, p. 127.
- 327 Campana, *Historia*, p. 901.
- 328 Spontoni, p. 14.
- 329 Campana, *Historia*, p. 901.
- 330 Istvanfi, p. 414.
- 331 Campana, *Historia*, p. 902.
- 332 Istvanfi, p. 414.
- 333 Campana, *Historia*, p. 902.
- 334 Guerrin, p. 167; Dantiscani, p. 115; Montreux, p. 578.
- 335 Guerrin, p. 168; Dantiscani, p. 116; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Montreux, p. 578.
- 336 Campana, *Historia*, p. 902.
- 337 Istvanfi, p. 414.
- 338 Campana, *Historia*, p. 902.
- 339 Nicolae Costin.
- 340 Istvanfi, p. 414.
- 341 Walther; Iacobini; Istvanfi, p. 414.
- 342 Walther; Istvanfi, p. 414.
- 343 Walther.
- 344 Istvanfi, p. 414.
- 345 Walther.
- 346 Istvanfi, p. 414; Walther.
- 347 Walther.
- 348 Guerrin, p. 182.
- 349 Istvanfi, p. 414; Sacy, t. II, p. 129.
- 350 Ibid.
- 351 Istvanfi, p. 414; Nicolae Costin; Sacy t. II, p. 129.
- 352 Istvanfi, p. 414.
- 353 Ibid.
- 354 Istvanfi, p. 414.
- 355 Ibid.

- 356 Iacobini.
- 357 Istvanfi, p. 414.
- 358 Iacobini; D'Ambry, p. 829; Niemcewicz.
- 359 Istvanfi, p. 414; Sacy, t. II, p. 129.
- 360 Campana, *Historia*, p. 902.
- 361 Istvanfi, p. 414.
- 362 D'Ambry, p. 821.
- 363 Iacobini.
- 364 Istvanfi, p. 414; Iacobini; D'Ambry, p. 821.
- 365 Istvanfi, p. 414; Walther; Iacobini; D'Ambry, p. 821; Bethlen, t. III, p. 617.
- 366 Tomasi, p. 22.
- 367 Campana, *Historia*, p. 902.
- 368 Istvanfi, p. 414; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 618; D'Ambry, p. 821.
- 369 Campana, *Historia*, p. 902.
- 370 Montreux; Guerrin; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.
- 371 Walther.
- 372 Istvanfi, p. 414; Walther; Iacobini.
- 373 Walther; Istvanfi, p. 414.
- 374 Walther; *Hist. von den Empörungen*; Dantiscani, p. 116.
- 375 Tomasi, p. 22; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 149.
- 376 Istvanfi, p. 414.
- 377 De Thou, t. XII, p. 543; Guerrin, p. 167; Montreux, p. 578.
- 378 Guerrin, p. 169; *Hist von den Empörungen*, p. 78.
- 379 Aceasta e o fabulă pe care sau că capii creștini o acreditase, căci Mihai-Vodă, la Călugăreni, încă o repetă ostașilor săi, cum am văzut, spre a încuragia oștile, ascunzându-le numărul cel mare al turcilor, sau că e născocită de istoricii [turci].
- 380 D'Ambry, p. 822; De Thou, t. XII, p. 544; Walther; Iacobini; Guerrin, p. 164—171; Dantiscani, p. 117 și 118.
- 381 Ibid.
- 382 Ibid; Ortelius, p. 292.
- 383 De Thou, t. XII, p. 545.
- 384 D'Ambry, p. 822.
- 385 De Thou, p. 545; D'Ambry, p. 822.
- 386 Ibid.

- 387 Campana, *Historia*, p. 903.
- 388 Sacy, t. II, p. 128; Dantiscani, p. 119; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Guerrin, p. 171.
- 389 Tomasi, p. 22.
- 390 Mibal-ogli (prințul Mihai), astfel îl numeau turcii.
- 391 Seadedin; Naima.
- 392 Naima.
- 393 Seadedin; Naima.
- 394 Seadedin; Naima.
- 395 Naima.
- 396 Montreux, p. 576; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Guerrin, p. 166; Dantiscani, p. 115.
- 397 Seadedin; Naima.
- 398 Seadedin.
- 399 Campana, *Historia*, p. 902. Tomasi, p. 27.
- 400 Seadedin; Campana, p. 902.
- 401 Istvanfi, p. 414.
- 402 Ibid.
- 403 Seadedin; D'Ambry, p. 821; Istvanfi, . 414.
- 404 Seadedin.
- 405 Istvanfi, p. 414.
- 406 Iacobini; Istvanfi, p. 414; Seadedin; Tomasi, p. 27.
- 407 Campana, p. 40.
- 408 Seadedin.
- 409 Seadedin.
- 410 Campana, *Historia*, p. 903.
- 411 Walther; Engel, p. 239.
- 412 Alexandrescu, *Odă la oștirea română*.
- 413 Montreux, p. 579.
- 414 Guerrin, p. 171; Iacobi Francus, p. 44; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Dantiscani, p. 120; Ortelius, p. 293.
- 415 Guerrin, p. 171.
- 416 Istvanfi, p. 414.
- 417 Campana, *Historia*, p. 903.
- 418 Walther; Istvanfi, . 414.
- 419 Istvanfi, p. 414; Sieur D'Ambry, p. 822; Frachetta, p. 23;
- 420 Campana, p. 903; Istvanfi, p. 415; D'Ambry, p. 822; Frachetta, p. 23.

- 421 Iacobini.
- 422 Campana, *Historia*, p. 903.
- 423 Guerrin, p. 172.
- 424 De Thou, t. XII, p. 545; Campana, *Historia*, p. 903.
- 425 Istvanfi, p. 415.
- 426 D'Ambry, p. 822.
- 427 Istvanfi, p. 415; Iacobini; Bethlen, p. 621; Dantiscani, p. 122.
- 428 Iacobini.
- 429 *Magazinul istoric*, t. II, p. 67.
- 430 Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, t. I, p. 266.
- 431 Istvanfi, p. 415; Hammer; Engel, p. 166.
- 432 Cantemir, t. II, p. 216.
- 433 Engel, t. I, p. 179.
- 434 Guerrin, p. 183.
- 435 Campana, *Historia*, p. 904.
- 436 Guerrin, p. 173; Dantiscani, p. 122; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.
- 437 Iacobini; Istvanfi, p. 415.
- 438 Seadedin.
- 439 Seadedin.
- 440 Wammer; Seadedin; Naima.
- 441 Seadedin; Naima.
- 442 Seadedin.
- 443 Naima.
- 444 Seadedin.
- 445 Naima.
- 446 Seadedin.
- 447 Naima.
- 448 Ibid.
- 449 Ibid.
- 450 Seadedin; Naima.
- 451 Istvanfi, p. 415.
- 452 Seadedin; Tomasi, p. 23.
- 453 Istvanfi, p. 415; Campana, p. 903; Campana și Tomasi spun că numărul robiților mîntuiți se urca, deosebit de femei și copii, la 10 mii; Herrera îl face de 12 mii; iar Istvanfi, Walther și Sagredo îl fac de 4 la 5 mii.
- 454 Sagredo.

- 455 Seadedin.
- 456 Seadedin; Naima.
- 457 Hammer, t. II, p. 280; Istvanfi, p. 415; Iacobini.
- 458 Campana, *Historia*, p. 904.
- 459 Iacobini; Seadedin.
- 460 Hammer, t. II, p. 280.
- 461 Seadedin; Iacobini.
- 462 Istvanfi, p. 415; Walther; D'Ambry, p. 823.
- 463 Michaelis imprimis voce, manu exemploque suos ad pugnam cohortante, Istvanfi, p. 415.
- 464 Naima; Walther; Selaniki; Hammer, p. 282.
- 465 Naima.
- 466 Istvanfi, p. 415; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 623.
- 467 Guerrin, p. 173.
- 468 D'Ambry, p. 823; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 623.
- 469 Istvanfi, p. 415.
- 470 Naima; Istvanfi, p. 415; D'Ambry, p. 823.
- 471 Naima.
- 472 Naima; Seadedin; Hammer, t. II, p. 280.
- 473 Seadedin.
- 474 Iacobini; Bethlen, p. 623; D'Ambry, p. 823.
- 475 Hammer, p. 280; D'Ambry, p. 823; Iacobini; Bethlen, p. 623.
- 476 Iacobini; Bethlen, p. 624; D'Ambry, p. 823; Istvanfi, p. 415.
- 477 Iacobini; Bethlen, p. 624.
- 478 Seadedin; Iacobini; D'Ambry, p. 823; De Thou, t. XII.
- 479 Seadedin.
- 480 Iacobini; Bethlen, p. 624; D'Ambry, p. 823; De Thou, t. XII.
- 481 Numărul turcilor morți l-această bătălie este iarăși nesigur. În vreme ce Istvanfi și Frachetta îl face numai de 6 mii, Montreux îl urcă la 30 mii. Noi am priimit de mai dreaptă cifra de 18 mii, dată de Walther, care se apropie de cea de 16 mii, dată de Sieur d'Ambry și alți analiști, și de cea de 17 mii, ce ne dă istoricul Sacy.
- 482 Walther; Istvanfi, p. 415; Sagredo, p. 725.
- 483 Iacobini.
- 484 Iacobini; N. Costin; Bethlen, t. III, p. 625; D'Ambry, p. 823.

- 485 Iacobini; Walther; Bethlen, p. 626; Istvanfi, p. 415; D'Ambry, p. 823.
- 486 Campana, *Historia*, p. 904.
- 487 Iacobini; D'Ambry, p. 824; Herrera, p. 575.
- 488 Tomasi, p. 23.
- 489 Campana, *Historia*, p. 904.
- 490 Istvanfi, p. 415; Herrera, p. 575. Alții spun că garnizoana castelului era numai de 700 inși; alții încă o scad la 600 numai.
- 491 Iacobini.
- 492 Walther; Iacobini; D'Ambry, p. 824.
- 493 Guerrin, p. 182; Spontoni, p. 40; Iacobini; Istvanfi, p. 415; Bethlen, p. 626.
- 494 Istvanfi, p. 415; Spontoni, p. 40; Tomasi, p. 23; Campana; De Thou, p. 545; Ortelius, p. 294.
- 495 Istvanfi, p. 415.
- 496 De Thou, t. XII, p. 545; Herrera, p. 576; Campana, p. 904.
- 497 Tomasi, p. 23; Spontoni, p. 40.
- 498 Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.
- 499 Campana, p. 904.
- 500 Campana, *Historia*, p. 904; De Thou, t. XII, p. 545.
- 501 Herrera, p. 576; Campana, p. 904; De Thou, t. XII, p. 546.
- 502 De Thou, p. 546.
- 503 Frachetta, p. 23.
- 504 Herrera, p. 576; De Thou, p. 546.
- 505 Guerrin, p. 173.
- 506 Campana, p. 904.
- 507 Guerrin, p. 173; Dantiscani, p. 122.
- 508 Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.
- 509 Campana, *Historia*, p. 905.
- 510 Ibid.
- 511 De Thou, p. 546; Campana, *Historia*, p. 905.
- 512 Campana, p. 905.
- 513 Ibid. Se deosibise și se vestise atunci în războiul Ungariei generalii și ostașii italieni, mai presus decât toate oștile celorlalte neamuri.
- 514 Tomasi, p. 23; Spontoni, p. 40; Campana, p. 905.
- 515 Walther.
- 516 Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.

- 517 De Thou, p. 546.
- 518 Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.
- 519 De Thou, p. 546; Campana, p. 905.
- 520 Campana, p. 905.
- 521 De Thou, p. 546; Campana, p. 905.
- 522 Spontoni, p. 40; Tomasi, p. 23; Campana, p. 905.
- 523 Tomasi, p. 23; Campana.
- 524 De Thou, p. 546; Guerrin, p. 174; Campana, p. 905.
- 525 Campana, p. 905.
- 526 Spontoni, p. 40.
- 527 Guerrin, p. 174; De Thou, p. 546.
- 528 Campana, p. 905; De Thou, p. 546.
- 529 Guerrin, p. 175; Campana, p. 905; Dantiscani, p. 124.
- 530 De Thou, p. 546; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Guerrin, p. 175; Dantiscani, p. 123; Campana, p. 906.
- 531 Walther; Istvanfi, p. 415.
- 532 Istvanfi, p. 415.
- 533 Guerrin, p. 175; *Hist. von den Empörungen*, p. 79; Dantiscani, p. 124.
- 534 D'Ambry, p. 823; Dantiscani, p. 124; *Hist. von den Empörungen*, p. 79; Ortelius, p. 294.
- 535 Istvanfi, p. 415.
- 536 Guerrin, p. 175; Herrera, p. 576; Dantiscani, p. 126; Ortelius, p. 295; *Hist. von den Empörungen*, p. 79.
- 537 Sacy, t. II, p. 131.
- 538 Spontoni, p. 41.
- 539 Frachetta, p. 23.
- 540 Iacobi Francus; Ortelius, p. 295; *Hist. von den Empörungen*, p. 79. Alții scad numărul tunurilor la 100 și la 80.
- 541 Guerrin, p. 175; D'Ambry, p. 823; Iacobi Francus, p. 44; *Hist. von den Empörungen*, p. 79; Dantiscani, p. 124.
- 542 Tomasi, p. 23.
- 543 Istvanfi, p. 415, se exprimă în aceste cuvinte asupra lui Sinan: „Astfel Sinan, care înlăuntrul și dinafară niciodată nu-și plecase capul, a cărui trufie și zădărnice desprețuia pe toți ceilalți, care, mîndru de puterile sale, nesocotea pe ale celorlalți și gîndea că tot trebuie a sluji caprițiilor și ambiției sale, izgonit din Țara Românească peste Dunăre, fu cu dreptate pedepsit de cutezarea

- și nesocotința sa; și Giurgiu, această cetate atât de tare, care de mai multe veacuri ținea de turci, fu luat înaintea ochilor săi de un cap nou și de niște oștiri adunate în pripă. Armata lui, zdrobită în cea mai mare parte, lipsită de toate bagajiurile sale, să îndreptă spre Constantinopol, printr-o retragere ce semăna mult la fugă, în trupuri deosibite și puțin numeroase.”
- 544 Tomasi, p. 23.
- 545 Istvanfi, p. 415; Frachetta.
- 546 A cita textul original în notă aci. [„Sinano Soldato agguerito e invecchiato nell'armi non hebe assai di costanza per tollerare il disastro; e assuefatto alle vittorie, pareagli, che la fortuna valesse, nell'eta sua decrepita abbandonarlo de suoi favori” — Sagredo, p. 496].
- 547 Guerrin, p. 174; Seadedin; Naima; Dantiscani, p. 123; *Hist. von den Empörungen*, p. 79.
- 548 Seadedin.
- 549 Istvanfi, p. 415.
- 550 Seadedin.
- 551 Seadedin.
- 552 Sagredo, p. 726.
- 553 Hammer, t. II, . 281.
- 554 Sagredo, p. 726.
- 555 Selaniki; Hammer, t. II, p. 281.
- 556 Spontoni, p. 44.
- 557 Ibid.
- 558 Tomasi, p. 24; Guerrin, p. 176.
- 559 Spontoni, p. 44.
- 560 Guerrin, p. 176; Dantiscani, p. 125.
- 561 Iacobini; Istvanfi, p. 416; De Thou, p. 546; Walther; Tomasi, p. 24; Guerin, p. 176.
- 562 D'Ambry, p. 824; De Thou, p. 547.
- 563 Spontoni, p. 41.
- 564 Guerrin, p. 181.
- 565 Walther; Montreux, p. 579.
- 566 Walther; Istvanfi, p. 416.
- 567 Walther; Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 284.
- 568 Walther.
- 569 Istvanfi, p. 416.

- 570 Istvanfi, p. 416.
 571 Guerrin, p. 183; Montreux, p. 585.
 572 Ortelius, p. 285; Montreux, p. 583.
 573 Montreux, p. 583.
 574 D'Ossat, t. I, p. 226; Spontoni, p. 14.
 575 Guerrin, p. 185; Dantiscani, p. 136.
 576 Vezi Frachetta, Tarducci și alții.
 577 Montreux, p. 587; *Hist. von den Empörungen*, p. 80.
 578 Cronica română, în *Magazin*, t. I, p. 233.
 579 Ibid.; *Ιστορία της Βλαχίας*, p. 266.
 580 Fotino, t. II, p. 128.
 581 Stavrinou: Καὶ στὸ Βιδήμη διαβηκε, με τόσων παρῶντα ἔχει τὸν ἐροσχόννησεν, ὅλη ἡ Βουλγαρία; Cronica română, în *Magazin*, t. I, p. 234, 582 „Stella loro orientale“ (Spontoni, p. 171).

CARTEA III

- 1 Heidenstein, p. 312; Niemcewicz.
- 2 De Tho , t. XII, p. 510.
- 3 Niemcewicz; De Thou, . 509.
- 4 Piasecius, la anul 1595.
- 5 De Thou, p. 509.
- 6 Niemcewicz.
- 7 De Thou, p. 510.
- 8 Ibid.
- 9 Istvanfi.
- 10 De Thou, p. 510.
- 11 De Thou, p. 510; Istvanfi.
- 12 Beyerlinck, t. II, p. 228.
- 13 De Thou, p. 510; Istvanfi, p. 398.
- 14 Niemcewicz.
- 15 De Thou, p. 510; Niemcewicz.
- 16 Heidenstein, p. 304; Niemcewicz.
- 17 Heidenstein, p. 315.
- 18 Heidenstein, p. 316.
- 19 Ibid.
- 20 Niemcewicz.

- 21 Niemcewicz.
- 22 Vezi Montreux, p. 514, cele vorbite în sfat.
- 23 Niemcewicz; Heidenstein, p. 316.
- 24 La 1 oct. Zamoisky trecu cu armia lui Nistru și sosi a doua zi la Hotin, care se închină de popor la marele cancelar, și puse acolo comandant pe graful Beltzen cu o garnizoană. Cinci zile dup-aceea, el merse la Iași, rezidența Moldaviei, unde fu priimit cu multă cinste. Craiul Poloniei trimise prin contele Lyblin încă 1 500 călăreți și 2 mii pedestrași, oameni cu curagiu (*Hist. von den Empörungen*, p. 76).
- 25 Heidenstein, p. 317; Niemcewicz.
- 26 Heidenstein, p. 315; Niemcewicz.
- 27 Guerrin, p. 192.
- 28 Heidenstein, p. 317; Niemcewicz.
- 29 Heidenstein, p. 317.
- 30 Ureche, p. 205; Weidenstein, p. 317; Bohomolec.
- 31 Heidenstein, p. 317; Bohomolec; Niemcewicz.
- 32 Niemcewicz; Heidenstein, p. 317.
- 33 Letopisețul vornicului Ioan Neculce.
- 34 Heidenstein, p. 317.
- 35 Miron Costin.
- 36 Heidenstein, p. 318; Niemcewicz.
- 37 Heidenstein, p. 318; Niemcewicz.
- 38 Niemcewicz.
- 39 Heidenstein, p. 318; Niemcewicz.
- 40 Montreux, p. 584; De Thou, p. 540; *Hist. von den Empörungen*, p. 76.
- 41 Montreux, p. 584; *Hist. von den Erupörungen*, p. 76.
- 42 De Thou, p. 540.
- 43 Miron Costin; *Hist. von den Empörungen*, p. 76.
- 44 De Thou, p. 540.
- 45 Niemcewicz.
- 46 Miron Costin. Numărul oștirii tătare e încă nehotărât. Croniarii poloni, ni se pare cu esagerație, îl urcă la 70 mii. Hanul, în scrisoarea sa către Zamoisky spune că vine cu 20 mii numai. Iar alți autori pun numărul oastei tătărești de 30 mii (Guerrin, p. 192)
- 47 Senkowski.

- 48 Beyerlinck,
- 48 Beyerlinck, p. 229.
- 49 Niemcewicz.
- 50 Naima; Seadedin; Hammer, p. 280.
- 51 Miron Costin.
- 52 Niemcewicz.
- 53 Miron Costin.
- 54 Niemcewicz.
- 55 Miron Costin; Niemcewicz.
- 56 Heidenstein; Niemcewicz.
- 57 Montreux, p. 580.
- 58 Ibid.
- 59 Niemcewicz; Weidenstein, p. 322; Piasceki, p. 128.
- 60 Ibid.
- 61 Miron Costin.
- 62 Niemcewicz.

63 Ibid. „La 13 oct., cancelarul strinse armia ca să-i vestească că tătarii vin cu gloata. Mulți se speriară și cerea să se întoarcă în Polonia; mulți încă preferară a muri cu dînsul, decît a fugi înaintea dușmanului. Îndată cancelarul alese un loc pe țărmul apei și întări tabăra cu o baricadă de cară. Într-aceea sosi un cazac din partea șefului tătar, cu un bilet cu această coprindere: «Tu, cîine bătrîn, dacă ești un viteaz războinic, nu fugi de mine, căci în trei zile voi fi negreșit lingă tine!» Același cazac aduse o scrisoare de la sangiacul de Tighina, care se zicea că e pașă în Moldova și Valahia, care îi zicea că sultanul dedese țările întregi ale Valahiei și Moldovei la tătarii, pentru bunele lor slujbe; că el, Zamoisky, trebuie îndată să încalce, să iasă înaintea hanului, a se umili și pleca și să atingă cu fruntea lui picioarele lui, nefiind alt mijloc de scăpare pentru dînsul. În 18 oct., tătarii sosiră pînă în tabăra polonilor, dar să traseră îndată. În 20 se întoarseră 10 mii tătarii asupra taberii polone, împotriva cărora întoarseră artileria cea mare și pentru a doua oară fură puși în fugă și risipiți. A doua zi tătarul ceru o armistiție spre a se înțelege de pace, care fu primită. Se făcu o învoire pe șase luni și tătarul se învoi a dăsteagul său de domnie lui Ieremia, pentru dragostea craiului Poloniei. Din partea tătarilor rămaseră pe loc mai mult de 3 mii, din care mulți însemnați. Numărul tătarilor se urca pînă la 70 mii, cu

femei și copii. Sangiacul de Teghina avea 8 mii cu dînsul. Mulți din tătari se întoarseră la Torna și cancelerul lăsă o mie decălăreți în Moldova, și cu ceilalți 18 mii el plecă dupe cazaci, ca să-i supuie și să prinză pe trădătorul Nalipo-Waica " (*Hist. von den Empörungen*, p. 77).

64 Niemcewicz.

65 Miron Costin.

66 Ibid.

67 Heidenstein, p. 322; Piasecki, p. 128; Niemcewicz.

68 Senkowski.

69 Miron Costin.

70 Scrisoarea hanului către regele Poloniei, în Reusner; Montreux, p. 594.

71 Niemcewicz.

72 Miron Costin; (patru mii după Piasecki).

73 Miron Costin; Niemcewicz.

74 Miron Costin.

75 Scrisoarea hanului către regele Poloniei.

76 Montreux, p. 594; Campana, *Hist.*, p. 900.

77 Montreux, p. 594.

78 De Thou, p. 542; Campana, *Hist.*, t. II, p. 897, dă copie de scrisoarea împăratului.

79 Montreux, p. 590.

80 Reusner, p. 170.

81 Ibid; Montreux, p. 590.

82 Montreux, p. 584.

83 Dantiscani, p. 145; Montreux, p. 584.

84 Cron. rom., *Mag. ist.*, t. IV, p. 284.

85 Istvanfi, p. 416.

86 Heidenstein, p. 323; Niemcewicz.

87 Hiron Costin.

88 Heidenstein.

89 Miron Costin.

90 Heidenstein.

91 Heidenstein; Niemcewicz.

92 Miron Costin.

93 Heidenstein, p. 323; Niemcewicz.

94 Heidenstein, p. 323.

- 95 Heidenstein, p. 323; Istvanfi, p. 416; Miron Costin.
- 96 Miron Costin.
- 97 Heidenstein, *ibid.*; Niemcewicz.
- 98 Istvanfi.
- 99 Heidenstein; Niemcewicz.
- 100 Istvanfi, *ibidem*.
- 101 Fortiter, quam potuit; Istvanfi, *ibidem*.
- 102 Istvanfi; Montreux, p. 587.
- 103 „Sed tandem a suis et ab infesta fortuna desertus“: Istvanfi.
- 104 Heidenstein; Niemcewicz.
- 105 Heidenstein.
- 106 Istvanfi, *ibid*; Heidenstein, *ibid*.
- 107 Istvanfi, *ibid*.
- 108 Heidenstein.
- 109 Heidenstein.
- 110 Piasełki, p. 152.
- 111 Istvanfi, p. 416.
- 112 Heidenstein; Niemcewicz; Istvanfi; Miron Costin.
- 113 Istvanfi.
- 114 Heidenstein; Niemcewicz.
- 115 Miron Costin.
- 116 Istvanfi, p. 416; Miron Costin.
- 117 *Ibid*.
- 118 Istvanfi, *ibid*.
- 119 Ossat, t. I, p. 226.
- 120 Niemcewicz; *Hist. von den Empörungen*, p. 81.
- 121 Vezi scrisoarea în Reusner, *Ep. Turc.*, p. 171–176.
- 122 Piasełki, anul 1595; Niemcewicz; Ossat, t. I, p. 197.
- 123 Istvanfi.
- 124 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 176.
- 125 Reusner, *Ep. Turc.*, p. 182.
- 126 *Ibid.*, p. 184.
- 127 Walther; Stavrinos.
- 128 Stavrinos.
- 129 Walther.
- 130 *Ibid*.
- 131 Guerrin, p. 171.
- 132 Walther.

- 133 Feusner, *Ep. Turc.*, p. 101.
- 134 Bethlen, t. IV, p. 14; Katona, p. 271; Frachetta, p. 43.
- 135 Bethlen, *ibid.*
- 136 De Thou, p. 570.
- 137 Montreux, p. 596; Ortelius, p. 301; *Hist. von den Empörungen*, p. 83.
- 138 Walther.
- 139 *Ibid.*
- 140 Walther; Guerrin, p. 215; Ortelius, p. 304.
- 141 Guerrin, *ibid.*
- 142 Ortelius, p. 304.
- 143 Walther.
- 144 Campana, p. 51.
- 145 Ortelius, p. 304.
- 146 Walther.
- 147 Guerrin, p. 228; *Hist. von den Empörungen*, p. 86.
- 148 Walther.
- 149 Cron. rom., in *Mag. ist.*, t. IV, p. 285; Guerrin, p. 287; De Thou, t. XII, p. 587; Iansonius.
- 150 Cron. rom., *ibid.*
- 151 Guerrin, *ibid.*
- 152 De Thou, p. 570.
- 153 Montreux, p. 596.
- 154 *Die Warhaftige neue Zeitung.*
- 155 Tomasi, p. 36.
- 156 De Thou, p. 574; *Die Warhaftige neue Zeitung.*
- 157 Tomasi, p. 36.
- 158 Naima; Hammer, t. II, p. 282.
- 159 Jouannin, p. 179.
- 160 Naima; Hammer, t. II, p. 283.
- 161 Hammer, p. 283.
- 162 Sagredo, p. 743; Sacy, t. II, p. 135.
- 163 Sagredo, p. 743; Hammer, p. 283.
- 164 Sacy, t. II, p. 136; Sagredo, p. 744; De Thou, p. 578 și 579.
- 165 De Thou, p. 579; Sagredo, p. 744.
- 166 De Thou, t. XII, p. 548.
- 167 Montreux, p. 615.
- 168 De Thou, p. 581.

- 169 Tomasi, p. 44.
- 170 De Thou, p. 581.
- 171 Montreux, p. 625.
- 172 De Thou, p. 582; Montreux, p. 625.
- 173 Hammer, t. II, p. 283.
- 174 Tomasi, p. 48.
- 175 Montreux, p. 625.
- 176 Montreux, p. 625; De Thou, p. 586.
- 177 Guerrin, p. 288; De Thou, p. 586; Montreux, p. 625; Iansonii.
- 178 Cron. rom., *Mag. ist.*, t. IV, p. 285.
- 179 Ibid., p. 286.
- 180 Jouannin, p. 179.
- 181 Sacy, t. II, p. 141.
- 182 Hammer, p. 285; De Thou, p. 582 și 583; Sacy, p. 141; Sagredo, p. 780.
- 183 Cr. r., *Mag.* t. IV, p. 288.
- 184 Ibid.; Walther.
- 185 Cron. rom., *Mag.*, t. IV, p. 288.
- 186 Ibid.
- 187 Walther; Cr. r., *M.*, t. IV, p. 288; D'Ambry, p. 846; Baudier, p. 580.
- 188 Walther; D'Ambry, p. 846; Baudier, p. 580—581.
- 189 Guerrin, p. 333; Ortelius, p. 344.
- 190 Cr. r., *M.*, t. IV, p. 286; Kogălniceanu, p. 168.
- 191 Guerrin, p. 333; Montreux, p. 641; Ortelius, p. 344.
- 192 Cr. r. *ibid.*
- 193 Ibid.
- 194 Guerrin, p. 333.
- 195 Ortelius, p. 354.
- 196 Guerrin, p. 333 și 334; Ortelius, p. 344. Mihai-Vodă merse în Transilvania să roage pe Sigismund ca să continueze războiul cu turcii, zicînd că nici o provincie nu e mai expusă și mai trebuincioasă la război ca Valahia. Prințul îi răspunse că primește cu bucurie voința sa și că o va împărtăși împăratului. Mihai îi dete un boieri al său, ca să meargă la împărăție să facă aceeași rugăciune ce a făcut prințului Sigismund (Herrera, p. 719).
- 197 Tomasi, p. 53; Spontoni, p. 48.
- 198 Cr. r., *M.*, t. IV, p. 287.

- 199 Guerrin, p. 334; De Thou, t. XIII, p. 187.
- 200 Engel, p. 243.
- 201 Tomasi, p. 57.
- 202 Engel, p. 243.
- 203 Tomasi, p. 57.
- 204 De Thou, p. 187.
- 205 Tomasi, p. 37.
- 206 Walther.
- 207 Tomasi, p. 57.
- 208 Walther.
- 209 Tomasi, p. 74.
- 210 A cita în notă aci titlu lui Mircea după hrisovul adus de Fotino.
- [„Drept-credinciosul întru Hristos Dumnezeu, pietosul și iubitorul de Dumnezeu Mircea cel Mare, domn cu mila lui Dumnezeu și singur stăpînitor a tot pămîntul Ungro-Vlahiei și de dincolo de Munții Carpați, pînă la pămîntul tătarăsc, Herțog (duce) Almașului și Făgărașului, domn al Banatului despre apus, stăpînitor ambelor laturi ale Dunării pînă la Marca Neagră și domn cetății Dristorului și al tuturor țărilor și orașelor pînă la hotarele Adrianopolei.“]
- 211 Hammer, t. II, p. 114.
- 212 De Thou, t. XIII, p. 187 și 293.
- 213 Istvanfi, p. 434; Spontoni, p. 56.
- 214 Istvanfi, p. 434.
- 215 Bethlen, t. I, p. 35.
- 216 Bethlen, t. IV, p. 35.
- 217 De Thou, t. XIII, p. 187.
- 218 Bethlen, ibid.
- 219 De Thou, p. 157.
- 220 Montreux, p. 655; Tomasi, p. 53.
- 221 Bethlen, t. IV.
- 222 Bethlen, t. IV.
- 223 Istvanfi, p. 439; Bethlen; Spontoni, p. 55.
- 224 Hammer, t. II.
- 225 Katona, p. 397.
- 226 Tomasi, p. 53; Montreux, p. 647; Frachetta.

- 227 Hammer, t. II, p. 288. Vezi Frachetta, p. 115, Tomasi, p. 53, și Ossat, despre tratațiile împăratului și lui Sigismund cu turcii atunci.
- 228 Vezi în Montreux, p. 642.
- 229 De Thou, t. XII, p. 187.
- 230 Walther; Engel, p. 243.
- 231 *Mag. ist.*, t. I, p. 234.
- 232 De Thou, t. XIII, p. 180—82.
- 233 Walther.
- 234 Ibid.
- 235 Stavrinos; *Mag. ist.*, t. I, p. 234.
- 236 Hammer, t. II, p. 294. Polonii încheiaseră acum pacea cu turcii. Aceștia trimiseseră un agiutor de oaste lui Ieremia, spre a putea rezista lui Mihai. Prin mijlocirea ambasadorului englez, turcii făcea feliuri de făgăduieli mari lui Mihai, numai să se lepede de prietșugul transilvanului și să asculte de turci (Herrera, p. 735).
- 237 Bethlen, t. IV, p. 160.
- 238 Bethlen, t. IV, p. 63—64; Istvanfi, p. 437.
- 239 Bethlen, t. IV, p. 64.
- 240 Istvanfi, p. 439.
- 241 Bethlen, t. IV, p. 65; Istvanfi, p. 440.
- 242 Bethlen, t. IV, p. 65.
- 243 Bethlen, t. IV, p. 65—66.
- 244 Ibid., p. 67.
- 245 Bethlen, t. IV, p. 67—68.
- 246 Bethlen, t. IV, p. 84.
- 247 Bethlen t. IV.
- 248 De Thou, t. XIII, p. 294.
- 249 De Thou, t. XIII, p. 295.
- 250 De Thou, p. 295.
- 251 Sacy, t. II, p. 480 și 143.
- 252 Istvanfi, p. 444.
- 253 Originalul acestui tractat în latinește se află tipărit în Pray, *Annales veteres Hunnorum* etc., p. 155—158.
- 254 Pray, p. 156. Acest autor dă asemenea și jurământul lui Mihai-Vodă în latinește.
- 255 Sacy, t. II, p. 147.

- 256 De Thou, t. XIII, p. 295.
- 257 Bethlen, t. IV, p. 132.
- 258 Spontoni, p. 61.
- 259 Bethlen, t. IV, p. 132.
- 260 Spontoni, p. 60.
- 261 De Thou, t. XIII, p. 295; Tomasi, p. 61.
- 262 Istvanfi, p. 446; Bethlen, t. IV, p. 159.
- 263 Tomasi, p. 61.
- 264 Istvanfi, p. 446.
- 265 De Thou, p. 295 și 296.
- 266 Spontoni, p. 62; Tomasi, p. 61.
- 267 De Thou, t. XIII, p. 296.
- 268 Istvanfi, p. 447.
- 269 De Thou, t. XIII, p. 296.
- 270 Bethlen, t. IV, p. 161.
- 271 Tomasi, p. 61.
- 272 Bethlen, t. IV, p. 162.
- 273 Bethlen, t. IV, p. 84.
- 274 Istvanfi, p. 447.
- 275 Istvanfi, p. 452; Tomasi, p. 65; Spontoni, p. 66; De Thou, p. 297.
- 276 Bethlen, t. IV, p. 164 și 171; Engel, p. 246.
- 277 Tomasi, p. 65.
- 278 *Mag. ist.*, t. IV, p. 289.
- 279 Tomasi, p. 65.
- 280 Engel, p. 246.
- 281 Seadedin; Hammer, t. II, p. 290 și 299; *Mag. ist.*, t. IV, p. 289.
- 282 Seadedin.
- 283 *Mag. ist.*, t. IV, p. 290; D'Ambry, p. 849.
- 284 Seadedin.
- 285 *Mag. ist.*, t. IV, p. 290.
- 286 *Mag. istoric*, t. IV, p. 291.
- 287 Bethlen, t. IV, p. 173; D'Ambry, p. 849. Vezi în Bisselie mai multe amărunte.
- 288 Bethlen, *ibid.*
- 289 Hammer, t. II, p. 290.
- 290 Tomasi, p. 61.

- 291 De Thou, t. XIII, p. 326.
- 292 De Thou, t. XIII, p. 327.
- 293 *Mag. ist.*
- 294 De Thou, t. XIII, p. 397.
- 295 Istvanfi, p. 452.
- 296 De Thou, p. 297.
- 297 Istvanfi, p. 452.
- 298 Tomasi, p. 79.
- 299 De Thou, t. XIII, p. 297.
- 300 Istvanfi, p. 452.
- 301 De Thou, t. XIII, p. 298.
- 302 Istvanfi, p. 452.
- 303 De Thou, p. 327.
- 304 Istvanfi, p. 452.
- 305 De Thou, p. 328 și 329.
- 306 *Mag. ist.*, t. IV, p. 291.

CARTEA A PATRA

- 1 Gerando, *La Transylvanie*, Paris, 1845, t. I, p. 35.
- 2 *Magazinul istoric*, t. I, p. 19; t. III, p. 97.
- 3 Vezi diplomele lui Andrei II din anul 1211 și 1222.
- 4 Katona, t. X, p. 375.
- 5 Tomasi, p. 75.
- 6 Istvanfi, p. 452.
- 7 De Thou, t. XIII, p. 329; Ortelius, p. 433.
- 8 „Solita mobilitate instabilis animi” (Istvanfi, p. 452).
- 9 Istvanfi, p. 452; De Thou, p. 329; Bethlen, t. IV, p. 248; Ortelius, p. 433.
- 10 Istvanfi, *ibid.*
- 11 Bethlen, t. IV, p. 248.
- 12 De Thou, t. XII, p. 330.
- 13 *Ibid.*; Ortelius, p. 432; Doglioni, *Theatro de'principi*, t. II, p. 744.
- 14 Spontoni, p. 83.
- 15 De Thou, t. XIII, p. 330.
- 16 Tomasi, p. 76.

- 17 Ossat, t. II, p. 74.
- 18 De Thou, t. II, p. 503.
- 19 Spontoni, p. 52.
- 20 Tomasi, p. 75; Spontoni, p. 86.
- 21 Spontoni, p. 86; Bethlen, t. IV, p. 249; Istvanfi; Tomasi, p. 76.
- 22 De Thou, p. 330.
- 23 Tomasi, p. 77.
- 24 De Thou, t. XIII, p. 331; Bethlen, t. IV, p. 269; Ortelius, p. 445; *Staat von Siebenbürgen* etc.; Doglioni, t. II, p. 744.
- 25 Bisselie.
- 26 Bethlen, t. IV, p. 269—273.
- 27 Cronica lui Fuchsie.
- 28 Bisselie, t. XI.
- 29 Spontoni, p. 88.
- 30 Bethlen, t. IV, p. 279; Istvanfi, p. 452.
- 31 „Amicitiam et boni vicini officium sollicitando eandemque vicissim ab illo expetendo“ (Istvanfi, p. 452).
- 32 Bethlen, t. IV, p. 283.
- 33 Bisselie, t. XI; Guerrin, p. 495.
- 34 Cronica lui Fuchsie.
- 35 Spontoni, p. 89.
- 36 Bethlen, t. IV, p. 289.
- 37 Bethlen, t. IV, p. 289; Istvanfi, p. 452.
- 38 Bethlen, t. IV, p. 291—296.
- 39 Ibid., p. 296.
- 40 Bethlen, t. IV, p. 299; Istvanfi, p. 453.
- 41 Ibid., p. 299.
- 42 Bisselie.
- 43 Bethlen, t. IV, p. 303—304.
- 44 Istvanfi, p. 452; Bethlen, t. IV, p. 288; Piasecius, p. 205; Engel, t. I, p. 249.
- 45 „Nonquam erit bona spina, licet mittatur de Roma“ (Piasecius, p. 200).
- 46 Ibid.
- 47 Bethlen, t. IV, p. 304—310.
- 48 Ibid.; Istvanfi, p. 452.
- 49 Bethlen, t. IV, p. 317.

- 50 Bethlen, t. IV, p. 314—317.
- 51 Bethlen, t. IV, p. 319.
- 52 Lazaro Soranzo, p. 147.
- 53 A cita pe Campana, p. 49.
- 54 Istvanfi, p. 453; Bethlen; t. IV, p. 320.
- 55 Istvanfi, p. 453.
- 56 Bethlen, t. IV, p. 322.
- 57 Bethlen, t. IV, p. 322.
- 58 Bethlen, t. IV, p. 323—326.
- 59 Ibid., p. 326.
- 60 Bethlen, t. IV.
- 61 Bethlen, t. IV.
- 62 Bethlen, t. IV. După scrierea lui Ioan Csindi, ungar vestit, ce slujea atunci în oastea lui Mihai-Vodă.
- 63 *Mag. ist.*, t. IV, p. 292; Bethlen, t. IV, p. 329.
- 64 Bisselie.
- 65 Bethlen, t. IV, p. 330. După analistul Ștefan Szamosközy.
- 66 Bethlen, t. IV, p. 330—332.
- 67 Cronica lui Fuchsie, p. 100.
- 68 Seivert, p. 186 și 187.
- 69 Bethlen, t. IV, p. 332.
- 70 Bethlen, t. I, p. 337—339.
- 71 Bethlen, t. IV, p. 339; Engel, t. I, p. 251.
- 72 Bethlen, t. IV, p. 340.
- 73 De Thou, t. XIII, p. 331; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 452; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 160.
- 74 Cr. română, *Mag. ist.*, t. IV, p. 293.
- 75 Bethlen, t. IV, p. 343.
- 76 Bethlen, t. IV, p. 343.
- 77 Bethlen, t. IV, p. 344.
- 78 Ibid.
- 79 Cronica lui Fuchsie.
- 80 Bethlen, t. IV, p. 345, 346—347.
- 81 Istvanfi, p. 483.
- 82 Bethlen, t. IV, p. 347.
- 83 Ibid.; Cronica lui Fuchsie.
- 84 Bethlen, t. IV, p. 347.

- 85 Bethlen, t. IV, p. 355.
86 Cronica lui Fuchsie.
87 Bethlen, t. IV, p. 356.
88 Cronica lui Fuchsie.
89 Bethlen, t. IV, p. 358.
90 Cronica lui Fuchsie.
91 Ibid.
92 Bethlen, t. IV, p. 356.
93 Cronica lui Fuchsie.
94 Ibid.
95 Bethlen, t. IV, p. 358.
96 Cronica lui Fuchsie.
97 Cronica lui Fuchsie.
98 Ibid.
99 Bethlen, t. V, p. 357.
100 Cronica lui Fuchsie.
101 Bisselie, t. XI; Ortelius, p. 452.
102 Bethlen, t. IV, p. 359.
103 Bethlen, t. IV, p. 349.
104 Cronica lui Fuchsie.
105 Bethlen, t. IV, p. 352.
106 Istvanfi, p. 453.
107 Bethlen, t. IV, p. 352.
108 Cronica lui Fuchsie.
109 Bethlen, t. IV, p. 352.
110 Ibid., p. 354.
111 Cronica lui Fuchsie.
112 Bethlen, t. IV, p. 360.
113 Istvanfi.
114 Bethlen, t. IV, p. 362.
115 Cronica lui Fuchsie.
116 Bethlen, t. IV, p. 363.
117 Bethlen, t. IV, p. 363. Acest autor greșește puind aci numele lui Baba Novac, în locul lui Radu Buzescu și banul Udrea. Novac cu haiducii săi intrase în Ardeal împreună cu Mihai-Vodă.
118 *Mag. istoric*, t. IV, p. 293.
119 Ibid.

- 120 Bethlen, t. IV, p. 366.
- 121 Bethlen, t. IV, p. 367; Istvanfi, p. 453.
- 122 Bethlen, t. IV, p. 367.
- 123 Cronica lui Miron Costin, p. 220.
- 124 De Thou, t. XIII, p. 352.
- 125 Istvanfi, p. 453.
- 126 Un analist ungar, anume Szamosközy, martor de față, citat de Bethlen, vorbește astfel despre numărul oștilor lui Mihai-Vodă: „Este anevoie d-a spune acurat câte oști era, căci căpeteniile înșiși n-o știa: fiecare după patima sa ridica sau scădea numărul cum vrea. Românii însuși, care vor să se arate mai curajoși, arăt un număr necrezut de mic. Iar noi, fără patimă, vom arăta aceea ce am văzut cu ochii noștri. Acei ce vorbesc mai mult urcă la 30 mii pedestrași și călăreți numărul ostașilor lui Mihai. Acei ce spun mai puțin, 20 mii. Românii spun numai 8 mii. Acei ce țin mijlocul spun 25 mii. Atîta sau mai atîta mi sã pare a fi mai de crezut. Acei ce pun mai mult sau mai puțin fac abuz de calcul și fără cuvînt se arată darnici în cifre. Nimeni nu poate tăgădui că aceasta fu un potop mare de oameni, ca cum toată Țara Românească, smulsă de la vetrile sale, căzuse peste noi. O parte mare era voluntiri, ce alergaseră la dînsul trași prin nădejdea d-a putea prăda, și nu atît puterea lor reală, cît mulțimea lor insufle groază. Este încă de sigur (certain) că Mihai-Vodă își adăogă numărul oștilor sale, după ce a intrat în Ardeal, atît pentru că mulți de la sine alerga în tabăra lui, împinși de nădejdea pradei, cît și pentru că Mihai, în toate părțile pe unde trecea, porunca să proclame, într-o parte și într-alta, că el va privi ca dușman și își va răzbuna ca de un asemenea pe oricine care, fiind în stare a purta armele, nu va urma înarmat oastea sa. El lucra într-acest chip atît ca să sperie duhurile cu mulțimea, cît spre a nu lăsa în spate-i nimic din care să se poată organiza batalioane. Aceea ce, la vedere, marea oastea voievodului era un număr foarte mare de cară, pe care, împotriva unei strașnice porunci a domnului, fiecare tîra cu sine, precum făcuse voievodul și toți boierii, purtînd nevestele, copiii, toată starea și avuția, ca cum ar fi avut de gînd de a schimba pentru totdeauna pămîntul de locuință; pricina era căci se temeau ca, în lipsa domnului și a armiei din țară, turcii

sau tătarii să nu cumva să năvălească spre a o prăda" (Bethlen). Despre armia lui Andrei, analiștii unguri o scad peste măsură, făcînd-o de 9 mii; alții încă numai de 5 mii. Dar mai mulți istorici și analiști streini, precum: De Thou, t. XIII, p. 352. Guerrin, p. 497, Ortelius, p. 453, Bisselie etc. o fac de 25 mii. Istvanfi, asemenea, zice că numărul oștilor era mai deopotrivă de ambe părți. Din acestea să lămurește că, deși poate a fost oastea românească mai mare decît cea ungurească, deosibirea însă era neînsemnată.

127 De Thou, p. 352; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 452.

128 Bethlen, t. IV, p. 368—375.

129 Ibid., t. IV, p. 375.

130 *Mag. ist.*, t. IV, p. 293.

131 Bethlen, t. IV, p. 367—377; De Thou, p. 352; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 452.

132 Bethlen, t. IV, p. 377.

133 Ibid.; Istvanfi, p. 453.

134 De Thou, p. 332; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 453; Wicquefort, p. 779.

135 Bethlen, t. IV, p. 378.

136 Bethlen, t. IV, p. 379.

137 Stavrinos; Bethlen, t. IV, p. 381.

138 Bethlen, t. IV, p. 380—381.

139 *Mag. ist.*, t. IV, p. 293; Bethlen, t. IV, p. 381; Istvanfi; Bisselie și alții.

140 Bethlen t. IV, p. 382; Engel, t. I, p. 253; *Die neueröffnete ottomanische Pforte*, p. 339.

141 Wicquefort, p. 799; De Thou, p. 332; Bethlen, t. IV, p. 383; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 497.

142 Bethlen, t. IV, p. 384; Wicquefort, p. 779.

143 Piasecius, p. 205.

144 De Thou, p. 332.

145 Bethlen, t. IV, p. 384; Wicquefort, p. 779.

146 De Thou, p. 332; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 452; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 161.

147 De Thou, p. 332.

148 Bethlen, t. IV, p. 390—394.

149 Bethlen, t. IV, p. 395.

- 150 „Baba Novac, quoque famosus id temporis dux“ (Bethlen, t. IV, p. 363).
- 151 Bethlen, t. IV, p. 396; Stavrinós.
- 152 Bethlen, t. IV, p. 396.
- 153 Stavrinós.
- 154 Bethlen, t. IV, p. 396.
- 155 Stavrinós.
- 156 Guerrin, p. 495 și 497; Ortelius, p. 452 și 453.
- 157 De Thou, p. 333.
158. Bisselie.
- 159 Bisselie.
- 160 Bisselie.
- 161 Guerrin, p. 497; Ortelius, p. 453.
- 162 Bisselie.
- 163 Tomasi, p. 80; Bethlen, t. IV, p. 397; Bisselie; Spontoni.
- 164 Bethlen, t. IV, p. 397; Bisselie.
- 165 Bethlen, t. IV, p. 397.
- 166 Bethlen, t. IV, p. 397 și 398.
- 167 Bethlen, t. IV, p. 399—402.
- 168 Stavrinós.
- 169 Bethlen, t. IV, p. 401.
- 170 Bethlen, t. IV, p. 401—405.
- 171 *Mag. ist.*, t. IV, p. 218.
- 172 Bethlen, t. IV, p. 405.
- 173 Bethlen, t. IV, p. 408.
- 174 Bethlen, t. IV, p. 406—407; Spontoni, p. 91; Tomasi, p. 80.
- 175 Bethlen, t. IV, p. 407.
- 176 Tomasi, p. 80; Spontoni, p. 91.
- 177 Bethlen, t. IV, p. 409.
- 178 Tomasi, p. 80.
- 179 Bethlen, t. IV, p. 410; Istvanfi, p. 453.
- 180 Ibid.; Tomasi, p. 81.
- 181 Bethlen, t. IV, p. 410; Istvanfi, p. 453.
- 182 Bethlen, t. IV, p. 418.
- 183 Guerrin, p. 97; Ortelius, p. 454; Bisselie, t. XIII; De Thou, p. 335. După Bethlen, p. 425, însă, numai 32 tunuri găsiră ai noștri în tabără.

- 184 Bethlen, t. IV, p. 419.
- 185 Guerrin, p. 97; Ortelius, p. 454. După acești autori, morții lui Mihai nu trecea peste 200 oameni, aceea ce e anevoie de crezut, într-o luptă așa de lungă și înviersunată. Bethlen pretinde că din ambe părți împreună periră 2 000 ostași. Istvanfi spune că din oastea cardinalului periră numai 1 118 ostași. De Thou și Bisselie numără 3 000 oameni perduți de Andrei. Apoi Montreux esagerează acest număr, urcându-l la 12 mii.
- 186 Bethlen, t. IV, p. 421.
- 187 Bethlen, t. IV, p. 422; Istvanfi, p. 453.
- 188 Bethlen, t. IV, p. 422.
- 189 Ibid., p. 420.
- 190 Bethlen, t. IV, p. 420.
- 191 Ibid., t. XIII, p. 421.
- 192 De Thou, p. 333; Ortelius, p. 454; Guerrin, p. 498; Bisselie.
- 193 Berthlen, t. IV, p. 425.
- 194 De Thou, p. 333; Guerrin, p. 459; Ortelius, p. 454; Bisselie.
- 195 Bethlen, t. IV, p. 427.
- 196 Ibid., p. 431.
- 197 Ortelius, p. 454; Guerrin, p. 497.
- 198 Ibid.
- 199 Bethlen, t. IV.
- 200 Ibid.
- 201 Ibid.
- 202 Guerrin, p. 499; Ortelius, p. 455.
- 203 Bethlen, t. IV.
- 204 Guerrin, p. 499; Ortelius, p. 455.
- 205 Cronica lui Fuchsio; *Mag. ist.*, t. II. Noi nu cunoaștem bine care a fost natura legămintelor dinainte între împărat și Mihai despre Ardeal. Este însă prea de crezut că acest titlu Mihai nu și l-a luat de la sine și că Austria i-l făgăduise.
- 206 Gerando. t. II, p. 22.
- 207 Bethlen, t. IV.
- 208 Istvanfi, p. 454.
- 209 Bethlen, t. IV.
- 210 Istvanfi, p. 454.
- 211 Bethlen, t. IV, p. 437—443.
- 212 Bethlen, t. IV, p. 443—449.

- 213 Bethlen, t. IV.
- 214 Bethlen, t. IV, p. 451; Istvanfi, p. 454.
- 215 Bethlen, t. IV, p. 452.
- 216 Spontoni, p. 91.
- 217 Bethlen, t. IV, p. 453.
- 218 Ibid.; Istvanfi, p. 454.
- 219 Tomasi, p. 81; Spontoni, p. 91.
- 220 Bethlen, t. IV, p. 454.
- 221 Ibid.; Istvanfi, p. 454; Tomasi, p. 81.
- 222 Tomasi, p. 81.
- 223 Istvanfi, p. 454; Tomasi, p. 81.
- 224 Tomasi, p. 81.
- 225 Bethlen, t. IV, p. 454.
- 226 Tomasi, p. 81.
- 227 Ortelius, p. 456.
- 228 Bethlen, t. IV, p. 455.
- 229 Gerando, t. II, p. 22. Analistii contimporani să deosebesc asupra zilei în care Andrei fu ucis. Timon și Alexandru Dubokay pomenesc de ziua de 31 oct. Ortelius o pune la 9 noiembrie, iar Bisselie tocmai la 20 noiembrie. Noi am urmat pe Bethlen, care o pune șase zile după bătaia de la Sibiu, adică în noaptea de 3 spre 4 noiembrie, socotind această dată, după potrivirea ce am făcut cu altele, ca cea mai adevărată.
- 230 După Bethlen, iar după Istvanfi, de 33 ani.
- 231 Bethlen, t. IV, p. 456; Istvanfi, p. 454.
- 232 Bethlen, t. IV, p. 477—480.
- 233 Bethlen, t. IV, p. 458—459.
- 234 Ibid., p. 459.
- 235 Bethlen, t. IV, p. 460.
- 236 Ortelius, p. 456.
- 237 Bethlen, t. IV, p. 460.
- 238 Ibid., p. 461.
- 239 Bethlen, t. IV, p. 461—463.
- 240 Ibid., p. 462.
- 241 Bethlen, t. IV, p. 468.
- 242 Bethlen, t. IV, p. 468.
- 243 Stavrinov.
- 244 Bethlen, t. IV, p. 468; Ortelius, p. 461.

- 245 Stavrinou.
- 246 Bethlen, t. IV, p. 468.
- 247 Tomasi, p. 81.
- 248 *Magazin istoric*, t. IV, p. 295.
- 249 Bethlen, t. IV.
- 250 Bethlen, t. IV.
- 251 Bethlen, t. IV.
- 252 Bethlen, t. IV, p. 469.
- 253 Cronica lui Fuchsie; Guerrin, p. 508 și 509.
- 254 Ibid.
- 255 Bethlen, t. IV, p. 470. Vezi acest act în *Mag. ist.*, t. II p. 358.
- 256 Bethlen, t. IV, p. 471.
- 257 Bethlen, t. IV, p. 472 și 473.
- 258 Bethlen, t. IV, p. 474—477.
- 259 Bethlen, t. IV, p. 462; Ortelius, p. 456.
- 260 Guerrin, p. 502; Ortelius, p. 456; Bethlen, p. 462.
- 261 Ossat, t. II, p. 122.
- 262 Katona, t. XXVII, p. 600.
- 263 Ossat, t. II, p. 122; Bethlen, t. IV, p. 467 și 468.
- 264 Guerrin, p. 500; Ortelius, p. 455.
- 265 Guerrin, p. 507; Ortelius, p. 458 și 459.
- 266 Guerrin, p. 500; Ortelius, p. 459; Beyerlinck, t. II, p. 226.
- 267 Guerrin, p. 502.
- 268 Guerrin, p. 501; Ortelius, p. 455; Bisselie; De Thou, p. 334.
- 269 Spontoni, p. 95; Bisselie.
- 270 Spontoni, p. 58, 59 și 336 și 337; Sirtori; Bayle, t. IV, p. 495. Basta e autorul a două scrieri despre arta militară: 1. *Maestro di Campo generale*, Veneția, 1606, in-4°; 2. *Governo della Cavalleria leggiera*, Francfort, 1612, in-fol. Cea dintâi din aceste scrieri se află în Biblioteca de la Sf. Sava în București, împodobită cu un portret a lui Basta; cea de a doua am găsit-o în Biblioteca Națională din Paris.
- 271 Ortelius, p. 460.
- 272 De Thou, p. 356.
- 273 Bisselie.
- 274 Guerrin, p. 510; Ortelius, p. 460.

- 275 De Thou, p. 335.
- 276 Guerrin, p. 510; Ortelius, p. 460.
- 277 De Thou, p. 335.
- 278 Istvanfi, p. 454.
- 279 *Mag. istoric*, t. IV, p. 295.
- 280 Ortelius, p. 461.
- 281 Ortelius, p. 462; Bethlen, t. IV, p. 483; Guerrin, p. 502.
- 282 De Thou, p. 334; Doglioni, t. II, p. 745.
- 283 Spontoni, p. 95 și 96.
- 284 Bethlen, t. IV, p. 484.
- 285 Cronica lui Fuchsie.
- 286 Bethlen, t. IV, p. 485.
- 287 „Mihail, Voievodu Țării Românești, Consilierul majestății sale imperiale, crăiesc locoțiitor al Ardealului și general căpitan peste armia din părțile cele dincoace de Ardeal, dobîndind de la Dumnezeu biruință prin veghere, virtute și arme, 1600.” Acest titlu dovedește că această medalie nu s-a tăiat după coprinderea Moldovei, precum au bănuit unii din istorici.
- 288 Ioachim, *Das neueröffnete Münz-Kabinet*.
- 289 Cronica lui Fuchsie.
- 290 De Thou, p. 508; Doglioni, t. II, p. 745.
- 291 Cronica lui Fuchsie.
- 292 De Thou, p. 508.
- 293 Spontoni, p. 97.
- 294 De Thou, p. 508.
- 295 Ortelius, p. 463.
- 296 Cronica lui Fuchsie; Bethlen, t. IV, p. 486; De Thou, p. 508.
- 297 De Thou, p. 509.
- 298 Bisselie.
- 299 Bethlen, t. IV, p. 487.
- 300 Acest act, spune Bethlen, care cel dintîi l-a scos la lumină, era scris pe perșemin și se afla în păstrare în biblioteca lui Gabriel Bethlen, prințul Ardealului, și la moartea lui trecu la comitele Ștefan Bethlen, fratele său.
- 301 Bethlen, t. IV, p. 490.
- 302 Spontoni.
- 303 *Mag. ist.*, t. IV, p. 294; Filstich.

- 304 Cronica lui Fuchsie.
- 305 Cronica lui Fuchsie.
- 306 Bethlen, t. IV, p. 491.
- 307 De Thou, p. 509.
- 308 Spontoni, p. 96.
- 309 Ortelius, p. 463; De Thou, p. 509.
- 310 Spontoni, p. 96.
- 311 Ortelius, p. 463 și 464; De Thou, p. 509; Doglioni, t. II, p. 745.
- 312 De Thou, p. 509; Bethlen, t. IV, p. 491.
- 313 *Mag. ist.*, t. IV, p. 296; Cronica lui Fuchsie.
- 314 Cronica lui Fuchsie.
- 315 Istvanfi, p. 459.
- 316 Ortelius, p. 461; De Thou, p. 334.
- 317 Istvanfi, p. 454.
- 318 Cronica lui Fuchsie.
- 319 Ortelius, p. 468; De Thou, p. 510.
- 320 Bisselius, t. XXII.
- 321 Spontoni, p. 98.
- 322 De Thou, p. 510; Doglioni, t. II, p. 745; Ortelius, p. 468.
- 323 Bethlen, t. IV, p. 492; Heidenstein; Engel, t. II, p. 246.
- 324 De Thou, p. 510; Ortelius, p. 468; Doglioni, t. II, p. 748.
- 325 Bethlen, t. IV, p. 493.
- 326 Bethlen, t. IV, p. 494.
- 327 Bethlen, t. IV, p. 495; Cronica lui Fuchsie.
- 328 Bethlen, t. IV, p. 491; *Mag. istoric*, t. IV, p. 296.
- 329 Engel, t. I, p. 258.
- 330 Heidenstein; Niemcewicz.
- 331 Piasecius, p. 223; Bethlen, t. IV, p. 495.
- 332 Bethlen, t. IV, p. 532.
- 333 Heidenstein, p. 355; Niemcewicz.
- 334 Bethlen, t. IV, p. 495.
- 335 Bisselie, t. XXII.
- 336 Bethlen, t. IV, p. 496.
- 337 Cronica lui Fuchsie.
- 338 Bethlen, t. IV, p. 496.
- 339 Bethlen, t. IV, p. 495.
- 340 Ortelius, p. 467.

- 341 *Magazin istoric*, t. I, p. 237.
- 342 Ibid., t. IV, p. 296.
- 343 Spontoni, p. 98; Bisselie; Ortelius, p. 467.
- 344 Bisselie.
- 345 Bethlen, t. IV, p. 496. „Il Moldavo e Sigismondo rimasero attoniti e stupeffati della spedita celerità con la quale il Valacco si duro viaggio compito havero“ (Spontoni, p. 98).
- 346 Bethlen, t. IV, p. 479.
- 347 De Thou, p. 510.
- 348 *Magazin istoric*, t. IV, p. 296.
- 349 Bethlen, t. IV, p. 497.
- 350 Niemcewicz; Heidenstein, p. 351.
- 351 Niemcewicz; Heidenstein, p. 351.
- 352 *Magazin istoric*, t. IV, p. 297.
- 353 Niemcewicz; Heidenstein, p. 351.
- 354 Miron Costin, p. 222.
- 355 Heidenstein, p. 351.
- 356 Miron Costin, p. 222.
- 357 Miron Costin, p. 222.
- 358 *Mag. ist.*, t. V. p. 297.
- 359 De Thou, p. 510.
- 360 De Thou, p. 511; Ortelius; p. 461; Bisselie.
- 361 Mai toți analiștii pun această bătaie pe Nistru, însă unii la Hotin, alții la un loc, aproape, pe care nu îl scriu tot un fel. Așa, De Thou scrie *Orthein*; Ortelius, Doglioni și alții, *Orthun*; Bisselius, *Orthano*. Acest din urmă se aseamănă cu numele satului *Otani* de lângă Hotin, unde credem că s-a dat această bătălie, necunoscând vrul loc acolo al cărui nume să se apropie mai mult de acel dat de istorici.
- 362 Ortelius, p. 468; De Thou, p. 511; Bisselie; Doglioni, t.II, p. 728.
- 363 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
- 364 Miron Costin, p. 222.
- 365 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
- 366 Bethlen, t. IV, p. 499.
- 367 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
- 368 Heidenstein, p. 351.
- 369 Spontoni, p. 98.

- 370 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
- 371 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
- 372 Miron Costin, p. 223.
- 373 Piasecius, p. 223.
- 374 Heidenstein; Niemcewicz.
- 375 Ibid.; Miron Costin, p. 222.
- 376 Heidenstein; Niemcewicz.
- 377 Ibid.
- 378 Ureche, p. 107.
- 379 Heidenstein; Niemcewicz; Ortelius, p. 480.
- 380 Cronica lui Fuchsie.
- 381 Ortelius, p. 468; De Thou, p. 511.
- 382 Cronica lui Fuchsie.
- 383 Bethlen, t. IV, p. 500—504.
- 384 *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
- 385 Cronica lui Fuchsie.
- 386 Bethlen, t. IV, p. 504.
- 387 Ortelius, p. 471; De Thou, p. 511.
- 388 Bethlen, t. IV, p. 504.
- 389 Cronica lui Fuchsie.
- 390 Bethlen, t. IV, p. 505.
- 391 Cronica lui Fuchsie.

CARTEA A CINCEA

- 1 *Magazin istoric*, t. IV, p. 297.
- 2 Ibid., p. 208; Cronica lui Fuchsie.
- 3 Bethlen, t. IV, p. 505; Ortelius, p. 479.
- 4 Bethlen, t. IV, p. 506—507.
- 5 De Thou, p. 511; Ortelius, p. 479.
- 6 Bethlen, t. IV, p. 507—508.
- 7 Bethlen, t. IV, p. 508—509.
- 8 Ibid; Cronica lui Fuchsie.
- 9 Bethlen, t. IV, p. 510.
- 10 Bethlen, t. IV, p. 509—510.
- 11 Hammer, t. II.
- 12 Heidenstein; Niemcewicz; Ortelius, p. 480; De Thou, p. 511.

- 13 Ortelius, p. 480; De Thou, p. 511.
- 14 Spontoni, p. 96—100.
- 15 Bethlen, t. IV, p. 505.
- 16 Bethlen, t. IV, p. 511—515.
- 17 Bethlen, t. IV, p. 516; Ortelius, p. 481.
- 18 Bethlen, t. IV, p. 516—519.
- 19 Bethlen, t. IV, p. 523.
- 20 Bethlen, t. IV, p. 523.
- 21 Bethlen, t. IV.
- 22 *Mag. ist.*, t. III, p. 220.
- 23 Bethlen, t. IV.
- 24 *Mag. ist.*, t. II, p. 238; Miron Costin, p. 221
- 25 *Ibid.*, t. III, p. 229.
- 26 Bethlen, t. IV, p. 547.
- 27 Miron Costin, p. 223.
- 28 Bethlen, t. IV, p. 531—533.
- 29 Bethlen, t. IV, p. 540.
- 30 Bethlen, t. IV, p. 519—521.
- 31 Bethlen, t. IV, p. 521—523; Ortelius, p. 481.
- 32 Bethlen, t. IV, p. 524—529.
- 33 Bethlen, t. IV, p. 529 și 530.
- 34 Bethlen, t. IV, p. 533—539.
- 35 Spontoni, p. 100.
- 36 Spontoni, p. 100; Tarducci.
- 37 Spontoni, p. 101.
- 38 Bethlen, t. IV.
- 39 Spontoni, p. 101. După Tarducci, în 4 sept.
- 40 Spontoni, p. 101. Tarducci și Istvanfi spun că erau 6 mii ostași și opt tunuri.
- 41 „Simulata amicitia, ac mittendarum copiarum promptitudinae Vayvodae ostensa“ etc. (Bethlen, t. IV, p. 541).
- 42 Spontoni, p. 101.
- 43 Bethlen, t. IV, p. 541; Spontoni, p. 109.
- 44 Bethlen, t. IV, p. 542—544.
- 45 Bethlen, t. IV, p. 545 și 546.
- 46 Bethlen, t. IV, p. 546 și 547.
- 47 Bethlen, t. IV, p. 547—549.
- 48 Spontoni, p. 102 și 103.

- 49 Ibid., p. 103.
50 Bethlen, t. IV, p. 550.
51 Spontoni, p. 103.
52 Bethlen, t. IV, p. 550.
53 Bethlen, t. IV, p. 551—556.
54 Ibid., p. 556.
55 Ibid.
56 Tarducci; Spontoni, p. 104.
57 Spontoni, p. 105—107.
58 „Îl general Basta che a questa sentenza era già risoluto”
(Spontoni, p. 107).
59 Spontoni, p. 107; Bethlen, t. IV, p. 557.
60 Spontoni, p. 107.
61 Bethlen, t. IV, p. 557.
62 Bethlen, t. IV, p. 557—560.
63 Cronica lui Fuchsie.
64 Bethlen, t. IV, p. 550.
65 Bethlen, t. IV, p. 561 și 532.
66 Bethlen, t. IV, p. 563—567.
67 Spontoni, p. 108.
68 Bethlen, t. IV, p. 567.
69 Spontoni, p. 107 și 108. După Bethlen, capul acestii călărimi
nu era Rothalt, ci Ladislau Pető.
70 Spontoni, p. 108.
71 Istvanfi, p. 463.
72 Bethlen, t. IV, p. 468.
73 Ortelius, p. 481.
74 Bethlen, t. IV, p. 568—570.
75 Bethlen, t. IV, p. 570—574.
76 Ibid., p. 575.
77 Spontoni, p. 108; Tarducci; Ortelius, p. 481.
78 Bethlen, t. IV, p. 575; Spontoni, p. 109.
79 Bethlen, t. IV, p. 575.
80 Spontoni, p. 109.
81 Bethlen, t. IV, p. 575.
82 N.B. După Tarducci, iar după Istvanfi, trei mii de Alba.
Lucru trebuie verificat, căci după cartă e mai mult.
83 Spontoni, p. 109; Tarducci.

- 84 Spontoni, p. 109.
- 85 Spontoni, p. 109; Istvanfi, p. 463; Bethlen, t. IV, p. 576.
- 86 Spontoni, p. 109; Tarducci.
- 87 Bethlen, t. IV, p. 575.
- 88 Spontoni, p. 109. După Bethlen însă, era o trupă de cazaci.
- 89 Spontoni, p. 109.
- 90 Bethlen, t. IV, p. 576.
- 91 Spontoni, p. 110.
- 92 Bethlen, t. IV, p. 577 și 578.
- 93 Spontoni, p. 110; Tarducci.
- 94 Spontoni, p. 111.
- 95 Ibid.; Tarducci.
- 96 Bethlen, t. IV, p. 578—580. După Spontoni și Traducci, Basta dete lui Mihai prin Petre Armeanul un răspuns: zise ca să lase îndată țara Ardealului și să se tragă în Țara Românească, făgăduind a nu-l supăra în retragere; că, după-aceea, puse pe Petre Armeanul supt pază, pînă îl scoase din tabără. Mihai, auzind, foarte se minie și cu vorbe de amerințare și de dispreț porunci, cu toate că era încă noapte, să zică din trîmbițe și tobe, obștind bătălia pe dimineață.
- 97 Stavrinos.
- 98 Spontoni, p. 112.
- 99 Ibid.
- 100 Ibid.; Tarducci.
- 101 Spontoni, p. 112.
- 102 Spontoni, p. 112 și 113; Tarducci.
- 103 Tarducci; Spontoni, p. 113.
- 104 Spontoni, p. 114.
- 105 Bethlen, t. IV, p. 583.
- 106 Spontoni, p. 114; Tarducci.
- 107 Bethlen, t. IV, p. 583.
- 108 Bethlen, t. IV, p. 584; Spontoni, p. 115.
- 109 Spontoni, p. 115.
- 110 Ibid.; Bethlen, t. IV, p. 584.
- 111 Spontoni, p. 115; Tarducci.
- 112 Spontoni, p. 115.
- 113 Tarducci.
- 114 Ibid.

- 115 Bethlen, t. IV, p. 584.
- 116 Bethlen, t. IV, p. 584.
- 117 Ibid.
- 118 Tarducci; Spontoni, p. 115.
- 119 Spontoni, p. 115; Tarducci.
- 120 Bethlen, t. IV, p. 585.
- 121 Spontoni, p. 115.
- 122 Spontoni, p. 116.
- 123 Bethlen, t. IV, p. 585.
- 124 Spontoni, p. 116.
- 125 Tarducci.
- 126 Bethlen, t. IV, p. 585.
- 127 Spontoni, p. 116.
- 128 Bethlen, t. IV, p. 585.
- 129 Bethlen, t. IV, p. 586.
- 130 Istvanfi, p. 464. Bethlen însă o face de 25 mii, iar analiștii italieni esagerează, și mai mult, urcînd armia peste numărul treizeci mii.
- 131 Bethlen, t. IV, p. 586.
- 132 Ibid.
- 133 Ibid.; Spontoni, p. 116.
- 134 Bethlen, t. IV, p. 587.
- 135 Spontoni, p. 116.
- 136 Tarducci. Spontoni arată cu greșală că Basta dete liniei sale de bătălie o formă lunară.
- 137 Tarducci; Spontoni, p. 116.
- 138 Bethlen, t. IV; Spontoni, p. 116.
- 139 Bethlen, t. IV.
- 140 Spontoni, p. 116.
- 141 Spontoni, p. 116; Tarducci.
- 142 Tarducci; Spontoni, p. 116; Bethlen.
- 143 Bethlen; Ibid.
- 144 Ibid; Spontoni, p. 116.
- 145 Spontoni, p. 116.
- 146 Bethlen, t. IV.
- 147 Bethlen, t. IV.
- 148 Spontoni, p. 116; Tarducci.
- 149 Bethlen, t. IV.

- 150 Istvanfi; Tarducci; Spontoni, p. 114. Din istoricii unguri. Bethlen numai, cu esagerație, scade armia la 12 mii oameni.
- 151 Spontoni, p. 117.
- 152 Spontoni, p. 119.
- 153 Bethlen, t. IV.
- 154 Spontoni, p. 117.
- 155 Bethlen, t. IV.
- 156 Tarducci.
- 157 Spontoni, p. 117.
- 158 Spontoni, p. 117 și 118; Tarducci.
- 159 Spontoni, p. 118.
- 160 Istvanfi, p. 464.
- 161 Istvanfi, p. 464.
- 162 „Con tutto che il General della cavalleria Babba-Novacco mirabilmente s'adoperasse“ etc. (Spontoni, p. 118).
- 163 Bethlen, t. IV.
- 164 Ibid.; Istvanfi, p. 464.
- 165 Bethlen, t. IV.
- 166 Istvanfi, p. 464.
- 167 Spontoni, p. 118; Tarducci.
- 168 Spontoni, p. 119.
- 169 Ibid.; Tarducci.
- 170 Spontoni, p. 119.
- 171 Ibid.
- 172 Bethlen, t. IV.
- 173 Ibid.; Istvanfi, p. 464.
- 174 Spontoni, p. 119.
- 175 Ortelius, p. 481; De Thou, p. 503; Ioachim, t. II, p. 18; *Neueröffnete ottomanische Pforte*, p. 340; Fotino, t. II, p. 142. Bethlen, t. IV, din contră, spune că Basta, însărcinînd pe locuitorii Aiudului d-a aduna într-un mormînt toate trupurile acelor căzuți în bătăie, ei însărcinară cu această treabă pe unul din concetățenii lor, care, făcînd-o, raportă, după spusa analelor ungurești, că pe cel mai mare deal era 9 mii de trupuri și în cel mai mic două mii, din ambele taberi, dar cei mai mulți era săcui și români. Rîul Mureșul strică mai tîrziu cel mai mare din aceste dealuri. În acest număr nu se socotește cei înecați. De ar fi temeinică această arătare, că noi, perzînd de la 4 la 5 mii oameni, încă două mii

săcui uciși după bătălie (cum se va vedea), urmează că dușmanul să fi pierdut mai mult de 4 mii oameni. Italienii Tarducci și Spontoni esagerează cu deosebire numărul ucișilor. Cel dintîi zice că noi pierdurăm 10 mii ostași și Basta 40 numai; cel d-al doilea, că pierdurăm 18 mii, afară din cei înecați în Mureș, și 30 tunuri, mari și mici, iar Basta numai 40 inși.

176 Spontoni, p. 120; Tarducci.

177 Spontoni, p. 122; Tarducci.

178 Spontoni, p. 122.

179 Spontoni, p. 120.

180 Istvanfi, p. 464.

181 Spontoni, p. 121.

182 „Piacquero a quegl'animi alterati per le già ricevute offese, e di natura nemici della clemenza, e oltre modo avidi di vendetta, le parole de Chiacchi“ (Spontoni, p. 121).

183 Spontoni, p. 121.

184 Spontoni, p. 121 și 122.

185 Bethlen, t. IV.

186 Spontoni, p. 122.

187 Istvanfi.

188 Spontoni, p. 122; Istvanfi, p. 464; Bethlen.

189 Spontoni, p. 122.

190 „Havendo fatto nel di del conflitto il debito suo, con haver essercitato ia un tempo istesso l'officio di provido Capitano e di valoroso soldato“ (Spontoni, p. 122).

191 Spontoni, p. 122 și 123.

192 Spontoni, p. 123.

193 Cronica lui Fuchsie.

194 Bethlen, t. IV.

195 Cronica lui Fuchsie.

196 Bethlen; t. IV.

197 Heidenstein, p. 360.

198 Cronica lui Fuchsie.

199 Heidenstein; Niemcewicz.

200 Niemcewicz.

201 Niemcewicz.

GLOSAR

A

acurat — exact, precis.

(a) adăsta — a aștepta.

agă — ofițer turc.

alban — locuitor din Alba-Iulia.

alergător — eurier.

apostat — răzvrătit, rebel.

archebuză — veche armă de foc.

archebuzier, archibuzier, arcobuzier — soldat înarmat cu archebuză.

armat — înarmat.

armie — armată.

arnăut — soldat mercenar albanez.

asedie — asediere.

aspru — monedă turcească de mică valoare.

(a) augura — a prevesti; verb de la *augur* — prevestire.

avanie — asuprire, împilare.

B

bagaj — totalitatea lucrurilor care se luau într-o expediție militară.

balimez — tun de calibru mare.

bandieră — drapel, flamură.

baștie — ridicătură de pământ întărită cu zidărie sau cu îngrădituri de nuiele, care proteja o fortificație.

begler-bei, beiler-bei — guvernator general al unei provincii turcești, avînd rangul de pașă cu trei tuiuri.

bei — guvernator turc.

beşlii — corp de cavalerie în armata turcească.

(a) bivuaca — a staţiona în corturi sau sub cerul liber, în afara unei localităţi.

bombardă — aruncător de bolovani.

breviar — carte catolică de rugăciuni.

bucate — cereale, grâne.

bulevard — 1) zid de apărare; 2) ridicături de pământ dinaintea unei întărituri (de la fr. *boulevard*).

buluc — unitate militară.

burgher — locuitor al burgului.

C

catom — hermină.

cadiascher — mare demnitar turc, având atribuţia de judecător militar; emir.

cadiu — judecător la turci, având ulterior şi atribuţii de judecător ecleziastic.

caftan — manta albă, largă şi lungă, împodobită cu fir de aur sau mătase, pe care sultanul o dăruia demnitarilor şi mandatarilor săi la numirea lor în slujbă.

caimacam — locţiitor al domnitorului; locţiitor al dilerişilor demnitari turci.

cainic — vrednic de plin, nenorocit.

calabalic — bagaj (aici al armatei).

calpac — căciulă mare de piele neagră, tivită cu blană fină, pe care o purtau domnii şi boierii cei mari.

cap — 1) capitol (folosit mai ales la plural: capete); 2) căpetenie.

capichihaie — reprezentant al domnitorilor români la Poarta otomană.

capigiu — trimis al sultanului însărcinat cu aducerea la îndeplinire a hotărârilor acestuia în ţările române, privind în special schimbarea domnilor.

capigi-başa, capigi-paşa — căpetenie a capigiilor.

capitulaţie — convenţie.

cartă — hartă geografică (de la fr. *carte*).

cătătime — cantitate.

căutare — inspecție, examinare.

ceapcin, ceapcăn — vestă scurtă cu mânecile despicate, care se purta pe umeri.

ceauș — curier, ștafetă la turci.

centurion — ofițer.

chezășui — a garanta.

chihaie — intendent al vizirului sau al unui pașă.

chiosc — pavilion.

chiulaf — un fel de căciulă turcească, asemănătoare cu ișlicul.

(a) clăti — 1) a mișca, a urni. 2) a zdruncina, a pune în cumpănă.

cliros — cler.

conac — adăpost, găzduire, în special pentru armată.

(a) conăci — a poposi.

concherant — cuceritor (de la fr. *conquerant*)

concuistă — cucerire.

conființă — încredere (după fr. *confiance*).

(a) costisi — a costa.

crezut — om de încredere („crezuții prințului Andrei“).

(a) crunta — a umple de sînge, a muia în sînge, a se roși.

cruntat — roșit de sînge.

cucă — căciulă înaltă și împodobită cu pene de struț, pe care o purtau în semn de distincție căpeteniile turcești și domnitorii români în timpul ceremoniilor.

cuirasier — soldat echipat cu platoșă.

culevrină — tun vechi cu țeava foarte lungă.

euloglu — soldat turc pedestru.

curator — persoană însărcinată cu ocrotirea unui minor, tutor.

cursoare — curent; forță; fig.: soartă.

cvartir, cfartir — locuință temporară, în special a unor trupe.

D

dajnic — birnic, tributar.

danie — donație, dar.

dardă — suliță; săgeată.

dăbilar — strîngător de biruri.

defterdar, deftedar — ministru de finanțe la turci.
 delii — corp de cavalerie în armata turcească.
 (a) deprăda — a prăda.
 (a) deputa — a trimite solie.
 derviș — călugăr musulman.
 dezmădula — a dezmembra, a desface.
 dignitate — demnitate.
 (a) dispoza — a dispune (de la fr. *disposer*).
 diversie — diversiune.
 dobîndă — pradă de război.
 dosul (a da) — a fugi, a se retrage.
 ducă — comandant de oaste.
 dumesnicire — domesticire.
 durdă — pușcă.

E

ecatombă — jertfă.
 echingii — corp de cavalerie în armata turcească.
 echipaj — trăsură de lux.
 echo — ecou.
 egretă — mănunchi de pene sau fire albe.
 erodiu — stîrc alb.
 erold — crainic.
 (a) escuza — a seuza (de la fr. *excuser*).
 (a) espia — a ispăși (de la fr. *expier*).
 eunuc — paznic la curtea sultanului.

F

facție — facțiune, clică.
 falangă (a bate la) — a pedepsi cu falanga; sul de lemn, de care
 se legau picioarele condamnaților pentru a fi bătuți la tălpi.
 falconet — tun de calibru mic.

feregea — mantie de stofă sau mătase scumpă, care se purta peste îmbrăcăminte.

(a) fericita — a felicita.

ferman, firman — ordin emis de sultan, privind cu deosebire numirea sau destituirea guvernatorilor și domnitorilor din provinciile imperiului otoman.

fetvâ — decizie a muftiului.

fiastru — copil vitreg.

fieros — feroce, crud (de la fr. *feroce*).

fierozitate — ferocitate

fiorin — monedă veche.

foburg — marginea orașului.

frîne — frîie.

G

galceră — corabie de război cu pînze și vîsle.

geamie — casă de rugăciuni la musulmani.

geret, gerid — sulită scurtă.

gîde — călău.

ghiaur — poreclă dată în trecut de turci celor de altă religie decît cea mahomedană.

glas (a primi) — a primi știre, veste.

gloabă — amendă.

(a) globi — a prăda, a jefui.

gonaci — călăreț ușor înarmat, întrebuințat mai ales ca cerce-
taș; iscodă.

H

haiduc — soldat mercenar.

haraciu — tribut anual pe care îl plăteau sultanului țările supuse Imperiului otoman; tribut, dare.

harșa — podoabă sub șă.

harță — încăierare ușoară, ciocnire între avangărzile sau detașamentele armatelor potrivnice.
 hasna — vistierie.
 hasnadar — vistier..
 hatișerif — ordin sau decret emis de sultan.
 (a) hălădui — a trăi liniștit, în voie.
 hogea — preot la mahomedani.

I

icioglan — paj la curtea sultanului și a domnilor români.
 (a) iconomisi — a păstra.
 ienicer, ianicer — soldat din infanteria turcească, recrutat de obicei dintre copiii turciți.
 ierbărie — depozit de praf de pușcă.
 ieșit — rezultat.
 (a) inima — a însufleți, a încuraja.
 inimat — însuflețit.
 ioachim — monedă.
 (a) ispiti — a încerca.
 ispitire — demers, intervenție.
 (a) isprăvi — a înfăptui, a realiza.
 (a) izvodi — a face, a scorni.

I

împerechere, imperichere — dezbinare, vrajbă.
 (a) împontșișă — a înfige; a împotrivi, a îndrepta spre.
 înputăciune — neînțelegere, diferend.
 încruntat — înroșit de singe.
 (a) încungiura — a evita.
 îndoitoare — îndoielnică.
 (a) înglоти — 1) a strânge gloatele, a concentra oastea; 2) reflexiv: a se înmulți, a crește.

intemeiat — consolidat pe poziție, întărit.
investat, investit — îmbrăcat, înveșmîntat.
(a se) învolta — a crește, a se revărsa.

J

jaluz — dornic, pizmaș (de la fr. *jaloux*).
(a) jăcui, jecui — a jefui.

L

lăncer — lăncier, soldat din cavalerie înarmat cu lance.
legat — delegat, ambasador.
leugă — leghe (?), veche unitate de măsură.
(a) licenția — a trimite la vatră (vorbind de oștire) (calc după fr. *licencier*).
lictor — ofițer.
limbă (a lua, a avea) — a lua informații, a căpăta știri cu privire la acțiunile inamicului.
limitir — pușcă
livră — unitate de măsură pentru greutate, de aproximativ $\frac{1}{2}$ kg.

M

machinație — uneltire.
masala — făclie, torță.
mazil — destituit.
(a) mazili, mazili — a destitui.
mădular — membru.
mecet — casă de rugăciuni turcească.
megieșie — vecinătate.
(a) mepriza — a înfrunța; a disprețui (de la fr. *mépriser*).
meștersug — meșteșug; șiretenie; artă militară.

meșteșuguri (a face) — a înșela.
 metoș — mănăstire închinată; mănăstire.
 mil — milă, unitate de măsură pentru lungimi.
 moslim — musulman.
 moșnean — țăran proprietar, răzeș, spre deosebire de clăcaș.
 mucalitlicuri — haz, caraghioslic, comicării.
 muftiu — șeful religiei mahomedane.
 muschetărie — descărcarea mai multor muschete (puști lungi cu fitil).
 muceferica — călăreț însoțitor al sultanului în călătorie.

N

(a) năpusti — a părăsi.
 (a se) nemuri — a deveni nemuritor
 (a) nevoi — a sili.
 (a) nimicnici — a nimici; a spulbera.
 nimului — nimănui.
 nisangiu — mare demnitar turc, însărcinat cu desenarea monogramei imperiale pe diplome.
 nizam — orânduială, organizație.
 nunciu — nunțiu, reprezentant diplomatic al papii.

O

(a) oborî — a doborî.
 (de) obște — general, comun.
 (a) obști — a face cunoscut, a da de veste.
 (a) ocoli — a împresura, a încercui.
 olac — curier, ștafetă.
 olăcar, olăcariu — curier.
 opozit — contrariu, opus, potrivnic (de la fr. *opposé*).
 ordie — oaste, hoardă.
 orizon — orizont.
 (a se) oști — a se lupta, a se război.

- palancă — întăritură din trunchiuri de copaci sau din pari înfipti în pământ.
- palatin — guvernator de provincie în Polonia.
- pală — paloș.
- palisadă — îngrăditură, uluci în scop de apărare.
- papistășesc — catolic.
- parșemin — pergament (de la fr. *parchemin*).
- pavilion — 1) cort; 2) stindard, steag.
- piazza — piață; loc rezervat armelor.
- pînză — corp de oaste, grup de ostași.
- plecări — intenții.
- (a) plenui — a prăda (în război).
- polcovnic — colonel, șeful unui regiment.
- politic — om politic; cel ce studiază politica.
- poștie — poștă, unitate pentru măsurarea distanței.
- povață (sub) — sub conducerea.
- (a) povățui — a conduce; a comanda.
- povoară — sumă de 10 000 bani de aur.
- prepozit — preot de rang înalt și cu funcție administrativă importantă, în ierarhia bisericii catolice.
- pre pus — bănuială.
- presurat — impresurat.
- pretorian — ostaș de gardă.
- pretoriu — cortul comandantului.
- price — ceartă, conflict.
- (a se) prileji — 1) a se întâmpla; 2) a căuta prilej.
- pristav — crainic.
- privire — considerație.
- produse — produse.
- (a) protesta — a asigura.
- protestație — declarație, asigurare.
- profeșie — procesiune.
- punt — punct.
- (a) punta — a ținti, a îndrepta.

purpură — mantie de purpură, purtată de domnitori sau de marii boieri.

(a) pușcări — a bombardă; a împușca.

R

raia — ținut sau oraș de sub stăpânire turcească și locuit de nemahomedani.

(a) raportui — a raporta.

rație — rațiune.

(a) răschira, reschira — a împrăștia.

(a se) rebela — a se răzvrăti.

reducție — reducere, scădere.

rezulta — rezultat.

rigoare — asprime („rigoarea iernii”).

S

saftian — marochin, piele subțire și fină.

samur — blană de samur.

sangiac, sangeac, sangiacat — 1) diviziune administrativă în imperiul otoman; 2) guvernatorul unui sangiac; 3) steag.

sarai — palatul sultanului sau al unui înalt demnitar turc.

săț — șes.

schelă — mic port.

scud — veche monedă de aur sau argint.

sculă — giuvaer, obiect de preț.

scumpete — zgîrcenie.

seanță — ședință (de la fr. *séance*).

sechin — țechin, veche monedă de aur.

sectator — partizan al unui sistem, al unei secte; în text: comentatorul Coranului.

seiz — rîndaș la grajdurile domnești.

seraschir, serascher — comandant suprem al armatei turcești.

serf — rob.

serbat — fortăreață turcească la graniță.

sesie — sesiune.

sfârnat, sfîrnat — negustor (de vite).

sfîrșit — scop (calc după fr. *fin*).

siguritate — siguranță.

sîrg (de) — îndată.

smîșit — smintit, tulburat, stingherit.

solencl — solemn (de la fr. *solennel*).

solenitate — solemnitate (de la fr. *solemnité*).

son — sunet (de la fr. *son*).

soț — tovarăș.

spahiu — cavalerist turc.

(a) spînzura — a depinde („spînzură soarta bătăliei“).

(a) sprijini — 1) a stînji, a ține piept; 2) a susține.

superposat — suprapus (de la fr. *superposer*).

surguci — podoabă a căciulii domnești sau boierești făcută din
pene rare bătute cu pietre scumpe.

Ș

șătrar mare — demnitar ce avea în îngrijire corturile sultanului în
vreme de război.

șeic — căpetenie religioasă la turci.

T

tabie — întăritură, redută.

(a) tăbări — a așeza tabăra.

ticăit — nenorocit, chinuit.

ticăloșie — nenorocire, năpăstuire, oprimare.

titru — titlu.

tocsin — clopot de alarmă.

trabant — soldat din garda unui principe.

tractat — tratat.

treve — armistițiu (de la fr. *trêve*).

trup — unitate militară; oaste.
tui — steag turcesc alcătuit din cozi de cal alb, semn al puterii
celui care îl primea.
turnire — de la fr. *tournoi* — serbare militară în care selupta
călare și cu arme neascuțite.

U

ușure — ieftin; ușor.

V

vecinat — învecinat.
(a) vecui — a trăi.
velit (polon) — magnat.
verice — orice.
vericînd — oricînd.
viezător — atent, precaut.
vilcag (în) — în public, de față cu toți.
(a se) vîltora — a se învîrți.
virtute — bărbăție, vrednicie.

Z

zapis — act, înscris.
zădarnic — infumurat, vanitos (după fr. *vain*).
zădărnice — infumurare, vanitate.
(a) zătici — a stînjeni.

„...*Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*, lucrarea de căpetenie a eminentului și mult deplinsului nostru istoric Nicolae Bălcescu, care totdeodată este și o scriere de frunte în literele românești... această frumoasă operă, în care își pironise mintea și puterile sale un om de un rar talent, un om ce de copil încă eu mă deprinsesem a-l respecta, a-l iubi, a-l admira... Azi într-adevăr e timp ca națiunea română să audă și totdeodată să simtă adânc cugetele învietoare și spornicele cuvinte ale acelui nobil suflet, ale acelei întinse inteligențe românești, care odată se numea Nicolae Bălcescu!“

(*Al. I. Odobescu, ISTORIA ROMÂNILOR SUB MIHAI-VODĂ VITEAZUL, București, 1877, Precuvintare.*)

„Peste două-trei zile va ieși de sub tipar *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul* de Nicolae Bălcescu. Se știe neobositul zel cu care acest bărbat plin de inimă și înzestrat de natură c-o minte pătrunzătoare și c-o fantezie energică, a lucrat la istoria lui Mihai-Vodă... Limba lui Bălcescu este totodată culmea la care a ajuns românimea în-deobște de la 1590 începînd și pînă astăzi, o limbă precum au scris-o Alecsandri, Const. Negruzzi, Donici, și care astăzi e aproape uitată și înlocuită prin «păsăreasca» gazetarilor. Deși Bălcescu se întemeiază pretutindeni pe izvoare și scrierea lui, rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, totuși munca nu se bagă nicăieri în seamă, precum în icoanele maestrilor mari nu se vede amestecul amănunțit de vâpsele și desenul îngrijit linie cu linie. O neobicinuită căldură sufletească, răspîdită asupra scrierii întregi,

¹ Aprecierile critice sînt culese de Paul Cornea.

topește neenumăratele nuanțe într-un singur întreg și asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încît toată descrierea personajelor și întâmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuița undeva izvodiri proprii ca poezii... Entuziasmul lui ca atare se încălzește, căci este sincer, adevărat, energic, s-arată cu acea neșovăire de care ne minunăm în caracterele antichității."

(M. Eminescu, BĂLCESCU ȘI URMAȘII LUI, în *Timpu*,
24 noiembrie 1877.)

BIBLIOGRAFIE

I. PUBLICATE ÎN TIMPUL VIEȚII

Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum 1. „Propășirea, Foaie științifică și literară“, I, 1844, n-rele: 19 (21 mai), pp. 145—149; 20 (28 mai), pp. 153—156; 21 (4 iunie), pp. 161—166; 22 (11 iunie), pp. 169—172; 23 (18 iunie), pp. 177—178; 28 (23 iulie), pp. 217—221; 31 (13 august), pp. 241—244.

2. În broșură, Iașii, La Cantora Foiei sătești, 1844, 85 pag. (Se adaugă o introducere și o bibliografie.)

3. „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, Brașov, VII, 1844, n-rele: 47 (20 nov.), pp. 373—374; 48 (27 nov.), pp. 379—382; 49 (4 dec.), pp. 383—388. (Reproducere parțială).

4. „Curier românesc“, XVI, 1844, nr. 87 (6 nov.), pp. 347—348. (Reproducere parțială).

5. „Revue de l'Orient“, Paris, 1846, vol. X, pp. 81—109.

Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova (17, 18, 19 octombrie 1448) — „Propășirea, Foaie științifică și literară“, I, 1844, nr. 35 (10 sept.), pp. 273—278.

Magazin istoric pentru Dacia (Prospect) — 1. „Curier românesc“, XVII, 1845, nr. 3 (8 ian.), pp. 11—12.

2. „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, VIII, 1845, nr. 5, pp. 33—35.

Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor — 1. „Magazin istoric pentru Dacia“, I, 1845, pp. 1—14.

2. În broșură, 1845, Tip. Coleg. Național, 14 pag. (Nu am văzut acest exemplar, indicat în N. Bălcescu, *Opere*, ediție

îngrijită de G. Zăne, 1940, tom. I, partea a II-a, p. 199.)
3. „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, VIII, 1845,
nr. 33 (13 august), pp. 261—264. (Reproducere parțială).
4. „Cronicarii Țării Românești“, publicați de A. Treb.
Laurian și N. Bălcescu, Buc., tom. I, 1846, pp. 1—14.
(Același tipar ca în „Magazin...“).

Românii și fanarioșii — 1. „Magazin istoric pentru Dacia“, I,
1845, pp. 115—121 și anexe pp. 122—134.

2. „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, VIII, 1845,
nr. 47 (19 nov.), pp. 373—374 (fără anexe).

Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldaviei — „Magazin istoric pentru
Dacia“. I, 1845, pp. 135—137 (la rubrica *Biografie*. Semnat
N.B.).

Logofătul Miron Costin, istoricul Moldaviei — 1. „Magazin istoric
pentru Dacia“, I, 1845, pp. 138—143.

2. „Calendar popular pentru anul 1847“, anul al 10-lea,
Buc., 1847, pp. 41—47 (la rubrica *Biografie*). Reeditare re-
văzută și amplificată.

Spătariul Ioan Cantacuzino — „Magazin istoric pentru Dacia“,
I, 1845, pp. 187—205 (la rubrica *Biografie*, Semnat N.B.).

Postelnicu Costandin Cantacuzino — „Magazin istoric pentru Dacia“,
I, 1845, pp. 380—393 și anexe pp. 394—411 (la rubrica *Bio-
grafie*. Semnat N.B.)

Filosofie socială — „Foaie pentru minte, inimă și literatură“,
IX, 1846, n-rele: 4 (21 ian.), pp. 30—32; 5 (28 ian.), pp.
33—35.

*Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpurile mării-
lor* — „Magazin istoric pentru Dacia“, II, 1846, pp. 36—64
(semnat N.B.).

*Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române
în deosebite timpuri* — „Magazin istoric pentru Dacia“, II,
1846, pp. 229—246 și anexe pp. 247—308.

Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595 — „Magazin istoric pentru Dacia“, IV, 1847, pp. 3—20 și 65—91.

Buletin despre portretele principilor Țării Românești și ai Moldaviei ce se află în cabinetul de stampe de la Biblioteca regală din Paris — „Magazin istoric pentru Dacia“, IV, 1847, pp. 212—220.

Drepturile românilor către Înalta Poartă — 1. „Popolul suveran“, I, 1848, n-rele: 15 (2 august), pp. 57—58; 16 (6 august), pp. 62—64 (nesemnat).

2. În broșură, (1848), 12 pag.

3. „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, XI, 1848, nr. 43 (25 oct.), pp. 341—344.

Despre împroprietăvirea țăranilor — „Popolul suveran“, I, 1848, n-rele: 21 (23 august), p. 81; 22 (27 august), pp. 87—88; 23 (30 august), pp. 90—91; 24 (3 sept.), pp. 95—96 (nesemnat și neterminat).

(Manifest către poporul român) — „România viitoare“, Paris, 1850, pp. 3—5 (cu titlul *Popolului român* și avînd mai mulți semnatori).

Mersul revoluției în istoria românilor — „România viitoare“, Paris, 1850, pp. 7—15.

Cîntarea României, Precuvîntare — „România viitoare“, Paris, 1850, pp. 19—22.

Question économique des Principautés Danubiennes — Paris, Librairie de Charpentier, 1850, 88 pag.

(Mișcarea românilor din Ardeal la 1848) — „Junimea română“, Paris, 1851, nr. 2 (iunie), pp. 11—13 (sub titlul *Discursul cetățeanului Bălcescu*, în darea de seamă asupra banchetului studenților români din 3/15 mai 1851 intitulată *Revoluțiile române*). Titlul de față a fost dat de Odobescu, care a publicat discursul în „Revista română“, 1862.

II. EDIȚII POSTUME

(în ordine cronologică)

Puterea armată și Artă militară de la întemeierea principatului Valahiei până acum. București, Imprimeria Statului, 1872 (pe coperta interioară: 1871), 76 pag.

Istoria romanilor sub Michailu Voda Viteazul, urmată de scrieri diverse de Nicolae Bălcescu. Publicate de pre decisiunea Societății Academice Române și însoțite cu o precuvîntare și note de A.I. Odobescu. București, Tipografia Societății Academice Române, 1878, XX + 678 pag. Cu un portret al lui Mihai Viteazul și o dedicație: „În onoarea națiunii și oștirilor românești”. Sub titlul *Scrieri diverse*, mai conține: 1. *Buletinul despre portretele principilor Țării Românești și Moldaviei, ce se află în Cabinetul de stampe de la Biblioteca regală din Paris*; 2. *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*; 3. *Cîntarea României*; 4. *Puterea armată și arta militară la români de la întemeierea principatelor Valahiei și Moldovei până acum*; 5. *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpurile mării lor*.

Ediția II-a, București, Tipografia Academiei Române (Laborat. Români), 1887, XX + 710 pag.

Ediția III-a, București, Cartea Românească, „Clasicii români”, (1929), 384 pag. (Fără scrierile diverse, ca și edițiile ce vor urma.)

Ediția IV-a, București, Cartea Românească, (1937), 390 pag.

Ediția V-a, București, Cartea Românească, (1942), 392 pag.

Biografia. București, „Biblioteca omului de gust”, sub direcțiunea d-lui Bonifaciu Florescu, 1884, 32 pag. Cuprinde: 1. *Ioan Tăutul, Mare logofăt al Moldaviei*; 2. *Logofătul Miron Costin, Istoricul Moldaviei*; 3. *Postelnicul Costan din Cantacuzino*; 4. *Spătarul Ioan Cantacuzino*.

Istoria Românilor sub Mihailu Vodă Viteazul, Însoțită de o precuvîntare și note de Al. I. Odobescu. București, „Autorii români vechi și contemporani“, Edițiune școlară, Editura Librăriei Socecă etc. Comp., 1894. Vol. I, 276 pag., cu un portret al autorului, cuprinde Introducerea, Cărțile I și II și o anexă (1. *Despre planurile bătăliilor lui Mihai Viteazul*; 2. *Despre poetul V. Cîrlova*). Vol. II, 248 pag., cu un portret al lui Mihai Viteazul, cuprinde Cărțile III și IV și o anexă (*Buletinul despre portretele principilor Țării Românești și Moldaviei*). Vol. III, 194 pag., cu o ilustrație, cuprinde Cărțile IV (a doua parte) și V.

Altă ediție, vol. I și II, 1900 (pe coperta interioară: 1898). Se pare, o continuare de tiraj.

Biografii istorice, Acum înțlia oară adunate și împreună publicate. București, „Biblioteca pentru toți“, nr. 566, Editura Librăriei Leon Alcalay, (1901), 80 pag. Cu o scurtă precuvîntare semnată A. L. și trei ilustrații. Cuprinde: 1. *Spătarul Ioan Cantacuzino*; 2. *Ioan Tăutul, marele Logofăt al Moldaviei*; 3. *Postelnicul Constandin Cantacuzino*; 4. *Logofătul Miron Costin, Istoricul Moldaviei*; 5. *Românii și fanarioșii*.

Istoria Românilor sub Mihailu-Vodă-Viteazul, București, „Biblioteca scriitorilor români“, Editura Minerva, 1901 (pe coperta interioară: 1902), XV + 412 pag. Cu două portrete (Mihai Viteazul și N. Bălcescu). Cu precuvîntarea și notele lui Odobescu.

Ediția II-a, 1910, 448 pag.

Din ineditele lui Nicolae Bălcescu. Manualul bunului român, cu o introducere de Petru V. Haneș. București, Tipografia „Munca“, 1903, 32 pag.

Românii sub Mihai-Vodă Viteazul, Ediție nouă. Făcută pe seama tinerimii școlare și adausă cu XVI narațiuni istorice. Din

zilele de cădere ale lui Mihai-Vodă Viteazul (18 sept. 1600—19 aug. 1601 — 17 iul. 1603) de Alex. Lăpădatu. București, (Casa școalelor), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1908, 380 + 84 pag., cu 7 ilustrații.

Mișcarea Românilor din Ardeal la 1848 și Puterea armată și arta militară la Români, cu o introducere de P. V. Haneș. București, „Biblioteca pentru toți“, nr. 393—393 bis, (1908), 132 pag. (Indicată în N. Bălcescu, *Opere*, ediție îngrijită de G. Zane, 1940, tom. I, partea a II-a, pp. 177, 212, 265 și în *Studii și referate...*, 1953, p. 170.)

Ediția II-a, 1920, 132 pag.

Ediția III-a, 1927, 138 pag.

Serisori către Ion Ghica (Din „Amintiri din pribegie“ de Ion Ghica), cu o notiță introductivă de Petre V. Haneș. București, „Biblioteca pentru toți“, nr. 688—689, Alcalay, (1911), 268 pag.

Serisori inedite de la N. Bălcescu și I. Ghica, publicate și adnotate de N. Cartoian. București, Tipografia „Cooperativa“, 1913, 62 pag.

Din Istoria lui Mihai Viteazu. București, „Pagini alese din Scriitorii români“, nr. 39, Cartea Românească, (1921). Conține ca introducere fragment din scrisorile lui Ghica și părți alese din Cărțile I, II și III.

Patru studii istorice, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu. București, 1928, 51 pag. + 2 planșe. Cuprinde: 1. *Mersul revoluției în istoria românilor*; 2. *Logofătul Miron Costin*; 3. *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rîgăi sau Cosova*; 4. *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri* (Indicată în *Opere*, ediție îngrijită de G. Zane, 1940, tomul I, partea a II-a, p. 185, și în *Studii și referate...*, 1953, p. 173).

Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul. *Ediție completă publicată de Al. Odobescu.* București, „Biblioteca pentru toți”, nr. 1206—1213, Alcalay, (1930), 724 pag. La sfârșitul ediției o notă: „Cartea aceasta s-a tipărit sub privegherea de aproape a d-lui V. Demetrius”.

Scrieri istorice, cu o introducere și note de P. P. Panaitescu. Craiova, „Clasicii români comentați”, Scrisul românesc, (1935), 220 pag. + 5 planșe. Cuprinde: *I. Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei române; 2. Puterea armată și arta militară la români (I Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei și pînă acum; II Puterea armată și arta militară la moldoveni, în timpurile măririi lor); 3. Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri; 4. Biografii istorice (I Logofătul Miron Costin, istoricul Moldovei; II Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldovei; III Spătarul Ioan Cantacuzino); 5. Românii și fanarioșii; 6. Mișcarea românilor din Ardeal la 1848; 7. Scrisori către Ion Ghica (16 iulie 1848, 14 iulie 1849, 12 oct. 1849).*

Ediția II-a adausă și corectată, (1939), 226 pag. + 5 planșe. Cuprinde în plus *Mersul revoluției în istoria românilor.*

Ediția III-a revăzută, (1946), 292 pag., cu un portret.

Monografiile istorice, publicate de Vasile V. Haneș. București, edițiunea societății, „Prietenii istoriei literare”, Editura Tipografiile române unite, (1936), 128 pag. Cuprinde o prefață, o introducere și următoarele scrieri: *1. Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor; 2. Românii și fanarioșii; 3. Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldaviei; 4. Logofătul Miron Costin, istoricul Moldaviei; 5. Spătarul Ioan Cantacuzino; 6. Postelnicul Constandin Cantacuzino; 7. Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosibite*

timpuri; 8. Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova.

Mișcări revoluționare... *publicate de Vasile V. Haneș.* București edițiunea societății „Prietenii istoriei literare”, Editura Tipografiile române unite, (1936), 53 pag. Cuprinde: 1. *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*; 2. *Mersul revoluției în istoria românilor.* (Indicată în *Opere*, ediția G. Zane, 1940, tomul I, partea a II-a, pp. 252 și 256, și în *Studii și referate...*, 1953, p. 182.)

Puterea armată... *publicate de V. V. Haneș.* București, edițiunea societății „Prietenii istoriei literare”, Editura Tipografiile române unite, (1936). Cuprinde ambele studii despre puterea armată. (Indicată în *Opere*, ediția G. Zane, 1940, tomul I, partea a II-a, p. 177, și în *Studii și referate...*, 1953, p. 170).

Opere complete. București, „Clasicii români comentați”, Cugerearea.

Vol. I: *Românii sub Mihai Voevod Viteazul. Cu un studiu bio-bibliografic, prefață și glosar de Stelian Semedrescu,* bibliotecar la Academia Română, (1940), 456 pag.

Vol. II: *Studii și biografii istorice. Ediție îngrijită de Lucian Predescu,* (1944), 224 pag. Cuprinde o prefață, o introducere și următoarele scrieri: 1. *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*; 2. *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul mării lor*; 3. *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*; 4. *Logofătul Miron Costin, istoricul Moldovei*; 5. *Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldovei*; 6. *Spătarul Ioan Cantacuzino*; 7. *Postelnicul Constandin Cantacuzino*; 8. *Românii și fanariozii*; 9. *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*; 10. *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*; 11. *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova*; 12. *Mersul revoluției în istoria românilor.*

O p e r e, *Scrieri istorice, politice și economice. Ediție critică adnotată, cu o introducere de G. Zane.* București, „Scriitorii români moderni”, Fundația pentru literatură și artă, 1940, tomul I, partea I, 334 pag. + 5 planșe; tomul I, partea a II-a, 324 pag. + 2 planșe. Cuprinde *Prefață, Introducere, Anexe, Note și materiale, Lista operelor întrebuițate de Bălcescu, Indice de persoane.* Sint publicate următoarele scrieri: 1. *Table istorice*; 2. *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*; 3. *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova*; 4. *Prospect pentru Magazinul istoric*; 5. *Cușnt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*; 6. *Românii și fanarioșii*; 7. *Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldaviei*; 8. *Logofătul Miron Costin, istoricul Moldaviei*; 9. *Spătarul Ioan Cantacuzino*; 10. *Postelnicul Costantin Cantacuzino*; 11. *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul mării lor*; 12. *Despre starea soșială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*; 13. *Filosofie soșială*; 14. *Logofătul Miron Costin (în cea de a doua redactare a lui Bălcescu)*; 15. *Compania românilor în contra turcilor de la anul 1595*; 16. *Buletin despre portretele principilor Țării Românești și ai Moldaviei, ce se află în cabinetul de stampe de la Biblioteca Regală din Paris*; 17. *Drepturile românilor către Înalta Poartă*; 18. *Despre improprietărirea țărănilor*; 19. *Question économique des Principautés danubiennes*; 20. *Manifest către poporul român*; 21. *Mersul revoluției în istoria românilor*; 22. *Prefață la Cîntarea României*; 23. *Trecutul și prezentul*; 24. *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*; 25. *Răzvan Vodă*; 26. *Colaborări (Proclamațiunea revoluției din Țara Românească, 1848)*; 27. *Probabile (I Patria; II Armia română; III Despre adunarea națională; IV Situația prezentă; V Revoluție și reformă).* Titlurile de sub n-rele 4, 13, 15, 17,

18, 19, 20, 23, 25, 26 și 27 sînt publicate pentru prima dată într-o ediție a operelor lui Bălcescu.

(**Scrieri istorice**). București, „Biblioteca Federației Naționale Cooperative de Librărie și Arte grafice“, nr. 3, 1942, 93 pag. Cuprinde: 1. *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*; 2. *Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldaviei*; 3. *Logofătul Miron Costin, istoricul Moldaviei*; 4. *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*; 5. *Mersul revoluției în istoria românilor*.

Istoria românilor sub Mihai Viteazul. București, „Muncă și lumină“, 1943, 444 pag. Cu o introducere a editurii.

Scrieri sociale Comentate de P. P. Panaitescu. București, „Clasicii noștri comentați“, Vatra, 1947, 196 pag. + 9 planșe. Cuprinde o introducere, o bibliografie și următoarele scrieri: 1. *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*; 2. *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul măririi lor*; 3. *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*; 4. *Românii și fanarioșii*; 5. *Filosofie socială*; 6. *Despre împroprietărirea țăranilor*; 7. *Manualul bunului român*; 8. *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*; 9. *Mersul revoluției în istoria românilor*.

Scrieri alese. „Biblioteca de buzunar“, 36, Editura de Stat, 1947, 96 pag. Cuprinde o *Schișă asupra vieții și operei* de Gh. I. Georgescu și *Nicolae Bălcescu antemergătorul* de Eugen Jebeleanu, precum și următoarele scrieri: 1. *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*; 2. *Despre împroprietărirea țăranilor*; 3. *Manualul bunului român*.

Altă ediție, 1949, 84 pag. Fără introducerea lui Eugen Jebeleanu.

O p e r e. „Clasicii români“, Editura de stat pentru literatură și artă, 1952, 256 pag., cu un portret al autorului. Cuprinde un *Cuvînt al editurii*, *Mărturii ale scriitorilor noștri clasici despre viața și opera lui N. Bălcescu*, și următoarele scrieri: 1. *Reforma socială la români*; 2. *Introducerea la Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*; 3. *Prospect la Magazin istoric pentru Dacia*; 4. *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*; 5. *Spătarul Ioan Cantacuzino (fragment)*; 6. *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*; 7. *Despre împroprietărirea țăranilor*; 8. *Mersul revoluției în istoria românilor*; 9. *Trecutul și prezentul*. 10. *Manualul bunului român*; 11. *Românii sub Mihai Vodă Viteazul (fragmente)*; 12. *Scrisori*.

Istoria Românilor sub Mihai-Vodă Viteazul. Pagini alese. „Biblioteca școlarului“, Editura tineretului a C.C. al U.T.M. 1953, 216 pag., cu ilustrații.

O p e r e. Editura Academiei R.P.R., 1953.

Vol. I (*Studii și articole*), 386 pag. + 6 planșe.

Vol. II (*Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*), 380 pag. + 11 planșe. Vol. I cuprinde un *Cuvînt înainte* și *Note*, iar vol. II *Lista operelor citate de Bălcescu* și *Note*. În volumul I sînt incluse aceleași scrieri ca în ediția G. Zane, 1940, mai puțin *Table istorice*, *Logofătul Miron Costin* (în cea dintîi redactare a autorului), *Question économique des Principautés danubiennes* (înlocuită aici cu varianta în limba română, *Reforma socială la români*), *Colaborări*, *Probabile*, și adăugîndu-se *Manualul bunului român*.

Scrieri alese. *Cu o prefață de V. Chereșteșiu*. „Biblioteca pentru toți“, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955, 264 pag., cu un portret. Cuprinde: 1. *Puterea armată...* (*Intro-*

ducere); 2. Magazin istoric pentru Dacia (Prospect); 3. Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor; 4. Ioan Tăutul, mare logofăt al Moldaviei; 5. Logofătul Miron Costin, istoricul Moldaviei; 6. Spătarul Ioan Cantacuzino; 7. Postelnicu Costandin Cantacuzino; 8. Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri; 9. Despre improprietăţirea ţăranilor; 10. Mersul revoluţiei în istoria românilor (fragmente); 11. Trecutul şi prezentul; 12. Românii supt Mihai-Voievod Viteazul (Cartea a II-a).

Opere alese. Ediţie îngrijită de Andrei Rusu. Cu o introducere de Gh. Georgescu-Buzău. Bucureşti, „Scriitori români,” Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1960. Vol. I: *Scrieri istorice şi sociale*/ vol. II: *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*.

Românii sub Mihai-Voievod Viteazul. Pagini alese. Ediţie îngrijită de Andrei Rusu. „Biblioteca pentru toţi”, 18, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1960.

Scrieri alese. Prefaţă şi note de Paul Cornea. „Biblioteca şcolarului”, 18, Editura tineretului, 1961.

Românii supt Mihai-Voievod Viteazul. Prefaţă şi note finale de Paul Cornea. Ediţie îngrijită şi note lexicale de Andrei Rusu. „Biblioteca şcolarului”, 57, Editura tineretului, 1963, vol. I—II.

Opere IV. Corespondenţă. Scrisori, memorii, adrese, documente. Note şi materiale. Ediţie critică de G. Zane. Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964.

Românii supt Mihai-Voievod Viteazul. Ediţie îngrijită de Andrei Rusu. Postfaţă de G.C. Nicolescu. Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, colecţia „Minerva”.

Românii supt Mihai-Voievod Viteazul. Prefaţă şi note finale de Paul Cornea, „Lyceum”, 1—2, Editura tineretului, 1967, vol. I—II.

Românii supt Mihai-Voievod Viteazul. Ediţie îngrijită de Andrei Rusu. Prefaţă de G.C. Nicolescu. Bucureşti, Editura Minerva 1970.

CUPRINS

<i>Studiu introductiv</i>	V
<i>Tablou biobibliografic</i>	XXV
Românii supt Mihai-Voievod Viteazul	
Introducere	
Cartea I	
<i>Libertatea națională</i>	
Cartea a doua	
<i>Călugărenii</i>	61
Cartea III	
<i>Servagi</i>	147
Cartea a patra	
<i>Unitatea națională</i>	227
Cartea a cincea	
<i>Mirișlău</i>	331
Notele autorului	
Introducere	395
Cartea I	395
Cartea a doua	402
Cartea III	423
Cartea a patra	433
Cartea a cincea	446
<i>Glosar</i>	453
<i>Aprecieri critice</i>	465
<i>Bibliografie</i>	467

Lector : MARIETA CROICU
Tehnoredactor : CORNEL CRISTESCU

Apărut 1973. Comanda nr. 10.011. Tiraj 63.000.
Broșate 63.500 + legate 4 500. Coli de tipar 32.

Tiparul executat sub comanda
nr. 20 930 la Combinatul Poligrafic
„Casa Scintei”, Piața Scintei nr. 1,
București,
Republica Socialistă România

Ls. 222/973/2

